

102469

1996

ARHEOLOŠKI VESTNIK

47

1996

+102 469

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
Razred za zgodovinske in družbene vede

ZNANSTVENORAZISKOVALNI CENTER SAZU
Inštitut za arheologijo

ARHEOLOŠKI VESTNIK

47
1996

LJUBLJANA
1996

999702760

Izdala in založila	Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Glavni urednik	Slavko Ciglencečki
Odgovorni urednik	Stane Gabrovec
Tehnični urednik	Primož Pavlin
Uredniški odbor	Dragan Božič, Slavko Ciglencečki, Janez Dular, Stane Gabrovec, Primož Pavlin in Biba Teržan Predavanja z mednarodnega posvetovanja <i>Kelti in romanizacija</i> v Ptuj (str. 163-322) je uredil Dragan Božič.
Prevajalki	Marija Javor Briški (nemščina) in Barbara Smith Demo (angleščina)
Lektorica	Alenka Božič
Risarki	Dragica Knific Lunder in Tamara Korošec
Naslov uredništva	Arheološki vestnik, Gosposka 13, SI-1000 Ljubljana, tel. + 386 61 125 60 68, fax + 386 61 125 52 53
Tisk	PLANPRINT, Ljubljana
Naklada	1200 izvodov

ISSN 0570-8966

© 1996 by Inštitut za arheologijo ZRC SAZU

Natisnjeno s podporo Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije.

Po mnenju Ministrstva za informiranje Republike Slovenije št. 23/319-92 z dne 1. 6. 1992 je publikacija uvrščena med proizvode, za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa proizvodov.

Vsebina

Prazgodovinske dobe

Mitja BRODAR: <i>Mornova zijalka pri Šoštanju</i>	9
Mitja BRODAR: <i>Vilharjeva jama v Risovcu blizu Postojne</i>	29
Ivan TURK, Anton VELUŠČEK, Janez DIRJEC in Pavel JAMNIK: <i>Lukova jama v dolini Kolpe, v Sloveniji. Novo arheološko in paleontološko najdišče</i>	41
Anton VELUŠČEK: <i>Kostel, prazgodovinska naselbina</i>	55
Philippe DELLA CASA: <i>Povezava antropoloških in arheoloških podatkov: pripombe k sestavi prebivalstva in družbeni ureditvi bronastodobnega grobišča Velika Gruda v Črni gori (Povzetek)</i>	143
Janez DULAR in Danilo BREŠČAK: <i>Poznohalštatska hiša na Gradišču pri Valični vasi</i>	145

Mednarodno posvetovanje "Kelti in romanizacija" (Ptuj, 31. marec - 1. april 1994)

Mitja GUŠTIN in Dragan BOŽIČ (Predgovor)	163
Zenon WOŹNIAK: <i>Novi rezultati raziskav mlajše latenske dobe na južnem Poljskem (Povzetek)</i>	171
Jana ČIŽMÁŘOVÁ: <i>Jantar iz keltskega opiduma Staré Hradisko na Moravskem (Povzetek)</i>	182
Karol PIETA: <i>Rimski poznolatenski uvoz na Slovaškem (Povzetek)</i>	194
Otto H. URBAN: <i>Kronologija mlajše latenske dobe v vzhodni Avstriji (Povzetek)</i>	206
Anton KERN: <i>Poročilo o latenskodobnem naselju v Mannersdorfu an der March, Spodnja Avstrija (Povzetek)</i>	213
Paul GLEIRSCHER: <i>Poznokeltske in zgodnjorimske najdbe na območju Gracarce ob Klopinskiem jezeru (Spodnja Koroška) (Povzetek)</i>	237
Dénes GABLER: <i>Poznokeltska in rimska naselja I. st. po Kr. na mestnem območju Savarije (Povzetek)</i>	247
Eszter T. SZÖNYI: <i>Rimskodobno naselje staroselcev pri Ménfőcsanaku (okolica Győra, Madžarska) (Povzetek)</i>	256
Nives MAJNARIĆ-PANDŽIĆ: <i>O nekaterih poznolatenskih naseljih na severnem Hrvaškem in njihovem odnosu do središč zgodnje romanizacije (Povzetek)</i>	264

Marjana TOMANIČ-JEVREMOV in Mitja GUŠTIN: <i>Keltska lončarska peč s Spodnje Hajdine pri Ptuju</i>	267
Irena LAZAR: <i>Latenske in zgodnjerimske najdbe iz Savinje v Celju</i> (Prevod)	289
Alma BAVDEK: <i>Najdišči iz poznorepublikanskega in zgodnjerimskega časa na Razdrtem pod Nanosom</i> (Prevod)	305
Mojca VOMER GOJKOVIČ: <i>Rimski jantarni predmeti s Ptuja</i>	307

Diskusija

Mihael BUDJA: <i>Neolitizacija Evrope. Slovenska perspektiva. Prispevek k diskusiji</i>	323
---	-----

Ocene in prikazi

Zdenko Žeravica: <i>Äxte und Beile aus Dalmatien und anderen Teilen Kroatiens, Montenegro, Bosnien und Herzegowina</i> , 1993 (Anton VELUŠČEK)	331
M. Beltrán Lloris: <i>Guía de la cerámica Romana</i> , 1990 (Verena VIDRIH PERKO in Bernarda ŽUPANEK)	331
A. Toniolo: <i>Le anfore di Altino</i> , 1991 (Verena VIDRIH PERKO)	332
Tamás Bezeckzy: <i>Amforenfunde vom Magdalensberg und aus Pannonien</i> , 1994 (Verena VIDRIH PERKO)	333
Z. Farkas, D. Gabler: <i>Die Skulpturen des Stadtgebietes von Scarbantia und der Limesstrecke Ad Flexum - Arrabona</i> , 1994 (Marjeta ŠAŠEL KOS)	334
G. Piccottini: <i>Grabstelen, Reiter- und Soldatendarstellungen sowie dekorative Reliefs des Stadtgebietes von Virunum und Nachträge zu CSIR-Österreich II/1-4</i> , 1994 (Marjeta ŠAŠEL KOS)	335
J. Fitz: <i>Die Verwaltung Pannoniens in der Römerzeit. I, 1993; II, 1993; III, 1994; IV, 1995</i> (Marjeta ŠAŠEL KOS)	336
<i>Corpus inscriptionum Latinarum consilio et auctoritate Academiae scientiarum Berolinensis et Brandenburgensis editum. Volumen secundum: Inscriptiones Hispaniae Latinae, editio altera. Pars XIV. Conventus Tarraconensis. Fasc. primus: pars meridionalis conventus Tarraconensis (CIL II2 / 14)</i> , 1995;	
<i>Corpus inscriptionum Latinarum, etc. Pars VII. Conventus Cordubensis (CIL II2 / 7)</i> , 1995 (Marjeta ŠAŠEL KOS)	336
Remza Košćević, Rajka Makjanić: <i>Siscia, Pannonia Superior, Finds and Metalwork Production, Terra Sigillata</i> , 1995 (Jana HORVAT)	337
Ljiljana Bjelajac: <i>Amfore gornjeg Podunavlja</i> , 1996 (Verena VIDRIH PERKO)	338

Éva Garam: <i>Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred</i> , 1995 (Andrej PLETERSKI)	340
Franz Glaser: <i>Frühchristliche Denkmäler in Kärnten</i> , 1996 (Andrej PLETERSKI)	341
<i>La sidérurgie ancienne de l'Est de la France dans son contexte européen. Archéologie et archéométrie</i> , 1994 (Anton VELUŠČEK)	341
<i>The Archaeology of V. Gordon Childe. Contemporary Perspectives</i> , 1994 (Irena MIRNIK PREZELJ)	342
<i>Theory in Archaeology. A World Perspective</i> , 1995 (Irena MIRNIK PREZELJ)	344

Contents

Prehistory

Mitja BRODAR: <i>Mornova zijalka bei Šoštanj</i> (Zusammenfassung)	24
Mitja BRODAR: <i>Vilharjeva jama im Risovec-Tal in der Nähe von Postojna</i> (Zusammenfassung)	39
Ivan TURK, Anton VELUŠČEK, Janez DIRJEC and Pavel JAMNIK: <i>Lukova Cave in the Kolpa valley, Slovenia. A new archaeological and palaeontological site</i> (Summary)	53
Anton VELUŠČEK: <i>Kostel, prähistorische Siedlung</i> (Zusammenfassung)	89
Philippe DELLA CASA: <i>Linking anthropological and archaeological evidence: Notes on the demographic structure and social organisation of the Bronze Age necropolis Velika Gruda in Montenegro</i>	135
Janez DULAR und Danilo BREŠČAK: <i>Späthallstattzeitliches Haus in Gradišče bei Valična vas</i> (Zusammenfassung)	157

Internationale Tagung "Die Kelten und die Romanisierung" (Ptuj, 31. März - 1. April 1994)

Mitja GUŠTIN und Dragan BOŽIČ (Vorwort)	164
Zenon WOŽNIAK: <i>Neue Forschungsergebnisse über die jüngere Latènezeit in Südpolen</i>	165
Jana ČIŽMÁŘOVÁ: <i>Bernstein auf dem keltischen Oppidum Staré Hradisko in Mähren</i>	173
Karol PIETA: <i>Römischer Import der Spätlatènezeit in der Slowakei</i>	183
Otto H. URBAN: <i>Zur Chronologie der jüngeren Latènezeit in Ostösterreich</i>	197
Anton KERN: <i>Vorbericht zum latènezeitlichen Siedlungsplatz in Mannersdorf an der March, NÖ</i>	209
Paul GLEIRSCHER: <i>Spätkeltische und frühromische Funde im Bereich der Gracarca am Klopeiner See (Unterkärnten)</i>	229
Dénes GABLER: <i>Spätkeltische und römische Siedlungen des 1. nachchristlichen Jahrhunderts im Stadtgebiet von Savaria</i>	239
Eszter T. SZŐNYI: <i>Römerzeitliche Altansässigersiedlung von Ménfőcsanak (Umgebung von Győr)</i>	249
Nives MAJNARIĆ-PANDŽIĆ: <i>Einige Beispiele der spätlatènezeitlichen Siedlungen in Nordkroatien und ihre Beziehung zu den Zentren der frühen Romanisation</i>	257

Marjana TOMANIČ-JEVREMOV and Mitja GUŠTIN: <i>A Celtic pottery kiln from Spodnja Hajdina near Ptuj</i> (Summary)	277
Irena LAZAR: <i>Latènezeitliche und frühromische Funde aus der Savinja in Celje</i>	279
Alma BAVDEK: <i>Fundorte aus spätrepublikanischer und frühromischer Zeit in Razdrto am Fuße des Nanos</i>	297
Mojca VOMER GOJKOVIČ: <i>Römische Bernsteinfunde aus Ptuj</i> (Zusammenfassung)	318

Discussion

Mihael BUDJA: <i>Neolithisation of Europe. Slovenian perspective. A contribute to discussion</i> (Translation)	327
--	-----

Book reviews

Zdenko Žeravica: <i>Äxte und Beile aus Dalmatien und anderen Teilen Kroatiens, Montenegro, Bosnien und Herzegowina</i> , 1993 (Anton VELUŠČEK)	331
M. Beltrán Lloris: <i>Guía de la cerámica Romana</i> , 1990 (Verena VIDRIH PERKO in Bernarda ŽUPANEK)	331
A. Toniolo: <i>Le anfore di Altino</i> , 1991 (Verena VIDRIH PERKO)	332
Tamás Bezecsky: <i>Amforenfunde vom Magdalensberg und aus Pannonien</i> , 1994 (Verena VIDRIH PERKO)	333
Z. Farkas, D. Gabler: <i>Die Skulpturen des Stadtgebietes von Scarbantia und der Limesstrecke Ad Flexum - Arrabona</i> , 1994 (Marjeta ŠAŠEL KOS)	334
G. Piccottini: <i>Grabstelen, Reiter- und Soldatendarstellungen sowie dekorative Reliefs des Stadtgebietes von Virunum und Nachträge zu CSIR-Österreich II/1-4</i> , 1994 (Marjeta ŠAŠEL KOS)	335
J. Fitz: <i>Die Verwaltung Pannoniens in der Römerzeit. I, 1993; II, 1993; III, 1994; IV, 1995</i> (Marjeta ŠAŠEL KOS)	336
<i>Corpus inscriptionum Latinarum consilio et auctoritate Academiae scientiarum Berolinensis et Brandenburgensis editum. Volumen secundum: Inscriptiones Hispaniae Latinae, editio altera. Pars XIV. Conventus Tarraconensis. Fasc. primus: pars meridionalis conventus Tarraconensis (CIL II2 / 14)</i> , 1995; <i>Corpus inscriptionum Latinarum, etc. Pars VII. Conventus Cordubensis (CIL II2 / 7)</i> , 1995 (Marjeta ŠAŠEL KOS)	336
Remza Koščević, Rajka Makjanić: <i>Siscia, Pannonia Superior, Finds and Metalwork Production, Terra Sigillata</i> , 1995 (Jana HORVAT)	337
Ljiljana Bjelajac: <i>Amfore gornjeg Podunavlja</i> , 1996 (Verena VIDRIH PERKO)	338

Éva Garam: <i>Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred</i> , 1995 (Andrej PLETERSKI)	340
Franz Glaser: <i>Frühchristliche Denkmäler in Kärnten</i> , 1996 (Andrej PLETERSKI)	341
<i>La sidérurgie ancienne de l'Est de la France dans son contexte européen. Archéologie et archéométrie</i> , 1994 (Anton VELUŠČEK)	341
<i>The Archaeology of V. Gordon Childe. Contemporary Perspectives</i> , 1994 (Irena MIRNIK PREZELJ)	342
<i>Theory in Archaeology. A World Perspective</i> , 1995 (Irena MIRNIK PREZELJ)	344

Mornova zijalka pri Šoštanju

Mitja BRODAR

Izvleček

Mornova zijalka je bila odkrita že leta 1935, toda le na kratko objavljena. Doslej je veljalo, da pripada končnemu moustérienu. Avtor je maloštevilno zbirko natančno analiziral in ugotovil, da pripada mlajšemu paleolitiku. Za bolj določno uvrstitev v aurignacien ni dovolj argumentov. Artefakt iz višje plasti, ki doslej ni bil objavljen, pripada po mnenju avtorja gravettieniu. Na koncu so navedene še zanimive najdbe iz površinske plasti.

Po Potočki zijalki leta 1928 in Njivicah leta 1934 je S. Brodar odkril leta 1935 kot tretjo paleolitsko postajo Mornovo zijalko (prva najdba 6. 9.) in le nekaj več kot dva tedna pozneje še Špehovko (prva najdba 22. 9.). V obeh so sledila večja izkopavanja. Kar zadeva objavo rezultatov, je Mornova zijalka doživela podobno usodo kakor Špehovka (M. Brodar 1993, 7) in tudi o njej sta bili zapisani le dve kratki poročili, prvo že pred vojno v pregledu jugoslovanskega paleolitika (S. Brodar 1938, 160-162). Drugič jo je obravnaval precej pozneje, ko so postali znani in pomembni periglacialni pojavi, v članku o teh pojavih v slovenskih jamah (S. Brodar 1960, 37 in 39). Kakor za Špehovko, je veljalo tudi za Mornovo zijalko, da posebne potrebe po obširnejši objavi ni, saj so bili najvažnejši podatki objavljeni. Pri Mornovi zijalki je bila takšna predstavitev otežena tudi zato, ker so bili zapisniki izgubljeni. Toda jeseni leta 1994 smo pri pregledovanju starih škatel te zapise nepričakovano našli v kuverti brez napisa. Ohranjeno je vse, to je zapisnik poskusnega izkopavanja, dalje dva zvezka o rednih izkopavanjih (I in II) in en terenski blok za sprotne zapise ter razne druge podatke. Tako se je nenadoma

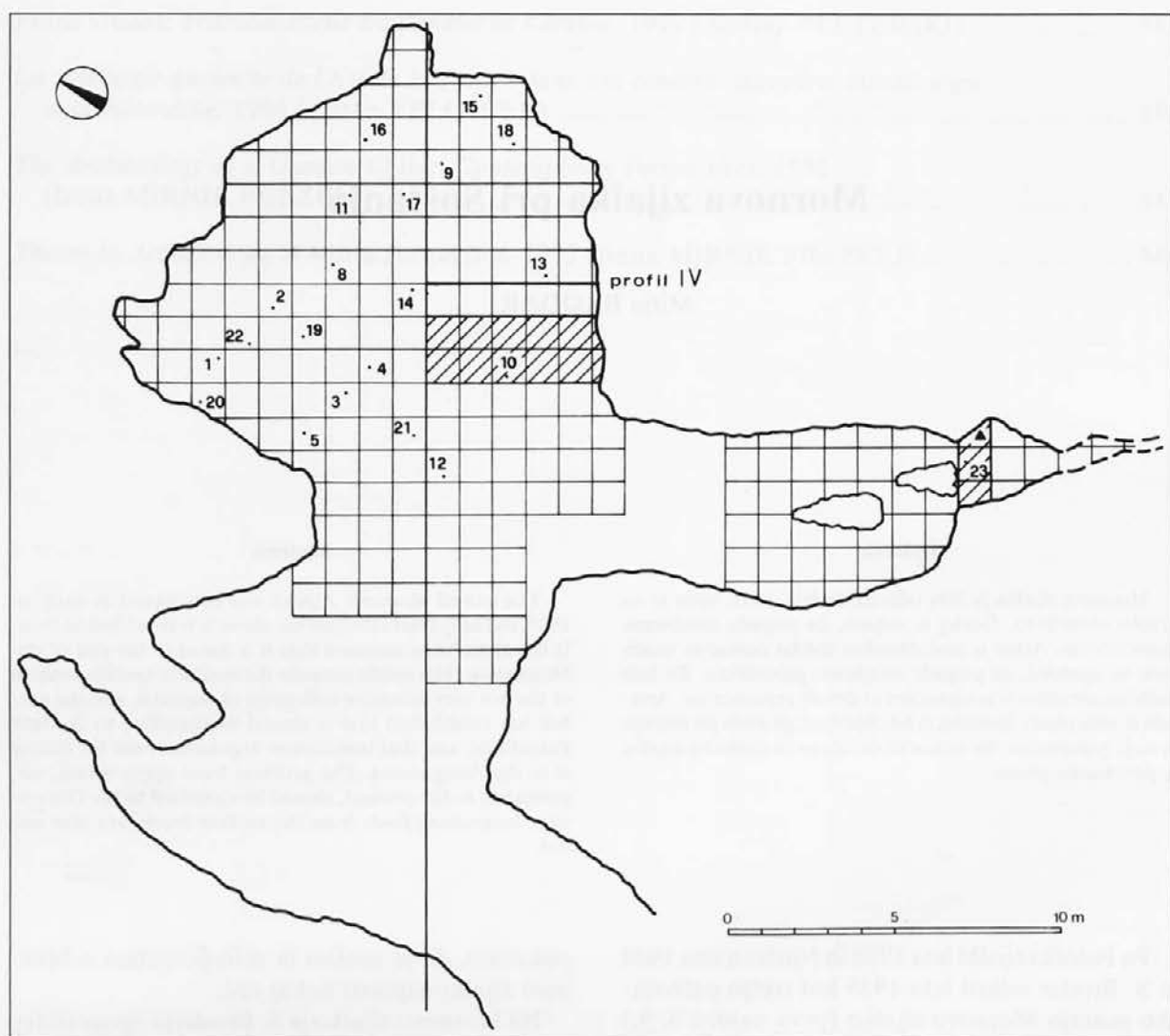
Abstract

The site of Mornova Zijalka was discovered as early as 1935, but only brief information about it was published then. It has since been assumed that it is dated to the end of the Mousterian. This article presents the results of specific analysis of the not very extensive collection of material, and the author has established that it should be classified to the late Paleolithic, and that insufficient arguments exist for dating it to the Aurignacian. The artifacts from upper strata, unpublished to the present, should be classified to the Gravettian. Interesting finds from the surface layers are also noted.

pokazalo, da je možno in zelo potrebno o Mornovi zijalki napisati nekaj več.

Na Mornovo zijalko je S. Brodarja opozoril tedanji direktor banke v Šoštanju L. Koricki, ki mu je tudi pomagal pri organizaciji dela v njej. Jama je okrog 520 metrov visoko približno 6 km zahodno od Šoštanja v dolini Hudega potoka pod Belimi Vodami. Ima velik vhod, obrnjen proti jugozahodu. Po strmi do 10 metrov dolgi vhodni veži pridemo v skoraj ravno 20 metrov dolgo in do 14 metrov široko glavno dvorano. Od te se desno proti jugovzhodu odcepi stranski rov, ki je približno 15 metrov dolg, do 5 metrov širok in se končuje v nekaj metrov dolgi ozki špranji.

Poskusno izkopavanje, ki je bilo precej obsežno in je trajalo 8 dni (27. 8. - 1. 9. in 5.-6. 9. 1935), je S. Brodar opravil na dveh mestih. Veliko sondo je izkopal na desni strani glavne dvorane in manjšo pri koncu stranskega rova (*sl. 1*). V glavni dvorani je našel en artefakt in majhen odbitek, kar je bilo dovolj za pripravo večjega izkopavanja. Za izvedbo tega, ki je sledilo leta 1936 (27.-29. 3., 1. 4., 14.-18. 4., in 1. 7. - 14. 8.), je uporabil kvadratno mrežo in vsakemu kvadratnemu metru dal svojo številko. Kvadratni metri

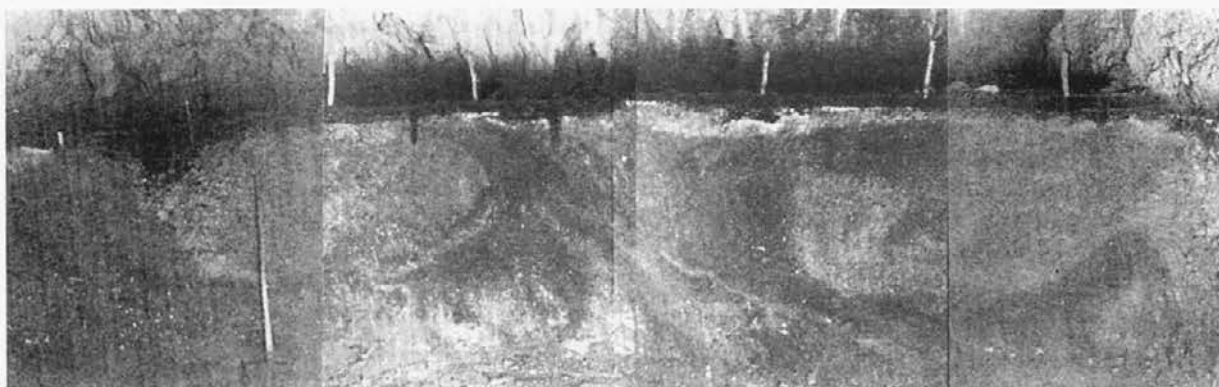
Sl. 1: Mornova zijalka. Tloris jame z obema sondama. Izkopano površino označuje mreža kvadratnih metrov. Po profilu IV je S. Brodar opisal plasti. S številkami 1-23 so označene lege artefaktov. Manjkata št. 6 in 7, ker zanju ni podatkov. S črnim trikotnikom je označena lega lobanje jamskega medveda.

Abb. 1: Mornova zijalka. Höhlengrundriß mit beiden Schnitten. Die Grabungsfläche kennzeichnet ein Quadratmeternetz. Nach dem IV. Profil beschrieb S. Brodar die Schichten. Die Nummern 1-23 kennzeichnen die Lage der Artefakte. Die Nummern 6 und 7 fehlen, weil es dafür keine Angaben gibt. Das schwarze Dreieck kennzeichnet die Lage des Höhlenbärenschädels.

so dobivali številke sproti, kakor je teklo izkopavanje, in po končanem izkopavanju je videl, da tako ne more ostati, ker so v načrtu številke zmešane. Zato je metre na novo tekoče oštevilčil in v zapisnikih z rdečilom vnesel vse spremembe. V zapisniku je za vsako najdbo narisal kvadrat, zraven je njegova številka in v njem je označena lega najdbe. Če je bilo v istem kvadratu več najdb, so lege označene z različnimi znaki. Medtem ko je v Špehovki pri merjenju globin prešel na merjenje od fiksne višine, pa tega v Mornovi zijalki ni storil in je še vedno meril globine od površja. V Mornovi zijalki torej ni mogoče podatkov transformirati v koordinatni sistem, kakor je to bilo mo-

goče v Špehovki. Pri vsaki najdbi je navedena globina, razen tega tudi plast in to, kje v plasti je bila. Lega je torej znana, vendar zaradi velikih premikov v plasti višinska pozicija nima stratigrafskega pomena. Dodati je treba še, da to velja za glavno dvorano. V stranskem rovu kvadratnim metrom ni dajal števil, ampak je označeval samo tekoče metre z začetkom od roba izkopa glavne dvorane. Začetek izkopa stranskega rova je pri 3. metru in sonda je med 10. in 11. metrom. Pri omenjenem novem oštevilčenju kvadratnih metrov je oštevilčil tudi kvadratne metre stranskega rova.

Stratigrafija je skromna. S. Brodar (1938, 161) navaja tele plasti:

Sl. 2: Mornova zijalka. Podolžni profil po osi, približno od sonde do zadnje stene s krioturbatnimi žepi in prerezoma dveh kolov.

Abb. 2: Mornova zijalka. Längsprofil entlang der Achse, ungefähr vom Schnitt bis zur letzten Wand mit Krioturbatie und den Querschnitten zweier Pfähle.

I. 9 cm. Ogljeni prah. Rimske in halštatske najdbe. *Castor fiber* in domače živali.

II. 56 cm. Svetlorjav, oster in precej droben grušč, ki je v zgornji tretjini pomešan z apneno moko in mestoma močno zlepljen. Odlomki kosti jamskega medveda, številni ostanki alpskega svizca. Redki kvarcitni odkruški.

III. 74 cm. a) Zgornji temnejši grušč
b) svetlejša vmesna plast
c) spodnji temnejši grušč

Grušč v plasti III je ostrorob in zelo sipek. Razbite kosti jamskega medveda. Primitivna koščena industrija, kameni artefakti.

IV. 19 cm. Naplavljenja jamska ilovica.

Izkopana je bila najprej desna polovica jame in od tod je omenjeni objavljeni profil (na črti IV, sl. 1). Preden je začel kopati levo polovico jame, je S. Brodar fotografiral podolžni profil v osi jame (sl. 2). Na več mestih v zapisnikih vidimo, da je opazil nenavadnosti. V času izkopavanja in prve objave se ni nič vedelo o premikih v sedimentih, zato si nenavadnosti seveda ni znal razložiti. Toda pozneje, ko je postal mehanizem t. i. krioturbacije znan, mu je postalo jasno, da gre v Mornovi zijalki za ta pojav, ki je bil takrat ugotovljen tudi že v Betalovem spodmolu in Parski golobini. Kot zelo aktualno zadevo je vse tri primere objavil v posebnem članku. Kljub slabi fotografiji, ki jo reproduciramo po njegovi objavi (S. Brodar 1960, sl. 1), se dovolj razločno vidi prav klasična oblika strukturnih tal. V arhivu smo našli še fotografijo podolžnega profila 3 metre (severozahodno) od osi, na kateri so krioturbatni žepi tudi lepo vidni (sl. 3). Na fotografiji segajo krioturbatni žepi na večjem delu profila do zgornje črne plasti. Toda iz številnih izmerjenih profilov vidimo, da je plast II obstajala po vsem izkopa-

nem prostoru in da se njena debelina zelo spreminja. Večinoma je precej manjša od debeline v objavljenem profilu. Predvsem III. plast je tista, ki močno spreminja svoje lastnosti in po spoznanju, da gre za krioturbatno mešanje plasti, so težave pri razmejitvi in določanju plasti razumljive.

Profile je risal S. Brodar zelo sistematično. Prečne profile je posnel vse, od metra do metra, podolžni profil po osi in razen tega še več delnih podolžnih profilov. V zapisniku je mnogo podrob-

Sl. 3: Mornova zijalka. Podolžni prerez 3 metre (severozahodno) od osi s krioturbatnimi žepi in prerezoma dveh kolov.

Abb. 3: Mornova zijalka. Längsschnitt 3 Meter (nordwestlich) von der Achse mit Krioturbatie und dem Querschnitt zweier Pfähle.

nosti, kakšne so bile plasti na različnih mestih. Najdemo tudi opazko (I/20), da je plasti težko razlikovati. Risal je pač, kar je videl, toda tako močna krioturbacija, kakor je bila v Mornovi zijalki, zelo premeša plasti. V posnetih profilih se število plasti spreminja. V nekaterih jih je tudi sedem. Razen tega se menjavajo njihove značilnosti. Tudi delitve III. plasti na tri dele najbrž pred krioturbacijo ni bilo, saj je v objavi (S. Brodar 1938, 161) rečeno, da se "nur stellenweise deutlich zeigten". Velik trud pri risanju in opisovanju je bil zaman. Številne podrobnosti o sestavi plasti III, ki jih je opazoval pri izkopavanju in jih vestno beležil, nimajo vrednosti, saj niso nastale pri odlaganju plasti, ampak šele pozneje. Moramo ostati pri temeljni ugotovitvi, ki je po vsej verjetnosti točna, namreč, da gre za štiri plasti.

Pri stratigrafiji Mornove zijalke je S. Brodar opazil, da se zelo ujema s stratigrafijo Špehovke. V objavi Špehovke je napisal: "...se je pokazala v stratigrafskih odnošajih popolna vzporednost s paleolitsko postajo Mornovo zijalko" (S. Brodar 1939, 57). V obeh postajah je ugotovil spodaj naplavljeno plast in nad njo dve plasti avtohtone jamske sedimentacije. Ker se mu je tudi kultura po takratnih ocenah zdela zelo podobna, je bila tudi časovna enakost na dlani. Pozneje se je pokazalo, da so v Špehovki še globlje plasti, v Mornovi zijalki pa ležijo plasti v večjem delu jame na skalnem dnu. Le proti zadnji steni se skalno dno globoko spušča. Izkopavanje do globine treh metrov pod izkopani nivo tod še ni doseglo dna jame in ni predrlo naplavljenih plasti.

Ker je S. Brodar mimogrede primerjal Špehovko in Mornovo zijalko, smo se pri obravnavanju Špehovke (M. Brodar 1993, 14) dotaknili tudi tega odnosa in zavrnil domnevo o bližnji sorodnosti obeh kultur. Spoznali smo, da je v Špehovki le aurignacien, medtem ko je za Mornovo zijalko veljalo, da pripada moustérienu. Kot dodatni argument je bila dodana ugotovitev: "Proti ožjemu povezovanju govori tudi dejstvo, da v Mornovi zijalki sploh ni kvarcitov". Za Špehovko je S. Brodar (1938, 164) napisal: "Besonders zu erwähnen ist die zahlreiche Klein- und Grossformen enthaltende Quarzindustrie...", po drugi strani pa v istem članku (161) za II. plast Mornove zijalke omenil le: "spärliche Quarztrümmer" in za plast III v zvezi s tem sploh nič. V zbirki, ki jo imamo iz Špehovke, je kvarcitov približno tri četrtine, medtem ko med najdbami iz Mornove zijalke ni niti enega belega kvarcita podobnega tistim iz Špehovke. Na tej podlagi je bila leta 1992, ko je bil v delu članek o Špehovki, izrečena trditev, da v Mornovi zijalki ni kvarcitov.

Ko pa smo začeli pregledovati najdene zapiski, smo hitro naleteli na opazke o kvarcitih. Najdba kvarcitov je omenjena na 18 mestih, pri čemer je večkrat omenjeno, da jih je več, ali s številko, da jih je n. pr. 5. Večinoma so označeni kot drobcji ali odkruški kvarcitov. Dvakrat je omenjeno, da gre za velikost oreha. Le enkrat je kvarcit označen kot velik. Tudi opombo, da gre za bel kvarcit, najdemo le enkrat. Od vseh je le v štirih primerih izražen dvom, da gre morda za artefakt. Po opisu smemo domnevati, da je eden od teh štirih v zbirki (s sedanjo številko 21, omenjen v I/70-71), vendar ta nikakor ni artefakt. V Špehovki je več kot 10 artefaktov iz kvarcitov. Izkopavanje v Mornovi zijalki in Špehovki je nekaj časa teklo vzporedno in ne more biti dvoma, da so bili kriteriji za ocenjevanje najdb v obeh jamah enaki. V Špehovki je kvarcite zbiral, v Mornovi zijalki pa se mu to ni zdelo potrebno, ker so bili drugačni in niso kazali kulturne vloge. Kvarcitov je v plasteh precej in tudi raznih drugih kamnin ne manjka. Trditev, da v Mornovi zijalki ni kvarcitov, torej ni točna. Treba jo je popraviti in reči, da ni kvarcitne industrije. Tako je bila trditev mišljena, kot se zdaj vidi, pa slabo izražena.

Kostni ostanki iz Mornove zijalke niso ohranjeni. Verjetno so bili uničeni skupaj s kostmi iz Potočke zijalke. Plast III je vsebovala kosti na vsem prekopanem prostoru. Večkrat je omenjeno, da je kosti mnogo manj, kakor jih je bilo v Potočki zijalki. Daleč največ je ostankov jamskega medveda. Od drugih živali so bile odkrite le posamezne kosti ali zobje. Še največ je ostankov alpskega svizca. Najdemo še podatke "zob zveri", "zob cervida", "kost prežvekovalca", "koščica ptiča". Pri zapisu o najdbi artefakta št. 11 je še pripisano (I/62): "V bližini artefakta je ležala tibia z uvrtno luknjo pod sklepom". V kulturni plasti III so bili odkriti tudi koščki okre (zap. posk. izk. 16).

Prvo poročilo o Mornovi zijalki je objavil S. Brodar leta 1938 (160 in t. 8). Iz zbirke je izbral 16 predmetov in jih fotografiral, saj risarja takrat ni bilo. Članek je bil pisan kmalu po izkopavanju. Že pri obravnavi Špehovke (M. Brodar 1993, 14) smo omenili, da "se po izboru objavljenih artefaktov vidi, da je šlo do neke mere za improvizacijo". Enako lahko ugotovimo za Mornovo zijalko. Neobjavljena sta ostala dva lepa artefakta (št. 19 in 20), med objavljenimi pa sta dva, ki nista artefakta (št. 12 in 14). Kulturno ostalino je označil kot aurignacien brez vsakih zadržkov in ne da bi nakazal tudi kakšno drugo možnost. Naslednje leto je za Špehovko ugotovil: "Čeprav vzbujajo kameni artefakti v spodnjih plasteh precej mousteroïden vtis, nas dovede vendar točnejši študij

njihovih oblik do spoznanja, da imamo opravka s primitivno aurignacijsko kulturo" (S. Brodar 1939, 58) in po navedbi nekaterih argumentov zaključil: "...je aurignacien vendarle že dosegel neko višjo stopnjo svojega razvoja". Ker je malo prej (57) naredil primerjavo z Mornovo zijalko in napisal: "Kakor se je pokazala v stratigrafskih odnosih popolna vzporednost s paleolitsko postajo Mornovo zijalko, tako je prišla jasno do izraza tudi v kulturnih ostankih", je razvidno, da je tudi Mornovo zijalko takrat uvrščal v aurignacien, ki je že dosegel eno višjih stopenj svojega razvoja. Pri tem ne smemo pozabiti, da je osnova te klasifikacije Absolonov kvarcitni aurignacien.

L. Zotz (1944, 29) je izhajal iz razmišljanja, da pri postajah z maloštevilnim inventarjem pač ni pričakovati lepih in tipičnih artefaktov. Če pa teh ni, kaže kulturni inventar drugačno, primitivnejšo sliko. Zato pravi: "Unter diesen Fundplätzen sind an erster Stelle zu nennen die Mornovahöhle ... und Špehovkahöhle. In beiden ausgesprochenen Höhlenbärenjäger-Rastplätzen wurde eine Steinindustrie ... angetroffen, die der aus der Pototschkahöhle vorliegenden durchaus ähnlich ist. Zwar sind die Werkzeuge nicht so schön wie die besten Olschewastücke, doch ist ihr jungpaläolithischer Charakter trotz des Vorkommens von teils moustérienähnlichen, teils gänzlich atypischen Stücken nicht zu bezweifeln".

Svoj pogled na problematiko je izrazila M. Mottl (1950, 17). Takrat ustaljeno poimenovanje alpski paleolitik je nadomestila z alpskim aurignacienom in ga razdelila v dve skupini. V starejšo, ki naj bi bila še interglacialna in jo imenuje protoaurignacien, je poleg Repolusthöhle uvrstila še švicarske postaje, Vindijo in tudi Mornovo zijalko.

V prvem članku po vojni je S. Brodar (1950, 7) kulturno pripadnost označil takole: "...gre za primitivni kvarcitni aurignacien (pseudomoustérien), ki se pojavi v začetni fazi zadnje poledenitve. Isti kulturni skupini je prisoditi tudi večinoma kvarcitne artefakte Mornove zijalke pri Šoštanju".

V svoji knjigi se F. Zotz (1951, 201) s kulturo Mornove zijalke ni posebej ukvarjal. Po daljši razpravi o Potočki zijalki je le dodal: "Eine Reihe von weiteren ... Höhlen, wie die Mornova, ..., ergaben eine ähnliche Kultur". To pomeni, da sicer ne gre za čisti aurignacien, da pa je kultura vsekar mlajšepaleolitska.

Leta 1955 (230-231) je S. Brodar svoje mnenje spremenil. Takole je napisal: "V podzemskih jamah v Njivicah pri Radečah, v Mornovi zijalki pod Belimi vodami pri Šoštanju in v spodnjih plasteh Špehovke pri Zg. Doliču nad Velenjem zasledimo ob številnih razbitih kosteh jamskega medve-

da kameno industrijo, ki v marsičem spominja na kulturo moustérien v širokem smislu. Zanikati pa tudi ne moremo mlajših oblik in strmega načina retuširanja, kar nas opozarja na začetno stopnjo mlajšega paleolitika, t. j. aurignacien. Značilna je ponekod uporaba kvarcitov, zrnatih kremenastih različkov, namesto dobrih gostih sileksov. To kulturo, katere elemente nahajamo tudi v Krapinski industriji, je smatral K. Absolon za "pseudomoustérien" in jo označil kot primitivni kvarcitni praurignacien. Njen nosilec - že *Homo sapiens fossilis* - naj bi se z njo prvič pojavil v Srednji Evropi, na svojem pohodu od vzhoda proti zahodu. Novejša naziranja ... pobijajo to mnenje in dokazujejo, da se v tako imenovanih praurignacijskih industrijah vendarle skriva pravi moustérien v širokem pomenu. Podobno kulturno ostalino v poudarjeni meri končnomoustérienskega značaja smo odkrili tudi na krasu v Betalovem spodmolu, in sicer v globini 3 do 4 metre pod površjem (kulturni plasti C in D)". Po eni strani je Absolonova teorija izgubljala oziroma že izgubila svoj pomen, po drugi strani pa so najbrž na spremembo mnenja še bolj vplivala nova odkritja na krasu, predvsem v Betalovem spodmolu. Še nekaj je treba upoštevati pri tej spremembi. Dolgo časa je veljala praksa, da se kulturni ostanki, med katerimi ni izpovednih tipov, pripišejo moustérienu, če datacija temu le preveč ne nasprotuje. Ko je ideja o neki obliki starega aurignacijskega izgubila podlago, je bila prisoditev k moustérienu sprejemljiva rešitev. Ves čas ugotavljanje mlajše sestavine so postale opora za podrobnejšo opredelitev v pozni ali končni moustérien.

Pri obdelavi Parske golobine je F. Osole (1961, 487) njene kulturne ostanke primerjal z Betalovim spodmolom in skupaj z njim iskal širše vzporednice. Na precejšnje težave je naletel pri plasteh 6, 5 in 4 Parske golobine in industrij D in E Betalovega spodmola, ker "te industrije vsebujejo poleg precejšnjega moustéroidnega inventarja tudi že orodja mlajšepaleolitskih oblik (vbadala, praskala itd). Zaradi dvojnega značaja inventarja zadovoljiva primerjava ni bila uspešna. Še največ skupnih točk bi morda našli v kamenih industrijah ... v Špehovki, v Mornovi zijalki in Njivicah pri Radečah". O aurignacijskem sicer tukaj ni govora, s poudarkom, da nastopajo tudi mlajšepaleolitske oblike, pa je ta formulacija vsebinsko še blizu prejšnjim klasifikacijam.

V pregledu slovenskega paleolitika je F. Osole (1964-1965, 11) napisal, da je v Njivicah pri Radečah "prof. Brodar odkril... nekaj paleolitskih artefaktov iz kvarcita. Prisodil jih je poznemu moustérienu. Leta 1936 je načrtno izkopal Mor-

novo zijalko. ... Tu odkriti artefakti, povečini tudi iz kvarcita, sodijo v isto kulturno skupino kot najdbe iz Njivic". V članku, ki ga Osole citira (S. Brodar 1935), pa stoji na strani 29: "... da predstavlja njiviška industrija prvotni aurignacien, ki se mu še nekoliko pozna moustierski vpliv. Vsekakor gre v tem primeru za prve začetke mlajšega paleolitika in je postaja nekaj starejša od Potočke zijalke...". Ko je Osole navedeni tekst pisal, je bil primitivni ali praaurignacien v Absolonovem smislu že dokončno zavržen. V razgovorih s S. Brodarjem je prihajalo postopoma do sklepa, da bo treba dosedanje naziranje spremeniti. Kultura Njivic in Mornove zijalke naj bi bila le preveč primitivna, da bi lahko bila neposredni predhodnik aurignaciena iz Potočke zijalke, Špehovke in tudi takrat že odkrite Mokriške jame. Te kulture je bilo torej treba pripisati končni fazi starejše moustérienske kulture. Osoletov citat je sicer formalno napačen, izraža pa tedanje stanje.

Le dve leti pozneje je F. Osole (1967, 243) enostavno napisal "...moustérienske postaje ... Njivice pri Radečah, Mornova zijalka pri Šoštanju, Špehovka pri Zg. Doliču in Jama pod Herkovimi pečmi pri Radljah". Menimo, da ni hotel spremeniti opredelitve glede Mornove zijalke, ampak je izbral splošno opredelitev v moustérien le zato, ker gre za kratek pregled, v katerem se ni spuščal v podrobnosti. V naslednjem pregledu (Osole, Malez 1971, 248) je ostal pri opredelitvi "moustérienske postaje" za Mornovo zijalko, Špehovko ter Herkove peči in dodal, da po S. Brodarju (1938): "...il s'agit d'industries du moustérien final". V citiranem članku je opredelitev drugačna, Osole je najbrž mislil na mnenje S. Brodarja v času, ko je on (Osole) pisal članek.

V *Arheoloških najdiščih Slovenije* je nekaj let pozneje F. Osole (1975, 44) pri orisu poselitve za te postaje spet napisal splošno, da so "moustérienske postaje". Pri obravnavi posameznih najdišč je uvrstil Mornovo zijalko v "pozno fazo starejšega paleolitika" in napisal, da "artefakti pripadajo končnemu moustérienu-praaurignacien". S tako formulacijo prihaja na dan Absolonova teza, česar Osole najbrž ni hotel narediti. Pripisovanje istih artefaktov dvema različnima kulturama zelo nazorno kaže na težavnost opredelitve po fotografiji.

Med naštevanjem postaj, ki so "primitivnejše" od aurignaciena, je M. Brodar (1979, 22) navedel tudi Mornovo zijalko in dodal, "da ne gre za tipični moustérien".

Istega leta je v pregledu jugoslovanskega paleolitika Osole (1979, 166) za Mornovo zijalko napisal: "Zbog moustéroidnog habitusa, što ga,

prije svega, čine široki odbici, ovaj nalaz je u kulturnom pogledu svrstan u kasni moustérien...".

Še pred nekaj leti je avtor (M. Brodar 1993, 14) potem, ko je ugotovil, da v Špehovki ni moustériena, napisal, da "enačenje obeh postaj odpade", ker se je pač takrat tudi strinjal z mnenjem, da gre v Mornovi zijalki za končni moustérien.

Prvih dvajset let po odkritju je veljalo, da pripadajo artefakti iz Mornove zijalke mlajšemu paleolitiku in da so starejši ali vsaj nekoliko starejši od Potočke zijalke. Po letu 1955, ko je S. Brodar mnenje spremenil in uvrstil Mornovo zijalko v iztekajoči se moustérien, nismo našli nikogar več, ki bi jo še prisojal mlajšemu paleolitiku in zdelo se je, da je uvrstitev v končni moustérien dokončna.

V preglednem poročilu S. Brodarja kmalu po izkopavanju, v katerem je lahko posvetil kulturnim ostankom Mornove zijalke le 20 vrstic, ni bilo prostora za podrobnejšo analizo artefaktov. Pozneje do obširnejše objave ni prišlo, torej spet ne do podrobnejše analize. Če še enkrat preberemo utemeljitev S. Brodarja za drugačno uvrstitev, ki smo jo navedli zgoraj, vidimo, da tudi takrat ni izhajal iz analize artefaktov, ampak je bilo zanj odločilno splošno stanje po zavrnitvi Absolonovega praaurignaciena, ki so jo tudi njegove nove najdbe na krasu podpirale. Drugi so novo mnenje enostavno sprejeli in nikomur se ni zdelo potrebno, da bi podrobno pregledal majhno zbirko, ki je bila ves čas na voljo. Za ilustracijo je vedno služila fotografija artefaktov v prvi objavi, ki obdelave in pomembnih podrobnosti ne pokaže in zbuja vtis o njihovi primitivnosti. Ko se je pokazalo, da bo le treba Mornovo zijalko objaviti obširneje, je bilo treba artefakte tudi narisati. Šele ta potreba je pripeljala do prvega podrobnege pregleda njihove obdelave.

V zapisniku so artefakti dobivali tekoče številke, kakor so jih našli. Toda na njih teh številk ni. Medtem ko je pri vzporednem izkopavanju v Špehovki vsak artefakt v zapisniku tudi narisal, v Mornovi zijalki S. Brodar teh risb ni delal. Le pri dveh je naredil izjemo in ju ob drugih podatkih tudi narisal. Za prepoznavanje predmetov smo torej imeli na razpolago le opis v enem ali dveh stavkih, označbo materiala, včasih omembo velikosti, izjemoma mere v centimetrih in pri dveh tudi risbi. Na podlagi tega ali onega podatka je bila več kot polovica enoznačno določena. Drugi so vendarle toliko različni, da smo jih po opisnih podatkih lahko razlikovali. Identifikacija je uspela, toda pokazalo se je, da bi pri večjem številu artefaktov opisni podatki ne zadoščali. Še tako na hitro narejena risba pove mnogo več kot opisni podatki in je zadostna za prepoznavanje.

Že pred leti, ko so se naše zbirke začele množiti, smo vse artefakte označili. Da ne bi prihajalo do zamenjav, je na vsakem artefaktu napisana kratica postaje in številka, ki jo ima v zapisniku te postaje. Kratica za Mornovo zijalko je M. z. Ker zapisnikov takrat nismo imeli, so artefakti dobili številke, ki jih imajo na objavljeni tabli v *Quartärju* t. j. od 1 do 16, drugi pa, kakor so prišli na vrsto pri oštevilčenju. Zato se njihove številke ne ujemajo s številkami v zapisniku. V nadaljnji obravnavi in na tablah bomo uporabljali številke, ki so zdaj na njih napisane. V zvezi s tem oštevilčenjem smo začeli v zadnjih letih tudi na tablah označevati artefakte s številkami, ki jih nosijo. Kljub navidezni zmešnjavi je artefakt na tabli lahko najti. Velika prednost pa je v tem, da najdemo v zbirki določen artefakt, ki ga želimo preveriti, bistveno hitreje, če poznamo njegovo številko.

S. Brodar (1938, 161) navaja, da je bil najden en artefakt v plasti II in da jih je 21 iz plasti III. Zdaj je v zbirki, ki se trenutno še nahaja v Inštitutu za arheologijo, skupno 22 kosov. To se ujema z objavo in pomeni, da se od takrat ni nič izgubilo. Toda v objavi ni omenjeno, da je bil v poskusnem kopu zelo blizu prvega artefakta najden "tudi drobec temnega sileksa, pri katerem se pozna, da je bil odcepljen od jedra; iz česar bi se sklepalo, da se je delalo orodje v jami" (zap. posk. izk. 13). Še mnogo bolj presenetljivo je, da najdemo v zapisniku (II/85) podatke še o enem artefaktu, ki ga, kakor omenjenega drobca, tudi ni v zbirki. Posebna sreča je, da je ravno ta artefakt ena od izjem in ga je ob drugih podatkih tudi narisal. Artefaktu, ki smo ga tako rekoč na novo odkrili, smo dali številko 22. Ker očitno obeh omenjenih predmetov ni več bilo v zbirki že ob objavi pred vojno, sta morala biti izgubljena kmalu po izkopavanju in sta ostala neupoštevana. Z omenjenim odbitkom in novim artefaktom je vseh odkritih kamenih predmetov skupno 24; le eden od njih je (št. 23) iz plasti II, vsi drugi so iz plasti III.

Od 23 najdb iz plasti III imamo v zapisnikih podatke za 21, tudi za oba izgubljena. Kako je prišlo do tega, da dva artefakta (št. 6 in 7) sploh nista omenjena, ni mogoče ugotoviti. Ker njunih podatkov ni, manjkata v florisu najdb (*sl. 1*).

Za kremenovino, iz katere so artefakti, je S. Brodar (1938, 161) navedel, da so: "...meist grüne Hornsteine und dichte Quarzite". Že po tem podatku ni jasno, zakaj je ves čas veljalo mnenje, da gre za kvarcitno industrijo in so se roženci, ki jih je dal na prvo mesto, povsem izgubili. Po pregledu artefaktov je stanje tako: največ (8) je zelenih tufov, rožencev je 6, metamorfoziran sljudast peščenjak je 1, verjetni porfir je 1, drugi brez anali-

ze niso določljivi. Da tudi izgubljeni artefakt (št. 22) ni kvarcit, lahko sklepamo že po njegovi obliki, še bolj pa po navedbi v zapisniku "iz temnosivkastega materiala". Tudi če smo pri vizualnem določanju različka naredili kakšno napako, je slika vendarle precej drugačna od dosedanje.

Velik prizmatični kos kremena (št. 17) je ostal popolnoma neuporabljen. Jedra v inventarju ni nobenega. Neobdelani odbitki so trije. Velik odbitek (*t. 1: 12*) na fotografiji prve objave zbuja vtis strgala, v resnici pa sploh ni obdelan. Vsi negativni odbitki so nastali že na jedru pred odbitjem. Morda je bil uporabljen le priložnostno. Št. 14 zaradi dorzalnega grebena zbuja vtis, da gre za srednji del kline, toda je le del večje razbite plošče. Edini ohranjeni rob ni obdelan. Tretji (št. 21) je ploščat odbitek z ostankom skorje prodnika metamorfoziranega sljudnega peščenjaka brez sledov obdelave. Od treh obdelanih odbitkov nosi eden (*t. 1: 2*) le nekaj parcijalnih retuš. Kratek in razmeroma širok robni odbitek od jedra (*t. 1: 5*) ima retuširan levi in terminalni rob. Drobna retuša levega roba je že v zgornjem delu zelo strma, v sredi postane navpična in proti bazi celo preide na ventralno stran. Dve vdolbini na terminalnem robu najbrž nista zajedi, ampak sta le posledica bolj grobega dela. Na majhnem odbitku z ostankom skorje (*t. 1: 18*) je retuširan cel terminalni rob. Retuša ni enakomerna, rob je nazobčan. Lahko rečemo, da je vertikalna, kar pa ne pomeni, da gre za pravo gravetno retušo. Ob bazi levo sta dve retuši, ena ventralno in ena dorzalno. V inventarju ni nobene velike kline. Ena vsaj srednje velikosti ima tako izrazito zajedo, da smo jo uvrstili tja. V zbirki so le tri majhne klinice. Vse tri so le fragmenti. Zdi se možno, da sta dve od njih (*t. 1: 3,9*) v nepoškodovanem stanju dosegli srednjo velikost, medtem ko je tretja (*t. 1: 7*) najbrž res majhna. Drobno robno retušo na obeh straneh ima klinica št. 9, drugi dve imata le posmezne retušice. Od oblikovanih orodij pogledimo najprej strgala. Iz slabega zrnatega kremena je narejeno lepo prečno strgalo s stopnjevito retušo (*t. 1: 19*). Stopnjevito retušo ima tudi št. 6 (*t. 1*). Ker je retuša kratka, je treba opozoriti, da terminalno artefakt ni odlomljen. Prečna konkavna ploskica namreč ni prelomna ploskev, ampak je ostanek prodnikove skorje. Vdolbina na desnem robu spodaj ni zajeda, ker je nastala pri odbitju. Na nepravilnem odbitku, ki je le podoben klini (*t. 1: 20*), je retuširan ves levi rob, medtem ko je na desnem robu retuša delna in neenotna. Na četrtem iz te skupine (*t. 1: 15*) je levi rob mogoče imeti za strgalo, toda opozoriti je treba, da se nahaja na ventralni strani. Retuširana je tudi zgornja po-

lovica desnega roba, toda tukaj je retuša vertikalna. Drobne vertikalne retuše so tudi na bazalnem robu. Še bolj pogojno je med strgali tudi trikoten odbitek št. 13 (*t. 1*). Desni rob je retuširan delno in neenakomerno. Na levem robu pa retuša na spodnji polovici postane vertikalna. Že v prvem poročilu je S. Brodar (1938, 161) napisal, da so na nekaterih artefaktih "mehrere Funktionen feststellbar". Tak primer je vsestransko obdelan nepravilen odbitek št. 10 (*t. 2*), ki mu ni mogoče določiti smeri odbitja. Debel desni rob je retuširan s stopnjevito retušo, pri čemer je ne navadno, da je vertikalna. Zelo strma retuša je po celem levem robu. Blizu baze je ventralno nekaj retuš, kot bi človek začel delati zajedo, a je ne bi dokončal. Terminalni rob nosi dve zajedi. Leva nekoliko manjša je dorzalno, večja desna pa leži ventralno. Med obema je konica, ki pri taki namestitvi zajed nujno nastane, vendar je ne moremo imeti za sveder, ker je prekratka in preširoka. Druga kombinacija je drugačna. Na klinastem odbitku (*t. 2: 11*) je levo terminalno lepo kotno vbadalo. Na desnem robu je zgoraj manjša slabše izražena, spodaj pa večja in lepo izdelana zajeda. Obe sta na ventralni strani. Spodnja je pravzaprav izroba, saj sega do bazalne ploskve. Sicer ni izdelana z gravetno retušo, ki je značilna za izrobe, toda včasih so izrobe izdelane z robno retušo (M. Brodar 1987, 27). V naslednji skupini zajed naj najprej omenimo fragment na obeh straneh odlomljene kline (*t. 2: 4*). Na desnem robu je močna precej groba retuša in vidi se, da se je nadaljevala v obe smeri. Na levem robu je velika lepo izdelana zajeda, ki je preloma k sreči nista prizadela. Ni izključeno, da je bila ta klina pred poškodbo blizu t. i. aurnacijski klini. Na širokem odbitku s prodnikovo skorjo na dorzalni strani (*t. 2: 16*) je na levem robu strgalo in na desnem velika razmeroma plitva zajeda. Lahko bi rekli, da gre za kombinacijo, toda ker je zajeda tako izrazita, smo se odločili, da bomo ta artefakt uvrstili med zajede. Na majhnem odbitku nekako trikotne oblike (*t. 2: 1*) sta dve zajedi. Večja je na desnem debelem, manjša pa na levem tankem robu. Od te proti terminalnemu robu je na ventralni strani še vrsta drobnih retuš. Kar je vidno na terminalnem robu, je nastalo že pred odbitjem. Mikrolit št. 8 (S. Brodar 1938, Taf. 8) vzbuja vtis tope konice. Toda na fotografiji ima bazo zgoraj in ga je treba obrniti. V pravi legi ima ta bazalni fragment majhne klinice (*t. 2: 8*) majhno zajedo na desnem robu, večjo pa na levem. Kakor pri št. 11, tudi ta spominja na izrobo, saj gre skoraj do baze. Enako kakor pri št. 1 je narejena z robno retušo. Spet je tudi ventralno nekaj retušic. Kot

zadnja pride na vrsto majhna klinica, ki je bila izgubljena kmalu po izkopavanju. V zapisniku II/85 je zapisano, da "je bil najden artefakt-sileks iz temno sivkastega materiala; na levi strani z globoko izrazito zajedo, na desni strani dobro retuširan lok. Morda je konica odbita. Ležal je v globini 1,08 m pod glinastim pasom v spodnji temnejši plasti". V skici kvadratnega metra je poleg nekaj kolov označena tudi lega tega artefakta. Gre za izrazit mlajšepaleolitski artefakt, za fragment drobne klinice z zajedo (*t. 2: 22*), ki jo je bilo mogoče po skici zelo verodostojno narisati. Celo prerez je tako verjeten, da se ga da nakazati.

Iz navedenega pregleda dobimo takole pripadnost artefaktov (upoštevan je tudi pri sondiranju odkrit neobdelan odbitek):

surovina	1
neobdelan odbitek	4
retuširan odbitek	3
strgalo	5
klinice	3
kombinirano orodje	2
zajeda	5
	23

Zbirka je skromna, toda zastopani so vendarle razni elementi obdelave. Neobdelani kosi (št. 14, 17, 21 in *t. 1: 12*), položeni ob artefakte (dva sta na objavljeni fotografiji), prispevajo k primitivnemu videzu. Srednjepaleolitski ali moustérienski element je stopnjevita retuša. Ta nastopa na treh artefaktih. Prečno strgalo na širokem odbitku (*t. 1: 19*) lahko sploh označimo kot tipično moustériensko orodje. Strgalo št. 6 (*t. 1*) sicer nima kakšne tipične oblike, toda stopnjevita retuša kaže na moustérien. Drugače je s tretjim primerom (*t. 2: 10*). Retuša je res stopnjevita, toda razlikuje se od tipične moustérienske, ker je vertikalna. Razen tega sta na orodju še dve zajedi, gre torej za kombinirano orodje, ki bi ga kljub stopnjeviti retuši le težko pripisali moustérienu. Ker vemo, da v moustérienu prevladujejo strgala, v Sloveniji še posebej, lahko v to smer kaže še strgalo št. 20 (*t. 1*), morda tudi št. 15 (*t. 1*), toda to strgalo nosi na poševnem terminalnem robu tudi vertikalno retušo in drobno abruptno retušo na bazalnem robu. Strgalo na artefaktu št. 16 (*t. 2*) ne more biti znak moustériena, saj je na njem tudi velika zajeda. Morda še pripomba, da vidimo nekaj nazobčanih robov in bi po fotografiji lahko pomislili na - v novejšem času precej aktualni - nazobčani moustérien.

V inventarju je res 5 ali 6 širokih odbitkov, toda vsaj toliko je tudi ozkih. Tako razmerje ne go-

vari za moustérien. Ozke kline raznih velikosti, iz katerih si je človek z dodatno obdelavo delal specifična orodja, so značilnost mlajšega paleolitika. V Mornovi zijalki imamo dve neobdelani klinici, eno retuširano klinico, dve klinici z zajedo in eno klino tudi z zajedo. Skupno jih je torej 6 iz te skupine. Druga značilnost mlajšega paleolitika je strma ali vertikalna retuša, ki jo najdemo na štirih artefaktih. Je na dveh retuširanih odbitkih in na dveh strgalih (vertikalna stopnjevita retuša na št. 10 ni upoštevana). Razmera pogosto se pojavlja retuša na ventralni strani, n. pr. strgalo št. 15, ena zajeda na št. 10 in obe zajedi na št. 11. Robno retušo ima na ventralni strani št. 1 in nekoliko tudi št. 8. Značilna za mlajši paleolitik so kombinirana orodja. Posebej pomembna je kombinacija vbadala, zajede in izrobe na št. 11. Močna skupina so zajede. Na petih artefaktih, označenih kot zajede, jih je sedem in štiri so še na obeh kombiniranih orodjih. Omenili smo, da sta dve nameščeni tako, da bi ju mogli imeti za izrobi. Pri št. 1 in 8 (t. 2) je namestitev taka, da vzbuja vtis, kot bi človek hotel izdelati pecelj.

Artefakti iz Mornove zijalke se po ohranjenosti v ničemer ne razlikujejo od artefaktov drugih postaj. Robovi niso sveži, so pa toliko ostri kakor drugod. Ta ugotovitev ne velja za prečno strgalo št. 19 (t. 1), na katerem ostrih robov ni. Vsi so zaobljeni, kot da bi dolgo ležalo v tekoči vodi. Cel artefakt je tako močno oglajen, da se manjše retuše komaj še vidijo. Domnevamo lahko, da ga niso naredili ljudje, ki so obiskovali Mornovo zijalko, ampak je starejši in so ga nekje našli.

Menimo, da dilema, kam naj uvrstimo najdbe iz III. plasti Mornove zijalke, ali v končni moustérien, kakor je nekaj desetletij veljalo, ali v mlajši paleolitik, kakor so mislili sprva, ne obstaja. Iz opisa artefaktov sledi, da večkrat izražena splošna ugotovitev, da gre za primitivno kulturo, ni utemeljena. O obstoju moustérienskih prvin ni dvoma, toda tudi v drugih naših aurignacijskih in gravettienkih postajah najdemo take elemente. Strgala, ki so starejša oblika, so se pač uporabljala tudi pozneje, ko so že prevladale mlajše oblike. Ob tem naj spomnimo na Potočko zijalko, v kateri je bila najdena zelo lepo izdelana ročna konica, ki je tipično orodje moustériena. Toda kljub temu ni bilo resnega mnenja, da bi bilo treba Potočko zijalko pripisati moustérienu, saj je aurignacien po tipih, številu in še posebej s koščeni konicami tako nedvomen, da tega nobena podrobnost ne more spremeniti. V Mornovi zijalki kulturna pripadnost ni tako zelo jasna, toda mlajšepaleolitski elementi so mnogo številnejši od sta-

rejših. Nezdržljiv z moustérienom, tudi s končnim, je velik odstotek ozkih klin, ventralno retuširanje, strma retuša, kombinirana orodja, zajede, možnost, da gre tudi za izrobe in tendenca k izdelavi peclja. Velik vpliv pri presoji ima tudi v zapisniku odkriti izrazito mlajšepaleolitski artefakt št. 22 (t. 2). Našteto najdemo med artefakti Mornove zijalke, ni pa v njej tipičnih artefaktov aurignacien, ki jih Potočka zijalka ima. Mnenja takoj po odkritju so bila pravilna, v plasti III Mornove zijalke odkriti artefakti pripadajo mlajšemu paleolitiku. Za trditev, da pripadajo aurignacien, nimamo dovolj argumentov, vendar je to zelo verjetno.

Od 23 odkritih kremencev je 16 obdelanih, kar pomeni, da je med najdbami 70% orodij. Ta odstotek je izjemno velik. V Mornovi zijalki artefaktov niso delali. Vse, kar so ljudje tod izgubili, so prinesli že izdelano s seboj. Nekoliko nenavadno je tudi, da se v vhodnem delu, kjer je navadno največ najdb, v Mornovi zijalki ljudje niso zadrževali, ampak so bili le v notranjem delu jame. Iz tlora najdb se vidi, da so artefakti skoraj enakomerno porazdeljeni po naseljenem delu jame. Koncentracije, ki bi kazala na ožje bivalno območje, ni.

Za plast II naj ponovimo še enkrat podatke, ki jih navaja v opisu profila S. Brodar (1938, 161). Debelina plasti II znaša 56 cm, kar pomeni že precej debelo plast. Ta profil je bil posnet že v območju, kjer se skalno dno spušča in se sedimenti debelijo. Omenili smo že, da se debelina plasti zelo spreminja in je večinoma precej manjša od debeline v tem profilu. Plast sestavlja droben ostro-rob grušč. Vsebnost ilovice ni omenjena, iz česar lahko sklepamo, da je ni bilo prav veliko, kar to plast razlikuje od ustrezne plasti v Špehovki. Iz opazke, da je grušč zgoraj pomešan z apneno moko, lahko sklepamo, da gre za nekoliko drugačno izločanje sige, ki je grušč le prepojila, ni pa tvorila posebne plasti, kakor se je to zgodilo v Špehovki. Ujema se pa s Špehovko podatek, da so v plasti odlomki kosti jamskega medveda in alpskega svizca. Ujema se tudi nastopanje kvarcitnih odkruškov, ki jih je S. Brodar v smislu takratnega časa in stanja v Špehovki povezoval s človekovo dejavnostjo.

Po številu najdb je plast II še mnogo skromnejša kakor plast III, saj je bil v njej najden le en sam kremenec. V prvi objavi (S. Brodar 1938, 161) je za to najdbo rečeno: "Ein kleines Klingenschaber aus grauem Feuerstein wurde in Schicht II im Seitengange, knapp unter der Hallstattschicht gefunden, so dass sein paläolithisches Alter nicht ganz sicher ist. Sonst verweisen auf die An-

wesenheit des Altsteinzeitmenschen nur kleine formlose Quarzabschläge und gebrochene Höhlenbärenknochen". Artefakt se razlikuje od drugih, odkritih v plasti III v glavni dvorani po, materialu, obliki in obdelavi. Zaradi drugačnosti in izražene dvoma o njegovi pripadnosti paleolitiku ta artefakt pozneje ni bil pri omembah Mornove zijalke nikoli več upoštevan in omenjen. O najdbi omenjenega artefakta v zapisnikih ne najdemo nobenega podatka. Zaradi številnih in zanimivih najdb v površinski plasti, s katerimi se sam ni ukvarjal in o katerih poročamo na koncu, je S. Brodar pritegnil k sodelovanju W. Schmida. Dal mu je najdbe in načrt ter mu napisal 11 strani dolga "Pojasnila k talnemu načrtu Mornove zijalke". V teh pojasnilih je na strani 6 nekaj stavkov, v katerih najdemo podatke o legi tega artefakta in njegovo stratigrafsko pozicijo. "Sklepnodiluvijalni poset jame po človeku ni zapustil vsaj v glavni dvorani nobenih kulturnih ostankov. Morda pa bi spadale v to dobo najdbe ob koncu stranske dvorane, ležeče za večjo skalo v 243 m²: artefakt iz kresilnika (ki se bistveno razlikuje od artefaktov v spodnjih diluvijalnih plasteh) in kostni ostanki neke še nedoločene vrste kože. Za to naseljitvijo je sledil daljši časovni presledek, v katerem se je še vedno tvorila svetlobela gruščnata in pred vsem močnata podlaga površne že aluvijalne plasti". Lega je torej dovolj natančno znana. Kar zadeva lego, je pomembno predvsem to, da je bil artefakt najden v stranskem rovu, kjer ni bilo starejše poselitve. S. Brodar govori o sklepnodiluvijalnem obisku jame. Pri tem je treba opozoriti na "daljši časovni presledek" do začetka aluvija in še posebej, da ima izraz sklepnodiluvijalni zelo širok pomen, saj v tem "daljšem časovnem presledku" še živi jamski medved. To dokazujejo lobanja in druge kosti, najdene v neposredni bližini, tik pod površinsko plastjo. Po izumrtju jamskega medveda je trajal pleistocen še kar nekaj časa. Treba je upoštevati tudi to obdobje, čeprav ni zapustilo sedimentov. Artefakt je prišel v jamo že precej globoko v pleistocenu, vsekakor v času, ko je še živel jamski medved.

V citatu je rečeno, da je artefakt iz sivega kresilnika. Njegova barva je nejasna mešanica rjavkaste in zelenkaste, ki le pri določeni svetlobi daje sivkast videz. Tudi kresilnik najbrž ni, morda je roženec. Bolj pomembna kot barva in različek kremenca je njegova enotnost in homogenost. Po kvaliteti je daleč pred vsemi iz plasti III. Kot odbitek je ozka toda razmeroma debela klina (t. 2: 23). Glavna obdelava je na levem robu od baze do konice. Retuša je enosmerna z udarci na ventralno ploskev. Čeprav gre po smislu za dorzalno

retušo, v tem primeru ni tako. Že v spodnji polovici je retuša skoraj vertikalna, od grbe naprej proti konici pa je res vertikalna. Čeprav retuša ni dvosmerna, kakor je pri izdelavi hrbta, je vtis, da gre za artefakt s hrbtom, zelo močan. Grba približno na sredi roba ni zelo izrazita, je pa vsekakor vidna. Do tega pride, ker je zgornja polovica od grbe proti konici nekoliko konkavna. Trditi, da gre za izrobo, ni mogoče, vendar pa ta konkavnost spominja na izrobo. Retuša sicer ni gravetna, kakor je navadno pri izrobah, toda tudi pri tem so izjeme in poznamo izrobe, narejene z robno retušo (M. Brodar 1987, 27). Desni rob je z malimi retušicami le nekoliko nazobčan in nima posebnega retuširanja, ki bi vplivalo na obliko ali funkcijo. Če pogledamo ventralno stran, vidimo v zgornji četrtini nekaj plitvih retušic levega roba. Majhen predel ob bazi pa je ploskovno retuširan. Zaradi te retuše bulbus ni viden, orientacija artefakta je torej lahko dvomljiva. Po videzu ventralne ploskve in oblike smo ga postavili tako, kot je zdaj narisana. S tem se tudi ujema lega ploskovne retuše, ki je pri gravettijskih artefaktih običajno bazalno, čeprav izjeme seveda tudi so (M. Brodar 1991, t. 16: 4). Obdelana klina je razmeroma debela, retuša na njej ni prava gravetna, grba ni izrazita, izroba ni tipična in je morda sploh dvomljiva. Na artefaktih se včasih pojavi kakšna podrobnost, ki ni v skladu s tipom ali kulturo, ki ji artefakt pripada, toda toliko značilnih mladih prvin, kakor na tem artefaktu, ni moglo nastati naključno. Vsega, kar zdaj vemo o gravettijskih artefaktih, S. Brodar ob odkritju tega artefakta ni mogel vedeti. Ker je bil ta artefakt drugačen od drugih in ker tudi v takrat znanih postajah Potočki zijalki in Špehovki ni našel ustrezne primerjave, je previdno napisal, da morda ni paleolitski. Po vseh podatkih, ki smo jih zbrali, lahko trdimo, da je bila previdnost odveč. Artefakt je paleolitski in niti ne najmlajši, saj je iz časa, ko je še živel jamski medved. Pri presoji, kam ga uvrstiti, je ob drugih znakih odločilna ventralna ploskovna retuša. Ta pojav je tako značilen, da artefakt z gotovostjo lahko uvrstimo v gravettien. Tokrat se potrjuje večkrat izražena podobnost s Špehovko. Tudi v tamkajšnjem gravettienu je še živel jamski medved. Pri tem naj še enkrat omenimo, da je bil artefakt odkrit v stranskem rovu, kjer prejšnje poselitve ni bilo. Tudi ta lega kaže na prihod novega obiskovalca jame.

Po omembi artefakta, kosti in kvarcitov doda S. Brodar (1938, 161) o plasti II še stavek: "Der einzige, vom fehlen des Unterkiefers abgesehen, vollständige Höhlenbärenschädel, der in der Höhle überhaupt vorkam, war mit einigen quer über ihn gelegten ganzen Röhrenknochen in einer kleinen

Wandnische des Seitenganges aufgestellt". Ta stavek je imel velik odmev. Bilo je v času, ko je takorekoč veljala teza E. Bächlerja o kultu jamskega medveda. Ko so kmalu začeli to tezo resno izpodbiti, so zagovorniki kulta v polemiki kot enega najprepričljivejših dokazov navajali to glavo iz Mornove zijalke. Citirani stavek je bil doslej edini podatek in je bil, tako kot je formuliran, res močna opora zagovornikom kulta. V zapisniku o poskusnem izkopavanju smo našli zabeležbo tega odkritja. Dne 6. septembra 1935 na zadnji dan poskusnega izkopavanja je bilo zapisano (str. 18): "V stranskem rovu se ni kopalo. Le malo je grebel ravnatelj g. Koricki, ki je takoj tik ob steni naletel na lobanjo jamskega medveda, z bazalno dolžino 36 cm, razbitim čelom in razbitim možganskim delom. Spodnjih čeljusti ni bilo. Pod njo in tik ob njej je bilo več večjih cevastih kosti, nekaj vretenc, a tudi stopalnic in celo zadnji prstni člen. Vendar vse na kupu, očitno nametano. Dočim so bile te kosti v glavnem cele, je ležal med njimi podolžni odlomek večje cevaste kosti, primitiven koščen artefakt, neke vrste grebalo, ki je utegnilo biti celo nasajeno. Izpod lobanje sem potegnil lastnoročno odlomek cevaste kosti prežvekovalca. Pri sledečem primerjanju s prej odkritimi odlomki, se je ta odlomek popolnoma ujemal s prej po delavcih najdenim. S tem je postalo jasno, da so tudi te kosti diluvijalne". Na mestu najdbe se stena res nekoliko uviha (sl. 1). O najdeni lobanji je S. Brodar navedel nekaj značilnosti, ni pa navedel, v kakšni legi je bila najdena. V Potočki zijalki je našel veliko število lobanj v vseh mogočih legah, tudi popolnoma obrnjene, in mogoče je hotel v publikaciji z izrazom "postavljena" povedati, da je ležala v normalnem položaju. Druga možnost je, da je sam mislil na kulturno postavitev. Morda ob pisanju članka, ob najdbi pa gotovo ne, saj bi bil sicer opis mnogo natančnejši in najbrž ne bi napisal "očividno nametano". V objavi pravi, da je bilo na lobanjo položenih nekaj celih dolgih kosti, kar se nekoliko razlikuje od "več večjih cevastih kosti". Druge kosti v objavi sploh niso omenjene. Po izrazu v zapisniku "vse na kupu, očitno nametano" lahko sklepamo, da so ležale kosti v različnih smereh. Zato se začudimo, ko beremo v objavi, da so bile položene prečno. Ker gre tudi za druge kosti, obstaja možnost, da so ravno cevaste kosti (če ne vse, pa vsaj večino) ležale prečno. Nasproti nedvoumni ugotovitvi "pod njo in tik ob njej" objavljena trditev, da so bile cevaste kosti nad lobanjo, nikakor ni razumljiva. Razen tega tiste, ki so bile ob njej, niso mogle ležati prečno. V zapisniku o poskusnem izkopavanju najdemo na strani 12 stavek: "V vsej

plasti kosti jamskega medveda raztresene in razbite, vendar njihova množina ni prav obilna". To sicer velja za sondo v glavni dvorani in za plast III, toda kosti je bilo vsekakor neprimerno manj, kakor jih je bilo v Potočki zijalki, ki je bila takrat glavno, če že ne edino merilo. Morda je zato lobanja, ki je bila edina, kar posebej poudarja, s kupom kosti ob njej, naredila tolikšen vtis.

S kronološko pozicijo medvedjega kulta se niso posebej ukvarjali. Na splošno lahko rečemo, da je spadal približno na konec srednjega paleolitika. Presenetljivo je, da je bilo vedno prezrto to, kar je S. Brodar jasno navedel, namreč da lobanja pripada II. plasti. Tudi če bi v tretji plasti res bil moustérien, bi morali upoštevati, da je plast II mlajša. Zdaj, ko vemo, da je v plasti III že mlajši paleolitik in da je v II. plasti gravettien, tudi s tega stališča medvedji kult ne pride v poštev.

O medvedjem kultu se zdaj ne govori več. Kljub temu je treba reči, da po zapisu ob najdbi, tudi če bi bil še ali če bi spet postal aktualen, lobanja iz Mornove zijalke ne more biti argument za obstoj tega kulta.

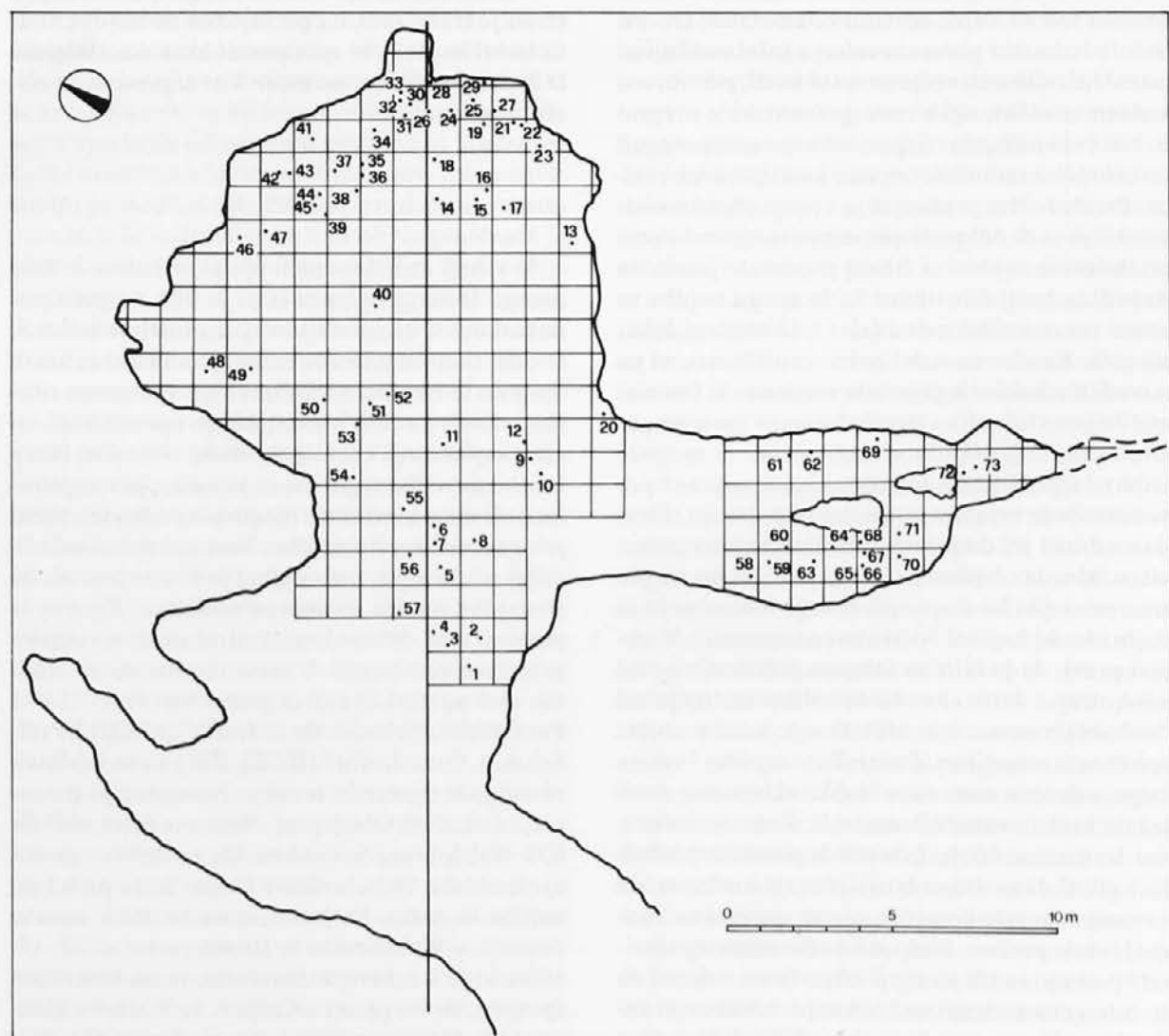
V vrhnji črni humozni plasti, v kateri je bilo mnogo lesnega oglja in ki jo je bilo mogoče ponekod deliti na spodnji in zgornji del, je našel S. Brodar tudi večje število raznih predmetov in kosti. Tudi za te najdbe, ki jih imenuje večinoma rimske, včasih pa tudi halštatske, je uporabil isti sistem zapisovanja kot za paleolitske artefakte. Poleg kratke navedbe tega, kaj se je našlo, je v zapisniku tudi skica kvadrata z njegovo številko in v njem je označeno mesto najdbe. Sam se z mlajšimi obdobji ni ukvarjal, toda najbrž je hitro spoznal, da so najdbe vredne strokovne obdelave. Zato se je povezal z W. Schmidom. Podrobnosti o začetku povezave niso znane. V seznamu stroškov najdemo dve postavki (najbrž poštni stroški): "12/11 Prof. Walter Schmid, Graz 4.-din" in "22/12 Prof. Schmid, Graz 2.-din" (II/72). Žal za oba podatka ni mogoče ugotoviti letnice. Natančen je pa zapis: "4. 8. 1936 Obisk prof. Walterja Schmid" (I/67). Naj k temu še dodam, da se dobro spominjam obiska W. Schmid v Celju, ko je prišel po najdbe in načrt. Verjetno se na ta obisk nanaša dopisnica W. Schmid S. Brodarju z dne 22. 12. 1936, ki je v arhivu S. Brodarja, in na kateri mu sporoča, da bo prišel v Celje 7. 1. V arhivu Mornove zijalke smo našli 11 strani obsegajoča "Pojasnila k talnemu načrtu Mornove zijalke". Čeprav ni nikjer napisano, da so pojasnila napisana

za W. Schmida, toda po vsebini ne more biti dvoma, da so bila napisana obdelovalcu gradiva. V njih so zbrani razni podatki, ki bi jih bilo sicer mogoče, toda le z mnogo truda, dobiti iz zapisnikov. W. Schmida je morala stvar zanimati, če si je prišel celo ogledat najdišče. Toda objavil ni ničesar. Zakaj, ni znano. Najdbe morajo biti v Grazu, saj je Schmid takrat tam deloval. Že pred leti smo si izposodili načrt, da smo naredili kopijo. Za predmete pa so rekli, da jih ne najdejo. Če že ni strokovne obdelave, menimo, da je treba objaviti vsaj dejstva, ki jih lahko povzamemo iz arhiva.

Na 8. str. "Pojasnil" najdemo podatke o živalskih ostankih. Besedilo se glasi: "Favna celokupne površne plasti predstavlja razbite kostne ostanke raznih živali, ki so služile v prehrano. Ugotovilo se je govedo, konja in prašiča, nedoločeno

je kateri vrsti oz. vrstam pripadajo kosti in zobje srednjevelikih prežvekovalcev (koza? ovca?). Vmes so se našle tudi ptičje kosti, pripadajoče večjim, a tudi prav malim pticam. Na treh mestih ... so bile najdene bobrove kosti oz. zobje".

Mlajši predmeti niso dobivali številke sproti, kakor paleolitski artefakti, ampak so bili le popisani. Vidi se, da so predmeti dobili tekoče številke šele pozneje. Ker Schmidu zapisnika ni mogel dati, je S. Brodar najdbe pozneje oštevilčil in jih vnesel v načrt jame. To pa ne velja za keramične najdbe. Te so omenjene mnogokrat, včasih tudi število fragmentov, včasih je pripisano, da so na fragmentih ornamenti, niso pa posebej dokumentirane. Možno je, morda celo verjetno, da niso vse najdbe rimske, ampak so med njimi tudi starejše. Omeniti je treba, da terminologija v opisih ni vedno ustrezna. Ker najdb nimamo, zdaj preverjanje ni mo-

Sl. 4: Mornova zijalka. Tloris jame z vrisanimi najdbami iz površinske plasti.

Abb. 4: Mornova zijalka. Höhlengrundriß mit eingezeichneten Funden aus der Oberflächenschicht.

goče. Navedeni seznam je zato narejen po zapisniku. Pri novcih je nekajkrat naveden tudi napis, ki je na njih. Ker tudi to najbrž ni neoporečno, teh napisov ne navajamo. Če bodo predmete v graškem muzeju kdaj našli, bo šele mogoče vse pravilno ovrednotiti.

V seznamu so navedene najdbe po tekočih številkah. Poleg številke sta v oklepaju zapisnik in stran, na kateri podatek najdemo. Sledi označba predmeta in vse, kar je o najdbi napisano. Lege najdb so v tlorisu jame (*sl. 4*).

1. (II/57). Žebelj.
2. (II/57). Novc.
3. (II/57). Žebelj.
4. (II/57). Žebelj.
5. (II/59). Ročaj.
6. (I/2). Patinirana zapestnica (skica).
7. (I/2). Kljukast železen žebelj (skica).
8. (I/2). Odlomek tenkega rebrca z utisnjeno ornamentiko in majhno luknjico (skica).
9. (I/10). Rimski novc (skica).
10. (I/10). Zeleno patiniran odlomek (skica).
11. (I/15). Majhen tenek novc, na obeh straneh skoro popolnoma nerazločen.
12. (I/16). Novc iste velikosti kot včerajšnji (11), vendar je boljše ohranjen in je oseba in par črk na eni strani dobro vidna.
13. (I/31). 3 steklene črepinjice, od katerih sta dve ohranjeni. Steklo je silno tenko, močno prozorno in nekako zelo svetlo.
14. (I/34). Črepinjica spreminjajočega stekla.
15. (I/34). Vodni kremenec (rožnati), deloma obtolčen in pa kos tonalita.
16. (I/34). Železen nož.
17. (I/35). Bakrena igla.
18. (I/38). Koščeno šilce z odlomljeno konico. Konica je dobro oglašena.
19. (I/42). Medena vez za križanje jermenov (?) z luknjo na spodnji strani.
20. (I/43). Mala bakrena zavita igla.
21. (I/44). Jako dobro ohranjen rimski novc z napisom.
22. (I/44). Bakreno-kovinsko dolgo šilo.
23. (I/44). Košček železne žice.
24. (I/46). Dve debeli stekleni črepinji.
25. (I/46). 4 cm dolga železna konica.
26. (I/46). Malo manj kot polovica tenke žičaste patinirane zapestnica.
27. (I/47). Stekljena črepinjica (spreminjajoče se steklo).
28. (I/49). Zelenkaste steklene črepinje.
29. (I/49). Bele steklene črepinje.
30. (I/50). Zavoj bakrene žice.
31. (I/50). Dolga bakrena igla z gumbom na koncu.
32. (I/50). Glinasto vretence za predenje.
33. (I/50). Košček bakreno-železne žilindre.
34. (I/53). Daljša bakrena prišiljena žica.
35. (I/56). Malo okroglo glinasto vretence.
36. (I/59). Večji žebelj s ploščato glavico.
37. (I/59). Podolgovat štirioglat umetno izglajen (brusni?) kamen.
38. (I/60). Dolga, tenka igla (bakr.) z lopatičastim koncem.
39. (I/61). Bakren prstan z drobnimi urezninami.

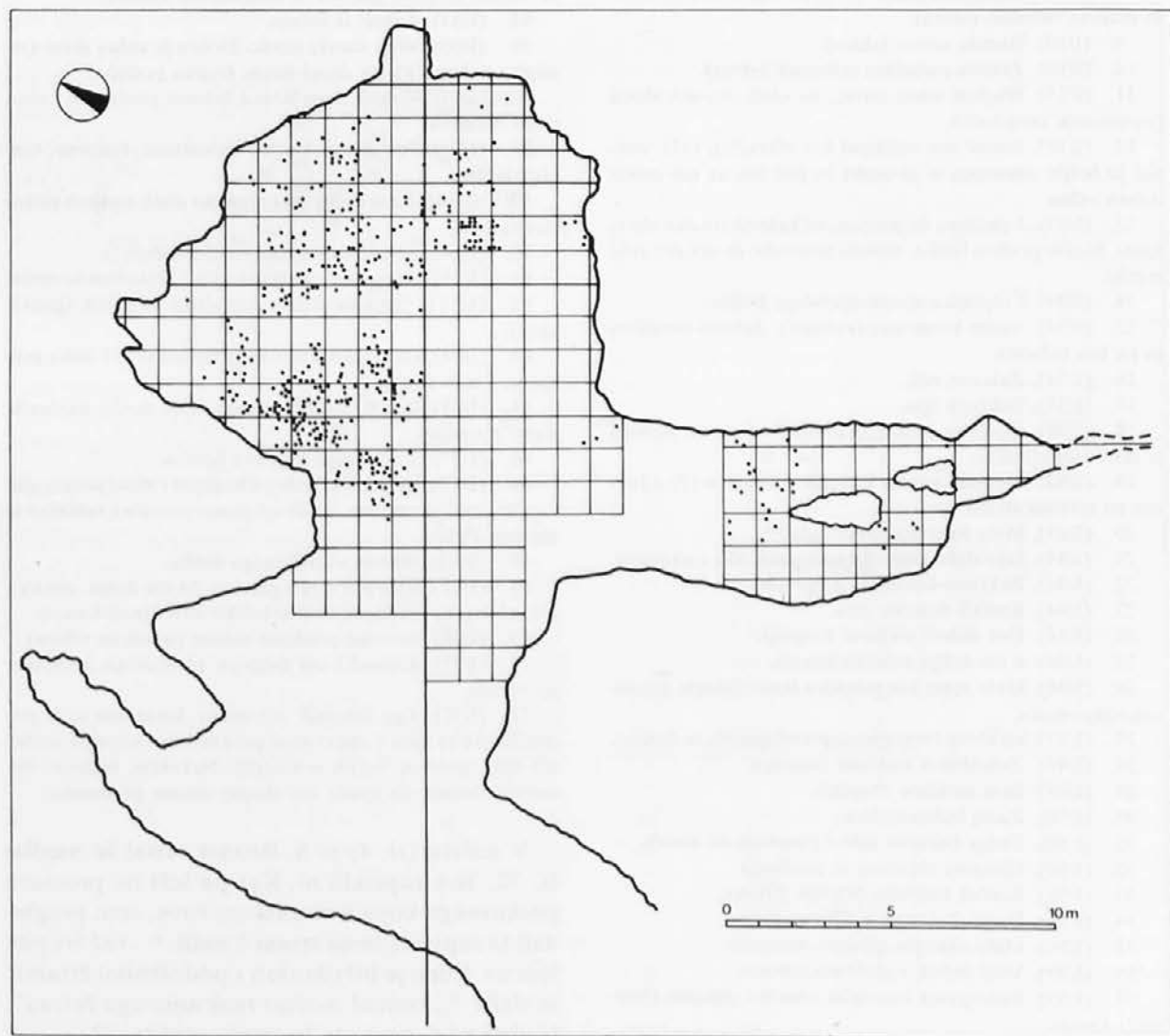
40. (I/70). Železna zakrivljena kljukica (dolga 3-4 cm).
41. (list 1). 5 cm dolga igla, ena stran topa druga pa ostraka konica.
42. (list 1). 5 cm dolga železna žica.
43. (list 1). Okrasni ročajček z obročkom.
44. (list 1). Dva koščka rimskega železa (bakra).
45. (list 1). Rimski železen nož.
46. (list 2). Usločena železna žica.
47. (list 1). Glinasto vretence z okraski.
48. (II/79). Bakren nožiček.
49. (II/73). Železen stisnjen nekoliko ukrivljen žebelj, dolg 5 cm.
50. (I/78). 10,3 cm dolga bakrena žica (igla?) z zajedo na enem koncu.
51. (I/73). Bakrena igla, po obliki zavihana palčica z nabori na vratu (dolga 3 cm).
52. (I/73). Koščeno šilo z odlomljeno konico, s sklepom kot ročaj.
53. (I/71). Mal rimski novc, precej dobro ohranjen, na eni strani cesarjeva podoba z žarkovnim vencem in črkami, na drugi ženska, s poškodbo, zajedo ob robu.
54. (I/65). Do 10 cm dolga železna palica, s stisnjeno, nekakšno sklepno glavico in odlomljeno konico.
55. (I/63). Žebelj iz železa.
56. (I/60). Večji rimski novc. Dobro je vidna glava (od napisa nekaj črk), na drugi strani ženska podoba.
57. (I/60). Košček 1 cm široke železne pločevine z ubodeno luknjico.
58. (I/59). Polovica nekakšne zapestnice, bakrene, tenkoploščate.
59. (I/54). 2 cm dolga, bakrena, na obeh straneh prirostrjena žica.
60. (I/54). Železna stisnjena konica (žebelj?).
61. (I/51). Bakrena 4 cm dolga igla z dletastim koncem.
62. (I/51). Ornamentiran patiniran obroček (prekinjen).
63. (I/54). Okrogel bakren obroček (prstan?) 33 mm v premeru, 5 mm debel.
64. (I/57). Rimski novc, najmanjši od doslej najdenih, slabo ohranjen.
65. (I/57). 2 cm dolga koščena konica.
66. (I/57). Velik, zelo dobro ohranjen rimski novc; glava z lovorovim vencem, na drugi strani pravica s tehtnico in mečem. Črke.
67. (I/57). Odlom ukrivljenega žebja.
68. (I/57). Bakrena igla z glavico, 10 cm dolga, enaka v glavni dvorani najdeni, le z nekoliko ukrivljeno konico.
69. (I/46). Bronast predmet zeleno patiniran (skica).
70. (I/57). Komad 5 cm dolgega, ploščatega, zašiljenega železa.
71. (I/57). Kup železnih odlomkov, kateremu se je pridružilo tik za njim v smeri proti poskusnemu kopu 16 različnih bakr. gumbov, večjih in manjših. Nekakšno pasovje. Nobenega dvoma, da spada vse skupaj enemu predmetu.

V načrtu (*sl. 4*) je S. Brodar vrisal še najdbo št. 72. Te v zapisnikih ni. Ker pa leži na prostoru poskusnega kopa v stranskem rovu, smo pregledali ta zapisnik in na strani 8 našli: "...več črepinj loncev. Eden je bil okrašen s podolžnimi črtami" in dalje "...komad močno razkrojenega železa". Najbrž ni dvoma, da to spada pod št. 72.

Končno je v načrtu vrisana še najdba št. 73. Tudi o tej v zapisniku ni ničesar. Toda v "Pojasni-

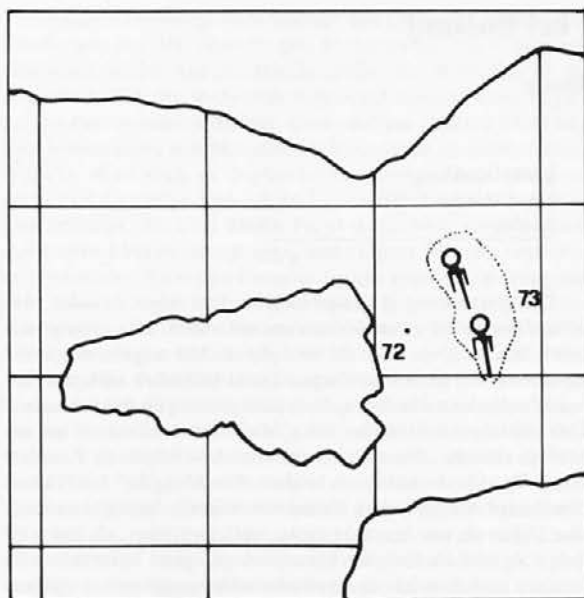
lih" je na prvi strani kot zadnja postavka legende znakov: "73 ... najdišče okostnih ostankov dveh novorojenčkov" (sl. 6). Na strani 6-7 je o tem napisal: "Spodnji črno ogljeni del te plasti s črepinjami predstavlja ponovno dalj časa trajajočo poselitev jame po človeku. V to dobo prištevamo tudi kosti dveh novorojenčkov iz 243 m² v stranski dvorani (Koščice se razlikujejo po barvi. Rumenkastorjavkaste so ležale že v diluvijalni plasti; po tem sklepam, da je bil otrok zakopan, ko na tem mestu še ni bilo ogljene črne plasti, ker bi bila sicer ta pomešana z diluvijalnim materialom. Kosti drugega novorojenčka pa so ležale naravnost v črni ogljeni plasti in so od nje tudi dobile črnikastosivo barvo. Ker so bile delno zasigane, so morale ležati dalj časa prosto na površju". Gre torej za dva časovno ločena pokopa. Za kostne ostanke, ki so bili v pleistocenski plasti, se je po-

javila domneva, da bi morda le šlo za paleolitskega človeka. To vprašanje je zelo zanimalo prof. B. Škerlja in v arhivu Mornove zijalke je ohranjena njegova analiza mandibule, ki je bila edina tako dobro ohranjena, da je bilo mogoče opraviti antropološko analizo. V pismu B. Škerlja z dne 10. oktobra 1935 je še ena ugotovitev, ki je v ekspertizi ni: "Brez dvoma pa gre za čeljust starejšega individua, kakor pa za novorojenčka. Na to kaže že 6. prekat za najbrže prvi stalni molar. Tudi po merah bo starejša". Pleistocenske starosti se ni dalo dokazati in tudi starejši skelet pripada holocenskim obiskovalcem jame. Kostnih ostankov ni več. Verjetno so bili uničeni skupaj s kostmi iz Potočke zijalke. Pravih ognjišč ni bilo. Na raznih mestih so pa bile ugotovljene večje koncentracije oglja. Odkritih je bilo nekaj razno velikih vkopov v spodnjo plast.

Sl. 5: Mornova zijalka. Tloris jame z vrisanimi koli.

Abb. 5: Mornova zijalka. Höhlengrundriß mit eingezeichneten Pfählen.

Sl. 6: Mornova zijalka. Detajl stranskega rova s skeletoma dveh novorojenčkov.

Abb. 6: Mornova zijalka. Detail des Seitengangs mit den Skeletten zweier Neugeborener.

Razen posameznih najdb je S. Brodar našel še ostanke lesenih kolov, ki so bili zabiti v rimsko in pleistocensko plast. Lesena konstrukcija, ki je bila postavljena v jami, je morala zgoreti, ker je osta-

lo le oglje. V zapisniku (I/30) je napisal: "Pri odkopavanju spodnje svetlorjave plasti se je pokazalo, da so bili za časa rimske poselitve zabiti ca 8 cm v premeru debeli koli, spodaj dobro prišpičeni in segajoči, od dna rimske plasti merjeno, ca 20 cm v svetlorjavo plast. Ves prostor, kjer so bili zabiti koli, izpolnjuje zgornja rimska črna ogljena plast. Že v večerajšnjih kvadratih je bilo opaziti 2-3 take primere. Sedaj se jih opazuje sistematično". Do konca izkopavanja je poleg drugih najdb, ki jih je označeval z raznimi znaki, v kvadrate vrisaval črne pike, kjer so bili koli. Po teh skicah smo kole prešteli in našli (upoštevanih je tudi stranski rov) skupno 383 kolov (sl. 5). Koli niso vsi enako debeli. Posameznih debelin ni meril, vendar je pa v skicah z velikostjo pik označeval razlike v debelini. Koli so okrogli. Med vsemi pa je našel 6 takih, ki so bili oglati prirezani. Te je označil s kvadratno piko. Fotografsko kolov ni dokumentiral, toda po srečnem naključju imamo tudi dve ustrezni fotografiji. Na sliki podolžnega profila po osi, ki ga je S. Brodar (1960, sl. 1) objavil zaradi krioturbatnih žepov, vidimo tudi prereza dveh kolov (sl. 2). Tudi na fotografiji (sl. 3), ki kaže vzporedni profil 3 metre vstran (severozahodno) sta vidna dva kola. Ta dva nista prerezana preko sredine in sta zato deformirana in nekoliko slabše vidna.

BRODAR, M. 1979, 50 years of paleolithic research in Slovenia. - *Arh. vest.* 30, 21-28.
 BRODAR, M. 1987, Izrobljene konice. - *Arh. vest.* 38, 13-33.
 BRODAR, M. 1991, Paleolitik Ciganske jame pri Željnah. - *Arh. vest.* 42, 23-64.
 BRODAR, M. 1993, Paleolitske in mezolitske najdbe iz jame Špehovke pri Zgornjem Doliču. - *Arh. vest.* 44, 7-28.
 BRODAR, S. 1938, Das Paläolithikum in Jugoslawien. - *Quartär* 1, 140-172.
 BRODAR, S. 1939, Rezultati lanskega raziskovanja (1937) v Špehovki pri Zgornjem Doliču. - *Zbornik prirodoslovnege društva* 1, 56-59.
 BRODAR, S. 1950, Prerez paleolitika na slovenskih tleh. - *Arh. vest.* 1, 5-11.
 BRODAR, S. 1955, Ledenodobni človek na ljubljanskih tleh. - V: *Zgodovina Ljubljane*, 223-242, Ljubljana.
 BRODAR, S. 1960, Periglacialni pojavi v sedimentih slovenskih jam. - *Geografski vestnik* 32, 33-43.

MOTTIL, M. 1950, Das Protoaurignacien der Repolusthöhle bei Peggau, Steiermark. - *Arch. Austr.* 5, 6-17.
 OSOLE, F. 1961, Parska golobina, paleolitska postaja v Pivški kotlini. - *Razpr. 4. razr. SAZU* 6, 437-498.
 OSOLE, F. 1964-1965, Paleolitik Slovenije. - *Arh. vest.* 15-16, 9-20.
 OSOLE, F. 1967, Oris poselitve Slovenije v pleistocenu. - *Arh. vest.* 18, 241-246.
 OSOLE, F. 1975, Poselitve Slovenije v pleistocenu. - V: *Arheološka najdišča Slovenije*, 43-45, Ljubljana.
 OSOLE, F. 1979, Srednji paleolitik. - V: *Praistorija jugoslovenskih zemalja* 1, 161-167, Sarajevo.
 OSOLE, F. in M. MALEZ 1971, Paléolithique et Mésolithique. - V: *Epoque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie - Recherches et résultats*, 245-264, Beograd.
 ZOTZ, L. 1944, Altsteinzeitkunde der Südostalpenländer. - *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie* 29.
 ZOTZ, L. 1951, *Altsteinzeitkunde Mitteleuropas*. - Stuttgart.

Mornova zijalka bei Šoštanj

Zusammenfassung

Nach der Entdeckung im Jahre 1935 führte S. Brodar (1938, 160-162) in der Höhle Mornova zijalka 1936 größere Grabungen durch. Er stieß auf eine komplizierte Stratigraphie. An den Profilen mit wechselnder Schichtenzahl und den genauen Beschreibungen der Schichten kann man erkennen, daß die Unterscheidung der Schichten schwierig war. Glücklicherweise hat er die Schichten auch photographiert. Viel später, als die periglazialen Erscheinungen bekannt waren, erinnerte er sich an diese Photographien und veröffentlichte eine Aufnahme dieses Profils (S. Brodar 1960, 36-37). Auch im parallelen, 3 m davon entfernten Profil (Abb. 3), das im Archiv gefunden wurde, ist die Krioturbitation gut erkennbar. So waren die Schwierigkeiten bei der Bestimmung der Schichten verständlich. In der ersten Publikation schreibt er über die Schichten: "... es wurde u. a. folgendes Profil IV aufgenommen:

I 9 cm Holzkohlestaub. Römische und hallstattzeitliche Funde. Castor fiber und Haustiere.

II 56 cm hellbrauner, kantiger, ziemlich feiner Kalkschutt, im oberen Drittel mit Kalkmehl vermischt oder stellenweise fest zusammengeklümpert. Bruchstücke von Höhlenbärenknochen, zahlreiche Reste von Marmotta marmotta. Spärliche Quarztrümmer.

III 74 cm a) oberer dunkler Kalkschutt
b) hellere Zwischenschichte
c) unterer dunkler Kalkschutt

Material kantig und sehr locker. Zerschlagene Höhlenbärenknochen. Primitive Knochenindustrie, Steingeräte.

IV 9 cm angeschwemmter Höhlenlehm".

Daß es sich um vier Schichten handelt, ist aller Wahrscheinlichkeit nach richtig, nur die Teilung der dritten Schicht in drei Zonen hat es vor der Krioturbitation wahrscheinlich nicht gegeben. Knochenreste sind nicht erhalten. Sie wurden wahrscheinlich zusammen mit den Knochen aus der Höhle Potočka zijalka zerstört. Vorherrschend war der Höhlenbär, zahlreicher waren noch Reste des Alpenmurmeltiers. In den Aufzeichnungen finden wir noch die Anmerkungen von einem Raubtierzahn, einem Cervidzahn, einem Wiederkäuernknochen, einem Vogelknochen. Herdstellen gab es nicht.

Die Mornova zijalka wurde in den ersten Jahren nach der Entdeckung dem Beginn des Jungpaläolithikums zugeschrieben. Im Jahre 1955 änderte S. Brodar im Zusammenhang mit der Widerlegung der Absolon-Theorie vom Quarzit-Aurignacien und auf der Grundlage seiner Entdeckungen im Betalov spodmol seine Meinung und schrieb die Kultur dem Endmoustérien zu. In den folgenden Veröffentlichungen pflichteten ihm die anderen Autoren bei und dabei ist es auch geblieben. Die Artefakte wurden nur in der ersten Publikation veröffentlicht (S. Brodar 1938, Taf. 8), und zwar als Photographie. Bei der Beurteilung hat niemand die Artefakte begutachtet, sondern alle haben sich zur Information mit der Photographie begnügt, worauf keine Bearbeitung zu erkennen ist, und die Artefakte erscheinen in der Tat primitiv. Als die verloren geglaubten Grabungsprotokolle gefunden wurden, stellte sich heraus, daß es möglich und notwendig ist, über die Mornova zijalka etwas mehr zu berichten. So kam es erst zur Analyse der Bearbeitung und zur Zeichnung der Artefakte.

Im Inventar befinden sich:

Rohmaterial	1
unbearbeiteter Abschlag	4
retuschierte Abschlag	3
Schaber	5

Lamellenklinge	3
kombinierte Gerte	2
Kerbe	5
	23

Die Sammlung ist zwar bescheiden, aber es sind verschiedene Bearbeitungselemente vertreten. Die unbearbeiteten Stücke (Nr. 14, 17, 21 und Taf. 1: 12) tragen, wenn wir sie neben die Artefakte legen (zwei befinden sich auf der veröffentlichten Photographie), zum primitiven Aussehen bei. Das mittelpaläolithische oder Moustérien-Element ist die Stufenretusche. Diese tritt auf drei Artefakten in Erscheinung. Der Querschaber am breiten Abschlag (Taf. 1: 19) kann überhaupt als typisches Moustérien-Gerät bezeichnet werden. Aber dieses Artefakt ist so stark geglättet, als hätte es lange Zeit in fließendem Gewässer gelegen. Vermutlich ist es älter und man hat es irgendwo schon geglättet vorgefunden. Der Schaber Nr. 6 (Taf. 1) hat zwar keine typische Form, aber die Stufenretusche weist auf das Moustérien hin. Anders verhält es sich mit dem dritten Exemplar (Taf. 2: 10). Die Retusche ist zwar wirklich abgestuft, aber sie unterscheidet sich von der typischen Moustérien-Retusche, weil sie vertikal ist. Außerdem befinden sich auf diesem Gerät zwei Kerben, es handelt sich also um ein kombiniertes Gerät, das wir trotz der Stufenretusche nur schwer dem Moustérien zuschreiben könnten. Da wir wissen, daß im Moustérien Schaber vorherrschen, in Slowenien besonders, kann in diese Richtung noch der Schaber Nr. 20 hindeuten (Taf. 1), eventuell noch Nr. 15 (Taf. 1), aber dieser Schaber trägt am schrägen terminalen Rand auch eine vertikale Retusche und eine winzige abrupte Retusche am basalen Rand. Der Schaber am Artefakt Nr. 16 (Taf. 2) kann kein Merkmal für das Moustérien sein, weil sich darauf auch eine große Kerbe befindet. Vielleicht noch die Bemerkung, daß wir einige gezahnte Ränder sehen, und wir könnten der Photographie nach an das - in neuerer Zeit ziemlich aktuelle - gezahnte Moustérien denken.

Im Inventar befinden sich zwar 5 oder 6 breite Abschlüge, aber ebensoviel ist auch von schmalen vorhanden. Ein solches Verhältnis spricht nicht für das Moustérien. Die schmalen Klingensplenden verschiedener Größe, woraus der Mensch durch zusätzliche Bearbeitung spezifische Geräte hergestellt hat, sind ein Charakteristikum des Jungpaläolithikums. In der Mornova zijalka gibt es zwei unbearbeitete Klingensplenden, eine retuschierte Klingensplende, zwei Klingensplenden mit Kerben und eine Klinge ebenfalls mit einer Kerbe. Insgesamt existieren also sechs aus dieser Gruppe. Das zweite Merkmal des Jungpaläolithikums ist die steile oder vertikale Retusche, die an vier Artefakten vorkommt. Sie findet sich an zwei retuschierten Abschlügen und an zwei Schabern (die vertikale Stufenretusche an Nr. 10 ist nicht berücksichtigt). Relativ häufig tritt die Retusche an der ventralen Seite auf, z. B. beim Schaber Nr. 15, eine Kerbe an Nr. 10 und die beiden Kerben an Nr. 11. Eine Randretusche besitzen an der ventralen Seite Nr. 1 und ein wenig auch Nr. 8. Charakteristisch für das Jungpaläolithikum sind kombinierte Geräte. Von besonderer Bedeutung ist die Kombination von Stichel, Kerbe und Endkerbe auf Nr. 11. Eine starke Gruppe bilden die Kerben. Auf fünf Artefakten, die als Kerben bezeichnet sind, gibt es sieben und vier befinden sich noch auf beiden kombinierten Geräten. Wie schon erwähnt, sind zwei auf solche Weise angebracht, daß man sie für Endkerben halten könnte. Bei Nr. 1 und 8 (Taf. 2) erweckt die Anbringung den Eindruck, als habe der Mensch einen Stiel anfertigen wollen.

Unserer Meinung nach besteht das Dilemma, wohin die Funde aus der III. Schicht der Mornova zijalka einzuordnen seien, nicht. Aus der Beschreibung der Artefakte ist zu schließen, daß die mehrfach geäußerte Feststellung, es gehe um eine primitive Kultur, ganz und gar fehl am Platz ist. Das Vorkommen von Moustérien-Elementen ist nicht zu bezweifeln, aber auch in den anderen slowenischen Aurignacien- und Gravette-Fundorten finden wir solche Elemente. Die Schaber, die eine ältere Form darstellen, fanden eben auch später Verwendung, als schon jüngere Formen vorherrschend waren. Es sei an Potočka zijalka erinnert, worin eine sehr schön ausgearbeitete Handspitze gefunden wurde, die ein typisches Gerät des Moustérien darstellt. Trotzdem wurde keine ernsthafte Auffassung vertreten, man müsse die Potočka zijalka dem Moustérien zuschreiben, denn das Aurignacien ist der Typen, der Zahl und insbesondere der Knochenspitzen nach so eindeutig vertreten, daß dies kein Detail zu widerlegen vermag. In der Mornova zijalka ist die Kulturzugehörigkeit nicht so klar, doch sind die jungpaläolithischen Elemente viel zahlreicher als die mittelpaläolithischen. Unvereinbar mit dem Moustérien, auch mit dessen Endphase, ist der hohe Prozentanteil von Schmalklingen, das ventrale Retuschieren, die steile Retusche, kombinierte Geräte, Kerben, die Möglichkeit, es könnte sich auch um Endkerben handeln, sowie die Tendenz zur Stielherstellung. Einen großen Einfluß bei der Beurteilung hat auch das Verlorene und erst im Protokoll (mit Angaben und Zeichnung) entdeckte ausgesprochen jungpaläolithische Artefakt Nr. 22 (Taf. 2). Das oben Aufgeführte finden wir auch unter den Artefakten der Mornova zijalka, es kommen darin aber keine typischen Artefakte des Aurignacien vor, die in der Potočka zijalka vorhanden sind. Die Auffassungen kurz nach der Entdeckung waren richtig, die in Schicht III der Mornova zijalka entdeckten Artefakte gehören zum Jungpaläolithikum. Für die Behauptung, daß sie zum Aurignacien gehören, gibt es zwar nicht genügend Argumente, aber es ist sehr wahrscheinlich.

Nach Anzahl der Funde ist Schicht II noch viel bescheidener als Schicht III, denn es wurde darin nur ein Silex gefunden. In der ersten Publikation (S. Brodar 1938, 161) wird dieser Fund folgendermaßen kommentiert:

„Ein kleiner Klingenschaber aus grauem Feuerstein wurde in Schicht II im Seitengange, knapp unter der Hallstattschicht gefunden, so dass sein paläolithisches Alter nicht ganz sicher ist“. Das Artefakt unterscheidet sich von den anderen, in Schicht III in dem Hauptsaal entdeckten durch Material, Form und Bearbeitung. Aufgrund der Andersartigkeit und der bezweiferten Zugehörigkeit zum Paläolithikum wurde dieses Artefakt später bei der Erwähnung der Mornova zijalka nie mehr berücksichtigt und aufgeführt. Der Quarzstein steht der Qualität nach weit vor allen in Schicht III gefundenen Quarzsteinen. Als Abschlag bildet er eine schmale, aber relativ dicke Klinge (Taf. 2: 23). Die hauptsächliche Bearbeitung befindet sich am linken Rand von der Basis bis zur Spitze. Die Retusche ist nur mit Schlägen an die ventrale Fläche angebracht. Obwohl es sich dem Sinn nach um eine dorsale Retusche handelt, trifft dies bei diesem Exemplar nicht zu. Schon in der unteren Hälfte ist die Retusche beinahe vertikal, vom Höcker zur Spitze hin ist sie in der Tat vertikal. Obwohl die Retusche nicht vollkommen einem Rücken entspricht, ist der Eindruck, es handle sich um ein Artefakt mit Rücken, sehr stark. Der Höcker, der sich ungefähr in der Randmitte befindet, ist zwar nicht sehr ausgeprägt, aber auf jeden Fall sichtbar, weil die obere Hälfte vom Höcker zur Spitze hin ein wenig konkav ist. Das als Endkerbe zu betrachten, ist schwer, aber die konkave Form erinnert durchaus daran. Die Retusche ist zwar keine richtige Gravettienretusche, wie es bei den Endkerben gewöhnlich der Fall ist, aber auch hier gibt es Ausnahmen, die mit einer Randretusche gemacht wurden (M. Brodar 1987, 27). Der rechte

Rand ist mit kleinen Retuschen nur ein wenig gezahnt und weist keine besondere Retuschierung auf, die Form oder Funktion bestimmen würde. Wenn wir die ventrale Seite betrachten, sehen wir im oberen Viertel einige flache Retuschen am linken Rand. Ein kleiner Teil an der Basis ist hingegen flach retuschiert. Wegen dieser Retusche ist der Bulbus nicht erkennbar, die Orientierung des Artefakts kann also fraglich sein. Nach dem Aussehen der ventralen Fläche und der Form haben wir es so orientiert, wie es auf der Zeichnung dargestellt ist. Damit stimmt auch die Lage der Flächenretusche überein, die bei Gravette-Artefakten gewöhnlich basal ist, obwohl es natürlich auch hier Ausnahmen gibt (M. Brodar 1991, Taf. 16: 4). Die bearbeitete Klinge ist relativ dick, die daran angebrachte Retusche ist keine richtige Gravette-Bearbeitung, der Höcker ist nicht ausgeprägt, die Endkerbe ist nicht typisch und vielleicht sogar fraglich. Auf den Artefakten tritt manchmal ein Detail auf, das mit dem Typ oder der Kultur, zu dem das Artefakt gehört, nicht übereinstimmt. Jedoch konnten so viele bezeichnende Elemente, wie sie bei diesem Artefakt vorkommen, nicht zufällig entstanden sein. Alles, was wir heute über Gravette-Artefakte wissen, konnte S. Brodar bei der Entdeckung dieses Artefakts nicht gekannt haben. Da sich das Artefakt von den anderen unterschied und da er auch in den damals bekannten Fundstellen der Potočka zijalka und der Špehovka keine passenden Vergleichstücke fand, schrieb er vorsichtshalber, es sei vielleicht nicht paläolithisch. Allen gesammelten Angaben zufolge war diese Vorsicht nicht notwendig. Das Artefakt stammt aus dem Paläolithikum, und nicht einmal aus dem jüngsten, denn es stammt aus der Zeit, da der Höhlenbär noch lebte. Bei der Datierung ist neben allen anderen Merkmalen die ventrale Flächenretusche maßgebend. Dieses Phänomen ist so charakteristisch, daß das Artefakt mit Sicherheit in das Gravettien eingestuft werden kann. Hier findet sich die mehrmals erwähnte Ähnlichkeit mit der Špehovka bestätigt. Auch im dortigen Gravettien lebte noch der Höhlenbär. Nochmals sei erwähnt, daß das Artefakt im Seitengang gefunden wurde, wo es keine vorherige Besiedlung gegeben hatte. Auch diese Lage deutet auf die Ankunft eines neuen Höhlenbesuchers hin.

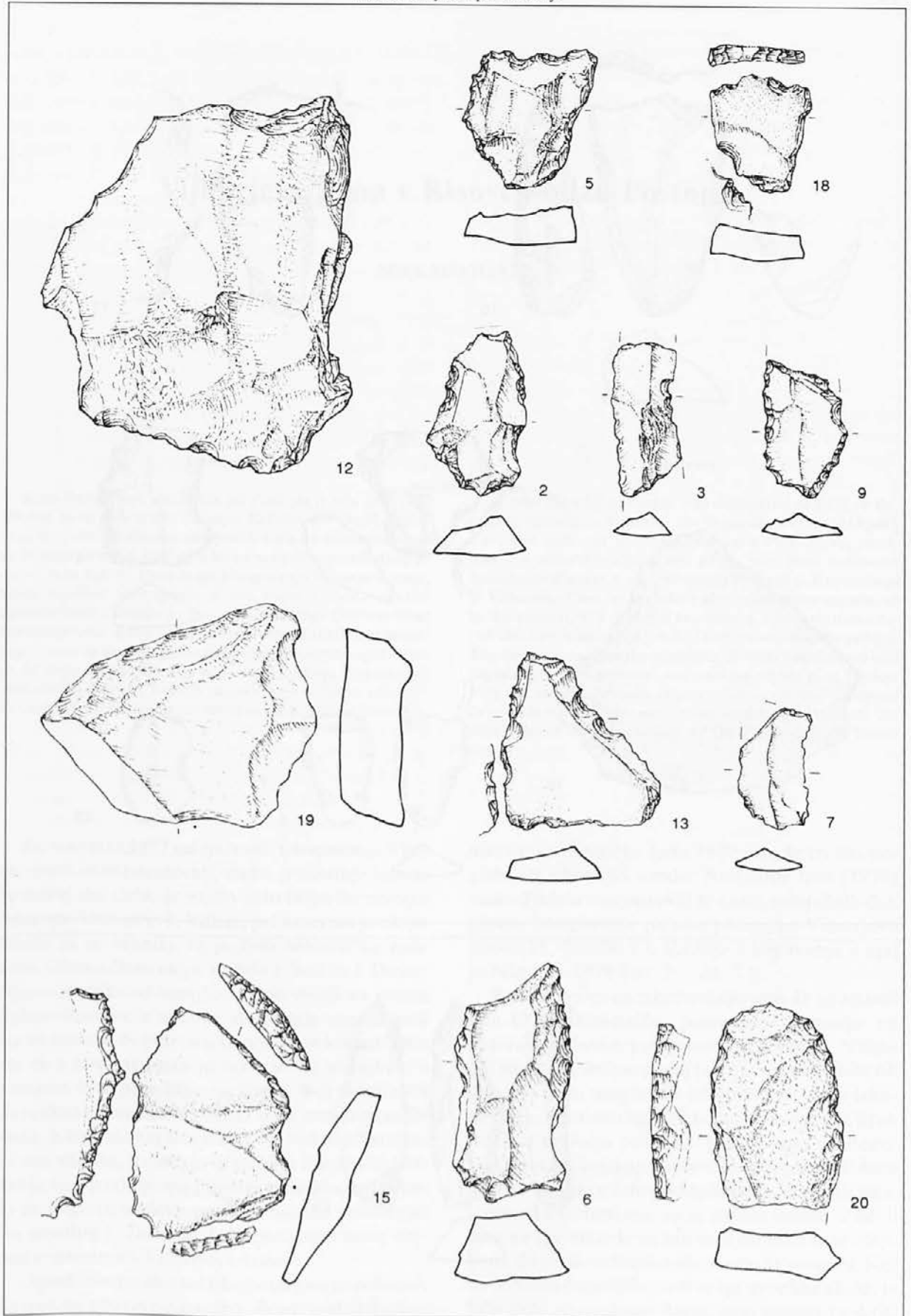
Nach der Erwähnung des Artefakts, der Knochen und Quarzsteine fügt S. Brodar (1938, 161) zu Schicht II folgenden Satz hinzu: „Der einzige, vom Fehlen des Unteriefers abgesehen, vollständige Höhlenbärenschädel, der in der Höhle überhaupt vorkam, war mit einigen quer über ihn gelegten ganzen Röhrenknochen in einer kleinen Wandnische des Seitenganges aufgestellt“. Dieser Satz fand einen großen Widerhall in einer Zeit, als E. Bächlers These vom Höhlenbärenkult gewissermaßen Geltung hatte. Als man diese These bald ernsthaft zu widerlegen begann, haben die Verfechter des Kultes in der Polemik als eines der überzeugendsten Argumente diesen Kopf aus der Mornova zijalka angeführt. Der oben zitierte Satz war bislang die einzige Angabe und war, so wie er formuliert war, in der Tat ein guter Anhaltspunkt für die Verfechter des Kultes. Im Protokoll über die Versuchsgrabungen fand der Autor den Vermerk dieser Entdeckung. Diese Aufzeichnung enthält mehr Angaben über den Fund als der veröffentlichte Satz. Alle Angaben unterstützen nicht den Gedanken an eine Kultaufstellung, zum Teil weichen sie von den publizierten völlig ab. Von einem Bärenkult spricht man heute nicht mehr. Dennoch muß eigens hervorgehoben werden, daß laut Fundprotokoll, auch wenn die Frage noch aktuell wäre, der Schädel aus der Mornova zijalka kein Argument für das Bestehen dieses Kultes darstellen kann.

S. Brodar beschäftigte sich nicht mit den jüngeren Kulturen, deswegen hatte er die Funde der Oberflächenschichten schon zu Beginn des Jahres 1937 dem Archäologen W. Schmid, der damals in Graz tätig war, übergeben. Warum Schmid nichts darüber veröffentlicht hat, ist nicht bekannt.

Heute sind die Gegenstände im Grazer Museum unauffindbar. Wenn die Funde nicht beurteilt werden können, publiziert der Autor zumindest ihr Verzeichnis und die Lage laut Angaben im Protokoll. Besonders interessant ist die Entdeckung 383, ca. 8 cm dicke Pfähle, die in die Pleistozänschicht (Abb. 6).

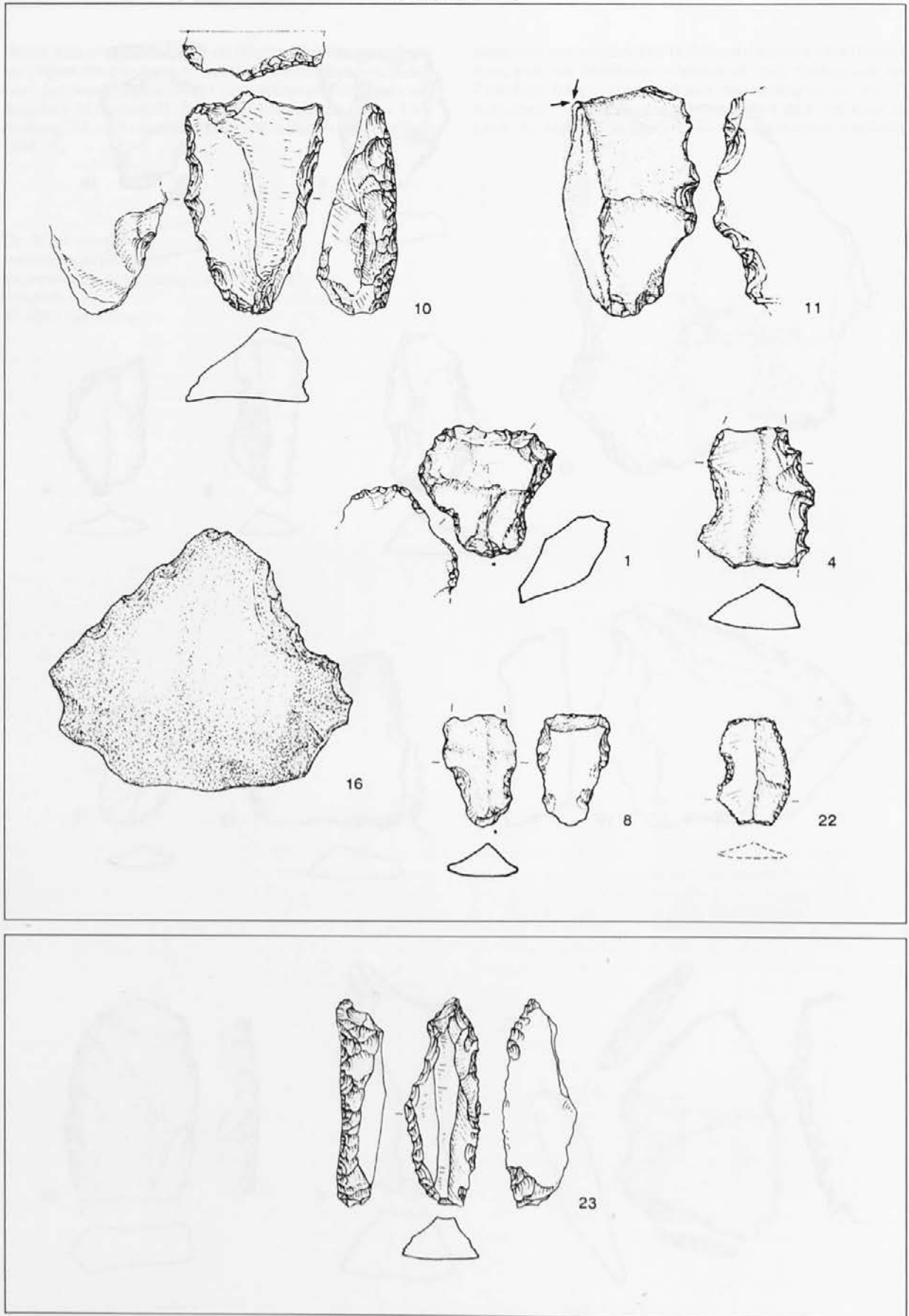
Dr. Mitja Brodar
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gospodarska 13
SI-1000 Ljubljana

eingeschlagen wurden. Die Holzkonstruktion muß verbrannt sein, weil nur Holzkohle erhalten ist. Alle Pfähle sind im Protokoll dokumentiert und ihre Anordnung ist auf Abb. 5 dargestellt. Im Seitengang wurden neben anderen Funden (Abb. 4) auch die Skelette zweier Neugeborener entdeckt

T. 1: Mornova zijalka. Kameni artefakti iz plasti III. M. = 1:1.

Taf. 1: Mornova zijalka. Steinartefakte aus Schicht III. M. = 1:1.

T. 2: Mornova zijalka. Zgoraj: kamni artefakti iz plasti III. Spodaj: artefakt iz plasti II. M. = 1:1.

Taf. 2: Mornova zijalka. Oben: Steinartefakte aus Schicht III. Unten: Artefakt aus Schicht II. M. = 1:1.

Vilharjeva jama v Risovcu blizu Postojne

Mitja BROADAR

Izvilleček

Blizu Betalovega spodmola pri Postojni je bila leta 1977 odkrita nova paleolitska postaja. Začetni del Otoške jame se je že v starem pleistocenu podrl, toda na enem mestu je ostal naravni most. Pod njim so se nabrali zelo debeli sedimenti in ga zakrili. Dosedanje izkopavanje Vilharjeve jame, kakor najdišče imenujemo, je dva metra globoko odkrilo moustériensko strgalo in dva zoba nosoroga (*Dicerorhinus kirchbergensis*). Avtor opiše še vrsto drugih sondiranj in razlaga razvoj in propad jamskega sistema. Glavna ugotovitev je, da so na več mestih tega podrtega jamskega sistema tudi zelo stari sedimenti, katerih raziskovanje bi lahko razjasnilo razvoj in kronologijo pleistocena na prostoru Slovenije.

Ko smo leta 1977 zaključevali izkopavanje v Podrisovcu in predvidevali, da bo prihodnje leto le še nekaj dni dela, je prišlo zelo blizu do novega odkritja. Domačin I. Vilhar, pri katerem je ekipa bivala in se hranila, se je živo zanimal za naše delo. Glavna člana ekipe sta bila I. Turk in J. Dirjec. Njima je pokazal manjšo skalno steno na koncu doline Risovec z mislijo, da bi bila morda pod steno jama in bi bilo tudi tam vredno kopati. Oba sta se s tem strinjala in tako so šli nekajkrat v prostem času popoldne tja kopat. Res so naleteli na sedimente in kmalu tudi na kosti jamskega medveda. Ko so skoraj dva metra globoko odkrili tudi dva sileksa, so akcijo in najdbo razglasili. Odkritje te postaje pripada vsem trem imenovanim, ki za svojo prizadevnost zaslužijo vse priznanje. Na predlog I. Turka in J. Dirjeca smo novo najdišče imenovali Vilharjeva jama.

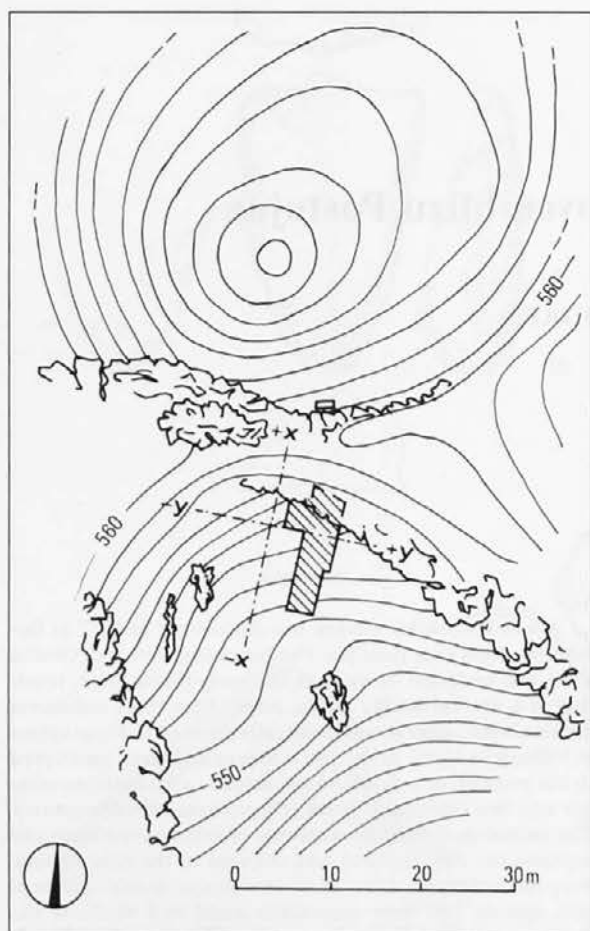
Ogled izkopa in okoliškega terena je pokazal, da gre za obetavno najdbo. Predvsem debelina sedimentov, ki jo je mogoče predvideti, je vzbudila velike upe zaradi znane dolgotrajne poselje-

Abstract

A new Paleolithic station was discovered in 1977 at Betalov spodmol near Postojna. The beginning section of Otoška Cave was undercut as early as the early Pleistocene, resulting in a natural bridge at one point. Very thick sediments accumulated under it and eventually covered it. Excavations at Vilharjeva Cave, as the site is also called, have uncovered to the present, at a depth of two meters, a Mousterian scraper and two rhinoceros teeth (*Dicerorhinus kirchbergensis*). The author describes the sequence of other excavations and explains the development and collapse of the cave system. Very old sediments exist at several places in this collapsed cave system, and their excavation could well explicate the development and chronology of the Pleistocene in Slovenia.

nosti tega območja. Leta 1977 smo še tri dni poglobljali izkopano sondo. Naslednje leto (1978) smo v Podrisovcu opravili le nekaj zaključnih del, glavno izkopavanje pa smo prenesli v Vilharjevo jama (11. 7. - 29. 7.). Zadnje izkopavanje v njej je bilo leta 1979 (10. 7. - 24. 7.).

Kot pripravo za izkopavanje smo že spomladi leta 1978 tahimetrično posneli vse območje, na katerem bi lahko pričakovali sedimente. Vključili smo tudi dolino zadaj (sl. 1). Sonda je bila tik ob steni in ni mogla biti izhodišče za večja izkopavanja. Zato smo začeli izkopavati dva metra širok jarek iz pobočja približno pravokotno na steno. Le kratek čas je izkopavanje teklo normalno. Kmalu potem, ko smo v čelu pod humusom že kopali pleistocenske sedimente, so se začele težave. Zadeli smo na sprimke, ki so bili večkrat tako trdo zlepljeni, da je bilo izkopavanje komaj še mogoče. Ker so se vmes pojavljale tudi večje in velike skale, je bilo delo še oteženo. Jarek smo morali razširiti za 1 meter in v predelu ob steni še za 1 meter, da bi dobili več prostora. Nekoliko nam je pomaga-

Sl. 1: Vilharjeva jama. Posnetek terena z vrisanim izkopom in sondo na drugi strani naravnega mostu.

Abb. 1: Vilharjeva jama. Geländeaufnahme mit eingezeichneten Grabungen und dem Schnitt auf der anderen Seite der natürlichen Brücke.

lo Gozdno gospodarstvo Postojna in z razstreljevanjem smo le prešli najhujše ovire. Prišli smo že precej pod obok, toda pod njim je zlepljenost še močnejša. Ko smo že videli, da bo treba prenehati, smo poskusili na izkopanem prostoru kopati v globino, toda sprimki se nadaljujejo in pričakovanih globljih sedimentov nismo dosegli. Celotno izkopavanje je bilo daleč od normalnega. Zato tudi nismo mogli sproti risati prečnih profilov.

V levem profilu sonde ($y = +4,00$) smo ugotovili tele plasti (sl. 2):

1. Na vrhu je sorazmerno debel humus, v katerem je veliko kamenja. Ponekod gre skoraj za samo kamenje, med katerim je humus. Brez najdb.

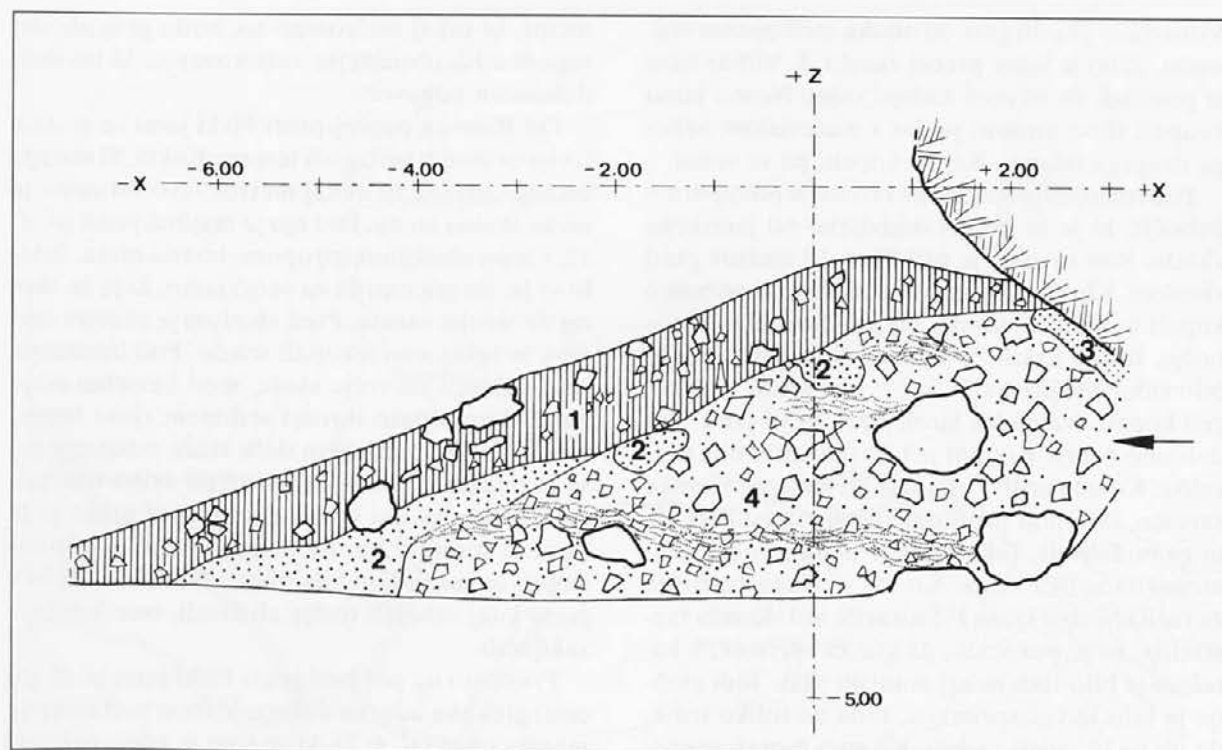
2. Plast čiste ilovice rjavordečkaste barve je daleč od stene precej debela. Proti steni se hitro stanjša in izklini. Neposredno za izklinjenjem je žep iste ilovice in nekaj več kot meter naprej se ilovica pojavi še enkrat v precej globokem žepu. Ilovica je popolnoma sterilna.

3. Kot posebno plast smo označili čisto ilovico za steno. Debela je kakih 30 cm. Razlikuje se od plasti 2 po barvi, kajti ta je sivkaste barve. Zdi se, da so sedimenti odstopili od stene in se je potem v špranji nabrala ilovica. Vsekakor je starejša od humusa, saj jo ta prekriva. V njej so bili ostanki alpskega svizca in zob cervida.

4. Pod ilovicama in deloma neposredno pod humusom je kompleks gruščev pomešanih z rdečkastorjavo ilovico. Že v zgornjem delu se večkrat pojavi siga, toda ne v večjem obsegu. Globlje pa je zasiganost zelo obsežna. Deloma gre kar za zelo trdo sigasto skorjo. Ta je tudi v profilu zelo izrazita. Nad to skorjo in tudi pod njo je še mnogo zasiganih območij. Med temi sprimki so nekateri tako trdi, da kramp kar odskakuje. V zgornjem delu je ilovica nekoliko mastnejša in močnejše obarvana, medtem ko je spodnji del bolj pust in bolj sivkastorjav. V profilu je videti tudi majhno razliko v debelini grušč. V spodnjem delu je grušč nekoliko drobnejši kakor zgoraj. Koliko omenjene razlike veljajo za sediment v celoti, bodo pokazala šele prihodnja izkopavanja. Kljub sorazmerno velikemu izkopu je treba vse dosedanje delo smatrati le za sondiranje, ki je dalo šele prve informacije. Majhno sondo komaj nekaj več kot meter globoko smo izkopali tudi ob steni na drugi strani naravnega mostu. Pod humusom je droben grušč, ki je le malo pomešan z rjavo ilovico.

Kostne najdbe so raztresene po vsej plasti. Razen kosti jamskega medveda, ki smo jih pri takem delu večkrat še dodatno razbili, smo vendar ugotovili še nekaj ostankov drugih živalskih vrst: kosti in glodače alpskega svizca, nekaj zob najbrž dveh vrst jelenov in čeljust majhnega glodalca. Najvažnejša najdba pa sta dva zoba nosoroga, ki sta ostala nepoškodovana; eden je bil najden in situ, drugi pa je bil najbrž prav blizu. Ležala sta v isti globini kakor v sondi odkrita sileksa, in ne več kot dva metra v stran. Za določitev vrste smo prosili M. Maleza, ki ju je prisodil toplodobnemu nosorogu (*Dicerorhinus kirchbergensis*).

Prav pri vrhu (v zapisniku je napisano: na kontaktu s humusom) je bil najden košček neobdelanega kremena. Več kot meter globlje (na sl. 2 je ta globina označena s puščico) je bilo strgalo in večji kos kremena, od katerega je bil odbit odbitek, iz katerega so izdelali strgalo. Strgalo (sl. 3) je iz kvalitetnega kremena. Retuširanje prepričljivo kaže, da ne gre za zasilno strgalo, kakršna so znana zlasti iz mlajšega paleolitika, ampak si je izdelovalec naredil tako, kakršno je želel imeti. Skoraj meter pod tem nivojem smo našli še eno sicer drobno, toda pomembno najdbo. V prelomu zasigane grude je tičal drobec oglja, ki

Sl. 2: Vilharjeva jama. Profil $y = +4,00$.Abb. 2: Vilharjeva jama. Profil $y = +4,00$.

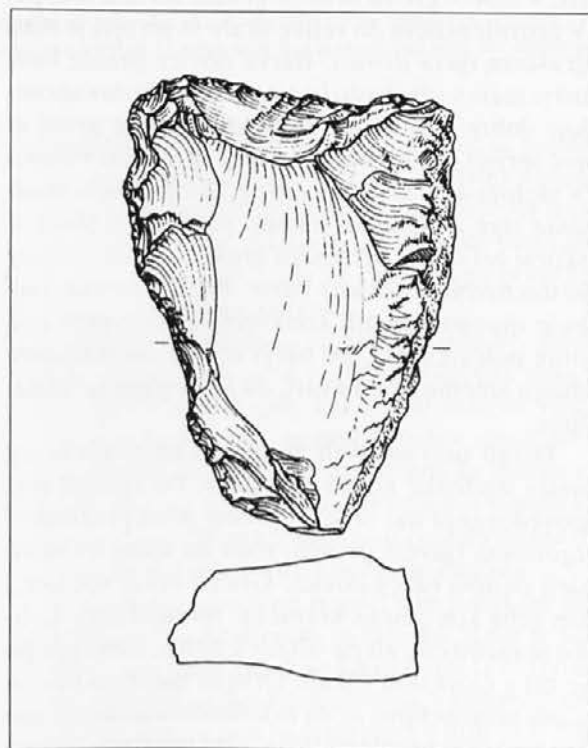
opozarja na navzočnost človeka tudi v tej globini. Odkriti ostanki so zelo skromni. Poleg možnosti, da so bili ljudje tukaj res le mimogrede, obstaja še možnost, da pravega najdišča nismo zadeli. Širina je velika in ljudje so lahko bivali levo ali desno od našega izkopa.

Odkrito strgalo ima pravi moustérienski videz. V bližnjem Betalovem spodmolu bi ga brez težav uvrstili v kulturo B ali pa tudi v D. Na podlagi enega artefakta določati kulturno pripadnost večinoma ni priporočljivo, toda v Vilharjevi jami sta bila ob strgalu odkrita tudi zoba toplodobnega nosoroga. Uvrstitev v zadnje medledeno dobo, torej v kulturo B, morda le ni preveč tvegana. Vsaj začasno, dokler ne bodo ugotovljena kakšna nova dejstva, je tak sklep sprejemljiv.

Med večletnimi izkopavanji v Podrisovcu in Vilharjevi jami smo poskusno kopali v dveh jamah na tem območju in eni nedaleč stran.

Na desni strani kolovoza od Sv. Andreja proti Otoški jami je na koncu stranske slepe doline jama Veliki Lončarivec. Ko so domačini urejali Otoško jamo, so naredili (zdaj že zaraščeno) pot tudi do Velikega Lončarivca. Jama je kljub imenu le majhna jama, okrog 20 metrov dolga in le nekaj metrov široka. Nekaj metrov za vhomom je stropni podor, sicer pa je bilo jamsko dno ravno in ilovnato, kakor nam je povedal I. Vilhar. Ker je bil vhod prenizek, so ga pri urejevanju nekoliko poglobili

in z odkopanim materialom razširili ravnico pred jamo, da bi bilo več prostora za obiskovalce. Pred vhomom leži velika skala. Po pripovedovanju I.

Sl. 3: Vilharjeva jama. Strgalo iz 4. plasti. M. = 1:1.

Abb. 3: Vilharjeva jama. Schaber aus Schicht 4. M. = 1:1.

Vilharja se je odtrgala od oboka med obema vojnama. Zdaj je jama precej zasuta. I. Vilhar nam je povedal, da so med zadnjo vojno Nemci jama zasipali skozi stropni podor z materialom nekega drugega izkopa. Kaj so kopali, pa ni vedel.

Pod omenjeno predjamsko ravnico je precej strmo pobočje, ki je že precej oddaljeno od jamskega vhoda. Rob ravnice je približno 10 metrov pred vhomom. Kljub temu smo se odločili, da ne bomo kopali vertikalne sonde, ampak frontalno v pobočje, široko kakih 20 metrov. Na mestu, kjer ni bilo videti večjih skal in se je videl grušč, smo začeli kopati dva metra širok jarek proti jami. Zadeli smo dobro. Kolikor je bilo skal, niso bile prevelike. Ko smo prišli z izkopom do roba predjamske ravnice, smo pod profilom začeli poglobljati, da bi ga podaljšali. Tukaj nam je nadaljevanje onemogočila velika skala. Ko sta jo člana Inštituta za raziskovanje krasa F. Šuštaršič in I. Kenda razstrelila, se je pokazalo, da gre za sprimek, v katerem je bilo tudi nekaj manjših skal. Tudi globlje je bilo še več sprimkov, toda ne toliko trdih, da jih ne bi mogli razbiti. Ko smo morali prenehati, je bil profil 5,50 metra visok. Z železnim drogom smo prišli še en meter globlje, ne da bi zadel na dno.

V profilu je na vrhu humus, ki mu sledi nasut grušč. Pod njim je prvotni humus in nekaj več kot dva metra globoko se začnejo pleistocenske plasti. V bistvu gre za drobne grušče do dna izkopa. V zgornjem delu do velike skale in ob njej je med gruščem rjava ilovica. Barva ilovice preide brez ostre meje v rdečkasto in ostane taka do dna sprimkov dobre štiri metre globoko. Globlje grušč ni več sprijet in tudi barva se spet spremeni v rjavo. V globini 4,50 metra je okrog 10 cm debela skorjasta siga z mnogimi malimi prodnički. Sledi še skoraj cel meter drobnega grušča z ilovico ne zelo intenzivno rdečkaste barve. Plast je mehka, vsebuje mnogo sigastih konkrecij in daje ponekod prav peščen videz. Po barvi ilovice na železnem drogu smemo domnevati, da se ta plast še nadaljuje.

Delali smo na dveh mestih in edini sileks sta našla študenta, ko sta bila sama. Po njunem pripovedovanju naj bi ležal precej pred profilom v zgornjem rjavem grušču, toda na njem so se videli sledovi rdeče ilovice. Gre za nekaj več kot 2 cm velik kos črnega kremenca, morda lidita. Lahko je razbitina, ali pa ostanek jedra, vsekakor pa je bil v človeških rokah. Drugih najdb ni bilo in zlasti presenetljivo je, da ni kostnih ostankov. Lega kremenca je problematična, zato menimo, da razglasitev Velikega Lončarivca za paleolitsko postajo za zdaj ni dovolj utemeljena. Debeli sedi-

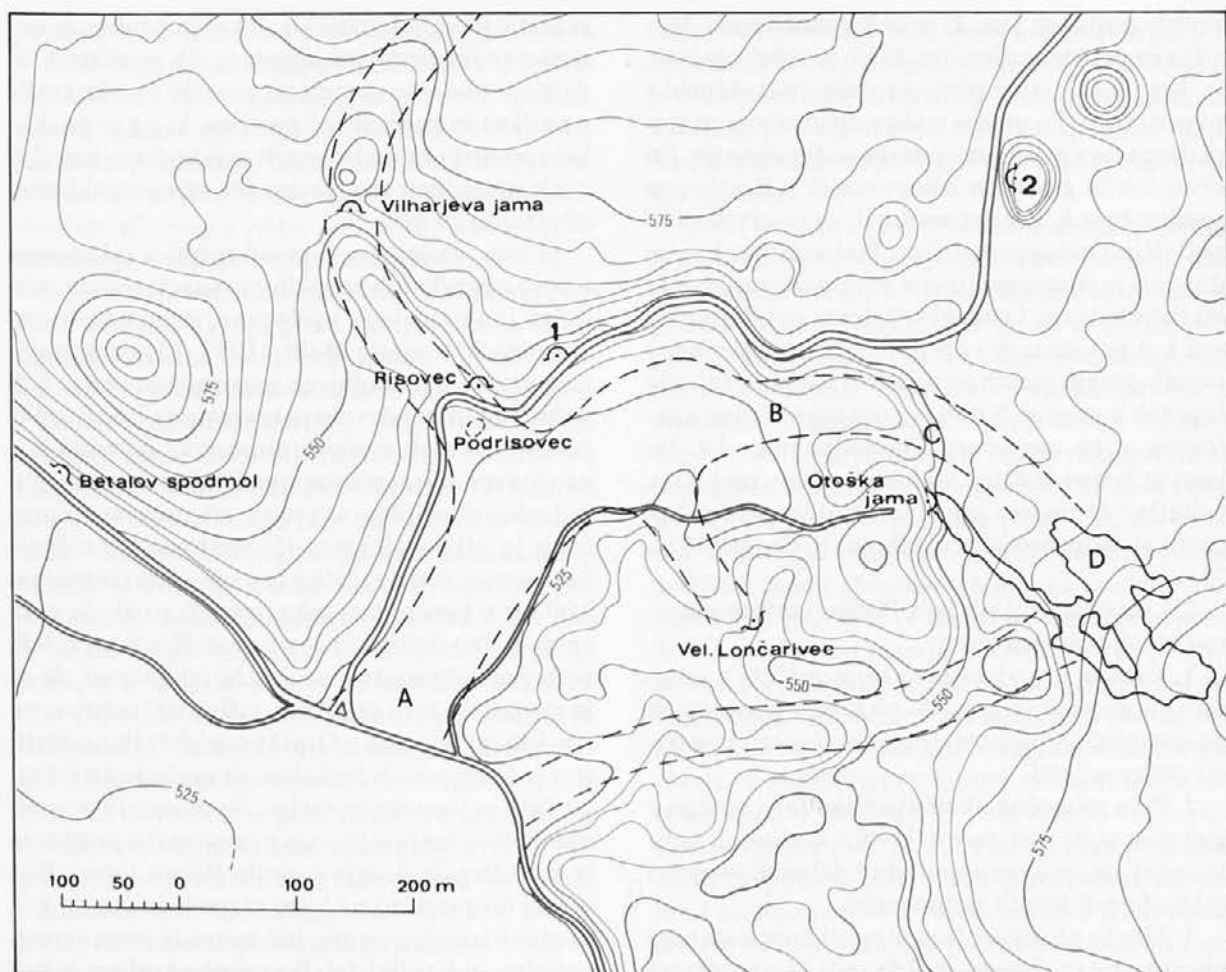
menti, ki tukaj nedvomno so, bodo prej ali slej vzpodbudili obsežnejše raziskovanje, ki bo dalo dokončen odgovor.

Od Risovca naprej proti Pivki jami se cesta z levim ovinkom prilagodi terenu. Kakih 30 metrov od tega ovinka in nekaj metrov levo od ceste je nizka skalna stena. Pod njo je majhna jama (sl. 4: 1), z lepo obokanim stropom. Imena nima. Zdelo se je, da gre morda za večjo jama, ki je že skoraj do stropa zasuta. Pred vhomom je manjša ravnica in tukaj smo izkopali sondo. Pod humusom smo naleteli na večje skale, med katerimi se je nahajal gruščnato-ilovnat sediment rjave barve. Ko so bile po težavnem delu skale odstranjene, se je pokazalo, da se desna stena uviha navznoter. Doseže skoraj levo steno in med njima je le še ozka špranja. Ker na večjo globino ni bilo računati in ker tudi ni bilo nobenih znakov, da bi v jama kdaj zahajali ljudje ali živali, smo kopanje zaključili.

Približno na pol poti proti Pivki jami je tik ob cesti globoka udorna dolina. V steni pod cesto je manjša jama (sl. 4: 2), ki se nam je zdela primerena za poskusni izkop. Naleteli smo na naplavljen ilovice. Zgoraj so rjave barve, globlje pa se pojavlja tudi rdečkasta barva. Približno pol metra pod površjem je bilo v ilovici precej sigastih skorij in odlomljenih kapnikov. Pod globino 1,5 metra ležijo že flišne ilovice zelenkaste barve. Vse plasti so popolnoma sterilne. Flišne ilovice so gotovo iste kakor druge. Za presojo nad njimi ležečih ilovic ni argumentov. Ker na ilovicah ni mlajših klastičnih sedimentov, lahko sklepamo, da je udorna dolina razmeroma mlada.

Naj sledi še podatek, ki ni neposredno povezan z obravnavanim območjem. Med izkopavanji leta 1979 so mi pri Vilharjevih pokazali fosilen konjski zob. Prinesel jim ga je zidar, ki je pri njih nekaj delal. Zob je našel nekje "ob Palškem jezeru". Dogovarjanje za zmenek, da bi nam pokazal mesto najdbe, ni bilo uspešno in natančne lokacije ne poznamo. Zob se nahaja v Inštitutu za arheologijo.

Izkopavanja v Betalovem spodmolu so kmalu pokazala, da so ga v zelo dolgem obdobju pogosto obiskovali ljudje. To je spodbudilo S. Brodara (1951, 205) k domnevi, "... da bi se morale odražati pogoste naselitve v tej jami vsaj v obliki sledov tudi v bližnjih podzemskih jamah". Zato je že med izkopavanjem Betalovega spodmola, tudi zaradi razjasnitve njegove zapletene sedimentacije, izvedel vrsto poskusnih izkopov v jamah bližnje in dalnje okolice. Najbližja je bila Otoška jama in sonda pod vhodnim obokom je pokazala, da je tudi tukaj paleolitska postaja. Ob vsakodnevnih hoji

Sl. 4: Nekoliko pomanjšan izsek karte 1 : 5000 z vrisanimi jamami in rekonstrukcijo glavnih rogov jamskega sistema.

Abb. 4: Etwas verkleinerter Ausschnitt der Karte 1:5000 mit eingezeichneten Höhlen und der Rekonstruktion der Hauptgänge des Höhlensystems.

v Betalov spodmol in nedeljskih obhodih bližnje okolice je opazil nekaj morfoloških značilnosti terena. Za predel od ceste do Otoške jame (sl. 4) pravi takole (S. Brodar 1951, 205): "Ne moreš se ubraniti vtisu, da gre kolovoz po uvali, ki je preostala po podoru jamskih stropov in razpadu mogočnega zelo starega jamskega sistema ter je bila kasneje prekrita zlasti v nižjih delih z rdečo ilovico. Rob kredne visoke planote ... ima od Postojnske jame preko Vel. Otoka in Zagona v splošnem enakomerno in nepretrgano NW-SE smer. Samo za vrhom s cerkvico Sv. Andreja ... segajo tla Pivške kotline v razmeroma širokem pasu proti severu in severovzhodu. V rdeči ilovici, ki pokriva nastalo dolino, so vidni ponekod manjši vdori in domačini vedo povedati, da še ni dolgo, kar sta se pri oranju pogreznila vol in plug. Za razpad jamskega sistema govorijo tudi strmo odrezane stene nad vhodom v Otoško jama ter v polkrogu nad precej širokim sklepom doline. Odsekana oblika jamskega vhoda nikakor ne razodeva prvotnega

požiralnika. Jama se je morala nekoč še nadaljevati in se je v davnini porušil le strop nad njo. Jami Veliki Lončarivec in Mali Lončarivec ter brezna na višini med Sv. Andrejem in Otoško jama so še zgovoren ostanek sicer že razpadlega prvotnega starega jamskega sistema.

Stari požiralniki so morali biti pod Sv. Andrejem, nekako ob robu najnižje ležečega dela ceste. Eden izmed njih, kakih 200 metrov višje ob cesti proti Zagonu, je tudi Betalov spodmol, čigar visoko starost izpričuje njegov že močno razpadli začetni del. Takšno tolmačenje podpira tudi k požiralnikom usmerjena terasasta nižina med flišnima hrbtoma Vel. Otoka in Zagona".

V zvezi z vprašanji o podrtem jamskem sistemu med Sv. Andrejem in Otoško jama je treba omeniti še temeljno delo S. Brodarja (1952) o stratigrafiji kraških jam Pivške kotline, v katerem podaja tezo o razvoju jam in dogajanja v njih tudi časovno opredeli. Pred njim je R. Battaglia (1933, 205) v razvoju kraških jam videl dve fazi. V prvo gre

seveda nastanek jam, ki je delo tekoče vode. Številne in debele sedimente, ki jih je videl v jamah, je, ker jih je v jame prinesla voda, tudi vključil v to prvo fazo. Po umiku vode v nižje nivoje nastopi druga faza avtohtone jamske sedimentacije. Pri obsežnih in globokih izkopavanjih v Betalovem spodmolu je S. Brodar ugotovil, da je jamsko dno pod višino zunanje površine. Pod avtohtonimi sedimenti je jama zapolnjena z vodnimi naplavinami flišnih ilovic. Ostanki teh ilovic so bili tudi na več kot pet metrov višji polici. S sondiranjem v raznih drugih jamah je ugotovil različne še višje lege teh naplavin. S tem je povezal še druge ugotovitve, n. pr. mogočne flišne sedimente v Otoški jami in višino sedanje vodne gladine v njej, ki je približno 15 metrov pod dnom doline pri Sv. Andreju, in razpravo končal takole (S. Brodar 1952, 71):

“V razvoju kraških jam Pivške kotline moremo razlikovati štiri faze:

1. Glavna erozijska faza se je pričela v mlajšem pliocenu in se končala ob koncu pliocena ali že v spodnjem pleistocenu z dovršenimi jamskimi evakuacijami.

2. Prva mogočna akumulacijska faza obsega v glavnem stari pleistocen. Pivška kotlina in jamske evakuacije so se napolnile z debelim zasipom sekundarnih flišnih sedimentov.

3. Mlajša erozijska faza je proti koncu starega pleistocena in deloma morda tudi še v srednjem pleistocenu odstranjevala sekundarni flišni zasip.

4. Zadnja akumulacijska faza je odložila v jamah predvsem avtohtone jamske sedimente ... vmes pa tudi rdeče ilovice, kadar vode začasno niso mogle odtekat in je Pivško kotlino zalilo jezero. V tej od srednjega pleistocena do danes trajajoči dobi se je naselila v jamah pleistocenska favna, ki ji je sledil človek srednjega in mlajšega paleolitika”.

Z navedenim je S. Brodar načrtoval le splošni okvir razvojnega dogajanja. Očitek, da njegove faze niso enotne (Gospodarič, Habič 1966, 24), ni upravičen, saj ni nikoli trdil, da so enotne. Nasprotno dobro se je zavedal, da niso. Podrobneje o tem res ni pisal, mimogrede pa je za prvo fazo vendarle zapisal (S. Brodar 1952, 50): “V kolikor se je v tej fazi erozija prekinila in je prišlo morda celo večkrat do sedimentacije in akumulacije materiala...”. Da je tudi v drugi in tretji fazi prihajalo do vmesnih drugačnih procesov, je več kot verjetno. Nekaj let pozneje je raziskovanje v jami Risovec to tudi dokazalo. V tem profilu se lepo vidi dve plasti avtohtonih gruščev med flišnimi ilovicami. Celó v četrti fazi je prišlo do poplav in odlaganja ilovic. Predvsem z drugo in tretjo fazo, zasipom in odnašanjem tega zasipa se je R. Gos-

podarič ukvarjal vrsto let. Iskal je profile in ostanke sedimentov po jamah in jih analiziral. V daljšem obdobju je tudi na površju Pivške kotline odkril in popisal več profilov, ki jih je poskušal uporabiti za podrobnejši prikaz dogajanj. Žal mu je prezgodnja smrt preprečila uspešen zaključek obetavnega dela.

O tem, da je prva faza od začetka zakrasevanja do opravljenih jamskih evakuacij trajala zelo dolgo in se začela že v pliocenu, se menda vsi raziskovalci strinjajo. Melik (1952, 13) celo pravi: “Na prehodu iz srednjega v zgornji pliocen je čim dalje bolj prevladovalo zakrasevanje”. S. Brodar postavi začetek v mlajši pliocen in dopušča konec še v spodnjem pleistocenu. Po njegovem mnenju že to daje dovolj časa za proces zakrasevanja. Vprašanje je, ali bo kdaj mogoče ugotoviti natančnejše časovne meje začetka in konca zakrasevanja. Voda je v končni fazi zakrasevanja prišla že precej pod dno doline od ceste proti Risovcu, ki leži približno 520 metrov visoko. Ni izključeno, da se je erozija že zelo približala višini 500 metrov, na kar kažejo udorine v Otoški jami (ob Belvederju in v južnem rovu). Nekoliko drugače je že z drugo fazo velike akumulacije. Na zunanjih površinah Pivške kotline je voda primarni fliš erodirala in ga odlagala drugje v obliki flišnih ilovic. Primarni fliš razmeroma hitro razpada in čeprav gre za velike količine, saj niso bile zasute le jame, ampak verjetno tudi veliki deli Postojnske kotline, je potrebno za ta proces mnogo manj časa kakor za erozijo in raztapljanje apnenca v prvi fazi. Navedeno prvotno datacijo “v glavnem stari pleistocen” je S. Brodar (1958, 332) pozneje spremenil in postavil to veliko zasipanje v veliki interglacial Mindel-Riss. V 200.000 letih, kolikor naj bi trajal, se je zasipanje gotovo lahko izvršilo. V tretji fazi gre spet za erozijo, vendar precej drugačno. Ta erozija je odnašala mehke ilovnate sedimente, za kar niso potrebne dolge dobe, saj že ena poplava lahko veliko odnese. Z riško poledenitvijo ali med njo so vodni tokovi (v raznih jamah različno) to opravili in se potem spustili v nižja nadstropja. V osušenih jamah, kakor je najprej pokazal profil Betalovega spodmola in pozneje še drugi, se je med riško poledenitvijo začela četrta faza avtohtone jamske sedimentacije.

Po navedeni dataciji razvojnih faz pripadajo najgloblje odkriti kulturni ostanki v Betalovem spodmolu še riški poledenitvi in debela plast rdeče ilovice s kulturo B spada v zadnji interglacial. Kmalu po obeh objavah S. Brodarja je obiskala naša najdišča G. Freund. Po njeni presoji (Freund 1956a, 1956b) je datacija prestara in jo je treba za en mrzli nihaj pomladiti, torej naj bi se veliko zasi-

pavanje jam dogajalo v zadnjem interglacialu in bi tako spadala topla plast s kulturo B v interstadial Würm I/II. Pri razlagi profila Parske golobine se je takemu gledanju uprl F. Osole (1961, 490). Zanimivo je, da sta R. Gospodarič in P. Habič (1966, 26), ne da bi ovrgla Osoletove argumente, uvrstila veliki zasip v riško poledenitev in njegovo odnašanje v zadnjo medledeno dobo, s tem pa se zelo približala mnenju Freundove. V zadnjem času sta v zahodni Evropi precej aktualna dva interstadiala v začetku zadnje poledenitve. Obstaja mnenje, da bi prišla v poštev za omenjeno dogajanje v jamah Postojnske kotline. Tudi pri taki interpretaciji pride kultura B Betalovega spodmola v interstadial Würm I/II. Pri tem se je Freundova zavedala slabosti svoje teze, saj poskuša "istočasnost" kulture B Betalovega spodmola z aurignacienom Potočke zijalke razložiti z dolгим trajanjem tega interstadiala (Freund 1956a, 182). Tudi če bi res dolgo trajal, kar pa ni, to ne rešuje ničesar, saj je le nekaj vrstic prej moustérienski kulturi C in D Betalovega spodmola pripisala Würmu II, kar pomeni, da naj bi bile mlajše od aurignacien. Že dolgo znano dejstvo, da aurignacien šele sledi moustérienu, je pred nekaj leti potrdila tudi najdba koščene konice s precepljeno bazo nad moustérienom razmeroma blizu, v jami Divje babe v dolini Idrije. Kronologijo omenjamo le mimogrede, ker bomo to problematiko podrobneje obravnavali na drugem mestu.

Naša izkopavanja in sondiranja v območju pordtega jamskega sistema niso bila usmerjena na razrešitev temeljne problematike. Na nekaj ugotovljenih podrobnosti je pa vendarle treba opozoriti.

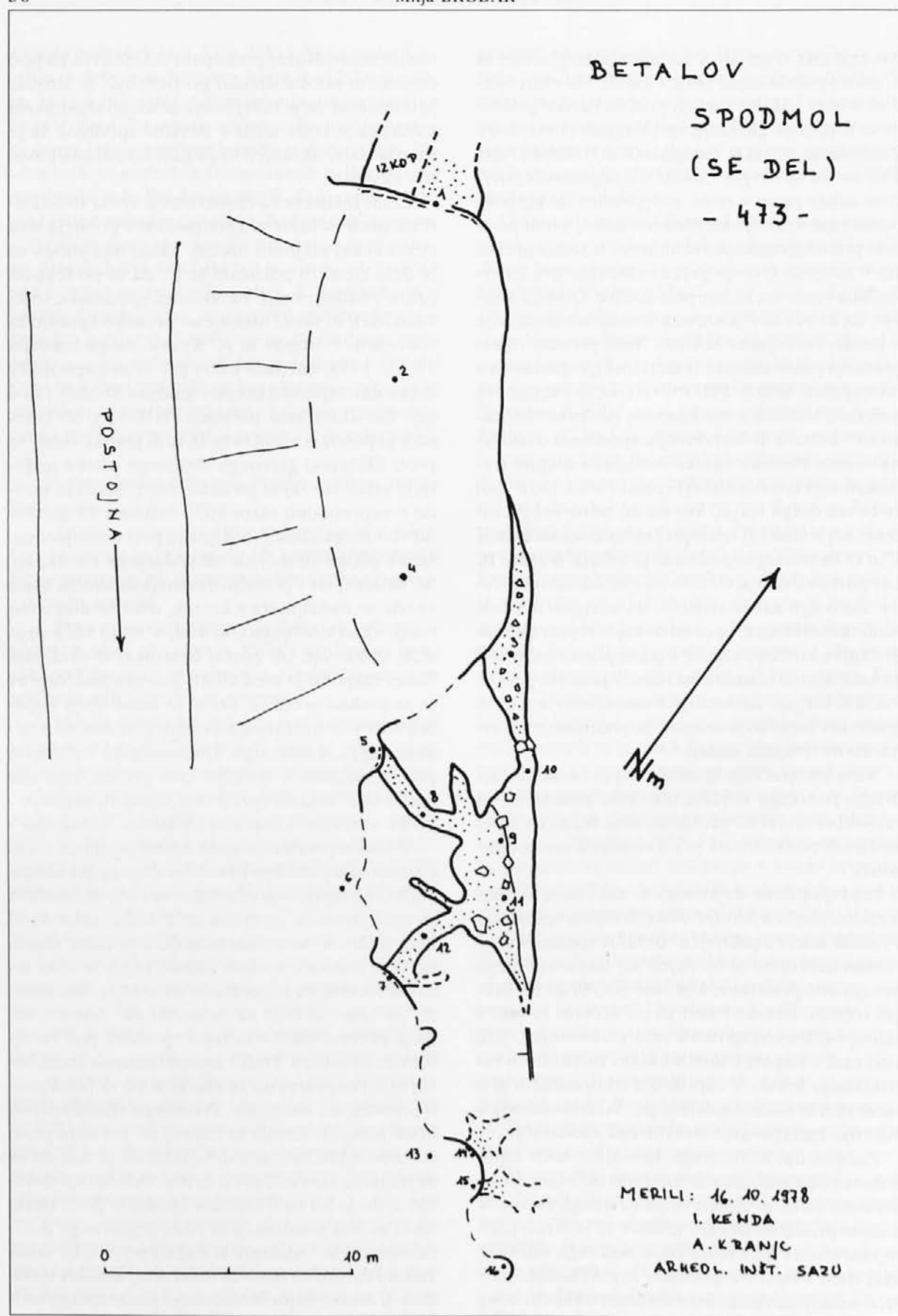
Iz prej opisane dejavnosti se vidi, da je bil razmeroma majhen prostor okrog Risovca velikokrat v raznih smereh prehojen. Betalov spodmol v terensko dejavnost ni bil zajet, saj imamo iz njega mnogo več podatkov, kot smo jih zbrali na drugih točkah. Obiskali smo ga pa večkrat in tudi v skoraj vsakem razgovoru smo ga omenjali. Bili smo tudi v pogostih stikih s člani Inštituta za raziskovanje krása. V zapiskih o izkopavanjih je o vsem tem le malo omenjenega. Tako ni ničesar o odkritju nadaljevanja Betalovega spodmola.

Začetni del Betalovega spodmola teče vzporedno s pobočjem, tako da mestoma debelina stropa oziroma stene ni veliko večja od enega metra. V dolžini približno dvajset metrov se je strop (oziroma stena) udrl in na eni strani tega udara je zdaj vhod v Betalov spodmol. Jugovzhodno, nasproti sedanjega vhoda, je še skromen ostanek oboka in ozka špranja, ki se po nekaj metrih toliko zoži, da je neprehodna. F. Anelli je pri svojih izkopa-

vanjih sem odvažal prekopani material in ga pod ostankom oboka iztresal po pobočju. S. Brodar je domneval, da je tukaj neke nekdanji vhod, skozi katerega je voda tekla v Betalov spodmol, ki je morda slabo ohranjen in ga tudi zaradi nasipavanja ni videti.

Člani Inštituta za raziskovanje krása so odkrili tik pred Betalovim spodmolom v pobočju nad cesto nekaj majhnih lukenj. Skozi dva vhoda se je dalo zlesti in pokazalo se je, da se po tej poti pride v nadaljevanje Betalovega spodmola, torej v tisti del, ki skozi omenjeno preozko špranjo ni dostopen. I. Kenda in A. Kranjc sta ga izmerila 16. 10. 1978, narisala načrt (sl. 5) in napisala še dopolnilni zapisnik (Betalov spodmol SE del). Glasi se: "Ob dinarskem prelomu (NW-SE), ob katerem je pobočje v apnencu in tudi jamski vhod, se proti SE izpod glavnega vhodnega oboka nadaljuje nizek rov, ki se po nekaj metrih zoži in preide v neprehodno razpoko. 5 oziroma 15 metrov od vhodnega oboka (mišljen je prej omenjeni ostanek oboka 20 metrov od sedanjega vhoda, op. M. Brodar) sta v pobočju dva majhna vhoda. Mala vhoda se nadaljujeta v kratek, ozek in nizek rov (vsak vhod v svojega), ki vodi v malo večji prostor, oblikovan ob zgoraj omenjenem prelomu. Skozi razpoko je moč videti glavni vhod, čeprav je za prehod preozka. Strop in stene obeh vhodnih rogov in notranjega prostora so močno zasi-gani z belo, a suho sigo. Dno sestavlja v glavnem prst, pomešana z redkimi kosi grušč, kosi odpadle sige, kostmi (predvsem manjših sesalcev - polhi, veverice?), lupinami lešnikov, želodi ipd".

V tem zapisniku ju nista omenila, sta pa v načrtu narisala približno 10 metrov dalje še dva vhoda. Najbrž ju nista omenila zato, ker sta premajhna in tudi prostora za njima je le malo, tako da ni kam zlesti. V novoodkritem delu je jama skoraj do vrha zasuta. Pri obeh najbolj jugovzhodno ležečih vhodih pa je zasuta že do stropa. Menimo, da po tem odkritju ne moremo več domnevati, da je prvotni vhod v Betalov spodmol pod Anelli-jevim nasutjem. Podor stropa oziroma stene torej ni bil neposredno za vhodom, saj se jama proti jugovzhodu nadaljuje. Prvotnega vhoda tudi ob obeh manjših vhodih in naprej po pobočju proti cestnemu križišču ni videti, tako da se zdi, da se mora jama zasukati proti hribu. Dosedanja domneva, da je bil tudi Betalov spodmol požiralnik, torej ni bila pravilna. Del vode iz glavnega požiralnika pri Sv. Andreju je najbrž po ovinku skozi začetni del doline Risovec tekel skozi Betalov spodmol. V zvezi z nepredvidljivostjo podzemnega vodnega toka, naj omenimo še eno malo znano dejstvo iz Betalovega spodmola. Približno 20 metrov

Sl. 5: Tloris novo odkritega dela Betalovega spodmola.

Abb. 5: Grundriß des neuentdeckten Teiles des Betalov spodmol.

za sedanjim vhodom zavije jama ostro na desno. Toda le do globine 531 m, kjer je skalni prag. Pod to globino voda ni več tekla na desno, ampak se jama nadaljuje naravnost naprej v smeri vhodnega dela.

Da sedanji vhod in ozek rov, ki vodi v veliko dvorano, ne moreta biti pravi vhod in glavni rov Otoške jame, je bilo že doslej jasno. Pri enem od obiskov nas je takratni član Inštituta za raziskovanje krasa dr. P. Habič opozoril na ostanek jamskega oboka levo in kakih 10 - 12 metrov nad sedanjim vhodom v Otoško jamo. Pri ogledu se je pokazalo, da je bil tukaj nedvomno nekdanji vhod v podzemlje. Ogled terena je pokazal še nekaj. Od tega podrtega vhoda proti zahodu v dolžini okrog 150 metrov sta na obeh straneh doline ohranjeni nekdanji jamski steni še več metrov visoko. Pozneje smo v inštitutu načrt Otoške jame zmanjšali na velikost 1:5000 ga vnesli na karto tega merila (sl. 4). Pokazalo se je, da je velika dvorana Otoške jame (D) še ohranjeni del glavnega rova. Koliko časa je jama z vhodom pri A obstajala, ne moremo niti oceniti. Po velikosti tega vhoda, poleg katerega je bil še eden južno od Sv. Andreja, je možno sklepati, da je bil tukaj dalj časa odtok vseh vod Pivške kotline. Ko je začela jama propadati, ni prišlo do sedanjega stanja z enim podorom, ampak so lepo vidine delne zrušitve. Najprej se je zrušil strop od A do B in vhod v jamo se je premaknil v B. Pri naslednji zrušitvi je padel strop od B do C in takrat se je vhod premaknil v C. Nato se je zrušil vhod pri C in morda je s tem istočasen tudi podor, ki zaključuje veliko dvorano (D) Otoške jame. Ker na površju večjih podorov ni videti, je verjetno, da je med C in D še ena dvorana, podobna otoški.

Med dolino od A do B in nadaljevanjem od B do C je očitna razlika. Nasproti še ohranjenim stenam jame drugega dela v prvem širokem delu takih sledov ni in pobočja so bolj ali manj strma. Tako velika razlika je lahko le posledica zelo dolgega časovnega obdobja, ki je moralo preteči med obema podoroma. V vsem tem času je bil vhod pri B in bi lahko bil občasno bivališče. Ko se je z drugim podorom vhod prestavil v C, je bilo stanje podobno, le mnogo krajše. Argumentov za datacijo zrušitve nekdanjega vhoda pri C seveda tudi nimamo. Le zelo verjetno se zdi, da je to bilo že proti koncu ledene dobe, nekje med würmsko poledenitvijo.

Od A do B je bila jama zelo široka. Če bi se zožila pri vhodu v dolino Risovec, bi zožitev lahko razložili z delnim odtokom skozi Risovec, toda nenadoma se močno zoži šele pri B. Obe globoki udorni dolini ob cesti proti Pivki jami kaže-

ta potek velikega jamskega rova in vsaj v glavnem tudi njegovo smer. Teoretično je možno, da je bila delitev rova pri B in se je severna polovica jame nadaljevala proti obema udornima dolinama. Na terenu sledov vhoda v ta severni rov ni opaziti, zato je misel morda le preveč hipotetična in te možnosti na sl. 4 nismo označili. S tem v zvezi pa naj le omenimo enega od manjših udorov, ki nam ga je pokazal I. Vilhar. Kakih 50 m severovzhodno od njegove njive "Ograda" (M. Brodar 1995, 27) je nepravilen, nekaj več kot 2 metra globok lijak z ilovnatimi stenami. Na dnu je manjša skala in ob njej le za dlan velika luknja. Po pripovedovanju I. Vilharja se po vsakem dežju sliši šum tekoče vode, kar pomeni, da tukaj vodni pretok še vedno obstaja. Omenjene hipotetične možnosti, da se v levem pobočju doline Risovec začne rov Betalovega spodmola, v karti tudi nismo narisali, ker tega vhoda na terenu ni videti.

Natančno določiti, kje je bil vhod pri B, ni mogoče. Tudi če so kdaj v tem vhodnem delu ljudje bivali, bi le z veliko sreče zadeli pravo mesto, ker je tudi širina velika. Da bi vsaj dobili kakšne podatke o sedimentih, smo vendarle poskusili in izkopali 3,00 x 1,00 meter veliko sondo. Bilo je verjetno, da bomo zadeli na skalovje podora, ki nas bo ustavilo. Toda do globine 2,50 metra, kjer smo s kopanjem prenehali, ni bilo niti ene skale ali kamna, ampak sama čista, enakomerna in popolnoma sterilna rjavordečkasta ilovica.

Za vsak primer smo poskusili tudi pri C. Na mestu vhoda ležijo velike skale, zato smo kopali (2,00 x 1,00) nekaj metrov pred vhodom pod temi skalami. Nevarnost, da bomo zadeli na skalovje, se tudi tu ni uresničila. Takoj pod humusom se je spet pokazala rjavordečkasta ilovica, popolnoma čista, homogena in sterilna. Do globine 1,80 metra, v kateri smo prenehali kopati, nismo zadeli na nobeno drugo plast.

Kar zadeva poselitve, sta bili obe sondi negativni. Splošno trditev, da je dolino podrte jame prekrila rdeča ilovica, je postavil že S. Brodar. Naši sondi tega nista le potrdili, ampak sta pokazali, da gre za pojav večjega obsega, saj je ilovica tudi precej visoko nad dnem doline. Njene ostanke smo na vrhu pleistocenskih plasti pod humusom ugotovili tudi v Vilharjevi jami, in sicer je tu zelo visoko. Tudi v manjši sondi nekaj metrov nad cesto levo od vhoda v dolino Risovec smo jo našli. Naj spomnimo še na to, da je bila taka ilovica ugotovljena tudi v Betalovem spodmolu. Pomembna za datacijo je gravettienška postaja Podrisovec, ker so bile tu najdbe v takšni ilovici. Zdi se, da gre v vseh primerih za isto ilovico, treba bo pa to z analizami še potrditi. Sonda pri vhodu

C je bila premajhna, da bi lahko dala trdnjše rezultate. Kolikor je za zdaj mogoče sklepati, je ilovica legla na podorno skalovje in je potemtakem pod starejši.

V opisu Otoške jame je S. Brodar (1951, 211) tudi omenil: "Pred vstopom v južni rov se zdi, kot da se je le-ta nekoč še nadaljeval v zahodni smeri, a ga je kasneje zaprl večji podor, ki je danes čez in čez zasigan. Nekateri stari vodniki domnevajo, da bi moral biti tu nekje nekdanji drugi vhod v Otoško jamo". Na sl. 4 se vidi, da se da podrti del jame južno od cerkvice lepo podaljšati do omejenega mesta. Izrečena domneva je torej zelo verjetna.

Od glavnega jamskega rova med A in B se odcepita dva stranska rova. Južni se je podrl v dolžini kakih 150 metrov, tako da je nastal nov vhod. To je današnji Veliki Lončarivec, ki so ga pozneje nastali sedimenti v začetnem delu zapolnili skoraj do stropa. Po približno 20 metrih pa jame ni več, ker segajo sedimenti res že do stropa. Zrušil se je tudi strop severnega rova in nastala je dolina Risovec. Pod zaključno steno je nova postaja Vilharjeva jama. Toda neposredno za najdiščem je udorna dolina, ki lepo kaže nadaljevanje nekdanjega rova. Gre torej za dva udora, med katerima se ozek del stropa ni udrl in je tako nastal naravni most. Tega sedaj ni videti. Sedimenti, ki so se tvorili pod njim, so ga sčasoma dosegli in končno še nekoliko presegle. Pri izkopavanjih smo že prišli pod obok. Predreti sedimente in priti na drugo stran pa nismo mogli, ker so premočno zlepljeni.

Postavlja se vprašanje, kdaj sta se zrušila severni in južni stranski rov. Ali istočasno z udrom glavne doline med A in B, ali ne? Jasnega odgovora ni, zdi se le, da bi se to lahko zgodilo nekaj pozneje. V tem primeru bi bila nekaj časa vhoda v stranska rova na robu glavne doline. Važnejše je, da sta ta dva udora vsekakor bistveno starejša od udora glavnega rova med B in C. In posebno važno je, da sta se ta dva udora zgodila nekje daleč nazaj v pleistocenu. Sedimenti, ki so se začeli nabirati pod naravnim mostom po podoru stropa nad sedanjo dolino Risovec, so torej zelo stari. Domnevamo lahko, da so tukaj sedi-

menti debeli okrog dvajset metrov. Tik pod vrhom ugotovljeni toplodolni nosorog priča, da se sedimentacija ni končala ob koncu pleistocena, ampak precej prej, morda celo v zadnjem interglacialu. Sedimenti, ki ležijo pod naravnim mostom, torej dokumentirajo dolgo obdobje pred časom, ko je živel nosorog, katerega zobe smo našli v Vilharjevi jami. Tako stare avtohtone sedimente imamo dozdej le v redkih jamah in še ti so le iz končnega dela tega dolgega obdobja. Podobno je pri Velikem Lončarivcu. Gotovo so tudi pri nekdanjem vhodu v Otoško jamo (C) debeli sedimenti; ti so se začeli tvoriti precej pozneje kakor v Vilharjevi jami in Velikem Lončarivcu.

Iz povedanega izhaja, da lahko na ozko omejenem območju, ki smo ga obravnavali, pričakujemo odkritje še mnogo starejših sedimentov od zdaj znanih. Nobenega drugega območja ni, na katerem bi to lahko realno pričakovali. Prispodoba, da je kraški svet preluknjan kakor sir, na tem terenu sploh ni več prispodoba. Ob številnih obstoječih, ugotovljenih in domnevanih rovih z njihovimi vhodi lahko pričakujemo, da se bo našel še kakšen zasut jamski vhod. Nastajanja jamskega sistema, njegovega zasipavanja, praznjenja in odlaganja avtohtonih sedimentov, torej razvojnih faz po S. Brodarju, še ni mogoče povezati z ugotovljenim sukcesivnim propadanjem jame. Gotovo pa je, da sta oba procesa v velikem delu pleistocena potekala vzporedno. Nekateri relativni odnosi med njima so že jasni, toda povezati ju v celoti še ni mogoče. Uvrščanje teh dogodkov v ta ali oni glacial ali interglacial trenutno niti ni pomembno. Raziskovanje avtohtonih sedimentov, zlasti starih, ki jih drugje ni, bo kronologijo razjasnilo. Verjetno bo odkrita še kakšna paleolitska postaja. Ni mogoče trditi, da bodo odkrite tudi starejše od zdaj znanih kultur, toda možnost takega odkritja vsekakor obstaja. Odkar je Podrisovec pokazal, da so tukaj ljudje živeli tudi na prostem, je tudi izvenjamska površina zanimiva in obetajoča. Glavna ugotovitev ob raziskovanjih Podrisovca in Vilharjeve jame je, da so na tem majhnem prostoru zelo velike možnosti za spoznavanje razvoja in kronologije pleistocena na slovenskem ozemlju.

BATTAGLIA, R. 1933, L'età dei più antichi depositi di riempimento delle caverne. - V: *Atti del I Congresso speleologico nazionale*, 199-219, Trieste.

BRODAR, M. 1995, Mlajšepaleolitska postaja Podrisovec. - *Arh. vest.* 46, 25-38.

BRODAR, S. 1951, Otoška jama, paleolitska postaja. - *Razpr. 4. razr. SAZU* 1, 203-242.

BRODAR, S. 1952, Prispevek k stratigrafiji kraških jam Pivške kotline, posebej Parske golobine. - *Geografski vestnik* 24, 43-76.

BRODAR, S. 1958, Črni kal, nova paleolitska postaja v Slovenskem Primorju. - *Razpr. 4. razr. SAZU* 4, 269-363.

BRODAR, S. 1970, Paleolitske najdbe v jami Risovec pri Postojni. - *Acta cars.* 5, 271-300.

- FREUND, G. 1956a, Betalov spodmol und Parska golobina. - *Forschungen und Fortschritte* 30/6, 180-183.
 FREUND, G. 1956b, Probleme des Paläolithikums in Jugoslawien. - V: *Libro homenaje al Conde de la Vega del Sella*, 65-94.
 GOSPODARIČ, R in P. HABIČ 1966, Črni potok in Lekin-

- ka v sistemu podzemeljskega odtoka iz Pivške kotline. - *Naše jame* 8/1-2, 12-32.
 MELIK, A. 1952, Zasnova Ljubljaničinega porečja. - *Geografski zbornik* 1, 5-31.
 OSOLE, F. 1961, Parska golobina, paleolitska postaja v Pivški kotlini. - *Razpr. 4. razr. SAZU* 6, 435-498.

Vilharjeva jama im Risovec-Tal in der Nähe von Postojna

Zusammenfassung

Am Ende des Sacktales Risovec in der Nähe von Postojna (an der Straße in Richtung Pivka jama) befindet sich eine kleinere Felsenwand. Die Vermutung, es könnten dort Sedimente vorkommen, wurde durch Grabungen bestätigt. Zugleich stellte sich auch heraus, daß es sich um sehr dicke Sedimente handelt und daß die bisherigen Arbeiten gewissermaßen nur eine größere Sondierung darstellen. Am Hang, der zur Wand hinführt wurde ein Graben ausgehoben (Abb. 1), und seine Westwand ließ folgendes Profil erkennen (Abb. 2):

1. Humus.
2. Reiner braunroter Lehm, steril.
3. Reiner grauer Lehm (nur an der Wand).
4. Mit rotbraunem Lehm vermischter Schuttcomplex.

Schon im oberen Teil von Schicht 4 kommt Kalksinter vor, tiefer ist der Sinterbestandteil sehr hoch. Zum Teil handelt es sich um eine sehr harte Kalksinterkruste. Die größtenteils zerbrochenen Höhlenbärknochen liegen verstreut in der ganzen Schicht. In der Tiefe, wo sich im Profil ein Pfeil befindet, wurden zwei Silexe gefunden; einer davon stellt einen schön bearbeiteten Moustérien-Schaber dar (Abb. 3). In derselben Tiefe weniger als zwei Meter davon entfernt wurden zwei Zähne eines Nashorns (*Dicerohinus kirchbergensis*) entdeckt. Knapp ein Meter unter diesem Niveau fanden wir einen Holzkohlenbrocken, der auf die Anwesenheit des Menschen auch in dieser Tiefe hindeutet. Die entdeckten Reste sind sehr bescheiden. Neben der Möglichkeit, daß sich hier nur vorübergehend Menschen aufgehalten haben, ist die Möglichkeit, daß wir nicht auf die richtige Fundstelle gestoßen sind, wahrscheinlicher. Die Breite ist groß und die Menschen konnten irgendwo links oder rechts von unserer Grabungsfläche gewohnt haben. Das Artefakt und die beiden Nashornzähne werden vom Autor in das Interglazial datiert und mit der B-Kultur der nahegelegenen Höhle Betalov spodmol in Bezug gesetzt.

Auf Abb. 4 ist der Arbeitsbereich dargestellt. Auf diesem kleinen Raum wurden schon fünf paläolithische Fundorte entdeckt (Betalov spodmol, Otoška jama, Risovec, Podrisovec und Vilharjeva jama). Wir wissen also, daß sich hier Menschen über große Zeiträume aufgehalten haben. Die Wahrscheinlichkeit, daß es hier noch einige nicht entdeckte Fundorte gibt, ist groß. Nach Entdeckung des Fundortes Podrisovec, der sich im Freien befindet, ist neben den Höhleneingängen auch die gesamte Oberfläche interessant. Deswegen wurden eine Reihe von Versuchsgrabungen durchgeführt, die vom Autor auch kurz beschrieben werden. Neue Funde haben die Versuchsgrabungen zwar nicht ergeben, doch trugen sie zur besseren Kenntnis des Geländes bei.

Wie schon S. Brodar (1951, 205) feststellte, bildet das Tal von der Straße Postojna - Predjama bis zur Otoška jama (Abb. 4) den Rest einer ehemaligen Höhle, deren Decke vielleicht schon im alten Pleistozän eingestürzt ist. In einer an-

deren Studie stellte S. Brodar (1952) die Entwicklung der Karsthöhlen des Pivka-Beckens in vier Phasen vor. Nach dem Oberflächenlauf des Flusses Pivka oberhalb von Postojna begann gegen Ende des Pliozäns die Verkarstung und war schon im alten Pleistozän mit vollendeten Höhlenevakuationen abgeschlossen. In der zweiten Phase wurden das Postojnaer Becken und die Höhlen noch im alten Pleistozän mit einer mehrere zehn Meter dicken Verwitterungsgesteinsschicht von primärem Flysch zugeschüttet. In der dritten Phase wurden im mittleren Pleistozän diese lehmige Flysch-anschwemmungen an der Oberfläche und in vielen Höhlen wieder fortgeschwemmt. Im Verlauf der Riss-Eiszeit begann die vierte Phase der autochthonen Höhlensedimentation.

Die Erforschung im Bereich des eingestürzten Teiles der Otoška jama befaßte sich nicht mit der Klärung der grundlegenden Problematik der Höhlenentwicklung und der Chronologie des Pleistozäns. Aber der verhältnismäßig kleine Raum wurde oft abgelaufen und einige Beobachtungen sind auch in dieser Hinsicht von Nutzen. Der Zerfall des Höhlensystems war, was eigens hervorgehoben werden muß, keine einmalige Erscheinung, sondern verlief in mehreren Phasen. Zunächst stürzte die Höhlendecke zwischen den Punkten A und B ein (Abb. 4). Erheblich später brach die Decke zwischen den Punkten B und C zusammen. Es folgte der Einsturz des Eingangs bei C. Die Otoška jama (D) ist der übriggebliebene Rest der ehemaligen Höhle. Beide Seitengänge, der südliche bis zum Veliki Lončarivec und der nördliche bis zur Vilharjeva jama, brachen nur einige Zeit später zusammen als der Haupthöhlengang, auf jeden Fall aber noch im alten Pleistozän. Hinter der Vilharjeva jama liegt ein Einsturz, das die Fortsetzung der einstigen Höhle gut aufzeigt. Zwischen dem Risovec-Tal und diesem Einsturz blieben einige Meter von der Decke erhalten, die nicht eingestürzt ist und als natürliche Brücke bestehen blieb. Seit dem wahrscheinlich noch im alten Pleistozän erfolgten Einsturz begannen sich unter der Brücke Sedimente anzusammeln, erreichten und bedeckten sie sogar, so daß heute keine Brücke mehr zu sehen ist. Diese Sedimente dokumentieren die Zeit vom alten Pleistozän bis zum letzten Interglazial, das nur ein wenig unter dem Gipfel der Sedimente festgestellt wurde. Ähnlich ist die Situation beim Eingang in die Höhle Veliki Lončarivec. So alte Sedimente sind in Slowenien oder in der Umgebung real kaum zu erwarten. Sollten dies zukünftige Forschungen bestätigen, werden die entdeckten Schichten hoffentlich in vielerlei Hinsicht die Entwicklung und die Chronologie des Pleistozäns in diesem Gebiet aufklären.

Dr. Mitja Brodar
 Institut za arheologijo
 Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
 Gosposka 13
 SI-1000 Ljubljana

Lukova jama v dolini Kolpe, v Sloveniji. Novo arheološko in paleontološko najdišče

Ivan TURK, Anton VELUŠČEK, Janez DIRJEC in Pavel JAMNIK

Izvleček

Lukova jama je novo eneolitsko najdišče in najdišče pleistocenske favne v južni Sloveniji, najpomembnejši živalski ostanki so ostanki jamskega leva.

Abstract

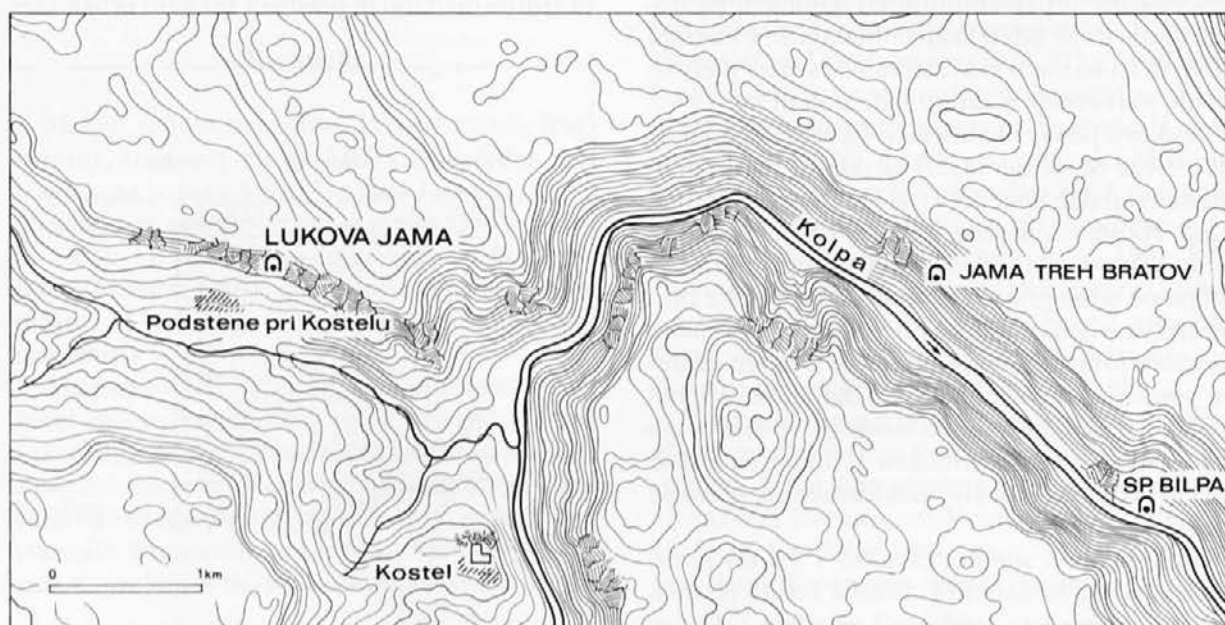
Lukova Cave is a new Eneolithic site which also contains Pleistocene fauna (the most important being cave lion remains) in southern Slovenia.

UVOD

(sl. 1 in 2)

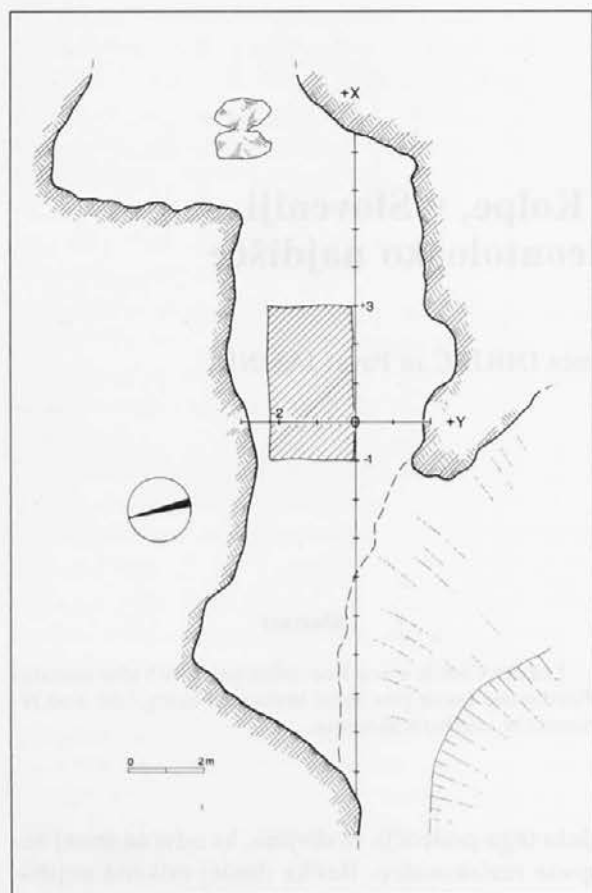
V dolini reke Kolpe od Osilnice do Poljanske doline je znanih malo arheoloških in paleontoloških kvartarnih najdišč. Vzrok za to je slaba raziskanost zaradi dolgotrajne omejitve gibanja v

delu tega področja in divjine, ki odvrne manj za-grete raziskovalce. Redka doslej odkrita najdiš-ča, n.pr. jame pri Bilpi s prazgodovinskimi najd-bami (Dirjec, Hirschbäck-Merhar, Turk 1984), Jama treh bratov nad Grgljem s paleontološkimi najd-bami (Rakovec 1939; Jamnik 1992-1993), Kostel (Hirschbäck-Merhar 1982; Velušček 1996), in Lu-

Sl. 1: Situacija arheoloških in paleontoloških najdišč v dolini Kolpe.

Fig. 1: The location of the archaeological and paleontological sites in the Kolpa River valley.

Sl. 2: Lukova jama; tloris vhodnega dela z vrisano sondo.
Fig. 2: Lukova Cave; a plan of the entrance section with trenches marked.

kova jama nad Podstenami pri Kostelu s prazgodovinskimi in paleontološkimi najdbami pa dokazujejo, da so bili ti kraji obljudeni že v bakreni dobi in da so imeli zelo zanimivo favno v pleistocenu, natančneje v zadnji ledeni dobi (sl. 1).

Lukova jama, s katastrsko številko 91 Jamarške zveze Slovenije (JZS) se odpira pod robom stene iz jurskih apnencev (Savič, Dozet 1985) nad vasjo Podstene v nadmorski višini 420 m. Dostopna je z vrha po zakraselem pobočju ter od vznožja stene po strmi grapi. Do vhoda nas pripelje rahlo izpostavljena skalna polica. Ker ta pod jamo preide v prepadne stene, usedline v vhodnem delu jame niso ravno debele. Za majhnim vhodom se jama nadaljuje v obliki visokega vodoravnega vijugastega rova še približno 170 metrov daleč. Tla prekrivajo globoko v jamo usedline, neznane debeline.

Prvo majhno sondo (1,0 x 0,5 x 0,4 m) je pri jamskem vhodu naredil P. Jamnik kmalu po tem, ko sta si jamo leta 1991 prvič ogledala J. Dirjec in I. Turk, ne da bi se odločila za poskusno izkopavanje. P. Jamnik je našel tudi prve keramične

in kostne najdbe, med drugim tudi ostanke jamskega medveda. Na njegovo pobudo in z njegovo pomočjo je Inštitut za arheologijo ZRC SAZU opravil leta 1992 nekoliko večje sondiranje na mestu prve sonde (sl. 2). Istočasno so bile v jamskem rovu izkopane tri manjše sonde v površinsko plast v različnih oddaljenostih od vhoda. V teh sondah najdb ni bilo, razen enega odlomka keramike. Povsod smo nekaj decimetrov pod površjem zadeli na skale in sigo. Rezultati vseh sondiranja so predmet našega prispevka.

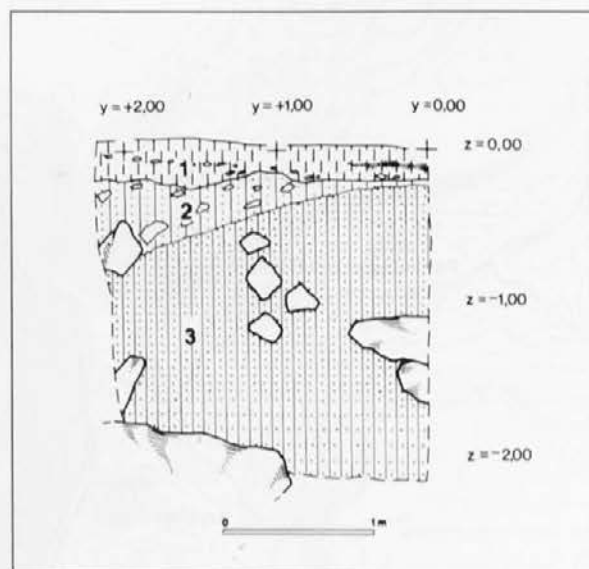
STRATIGRAFIJA (sl. 3)

Usedline v Lukovi jami lahko na podlagi profilov in najdb v sondi razdelimo v holocenski in pleistocenski sklop. Od zgoraj navzdol si sledijo:

- Plast 1 sestavljata holocenski humus in grušč.

V profilih sonde so bile v njem vidne tenke proge sivorjave barve. V plasti in v progah nismo zaznali nobenih sledov oglja. Značilne so najdbe keramike in ostanki domačih živali. Plast je debela 20-30 cm. V profilu $y = 0$ se v smeri iz jame močno odebeli, kar daje vtis manjšega umetnega vkopa ali naravne kotanje, zapolnjene s holocenskimi usedlinami. Plast ostro meji na plast 2.

- Plast 2 je prva pleistocenska plast z ostanki jamskega medveda in alpskega svizca. Plast je sestavljena iz ostrorobega grušča in svetlorjave prhke, peščene ilovice. V zgornjem delu je bila plast nedvomno erodirana, kar dokazuje sedimentacijska praznina med njo in plastjo 1 ter zelo velike raz-

Sl. 3: Lukova jama; profil $x = +3$
Fig. 3: Lukova Cave; profile $x = +3$.

like v debelini plasti v profilu (5-50 cm). Značilni so odlomki sige in majhnih kapnikov. Meja s plastjo 3 je zabrisana.

- Plast 3 se razlikuje od krovne plasti zgolj po barvi ilovice, po zaobljenosti grušča in peska. Plast je rjave barve, ki je v zgornjem delu plasti temnejša kot v spodnjem. V njej smo našli tudi manjšo skalo - odlomek jamske stene z medvedjimi obrusi. Podobne odlomke poznamo tudi iz drugih jam, n. pr. iz Špehovke (Brodar 1939, 59) in jame Hochler Fels (Hahn, Kind 1991, 96). Značilni so odlomki kristalinske sige in velike skale, ki jih je največ v spodnjem delu plasti. Podorno skalovje je v nivoju stene pod jamskim vhodom. Plast 3 je debela več kot 2 m, saj v sondi nismo dosegli skalnega jamskega dna. Vendar to vsaj pri vhodu ne more biti v večji globini. Med ostanki favne so posebno pomembne najdbe jamskega leva.

Podrobnejša časovna opredelitev plasti je zgolj na podlagi najdb mogoča samo za holocensko plast 1 in je predstavljena v naslednjem poglavju. Najdbe pleistocenske favne v plasteh 2-3, predvsem ostankov svizca (*Marmota marmota*), dopuščajo okvirno opredelitev v würmski glacial. Usedline obeh plasti verjetno pripadajo neki mrzli fazi, ki je sledila daljšemu toplejšemu in vlažnemu obdobju, v katerem je lahko nastajala siga. Najbližje analogije za usedline imamo v Polični jami nad Žurgami (Brodar 1964-1965, 170 s).

ARHEOLOŠKE NAJDBE V HOLOCENSKI PLASTI (sl. 4)

Keramika

Skupaj je bilo najdenih 211 keramičnih fragmentov, ki skupaj tehtajo 2100 g. Povprečna teža fragmenta je tako 9,9 g. V plasti 1 so bili skupaj fragmenti prazgodovinske in novoveške keramike (sl. 4: 1), recentni ostanki železne pločevine ter recentni in fosilni kostni ostanki. Premešane plasti 1 ni bilo mogoče podrobneje stratigrafsko razčleniti.

Med tipološko najstarejše najdbe spada fragment zajemalke s tulcem (sl. 4: 12). Iz vzhodne in osrednje Slovenije poznamo takšne zajemalke z najdišč, na katerih se pojavljajo elementi lengyelskega kroga (Korošec 1975, 182); n. pr. v najstarejših horizontih na Ljubljanskem barju (Resnikov prekop-a in -b), to je v časovnem okviru

od pozne lengyelske do zgodnje lasinjske kulture (Parzinger 1984, 34). Uvrstitev zajemalke s tulcem v zgodnjo lasinjsko kulturo je dokumentirana na najdišču Vis-Modran (Dimitrijević 1979, t. 18: 6). Dimitrijević še poudarja, da se zajemalke s tulcem pojavljajo do konca lasinjske kulture (1979, 154). To ugotovitev delno potrjujejo tudi podobne zajemalke z Gradca pri Mirni, postavljene v tretjo fazo naselbine, ki je okvirno datirana¹ v stopnjo, sočasno s stopnjo Ljubljansko barje III (Dular et al. 1991, 89, t. 31: 13,14; 35: 4).

Za fragment ostenja posode, ki je na ramenu ornamentiran s pasom visečih šrafiranih trikotnikov, katerega omejujeta na zgornji strani linija kapljicastih vbodov in na spodnji strani linija krožnih vbodov (sl. 4: 4), nismo našli neposrednih analogij. Omenjena kroglasta posoda oblikovno spominja na hvarsko keramiko, katere prisotnost je dokazana na najdišču v Ozalju pri Karlovcu (Čučković 1992, 49). Žal, neo-eneolitske najdbe iz Ozlja še niso objavljene. Hvarskim posodam ustreza lega ornamenta, ki je tudi v hvarski kulturi poznan motiv (cfr. Batović 1973, t. 10: 1; 2). Podobno motiviko kot jo imamo na našem fragmentu poznamo s keramike v lasinjski kulturi (Dimitrijević 1961, t. 12: 79). Slednjo ugotovitev potrjuje dejstvo, da je vrezovanje v kombinaciji z vbodi značilno za lasinjsko kulturo (Dimitrijević 1961, 47 s; Leben 1975, 151). Podobno velja za motiv šrafiranega trikotnika katerega spremlja linija vbodov (Dimitrijević 1961, 50, t. 7: 45b). Tipološko pa spominjajo kroglasta oblika posode, motiv šrafiranih trikotnikov v povezavi s kapljicastimi vbodi ter lega okrasa tudi na keramiko, ki jo poznamo iz retz-gajarske kulture in sicer v njeni mlajši stopnji ali tipu Kevderc-Hrnjevac, po Dimitrijeviću (1979, 355 s; 1980, Beilage 2). Mišljena je predvsem keramika s Kevderca, ki jo lahko primerjamo z našim kosom (Leben 1963, t. 2: 4). Na najdišču Gradec pri Mirni je bilo odkritih malo elementov značilnih za lasinjsko in retz-gajarsko kulturo, tip Hrnjevac, v 3., najvišji, naselbinski fazi (Dular et al. 1991, 89). Parzinger uvršča retz-gajarsko lončenino z Gradca v njegov 2. horizont ter ga vzporeja z 2. horizontom v Ajdovski jami, torej s časom pred stopnjo Boleraz badenske kulture (1993, 17, 45).

Fragment ostenja posode, ornamentiran z vrezanim motivom ribje kosti ali cikcakastim motivom (sl. 4: 11), ima paralele v stopnji Boleraz na Slovaškem (Němčicová-Pavúková 1979, Obr. 2: 16; Baxa, Kaminská 1984, tab. 6: 7,11,13) in v poznem neolitiku severne Italije (Barfield et al. 1976,

¹ O problematiki Dularjeve 3. naselbinske faze Gradca pri Mirni glej pri Budja 1992, 104, op. 1; Velušček 1996, 66, op. 8.

fig. 24: P142; 26: P148, P162, P163). Na Dolenjskem in v Beli krajini se s tako ornamentirano keramiko prvič srečamo v stopnji, ki jo lahko povezujemo z 2. horizontom Ajdovske jame, n. pr. Moverna vas (Parzinger 1993, 17, 45). Parzinger omenjeni horizont postavlja v zgodnji eneolitik. Nekoliko mlajša srednjeeneolitska, je podobno ornamentirana keramika s kolišča Maharski prekop na Ljubljanskem barju (Bregant 1975, t. 9: 5; Parzinger 1984, t. 2: 7), iz Drulovke (Korošec 1960, t. 18: 12; 37: 8) in iz Levakove jame (Guštin 1976, t. 1: 5). Identičen ornamentalni motiv srečamo na posodju z Velike gradine v Varvari (Čović 1977, 50, t. 3: 7,8). Čović je sloj s tako okrašeno keramiko datiral v pozni eneolitik,² sama motivika pa je po njegovem mnenju izvirno starejša (Čović 1977, 50).

V sondi 2 je bil najden prazgodovinski fragment ostenja trebušaste posode, ki izredno spominja na keramiko z "razbrazdano oz. nagrbnjeno" površino iz Velikega zjota, ki po Lebnu sodi v pozni eneolitik ali zgodnjo bronasto dobo³ (Leben 1991, 176 s, t. 6: 3).

Za prazgodovinsko keramiko iz Lukove jame je značilna tudi prisotnost kremenčevega peska v glineni masi. Po mnenju nekaterih avtorjev naj bi bil to eden izmed pokazateljev, da je človek Lukovo jamo prvič obiskal v neolitiku (Budja 1992, 102; cfr. Pavúk 1981, 279; Lichardus 1991, 25). Drugi smatrajo, da je keramika s peskom kot primesjo, prisotna tudi na začetku srednjeevropskega eneolitika (Ruttkay 1976, 294; Marković 1994, 89; cfr. Pavúk 1981, 279; 1983, 168; 1986, 213 ss; Kalicz 1991, 347 ss). Na tem mestu se ne mislimo spuščati v problematiko o začetku eneolitika oz. o koncu neolitika zato se bomo pri datiranju keramike iz Lukove jame držali kronološke sheme kot jo je za Dolenjsko in Belo krajino izdelal Parzinger (1993).

Naslednji gotovo važen datacijski element je odsotnost, za naš celinski neolitik tipičnega, rdečega barvanja posod (cfr. Dular et al. 1991, 88 s, t. 22: 1, 2 itd.; Budja 1992, 102; Parzinger 1993, 16).

Res je tudi, da v Sloveniji še nimamo monografsko in kronološko obdelanega materiala, ki časovno ustreza najdbam iz najstarejšega obdobja poselitve Lukove jame kar tudi izredno otežuje datiranje našega skromnega keramičnega gradiva. Toda kljub nekaterim pomislekom, najver-

jetneje lahko datiramo prazgodovinske najdbe iz Lukove jame v zgodnji eneolitik (Parzinger 1993, 18, Abb. 16, Beilage 1; Marković 1994, 297). Lukovi jami najbližji in verjetno delno sočasni naselbini sta izpričani na bližnjem Kostelu (Velušček 1996, 55 ss) ter na nekoliko bolj oddaljeni Spahi (Hirschbäck-Merhar 1982, 139 s).

Najmlajše keramične najdbe nam verjetno izpričujejo občasne obiske v jami, najverjetneje na začetku novega veka. Zelo verjetno je jama takrat služila kot pribežališče ob turških vpadih na Kostelsko (Reisp 1990).

Slika 4

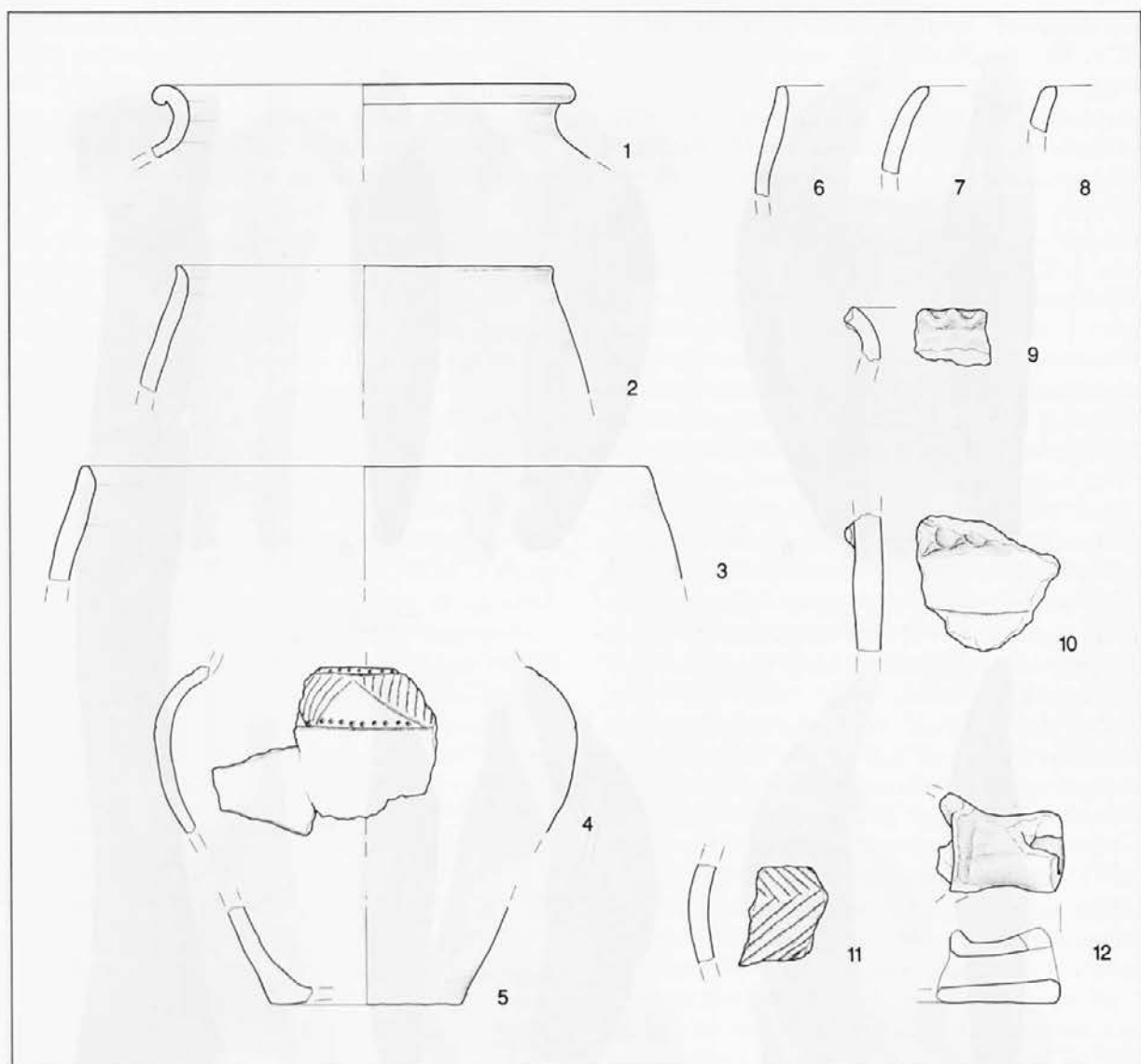
1. Fragment ustja; posoda izdelana na lončarskem kole-su; barva zunaj in znotraj siva; površina gladka; sestava drobnnozrnata.
2. Fragment ustja; posoda izdelana prostoročno; barva zunaj rjavosiva, znotraj rjava; površina gladka; sestava drobnnozrnata.
3. Fragment ustja; posoda izdelana prostoročno; barva zunaj rjavordeča, znotraj rjava; površina gladka; sestava grobnnozrnata.
4. Fragment ostenja; posoda izdelana prostoročno; barva zunaj in znotraj črna, površina gladka; sestava drobnnozrnata; okras: vrez in vbadanje.
5. Fragment dna; posoda izdelana prostoročno; barva zunaj in znotraj siva; površina gladka; sestava drobnnozrnata.
6. Fragment ustja; posoda izdelana prostoročno; barva zunaj in znotraj rjava; površina gladka; sestava grobnnozrnata.
7. Fragment ustja; posoda izdelana prostoročno; barva zunaj in znotraj rjava; površina gladka; sestava drobnnozrnata.
8. Fragment ustja; posoda izdelana prostoročno; barva zunaj in znotraj rjava; površina gladka; sestava drobnnozrnata.
9. Fragment ustja; posoda izdelana prostoročno; barva zunaj rjava, znotraj temnorjava; površina gladka; sestava drobnnozrnata; okras: vtisi na ustju.
10. Fragment ostenja; posoda izdelana prostoročno; barva zunaj temnorjava, znotraj rjava; površina gladka; sestava grobnnozrnata; okras: razčlenjeno rebro.
11. Fragment ostenja; posoda izdelana prostoročno; barva zunaj rjava, znotraj črna; površina gladka; sestava drobnnozrnata; okras: vrez.
12. Fragment zajemalke; zajemalka izdelana prostoročno; barva zunaj in znotraj rjavosiva; površina gladka; sestava drobnnozrnata.

Favna

Ostanki favne so skromni, skupno 75 kosov, ki tehtajo 0,44 kg. Zanimivo je, da gre skoraj izključno za kostne ostanke postkranialnega skeleta brez

² Marijanović datira najdbe iz sloja Varvara A-1 v zgodnji eneolitik, po Dimitrijeviću (1991, 191; cfr. 1981, 51 s).

³ Analiza keramike ni bila opravljena. Stratigrafska delitev keramičnih najdb iz spodnjih kulturnih plasti Velikega zjota (plasti C, D in E) zdaj ni več mogoča.

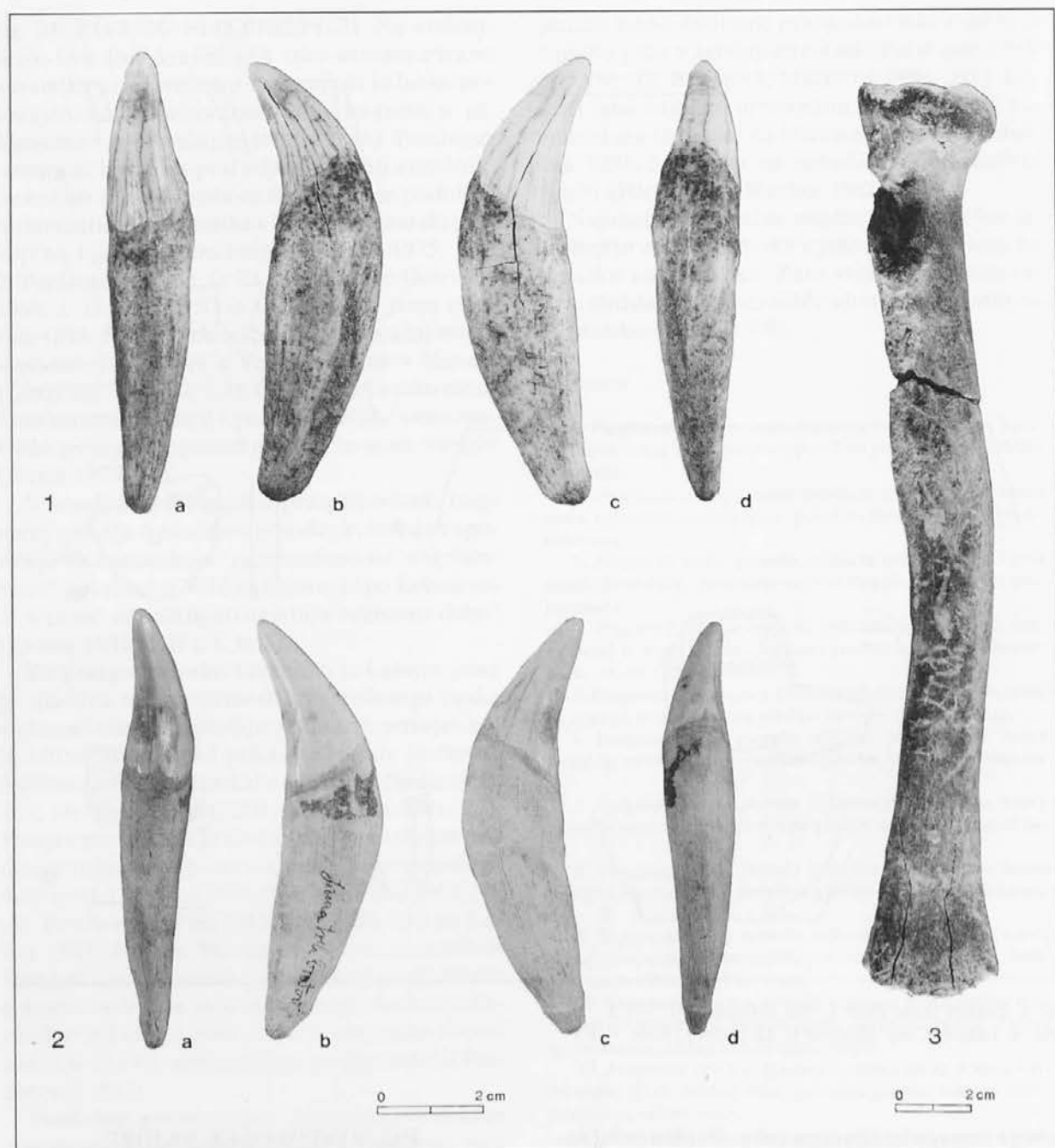
Sl. 4: Lukova jama. Plast 1. Vse keramika. M. = 1:3.

Fig. 4: Lukova Cave. Stratum 1. All pottery. Scale = 1:3.

enega samega izoliranega zoba. Najden je bil samo en kranialni del - mandibula jazbeca (*Meles meles*). Ostanke predstavljajo majhni odlomki s povprečno težo 6 g. Taksonomsko določljivih je bilo kar 77 % najdb. Pripadajo naslednjim vrstam in rodovom: *Meles meles*, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa*, *Ovis s. Capra*. Številčno je najbolje zastopana drobnica (*Ovis s. Capra*) s 55 %. Sledovi človeške dejavnosti so vidni samo na dveh ostankih, od katerih ima en vreze, drugi pa je ožgan. Oba pripadata drobnici. Z najdbami keramike lahko zanesljivo povežemo samo ostanke drobnice. Ostale najdbe (jelen, svinja) so bile lahko plen tako ljudi kot zveri. Jazbec je verjetno poginil v brlogu, ki si ga je izkopal nekje v jami.

PALEONTOLOŠKE NAJDBE V PLEISTOCENSKIH PLASTEH (sl. 5 in 6)

Lukova jama je na podlagi dosedanjih najdb obetavno najdišče pleistocenske favne. V plasti 2 smo ugotovili ostanke naslednjih vrst: jamski lev (*Panthera leo spelaea*), jamski medved (*Ursus spelaeus*), navadni jelen (*Cervus elaphus*) in alpski svizec (*Marmota marmota*). V plasti 3 pa poleg omenjenih vrst še ostanke rjavega medveda (*Ursus arctos*) in kozoroga ali gamsa (*Capra s. Rupicapra*). V obeh plasteh je največ ostankov jamskega medveda, in sicer kar 94 %. Na drugem mestu so ostanki svizca, ostale vrste pa so zastopane s

Sl. 5: 1 kanin jamskega medveda iz Lukove jame; 2 kanin rjavega medveda iz Jame treh bratov, distalno in bukalno; 3 proksimalni del radiusa rjavega medveda iz Lukove jame.

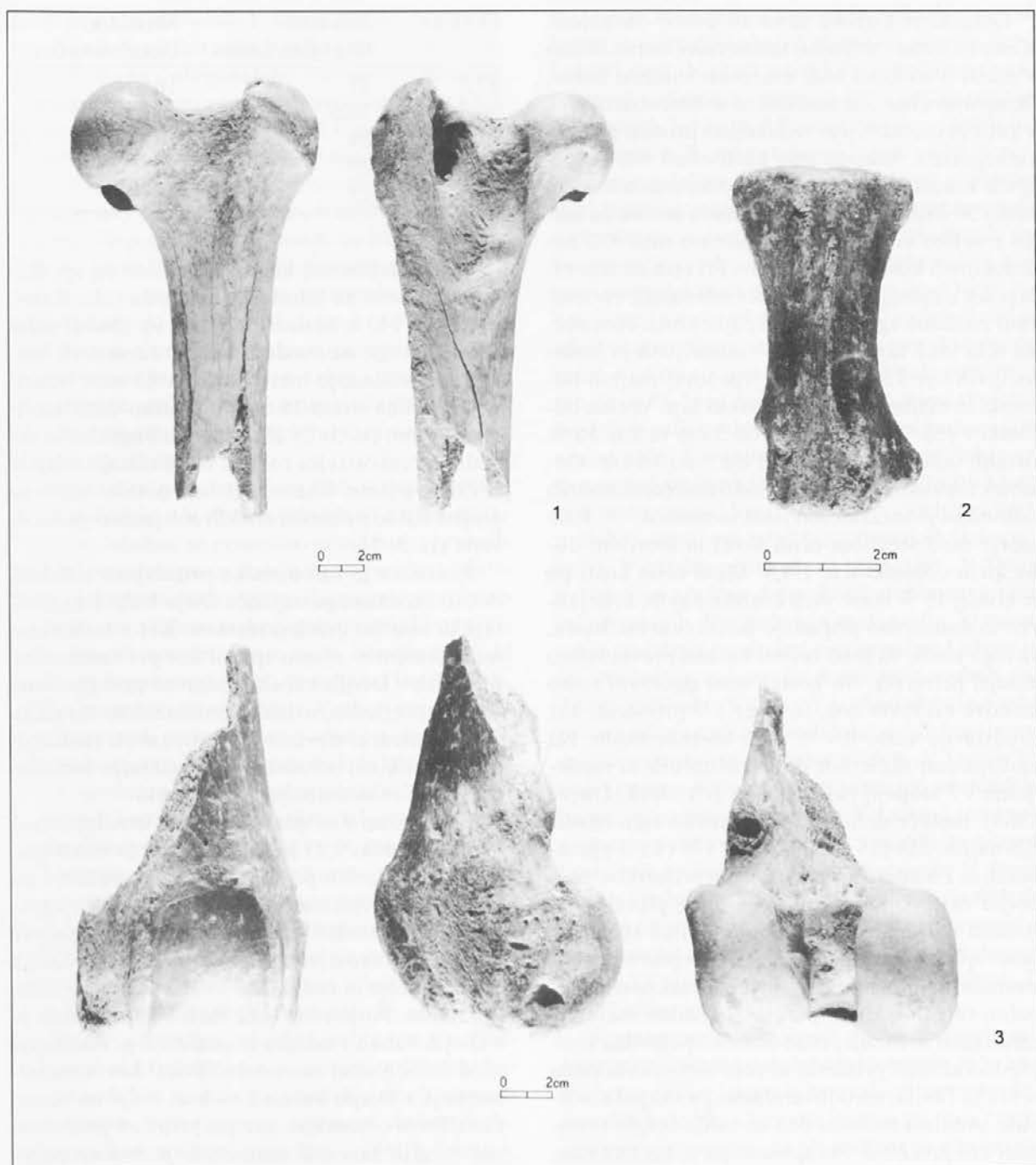
Fig. 5: 1 the canine of a cave bear from Lukova Cave; 2 the canine of a brown bear from the Three Brothers Cave, distal and buccal; 3 a proximal part of a brown bear radius from Lukova Cave.

samo nekaj ostanki. Ker je gradivo močno fragmentirano in, razen ostankov jamskega medveda, maloštevilno, smo se posvetili predvsem taksonomski in arheozoološki analizi. Paleontološko smo analizirali samo kanine jamskega medveda in ostanke jamskega leva, ki predstavljajo najzanimivejšo najdbo in pomemben prispevek k poznavanju te v Sloveniji precej redke in izumrle vrste.

Jamski medved

(*Ursus spelaeus* Rosenmüller & Heinroth, 1794)

Lukova jama predstavlja novo najdišče te najbolj pogoste pleistocenske vrste pri nas in v Evropi. Najbližje skromne najdbe poznamo iz Polične jame nad Žurgami v dolini Čabranke (Brodar 1964-1965, 170 s) in Jame treh bratov nad Grgljem ob Kolpi, katastrska številka 529 JZS (Rakovec 1939,

Sl. 6: Lukova jama; najdbe jamskega leva.

Fig. 6: Lukova Cave; the find of a cave lion.

59). V slednjem najdišču, ki je bolj poznano po ostankih pleistocenskih kozorogov, verjetno sploh ni bilo jamskega medveda in gre za netočno določitev na podlagi ene same najdbe izoliranega prvega zgornjega molarja (Rakovec, prav tam). Leta 1992 smo pri dvakratnem natančnem ogledu najdišča in starih Dolarjevih sond namreč našli poleg kozorogovih postkranialnih kosti še precej (sub)fosilnih medvedjih kosti in prvotno zasigan

kanin (sl. 5: 2). Vse nove najdbe pripadajo izključno rjavemu medvedu, ki se prvič in zadnjič omenja že v Dolarjevem pismu iz leta 1936 (arhiv Inštituta za arheologijo) ter v diskusiji k Rakovčevemu članku, ki je nastal na podlagi Dolarjevih sondiranj v Jami treh bratov (cfr. Rakovec 1939, 62). Jamo še vedno obiskujejo medvedi, saj je v zasiganem rovu polno njihovih prask, v ilovici pa so vidni odtisi šap (cfr. Jamnik 1992-1993).

Ostanki iz Lukove jame so dobro ohranjeni. Kostni so trdne, običajno temnorjave barve. Samo v plasti 3 so kosti tudi umazane rumene barve. Temnorjava barva je značilna za sedimentna okolja, v katerih prevladujejo redukcijski procesi nad oksidacijskimi. Skupno smo našli okoli 400 določljivih kostnih ostankov, večinoma odlomkov, in samo 36 izoliranih zob. Jamskemu medvedu lahko z veliko verjetnostjo pripišemo tudi 373 nedoločljivih kostnih odlomkov. Pri tem nam je bila poleg izkušenj iz drugih podobnih najdišč v pomoč tudi značilna zgradba medvedjih kosti. Povprečna teža vseh kostnih najdb - določljivih in nedoločljivih - je 12 g. Prevladujejo torej majhni odlomki in majhne kosti, predvsem šap. Večina odlomkov (58 %) je manjših od 5 cm in kar 36 % ostalih odlomkov je velikih od 5 do 10 cm. Odstotek taksonomsko in anatomsko določenih kostnih odlomkov je sorazmerno visok in znaša 47 %. Razmerje med številom celih kosti in številom določljivih odlomkov je 1:4,8. Masa celih kosti pa je komaj 15 % mase vseh kostnih najdb, ki dejansko in domnevno pripadajo jamskemu medvedu. Iz tega sledi, da med celimi kostmi prevladujejo manjši primerki. Na kosteh smo ugotovili samo sledove zverskih zob, in sicer v 7 primerih, kar predstavlja samo 0,9 % vseh kostnih najdb. Na zastopanost skeletnih delov, uteženih in razdeljenih v 5 stopenj zastopanosti (cfr. Turk, Dirjec 1989), moteče deluje majhno število vseh okostnih najdb: 216 (55 %) adultnih, 178 (45 %) juvenilnih in 2 humerusov novorojenih primerkov. Najboljše zastopan skeletni del v obeh glavnih starostnih skupinah je mandibula. Veliko skeletnih delov sploh ni zastopanih: maksila, repna vretenca, sternum, adultni humerus, juvenilni sakrum in karpalno-tarzalne kosti, patela, juvenilne metatarzalne kosti in zadnji prstni členek, spolovilna kost. Med adultnimi primerki so zelo dobro zastopana rebra in fibula, med juvenilnimi pa skapula in fibula. Adultni skeletni deli so rahlo boljše zastopani kot juvenilni. Na splošno pa je raven zastopanosti nizka: pri adultnih povprečno 2,4 stopnje, pri juvenilnih povprečno 2,1 stopnje. Vzrok temu je treba delno iskati v majhnem številu najdenih skeletnih delov. Med vsemi skeletnimi deli sta samo dva bolezensko spremenjena primerka, kar predstavlja 2,9 % od celih kosti.

Najdenih izoliranih zob je v primerjavi z najdenimi okostnimi deli neobičajno malo. Pripadajo skoraj izključno stalnemu zobovju. Mlečnih zob smo našli samo 8,3 %. Večina stalnih zob je od popolnoma odraslih osebkov. Takih je kar 66,6 %. Med kanini prevladujejo majhni primerki (sl. 5: 1). To je razvidno iz naslednjih mer v mm:

Dolžina	Bukalno-lingvalna širina	Mezialno-distalna širina
87,5	21	16,5
86,5	20,5	16
-	24	16
-	20	16
-	25	21

Kljub majhnosti, kanini niso čisto na spodnji meji velikosti za jamskega medveda (cfr. Rakovec 1967, 143 s; Malez 1986, tab. 9). (Sub)fossilni kanini rjavega medveda iz bližnje Jame treh bratov ima naslednje mere: dolžina 83 mm, bukalno-lingvalna širina 18 mm, mezialno-distalna širina 13 mm (sl. 5: 2). Zob ima na lingvalni in distalni strani ostrejša robova kot jih imajo očnjaki iz Lukove jame. Razen tega tudi ni tako masivno grajen kot so primerki enakih zob jamskega medveda (sl. 5: 1).

Zanimiva je tafonomska primerjava z delom dobro raziskanega najdišča Divje babe I na podlagi še neobjavljenih podatkov. Ker v Lukovi jami sedimentov nismo spirali kot pri naših izkopavanjih v Divjih babah I, temveč smo jih samo dvakrat pregledali, so lahko nastale nekatere razlike v starostnem sestavu zob, zastopanosti skeletnih delov, velikosti odlomkov in v razmerju med določljivimi in nedoločljivimi odlomki.

V približno 9 m³ pleistocenskih usedlin Lukove jame je bilo 9,23 kg kosti jamskega medveda. V 150 m³ usedlin plasti 2-5 v Divjih babah I pa 506 kg. V Divjih babah I je potemtakem v zgornjih pleistocenskih plasteh povprečno trikrat več kosti kot v Lukovi jami. Masa celih kosti je v Divjih babah I večja in znaša 22,5 % celotne mase kostnih najdb. Povprečna teža vseh kostnih najdb je v Divjih babah I manjša in znaša 2,3 g. Razmerje med določljivimi in nedoločljivimi kostnimi odlomki je v Divjih babah I trikrat večje na škodo določljivih odlomkov, kar gre pripisati predvsem natančnejši terenski metodi, ki je močno povečala število majhnih, nedoločljivih fragmentov. To se lepo vidi tudi iz velikosti odlomkov. V Divjih babah I je kar 95,6 % odlomkov manjših od 5 cm. Če upoštevamo samo odlomke večje od 5 cm, so odlomki veliki 5-10 cm v obeh najdiščih enako zastopani: Lukova jama 85 %, Divje babe I 83 %. Tudi razmerje med številom celih kosti in številom določljivih kostnih odlomkov je v obeh najdiščih enako: Lukova jama 1:4,8, Divje babe I 1:5,1. Odstotek obgrizenih kosti je v Divjih babah I devetkrat manjši in znaša samo 0,1 %. Vzrok je treba iskati v velikem številu pobranih odlomkov manjših od 5 cm. Odstotek bolezensko spremenjenih

kosti je v Divjih babah I trikrat manjši kot v Lukovi jami. Verjetno zato, ker imamo v Lukovi jami zastopano ontogenetsko starejšo populacijo. Ogromne razlike so v zastopanosti izoliranih stalnih in mlečnih zob. V Divjih babah I imamo kar 67,5 % mlečnih zob, kar je zopet posledica boljše terenske metode. Če upoštevamo samo stalne zobe, dobimo veliko razliko med najdiščema v odstotku zob popolnoma odraslih osebkov. Teh je v Lukovi jami 73 %, v Divjih babah I pa samo 30 %. Če gre za dejansko in ne metodološko razliko (glej dalje), si jo lahko razložimo z različno funkcijo brloga v enem in drugem primeru. Lukova jama bi bila tedaj značilen brlog samcev, Divje babe I pa značilen brlog samic z mladiči. Seveda se obe funkciji v času prepletata, vendar ena na koncu prevlada.

Razlike in podobnosti so tudi v zastopanosti skeletnih delov. V obeh najdiščih so najboljše zastopane adultne in juvenilne mandibule, juvenilni skeletni deli pa so slabše zastopani kot adultni. Zadnje pomeni, da so juvenilni ostanki na splošno utrpeli večje tafonomske izgube, kar lahko pripisemo predvsem delovanju zveri. Število zveri, ki lahko požrejo manjše kosti, je večje od števila zveri, ki lahko požrejo večje kosti. V obeh najdiščih je podoben tudi vrstni red zastopanosti kosti trupa adultnih in juvenilnih primerkov. To bi lahko razložili z delovanjem podobnih tafonomskih dejavnikov. V Divjih babah I so juvenilne dolge kosti okončin slabše zastopane od adultnih, razen humerusa. V Lukovi jami so enake kosti enako zastopane, ne glede na starost, razen metapodijev, ki so v juvenilni skupini slabše zastopani kot v adultni. V Lukovi jami je občutno manj lobanjskih kosti, vključno z maksilo, kot v Divjih babah I, v primerjavi z ostalimi skeletnimi deli. To se ujema z razlikami v številu izoliranih zob v obeh najdiščih. V Lukovi jami so v primerjavi z Divjimi babami I slabše zastopane kosti šap obeh starostnih skupin. Povprečna zastopanost skeletnih delov je v Lukovi jami nižja kot v Divjih babah I, kjer je za adultno skupino 3,5 stopnje in 2,2 stopnje za juvenilno skupino. Pač pa je v Lukovi jami bolj izenačena povprečna stopnja zastopanosti skeletnih delov obeh skupin.

Še zanimivejša je primerjava z nekaterimi sedimentnimi skupki v Divjih babah I, ki so bili najprej raziskani s podobno terensko metodo kot Lukova jama in vsebujejo približno enako število skeletnih delov, kosti in zob kot naša sonda, vendar v trikrat manjši prostornini usedlin (cfr. Turk, Dirjec 1988-1989, T. 10, izkopi 3-5 in T. 11, izkopi 22, 29 in 30; Turk et al. 1988-1989). V obeh najdiščih imamo približno enak odstotek določljivih kosti.

Razmerje med celimi kostmi in določljivimi odlomki je v Divjih babah I še enkrat manjše kot v Lukovi jami. V obeh najdiščih je približno enak odstotek odlomkov manjših od 5 cm in odlomkov velikih 5-10 cm. Mlečnih zob je v Divjih babah I okoli 6 %, med stalnimi zobmi pa 80 % prevladujejo adultni primerki. Skladnost podatkov obeh najdišč je pogojena predvsem z uporabo enake terenske metode. Na zastopanost skeletnih delov pa lahko poleg terenske metode vpliva tudi velikost raziskanih tlorisov, ki so bili v Divjih babah I večji kot v Lukovi jami. V Divjih babah I so adultne mandibule najboljše zastopane skeletni deli samo v izkopu 5, juvenilne mandibule pa v izkopih 29 in 30. Med najboljše zastopanimi skeletnimi deli je tudi spolovilna kost, ki je v Lukovi jami nismo našli. Juvenilni skeletni deli so slabše zastopani od adultnih samo v izkopih 22 in 29. Vrstni red zastopanosti kosti trupa je v obeh najdiščih podoben samo pri adultnih primerkih (izkopa 4 in 5). V ostalih primerih ni primerljiv. V Divjih babah I so adultne dolge kosti slabše zastopane od juvenilnih. Drugače je z metapodiji, ki zavzemajo podobno mesto kot metapodiji v Lukovi jami. Najboljše zastopana dolga kost v obeh najdiščih je fibula. V Lukovi jami je občutno manj juvenilnih pa tudi adultnih lobanjskih kosti v primerjavi z ostalimi skeletnimi deli. V Divjih babah I imamo podobno sliko samo pri adultnih lobanjskih kosteh v izkopu 3. V Lukovi jami so v primerjavi z Divjimi babami I slabše zastopane kosti šap v obeh starostnih skupinah. V Divjih babah I je bilo najdenih tudi veliko skeletnih delov, ki jih v Lukovi jami ni. Zato je povprečna zastopanost adultnih skeletnih delov 2,4 stopnje, 3,0 in 3,1 stopnje, juvenilnih pa 2,2 stopnje, 2,2 in 2,7 stopnje.

V zastopanosti skeletnih delov obstajajo med obema najdiščema določene podobnosti, ki se bodo sčasoma lahko izkazale kot zakonitost v fosilnih jamskih brlogih. Opraviti imamo pa tudi z nekaterimi posebnostmi, ki jih zaekrat ne znamo razložiti.

Na stanje vseh najdb pleistocenske favne so nedvomno močno vplivali razni plenilci, ki so ponekod prisotni tudi s skeletnimi ostanki. Zanimariti pa ne smemo niti deleža fosilnega človeka, predvsem povsod tam, kjer imamo tudi paleolit-ske najdbe.

Lukova jama je trenutno najpomembnejše najdišče jamskega medveda v dolini Kolpe. Njen pomen je še večji spričo dejstva, da leži sredi ozemlja, ki je še vedno relativno gosto naseljeno z medvedi, čeprav rjavimi. Prav to osrednje ozemlje je bolj ali manj prazno na zemljevidu razprostranjeno-

sti ostankov jamskega medveda v Sloveniji in sosednji Hrvatski. Edini znani najdišči sta Koblar-ska jama nad Koblarji pri Kočevju, katasterska številka 94 JZS (Leben 1969, 30 in cit. lit.) in jama Bukovac pri Lokvah (Malez 1979, 228), če ne upoštevamo znamenite Križne jame, ki leži že na robu osrednjega ozemlja. Sicer se najdišča z jamskim medvedom zgostijo v trikotnikih med Logatcem, Ilirsko Bistrico in Koprom ter Celjem, Slovenj Gradcem in Solčavo. To je lahko posledica stanja raziskav, ali pa so bila tu stičišča prastarih medvedjih poti, ali pa priljubljena področja za prezimovanje in legla mladičev. Slednje je bilo lahko pogojeno z gostoto jam. Kar je zanimivo je, da imamo tod, v jamah brlogih, tudi največ srednje- in zgodnjemlajšepaleolitskih najdišč. Na povezavo med najdišči z jamskim medvedom in paleolitskimi najdbami je pri nas prvi opozoril S. Brodar (1939). Ostanki jamskega medveda so se zato pogosto razlagali kot plen paleolitskih lovcev. Take razlage so še vedno zakoreninjene, predvsem v paleontoloških krogih. Vendar sami mislimo, da tudi za paleolitska najdišča veljajo podobne ugotovitve kot za najdišča jamskega medveda. Človek je pač uporabljal vedno iste poti in se vračal na ista, zanj ugodna mesta. Pri tem je nemalo krat sledil že od medvedov in drugih živali uhojenim stezam, podobno kot danes živali s pridom uporabljajo od človeka utrte poti. Odkritje teh prastarih ozemeljskih povezav med različnimi in stalno spreminjajočimi se habitatami bi pripomoglo k uspešnejšemu in načrtnejšemu odkrivanju novih najdišč v jamah in predvsem na prostem. Zato je vsaka nova najdba, kljub ponavljanju monotoni podatkov, lahko v danem trenutku še kako pomembna.

O ekologiji jamskega medveda je bilo že veliko napisanega. Naše mnenje je, da gre pretežno za gozdno vrsto, ki je bila sposobna preživeti tudi v drugih habitatih, če je le imela dovolj hrane.

Ostala favna

Rjavemu medvedu (*Ursus arctos* (Linnaeus 1758)) smo pripisali proksimalni konec radiusa, in sicer na podlagi morfometričnih značilnosti (sl. 5: 3). Gre za mlado žival, ki še ni imela priraščene distalne sklepne gladčine. Isti vrsti bi lahko pripadala tudi diafiza femurja subadultnega ali juvenilnega primerka s sledovi grizenja na proksimalnem delu. Distalni odlomek mladega in gracilno grajenega medvedjega humerusa je ostal neopredeljen na ravni vrste. Prav tako dve manjši juvenilni ali subadultni vratni vretenci, juvenilni 2. me-

tatarzus in odlomek odrasle kokse. Vse najdbe izvirajo iz plasti 3 in pripadajo prej rjavemu medvedu kot jamskemu pritlikavcu.

Ostanki rjavega medveda se dobijo posamično v mnogih najdiščih z jamskim medvedom v Sloveniji in drugod. Pri nas jih največ poznamo iz Divjih bab I v dolini Idrije (neobjavljeno), Jame treh bratov v dolini Kolpe (neobjavljeno) in Maticevega spodmola pri Ljubljani (Dirjec, Turk 1992, 215). Verjetno je teh najdb v jamah z množičnimi ostanki jamskega medveda dejansko več kot jih danes poznamo. Obe vrsti je namreč v danih okoliščinah med seboj težko ločiti. Življenski prostor rjavega medveda je predvsem gozd. Vendar lahko živi tudi v odprti pokrajini (alpinski pas, tundra), zlasti če ga ne ogrožajo sovražniki (Annon. 1987, 111 ss).

Ostanki jamskega leva (*Panthera leo spelaea* (Goldfuss, 1810)) so bili najdeni v plasti 2 (repno vretence) in 3 (proksimalni in distalni odlomek levega femurja) (sl. 6). Obe najdbi smo taksonomsko opredelili na podlagi morfoloških značilnosti skeleta mačk, ki ne dopuščajo zamenjave z drugimi plenilci. Za leva smo se odločili na podlagi metričnih podatkov, ki izključujejo manjše pripadnike velikih mačk, kot so n. pr. leopardi. Vprašanje ali gre pri ostankih velike pleistocenske mačke dejansko za leva ali tigra je bilo dolgo odprto (cfr. Kurtén 1968, 85). Najnovejše mlajšepaleolitske upodobitve skupine nedvomnih glav levinj in levov brez griv v francoski jami Chauvet (Ardec-he) bodo verjetno dale piko na i omenjeni diskusiji.

Najdeni deli femurja so masivno grajeni in v vsakem primeru večji od povprečnih mer femurja današnjega leva. Veliki trohanter ima globoko jamo (*fossa trochanterica*). Mali trohanter je izredno močan. Poudarjen je tudi greben femurja (*crista femoris*), ki se z diafize nadaljuje na veliki trohanter. Ohranjena diafiza ima fosilne prelome in razpoke, ki so nastale po vključitvi femorja v sediment. Distalni del femorja je brez diafize. Prelom je fosilen. Značilen je manjši, vendar izrazit trohanter na dorzalno-medialni strani, ki ga ni bilo na primerjalnem recentnem gradivu. Mere femurja v mm so naslednje:

Proksimalna širina: 109,5. Premer sklepne glavice: 50. Distalna širina: 95.

Repno vretence je dolgo 63 mm.

Najpomembnejša najdišča jamskega leva v Sloveniji so Lesno brdo (Rakovec 1969), Postojnska jama (Rakovec 1951) in Divje babe I (neobjavljeno). Lukova jama je šesto najdišče po vrsti. Ostanki jamskega leva so bili odkriti še v Črnem Kalu in v Mokriški jami (Rakovec 1958, 394 s; Rako-

vec 1973, 230 in Karta 2). V sosednjih predelih poznamo vsaj 13 najdišč v severovzhodni Italiji (Bon et al. 1991, 186 ss, 195 ss) vsaj 24 najdišč v Avstriji (pisna informacija Dr. F. Fladerer, Institut für Paläontologie Universität Wien) in 7 najdišč na Hrvaškem (Malez 1963; 1972; 1979, 229, 246, 252; 1986, 76 ss; Malez, Ulrich 1982). Nekatere najdbe so predwürmske starosti, večina pa jih je iz würma. Ker so vsi živeči levi tropske živali za razliko od tigrov in leopardov, si težko predstavljamo, kaj so levi počeli v Evropi sredi ledeno dobe. Mogoča razlaga je, da je bila pleistocenska vrsta bolj euritemna od današnje.

Navadnemu ali gozdnemu jelenu (*Cervus elaphus* Linnaeus, 1758) pripada nepoškodovan drugi prstni členek, najden v plasti 2. Podrobneje neopredeljeni vrsti jelena smo pripisali tudi odlomek prstnega členka prav tako iz plasti 2. V plasti 3 je bil najden sekalec, ki bi ga lahko pripisali jelenu. Jelen je gozdna vrsta, ki ji prija zmerna klima. Zelo nizke temperature slabo prenaša. Zato je v glacialeu pokazatelj izboljšanja klime in nekako ne sodi v sklop ostalih najdb. Danes je zelo razširjen v bližnji okolici Lukove jame.

Kozorogu ali gamsu (*Capra s. Rupicapra*) pripada sekalec iz plasti 3. Obe vrsti živita v odprti pokrajini. Medtem ko kozorogov že dolgo ni več v kolpski dolini, tam še vedno živi osamljena gamsja populacija (Kryštufek 1991, 250). Kozorog je rupikolen, zato se lahko zadržuje tudi v nižjih predelih. Medtem ko kozorogi nikoli ne živijo v gozdu, pa gamsi to počnejo vsaj občasno. V zadnji ledeni dobi je bil lahko kanjon Kolpe s številnimi stenami in travnatimi površinami primeren kraj tako za kozoroge kot za gamse. Najbližje podobne najdbe poznamo v Jami treh bratov (Rakovec 1939), kjer je P. Jamnik v prvi Brodarjevi sondi našel tudi rožnico gamsa.

Najdbe svizca (*Marmota marmota* (Linnaeus, 1758)) izhajajo iz plasti 2 in 3. Največ jih je bilo v plasti 2 in v zgornjem delu plasti 3. Večinoma gre za dele postkranialnega skeleta, kot so: ulna, radius, femur, tibia, kokska in metapodij. Našli smo tudi eno maksilo z glodačem in tri izolirane glodače, od katerih sta dva od mladih primerkov. Ostanke so bolj ali manj fragmentirani. Svizci so bili v pleistocenu v Sloveniji in sosednjih pokrajinah

močno razširjeni in spadajo, poleg jamskega medveda, med najbolj pogostne najdbe pleistocenske favne. V holocenu so pri nas povsod izumrli, pred nedavnim pa so jih ponovno umetno naselili v alpskem svetu. So živali, ki jim prija močno gorsko sonce. Za domovanje pa si najraje izberejo prisojna melišča in travnata pobočja. Kjer ni zemlje za kopanje rogov, si poiščejo skalne razpoke in podzemne jame (Münch 1958). Njihovi ostanki so skupaj z najdbami v Jami treh bratov dokaz, da so bila v dolini Kolpe v pleistocenu obdobja, ko ni bilo sklenjenega gozda. Namesto gozdov je uspevala travna in zeliščna vegetacija. Obstajati so morala tudi večja zakrasela področja s skromnim rastjem, ki so ustrezala ekološkim zahtevam gamsov in kozorogov. Take ekološke prilike lahko pričakujemo predvsem v vrhuncih glacialov.

ZAKLJUČEK

Dolina Kolpe je bila v mlajšem pleistocenu življenski prostor različnim sesalcem. Na njihove ostanke smo doslej naleteli izključno v jamah, ki jih v stenah nad reko ne manjka. Trenutno najbogatejše in najobetavnejše najdišče je Lukova jama. Najdbe jamskega leva dajo slutiti bogastvo rastlinojedih vrst, ki so nujne za prehrano velikih plenilcev. Zato lahko upravičeno domnevamo, da so v dolino Kolpe prihajali tudi paleolitški lovci. Njihove ostanke bo treba še odkriti. Vsa dosedanja sondiranja jam, naštetih v uvodu, katerim je treba dodati še jamo Vandloh (Dirjec, Turk 1987), so bila, žal, neuspešna. Srečnejšo roko smo imeli pri odkrivanju holocenskih arheoloških najdišč. Kostel, Jame pri Bilpi in Lukova jama so zanesljivi dokazi poselitve kolpske doline od eneolitika dalje. Tudi v mlajših arheoloških obdobjih lahko pričakujemo tod še marsikakšno najdbo.

Zahvale

Avtorji članka se zahvaljujemo Dragici Knific-Lunder za risbe in Marku Zaplatilu za fotografije.

ANNON. 1987, *Grizzly bear compendium. Interagency Grizzly Bear Committee and the National Wildlife Federation*. - Washington D.C.

BARFIELD, L. H., B. BAGOLINI in M. R. JARMAN 1976, *The Excavations on the Rocca di Rivoli - Verona 1963-1968*. - Memorie del Museo Civico di Storia naturale di Verona. Sezione Scienze dell'Uomo 1.

BAXA, P. in Ľ. KAMINSKÁ 1984, Nové nálezy boľerázskej skupiny z Bratislavy. - *Slov. arch.* 32, 179 ss.

BATOVIĆ, Š. 1973, Odnos jadranskog primorja prema području jugoistočnih Alpa u neolitu i eneolitu. - *Arh. vest.* 24, 62 ss.

BON, M., G. PICCOLI in B. SALA 1991, I giacimenti di vertebrati fossili nell'Italia nord orientale. - *Mem. Sc. Geol.* 43, 185 ss.

- BREGANT, T. 1975, Kolišče ob Maharskem prekopu pri Igu - raziskovanja 1973. in 1974. leta. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 4, 7 ss.
- BRODAR, M. 1964-1965, Poročilo o paleolitskih poskusnih izkopavanjih. - *Arh. vest.* 15-16, 167 ss.
- BRODAR, S. 1939, Rezultati lanskega raziskovanja (1937) v Špehovi pri Zgornjem Doliču. - *Zbor. Prirod. društva* 1, 56 ss.
- BUDJA, M. 1992, Pečatniki v slovenskih neolitskih naselbinskih kontekstih. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 20, 95 ss.
- ČOVIČ, B. 1977, Velika gradina u Varvari - I dio (slojevi eneolita, ranog i srednjeg bronzanog doba). - *Glas. Zem. muz.* 32, 5 ss.
- ČUČKOVIČ, L. 1992, Ozalj - zaštitna arheološka iskopavanja 1992. godine. - *Obav. Hrv. arh. dr.* 24/3, 49 ss.
- DIMITRIJEVIĆ, S. 1961, Problem neolita i eneolita u sjeverozapadnoj Jugoslaviji. - *Opusc. arch.* 5.
- DIMITRIJEVIĆ, S. 1979, Lasinjska kultura. - *V: Praist. jug. zem.* 3, 137 ss.
- DIMITRIJEVIĆ, S. 1979, Retz-Gajary kultura. - *V: Praist. jug. zem.* 3, 343 ss.
- DIMITRIJEVIĆ, S. 1980, Retz-Gajary-Kultur in Nordjugoslawien. - *Ber. Röm. Germ. Komm.* 61, 17 ss.
- DIRJEC J. in I. TURK 1987, Laze, Vandloh. - *Var. spom.* 29, 294.
- DIRJEC, J. in I. TURK 1992, Golo brdo, Maticev spodmol. - *Var. spom.* 34, 215.
- DIRJEC, J., G. HIRSCHBÄCK-MERHAR in I. TURK 1984, Spodnja Bilpa, Bilpa IV. - *Var. spom.* 26, 201 s.
- DULAR, J., B. KRIŽ, D. SVOLJŠAK in S. TECCO HVALA, 1991, Utrjena prazgodovinska naselja v Mirenski in Temeški dolini. - *Arh. vest.* 42, 65 ss.
- GUŠTIN, M. 1976, Poročilo o izkopu kulturnih slojev v Levakovih jami. - *Arh. vest.* 27, 260 ss.
- HAHN, J. in C.-J. KIND 1991, Urgeschichte in Oberschwaben und der mittleren Schwäbischen Alb. - *Archäologische Informationen aus Baden-Württemberg* 17.
- HIRSCHBÄCK-MERHAR, M. 1982, Brezovica. - *Var. spom.* 24, 139 s.
- HIRSCHBÄCK-MERHAR, M. 1982, Kostel. - *Var. spom.* 24, 208 s.
- JAMNIK, P. 1992-1993, Jama treh bratov ob Kolpi. - *Proteus* 55, 254 ss, Ljubljana.
- KALICZ, N. 1991, Beiträge zur Kenntnis der Kupferzeit im ungarischen Transdanubien. - *V: Die Kupferzeit als historische Epoche*, Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 55/1, 347 ss.
- KOROŠEC, J. 1960, *Drulovka*. - *Zbor. Fil. fak.* 3/4, Ljubljana.
- KOROŠEC, P. 1975, Poročilo o raziskovanju v Ajdovski jami 1967. leta. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 4, 170 ss.
- KURTÉN, B. 1968, *Pleistocene Mammals of Europe*. - London.
- LEBEN, F. 1963, Materialna kultura in izsledki arheoloških izkopavanj v Kevdercu in Lubniški jami. - *Acta. cars.* 3, 213 ss.
- LEBEN, F. 1969, Arheološka podoba Dolenjskih jam. - *Nase jame* 11, 25 ss.
- LEBEN, F. 1975, Opredelitev neolitske in eneolitske keramike iz jamskih najdišč jugovzhodnega alpskega prostora. - *Arh. vest.* 24, 145 ss.
- LEBEN, F. 1991, Veliki zjot, bakreno- in bronzodobno jamsko bivališče v Beli krajini. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 19, 169 ss.
- LICHARDUS, J. 1991, Die Kupferzeit als historische Epoche. Ein forschungsgeschichtlicher Überblick. - *V: Die Kupferzeit als historische Epoche*, Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 55/1, 13 ss.
- MALEZ, M. 1963, Kvartarna favna pečine Veternice u Medvednici. - *Palaeont. Jug.* 5.
- MALEZ, M. 1972, Ostaci fosilnog čovjeka iz gornjeg pleistocena Šandalje kod Pule (Istra). - *Palaeont. Jug.* 12, 1 ss.
- MALEZ, M. 1979, Nalazišta paleolitskog i mezolitskog doba u Hrvatskoj. - *V: Praist. jug. zem.* 1, 227 ss.
- MALEZ, M. 1986, Kvartarni sisavci (Mammalia) iz Velike pečine na Ravnoj gori (SR Hrvatska, Jugoslavija). - *Radovi Zav. znanst. rad JAZU* 1, 33 ss.
- MALEZ, M. in H. ULRICH 1982, Neuere paläoanthropologische Untersuchungen am Material aus Hohle Vindija (Kroatien, Jugoslawien). - *Palaeont. Jug.* 29, 1 ss.
- MARIJANOVIĆ, B. 1981, Ravlića pečina. - *Glas. Zem. muz.* 35-36, 1 ss.
- MARIJANOVIĆ, B. 1991, Kasna hvarsko-lisičićka kultura u eneolitu. - *V: Zbornik radova posvećenih akademiku Alojzu Bencu*, Pos. izd. ANUBiH 95/27, 185 ss.
- MARKOVIĆ, Z. 1994, *Sjeverna Hrvatska od neolita do bronzanog doba*. - Koprivnica.
- MOTTL, M. 1975, Was ist nun eigentlich das "alpine Paläolithikum"? - *Quartär* 26, 33 ss.
- MÜNCH, H. 1958, Zur Ökologie und Psychologie von Marmota marmota. - *Zeitschr. Säugetierk.* 23, 129 ss.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. 1979, Počiatky bolerázskej skupiny na Slovensku. - *Slov. arch.* 27, 17 ss.
- PARZINGER, H. 1984, Die Stellung der Ufferrandsiedlungen bei Ljubljana im äneolithischen und frühbronzezeitlichen Kultursystem der mittleren Donauländer. - *Arh. vest.* 35, 13 ss.
- PARZINGER, H. 1993, Studien zur Chronologie und Kulturgeschichte der Jungstein-, Kupfer- und Frühbronzezeit zwischen Karpaten und Mittlerem Taurus. - *Röm. Germ. Forsch.* 52.
- PAVÚK, J. 1981, Súčasný stav štúdia lengyelskej kultúry na Slovensku. - *Pam. arch.* 72/2, 255 ss.
- PAVÚK, J. 1983, Einige Probleme des Übergangs vom Neolithikum zum Äneolithikum im Karpatenraum. - *God. Cen. balk. isp.* 21, 165 ss, Sarajevo.
- PAVÚK, J. 1986, Einige aktuelle Probleme zum Studium der Lengyel - Kultur. - *V: Internationales Symposium über die Lengyel - Kultur*, 213 ss, Nitra, Wien.
- RAKOVEC, I. 1939, O diluvialnem kozorogu iz neke kočevske jame. - *Zbor. Prirod. dr.* 1, 59 ss.
- RAKOVEC, I. 1951, Jamski lev (Felis spelaea Goldf.) iz Postojnske jame. - *Razpr. 4. razr. SAZU* 1, 127 ss.
- RAKOVEC, I. 1958, Pleistocenski sesalci iz jame pri Črnem Kalu. - *Razpr. 4. razr. SAZU* 4, 365 ss.
- RAKOVEC, I. 1967, Jamski medved iz Mokriške jame v Savinjskih Alpah. - *Razpr. 4. razr. SAZU* 10, 119 ss.
- RAKOVEC, I. 1969, Su nuovi resti di Panthera (leo) spelaea (Goldf.) rinvenuti in Slovenia (Jugoslavia). - *V: Scritti sul Quaternario in onore di Angelo Pasa*, Mus. Civ. St. Nat. Verona, 53 ss.
- RAKOVEC, I. 1973, Razvoj kvartarne sesalske favne v Sloveniji. - *Arh. vest.* 24, 225 ss.
- REIS, B. 1990, *Grad Kostel*. - Kult. nar. spom. Slov. 141, Maribor.
- RUTTKAY, E. 1976, Beitrag zum Problem des Epi-Lengyel-Horizontes in Österreich. - *V: Festschrift für Richard Pittioni zum siebzigsten Geburtstag*, Arch. Austr. Beih. 13/1, 285 ss.
- SAVIČ, D. in S. DOZET 1985, *Osnovna geološka karta SFRJ, List Delnice*. - Beograd.
- TURK, I. in J. DIRJEC 1988-1989, Divje babe I - Poskus uporabe statistične analize množičnih živalskih ostankov v paleolitski arheologiji. I. Določljivi skeletni ostanki jamskega medveda. - *Arh. vest.* 39-40, 61 ss.
- TURK, I., J. DIRJEC in M. CULBERG 1988-1989, Divje babe I - Novo paleolitsko najdišče in skupinsko grobišče

jamskega medveda. Poskus tafonomske analize napodlagi vzorcev iz dveh sedimentnih in arheoloških kompleksov. - *Arh. vest.* 39-40, 13 ss.

VELUŠČEK, A. 1996, Kostel, prazgodovinska naselbina. - *Arh. vest.* 47, 55 ss.

Lukova Cave in the Kolpa River valley, Slovenia. A new archaeological and palaeontological site

Summary

Lukova Cave, 420 m.a.s.l. in the Kolpa River valley (Podstene near Kostel), was test excavated in 1992 for archaeological and paleontological remains. A thin Holocene stratum was noted (stratum 1) with Eneolithic and later pottery (Fig. 4), as well as rare faunal remains, particularly of small stock (*Ovis s. Capra*). There was a thicker Pleistocene sediment (strata 2-3) with numerous remains of cave bear (*Ursus spe-*

laeus), less numerous finds of brown bear (*Ursus arctos*), and Alpine marmot (*Marmota marmota*), as well as the rare find of cave lion (*Panthera leo spelaea*) (Fig. 5). Lukova Cave is the sixth discovery of cave lions in Slovenia. The other sites are: Postojnska Cave, Črni Kal, Lesno Brdo, Mokriška Cave, and Divje Babe I (Rakovec 1951, 1958, 1967, 1969).

Ivan Turk
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gosposka 13
SI-1000 Ljubljana

Anton Velušček
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gosposka 13
SI-1000 Ljubljana

Janez Dirjec
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gosposka 13
SI-1000 Ljubljana

Pavel Jamnik
Kočna 5
SI-4273 Blejska dobrava

Kostel, prazgodovinska naselbina

Anton VELUŠČEK

Izvleček

Članek obravnava rezultate sondažnih izkopavanj na višinski naselbini Kostel v letih 1982 in 1983. Sondiranja je vodila M. Hirschbäck-Merhar. Avtor datira prazgodovinsko višinsko naselbino v zgodnji in srednji eneolitik ter na konec srednje oz. na začetek mlajše bronaste dobe in v pozno bronasto dobo.

Abstract

Results are presented from test excavations at the elevated settlement of Kostel in 1982 and 1983. The excavations were directed by M. Hirschbäck-Merhar. The authors date the prehistoric elevated settlement to the early and middle Eneolithic, and to the end of the middle Bronze Age and the beginning of the late Bronze Age, as well as to the late Bronze Age.

Sl. 1: Kostel, bakrorez (po Valvasor 1689, 216).

Abb. 1: Kostel, Kupferstich (nach Valvasor 1689, 216).

Če gremo po glavni cesti iz Kočevja v Delnice, potujemo skozi Kostelsko.¹ To je pokrajina na jugu Slovenije, ki se širi ob levem bregu Kolpe od Rač-

kega potoka do naselja Grgelj ter obsega tudi zaledje do Borovške in Goteniške doline. Meri 5567 ha in ima 54 naselij. Globoko vrezani dolini Kolpe in pritoka Potoka razkrivata neprepustne permške kamnine (glinasti skrilavec, peščenjak), kraška planota je sestavljena iz triasnih dolomitov in iz jurskih ter delno tudi krednih apnencev. Dolina Kolpe je vrezana v planotasto kraško površje (500-800 m) do nm. v. 200 m; deloma ozka deber med Žago in Grgljem ima 300 m visoko pobočje. Med Brodom na Kolpi in Slavskim Lazom se dno razširi do 1 km. Pobočja so strma, ponekod prehajajo v skalnate stene (Kuželjska stena, 874 m). Kolpa ima tu več pritokov, deloma kraških, največji je ok. 6 km dolgi Potok. Na planoti je povprečna letna temperatura 6-8 °C, v dolini Kolpe (pogostejša megla) pa 8-10 °C. Na ugodnih dolinskih območjih je razvito kmetijstvo, planoto pa v veliki meri prekriva dinarski jelovo-bukov gozd (Kranjc 1991, 326 s).

¹ Članek z naslovom "Kostel, prazgodovinska naselbina" je skrajšana in nekoliko predelana diplomska naloga iz arheologije kovinskih obdobj, mentorica red. prof. dr. Biba Teržan. Diplomsko nalogo sem dokončal in oddal v februarju leta 1994.

Na tem mestu bi se rad zahvalil dipl. arheologinji Margareti Hirschbäck-Merhar, ki mi je ljubeznivo odstopila material za obdelavo, predstojniku Oddelka za arheologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani izr. prof. dr. Mitji Guštinu za odobreno finančno pomoč. Hvala gre tudi risarkam Tamarji Korošec, ki je narisala večino najdb, Nataši Grum in Dragici Knific-Lunder, ki je izdelala karte razprostranjenosti. Zahvaljujem se še Drašku Josipoviču in Petru Turku za zanimive in koristne pogovore, mentorici red. prof. dr. Bibi Teržan pa za potrpežljivost in vzpodbudo. Vsem najlepša hvala.

ZGODOVINA RAZISKAV

Sl. 2: Trg Kostel. Pogled z jugozahoda (foto: P. Turk).

Abb. 2: Markt Kostel. Blick von Südwesten (Foto: P. Turk)

Začetnik arheoloških raziskav na Kostelskem je bil Jernej Pečnik. V dveh pismih J. Szombathyju Pečnik navaja domneve o verjetnih lokacijah prazgodovinskih naselbin in gomil na območju Kostela² (pismi J. Pečnika J. Szombathyju, 3. 6. 1900 in 23. 7. 1900).

Leta 1906 je bila v reki Kolpi najdena sekira iz serpentina. Najdbo hrani NM v Ljubljani pod inv. št. P 6391. V Stare (Stare 1975a, 237) povzema Schmidovo poročilo, vendar ga glede na najdiščne podatke, napačno kartira (Schmid 1907, 11). V slovenski in nemški izdaji *Poročila Rudolfinum* iz leta 1907 beremo, da je veleposestnik Jožef Kajfež, doma iz Novih sel, daroval Narodnemu muzeju v Ljubljani kamnito sekuro iz serpentina najdeno v Kolpi (Schmid 1907, 11; 1907, 12). Na podlagi tega lahko domnevam, da je bila sekira najdena v Kolpi nekje med Faro in Kostelom. Nova sela leže na planoti stran od Kolpe in ne ob reki; tako razvidno je iz karte v Arheoloških najdiščih.

Naslednji podatek najdemo spet pri Pečniku, ko omenja številna prazgodovinska bivališča med Banja Loko in Kostelom (Pečnik 1912, 26).

Novejši arheološki podatki se nanašajo na delo arheologov zadnjih generacij. Leta 1979 je ekipa Pokrajinskega muzeja Kočevje s sodelavci (M.

Hirschbäck-Merhar, B. Križ in B. Teržan) opravila topografski obhod Kostela in okolice. Pri tem so na terasah južnega pobočja pod grajskim obzidjem našli na vrtilčku in vkopih veliko fragmentov prazgodovinske keramike in gomile, ki jih domnevno omenja Pečnik.³ Gomile se nahajajo severno od grajskega griča in sicer na levi strani ceste, ki vodi k zaselku Žaga. Takratna kustodinja Pokrajinskega muzeja Kočevje Hirschbäck-Merharjeva je leta 1980 eno izmed domnevnih gomil raziskala. Rezultat je bil negativen (Hirschbäck-Merhar 1982b, 208 s). Leta 1982 je ekipa Pokrajinskega muzeja Kočevje pod vodstvom kustodinje Hirschbäck-Merharjeve sondirala na Kostelu. Sondiranje so nadaljevali tudi v letu 1983.

Jugovzhodno od Grglja je ekipa Inštituta za arheologijo pri ZRC SAZU leta 1983 opravila manjše sondažno izkopavanje v jami Bilpa 4. Pri tem so našli na prazgodovinske ostanke (keramika, prevrtan volčji kanin, z vrezi ornamentiran fragment lobanjske kosti ali lopatice in grobo obtesan fragment paročka jelena ali srnjaka, ki je nedoločljiv polizdelek). Kočevski jamarji so v jami že pred letom 1983 našli 80 majhnih fragmentov keramike, ki je po večini metličasto in grebeno ornamentirana. Avtorji datirajo najdbe v bronasto dobo, z možnostjo, da so nekateri fragmenti mlajši. Nekaj najdb je tudi iz bližnjih jam Bilpa 2, 3 nad izvirom Bilpe. V obeh jamah so bili najdeni redki fragmenti halštatske keramike ter ostanki favne drobnice in goveda (Dirjec, Turk 1984, 201 s).

Po podatkih Ljubljanskega regionalnega zavoda za zaščito naravne in kulturne dediščine so arheološko zanimive točke na Kostelskem še ledina Gradišče pri zaselku Planina pri Jakšičih in prostor okoli cerkve sv. Nikolaja na Vrh pri Fari. Sondažna izkopavnja niso bila opravljena.⁴

V letu 1992 sta J. Dirjec in I. Turk sondirala v Lukovi jami nad Podstenami. Močno premešana kulturna plast je vsebovala, poleg novoveških tudi eneolitske najdbe, npr. okrašeno eneolitsko keramiko in zajemalko s tulcem (Turk et al. 1996, 41 ss).

KOSTEL

Vas Kostel, ljudsko tudi trg, se nahaja na osamelem rogatem hribu in pod njegovim strmim severnim pobočjem na terasah proti vznožju strmo

² Iz Pečnikovih pisem je mogoče razbrati, da omenjenih podatkov ni preveril na mestu samem (pismi J. Pečnika J. Szombathyju, 03. 06. 1900, 23. 07. 1900; glej še Stare 1975b, 237; Šašel 1975, 238).

³ Glej opombo 2.

⁴ Za ustno informacijo se najlepše zahvaljujem Jožetu Omanu z Regionalnega zavoda za zaščito naravne in kulturne dediščine iz Ljubljane.

nad strugo reke Kolpe v nm. v. 230-402 m (Krajevni leksikon Slovenije 1971, 228 s). Vas je dobila ime po gradu (lat. *castellum*), ki se nahaja na osamelem hribu. Grad se v listinah prvič pojavlja v nemški obliki Grafenwart(h) leta 1333 in 1336, ko se omenja, da je imel že od nekdaj svoje lastno sodišče (Reisp 1990, 2); kot Kostel pa prvič leta 1337, ko so grad od oglejskih patriarhov dobili v fevd Ortenburžani. V času turških vpadov je bil pomembna utrdba. Leta 1578 so ga Turki izropali in požgali. 1809. leta so grad skupaj s trgom zažgali Francozi; zdaj ga obnavljajo (Komelj 1991, 326).

Kakor sem že omenil, je v letih 1982 - 1983 sondirala na Kostelu ekipa Pokrajinskega muzeja Kočevje pod vodstvom kustodinje Hirschbäck-Merharjeve. V dveh letih so odprli dve sondi, ki ležita na južnem pobočju grajskega hriba, in sicer na prvi terasi tik pod trškim obzidjem. Južna stran hriba je terasasto oblikovana. Po mnenju vodje izkopavanj so terase plod človekovega dela (Hirschbäck-Merhar dnevnik izkopavanj, rokopis).

Sonda 1

Lega: Na južnem pobočju grajskega hriba, ki je terasasto preoblikovano, je tik pod trškim obzidjem dobro vidna, do približno 15 m široka terasa. Zdaj se zahodna polovica terase uporablja za njivo in vrtove tamkajšnjih prebivalcev. Vzhodna polovica se zarašča v grmovje in gozd. Ledinsko ime terase je "Pod gradom". Sonda 1 je bila postavljena na parceli št. 3340/1 k. o. Suhor, in sicer tako, da je sekala teraso po širini. Bila je 3 m široka in 16 m dolga. Kopali so jo po sistemu režnjev. Število kvadrantov je bilo 8 (3 x 2 m). Merski sistem je bil postavljen tako, da je stala izhodiščna točka $x = 0$; $y = 0$ na robu terase pod obzidjem. Vrednosti x so naraščale proti vzhodu in y proti jugu. Usmerjenost sonde je bila sever-jug, z rahlim odklonom proti zahodu. Višine na sondi niso bile izmerjene.

Terenski izvidi: Za ponazoritev dogajanj sem uporabil izključno dnevniški zapis in vso pripadajočo dokumentacijo.

Reženj 1: globina 0-25 cm. Plast je sestavljena iz izrazito rjave zemlje. Večja količina keramike se pojavlja v 1. kv. V 2. kv. je količina keramike manjša. Ob zahodnem profilu na prehodu 1. v 2. kv. so v globini 20-25 cm v rjavi zemlji našli tri kose bronaste žilindre. Od 3. do 7. kv., število keramičnih najdb upada, keramika je predvsem srednjeveška in recentna. V 8. kv. se najdbe zopet pomnožijo.

Reženj 2: globina 25-50 cm. V 1. in 2. kv. je plast rjave zemlje, pomešane z ilovico. V njej je

bilo zelo veliko najdb. Na prehodu iz 2. v 3. kv. se sestava plasti nekoliko spremeni, spet je zemlja bolj rjava, količina keramike pa ne upada. V 3. kv. je bila opazna večja količina kamnitega drobirja znotraj plasti iz rjave zemlje. Podobno se nadaljuje v 4. kv., koncentracija keramike pa je predvsem ob zahodnem profilu do $x = 80$ cm, kjer je bilo tudi nekaj glinastega ometa. V 5., 6. in 7. kv. je v tej globini živa skala, ki v celoti prekriva kvadrante. V 8. kv. je plast kamnitega drobirja in skal z nekaj fragmenti prazgodovinske keramike.

Na tem mestu so se izkopavanja v letu 1982 končala.

Nadaljevanje je sledilo v letu 1983, in sicer s poglobitvijo prvih treh kvadrantov sonde 1.

Reženj 3: globina 60-70 cm. Plast sestavlja ilovica, pomešana z rjavo zemljo. Keramika je številna predvsem v 2. in 3. kv. Opaziti je bilo tudi več manjših kosov glinastega ometa.

Reženj 4: globina 70-90 cm. Plast je sestavljena iz ilovice, redko pomešane z rjavo zemljo. Količina keramike se občutno zmanjša, največ je je bilo v 2. kv. V 3. kv. se pri $x = 0$, $y = 4,20$ do $x = 30$, $y = 4,50$ pojavi strnjen glinast omet. Na prehodu v 4. kv. je zemlja močno pomešana s kamnitim drobirjem. Keramika je bila na tem mestu manj številna. Pojavljajo se tudi odlomki glinastega ometa in žganinski ostanki.

Reženj 5: globina 100-115 cm. Poglobljal se je samo 2. kv. Skalnato dno je bilo v globini 115 cm. Plast sestavlja ilovica. Našlo se je nekaj odlomkov glinastega ometa, žganine in keramike.

Sonda 2

Lega: Sonda 2 je bila postavljena na parceli št. 3340/1 k.o. Suhor, 11 m vzhodno od sonde 1. Sonda 2 se nahaja v že z grmičevjem in gozdom poraslem vzhodnem delu terase, kjer se razmeroma ravno zemljišče začne rahlo spuščati. Postavljena je bila tako, da je sekala teraso po širini. Tako je bila 3 m široka in 18 m dolga. Kopali so jo po sistemu režnjev. Število kvadrantov je bilo 9 (3 x 2 m). Merski sistem je bil postavljen tako, da je bila izhodiščna točka $x = 0$; točka $y = 0$ na severnem notranjem robu terase. Vrednosti x so naraščale proti vzhodu in vrednosti y proti jugu. Usmerjenost sonde je bila sever-jug z rahlim odklonom proti zahodu. Višine na sondi niso bile merjene.

Terenski izvidi: Za ponazoritev dogajanj sem uporabil izključno dnevniški zapis in vso pripadajočo dokumentacijo.

Reženj 1: globina od 0 do 15-20 cm. Največ prazgodovinske keramike je bilo v 1. in 2. kv. ter 8.

kv. Plast je bila močna gozdna rjavica (ali humusna palst; op. avtorja).

Reženj 2: globina od 15-20 do pribl. 30 cm. Plast je rjava zemlja z močno koncentracijo keramike, ki je številnejša predvsem v 1. kv. V 1. kv. so našli bronasto dleto ($x = 0,20$ m; $y = 0,90$ m) in bronasto žico ($x = 0,30$ m; $y = 1,80$ m). V 3. in 4. kv. je plast še vedno močno zbita rjava zemlja, keramične najdbe so redkejšje. V drugih kvadrantih je zemlja močno pomešana s kamnitim drobirjem. V 8. kv. se je pri $x = 2,50$ m; $y = 15,50$ m pojavila lisa rdeče prežgane gline z nekaj keramike, glinastega ometa in kosti. Dimenzije lise so 30×40 cm. V 8. kv. so tudi pri $x = 2$ m do $x = 3$ m in $y = 14,70$ m do $y = 15,70$ m naleteli na rumenkasto prežgano glino z ostanki glinastega ometa na katerih so lepo vidni odtisi oblic.

Reženj 3: globina od 30 do približno 50 cm. V 1. kv. je plast sestavljena v glavnem iz rjave zemlje in večjih kamnov. Skala se je pojavila v 3., 4., 5., 6. in 9. kv. V 8. kv. je v globini 40 cm plast postala ilovnata, pomešana z rjavo zemljo.

Izkopavanja so bila na tem mestu iz objektivnih razlogov ustavljena.

NAJDBE

Glede na material lahko razdelimo najdbe na keramiko, kamnite predmete, bronaste predmete, kosti in glinasti omet.

Keramika

Večina najdb s Kostela pripada keramiki. Število v nalogi predstavljenih fragmentov po reznjih in kvadrantih je prikazano v tabeli 1.

Vsa prazgodovinska keramika je narejena prostoročno. Na lončarskem kolesu je bilo izdelanih nekaj posod, ki so mlajše in ne spadajo v sklop prazgodovinske naselbine (t. 4: 18; 5: 32). Keramične najdbe sem najprej razdelil glede na primesti. Ločil sem tri širše skupine (tab. 2):

A - keramika, narejena iz prečiščene gline

B - keramika, narejena iz gline, rahlo pomešana s peskom

C - keramika, narejena iz gline, pomešana s peskom

	Sonda 1		Sonda 2
A	2%	A	1%
B	31%	B	26%
C	67%	C	73%

Tab. 2: Kostel, razdelitev keramičnih najdb po sestavi gline.
Tab. 2: Kostel, Einteilung der Keramikfunde nach der Tonbeschaffenheit.

Na pregledni prilogi vidimo, da prevladuje keramika, narejena iz gline, pomešana s peskom. Podobna razmerja je za keramiko iz farne cerkve v Kranju ugotovila Z. Modrijan (Modrijan 1988, 4). Brinjeva gora pokaže nekoliko drugačno razmerje z višjim odstotkom keramike, izdelane iz bolj prečiščene gline (Pahič 1981, 101, t. 23). S. Pahič ugotavlja, da so "večje posode (velike amfore, veliki lonci) včasih izdelane, čeprav v skromnejših odstotkih, tudi iz prečiščene gline. Nasprotno pa se pri manjših posodah pojavljajo kosci, narejeni iz neprečiščene gline" (Pahič 1981, 101, t. 23). Do podobnih ugotovitev sem prišel tudi pri kostelski keramiki, kar omogoča domnevo, da je bila kakovost gline odvisna od specifičnega namena posamezne posode, manj pa od njene oblike.

Sonda 1	kv. 1	kv. 2	kv. 3	kv. 4	kv. 5	kv. 6	kv. 7	kv. 8	
reženj 1	55	6	2				9	14	
reženj 2	33	154	136	35	2			1	
reženj 3	16	49	38						
reženj 4	1	7	1						
reženj 5			1?						
Sonda 2	kv. 1	kv. 2	kv. 3	kv. 4	kv. 5	kv. 6	kv. 7	kv. 8	kv. 9
reženj 1	5	1	2				1	6	1
reženj 2	153	62	35	3		8	12	15	
reženj 3	11	24	3		3	5	3	8	

Tab. 1: Kostel, razporeditev keramičnih fragmentov po reznjih in kvadrantih.

Tab. 1: Kostel, Anordnung der Keramikfragmente in den Aushuben und Quadranten.

Barva kostelskega posodja kaže določeno enotnost. Prevladujejo rjavi in rjavkastordecni barvni toni. Največ posod je žganih z najpreprostejšim postopkom žganja, z oksidacijo. Kot pove že ime, so pri tem procesu ves čas prisotne dovolj velike količine zraka, zato je po takem postopku lončnina rjave ali rdeče barve. Intenzivnost tonov je odvisna od višine temperature in od strukture gline (Dular 1982, 148).

Opis keramičnih najdb

Sonda 1

Reženj 1: - Med pitosi ločimo več osnovnih tipov. K prvemu prištevamo ovalne posode s kratkim prstanastim vratom (*t. 2: 5,7*). Drugi tip označuje lijakast vrat (*t. 1: 24,26*), za tretji tip je značilen stožčast vrat (*t. 1: 5,6; 2: 25*).

Pitosom podobne, toda po dimenzijah manjše posode pripadajo loncem. V reženju 1 se pojavlja več tipov loncev. K prvemu tipu spadajo posode s kratkim prstanastim vratom in ovalnim trupom (*t. 2: 6,11,13*). Poseben tip je kroglast lonec s komaj nakazanim in rahlo odebeljenim ustjem (*t. 2: 18*). Tretji tip loncev označujejo bikonične trebušaste posode s kratkim izvihanim ustjem (*t. 1: 1*). Med lonci je posebnost lonec s tako imenovanim "t" ustjem (*t. 2: 9*).

Sklede se pojavljajo v več tipih. K prvemu tipu spadajo plitve bikonične posode z izrazito izvihanim ustjem (*t. 1: 16*). Drugi tip predstavlja globlja posoda z izvihanim ustjem (*t. 1: 25; 2: 3*), ki ima lahko ročaj (*t. 1: 3*). Za tretji tip skled je značilno ravno ustje (*t. 2: 4*).

Latvice so plitve posode, katerih glavna značilnost je navznoter zavahano ustje (Dular 1982, 14 s). Iz reženja 1 so latvice z gladkim obodom (*t. 2: 8,10*) in s poševnimi kanelurami na obodu ustja.

Ročaji imajo ovalen (*t. 3: 5,11*), trakast presek (*t. 1: 3; 3: 6,7,10*) ali so tunelasti (*t. 3: 4*).

Pojavljajo se tudi držaji (*t. 3: 9,12,14*).

V reženju 1 je bila tudi utež za statve (*t. 3: 25*).

Kot okras se pojavlja fasetiranje notranje strani ustja loncev (*t. 1: 1*) in na obodu ustja latvic (*t. 2: 12*), ter poševne kanelure na obodu ustja latvic (*t. 2: 14*) in ročajih (*t. 3: 5*).

Žlebljenje se pojavlja na ročajih in na trebuhu posod, kjer so lahko žlebovi horizontalni (*t. 3: 15, 19*) ali vertikalni (*t. 3: 22*).

Vtisi se kot okras pojavljajo na obodu ustja (*t. 1: 16*), dna ali na trebuhu posod (*t. 3: 17*).

Rebra so lahko vertikalna (*t. 2: 9*) ali horizontalna (*t. 3: 13*).

V enem primeru je "guban" okras, ki spominja na barbotin (*t. 2: 18*).

Reženj 2: - Bistvenih sprememb v repertoarju pitosov v reženju 2 ni zaznati. Opaziti je le, da prevladujejo pitosi z lijakastim vratom (*t. 8: 9-13*).

Med inventarjem drugega reženja so zelo številne amfore (*t. 15: 4, 9, 13, 14; 16: 10; 17: 16, 19*).

V reženju 1 ni bilo vrča (*t. 11: 10*).

Med skledami so plitve bikonične posode z izrazito izvihanim ustjem (*t. 7: 15*). K drugemu tipu spada plitva skleda z s- profilom (*t. 13: 39*). Naslednji tip skled so posode z ravnim izvihanim ustjem (*t. 13: 31,33,37,38* itd.), pri katerih za nekatere kose predvidevam drugačno uporabnost, npr. kot pekva (*t. 14: 14*).

V reženju 2 je zelo veliko latvic. Pojavljajo se posode z gladkim (*t. 13: 42-44,46-48*), poševno kaneliranim (*t. 13: 45,49*) in blago fasetiranim (*t. 14: 11*) obodom ustja. V enem primeru ima latvica horizontalni ročaj na ramenu posode. Ohranili sta se samo luknji za nastavitev ročaja (*t. 14: 12*). Latvica z držajem (*t. 14: 19*) se pojavlja še v 2. reženju sonde 2.

Skodel v reženju 1 ni bilo več. V reženju 2 se pojavljajo skodele z dvema tipoma ročajev. Prvi tip ima ročaj ovalnega preseka (*t. 15: 5*), drugi tip pa presegajoč kolenčast ročaj (*t. 16: 7,14*).

Držaji so številnejši in se pojavljajo v različnih oblikah (*t. 16: 16-19; 17: 1-6,9-12*). Najdeni so bili držaji z luknjo (*t. 16: 20-22*).

V reženju 2 so bili fragmenti krožnikov (*t. 11: 1,2*), pokrovov (*t. 18: 32,33*). Kos (*t. 18: 28*) se je morda uporabljal za podstavek.

Ročaj (*t. 16: 13*) je po analogijah del pekve (npr. Pavišić 1993, 175).

Iz drugega reženja poznamo še fragment zajemalke (*t. 19: 4*) in svitka (*t. 19: 5*).

Okraševanje v reženju 2 je podobno okraševanju, znanem iz reženja 1. Razlike so v razčlenjenih rebrih na trebuhu loncev (*t. 18: 2-5*), pitosov (*t. 18: 6,7,14*). Nekajkrat je razčlenjeno rebro podkavaste oblike in se je verjetno uporabljalo kot držaj loncev (*t. 12: 21,27*). Razčlenjena rebra se pojavljajo v kombinaciji z vtisi na ustjih skled (*t. 13: 29*), loncev, pitosov. Na fragmentu skled so razčlenjena rebra nalepljena skupaj s širokimi horizontalnimi žlebovi (*t. 9: 5a,b*).

Pogost okras so bradavice na ramenih latvic (*t. 14: 3,17*), včasih v paru (*t. 14: 18*), in na trebuhu posod (*t. 17: 7,8*). Posebej je zanimiv fragment, okrašen z bradavicami v horizontalnih linijah na najširšem obodu (*t. 18: 23*).

Plitvi žlebovi se pojavljajo v vertikalnih (*t. 17: 15*), horizontalnih (*t. 18: 21*), poševnih (*t. 18: 34*)

ali krožnih linijah (*t. 18: 37*). Na ostenju skodele je tudi motiv ribje kosti (*t. 13: 41*).

Značilnost drugega režnja so tudi horizontalno vrezane linije na najširšem obodu (*t. 18: 25,26*) ali prehodu v vrat posode (*t. 18: 20*). V drugem režnju so tudi vertikalne (*t. 18: 27*) in poševne kanelure (*t. 18: 24*) na najširšem obodu posod, ki jih v prvem režnju ni.

Na fragmentu amfore je psevdovrvičast okras (*t. 17: 17*).

Reženj 3: - Reženj 3 je po količini najdb revnejši od 2. režnja. Med pitosi, lonci in amforami ni bistvenih razlik glede na zgornje režnje.

Pojavljajo se že globlje skode z izvihanim ustjem (*t. 21: 4,5,13*). Skled z izvihanim in poudarjenim ustjem v 1. in 2. režnju ni (*t. 20: 5; 21: 3*). Omenim naj še kos (*t. 20: 7*), ki je edini primerek tega tipa skled.

Posebnost je tudi posoda z vertikalnim ročajem, ki sega od kleka do ustja posode (*t. 22: 30*).

V režnju 3 je bil najden fragment glinenega diska (*t. 23: 23*). Disk se zelo dobro prilega žlebu na ustju lonca iz režnja 2 (*t. 11: 21*) in se je lahko uporabljal kot pokrov.

Okraševanje posod je takšno, kot ga poznamo iz zgornjih režnjev. Posebnosti so predvsem obročasta nalepka na trebuhu neke posode (*t. 23: 20*), poševno vrezane linije, ki jim sledi linija vbodov (*t. 23: 19*), in vtisi na trebuhu večje posode ali pitosa (*t. 23: 15*).

Režnja 4 in 5: - V režnjih 4 in 5 je število keramičnih najdb zelo skromno. Med lonci lahko prepoznamo posode z visokim lijakastim vratom (*t. 24: 7,10,13*).

V režnjih 4 in 5 se že pojavljajo latvice.

Kot izrazito posebnost in osamljen primerek velja omeniti fragment posode, okrašene s cikcakastim vrezanim motivom (*t. 24: 11*).

Sonda 2

Reženj 1: - V režnju 1 je nekaj fragmentov loncev, kakršni so tudi v sondi 1 (*t. 24: 21,23*).

Prav tako je z latvicami (*t. 24: 24,25*) in držaji (*t. 24: 26; 25: 2*), ki so lahko razčlenjeni (*t. 25: 6*).

Med inventarjem režnja 1 je tudi fragment cedila (*t. 25: 7*).

Okras je sestavljen iz vtisov na najširšem obodu ustja loncev (*t. 24: 20-23*), plastičnih razčlenjenih (*t. 25: 1,3,5*) in nerazčlenjenih reber (*t. 25: 4*).

Reženj 2: - Keramične najdbe so zelo številne. Reženj 2 se odlikuje po večjem številu pitosov ali velikih posod. Kot primer navajam fragment ust-

ja kroglastega pitosa s steno posode, ki doseže debelino 2,6 cm (*t. 34: 7*).

Med amforami je vredno omeniti fragment ostenja z ročajem (*t. 35: 15*).

Številne so globoke skode z izvihanim ustjem (*t. 28: 2,4; 29: 3; 35: 17; 37: 24*), ki imajo lahko ročaj (*t. 30: 2* itd.) ali dva držaja (*t. 28: 2*).

Skodele s kolenčastim ročajem se tudi v sondi 2 pojavljajo samo v drugem režnju in so številnejše kot v sondi 1 (*t. 37: 1,2,4*). Skodel z manjšim presegajočim ročajem in izvihanim ustjem v režnju 1 ni (*t. 36: 2*).

Tunelasti ročaji (*t. 35: 12,13*) se pojavljajo tudi v zgornjih režnjih.

Vijčke poznamo iz sonde 1, reženj 2 (*t. 19: 1-3*) in sonde 2, reženj 2 (*t. 38: 1,2,10,11*).

Fragment (*t. 38: 9*) zelo spominja na pekvo.

V režnju 2 je bil najden fragment cedila, poznan že od prej (*t. 38: 4*) in zajemalke (*t. 38: 3*).

Spremembe v okraševanju so zelo redke. Potrebno je omeniti vertikalno rebro na ramenu latvice (*t. 34: 24*). Fragment s horizontalno vrezanimi linijami nad klekom posode, ki jim sledi linija vdolbljenih pik (*t. 37: 20*). Globlje fasete na notranji strani ustja (*t. 30: 4*), ki so prej redkost kot pravilo.

Reženj 3: - Reženj 3 je značilen po manjši količini najdb. V celoti gledano se ne razlikuje od 2. režnja.

Opazno je manjše število latvic (*t. 41: 8*).

Najden je bil tudi fragment pladnja (*t. 42: 17*; glej Batović 1973, t. 86: 1).

Okrasna izraznost je podobna kot pri drugih režnjih.

Kamniti predmeti

Med kostelskimi najdbami so po količini na drugem mestu predmeti, narejeni iz kamna. Za nasebine so značilne žrmlje (*t. 43: 6-8,10*). Najdenih je bilo več brusov (*t. 43: 5,9*). Zanimiva sta kamnita diska s premerom približno 5 cm (*t. 43: 4*) in nekaj fragmentov nekoliko večjih kamnitih krogel (premer do 8 cm), ki so verjetno srednjeveškega izvora. Imamo tudi fragment kladiva, ki je bil najden v sondi 1, reženj 2 (*t. 43: 1*), in fragment glajenega kamna v obliki tetraedra, s sledovi uporabe (*t. 43: 2*).

Kovinski predmeti

Zastopanost kovinskih predmetov je zelo skromna. Vse, kar je bilo najdeno, je iz brona. To so

fragment šila (*t.* 38: 14), obroček z rombičnim presekoma (*t.* 38: 13), obročkasto zavito kos prepletene žice (*t.* 42: 15) in fragment tanjše žice (*t.* 38: 15). Na tem mestu je potrebno omeniti tri manjše kose bronaste, žlindre najdene v globini 20-25 cm v sondi 1.

Glinasti omet

Navadno pojav glinastega ometa v naselbinah kaže na obstoj nekega, verjetno stanovanjskega objekta. Do zdaj v sklopu prazgodovinske naselbine v Kostelu še ne moremo govoriti o stanovanjskem objektu. Glinasti omet, ki je bil najden, je preveč razpršen, da bi iz njegove lege ugotovili kakršno koli konstrukcijo. Poudariti moram, da jam za stojke izkopavalci niso zaznali.

ČASOVNA OPREDELITEV NAJDB

Najstarejša najdba iz Kostela je zajemalka s tulcem (*t.* 38: 3), ki je redni inventar v mlajšeneolitiki in zgodnjeeneolitiki naselbinah v osrednji in vzhodni Sloveniji (npr. Korošec 1975, 182; Pahič 1976, t. 4: 3 itd.; Dular et al. 1991, t. 23: 12,13; 31: 13,14; 35: 4). Natančnejše kronološko mesto jim da Parzinger, ko ugotavlja za naša barjanska najdišča, da zajemalk s tulcem, ki so kronološko mlajša od horizonta Resnik-b, ne poznamo (Parzinger 1984, 34). V tem pogledu so zanimive podobne zajemalke z Gradca pri Mirni (Dular et al. 1991, t. 31: 13,14 itd.). Zdi se, da so kronološko mlajše od barjanskih. K temu moram dodati upravičene pomisleke glede stratigrafije z Gradca.⁵ Na nekatere nejasnosti je opozoril Budja, tako da je pri nas, zaenkrat, datiranje zajemalk s tulcem še v čas stopnje Boleraz zelo nezanesljivo (glej Budja 1992, 104, op. 1; 1993, 15). Naslednja stvar, ki se mi zdi zelo pomembna je, da najdemo nekatere posamezne zajemalke s tulcem v mlajših arheoloških obdobjih⁶ verjetno v sekundarni legi, kar nas opozarja na to, da samo ena zajemalka kot edini dokaz še ne potrjuje neo-eneolitikega najdišča (Pittioni 1954, Abb. 342; Korošec 1965, t. 2: 3a,b; Svoljšak 1988-1989, t. 5: 14).

V zgodnjeeneolitsko obdobje verjetno spada fargment noge, ki je bil del posode na visoki nogi (Dimitrijević 1961, t. VII: 45a; Kalicz 1973, 334).

Na lasinjsko keramiko spominja fragment, ki je pod obodom ustja okrašen z motivom ribje kosti (*t.* 13: 41). Na našem fragmentu je motiv izdelan v tehniki žlebljenja in ne vreza, kot pri podobnem lasinjskem fragmentu iz Čakovca pri Josipdolu (Dimitrijević 1961, 34, t. 18: 138). Datacija našega fragmenta v neko mlajše obdobje zato verjetno ne bi bila napačna.

Na fragmentu posode (*t.* 23: 19) je tipičen lasinjski okras (vrezane linije, vbodi). Podobna keramika je znana z več slovenskih višinskih naselbin, tako da datacija v starejši del eneolitike verjetno ni dvomljiva (Dular et al. 1995b, 94 s, t. 2: 3).

Zajemalka brez tulca (*t.* 19: 4) je kronološko mlajša od zgoraj omenjene zajemalke s tulcem. Na Ljubljanskem barju se pojavljajo od horizonta Maharski prekop-a naprej (Parzinger 1984, 34). V kronološki tabeli, ki jo je za najdišče Moverna vas predstavil Budja, vidimo, da so takšne zajemalke znane že iz 6. naselbinske faze Moverne vasi. Omenjena 6. faza je predstavljena kot "zadnja v nizu neolitiki faz" (Budja 1992, 102, sl. 4).

V srednjeeneolitsko stopnjo Boleraz verjetno sodi fragment posode (*t.* 13: 29), ki je na obodu ustja okrašena z vtisi nekega ostrega predmeta, pod ustjem pa ima razčlenjeno plastično rebro (Dular et al. 1991, 89).

Za razčlenjen držaj (*t.* 36: 20) najdemo najboljše analogije v najvišji, srednjeeneolitski, naselbinski fazi na Gradcu pri Mirni (Dular et al. 1991, t. 30: 17-19).

Lonce z izvihanim ustjem, ki imajo na vratu z ustjem vzporedno linijo vtisov (*t.* 31: 13; 40: 3; 41: 15), poznamo z Andrencem (Pahič 1976, t. 5: 6), s časovno mlajšega Maharskega prekopa (Bregant 1975, t. 30: 5,6 itd.) in tudi iz še mlajših, toda še vedno eneolitiki plasti v kraških jamah, kjer so kronološko dobro postavljeni v čas barjanskega Maharskega prekopa, s trajanjem do obdobja ljubljanske kulture (Türk et al. 1993, 60, t. 8: 12,13,18; 9: 11 itd.).

Lonec s tako imenovanim "t" ustjem (*t.* 2: 9) se pojavlja v zgodnje- in srednjebronastodobnih kompleksih (glej Govedarica 1980-1981, t. 2: 2,7,13; Morretti 1978, fig. 2: 10,11,13; Strmčnik-Gulič 1988-1989, 158, t. 1: 2,3,4,6 itd.).

Amfore s kratkim lijakastim vratom in vertikalno postavljenima ročajema tik pod obodom ustja (*t.* 15: 4,14) zasledimo v Ptuj, Potrčeva cesta (Jevremov 1988-1989, sl. 3: 4), Virovitici (Vinski-Gas-

⁵ Najdbe, ki so vključene v 3. Dularjevo fazo, so verjetno premešane (op. avtorja).

⁶ Primerjava z zajemalkami z Gradca je neumestna, ker je bilo na Gradcu najdenih več fragmentov zajemalk, ki domnevno spadajo v najstarejšo in najmlajšo naselbinsko fazo.

parini 1983, t. 86: 2), Sirovi Katelani (Vinski-Gasparini 1973, t. 15: 9), v skupini "Gredžani" zahodne Slavonije (Minichreiter 1982-1983, t. 27: 11,14). Iz Kostelu bližnje Like mi je poznan podoben vrč iz jamske nekropole Bezdanjača pri Vrhovinu (Drechsler-Bižić 1979-1980, t. 18: 1). Nekropole iz Virovitice, Sirove Katelane, grobovi horizonta 1 iz Bezdanjače spadajo v čas na prehodu Bd C v Bd D po srednjeevropski kronologiji, to je v 1. fazo KŽG severne Hrvaške (Drechsler-Bižić 1979-1980, 35). Skupino "Gredžani" avtorica postavlja v čas 2. faze KŽG po Vinski-Gasparini ali od stopenj Bd D do Ha A1 (Minichreiter 1982-1983, 86). V Avstriji je bila podobna amfora najdena na nekropoli Baierdorf kot svojstvo Bd D (Pittioni 1954, Abb. 294). Nekoliko kasneje, v stopnji Ha A1, se podobne pojavljajo v nekropolah južne Bavarske (Müller-Karpe 1957, t. 14c).

Sklede (t. 28: 4 itd.) se navadno povezuje s skupino Virovitica (Minichreiter 1982-1983, t. 9: 1) in njej sočasni najdišči v Sloveniji (Horvat-Šavel 1988-1989, t. 5: 8; Strmčnik-Gulič 1988-1989, t. 2: 5). V lužiški kulturi na Slovaškem so sklede podobne profilacije značilne za starejšo fazo kulture, ki se konča na prehodu iz Bd D v Ha A1 (Furmánek et al. 1991, sl. 15: 12). Omeniti je treba, da skled s tako izrazitimi, toda obliimi prehodi v profilu, kakršne imajo nekateri naši kosi (t. 17: 23), virovitiška skupina ne pozna. Sklede z izrazitimi, toda obliimi prehodi v profilu, se pojavijo v razvitem Ha B na jadranski obali ali v priobalnem območju severne Dalmacije (Batović 1973, t. 80: 4,6; Drechsler-Bižić 1970a, t. 8: 3).

Zelo dobro analogijo za skodelo (t. 41: 20) je iz Dolnjega Lakoša (Horvat-Šavel 1988-1989, t. 5: 2,6) in groba 3 iz Bezdanjače, datiranega v tamkajšnji najstarejši horizont (Drechsler-Bižić 1979-1980, 33, t. 25: 3).

Za tunelast ročaj s poudarjenima robovoma je I. Puš iskal analogije predvsem na Tržaškem krasu in v Istri, kjer so tunelasti ročaji svojstvo srednje bronaste dobe (Puš 1988-1989, 352; Morretti 1978, fig. 6: 11-13; Guštin 1979, t. 9: 1,4,6). A. Cardarelli uvršča tunelaste ročaje s konkavnimi robovi (t. 35: 13) s Tržaškega krasa v fazo 2, bronzo recente, ali Ha A1 po srednjeevropski kronologiji (Cardarelli 1983, t. 19: 100; 23). V Liki so tunelasti ročaji znani iz jame Bezdanjače (Drechsler-Bižić 1979-1980, t. 33: 7 itd.). Tunelasti ročaji z naselbine na Križni gori so verjetno med starejšimi elementi naselbine (Urleb 1974, 32, t. 35: 3,6 itd.).

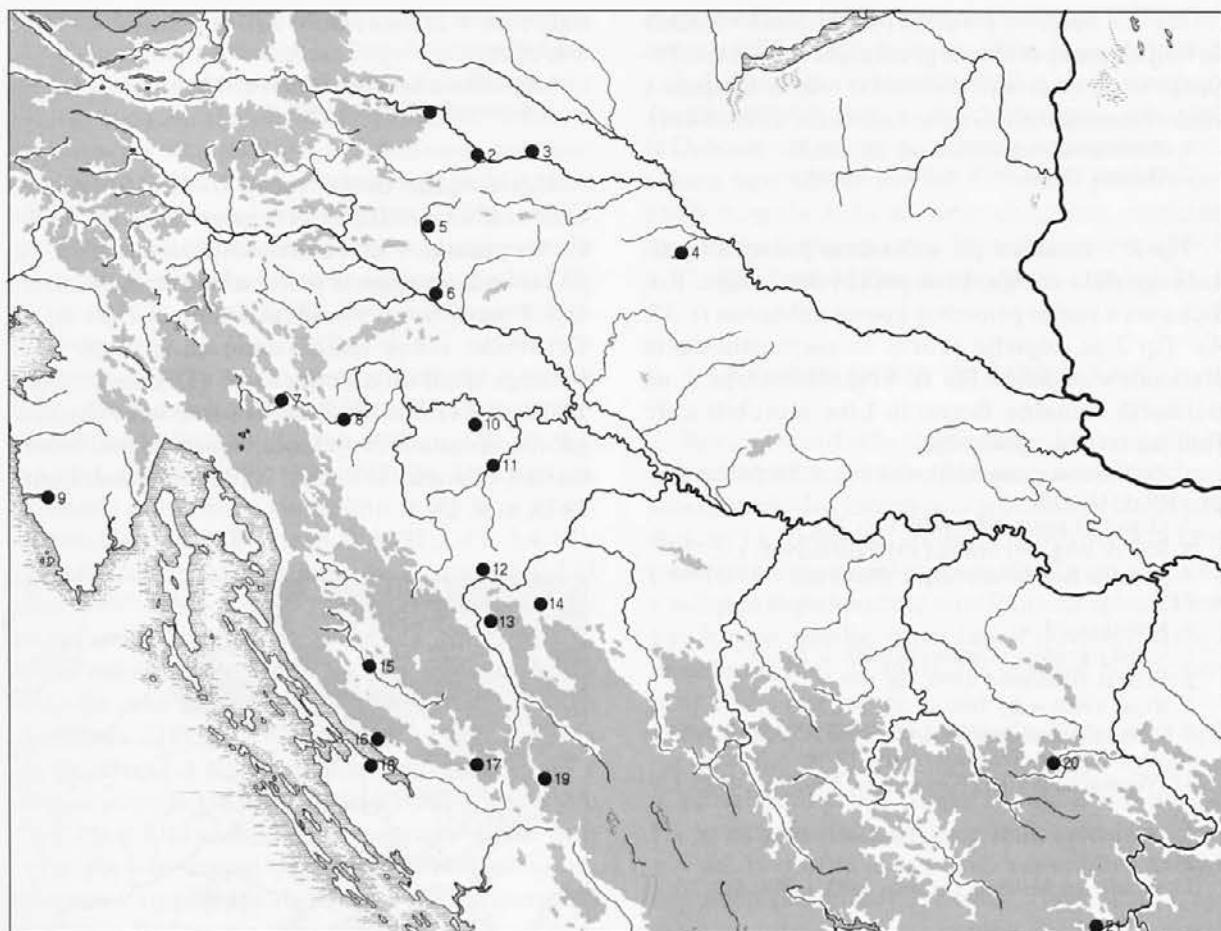
Značilna oblika Ha A-B so latvice s poševnimi kanelurami na obodu ustja. Latvice z bradavicami na ramenu (t. 14: 3 itd.) se številneje pojavlja-

jo na bližnji Križni gori, že od faze 1a naprej (Urleb 1974, t. 16: 3 itd.). Latvice s fasetiranim obodom se kot neznačilen element pojavljajo že v 1. stopnji KŽG severne Hrvaške (Majnarić-Pandžić 1988, 17, t. 4: 4). Takšen način okraševanja je značilnejši za mlajše obdobje KŽG, kamor bi verjetno sodili tudi naši kosi.

Amfora z lijakastim vratom (t. 35: 15) je znana tudi z Zg. Hajdine (Stare 1950, t. 2: 7) in Pobrežja, gr. 70 in 116 (Pahič 1972, t. 14: 15; 24: 3). Za žaro iz groba 116, S. Pahič meni, da je starejši element v nekropoli, in sicer še iz stopnje Ha A. Enakega mišljenja je za žaro iz groba 70 J. Kaerner, ki datira grob s pomočjo gladke ovratnice v stopnjo Ha A1 (Kaerner 1988-1989, 221). Ugotovitve S. Pahiča in J. Kaerner so vsekakor zanimive, toda opozoriti moram na dejstvo, da je profilacija omenjenih žar in nastavitev ročaja v stopnji Ha A1 KŽG severne Hrvaške, to je skupini Zagreb, faza 1, popolnoma drugačna (Vinski-Gasparini 1973, t. 24: 7; 1983, t. 88: 6). Analogije za našo amforo najdemo tudi v Dobovi, in to v grobu 203 (Stare 1975, t. 29: 9). Grob 203 ni podrobneje kronološko opredeljen (glej Dular 1978, 36 ss). Primerjava z omenjenimi grobovi iz Pobrežja, po Pahiču in Kaernerjevi, uvršča grob 203 v stopnjo Ha A. To bi lahko potrjeval tudi soroden kos z naselbine Vis pri Derventi v severni Bosni, ki je slabo publiciran in dvomljiv (Marić 1961, t. 5: 2a,b), vendar datira Z. Marić plast z omenjeno posodo, kot najstarejšo fazo naselbine, v zgodnjo stopnjo Ha A. Bolj smiselna se mi zdi primerjava omenjenih amfor iz Pobrežja, Dobove in Kostela s podobno žaro iz Velike Gorice pri Zagrebu (Vinski-Gasparini 1983, sl. 36: 23 in t. 89: 14). Skupino Velika Gorica Vinski-Gasparinijeva postavlja v stopnjo Ha B1 in B2. Omenjena žara spada v starejšo fazo te skupine. Tako lahko grobova 70 in 116 s Pobrežja ter grob 203 iz Dobove verjetneje uvrstimo v stopnjo Ha B1 ali stopnjo 3 Dobove po Dularju (Dular 1978, 36 ss).

Skodele s presegajočim ročajem, ki so podobne skodeli (t. 15: 5), najdemo v Ljubljani, in sicer kot značilne za stopnjo Ljubljana 1b (Gabrovec 1983, sl. 7: 20).

Na Kostelu je posebej zanimiv fragment latvice s horizontalnima ročajema izrazito okroglega preseka (t. 14: 12). Takšen tip latvic se pojavlja v severni Dalmaciji. Znani so z Beretinove gradine (Batović 1965, t. II: 4; 1968, t. 24: 1; 26: 1) in iz Nina (Batović 1970, sl. 9,11). Analogije so številnejše v osrednji in južni Italiji (Müller-Karpe 1959, t. 21: 3 itd.). V Picenumu so značilne za prvo fazo tamkajšnje železnodobne kulture, to je 9. st. pr. n. š. (Lollini 1976a, fig. 1; 1976b, t. II: 17).

Sl. 3: Razprostranjenost presegajočih, poznobronastodobnih kolenčastih ročajev.

Abb. 3: Verbreitung spätbronzezeitlicher Kniegriffe.

Presegajoči ročaji na skodelah, ki sem jih poimenoval "kolenčasti ročaji" (po Leben 1991, 175), povzročajo v literaturi zmedo. Zanje uporabljamo več imen, npr. rožičasti, pravokotni ročaji itd. Na podlagi meni znane in dostopne literature na območju zahodnega Balkana sem kolenčaste ročaje razdelil na pet tipov. Za vse te ročaje je značilno, da se pojavljajo v stratigrafsko nejasnih naselbinskih kontekstih, ki jih avtorji uvrščajo v mlajši del KŽG. Na Kekića glavici vidimo, da trajajo celotno železno dobo. Za nas pa je pomembno, da so dokumentirani tudi v najstarejši plasti Kekića glavice, ki jo Čović datira v pozno stopnjo Ha B (Čović 1962, 57). Edini presegajoč kolenčast ročaj, ki ga poznam v Sloveniji in ga ne moremo povezovati s KŽG, je bil najden na Kučarju v Beli krajini. Ročaj se tipološko razlikuje od starejših primerkov na tem območju. Avtorji prazgodovinske najdbe s Kučarja datirajo od začetka železne dobe (stopnja Podzemelj) do poznolatskega obdobja (Dular et al. 1995a, 45 ss, 62 s, t. 45: 13).

1. Pobrežje (Pahič 1972, t. 11: 16; 13: 2; 22: 1)
2. Zg. Hajdina (Stare 1950, sl. 3: e; t. 4: 28; Müller-Karpe 1959, t. 117: 18)
3. Ormož (Lamut 1988-1989, t. 8: 22)
4. Raičev breg kod Srdinca (Marković 1985, t. 1: 2; 2: 2)
5. Špičak u Bojačnom (Pavišić 1986-1987, t. 2: 7; 1993, t. 6: 4,6)
6. Dobova (Stare 1975, t. 60: 5; 66: s.n.)
7. Kostel (t. 16: 7,14; 37: 1,2,4)
8. Veliki zjot (Leben 1991, t. 3: 8)
9. Limska gradina (Cardarelli 1983, t. 30: 2)
10. Kiringrad (Balen-Letunić 1981, t. 2: 1)
11. Turska kosa (Čučković 1988-1989, t. 1: 3)
12. Čungar (Radimský 1896, fig. 64)
13. Ripač (Radimský 1897, t. 32: 242,247)
14. Kekića glavica (Čović 1962, t. II: A3,A5,A7; t. 1: 2,3)
15. Golubinjača (Drechsler-Bižić 1970b, t. 3: 5,6)
16. Vaganačka pečina (Forenbaher, Vranjican 1985, t. 9: 9)
17. Cerovačka donja spilja (Drechsler-Bižić 1970a, t. 3: 1-4)
18. Beretina gradina (Batović 1965, 60)
19. Gradina (Radimský 1893, fig. 23)
20. Gradina u Savićima (Kosorić 1983, t. 3: 4,5; 9: 2; 10: 2,3)
21. Kremenje (Kosorić 1989, t. 1: 8)

Tip 1: - značilen po dveh poudarjenih rožičkih in bolj ali manj ovalnem presegajočem ročaju. Pojavlja se na področju dobovsko - ruške skupine v obdobju mlajše KŽG (glej Gabrovec 1983, 54 ss).

1. Pobrežje (Pahič 1972, t. 11: 16; 13: 2)
2. Dobova (Stare 1975, t. 60: 5; 66: s.n.)

Tip 2: - značilen po trakastem preseku vertikalnega dela ročaja, ki se proti vrhu zožuje. Rožička sta v večini primerov komaj nakazana (t. 37: 4). Tip 2 se pojavlja skoraj na vsem zahodnem Balkanu v obdobju Ha B. Pogostnost tipa 2 na najdiščih zahodne Bosne in Like morebiti kaže tudi na izvorno področje.

1. Zg. Hajdina (Stare 1950, sl. 3: e; t. 4: 28; Müller-Karpe 1959, t. 117: 18)
2. Ormož (Lamut 1988-1989, t. 8: 22)
3. Raičev breg kod Srdinca (Marković 1985, t. 2: 2)
4. Špičak u Bojačnom (Pavišić 1986-1987, t. 2: 7; 1993, t. 6: 4,6)
5. Kostel (t. 37: 4)
6. Limska gradina (Cardarelli 1983, t. 30: 2)
7. Čungar (Radimský 1896, fig. 64)
8. Ripač (Radimský 1897, t. 32: 242,247)
9. Kekića glavica (Čović 1962, tab. 2: A3,A5,A7; t. I: 1,2,3,5)
10. Golubinjača (Drechsler-Bižić 1970b, t. 3: 5,6)
11. Vaganačka pečina (Forenbaher, Vranjican 1985, t. 9: 9)
12. Cerovačka donja spilja (Drechsler-Bižić 1970a, t. 3: 1,2,3,4)
13. Gradina u Savićima (Kosorić 1983, t. 7: 4; 8: 2; 10: 3)

Tip 3: - ročaji z značilnim trakastim vertikalnim in masivnim horizontalnim delom so značilni predvsem za Obkolpje (t. 16: 7). Varianto tega tipa s kvadratastim presekom horizontalnega dela ročaja poznamo iz vzhodne Bosne. Tip 3 se običajno pojavlja na najdiščih poznega Ha B ali začetnega Ha C.

1. Kostel (t. 16: 7)
2. Kiringrad (Balen-Letunić 1981, t. 2: 1)
3. Turska kosa (Čučković 1988-1989, t. 1: 3)
4. Raičev breg kod Srdinca (Marković 1985, t. 1: 2)
5. Gradina (Radimský 1893, fig. 23)
6. Gradina u Savićima (Kosorić 1983, t. 9: 2; 10: 2)

Tip 4: - značilen po izrazito kolenčastem horizontalnem delu trikotnega preseka s komaj nakazanimi rožički ali brez njih (t. 16: 14; 37: 1,2). Tip je omejen na področje zgornjega toka reke Kolpe in bi ga lahko poimenovali tip Kostel.

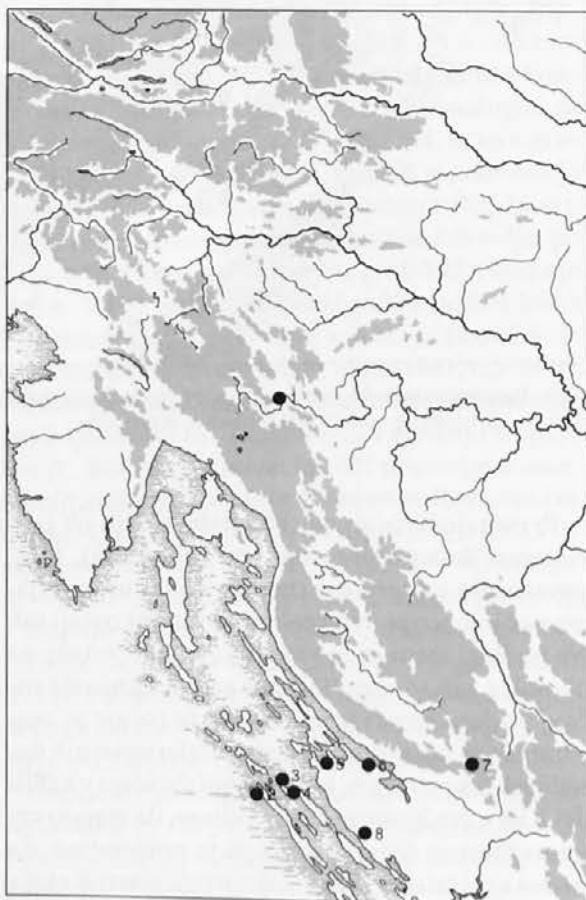
1. Kostel (t. 16: 14; 37: 1,2)
2. Veliki zjot (Leben 1991, t. 3: 8)

Tip 5: - ročaji tega tipa kažejo podobnost z ročaji prvega tipa. Na pogled so masivnejši in pravilnejše kvadrataste oblike. Rožička sta izrazita in masivna. Pojavljajo se v vzhodni Bosni v mlajšem obdobju KŽG. Najboljše analogije zanje

najdemo v železni dobi Srbije (Stojić 1986, t. VI: 8,9).

1. Gradina u Savićima (Kosorić 1983, t. 7: 5)
2. Kremenje (Kosorić 1989, t. 1: 8)

Horizontalni dvojni ročaji (t. 35: 16), imenovani tudi ansa bifora (Drechsler-Bižić 1970a, 97 s). To prinaša v literaturo določeno zmedo, saj jih lahko zamenjamo s podobnimi vertikalnimi ročaji. Pojavljajo se v severni Dalmaciji (sl. 6). Iz Cerovačke donje spilje vemo, da spadajo v čas polnega Ha B ali začetka Ha C (Drechsler-Bižić 1970a, 103 s). Na Tržaškem krasu so nekoliko drugačni horizontalni dvojni ročaji tipični za fazo bronzo finale I (Cardarelli 1983, t. 20: 115; glej tudi Lonza 1973, t. 3: 2).

Sl. 4: Razprostranjenost horizontalnih dvojnih ročajev.
Abb. 4: Verbreitung horizontaler Doppelgriffe.

1. Kostel (t. 35: 16)
2. Kruna u Božavi - Dugi otok (Batović 1973, t. 75: 1,2)
3. Gračinica - Sestrunj (Batović 1973, t. 87: 3)
4. Gračina - Sestrunj (Batović 1973, t. 91: 1-4)
5. Nin (Batović 1970, sl. 36)
6. Beretinova gradina (Batović 1968, 60)
7. Cerovačka donja spilja (Drechsler-Bižić 1970a, t. IV: 2)
8. Vrčevo u Gorici (Batović 1971, sl. 13: 3)

Fasetiranje notranje strani ustij je za kronologijo Kostela zelo pomembno. Pravih globokih faset ne poznamo. Fragment (*t.* 30: 4) ima nekoliko globlje fasete, toda ne dovolj, da bi jih lahko imeli za globoke. Na Brinjevi gori se fasetiranje notranje strani ustij posod pojavlja v plasteh, ki jih D. Oman opredeljuje v stopnjo Ha A (Oman 1981, 149 s). Iz Ljubljane poznamo žaro z močno izvihanim in na notranji strani fasetiranim ustjem v grobu 278, ki z gr. 277 in morebiti 282, predstavlja najstarejši horizont Lj. 1a (Puš 1982, 175, t. 7: 6). Na štajerskih najdiščih se fasetiranje pojavlja v mlajši KŽG in zgodnjehalštatskih kompleksih (glej Lamut 1988-1989, 238; Teržan 1990, t. 60: 10; Tomanič-Jevremov 1988-1989, 293). Na Dolenjskem je takšen okras znan z naselbin iz Ha B in zgodnje Ha C stopnje (Dular et al. 1991, t. 11: 3,4,10), globoke fasete pa poznamo, že iz stopnje Bd D (Puš 1988-1989, t. 1: 1-3). Fasetiranje notranje strani ustij pozna tudi Bela krajina. Na žarnogrobišni nekropoli Borštek v Metliki, se takšen okras pojavlja med materialom, ki ni starejši od faze Ljubljana 2 (Dular 1979, t. 3: 1; 7: 6). Z gradišča Belaj južno od Karlovca poznamo fasetiranje v sklopu stopnje Ha B (Majnarič-Pandžić 1986, 33, sl. 6: 1). V Liki se fasetiranje notranje strani ustij prvič pojavi v stopnji Ha A1, karakteristično pa postane v stopnji Ha B. Pojav avtorji povezujejo z vplivi iz Podonavja (Marić 1964, 25; Drechsler-Bižić 1979-1980, 42, t. 28: 1, 2). Iz jugozahodne Bosne imamo dokumentirano fasetiranje notranje strani ustij, v tretji fazi gradišča Veliki gradac na Privali, ki zajema horizont Ha A-B (Govedarica 1982, 131, t. 7: 2).

Pseudovrvičast okras (*t.* 17: 7) je značilen za mlajši del KŽG, predvsem ruške skupine, s trajanjem v zgodnjem halštatskem obdobju (Horvat 1983, 150).

Lonec, okrašen z linijami bradavic, poznamo iz obdobja mlajše KŽG na Moravskem (Řihovský 1982, t. 26: 15), vzhodni Slavoniji (Vinski-Gasparini 1973, t. 118: 12a,b) in tudi na Štajerskem (Müller-Karpe 1959, t. 121: 1; Lamut 1988-1989, t. 1: 11).

Bronaste obročke z rombičnim presekom (*t.* 38: 13) pozna jugovzhodnoalpsko območje, vsaj od

stopnje Ha A1 s trajanjem skozi celotno KŽG (Glabrovec 1973, t. 5: 7-9; Dular 1978, 36 ss; Puš 1982, t. 7: 3; Hirschbäck-Merhar 1984, t. 9: 7; Tomanič-Jevremov 1988-1989, t. 17). V znanem grobu 289 iz Dobove vidimo, da so obročke z rombičnim presekom uporabljali kot nakit. Njihov pojav v depojih mogoče kaže na neko drugačno, verjetno uporabno funkcijo (glej Vinski-Gasparini 1973, t. 57: 42,57 itd; Müller-Karpe 1959, t. 161: C2).

KRONOLOGIJA IN ZAKLJUČEK

Revizija vertikalne stratigrafije, ki jo zaradi objektivnih razlogov lahko prikažem samo kot domnevo pokaže dva ločena prazgodovinska horizonta. Reženj 1 s številnimi srednje- in novoveškimi keramičnimi fragmenti je premešan in zato ne sodi v sklop prazgodovinske naselbine na terasi. Plast 1 je iz rjave zemlje, pomešane z ilovico (reženj 3 in delno reženj 2). Plast 2 je iz rjave zemlje (reženj 2).

Pri reviziji vertikalne stratigrafije sem se opiral na zahodni profil sonde 1, med $x = 0$ do $x = 6$, na vzhodni profil sonde 1, med $x = 6$ do $x = 16$, in na zahodni profil sonde 2, med $x = 12$ do $x = 16$. Iz profila je razvidno zaporedno nalaganje plasti (kamnita tla, ilovica, rjava zemlja, pomešana z ilovico, rjava zemlja, humusna plast). Nadalje sem zbral najdbe iz tistih kvadrantov, za katere je v profilu razvidno, da pripadajo samo eni dokumentirani plasti (*tab.* 3).

Plast 1

Zanimive oblike iz plasti 1 so predvsem skodela s presegajočim ročajem okroglega preseka (*t.* 15: 5), kateri sem našel vzporednico na žarnogrobišni nekropoli v Ljubljani. Fragment, okrašen s poševnimi kanelurami na ramenu posode (*t.* 18: 24), in fragment skodele, ki je okrašen z motivom ribje kosti (*t.* 13: 41). Omenjeni okras srečamo v Sloveniji že zelo zgodaj (Parzinger 1993, 17). Nekateri avtorji ga povezujejo z eneolitiko boleraz stopnjo (Parzinger 1984, 37 s; Dular et

	Sonda 1	Sonda 2
humusna plast		
rjava zemlja	reženj 2, kv. 3-8	reženj 2, kv. 8
rjava zemlja pomešana z ilovico	reženj 2, kv. 1; reženj 3, kv. 3	reženj 3, kv. 8
ilovica	reženj 4, kv. 1; reženj 5, kv. 2	

Tab. 3: Kostel, prikaz reženjev in kvadrantov, ki domnevno sodijo v dokumentirano plast.

Tab. 3: Kostel, Darstellung der Aushube und Quadranten, die vermutlich zur dokumentierten Schicht gehören.

al. 1991, 89). Elemente, ki so sorodni imenovani stopnji poznamo v osrednji Sloveniji npr. z Ljubljanskega barja (Parzinger 1984, 35 itd.), z Drolovke (Korošec 1960, t. 15: 5 itd.) in z Gradca pri Mirni na Dolenjskem (Dular et al. 1991, 89, t. 34: 16). Poudariti moram, da se motiv ribje kosti pojavlja tudi v kulturi žarnih grobišč (Nekvasil 1982, t. 267: 15).

Plast 2

V plasti 2 srečamo lonce, ki jih pozna jugovzhodnoalpski prostor v času KŽG (t. 11: 5). V plasti 2 je dobro dokumentirano fasetiranje notranje strani ustij (t. 9: 12; 32: 8). Število tako okrašenih posod je na Kostelu zelo skromno, kar potrjuje ugotovitev J. Dularja, da takšen način okraševanja na področju jugovzhodnih Alp ni bil zelo priljubljen (Dular et al. 1991, 82 s). Amfora okrašena s psevdovrvičastim okrasom (t. 17: 17) je kronološko zelo dobro postavljena v mlajše obdobje KŽG in začetek železne dobe. Omenil bi še to, da je po fakturi barvi in otipu enaka fragmentu okrašenem s cikcak vrezom, ki je bil najden v reznju 5, sonda 1. Problematična je amfora (t. 15: 4) za katero imamo vzore v začetni stopnji KŽG, pojavlja pa se še v zgodnji Ha A stopnji (Minichreiter 1982-1983, 75). Skleda (t. 17: 23) je z izrazitimi toda bolj oblimi prehodi v profilu vezana na podobne kose v Cerovački donji spilji, s katero nas veže več skupnih elementov (presegaajoči kolenčasti ročaji, horizontalen dvojni ročaj, poševno žlebljenje na ramenih skled, fasetiranje). Tunelasti ročaji (t. 35: 14), ki so pogosti predvsem v srednji bronasti dobi (glej Drechsler-Bižić 1979-1980, 27 ss), se kot izgleda v enostavnejših oblikah, pojavljajo v naselbinskih kompleksih KŽG (glej Urleb 1974; Oman 1981, t. 3: 11; 29: 17). Presegaajoč kolenčast ročaj (t. 16: 7), ki spada k tipu Kostel, lahko datiramo v mlajši del KŽG. To bi potrjeval tudi soroden fragment iz bližnjega jamskega najdišča Veliki zjot (Leben 1991, t. 3: 8). F. Leben plast s presegaajočim kolenčastim ročajem okvirno datira v Ha B stopnjo.

Čas trajanja naselbine Kostel še vedno ostaja odprt. Iz zgoraj ugotovljenega sklepam, da je na-

selbina živela v obdobju od eneolitika do konca Ha B, pri čemer je kontinuiteta vprašljiva. S koncem kulture žarnih grobišč sovпада konec prazgodovinske naselbine na Kostelu.

Če je, torej, čas dokončne opustitve grajskega griča v prazgodovini jasen, imam glede začetka poselitve še vedno pomisleke. V sklopu kostelskih najdb imamo tudi zajemalko s tulcem (t. 38: 3), ki je reden inventar na neo-eneolitskih naselbinah osrednje Slovenije. Poleg tega lahko pripišemo eneolitiku še lonce z izvihanim ustjem (t. 31: 13 itd.), posodo na visoki nogi in verjetno fragment keramike okrašen z motivom ribje kosti; kar kaže na to, da je bil Kostel prvič poseljen v mlajšem neolitiku ali zgodnejšem eneolitskem obdobju. Na Dolenjskem in Kočevskem poznamo iz neo-eneolitskega obdobja nekaj višinskih naselbin kot npr. Spaho (Hirschbäck-Merhar 1982a, 139 s), Gradec pri Mirni, Sv. Ano nad Vrhpečjo (Dular et al. 1991), Korinjski hrib (Ciglencečki 1984, 149 s; Dular et al. 1995b, 91 ss). Zanimivo je, da poznamo kostelski zajemalki s tulcem zelo podobno zajemalko iz Lukove jame, ki se nahaja v neposredni bližini Kostela. Prazgodovinska keramika iz Lukove jame je okvirno datirana v zgodnejši del eneolitika (Turk et al. 1996, 43 s).

Nekaj eneolitskih fragmentov s Kostela in obstoj sočasnih⁷ višinskih naselbin v ne tako daljni okolici potrjujejo domnevo, da je bil grajski grič prvič naseljen v zgodnjem in srednjem eneolitiku. Tipoloških lastnosti keramike, ki bi potrjevale starejše obdobje mi ni uspelo ugotoviti, tako da je zaenkrat primerjava z drugo in tretjo fazo naselbine na Gradcu pri Mirni najustreznejša.⁸ Omenjeni časovni razpon na Gradcu predstavlja prvo poselitveno fazo na Kostelu.

Naslednja, druga faza poselitve je trajala v času ob koncu srednje bronaste dobe, in sicer do začetka Ha A stopnje. Na čas ob koncu srednje bronaste dobe in začetek mlajše bronaste dobe me napeljujejo predvsem nekatere najdbe ("virovitiške" sklede, lonce s "t" ustjem, tunelasti ročaji) in višinske naselbine s sočasnim materialom z območja zahodne Dolenjske in vzhodne Notranjske (Žlebič, Korinjski hrib, Križna gora⁹) (Puš 1988-1989, 353; Ciglencečki 1984, 150 s; Dular et al. 1995b, 91 ss; Urleb 1974, 32). Takšno datacijo podpira

⁷ Najdbe s Spahe še niso objavljene (glej Hirschbäck-Merhar 1982a, 139 s). Zaradi tega je tudi delna sočasnost vseh omenjenih naselbin še vedno vprašljiva, čeprav mogoča (glej Dular et al. 1991, 107).

⁸ Datacija je zgolj okvirna. Pri tem opozarjam na problematiko časovne umestitve 3. faze na Gradcu pri Mirni, po Dularju (Budja 1992, 104, op. 1). Kot mogočo rešitev omenjenega problema vidim v razdelitvi 3. faze Gradca, in sicer po kronološki shemi, kot jo je za obdobje neo-eneolitik Slovenije predlagal Budja in za Dolenjsko izdelal Parzinger (Budja 1983, 81; Parzinger 1993, 17, 45 s; primerjaj še Kalicz 1973, 334; Parzinger 1984, tab. 4).

⁹ Omenjena faza na Križni gori še ni povsem razjasnjena toda nekateri elementi kot npr. tunelasti ročaji (Urleb 1974, t. 35: 3,6 itd.) kažejo sorodnost z drugo naselbinsko fazo na Kostelu.

tudi najdba, omenjeni fazi istočasnega, depoja (jantarne jagode) na Debelem vrhu, ki nam potrjuje pomembnost območja v prazgodovini, kjer se je nahajala prazgodovinska naselbina Kostel (glej Hirschbäck-Merhar 1984, 98; Teržan 1984, 110 ss). Naselbina je bila verjetno pomembna kontrolna točka ob zgornjem toku reke Kolpe.

Tretjo fazo poselitve predstavljajo najdbe kot npr. presegajoči kolenčasti ročaji, horizontalen dvojni ročaj, poševno žlebljenje na ramenih skled, fasetiranje, ki jih vključujem v časovni okvir pozne bronaste dobe in se opazneje vežejo na področje Like, zahodne Bosne in severne Dalmacije.

Na koncu bi poskušal odgovoriti na vprašanje, ki se mi je porodilo ob pogledu na bakrorez iz knjige J. V. Valvasorja iz konca 17. stol. (sl. 1) (Valvasor 1689, 216). Južno stran grajskega griča, ki je danes lepo terasasto preoblikovan, upodablja lelec prikazuje kot skalnato terasasto strmino. Upodablja lelec je gotovo pretiraval. Vsekakor so nanj naredile vtis dobro vidne skale na južni strani grajskega griča. Zelo verjetno je, da so ljudje terase za potrebe poljedelstva in vrtnarjenja, uredili v srednjem veku, kar bi pričala ograda na prvi terasi, in kasneje? To ugotovitev do neke mere potrjuje skalnato dno, ki večkrat seže skoraj do vrha izkopanih sond in je danes največkrat prekrita s plastjo zemlje. Zanimiv je tudi podatek iz dnevnika izkopavanja, da se srednje- in novoveška keramika pojavlja v večji količini na področju, kjer je skalnato dno bliže današnji hodni površini. Iz prvega režnja poznamo tunelast ročaj na pitosu, ki kaže vsaj na čas Ha A (t. 3: 4) in lonec, s tako imenovanim "t" ustjem, za katerega imamo analogije v srednji bronasti dobi. Na zgodnje in morebiti srednje bronastodobno poreklo, kaže tudi kroglasti lonec s poudarjenim ustjem, okrašen z neobarbotinskim okrasom (t. 2: 18; glej Gabrovec 1983, 34; Strmčnik-Gulič 1988-1989, t. 7: 17). Material, ki sem ga prepoznal v plasteh 1 in 2 je izredno premešan (glej npr. t. 18: 25,26; 32: 8; 34: 30). Ostanke glinastega ometa nam na področju sonde 1, ne dovolijo lociranja stanovanjskega objekta. Nekoliko drugače je v primeru sonde 2. V

režnju 2, kv. 8 imamo večjo strnjeno liso z glinastim ometom, kar dokazuje, da je bil najden *in situ*. Terasa je tukaj precej širša. V zahodnem profilu sonde 1 so dobro vidne skale, ki so se vsule z višje ležeče terase, kar potrjuje tudi izredna množina kamenja in keramike v prvih treh kvadrantih, in sicer do prvega skalnega praga. Kaj se je dogajalo na položaju prvih kvadrantov sonde 2, lahko samo ugibamo. Iz dnevnika izkopavanja je razvidno, da se tudi tukaj na globini 40 cm v 1. kv. pojavljajo večji kamni. Dokumentiranega profila nimamo.

Iz ugotovljenega lahko sklepam, da je prazgodovinska naselbina živela na terasi, kjer se danes nahaja trško obzidje in stanovanjske hiše, kar dokazujejo najdbe prazgodovinske keramike.¹⁰ Del naselbine bi lahko iskali tudi na prvi terasi predvsem na področju sonde 2 in vzhodno od nje. Vsekakor nam sonde 1 in 2 predstavljata rob naselbine. Del najdb iz sonde 1 je gotovo ležal v sekundarni legi, verjetno kot posledica erozije s področja znotraj trškega obzidja.

DODATEK

Analiza osteoloških ostankov favne

Kostni ostanki favne pripadajo izključno sesalcem. Skupno je bilo izkopanih 1721 kosov. Kostni so ohranjene v majhnih fragmentih do velikosti 5 cm. Cele kosti so našli le izjemoma, in to prstne členke ter carpalne in tarzalne kosti.

Določljivih je bilo 451 kosov (24,9 %). Pripadajo 13 živalskim vrstam: drobnica (*Ovis s. Capra*), domače govedo (*Bos taurus*), domača svinja (*Sus scrofa dom.*), jelen (*Cervus elaphus*), divja svinja (*Sus scrofa scrofa*), medved (*Ursus arctos*), pragovedo (*Bos primigenius*), konj (*Equus caballus*), los (*Alces alces*), pes (*Canis sp.*), srna (*Capreolus capreolus*), bober (*Castor fiber*) in koza (*Capra sp.*).

Med nedoločljivimi fragmenti, ki jih je kar 75,1 %, je 87 % tako zelo razbitih, da jih nismo mogli niti taksonomsko opredeliti.

Reženj	1	%	2	%	3	%	4	%	Skupaj	%
Število določljivih kosti	120	26.7	231	23.3	40	28.4	60	26.2	451	24.9
Število nedoločljivih kosti	329	73.3	761	76.7	101	71.6	169	73.8	1360	75.1
Skupaj	449	100	992	100	141	100	229	100	1721	100

Tab. 4: Kostel, določljive in nedoločljive kosti.

Tab. 4: Kostel, bestimmbare und nichtbestimmbare Knochen.

¹⁰ Za ustno informacijo se najlepše zahvaljujem Margareti Hirschbäck-Merhar.

Reženj	1	%	2	%	3	%	4	%	Skupaj	%
<i>Ovis s. Capra</i>	40	33.3	84	36.4	14	35	21	35	159	35.2
<i>Bos taurus</i>	49	40.8	67	29	15	37.5	27	45	158	35.1
<i>Sus scrofa dom.</i>	18	15	38	16.5	7	17.5	7	11.7	70	15.5
<i>Cervus elaphus</i>	7	5.8	30	13	2	5	5	8.3	44	9.7
<i>Sus scrofa scrofa</i>	1	0.8	2	0.9	2	5			5	1.1
<i>Ursus arctos</i>	1	0.8	2	0.9					3	0.7
<i>Bos primigenius</i>	2	1.7	1	0.4					3	0.7
<i>Equus caballus</i>	1	0.8	1	0.4					2	0.4
<i>Alces alces</i>			2	0.9					2	0.4
<i>Canis sp.</i>			2	0.9					2	0.4
<i>Capreolus capreolus</i>	1	0.8							1	0.2
<i>Castor fiber</i>			1	0.4					1	0.2
<i>Capra sp.</i>			1	0.4					1	0.2
Skupaj	120	100	231	100	40	100	60	100	451	100

Tab. 5: Kostel, pregled favne po reznjih.

Tab. 5: Kostel, Übersicht über die Fauna nach den Aushuben.

Reženj	1	%	2	%	3	%	4	%	Skupaj	%
Domače živali	108	90	193	83.5	36	90	55	91.6	392	86.9
Divje živali	12	10	38	16.5	4	10	5	8.4	59	13.1
Skupaj	120	100	231	100	40	100	60	100	451	100

Tab. 6: Kostel, razmerja med domačimi in divjimi živalmi.

Tab. 6: Kostel, Verhältnis zwischen den Haus- und Wildtieren.

Močno prevladujejo domače živali, saj zavzemajo kar 86,9 % določljivih ostankov. Med njimi so vodilne tri vrste, in sicer govedo, svinja in drobnica.

Drobnico sestavljajo ostanki ovc in koz, ki jih zaradi fragmentarnosti nismo mogli ločiti. Druge vrste so zastopane le s posameznimi kosi. Največ ostankov se je ohranilo od drobnice (35,2 %). Izolirani zobje sestavljajo večino ostankov in jih je skupaj s čeljustmi in lobanjskimi fragmenti kar 76,6 %. Postkranialnemu skeletu pripada le 23,4 % ostankov.

Naslednja vrsta po številu ostankov (35,1 %) je govedo. Tudi tu so najštevilnejši izolirani zobje, ki s čeljustmi in lobanjskimi deli zavzemajo 50 %. Postkranialni deli so dokaj enakomerno zastopani. Govedo je bilo majhne pasme.

Sledi domača svinja s 15,5 % ostankov. Pri tej sestavljajo izolirani zobje in lobanjski deli le 38,6 %. Postkranialni deli so tu najbolj zastopani. To je lahko posledica dejstva, da ima svinja zelo značilno obliko kosti in smo lahko določili marsikateri fragment, ki ga sicer ne bi mogli.

Druge domače živali lahko le naštejemo, saj so zastopane le s posameznimi kostmi. To so konj, pes in koza.

Divje ali lovne živali so predstavljene s 13,1 %. Med njimi močno prevladuje jelen. Druge vrste so zelo slabo zastopane.

Če poskušamo po ostankih sklepati v tem, kakšna je bila živinoreja, vidimo, da sta bili najpomembnejši govedoreja in reja drobnice. Dopolnjevali so ju še s svinjerejo. Vsi ostanki so tako imenovani kuhinjski odpadki. Takratni prebivalci niso pojedli le mesa, ampak so porabili tudi mozeg. To se vidi po tem, kako so razbite kosti, na katerih so še vidni sledovi rezanja in sekanja. Nekaj so jih vrgli tudi psom, na kar kaže obgrizenost

Reženj	1	2	3	4	5
Zažgan	6	9	4	3	22
Usek	5	5	6		16
Urez	5	2	2		9
Obgrizen		2	1		3
Skupaj	16	18	13	3	50

Tab. 7: Kostel, obraba kosti.

Tab. 7: Kostel, Knochenverschleiß.

nekaterih fragmentov. Ostanki domačih živali, ki jih niso redili zaradi mesa, so zanemarljivi.

Reženj	1	%	2	%	3	%	4	%	Skupaj	%
Adultni	438	97.5	975	98.3	138	97.9	224	97.8	1685	98
Juvenilni	11	2.5	17	1.7	3	2.1	5	2.2	36	2
Skupaj	449	100	992	100	141	100	229	100	1721	100

Tab. 8: Kostel, razmerja med adultnimi in juvenilnimi osebkami.

Tab. 8: Kostel, Verhältnis zwischen den adulten und juvenilen Personen.

Lov pri prebivalcih Kostela ni bil šport tako kot zdaj, ampak je pomenil eno od možnosti za preskrbo z mesom. Kot vidimo, so lovili predvsem večje rastlinojede, ki dajo največ mesa. Lovci so morali biti dobro organizirani. Lov na tura s tedanjimi sredstvi najbrž ni bil preprost.

Zanimiva je starostna struktura kostnih ostankov. Adultnih je kar 98 % fragmentov, le 2 % je juvenilnih. Starost smo določili glede na zraščanost epifiz in stanje zob. Nezaraščene korenine in laktalne

zobe smo šteli med juvenilne osebkke. Glede na vrste, ki jim pripadajo juvenilni osebkki, ne moremo reči, da bi bila katera koli vrsta bolj priljubljena od drugih.

Z gotovostjo lahko trdimo, da "Kostelčani" niso bili ljubitelji perutnine, saj ni bila najdena niti ena sama kost katere koli vrste pičev.

Janez DIRJEC

KATALOG

Okrajšave: d. = dolžina, v. = višina, p. u. = premer ustja, p. d. = premer dna, S = sonda, kv. = kvadrat

Tabla 1

1. Lonec; frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; fasete; d. 3,4 cm; v. 3,6 cm; p. u. 19,0 cm; lega: S 1, reženj 1 - 2, kv. 2.
2. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 5,0 cm; v. 4,4 cm; p. u. 22,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 2.
3. Frag. ustja s frag. ročaja; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 3,8 cm; v. 4,3 cm; p. u. 22,5 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 2.
4. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdečerja; d. 4,7 cm; v. 4,2 cm; p. u. 23,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.
5. Pitos; frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; fasete; d. 4,6 cm; v. 4,1 cm; p. u. 26,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.
6. Pitos; frag. ustja; glina, mešana s peskom; črna; d. 5,9 cm; v. 6,0 cm; p. u. 28,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 2 - 8.
7. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdečerja; d. 3,9 cm; v. 3,0 cm; p. u. 19,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.
8. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 5,7 cm; v. 3,5 cm; p. u. 19,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.
9. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; črna; d. 3,3 cm; v. 2,7 cm; p. u. 16,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 7.
10. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; črna; d. 4,9 cm; v. 2,9 cm; p. u. 14,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 3.
11. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj temnorjava, znotraj črna; d. 3,8 cm; v. 2,9 cm; p. u. 13,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 8.
12. Frag. ustja z ostenjem; prečiščena glina; črna; d. 3,4 cm; v. 2,8 cm; p. u. 10,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.
13. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 2,6 cm; v. 1,8 cm; p. u. 8,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.
14. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; črna; d. 5,6 cm; v. 5,5 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.
15. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjavordeča; d. 4,8 cm; v. 4,8 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 7.

16. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj rdeča; vtisi; d. 5,3 cm; v. 4,6 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.
17. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; vtisi; d. 3,1 cm; v. 3,2 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.
18. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rdečerja, znotraj rjava; vtisi; d. 3,2 cm; v. 2,6 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.
19. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 4,7 cm; v. 4,4 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1;
20. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rdeča, znotraj črna; d. 3,8 cm; v. 3,8 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.
21. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; oranžna; d. 2,8 cm; v. 2,8 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 2.
22. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; siva; d. 3,2 cm; v. 2,9 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 2.
23. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjavordeča; d. 3,3 cm; v. 3,4 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 8.
24. Pitos; frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj oranžnorjava, znotraj rjava; vtisi; d. 5,5 cm; v. 3,4 cm; p. u. 32,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1 - 8.
25. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 7,0 cm; v. 7,6 cm; p. u. 32,5 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 7.
26. Pitos; frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; fasete; d. 8,5 cm; v. 6,8 cm; p. u. 37,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

Tabla 2

1. Lonec; frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdečerja; d. 3,1 cm; v. 2,6 cm; p. u. 15,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.
2. Frag. ustja; prečiščena glina; rjavorjava; d. 3,1 cm; v. 2,0 cm; p. u. 18,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.
3. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj sivooranžna, znotraj siva; poškodovana v ognju; d. 5,5 cm; v. 4,1 cm; p. u. 21,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.
4. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjavorjava; d. 4,5 cm; v. 2,8 cm; p. u. 24,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 8;

5. Pitos; frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 5,4 cm; v. 4,4 cm; p. u. 37,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 8.

6. Lonec; frag. ustja; glina, mešana s peskom; siva; poškodovana v ognju; d. 3,6 cm; v. 4,9 cm; p. u. 24,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 7.

7. Pitos; frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; poškodovana v ognju; d. 6,7 cm; v. 3,7 cm; p. u. 27,4 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

8. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 6,0 cm; v. 2,6 cm; p. u. 18,4 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

9. Lonec; frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; rebro; d. 4,6 cm; v. 4,6 cm; p. u. 20,5 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 8.

10. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdečesiva; poškodovana v ognju; d. 5,5 cm; v. 4,4 cm; p. u. 15,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

11. Lonec; frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj črnorjava; d. 3,0 cm; v. 2,1 cm; p. u. 15,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 2.

12. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; fasete; d. 3,5 cm; v. 2,3 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

13. Lonec; frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 3,7 cm; v. 4,7 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 8.

14. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; kanelure; d. 3,0 cm; v. 2,2 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 7.

15. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; črnosiva; d. 3,2 cm; v. 2,9 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

16. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; vtisi; d. 2,9 cm; v. 4,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

17. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj črnorjava, znotraj rjava; d. 3,9 cm; v. 4,7 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 8.

18. Lonec; frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rjavordeča, znotraj črnorjava; "guban" okras; d. 11,0 cm; v. 6,4 cm; p. u. 17,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

19. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; oranžna; d. 6,2 cm; v. 4,4 cm; lega: S 1, reženj 1 - 2, kv. 1.

20. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rdečerjava; zglajena površina; d. 4,0 cm; v. 5,1 cm; lega: S 1, reženj 1 - 2, kv. 2.

21. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdečerjava; vtisi; d. 3,3 cm; v. 3,2 cm; lega: S 1, reženj 1 - 2, kv. 2.

22. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 4,4 cm; v. 2,9 cm; lega: S 1, reženj 1 - 2, kv. 1.

23. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 3,9 cm; v. 4,0 cm; lega: S 1, reženj 1 - 2, kv. 2.

24. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj oranžna, znotraj rjava; d. 4,3 cm; v. 3,2 cm; p. u. 20,0 cm; lega: S 1, reženj 1 - 3, kv. 2.

25. Pitos; frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjavosiva; d. 6,8 cm; v. 4,7 cm; p. u. 36,0 cm; lega: S 1, reženj 1 - 2, kv. 1 in 2.

Tabla 3

1. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; sivorjava; d. 3,1 cm; v. 4,1 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 7.

2. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjavosiva; d. 3,3 cm; v. 2,8 cm; p. u. 21,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 8.

3. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava vtisi; d. 3,8 cm; v. 4,3 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

4. Ročaj; glina, mešana s peskom; zunaj oranžnorjava, znotraj rjava; d. 10,0 cm; v. 8,9 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 8.

5. Frag. ročaja; glina, mešana s peskom; rdečerjava; kanelure; d. 3,0 cm; v. 5,3 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1 - 8.

6. Frag. ročaja; prečiščena glina; rjava; žleb; d. 2,6 cm; v. 4,4 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

7. Frag. ročaja; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 3,1 cm; v. 3,5 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

8. Frag. ročaja; glina, mešana s peskom; rjava; žleb; d. 2,8 cm; v. 3,9 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1 - 8.

9. Držaj; glina, rahlo mešana s peskom; oranžnorjava; d. 5,7 cm; v. 2,6 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

10. Frag. ročaja; glina, rahlo mešana s peskom; siva; žlebova; poškodovana v ognju; d. 2,1 cm; v. 3,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 2.

11. Frag. ročaja; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 2,1 cm; v. 3,6 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

12. Frag. držaja; prečiščena glina; rjava; d. 1,9 cm; v. 3,6 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 2.

13. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; rdeča; rebro; d. 1,4 cm; v. 3,5 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

14. Frag. ostenja z držajem; glina, mešana s peskom; si-vočrna; d. 4,7 cm; v. 4,5 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

15. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj črna; žlebovi; d. 6,7 cm; v. 5,1 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 2 - 8.

16. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; črna; d. 4,7 cm; v. 3,3 cm; pr. kleka 10,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 2 - 8.

17. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rjavordeča, znotraj rjava; razčlenjeno rebro; d. 3,7 cm; v. 3,6 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 3.

18. Frag. ostenja z držajem; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj črna; d. 2,3 cm; v. 2,7 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

19. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj črna; žlebova; d. 5,0 cm; v. 3,7 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 7.

20. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; črna; d. 5,9 cm; v. 3,1 cm; pr. največjega oboda 13,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 2.

21. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj oranžna, znotraj rjava; rebro; d. 6,4 cm; v. 4,4 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

22. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; črna; žleb; d. 4,9 cm; v. 5,6 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 2 - 8.

23. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; siva; poškodovana v ognju; d. 4,7 cm; v. 6,0 cm; pr. kleka 16,0 cm; lega: S 1, reženj 1 - 2, kv. 2.

24. Frag. pokrova; glina, rahlo mešana s peskom; rjavordeča; d. 5,8 cm; v. 1,8 cm; pr. največjega oboda 7,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 7 - 8.

25. Frag. uteži; glina; d. 3,9 cm; v. 5,5 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

Tabla 4

1. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj oranžna, znotraj rjava; vtisi; d. 4,5 cm; v. 4,5 cm; p. d. 7,3 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

2. Frag. dna; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 3,5 cm; v. 4,1 cm; p. d. 8,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1 - 8.

3. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rdečerjava, znotraj rjava; d. 7,0 cm; v. 4,5 cm; p. d. 9,5 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

4. Frag. dna; glina, mešana s peskom; črna; d. 5,2 cm; v. 3,1 cm; p. d. 9,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 8.

5. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjava; d. 5,3 cm; v. 4,9 cm; p. d. 10,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 8.

6. Frag. dna; glina, mešana s peskom; oranžnorjava; d. 4,7 cm; v. 2,8 cm; p. d. 11,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

7. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 3,0 cm; v. 1,8 cm; p. d. 10,5 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

8. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj rdeča; d. 3,1 cm; v. 2,9 cm; p. d. 11,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

9. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rdečerjava, znotraj črna; d. 4,4 cm; v. 4,2 cm; p. d. 12 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

10. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj oranžnorjava, znotraj rjava; d. 8,0 cm; v. 5,1 cm; p. d. 12,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

11. Frag. dna; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 4,4 cm; v. 2,9 cm; p. d. 12,5 cm; lega: S 1, reženj 1 - 2, kv. 2.

12. Frag. dna; glina, mešana s peskom; črna; d. 5,1 cm; v. 3,8 cm; p. d. 12,5 cm; lega: S 1, reženj 1 - 2, kv. 2.

13. Frag. dna; glina, mešana s peskom; črna; d. 4,0 cm; v. 3,8 cm; p. d. 14,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 7.

14. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; oranžna; d. 5,6 cm; v. 4,5 cm; p. d. 11,0 cm; lega: S 1, reženj 1 - 2, kv. 2.

15. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 5,0 cm; v. 5,3 cm; p. d. 11,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 8.

16. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj temnorjava; znotraj žleb; d. 4,8 cm; v. 3,8 cm; p. d. 11,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

17. Frag. dna; glina, mešana s peskom; črna; d. 4,9 cm; v. 3,8 cm; p. d. 9,0 cm; lega: S 1, reženj ?, kv. 5 - 8.

18. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; črna; izdelana na lončarskem kolesu; d. 3,5 cm; v. 3,1 cm; p. d. 9,5 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

19. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj oranžnosiva, znotraj temnorjava; poškodovana v ognju; d. 4,9 cm; v. 3,2 cm; p. d. 8,5 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 8.

20. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; svetlorjava; d. 4,8 cm; v. 2,7 cm; p. d. 8,5 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 7.

21. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj črna; d. 4,7 cm; v. 4,3 cm; p. d. 9,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

22. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj črna; d. 5,2 cm; v. 4,6 cm; p. d. 6,0 cm; lega: S 1, reženj 1 - 2, kv. 2.

23. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 3,0 cm; v. 3,7 cm; p. d. 7,0 cm; lega: S 1, reženj 1 - 2, kv. 2.

24. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj črna; d. 2,9 cm; v. 2,3 cm; p. d. 6,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

25. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rdečerjava, znotraj rjava; d. 4,4 cm; v. 5,3 cm; p. d. 7,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

26. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; črna; d. 4,7 cm; v. 4,6 cm; p. d. 6,4 cm; lega: S 1, reženj 1 - 2, kv. 2.

27. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj črna, znotraj siva; d. 5,0 cm; v. 4,5 cm; p. d. 7,4 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 8.

28. Frag. dna; glina, mešana s peskom; siva; d. 5,7 cm; v. 3,8 cm; p. d. 9,2 cm; lega: S 1, reženj 1 - 2, kv. 2.

29. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rjavočrna, znotraj črna; d. 3,7 cm; v. 4,6 cm; p. d. 7,0 cm; lega: S 1, reženj 1 - 2, kv. 2.

30. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; rdečerjava; d. 3,7 cm; v. 3,6 cm; p. d. 10,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

31. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rdečerjava, znotraj temnorjava; d. 4,8 cm; v. 3,5 cm; p. d. 11,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

32. Frag. dna; glina, mešana s peskom; črna; d. 6,3 cm; v. 5,4 cm; p. d. 10,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

33. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj temnorjava; d. 3,6 cm; v. 3,7 cm; p. d. 10,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

34. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj temnorjava; d. 5,7 cm; v. 4,6 cm; pr.dna 11,0 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

35. Frag. dna; glina, mešana s peskom; črna; d. 6,9 cm; v. 5,2 cm; p. d. 9,6 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

36. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj oranžnorjava, znotraj rdečerjava; d. 5,7 cm; v. 4,0 cm; p. d. 12,5 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

37. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjava; d. 3,3 cm; v. 3,2 cm; p. d. 12,5 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.

Tabla 5

1. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; sivorjava; d. 6,7 cm; v. 5,7 cm; p. d. 4,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

2. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 3,8 cm; v. 4,7 cm; p. d. 8,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

3. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; rdeča; d. 6,2 cm; v. 3,5 cm; p. d. 8,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

4. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 4,2 cm; v. 4,4 cm; p. d. 8,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

5. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjava; d. 5,9 cm; v. 4,2 cm; p. d. 8,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

6. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjava; d. 5,8 cm; v. 4,8 cm; p. d. 8,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

7. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 4,7 cm; v. 4,9 cm; p. d. 9,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

8. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj črna, znotraj rjava; d. 4,6 cm; v. 4,1 cm; p. d. 9,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 1.

9. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rdeča, znotraj temnorjava; d. 5,8 cm; v. 3,1 cm; p. d. 10,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

10. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjava; d. 6,6 cm; v. 4,7 cm; p. d. 10,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

11. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rdečesiva, znotraj temnorjava; d. 8,4 cm; v. 9,6 cm; p. d. 12,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

12. Frag. dna; glina, mešana s peskom; črna; d. 5,0 cm; v. 3,1 cm; p. d. 16,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

13. Frag. dna; glina, mešana s peskom; črnosiva; d. 5,6 cm; v. 5,4 cm; p. d. 10,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 5 - 6.

14. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rdečesiva, znotraj siva; poškodovana v ognju; d. 6,0 cm; v. 5,5 cm; pr.dna 7,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

15. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjavosiva; d. 5,8 cm; v. 6,6 cm; p. d. 6,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

16. Frag. dna; glina, mešana s peskom; oranžna; poškodovana v ognju; d. 5,3 cm; v. 5,1 cm; p. d. 6,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

17. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj oranžna, znotraj črna; poškodovana v ognju; d. 4,6 cm; v. 4,1 cm; pr.dna 6,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 4.

18. Frag. dna; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 3,3 cm; v. 3,5 cm; p. d. 10,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

19. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rdečerjava, znotraj rjavočrna; d. 3,6 cm; v. 3,2 cm; p. d. 9,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 4 - 6.

20. Frag. dna; glina, mešana s peskom; siva; poškodovana v ognju; d. 6,2 cm; v. 4,2 cm; pr.dna 8,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

21. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; oranžnorjava; d. 5,6 cm; v. 3,4 cm; p. d. 8,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

22. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjavosiva; poškodovana v ognju; d. 3,7 cm; v. 3,8 cm; p. d. 7,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 4.

23. Frag. dna; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 3,2 cm; v. 2,8 cm; p. d. 8,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

24. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj črna; d. 6,1 cm; v. 4,5 cm; p. d. 7,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

25. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; sivorjava; poškodovana v ognju; d. 4,4 cm; v. 4,2 cm; p. d. 8,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

26. Frag. dna; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 9,1 cm; v. 7,0 cm; p. d. 8,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

27. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj oranžna; d. 5,8 cm; v. 4,6 cm; p. d. 9,6 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 4.

28. Frag. dna; glina, mešana s peskom; siva; poškodovana v ognju; d. 4,8 cm; v. 5,3 cm; p. d. 8,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

29. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjava; d. 5,3 cm; v. 5,0 cm; p. d. 9,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

30. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj oranžnosa, znotraj siva; poškodovana v ognju; d. 4,1 cm; v. 3,5 cm; p. d. 11,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

31. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rjavocrna, znotraj rjavordeča; d. 4,5 cm; v. 4,9 cm; p. d. 9,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 1.

32. Frag. dna; glina, mešana s peskom; siva; izdelana na lončarskem kolesu; d. 6,3 cm; v. 5,1 cm; p. d. 12,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

33. Frag. dna; glina, mešana s peskom; črna; d. 4,8 cm; v. 4,0 cm; p. d. 17,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

34. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rdečerja; d. 11,2 cm; v. 9,0 cm; p. d. 16,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

Tabla 6

1. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rjavocrna, znotraj rjava; d. 3,3 cm; v. 3,4 cm; p. d. 3,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

2. Frag. dna; glina, mešana s peskom; črna; d. 3,8 cm; v. 4,0 cm; p. d. 3,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 4.

3. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rdeča; d. 2,7 cm; v. 2,0 cm; p. d. 6,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 1.

4. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj sivorjava, znotraj rdečerja; d. 3,3 cm; v. 3,3 cm; p. d. 5,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

5. Frag. dna; prečiščena glina; siva; poškodovana v ognju; d. 3,2 cm; v. 3,2 cm; p. d. 8,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

6. Frag. dna; glina, mešana s peskom; siva; poškodovana v ognju; d. 3,3 cm; v. 3,5 cm; p. d. 9,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

7. Frag. dna; glina, mešana s peskom; sivorjava; žleb; d. 2,9 cm; v. 4,0 cm; p. d. 8,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

8. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjava; d. 5,9 cm; v. 4,6 cm; p. d. 10,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

9. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjavordeča; d. 4,0 cm; v. 3,4 cm; p. d. 12,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 1.

10. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj oranžna, znotraj siva; d. 6,3 cm; v. 3,5 cm; p. d. 11,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 4.

11. Frag. dna; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 6,9 cm; v. 8,1 cm; p. d. 9,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

12. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; rdečerja; d. 5,4 cm; v. 4,1 cm; p. d. 11,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

13. Frag. dna; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 6,5 cm; v. 3,8 cm; p. d. 12,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

14. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rdečerja; d. 3,9 cm; v. 2,9 cm; p. d. 11,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 4.

15. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rdečerja, znotraj rjava; d. 4,9 cm; v. 3,7 cm; p. d. 10,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

16. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj siva, znotraj rjava; d. 4,4 cm; v. 3,6 cm; p. d. 7,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

17. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjavosiva; d. 3,7 cm; v. 3,2 cm; p. d. 8,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

18. Frag. dna; glina, mešana s peskom; črna; d. 4,0 cm; v. 4,3 cm; p. d. 6,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

19. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjava; d. 5,5 cm; v. 5,1 cm; p. d. 12,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 1.

20. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; črna; d. 5,0 cm; v. 3,9 cm; p. d. 3,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

21. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 2,9 cm; v. 3,5 cm; p. d. 5,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

22. Frag. dna; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 4,1 cm; v. 3,6 cm; p. d. 7,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

23. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjava; d. 4,6 cm; v. 4,0 cm; p. d. 9,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

24. Frag. dna; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 4,8 cm; v. 4,3 cm; p. d. 11,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

25. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjava; d. 5,8 cm; v. 3,8 cm; p. d. 11,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

26. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj rdeča; d. 5,4 cm; v. 5,2 cm; p. d. 11,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

27. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 4,6 cm; v. 3,3 cm; p. d. 11,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

28. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjavordeča; d. 6,5 cm; v. 3,4 cm; p. d. 14,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

29. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjava; d. 5,5 cm; v. 4,6 cm; p. d. 13,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 4.

30. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rdečerja; d. 4,1 cm; v. 4,4 cm; p. d. 15,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

Tabla 7

1. Frag. dna; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 4,8 cm; v. 2,9 cm; p. d. 8,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

2. Frag. dna; glina, mešana s peskom; črna; d. 4,8 cm; v. 3,9 cm; p. d. 7,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

3. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 4,6 cm; v. 5,3 cm; p. d. 8,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

4. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; rjavosiva; d. 2,9 cm; v. 2,6 cm; p. d. 6,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

5. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rdečerja, znotraj temnorjava; d. 4,5 cm; v. 3,9 cm; p. d. 7,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

6. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjava; d. 4,9 cm; v. 2,6 cm; p. d. 6,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

7. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjava; d. 7,7 cm; v. 3,5 cm; p. d. 16,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

8. Frag. dna; glina, mešana s peskom; črna; d. 3,1 cm; v. 2,9 cm; p. d. 9,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

9. Frag. dna; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 6,2 cm; v. 4,5 cm; p. d. 9,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

10. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjava; d. 5,1 cm; v. 5,2 cm; p. d. 9,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

11. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rdečerja, znotraj temnorjava; d. 5,0 cm; v. 3,7 cm; p. d. 12,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

12. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjava; d. 4,4 cm; v. 3,5 cm; p. d. 15,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

13. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjava; d. 6,8 cm; v. 4,0 cm; p. d. 16,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

14. Frag. dna; glina, mešana s peskom; oranžna; d. 4,1 cm; v. 4,7 cm; p. d. 16,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

15. Frag. ustja s frag. ostenja; glina, mešana s peskom; rjava; vtisi; d. 4,9 cm; v. 5,7 cm; p. u. 32,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

16. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdeča; d. 11,0 cm; v. 5,3 cm; p. u. 34,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 1.

17. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; vtisi; d. 8,1 cm; v. 5,9 cm; p. u. 38,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 1.

Tabla 8

1. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdečerjava; vtisi; d. 3,8 cm; v. 2,7 cm; p. u. 20,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
2. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 4,6 cm; v. 3,5 cm; p. u. 22,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
3. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; oranžnorjava; d. 9,8 cm; v. 5,3 cm; p. u. 26,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
4. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; sivordeča; poškodovana v ognju; d. 5,7 cm; v. 4,9 cm; p. u. 26,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.
5. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 3,3 cm; v. 2,0 cm; p. u. 19,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
6. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj oranžna; d. 4,4 cm; v. 4,0 cm; p. u. 20,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
7. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rjavordeča, znotraj rjava; d. 5,4 cm; v. 4,6 cm; p. u. 17,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 1.
8. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; oranžna; d. 4,8 cm; v. 3,1 cm; p. u. 17,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
9. Pitos; frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj oranžnorjava, znotraj rjava; d. 6,4 cm; v. 4,6 cm; p. u. 28,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.
10. Pitos; frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rjavordeča, znotraj rjava; d. 5,9 cm; v. 4,8 cm; p. u. 33,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.
11. Pitos; frag. ustja; glina, mešana s peskom; črna; d. 7,6 cm; v. 6,0 cm; p. u. 35,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
12. Pitos; frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; vtisi; d. 5,3 cm; v. 4,8 cm; p. u. 35,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
13. Pitos; frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj rdečerjava; d. 4,8 cm; v. 4,9 cm; p. u. 45,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 5.

Tabla 9

1. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; vtisi; d. 5,4 cm; v. 3,5 cm; p. u. 23,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 4.
2. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; črnosiva; d. 6,1 cm; v. 5,1 cm; p. u. 23,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.
3. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; sivočrna; d. 5,6 cm; v. 3,5 cm; p. u. 21,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
4. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdeča; d. 6,3 cm; v. 3,7 cm; p. u. 24,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
- 5 a, b. Frag. ustja s frag. ročaja; glina, mešana s peskom; oranžnosiva; žlebovi; razčlenjena rebra; poškodovana v ognju; d. 10,1 cm; v. 7,8 cm; p. u. 27,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 4.
6. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; oranžnosiva; poškodovana v ognju; d. 3,7 cm; v. 2,6 cm; p. u. 15,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
7. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 5,2 cm; v. 2,8 cm; p. u. 18,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
8. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj oranžna, znotraj siva; poškodovana v ognju; d. 5,6 cm; v. 4,4 cm; p. u. 20,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
9. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; sivorjava; d. 5,7 cm; v. 6,0 cm; p. u. 20,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.
10. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rdeča; d. 2,2 cm; v. 3,1 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
11. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdeča; d. 5,5 cm; v. 4,8 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.
12. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rdeča, znotraj črna; d. 3,8 cm; v. 4,2 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

13. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 4,7 cm; v. 5,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

14. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjavocrna; d. 6,3 cm; v. 4,9 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 4.

15. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 5,0 cm; v. 3,4 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

16. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 5,3 cm; v. 2,8 cm; p. u. 28,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

17. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdečerjava; d. 6,0 cm; v. 4,0 cm; p. u. 27,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

18. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; črnosiva; d. 7,9 cm; v. 3,9 cm; p. u. 31,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

19. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj sivočrna, znotraj črna; d. 7,1 cm; v. 5,1 cm; p. u. 33,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

20. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj oranžnorjava, znotraj črna; d. 5,4 cm; v. 3,9 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

21. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 3,7 cm; v. 2,8 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

22. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; sivooranžna; d. 3,8 cm; v. 2,8 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

23. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; vtisi; d. 2,4 cm; v. 2,6 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

24. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; oranžnosiva; d. 2,7 cm; v. 2,3 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

Tabla 10

1. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdečerjava; d. 4,4 cm; v. 3,8 cm; p. u. 19,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
2. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; oranžnosiva; poškodovana v ognju; d. 18,2 cm; v. 6,9 cm; p. u. 20,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.
3. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdeča; d. 4,6 cm; v. 4,7 cm; p. u. 21,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.
4. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj črna; d. 4,6 cm; v. 3,8 cm; p. u. 21,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.
5. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; fasete; d. 6,1 cm; v. 4,0 cm; p. u. 7,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
6. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdečerjava; d. 5,3 cm; v. 4,1 cm; p. u. 22,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
7. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; svetlorjava; d. 4,4 cm; v. 5,1 cm; p. u. 20,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
8. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; sivorjava; d. 5,0 cm; v. 3,6 cm; p. u. 19,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
9. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 5,3 cm; v. 5,5 cm; p. u. 17,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.
10. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 5,9 cm; v. 6,2 cm; p. u. 16,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.
11. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdeča; d. 4,9 cm; v. 5,1 cm; p. u. 15,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
12. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 3,3 cm; v. 2,0 cm; p. u. 14,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 4.
13. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 4,3 cm; v. 3,5 cm; p. u. 21,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.
14. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj temnorjava; d. 3,8 cm; v. 3,2 cm; p. u. 21,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
15. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; fasete; d. 5,1 cm; v. 4,6 cm; p. u. 23,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

Tabla 11

1. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdeča; d. 3,4 cm; v. 2,7 cm; p. u. 20,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 4.

2. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rjavordeča, znotraj temnorjava; d. 6,8 cm; v. 4,8 cm; p. u. 38,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

3. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; oranžna; vtisi; d. 2,8 cm; v. 2,6 cm; p. u. 14,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.

4. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; siva; d. 2,4 cm; v. 1,3 cm; p. u. 13,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

5. Lonec; frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 4,6 cm; v. 4,9 cm; p. u. 11,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.

6. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; d. 4,4 cm; v. 2,6 cm; p. u. 11,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

7. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 2,8 cm; v. 2,5 cm; p. u. 10,5 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.

8. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 2,7 cm; v. 2,2 cm; p. u. 8,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.

9. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; črna; d. 4,5 cm; v. 3,2 cm; p. u. 15,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 8.

10. Vreč; frag. ustja s frag. ročaja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 3,4 cm; v. 2,7 cm; p. u. 7,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.

11. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; siva; d. 6,3 cm; v. 3,1 cm; p. u. 10,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.

12. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; sivorjava; poškodovana v ognju; d. 3,8 cm; v. 3,7 cm; p. u. 12,5 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.

13. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; črnorjava; d. 6,2 cm; v. 2,5 cm; p. u. 14,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

14. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; črnorjava; d. 3,4 cm; v. 2,4 cm; p. u. 14,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

15. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj črna; d. 4,9 cm; v. 2,9 cm; p. u. 17,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

16. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj črna; d. 5,2 cm; v. 4,2 cm; p. u. 20,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 4 - 6.

17. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj oranžna, znotraj rjava; d. 3,1 cm; v. 2,5 cm; p. u. 11,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 4.

18. Frag. ustja; prečiščena glina; zunaj rdečerja, znotraj rjava; d. 2,6 cm; v. 2,6 cm; p. u. 11,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

19. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 3,5 cm; v. 2,9 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 4.

20. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; črnorjava; d. 3,0 cm; v. 2,8 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3 - 4, 6 - 8.

21. Frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; črna; d. 6,0 cm; v. 6,5 cm; p. u. 9,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

22. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rdeča, znotraj rjava; vtisi; d. 5,3 cm; v. 5,3 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.

23. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; oranžna; vtisi; d. 4,1 cm; v. 4,6 cm; p. u. 21,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

24. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjavordeča; vtisi; d. 7,3 cm; v. 3,6 cm; p. u. 36,5 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

Tabla 12

1. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 4,3 cm; v. 2,8 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.

2. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj rdeča; d. 8,1 cm; v. 5,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 1.

3. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rdeča; d. 6,1 cm; v. 4,3 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.

4. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 8,5 cm; v. 4,6 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

5. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdečesiva; d. 3,4 cm; v. 3,1 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.

6. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 4,7 cm; v. 3,9 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

7. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj oranžna; fasete; d. 6,9 cm; v. 7,6 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

8. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 5,8 cm; v. 6,4 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 4.

9. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; rdečerja; poškodovana v ognju; d. 5,2 cm; v. 6,5 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.

10. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjavocrna; d. 6,9 cm; v. 6,1 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.

11. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj temnorjava, znotraj črna; d. 6,2 cm; v. 4,3 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 4.

12. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; oranžnorjava; poškodovana v ognju; d. 6,9 cm; v. 4,8 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

13. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 6,4 cm; v. 5,7 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

14. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rdečerja; d. 3,4 cm; v. 3,9 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.

15. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; siva; poškodovana v ognju; d. 8,2 cm; v. 4,4 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

16. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rdeča; d. 6,4 cm; v. 4,5 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

17. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdečerja; d. 4,9 cm; v. 4,6 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.

18. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj siva, znotraj rjava; d. 7,6 cm; v. 5,2 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

19. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjavordeča; vtisi; d. 5,7 cm; v. 5,1 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

20. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; vtisi; poškodovana v ognju; d. 4,2 cm; v. 4,1 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

21. Lonec; frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj črna; razčlenjeno rebro; d. 4,5 cm; v. 5,4 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

22. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj siva, znotraj črnorjava; vtisi; d. 4,6 cm; v. 4,4 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 1.

23. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; vtisi; d. 6,2 cm; v. 3,5 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 1.

24. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; črna; fasete; d. 14,0 cm; v. 6,1 cm; p. u. 25,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

25. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj oranžocrna; d. 4,8 cm; v. 2,4 cm; p. u. 17,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

26. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; sivočrna; poškodovana v ognju; d. 2,5 cm; v. 2,8 cm; p. u. 14,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 5 - 6.

27. Lonec; frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; sivorjava; poškodovana v ognju; razčlenjeno rebro; d. 6,8 cm; v. 9,3 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 1.

28. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rdečerja; vtisi; d. 7,5 cm; v. 6,3 cm; p. u. 17,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.

29. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj rdečerja; vtisi; d. 3,6 cm; v. 3,7 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

30. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; vtisi; d. 3,3 cm; v. 4,1 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.

31. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 4,9 cm; v. 3,6 cm; p. u. 25,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

32. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; sivooranžna; d. 4,1 cm; v. 4,8 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.

33. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; vtisi; d. 3,3 cm; v. 4,2 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.

34. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; oranžnosiva; poškodovana v ognju; d. 10,6 cm; v. 6,9 cm; p. u. 24,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

35. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj temnorjava, znotraj črna; d. 6,4 cm; v. 4,8 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 1.

Tabla 13

1. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjavosiva; d. 2,7 cm; v. 2,6 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.
2. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; oranžna; d. 3,1 cm; v. 1,9 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.
3. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 2,4 cm; v. 1,8 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.
4. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; črna; d. 2,7 cm; v. 2,2 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.
5. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rdečerja; d. 3,2 cm; v. 2,2 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.
6. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 4,1 cm; v. 3,2 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 4.
7. Frag. ustja; prečiščena glina; rjava; d. 3,3 cm; v. 2,1 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.
8. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 2,9 cm; v. 1,9 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.
9. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 3,7 cm; v. 2,8 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.
10. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 4,3 cm; v. 2,8 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.
11. Frag. ustja; prečiščena glina; rjavočrna; d. 4,6 cm; v. 3,3 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.
12. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; d. 1,9 cm; v. 2,5 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.
13. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj črna, znotraj rjava; d. 2,9 cm; v. 2,9 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.
14. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rdeča; d. 4,3 cm; v. 3,2 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.
15. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 3,5 cm; v. 3,1 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.
16. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdečerja; d. 4,4 cm; v. 2,7 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.
17. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjavordeča; d. 4,0 cm; v. 2,7 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.
18. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rdečerja; d. 2,4 cm; v. 2,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.
19. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj črna, znotraj siva; d. 2,7 cm; v. 3,1 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.
20. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 3,8 cm; v. 3,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.
21. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 3,5 cm; v. 2,5 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.
22. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdeča; d. 4,0 cm; v. 4,3 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.
23. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rjava; znotraj rdečerja; d. 4,9 cm; v. 3,6 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.
24. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; d. 4,1 cm; v. 3,2 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.
25. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; vtisi; d. 3,6 cm; v. 3,7 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.
26. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdečerja; d. 5,2 cm; v. 2,9 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.
27. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rdečerja; d. 5,7 cm; v. 3,2 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.
28. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdeča; vtisi; d. 3,2 cm; v. 2,6 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.
29. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rdečerja; vtisi; razčlenjeno rebro; d. 2,8 cm; v. 2,8 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.
30. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 3,9 cm; v. 2,5 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

31. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; svetlorjava; rebro; d. 4,6 cm; v. 3,3 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.

32. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjavočrna; d. 2,7 cm; v. 1,6 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

33. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rdeča; razčlenjeno rebro; d. 2,1 cm; v. 2,9 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.

34. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj rdečerja; d. 5,0 cm; v. 3,5 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 4.

35. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; vtisi; d. 4,5 cm; v. 3,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

36. Frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; rjavosiva; poškodovana v ognju; d. 5,6 cm; v. 7,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 1.

37. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; sivočrna; poškodovana v ognju; d. 8,5 cm; v. 7,9 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 1.

38. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; črnorjava; d. 5,4 cm; v. 5,3 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

39. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rdečerja; d. 3,6 cm; v. 4,6 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.

40. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjavooranžna; d. 2,7 cm; v. 3,3 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.

41. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; črnosiva; žlebovi; d. 5,9 cm; v. 3,9 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 1.

42. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; rdeča; d. 8,7 cm; v. 6,0 cm; p. u. 11,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.

43. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; črnorjava; d. 8,6 cm; v. 4,0 cm; p. u. 25,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

44. Frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 5,7 cm; v. 2,5 cm; p. u. 12,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

45. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; črna; kanelure; d. 6,8 cm; v. 4,8 cm; p. u. 24,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 4.

46. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 4,4 cm; v. 2,2 cm; p. u. 12,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 4.

47. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; siva; d. 5,9 cm; v. 5,0 cm; p. u. 22,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

48. Frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; črna; poškodovana v ognju; d. 2,6 cm; v. 3,1 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 3.

49. Frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; kanelure; d. 4,7 cm; v. 3,7 cm; p. u. 21,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

Tabla 14

1. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; rjava; d. 5,8 cm; v. 5,2 cm; p. u. 16,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.
2. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; rjava; d. 5,6 cm; v. 3,7 cm; p. u. 20,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.
3. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; temnorjava; bradavica; d. 4,1 cm; v. 2,5 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.
4. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; zunaj oranžna, znotraj rjava; kanelure; d. 4,8 cm; v. 3,6 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.
5. Frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj črnorjava, znotraj temnorjava; d. 5,6 cm; v. 3,5 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 1.
6. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 2,2 cm; v. 1,7 cm; p. u. 9,0 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.
7. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; črna; d. 5,3 cm; v. 4,1 cm; lega: S 1, režen 2, kv. 2.

8. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; rjavordeča; d. 5,8 cm; v. 5,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

9. Frag. ustja z ostenjem; prečiščena glina; siva; poškodovana v ognju; d. 2,4 cm; v. 2,7 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

10. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; črnorjava; d. 4,0 cm; v. 2,2 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

11. Frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; fasete; d. 9,5 cm; v. 4,3 cm; p. u. 23,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

12. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 12,9 cm; v. 5,8 cm; p. u. 25,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

13. Frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; sivočrna; d. 4,0 cm; v. 7,0 cm; p. u. 16,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

14. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; siva; poškodovana v ognju; d. 6,3 cm; v. 4,3 cm; p. u. 23,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

15. Frag. ustja z ostenjem; prečiščena glina; oranžna; d. 4,3 cm; v. 6,0 cm; p. u. 24,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

16. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 4,8 cm; v. 4,3 cm; p. u. 26,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

17. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; temnorjava; bradavica; d. 7,4 cm; v. 3,6 cm; p. u. 19,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

18. Frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; bradavici; d. 4,5 cm; v. 2,8 cm; p. u. 16,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

19. Frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; držaj; d. 5,0 cm; v. 3,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

20. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; črna; d. 4,1 cm; v. 2,8 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

21. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; temnorjava; kanelure; d. 4,3 cm; v. 2,6 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

22. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 3,2 cm; v. 2,7 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

23. Frag. ustja z ostenjem; prečiščena glina; siva; poškodovana v ognju; d. 2,6 cm; v. 3,1 cm; p. u. 11,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

24. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; zunaj rdečerjava; znotraj rjava; kanelure; d. 5,1 cm; v. 3,7 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

25. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; siva; poškodovana v ognju; d. 5,8 cm; v. 4,6 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 1.

26. Frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rjavocrna, znotraj črna; d. 5,3 cm; v. 4,9 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

27. Frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 3,0 cm; v. 3,1 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

Tabla 15

1. Ročaj; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 9,0 cm; v. 4,8 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

2. Ročaj; glina, mešana s peskom; rjava; d. 10,0 cm; v. 4,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

3. Frag. ročaja; glina, mešana s peskom; rdečerjava; d. 7,1 cm; v. 3,8 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

4. Amfora; frag. ustja in ročaja; glina, mešana s peskom; črnosiva; d. 5,2 cm; v. 5,9 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 4.

5. Frag. ustja z ročajem; glina, rahlo mešana s peskom; črna; d. 8,1 cm; v. 7,2 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 1.

6. Ročaj; glina, mešana s peskom; črnorjava; d. 12,5 cm; v. 8,3 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

7. Ročaj; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 8,9 cm; v. 5,4 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

8. Frag. ustja s frag. ročaja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 4,3 cm; v. 4,4 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

9. Amfora; ročaj; glina, mešana s peskom; rjava; d. 4,5 cm; v. 5,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

10. Frag. ročaja; glina, mešana s peskom; zunaj rjavordeča; znotraj črna; d. 8,0 cm; v. 4,7 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

11. Frag. ročaja; glina, mešana s peskom; črna; d. 7,2 cm; v. 3,2 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

12. Frag. ročaja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 6,8 cm; v. 3,9 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

13. Amfora; ročaj; glina, mešana s peskom; rdeča; d. 6,6 cm; v. 5,1 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 1.

14. Amfora; frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; sivočrna; d. 3,6 cm; v. 4,1 cm; p. u. 10,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

Tabla 16

1. Frag. ročaja; glina, mešana s peskom; d. 10,4 cm; v. 4,4 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 1.

2. Ročaj; glina, mešana s peskom; rdečerjava; d. 12,0 cm; v. 4,7 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 1.

3. Frag. ročaja; glina, mešana s peskom; sivorjava; d. 5,4 cm; v. 3,7 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

4. Ročaj; glina, mešana s peskom; siva; d. 7,4 cm; v. 3,7 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

5. Frag. ročaja; glina, mešana s peskom; sivorjava; d. 3,6 cm; v. 3,9 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

6. Frag. ročaja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 2,6 cm; v. 3,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

7. Frag. ročaja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 5,4 cm; v. 9,4 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 4.

8. Frag. ročaja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 6,5 cm; v. 4,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 4.

9. Frag. ročaja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 3,9 cm; v. 4,9 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 4.

10. Amfora; frag. ročaja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 5,2 cm; v. 7,3 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

11. Frag. ročaja; glina, rahlo mešana s peskom; siva; poškodovana v ognju; d. 2,7 cm; v. 2,8 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 4.

12. Frag. ročaja; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 3,4 cm; v. 5,6 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

13. Frag. ročaja; glina, mešana s peskom; rjava; žlebovi; d. 3,8 cm; v. 3,4 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

14. Frag. ročaja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 3,8 cm; v. 3,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

15. Ročaj; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 6,8 cm; v. 4,9 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

16. Frag. ostenja z držajem; glina, mešana s peskom; oranžnordeča; d. 11,1 cm; v. 12,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

17. Frag. držaja; glina, mešana s peskom; rjavordeča; d. 2,7 cm; v. 2,8 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

18. Frag. držaja; glina, rahlo mešana s peskom; rdečerjava; d. 4,3 cm; v. 2,7 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

19. Držaj; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 4,8 cm; v. 3,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

20. Držaj; glina, mešana s peskom; oranžnosiva; poškodovana v ognju; luknja; d. 6,5 cm; v. 3,7 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

21. Držaj; glina, rahlo mešana s peskom; oranžna; luknja; d. 8,3 cm; v. 3,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 1.

22. Frag. ostenja z držajem; glina, mešana s peskom; siva; luknja; d. 9,5 cm; v. 6,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 4.

Tabla 17

1. Frag. ostenja z držajem; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj oranžnorjava; znotraj črna; d. 3,9 cm; v. 4,3 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 1.
2. Frag. ostenja z držajem; glina, mešana s peskom; zunaj siva; znotraj črna; d. 4,3 cm; v. 5,4 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.
3. Frag. ostenja z držajem; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj črna; d. 6,0 cm; v. 4,6 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 4.
4. Držaj; glina, mešana s peskom; rjava; poškodovana v ognju; d. 5,1 cm; v. 4,7 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.
5. Držaj; glina, mešana s peskom; sivorjava; poškodovana v ognju; d. 4,7 cm; v. 2,3 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
6. Držaj; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 4,9 cm; v. 2,3 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 5 - 6.
7. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; rjava; bradavica; d. 4,4 cm; v. 3,4 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
8. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; rjava; bradavica; d. 3,8 cm; v. 4,8 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 1.
9. Frag. ostenja z razčlenjenim držajem; glina, rahlo mešana s peskom; rjavosiva; d. 4,3 cm; v. 5,2 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
10. Držaj; glina, mešana s peskom; rdeča; d. 6,9 cm; v. 4,2 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.
11. Držaj; glina, mešana s peskom; oranžna; d. 4,1 cm; v. 2,6 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.
12. Frag. držaja; glina, mešana s peskom; rdečerjava; d. 5,6 cm; v. 2,2 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 4.
13. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; črna; d. 7,3 cm; v. 6,7 cm; pr. kleka 18,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
14. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 5,7 cm; v. 4,9 cm; pr. največjega oboda 8,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
15. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj črnordeča, znotraj črna; zgajena površina; žlebovi; d. 3,4 cm; v. 2,3 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.
16. Amfora; frag. ostenja; glina, mešana s peskom; rjavosiva; d. 7,6 cm; v. 6,0 cm; pr. kleka 15,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.
17. Amfora; frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; oranžnorjava; psevdovrvičast okras; d. 6,0 cm; v. 6,0 cm; pr. največjega oboda 18,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
18. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj temnorjava, znotraj oranžnorjava; d. 3,7 cm; v. 2,5 cm; pr. kleka 13,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 4.
19. Amfora; frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 9,7 cm; v. 3,6 cm; pr. največjega oboda 18,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
20. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 5,7 cm; v. 4,7 cm; pr. največjega oboda 9,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
21. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 4,7 cm; v. 5,0 cm; pr. kleka 18,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 4 - 8.
22. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 4,3 cm; v. 3,7 cm; pr. največjega oboda 9,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 1.
23. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 14,2 cm; v. 9,9 cm; pr. največjega oboda 24,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

Tabla 18

1. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; rjavočrna; razčlenjeno rebro; d. 4,4 cm; v. 2,6 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

2. Lonec; frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; razčlenjeno rebro; d. 2,1 cm; v. 2,3 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
3. Lonec; frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj oranžnorjava, znotraj rjava; razčlenjeno rebro; d. 3,3 cm; v. 3,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 1.
4. Lonec; frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj rdečerjava, znotraj rjava; razčlenjeno rebro; d. 2,0 cm; v. 2,8 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 4.
5. Lonec; frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj oranžna, znotraj črna; razčlenjeno rebro; d. 4,8 cm; v. 3,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
6. Pitos; frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj rdečerjava; razčlenjeno rebro; d. 5,7 cm; v. 6,3 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 4.
7. Pitos; frag. ostenja; glina, mešana s peskom; temnorjava; razčlenjeno rebro; d. 6,2 cm; v. 5,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 4.
8. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; rjava; razčlenjeno rebro; d. 7,0 cm; v. 3,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.
9. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj rjavočrna, znotraj črna; razčlenjeno rebro; d. 5,7 cm; v. 4,9 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
10. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj sivorjava, znotraj rjava; razčlenjeno rebro; poškodovana v ognju; d. 7,7 cm; v. 6,8 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 4.
11. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; temnorjava; razčlenjeno rebro; d. 7,1 cm; v. 4,4 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
12. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj temnorjava; znotraj rjava; razčlenjeno rebro; d. 4,5 cm; v. 6,6 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
13. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; rjava; razčlenjeno rebro; d. 2,8 cm; v. 3,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.
14. Pitos; frag. ostenja; glina, mešana s peskom; rjava; razčlenjeno rebro; d. 9,6 cm; v. 4,9 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
15. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; temnorjava; vtisi; d. 5,0 cm; v. 4,2 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 4.
16. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj rdečerjava, znotraj sivorjava; vtisi; d. 5,0 cm; v. 3,6 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
17. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; rjavočrna; d. 8,0 cm; v. 6,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.
18. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; rdečerjava; d. 12,7 cm; v. 9,8 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.
19. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; črna; d. 2,8 cm; v. 4,7 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 5 - 6.
20. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; vrez; d. 6,5 cm; v. 5,1 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 1.
21. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; žlebovi; d. 2,5 cm; v. 2,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
22. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; črna; bradavica; d. 3,2 cm; v. 3,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 4.
23. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj rjavordeča; znotraj temnorjava; bradavica; d. 5,7 cm; v. 4,2 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.
24. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; rjavordeča; kanelure; d. 6,5 cm; v. 4,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 1.
25. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj črna; d. 3,6 cm; v. 3,8 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
26. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; črna; vrez; d. 3,7 cm; v. 2,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 1.
27. Frag. ostenja; prečiščena glina; rjavočrna; kanelure; d. 4,1 cm; v. 4,8 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.
28. Frag. podstavka; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 3,1 cm; v. 3,0 cm; p. u. 8,5 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

29. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj črna; d. 3,1 cm; v. 2,1 cm; p. u. 13,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

30. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; črna; d. 2,6 cm; v. 2,0 cm; p. u. 13,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

31. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 3,3 cm; v. 2,6 cm; p. u. 16,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

32. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 4,5 cm; v. 3,3 cm; p. u. 20,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

33. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjavordeča; d. 4,5 cm; v. 2,4 cm; p. u. 22,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

34. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj siva; žlebovi; d. 4,7 cm; v. 2,7 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 1.

35. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rjava; znotraj rjavocrna; vrez; d. 2,9 cm; v. 1,9 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

36. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; vrez; d. 3,0 cm; v. 1,9 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 5.

37. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj črna; žlebovi; d. 3,4 cm; v. 2,3 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 3.

38. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; rjava; vrezi; d. 2,8 cm; v. 1,1 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

Tabla 19

1. Vijček; glina, rahlo mešana s peskom; rjavosiva; d. 4,2 cm; v. 3,4 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 1.

2. Frag. vijčka; glina, rahlo mešana s peskom; sivorjava; poškodovana v ognju; d. 4,4 cm; v. 1,9 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

3. Vijček; prečiščena glina; rjava; d. 2,7 cm; v. 2,3 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

4. Frag. zajemalke; glina, mešana s peskom; črna; d. 5,7 cm; v. 1,8 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 1.

5. Frag. svitka; glina, rahlo mešana s peskom; rdečerjava; d. 3,4 cm; v. 1,3 cm; pr. svitka 8,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

6. Frag. dna; glina, mešana s peskom; črna; d. 3,7 cm; v. 5,1 cm; p. d. 6,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 1.

7. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjava; d. 5,5 cm; v. 5,4 cm; p. d. 7,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.

8. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjava; d. 4,4 cm; v. 4,6 cm; p. d. 8,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.

9. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj oranžna; d. 6,3 cm; v. 4,7 cm; p. d. 10,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.

10. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjava; d. 5,2 cm; v. 3,6 cm; p. d. 10,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.

11. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjava; d. 2,7 cm; v. 3,2 cm; p. d. 11,5 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 1.

12. Frag. dna; glina, mešana s peskom; siva; d. 6,5 cm; v. 6,1 cm; p. d. 11,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.

13. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj črna; d. 5,6 cm; v. 3,7 cm; p. d. 11,5 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.

14. Frag. dna; glina, mešana s peskom; črna; žleb; d. 3,9 cm; v. 4,4 cm; p. d. 16,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.

15. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj črna; znotraj temnorjava; d. 9,2 cm; v. 5,2 cm; p. d. 13,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.

16. Frag. dna; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 5,9 cm; v. 3,3 cm; p. d. 12,5 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.

17. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj oranžna, znotraj rjava; d. 4,4 cm; v. 4,8 cm; p. d. 9,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.

18. Frag. dna; glina, mešana s peskom; črna; d. 6,3 cm; v. 4,6 cm; p. d. 7,5 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.

19. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rjavocrna; znotraj črna; d. 3,4 cm; v. 4,2 cm; p. d. 6,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 1.

20. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rdečerjava, znotraj rjavocrna; d. 5,8 cm; v. 3,6 cm; p. d. 6,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.

21. Frag. dna; glina, mešana s peskom; črna; d. 3,1 cm; v. 2,9 cm; p. d. 6,5 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.

22. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdečerjava; d. 7,5 cm; v. 5,4 cm; p. u. 40,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.

Tabla 20

1. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; siva; poškodovana v ognju; d. 2,5 cm; v. 2,8 cm; p. u. 19,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.

2. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 2,9 cm; v. 3,6 cm; p. u. 18,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.

3. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rjavordeča, znotraj temnorjava; d. 3,0 cm; v. 3,8 cm; p. u. 17,5 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 1.

4. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; oranžnosiva; d. 5,2 cm; v. 4,3 cm; p. u. 24,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.

5. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj črnorjava; d. 4,5 cm; v. 3,6 cm; p. u. 26,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.

6. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 5,6 cm; v. 3,4 cm; p. u. 27,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 1.

7. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; sivorjava; d. 6,8 cm; v. 6,5 cm; p. u. 31,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.

8. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rdečečrna, znotraj rdeča; d. 4,7 cm; v. 3,7 cm; p. u. 29,5 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 1.

9. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; črnosiva; d. 18,1 cm; v. 4,2 cm; p. u. 30,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.

10. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; črnosiva; d. 9,8 cm; v. 4,9 cm; p. u. 32,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.

11. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; siva; d. 6,3 cm; v. 5,5 cm; p. u. 39,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.

Tabla 21

1. Frag. ustja; prečiščena glina; d. 5,0 cm; v. 4,1 cm; p. u. 12,5 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.

2. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 3,4 cm; v. 3,3 cm; p. u. 14,2 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.

3. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; sivorjava; d. 3,6 cm; v. 3,6 cm; p. u. 16,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.

4. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rdeča, znotraj črnorjava; d. 4,5 cm; v. 3,9 cm; p. u. 16,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.

5. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; črnosiva; žleb; d. 4,4 cm; v. 4,7 cm; p. u. 13,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.

6. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 2,9 cm; v. 3,2 cm; p. u. 9,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.

7. Frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 3,9 cm; v. 2,9 cm; p. u. 9,5 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.

8. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj temnorjava, znotraj črna; d. 3,4 cm; v. 3,0 cm; p. u. 11,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.

9. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; sivooranžna; d. 5,7 cm; v. 4,6 cm; p. u. 15,5 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.

10. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; črna; d. 3,7 cm; v. 1,4 cm; p. u. 16,5 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.
11. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 4,6 cm; v. 4,2 cm; p. u. 17,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.
12. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjavordeča; d. 4,5 cm; v. 3,8 cm; p. u. 17,5 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.
13. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj oranžnorjava; znotraj črna; d. 5,5 cm; v. 5,2 cm; p. u. 27,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.
14. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; sivočrna; d. 4,6 cm; v. 3,3 cm; p. u. 28,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.
15. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rdeča; d. 6,9 cm; v. 5,6 cm; p. u. 28,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.
16. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; sivočrna; d. 4,0 cm; v. 2,8 cm; p. u. 29,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 1.
17. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 8,6 cm; v. 9,0 cm; p. u. 53,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.

Tabla 22

1. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 3,2 cm; v. 3,3 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.
2. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj temnorjava, znotraj črna; d. 5,3 cm; v. 3,9 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.
3. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; črnosiva; poškodovana v ognju; d. 3,8 cm; v. 2,9 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.
4. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; oranžnosiva; poškodovana v ognju; d. 4,7 cm; v. 2,4 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.
5. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rdeča; d. 2,6 cm; v. 3,3 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.
6. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj oranžna, znotraj črnosiva; poškodovana v ognju; d. 3,7 cm; v. 3,2 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.
7. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 2,7 cm; v. 2,3 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.
8. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjavočrna; d. 4,0 cm; v. 3,9 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.
9. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjavočrna; d. 3,3 cm; v. 2,5 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.
10. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 3,9 cm; v. 4,8 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.
11. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; črnorjava; d. 3,8 cm; v. 2,8 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 1.
12. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 2,2 cm; v. 2,2 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.
13. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj rjavočrna; d. 3,4 cm; v. 2,2 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.
14. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 3,2 cm; v. 3,2 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.
15. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 3,0 cm; v. 3,1 cm; p. u. 10,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 1.
16. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; siva; poškodovana v ognju; d. 4,9 cm; v. 2,3 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 1.
17. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 6,8 cm; v. 3,5 cm; p. u. 23,5 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 1.
18. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; črna; d. 4,4 cm; v. 3,3 cm; p. u. 21,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.
19. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj črna; d. 5,9 cm; v. 4,5 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.
20. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; siva; poškodovana v ognju; d. 2,3 cm; v. 3,2 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 1.

21. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdeča; vtisi; d. 3,2 cm; v. 2,8 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.
22. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; rjava; d. 7,0 cm; v. 3,9 cm; p. u. 19,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.
23. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj temnorjava, znotraj oranžna; vtisi; d. 4,3 cm; v. 3,5 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 1.
24. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rjavordeča, znotraj črna; vtisi; d. 3,8 cm; v. 4,1 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.
25. Frag. ročaja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; žlebova; d. 2,2 cm; v. 2,5 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.
26. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; rjava; vtisi; d. 5,7 cm; v. 6,4 cm; p. u. 19,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.
27. Frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; žlebovi; d. 3,2 cm; v. 4,5 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.
28. Frag. ročaja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 5,0 cm; v. 3,3 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.
29. Frag. ostenja z držajem; glina, rahlo mešana s peskom; rdeča; d. 5,5 cm; v. 3,4 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.
30. Frag. ustja z ostenjem in ročajem; glina, mešana s peskom; siva; poškodovana v ognju; d. 5,1 cm; v. 6,1 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.
31. Frag. ročaja; glina, mešana s peskom; rdeča; d. 4,2 cm; v. 3,4 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.
32. Frag. ročaja; glina, mešana s peskom; oranžna; d. 2,9 cm; v. 2,1 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 1.
33. Frag. ostenja z držajem; glina, rahlo mešana s peskom; siva; poškodovana v ognju; d. 9,8 cm; v. 7,3 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.
34. Ročaj; glina, mešana s peskom; rdečesiva; d. 4,7 cm; v. 4,6 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.

Tabla 23

1. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; rjava; razčlenjeno rebro; d. 6,0 cm; v. 4,7 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.
2. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj črna; razčlenjeno rebro; d. 5,3 cm; v. 2,5 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 1 - 3.
3. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj siva, znotraj rjava; razčlenjeno rebro; poškodovana v ognju; d. 5,5 cm; v. 4,5 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.
4. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj temnorjava, znotraj črna; razčlenjeno rebro; d. 5,7 cm; v. 5,2 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.
5. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj oranžna, znotraj siva; razčlenjeno rebro; d. 3,1 cm; v. 3,6 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.
6. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj oranžnordeča, znotraj črna; razčlenjeno rebro; d. 3,4 cm; v. 4,4 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.
7. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; siva; razčlenjeno rebro; poškodovana v ognju; d. 4,6 cm; v. 3,3 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.
8. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj rjavoooranžna, znotraj črna; razčlenjeno rebro; d. 4,3 cm; v. 3,4 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.
9. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; rjava; razčlenjeno rebro; d. 3,6 cm; v. 4,7 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.
10. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj oranžna, znotraj rjava; razčlenjeno rebro; d. 4,2 cm; v. 2,8 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 1.
11. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; temnorjava; razčlenjeno rebro; d. 5,3 cm; v. 3,3 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.

12. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; rjavordeča; razčlenjeno rebro; d. 3,2 cm; v. 3,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 1.

13. Frag. ostenja z držajem; glina, rahlo mešana s peskom; siva; poškodovana v ognju; d. 4,9 cm; v. 4,4 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.

14. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj siva; bradavica; zglajena površina; d. 3,1 cm; v. 2,3 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.

15. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; vtisi; d. 5,0 cm; v. 3,9 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.

16. Frag. držaja; glina, rahlo mešana s peskom; rjavooranžna; d. 3,9 cm; v. 1,6 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.

17. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; oranžna; bradavica; žleb; d. 4,1 cm; v. 2,2 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.

18. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj črna, znotraj rjava; vrez; d. 2,3 cm; v. 2,2 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.

19. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj oranžna; vrez; vbodi; d. 3,4 cm; v. 2,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 1.

20. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj rjavooranžna, znotraj oranžna; obročkasta nalepka; d. 2,6 cm; v. 2,3 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.

21. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj rjavooranžna; žlebova; poškodovana v ognju; d. 2,9 cm; v. 3,5 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 2.

22. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; črna; žlebova; d. 3,1 cm; v. 4,2 cm; pr. največjega oboda 10,5 cm; lega: S1, reženj 3, kv. 2.

23. Frag. glinenega diska; glina, mešana s peskom; rjava; d. 7,8 cm; v. 1,7 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.

24. Frag. noge; glina, rahlo mešana s peskom; rjavooranžna; d. 3,4 cm; v. 3,6 cm; p. u. 10,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.

25. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rdeča, znotraj temnorjava; d. 4,6 cm; v. 2,5 cm; pr. kleka 16,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 3.

26. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj črna; zglajena površina; d. 3,9 cm; v. 3,4 cm; pr. kleka 16,0 cm; lega: S 1, reženj 3, kv. 1 - 3.

27. Frag. dna; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 3,2 cm; v. 2,7 cm; p. d. 6,0 cm; lega: S 1, reženj 4 - 5, kv. 1 - 3.

28. Frag. dna; glina, mešana s peskom; črnorjava; d. 7,8 cm; v. 6,8 cm; p. d. 6,0 cm; lega: S 1, reženj 4 - 5, kv. 1 - 3.

29. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rdečerjava, znotraj temnorjava; d. 3,3 cm; v. 3,0 cm; p. d. 5,0 cm; lega: S 1, reženj 4 - 5, kv. 1 - 3.

30. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; črna; d. 5,9 cm; v. 3,8 cm; p. u. 26,0 cm; lega: S 1, reženj 4, kv. 2.

Tabla 24

1. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; črna; d. 9,1 cm; v. 6,4 cm; lega: S 1, reženj 4, kv. 3.

2. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; črna; d. 3,0 cm; v. 3,1 cm; lega: S 1, reženj 4, kv. 2.

3. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdeča; d. 2,9 cm; v. 2,7 cm; lega: S 1, reženj 4 - 5, kv. 1 - 3.

4. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rjavooranžna, znotraj črna; d. 3,3 cm; v. 2,8 cm; lega: S 1, reženj 4, kv. 2.

5. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; zunaj rjava; znotraj črna; razčlenjeno rebro; d. 2,7 cm; v. 3,2 cm; lega: S 1, reženj 4, kv. 2.

6. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; oranžnorjava; razčlenjeno rebro; d. 5,6 cm; v. 3,7 cm; lega: S 1, reženj 4, kv. 1.

7. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; črna; d. 6,2 cm; v. 3,3 cm; p. u. 12,0 cm; lega: S 1, reženj 3, 4, kv. 1 - 3.

8. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; rjavooranžna; žlebovi; d. 7,1 cm; v. 5,4 cm; lega: S 1, reženj 4, kv. 2.

9. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj oranžna, znotraj rjava; razčlenjeno rebro; d. 3,1 cm; v. 4,6 cm; lega: S 1, reženj 4, kv. 2.

10. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 10,9 cm; v. 6,7 cm; p. u. 14,0 cm; lega: S 1, reženj 3, 4, kv. 1 - 3.

11. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; oranžnorjava; vrez; d. 3,8 cm; v. 3,9 cm; lega: S 1, reženj 5, kv. 3.

12. Frag. jelenovega roga; d. 4,9 cm; v. 1,6 cm; lega: S 1, reženj 4, kv. 2.

13. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; rjavooranžna; vtisi; d. 7,4 cm; v. 8,7 cm; p. u. 20,0 cm; lega: S 1, reženj 3, 4, kv. 1 - 3.

14. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj črna, znotraj rjava; d. 5,2 cm; v. 4,0 cm; lega: S 1, reženj 3, 4, kv. 1 - 3.

15. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj črna; vtisi; d. 2,7 cm; v. 1,8 cm; lega: S 1, reženj 4, kv. 2.

16. Frag. dna; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 7,1 cm; v. 4,9 cm; p. d. 13,0 cm; lega: S 2, reženj 1, kv. 2.

17. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; črna; d. 5,3 cm; v. 5,2 cm; p. d. 7,5 cm; lega: S 2, reženj 1, kv. 8.

18. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 5,5 cm; v. 4,6 cm; lega: S 2, reženj 1, kv. 1.

19. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; siva; poškodovana v ognju; d. 7,5 cm; v. 3,7 cm; lega: S 2, reženj 1, kv. 8.

20. Lonec; frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; vtisi; d. 5,1 cm; v. 3,3 cm; lega: S 2, reženj 1, kv. 3.

21. Lonec; frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; vtisi; d. 4,0 cm; v. 4,2 cm; lega: S 2, reženj 1, kv. 1.

22. Lonec; frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; vtisi; d. 6,6 cm; v. 6,6 cm; lega: S 2, reženj 1, kv. 1.

23. Lonec; frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; vtisi; d. 6,8 cm; v. 5,2 cm; lega: S 2, reženj 1, kv. 3.

24. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjavordeča; d. 4,5 cm; v. 4,5 cm; p. u. 11,5 cm; lega: S 2, reženj 1, kv. 1 - 9.

25. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 5,5 cm; v. 4,7 cm; lega: S 2, reženj 1, kv. 7.

26. Frag. ostenja z držajem; glina, mešana s peskom; rjavooranžna; d. 7,9 cm; v. 4,6 cm; lega: S 2, reženj 1, kv. 9.

Tabla 25

1. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; rdeča; razčlenjeno rebro; d. 3,5 cm; v. 3,1 cm; lega: S 2, reženj 1, kv. 1 - 9.

2. Držaj; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 4,1 cm; v. 3,7 cm; lega: S 2, reženj 1, kv. 8.

3. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj oranžna, znotraj rjava; razčlenjeno rebro; d. 5,1 cm; v. 7,1 cm; lega: S 2, reženj 1, kv. 2.

4. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; črnosiva; rebro; poškodovana v ognju; d. 3,9 cm; v. 4,2 cm; lega: S 2, reženj 1, kv. 8.

5. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; rdeča; razčlenjeno rebro; d. 5,8 cm; v. 4,2 cm; lega: S 2, reženj 1, kv. 8.

6. Frag. razčlenjenega držaja; glina, mešana s peskom; oranžnorjava; d. 5,8 cm; v. 2,7 cm; lega: S 2, reženj 1, kv. 8.

7. Frag. cedila; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 3,7 cm; v. 7,1 cm; lega: S 2, reženj 1, kv. 1.

8. Frag. dna; glina, mešana s peskom; črna; d. 4,1 cm; v. 5,7 cm; p. d. 4,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

9. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 5,6 cm; v. 5,7 cm; p. d. 7,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

10. Frag. dna; prečiščena glina; zunaj črnorjava; znotraj črna; d. 5,6 cm; v. 4,3 cm; p. d. 7,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

11. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj siva; d. 4,4 cm; v. 4,1 cm; p. d. 7,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

12. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rdečerjava, znotraj črna; d. 6,2 cm; v. 3,9 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

13. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjava; d. 6,4 cm; v. 5,0 cm; p. d. 8,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 8.

14. Frag. dna; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 6,2 cm; v. 6,7 cm; p. d. 8,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

15. Frag. dna; prečiščena glina; rdeča; d. 8,1 cm; v. 6,1 cm; p. d. 8,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

16. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rdeča, znotraj črnorjava; d. 6,3 cm; v. 4,4 cm; p. d. 9,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2. 17. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rjavordeča, znotraj črna; d. 5,8 cm; v. 4,1 cm; p. d. 8,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1. 18. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rjavordeča, znotraj črna; d. 5,5 cm; v. 3,3 cm; p. d. 9,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

19. Frag. dna; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 5,7 cm; v. 4,4 cm; p. d. 10,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

20. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rdeča, znotraj črna; d. 5,3 cm; v. 4,7 cm; p. d. 10,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

21. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj oranžnorjava, znotraj temnorjava; d. 4,6 cm; v. 3,3 cm; p. d. 10,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

22. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj rdeča; d. 8,6 cm; v. 5,0 cm; p. d. 10,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

23. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj temnorjava; d. 4,8 cm; v. 5,5 cm; p. d. 10,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

24. Frag. dna; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 7,6 cm; v. 6,9 cm; p. d. 7,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

25. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjava; d. 5,8 cm; v. 4,9 cm; p. d. 13,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

26. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj rdeča; d. 5,6 cm; v. 7,2 cm; p. d. 8,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

27. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; rdeča; d. 6,5 cm; v. 6,7 cm; p. d. 12,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

28. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjavordeča; d. 5,1 cm; v. 4,1 cm; p. d. 9,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 7.

Tabla 26

1. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj črna, znotraj rjava; d. 5,1 cm; v. 4,9 cm; p. d. 8,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.

2. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjavooranžna; d. 3,9 cm; v. 4,4 cm; p. d. 8,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

3. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rjavordeča, znotraj temnorjava; d. 5,3 cm; v. 4,7 cm; p. d. 8,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 7.

4. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj temnorjava, znotraj rdečerjava; d. 7,7 cm; v. 5,8 cm; p. d. 9,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.

5. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj temnorjava; d. 6,2 cm; v. 3,9 cm; p. d. 13,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

6. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjava; d. 10,4 cm; v. 12,2 cm; p. d. 13,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

7. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; rjavordeča; d. 6,5 cm; v. 5,6 cm; p. d. 15,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

8. Frag. dna; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 8,7 cm; v. 6,7 cm; p. d. 17,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.

9. Frag. dna; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 5,8 cm; v. 6,4 cm; p. d. 17,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

10. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjavooranžna; d. 3,8 cm; v. 1,7 cm; p. d. 13,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 6.

11. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rjavordeča, znotraj črna; d. 12,5 cm; v. 9,9 cm; p. d. 16,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

12. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjava; d. 14,1 cm; v. 10,0 cm; p. d. 13,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

13. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rdeča, znotraj temnorjava; d. 5,3 cm; v. 7,0 cm; p. d. 14,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

14. Frag. dna; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 7,8 cm; v. 7,6 cm; p. d. 12,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

15. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjava; d. 8,4 cm; v. 7,3 cm; p. d. 12,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

16. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj črna; d. 9,8 cm; v. 6,4 cm; p. d. 10,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

17. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjava; d. 5,4 cm; v. 4,0 cm; p. d. 11,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

18. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj siva, znotraj sivooranžna; d. 6,4 cm; v. 7,4 cm; p. d. 18,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.

Tabla 27

1. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjava; d. 3,6 cm; v. 3,3 cm; p. d. 10,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 7.

2. Frag. dna; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 5,7 cm; v. 3,1 cm; p. d. 10,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 6.

3. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj črna, znotraj temnorjava; d. 6,5 cm; v. 5,1 cm; p. d. 11,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

4. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rjavordeča, znotraj temnorjava; d. 5,6 cm; v. 4,0 cm; p. d. 12,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

5. Frag. dna; glina, mešana s peskom; sivooranžna; poškodovana v ognju; d. 7,8 cm; v. 5,7 cm; p. d. 12,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 8;

6. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjava; d. 3,8 cm; v. 4,3 cm; p. d. 13,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

7. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rdeča; d. 6,6 cm; v. 3,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

8. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rjavordeča, znotraj črna; d. 3,6 cm; v. 3,4 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

9. Frag. dna; glina, mešana s peskom; siva; poškodovana v ognju; d. 4,5 cm; v. 3,8 cm; p. d. 4,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

10. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rdeča; d. 5,2 cm; v. 4,1 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

11. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 6,0 cm; v. 3,4 cm; p. d. 12,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

12. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj temnorjava; d. 6,2 cm; v. 3,9 cm; p. d. 13,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

13. Frag. dna; glina, mešana s peskom; črna; d. 4,6 cm; v. 6,5 cm; p. d. 12,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

14. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj črna, znotraj rdeča; d. 4,5 cm; v. 4,1 cm; p. d. 9,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 7.

15. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rdeča, znotraj črna; d. 4,7 cm; v. 4,8 cm; p. d. 10,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

16. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; zgla-jena površina; d. 5,5 cm; v. 5,6 cm; p. d. 10,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

17. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; rdeča; zgla-jena površina; d. 4,5 cm; v. 4,2 cm; p. d. 10,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

18. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rdeča; d. 5,4 cm; v. 3,7 cm; p. d. 12,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

19. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj temnorjava, znotraj rjava; d. 5,1 cm; v. 4,1 cm; p. d. 13,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.

20. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rjavorume-na, znotraj temnorjava; d. 3,4 cm; v. 3,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

21. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, zno-traj črna; d. 4,2 cm; v. 2,8 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

22. Frag. dna; prečiščena glina; zunaj črna, znotraj tem-norjava; d. 3,6 cm; v. 4,1 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

23. Frag. dna; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 5,7 cm; v. 3,8 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

24. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; rdeča; d. 6,0 cm; v. 3,3 cm; p. d. 16,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

25. Frag. dna; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 5,7 cm; v. 3,1 cm; p. d. 17,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.

26. Frag. dna; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 6,9 cm; v. 8,0 cm; p. d. 16,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

Tabla 28

1. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdeča; d. 7,9 cm; v. 7,9 cm; p. u. 27,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

2. Frag. ustja z ostenjem in držajem; glina, mešana s pe-skom; zunaj rdeča, znotraj rjava; d. 9,2 cm; v. 8,3 cm; p. u. 28,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

3. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 7,9 cm; v. 5,7 cm; p. u. 28,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

4. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; zunaj rjavooranžna, znotraj temnorjava; d. 11,4 cm; v. 6,6 cm; p. u. 28,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

5. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rjavordeča, znotraj rjava; vtisi; d. 7,9 cm; v. 5,5 cm; p. u. 29,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

6. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjavordeča; d. 6,9 cm; v. 5,4 cm; p. u. 29,4 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

7. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 5,8 cm; v. 4,6 cm; p. u. 31,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

8. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj temnorjava, znotraj črna; d. 6,3 cm; v. 3,6 cm; p. u. 31,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

Tabla 29

1. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj siva, zno-traj črna; d. 6,1 cm; v. 5,2 cm; p. u. 30,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

2. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rdeča, zno-traj temnorjava; d. 13,5 cm; v. 10,0 cm; p. u. 32,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.

3. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; rjava; d. 10,4 cm; v. 6,8 cm; p. u. 36,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

4. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; zunaj oranžnorjava, znotraj oranžna; vtisi; d. 13,7 cm; v. 7,4 cm; p. u. 36,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

5. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 4,4 cm; v. 3,8 cm; p. u. 38,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.

6. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, zno-traj temnorjava; d. 9,0 cm; v. 8,2 cm; p. u. 43,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3 - 4, 6 - 8.

Tabla 30

1. Frag. ustja z ostenjem in ročajem; glina, mešana s pe-skom; siva; poškodovana v ognju; d. 3,8 cm; v. 3,9 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

2. Frag. ustja z ostenjem in frag. ročaja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 4,9 cm; v. 5,8 cm; p. u. 16,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

3. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; zunaj rjavordeča, znotraj črna; d. 6,1 cm; v. 3,6 cm; p. u. 18,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

4. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; fasete; d. 5,8 cm; v. 2,9 cm; p. u. 21,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

5. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; zunaj rjavosiva, znotraj rdečerjava; vtisi; d. 9,8 cm; v. 6,4 cm; p. u. 23,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

6. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; črna; d. 6,0 cm; v. 3,7 cm; p. u. 25,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

7. Frag. ustja z ostenjem in ročajem; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj siva, znotraj črna; poškodovana v ognju; d. 5,5 cm; v. 6,2 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

8. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, zno-traj temnorjava; d. 5,5 cm; v. 5,7 cm; p. u. 20,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

9. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; zunaj oranžnorjava, znotraj rjava; d. 5,7 cm; v. 6,6 cm; p. u. 18,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

10. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 3,7 cm; v. 2,3 cm; p. u. 16,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

11. Frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 4,0 cm; v. 4,1 cm; p. u. 16,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

12. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rdečerjava; zgla-jena površina; d. 5,2 cm; v. 4,0 cm; p. u. 16,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 7.

13. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; rdeča; d. 6,3 cm; v. 5,0 cm; p. u. 25,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

14. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 6,8 cm; v. 3,2 cm; p. u. 26,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

15. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjavooranžna; d. 7,8 cm; v. 4,8 cm; p. u. 46,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

Tabla 31

1. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; oranžnosi-va; poškodovana v ognju; d. 4,8 cm; v. 3,6 cm; p. u. 16,2 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

2. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; zunaj siva, znotraj oranžna; d. 5,6 cm; v. 6,2 cm; p. u. 16,8 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

3. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjavordeča; d. 3,9 cm; v. 2,7 cm; p. u. 21,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

4. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj siva, znotraj temnorjava; d. 4,9 cm; v. 3,9 cm; p. u. 21,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

5. Frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rdeča, znotraj rjava; d. 4,3 cm; v. 4,3 cm; p. u. 22,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

6. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj tem-norjava, znotraj črna; vtisi; d. 8,4 cm; v. 5,8 cm; p. u. 25,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

7. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 11,3 cm; v. 3,6 cm; p. u. 25,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

8. Frag. ustja z držajem; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj črnorjava, znotraj rjava; d. 6,2 cm; v. 4,7 cm; p. u. 24,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

9. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj sivorjava, znotraj rjavooranžna; d. 5,3 cm; v. 6,2 cm; p. u. 27,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

10. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdečesiva; fasete; d. 7,2 cm; v. 3,7 cm; p. u. 20,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

11. Frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; zgajena površina; d. 5,4 cm; v. 5,9 cm; p. u. 18,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

12. Frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; črna; poškodovana v ognju; d. 5,9 cm; v. 5,0 cm; p. u. 16,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

13. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; siva; vtisi; d. 5,8 cm; v. 4,0 cm; p. u. 15,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

14. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; zunaj temnorjava, znotraj črna; d. 6,7 cm; v. 3,2 cm; p. u. 15,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

15. Frag. ustja; prečiščena glina; temnorjava; zgajena površina; d. 4,0 cm; v. 2,6 cm; p. u. 13,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

16. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 5,8 cm; v. 3,6 cm; p. u. 10,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

17. Frag. ustja z ostenjem in frag. ročaja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rjavordeča, znotraj črna; zgajena površina; d. 4,9 cm; v. 5,5 cm; p. u. 10,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

18. Frag. ustja z ostenjem in frag. ročaja; glina, mešana s peskom; zunaj temnorjava, znotraj rdeča; zgajena površina; d. 5,9 cm; v. 5,5 cm; p. u. 8,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

Tabla 32

1. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; črnorjava; d. 3,5 cm; v. 3,8 cm; p. u. 14,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

2. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 3,1 cm; v. 2,0 cm; p. u. 14,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.

3. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 3,2 cm; v. 2,7 cm; p. u. 19,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 7.

4. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; zunaj rdečerjava, znotraj rjava; d. 4,0 cm; v. 4,5 cm; p. u. 20,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.

5. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; zunaj rdečerjava, znotraj temnorjava; d. 6,8 cm; v. 6,6 cm; p. u. 20,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

6. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; črnorjava; d. 5,1 cm; v. 3,5 cm; p. u. 22,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 4.

7. Frag. ustja s frag. ročaja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj črna, znotraj temnorjava; vtisi; d. 5,9 cm; v. 4,4 cm; p. u. 25,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 8.

8. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjavočrna; fasete; d. 6,5 cm; v. 4,6 cm; p. u. 24,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 8.

9. Frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; oranžnosiva; vtisi; d. 3,1 cm; v. 2,6 cm; p. u. 19,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 7.

10. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; sivočrna; d. 3,9 cm; v. 3,7 cm; p. u. 17,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.

11. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; rjava; d. 3,4 cm; v. 4,0 cm; p. u. 17,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 7.

12. Frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 3,2 cm; v. 3,5 cm; p. u. 16,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.

13. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; črna; d. 3,2 cm; v. 3,2 cm; p. u. 15,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

14. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjavočrna; d. 5,8 cm; v. 2,9 cm; p. u. 13,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

15. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdečesiva; poškodovana v ognju; d. 7,6 cm; v. 3,2 cm; p. u. 27,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.

16. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; rjava; d. 6,5 cm; v. 5,6 cm; p. u. 31,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3 - 4, 6 - 8.

17. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdečesiva; vtisi; d. 7,5 cm; v. 5,6 cm; p. u. 28,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.

Tabla 33

1. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjavooranžna; d. 5,1 cm; v. 3,2 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

2. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rdečerjava; d. 4,1 cm; v. 3,9 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

3. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjavordeča; d. 4,3 cm; v. 4,8 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

4. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; črna; d. 4,3 cm; v. 3,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

5. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rdeča; d. 5,4 cm; v. 4,1 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

6. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 4,5 cm; v. 4,6 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.

7. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 4,4 cm; v. 4,7 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

8. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; oranžnorjava; vtisi; d. 6,1 cm; v. 6,3 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

9. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rdeča; vtisi; d. 5,6 cm; v. 4,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

10. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjavordeča; d. 4,7 cm; v. 3,6 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

11. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 3,8 cm; v. 4,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

12. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 4,2 cm; v. 4,8 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

13. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 5,2 cm; v. 3,4 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 4.

14. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; zunaj rdeča, znotraj črna; d. 7,0 cm; v. 5,3 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

15. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdeča; d. 4,9 cm; v. 5,1 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

16. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj temnorjava, znotraj rjavosiva; d. 5,6 cm; v. 4,6 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

17. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj črna, znotraj rjava; d. 5,2 cm; v. 3,1 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

18. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; zunaj črnordeča, znotraj črna; d. 5,7 cm; v. 3,6 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

19. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj črna; d. 6,2 cm; v. 2,9 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

20. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj oranžna, znotraj rjava; d. 3,5 cm; v. 4,1 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

21. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjavosiva; d. 4,3 cm; v. 4,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

22. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 5,0 cm; v. 5,2 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

23. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; črnosiva; d. 4,5 cm; v. 4,8 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

24. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjavordeča; d. 7,2 cm; v. 4,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 6.

25. Frag. ustja z ostenjem in držajem; glina, mešana s peskom; zunaj rdeča, znotraj rjava; d. 8,5 cm; v. 7,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

26. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 4,9 cm; v. 3,8 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 4.
27. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjavordeča; d. 3,9 cm; v. 4,7 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
28. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 4,2 cm; v. 2,7 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 7.
29. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; črna; d. 5,3 cm; v. 2,7 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.
30. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 8,6 cm; v. 9,7 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
31. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 7,3 cm; v. 6,9 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.
32. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjavosiva; d. 6,3 cm; v. 4,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
33. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 6,2 cm; v. 4,2 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.
34. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; siva; fasete; poškodovana v ognju; d. 4,2 cm; v. 4,8 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
35. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj temnorjava; razčlenjeno rebro; d. 4,5 cm; v. 4,7 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
36. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 7,0 cm; v. 5,4 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.
37. Frag. ustja s frag. ročaja; glina, mešana s peskom; rdeča; d. 6,0 cm; v. 4,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
38. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rdeča; d. 4,3 cm; v. 4,3 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
39. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; črna; d. 3,6 cm; v. 2,7 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.
40. Frag. pokrova; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj temnorjava, znotraj črna; d. 4,5 cm; v. 3,3 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
41. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rdeča; d. 5,1 cm; v. 2,9 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
42. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 6,2 cm; v. 2,1 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
43. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; vtisi; d. 4,0 cm; v. 3,3 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
44. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj temnorjava, znotraj črna; razčlenjeno rebro; d. 3,7 cm; v. 2,7 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
45. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 2,8 cm; v. 3,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.
46. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdeča; razčlenjeno rebro; d. 4,2 cm; v. 4,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.
47. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj črna; vtisi; razčlenjeno rebro; d. 5,0 cm; v. 5,2 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

Tabla 34

1. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjavordeča; vtisi; d. 5,6 cm; v. 2,6 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.
2. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; siva; poškodovana v ognju; d. 3,3 cm; v. 3,1 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.
3. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; sivooranžna; poškodovana v ognju; d. 4,3 cm; v. 3,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 7.
4. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rdečerja; d. 3,2 cm; v. 2,7 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.
5. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rdeča, znotraj temnorjava; d. 3,9 cm; v. 3,8 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.
6. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj temnorjava, znotraj črna; vtisi; d. 3,6 cm; v. 2,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.
7. Pitos; frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rjavordeča, znotraj rdeča; d. 9,7 cm; v. 6,4 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

8. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj oranžna, znotraj temnorjava; d. 2,9 cm; v. 2,1 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.
9. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjavordeča; d. 4,5 cm; v. 2,5 cm; lega: S 2, reženj 1.
10. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; siva; poškodovana v ognju; d. 4,6 cm; v. 3,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
11. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; črna; d. 2,6 cm; v. 2,6 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
12. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 5,2 cm; v. 6,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
13. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 4,8 cm; v. 2,8 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
14. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjavočrna; d. 4,0 cm; v. 3,0 cm; p. u. 13,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.
15. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rdeča, znotraj temnorjava; vtisi; d. 5,0 cm; v. 5,9 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.
16. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjavosiva; d. 3,5 cm; v. 2,9 cm; p. u. 15,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.
17. Frag. ustja z ostenjem in držajem; glina, mešana s peskom; rdeča; vtisi; d. 7,4 cm; v. 5,8 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 8.
18. Frag. ustja z ostenjem in držajem; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rdeča, znotraj črna; vtisi; d. 4,5 cm; v. 5,2 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
19. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; oranžnorjava; zgajena površina; d. 6,5 cm; v. 4,8 cm; p. u. 15,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
20. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; vtisi; d. 2,0 cm; v. 2,3 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.
21. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; vtisi; d. 3,7 cm; v. 3,7 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
22. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; črnorjava; d. 6,5 cm; v. 3,4 cm; p. u. 20,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 8.
23. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj črna; d. 4,7 cm; v. 5,6 cm; p. u. 17,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.
24. Frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj črna; rebro; d. 5,1 cm; v. 2,9 cm; p. u. 24,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 6.
25. Frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; črna; d. 3,8 cm; v. 2,5 cm; p. u. 15,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 8.
26. Frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; oranžna; d. 2,5 cm; v. 4,6 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 7.
27. Frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj črna; d. 4,9 cm; v. 4,4 cm; p. u. 26,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
28. Frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; rdečerja; d. 4,6 cm; v. 4,2 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
29. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; kanelure; d. 3,0 cm; v. 1,9 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.
30. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; oranžnorjava; kanelure; d. 5,8 cm; v. 2,7 cm; p. u. 27,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 8.
31. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; črna; d. 4,0 cm; v. 3,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1 - 9.
32. Frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; oranžnorjava; d. 6,0 cm; v. 5,7 cm; p. u. 31,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

Tabla 35

1. Frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj temnorjava, znotraj črna; žlebovi; d. 4,4 cm; v. 3,2 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

2. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; oranžnočrna; d. 2,4 cm; v. 2,2 cm; p. u. 10,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 8.
3. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; črna; d. 3,3 cm; v. 2,5 cm; p. u. 11,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.
4. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; zunaj rdečesiva, znotraj črna; d. 3,8 cm; v. 2,6 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
5. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; zunaj rdeča, znotraj črna; d. 5,2 cm; v. 4,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
6. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; siva; poškodovana v ognju; d. 3,7 cm; v. 5,4 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.
7. Frag. ustja z držajem; glina, mešana s peskom; zunaj temnorjava, znotraj črna; d. 5,1 cm; v. 2,8 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
8. Frag. ustja z ostenjem in držajem; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 3,7 cm; v. 3,2 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
9. Frag. ročaja; glina, mešana s peskom; rdečerja; žlebovi; d. 3,8 cm; v. 4,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 6.
10. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; vtisi; d. 7,5 cm; v. 3,1 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
11. Frag. ročaja; glina, mešana s peskom; rjava; žlebovi; d. 6,5 cm; v. 6,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
12. Frag. ročaja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 7,4 cm; v. 7,6 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 7.
13. Ročaj; glina, mešana s peskom; rjava; d. 6,6 cm; v. 4,6 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
14. Frag. ročaja; glina, mešana s peskom; črna; d. 8,3 cm; v. 7,4 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 8.
15. Amfora; frag. ostenja z ročajem; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rdečerja, znotraj črna; d. 6,2 cm; v. 7,4 cm; pr. največjega oboda 18,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
16. Frag. ostenja z ročajem; glina, mešana s peskom; rdečesiva; poškodovana v ognju; d. 13,4 cm; v. 6,4 cm; pr. največjega oboda 21,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
17. Frag. ostenja s frag. ročaja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rjavordeča, znotraj sivočrna; d. 6,4 cm; v. 6,1 cm; pr. kleka 31,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

Tabla 36

1. Frag. ročaja; glina, mešana s peskom; oranžnorjava; d. 2,1 cm; v. 3,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3 - 4, 6 - 8.
2. Frag. ustja z ostenjem in ročajem; glina, rahlo mešana s peskom; črnorjava; d. 5,0 cm; v. 6,7 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
3. Frag. ročaja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 2,8 cm; v. 4,4 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 8.
4. Frag. ročaja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 3,8 cm; v. 4,4 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 6.
5. Frag. ročaja; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 3,4 cm; v. 1,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.
6. Frag. ročaja; glina, mešana s peskom; oranžnosiva; poškodovana v ognju; d. 3,2 cm; v. 4,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 6.
7. Držaj; glina, mešana s peskom; zunaj oranžnorjava, znotraj temnorjava; d. 3,8 cm; v. 3,4 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 8.
8. Frag. držaja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 3,6 cm; v. 2,4 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 8.
9. Držaj; glina, mešana s peskom; rdečerja; d. 4,3 cm; v. 3,7 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
10. Frag. ostenja z držajem; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 6,8 cm; v. 6,1 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
11. Frag. ostenja s frag. držaja; glina, rahlo mešana s peskom; rdeča; d. 6,2 cm; v. 4,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.
12. Frag. ostenja z držajem; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 4,7 cm; v. 4,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

13. Držaj; glina, mešana s peskom; rdeča; d. 5,9 cm; v. 3,1 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
14. Držaj; glina, mešana s peskom; temnorjava; luknja; d. 6,8 cm; v. 4,4 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 6.
15. Frag. ostenja s frag. držaja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 7,1 cm; v. 6,1 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.
16. Frag. ostenja z držajem; glina, mešana s peskom; rjava; d. 3,8 cm; v. 3,8 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.
17. Držaj; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 8,4 cm; v. 4,3 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.
18. Frag. ostenja z držajem; glina, mešana s peskom; zunaj rdeča, znotraj temnorjava; d. 5,7 cm; v. 4,4 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
19. Frag. držaja; glina, rahlo mešana s peskom; rjavordeča; d. 7,5 cm; v. 4,1 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
20. Frag. ostenja s frag. razčlenjenega držaja; glina, mešana s peskom; rdeča; d. 6,1 cm; v. 4,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 8.
21. Frag. ostenja s frag. držaja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 4,8 cm; v. 5,2 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
22. Frag. ostenja z držajem; glina, mešana s peskom; rjavordeča; d. 5,3 cm; v. 4,8 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
23. Držaj; glina, mešana s peskom; rjavordeča; d. 7,1 cm; v. 4,4 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
24. Frag. ostenja z držajem; glina, rahlo mešana s peskom; rjavordeča; d. 6,6 cm; v. 3,4 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
25. Frag. ostenja z razčlenjenim držajem; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj črna; d. 6,3 cm; v. 7,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
26. Frag. ostenja z držajem; glina, mešana s peskom; rdeča; d. 6,8 cm; v. 3,4 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

Tabla 37

1. Frag. ročaja; glina, rahlo mešana s peskom; rdečerja; zgajena površina; d. 2,2 cm; v. 2,6 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
2. Frag. ročaja; glina, rahlo mešana s peskom; rdečerja; zgajena površina; d. 2,7 cm; v. 3,7 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
3. Ročaj; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 2,4 cm; v. 4,9 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
4. Ročaj; glina, mešana s peskom; črna; d. 6,6 cm; v. 8,2 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
5. Frag. razčlenjenega držaja; glina, mešana s peskom; rdeča; d. 5,2 cm; v. 2,8 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
6. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; rjava; razčlenjeno rebro; d. 6,2 cm; v. 8,1 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
7. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; rjava; razčlenjeno rebro; d. 8,9 cm; v. 6,7 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
8. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj rjavordeča, znotraj temnorjava; razčlenjeno rebro; d. 5,2 cm; v. 4,2 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
9. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; rdeča; razčlenjeno rebro; d. 5,2 cm; v. 4,3 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
10. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj črna, znotraj rdeča; razčlenjeno rebro; d. 6,1 cm; v. 4,8 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.
11. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; zgajena površina; žlebovi; d. 4,6 cm; v. 4,2 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.
12. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj oranžna; razčlenjeno rebro; d. 3,2 cm; v. 2,7 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.
13. Frag. ostenja s frag. razčlenjenega držaja; glina, mešana s peskom; zunaj temnorjava, znotraj rjavordeča; d. 4,0 cm; v. 3,6 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

14. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; razčlenjeno rebro; d. 5,5 cm; v. 4,8 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.

15. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; vtisi; d. 4,4 cm; v. 2,4 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.

16. Frag. ostenja z držajem; glina, mešana s peskom; rdečerjava; d. 10,4 cm; v. 10,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

17. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; temnorjava; rebro; d. 7,1 cm; v. 6,2 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

18. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; rdeča; razčlenjeno rebro; d. 5,8 cm; v. 4,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

19. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; temnorjava; žlebovi; d. 4,1 cm; v. 3,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

20. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; vrezi; vtisi; d. 2,8 cm; v. 1,8 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.

21. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; rjava; d. 3,7 cm; v. 3,2 cm; pr. največjega oboda 9,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

22. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 4,9 cm; v. 3,5 cm; pr. največjega oboda 24,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.

23. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; svetlorjava; vrezi; d. 3,0 cm; v. 3,7 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

24. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj rdečerjava, znotraj črna; d. 8,6 cm; v. 9,9 cm; pr. kleka 28,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

Tabla 38

1. Vijček; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 2,5 cm; v. 2,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

2. Frag. vijčka; prečiščena glina; temnorjava; d. 3,2 cm; v. 2,3 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

3. Frag. zajemalke s tulcem; glina, mešana s peskom; rjava; d. 4,6 cm; v. 3,7 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

4. Frag. cedila; glina, mešana s peskom; siva; poškodovana v ognju; d. 3,7 cm; v. 4,6 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

5. Frag. noge; glina, rahlo mešana s peskom; rjavosiva; d. 7,0 cm; v. 6,6 cm; p. u. 10,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

6. Frag. noge; glina, mešana s peskom; rdečerjava; d. 4,3 cm; v. 1,7 cm; p. u. 9,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1.

7. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rdečerjava; d. 5,6 cm; v. 2,8 cm; p. u. 17,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.

8. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdeča; vtisi; d. 5,2 cm; v. 4,6 cm; p. u. 18,0 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.

9. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj temnorjava, znotraj rjavordeča; razčlenjeno rebro; d. 5,8 cm; v. 4,3 cm; p. u. 20,5 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 3.

10. Frag. vijčka; glina, rahlo mešana s peskom; temnorjava; d. 4,6 cm; v. 3,2 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

11. Frag. vijčka; glina, rahlo mešana s peskom; rjava; d. 2,7 cm; v. 2,1 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

12. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 8,2 cm; v. 8,3 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2.

13. Frag. obročka z rombičnim preskom; bron; pr. obročka 2,4 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 2, x. 200 cm, y. 280 cm.

14. Frag. šila; bron; d. 8,3 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1; x. 20 cm, y. 90 cm.

15. Frag. žice; bron; d. 6,4 cm; lega: S 2, reženj 2, kv. 1; x. 30 cm, y. 180 cm.

16. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; d. 8,2 cm; v. 4,8 cm; p. d. 12,0 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 3.

17. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj temnorjava, znotraj rjava; d. 11,3 cm; v. 5,6 cm; p. d. 14,6 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 2.

18. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rjavočrna; d. 9,5 cm; v. 6,9 cm; p. d. 8,0 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 2.

19. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj oranžna, znotraj siva; poškodovana v ognju; d. 4,2 cm; v. 4,7 cm; p. d. 17,0 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 6.

20. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rdečesiva; d. 15,6 cm; v. 12,1 cm; p. d. 21,5 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 2.

Tabla 39

1. Frag. dna; glina, rahlo mešana s peskom; črnosiva; d. 7,8 cm; v. 7,6 cm; p. d. 8,0 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 2.

2. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj temnorjava, znotraj oranžna; d. 4,2 cm; v. 5,6 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 2.

3. Frag. dna; glina, mešana s peskom; zunaj rjavordeča, znotraj rjavosiva; d. 5,2 cm; v. 4,9 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 2.

4. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rdeča; d. 8,0 cm; v. 4,5 cm; p. u. 21,5 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 6.

5. Frag. dna; glina, mešana s peskom; rdeča; d. 9,0 cm; v. 6,2 cm; p. d. 9,0 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 2.

6. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; črna; fasete; d. 6,2 cm; v. 6,9 cm; p. u. 22,5 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 1.

7. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; črnorjava; d. 8,0 cm; v. 6,8 cm; p. u. 15,5 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 1.

8. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; zunaj siva, znotraj sivooranžna; d. 10,2 cm; v. 8,0 cm; p. u. 29,5 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 2.

9. Frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; rdeča; d. 14,4 cm; v. 10,5 cm; p. u. 36,0 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 1 - 2.

10. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; rdeča; vtisi; d. 6,7 cm; v. 5,1 cm; p. u. 42,0 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 1.

Tabla 40

1. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; oranžnosiva; vtisi; poškodovana v ognju; d. 10,7 cm; v. 7,5 cm; p. u. 21,0 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 2.

2. Frag. ustja z ostenjem; glina, rahlo mešana s peskom; rjavočrna; d. 9,7 cm; v. 7,3 cm; p. u. 25,0 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 8.

3. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; temnorjava; vtisi; d. 9,4 cm; v. 7,3 cm; p. u. 27,0 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 2.

4. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rdečočrna, znotraj rdečerjava; d. 8,6 cm; v. 6,0 cm; p. u. 31,0 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 2.

5. Frag. ustja z ostenjem; glina, mešana s peskom; rdečočrna; d. 8,1 cm; v. 5,3 cm; p. u. 33,0 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 7.

6. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rjava; vtisi; d. 9,0 cm; v. 3,8 cm; p. u. 45,5 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 7.

7. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; oranžnorjava; d. 9,6 cm; v. 7,1 cm; p. u. 49,5 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 3.

Tabla 41

1. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; čnooranžna; d. 3,8 cm; v. 3,2 cm; lega: S 2, reženj 1 - 3, kv. 7 - 8.

2. Frag. ustja; prečiščena glina; rjava; d. 4,3 cm; v. 3,3 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 5.

3. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; svetlorjava; d. 6,4 cm; v. 5,3 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 8.

4. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; črna; d. 4,9 cm; v. 4,8 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 6.
5. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; rjavordeča; d. 5,4 cm; v. 3,4 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 2.
6. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; rdeča; d. 4,3 cm; v. 4,6 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 5.
7. Frag. ustja z ostenjem in držajem; glina, mešana s peskom; rdeča; vtisi; d. 7,1 cm; v. 7,2 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 1.
8. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 4,4 cm; v. 3,1 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 6.
9. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 5,9 cm; v. 5,1 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 5.
10. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; sivorjava; poškodovana v ognju; d. 6,2 cm; v. 5,2 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 1.
11. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj temnorjava, znotraj črna; zunaj razčlenjeno rebro, znotraj rebro; d. 5,9 cm; v. 4,7 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 2.
12. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; črna; vtisi; d. 4,5 cm; v. 2,4 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 2.
13. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 6,0 cm; v. 5,8 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 2.
14. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj temnorjava; d. 6,9 cm; v. 6,9 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 1.
15. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj temnorjava, znotraj črna; d. 4,6 cm; v. 3,1 cm; p. u. 21,5 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 2.
16. Frag. ustja; glina, mešana s peskom; zunaj temnorjava, znotraj črna; d. 6,8 cm; v. 4,1 cm; p. u. 22,5 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 1.
17. Frag. ostenja z držajem; glina, mešana s peskom; zunaj rdeča, znotraj temnorjava; d. 12,6 cm; v. 4,6 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 2.
18. Držaj; glina, mešana s peskom; rdeča; d. 4,4 cm; v. 2,8 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 1.
19. Frag. ustja z ostenjem in držajem; glina, mešana s peskom; zunaj temnorjava, znotraj črna; vtisi; d. 6,4 cm; v. 5,9 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 1 - 2.
20. Frag. ustja z ročajem; glina, rahlo mešana s peskom; črnorjava; d. 5,4 cm; v. 5,9 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 3 - 7.
21. Držaj; glina, mešana s peskom; rdeča; d. 6,3 cm; v. 3,8 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 1.
22. Frag. ročaja; glina, rahlo mešana s peskom; črna; d. 5,0 cm; v. 5,9 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 3.

Tabla 42

1. Frag. držaja; glina, mešana s peskom; rdeča; d. 6,3 cm; v. 3,8 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 2.
2. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; rjavosiva; bradavica; d. 4,0 cm; v. 3,5 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 8.
3. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; črna; bradavica; vrez; d. 5,5 cm; v. 4,0 cm; lega: S 2, reženj 1 - 3, kv. 7 - 8.
4. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; črnosiva; rebro; poškodovana v ognju; d. 6,5 cm; v. 5,8 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 8.
5. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj temnorjava; razčlenjeno rebro; d. 3,6 cm; v. 2,4 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 8.

6. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj rjava, znotraj siva; razčlenjeno rebro; d. 6,0 cm; v. 5,7 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 2.
7. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj oranžna, znotraj črnorjava; razčlenjeno rebro; d. 7,7 cm; v. 6,9 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 2.
8. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; temnorjava; razčlenjeno rebro; d. 3,4 cm; v. 4,2 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 1.
9. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; zunaj temnorjava, znotraj rdeča; vtisi; d. 2,6 cm; v. 1,5 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 8.
10. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; črna; vreza; d. 4,1 cm; v. 3,3 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 7.
11. Frag. ostenja; glina, rahlo mešana s peskom; rdečorjava; žlebovi; d. 4,0 cm; v. 2,2 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 8.
12. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; rjava; žlebovi; d. 4,0 cm; v. 4,2 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 6.
13. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; siva; vrezi; poškodovana v ognju; d. 5,5 cm; v. 5,0 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 2.
14. Frag. ostenja; glina, mešana s peskom; zunaj rdečorjava, znotraj rjava; žlebovi; d. 9,5 cm; v. 4,8 cm; pr. največjega oboda 16,0 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 2.
15. Frag. prepletene žice; bron; pr. obročka 2,3 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 4; x. 290 cm, y. 620 cm.
16. Frag. ostenja s frag. ročaja; glina, mešana s peskom; temnorjava; d. 8,1 cm; v. 6,3 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 2.
17. Frag. pladnja; glina, mešana s peskom; siva; d. 7,1 cm; v. 6,4 cm; p. d. 15,0 cm; p. u. 17,0 cm; lega: S 2, reženj 1 - 3, kv. 7 - 8.
18. Frag. ustja; glina, rahlo mešana s peskom; sivorjava; d. 11,1 cm; v. 7,6 cm; p. u. 14,0 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 8.
19. Frag. ustja z ostenjem in ročajem; glina, mešana s peskom; rdečorjava; d. 8,1 cm; v. 8,6 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 2.
20. Frag. dna z ostenjem in ročajem; glina, mešana s peskom; oranžnosiva; d. 10,0 cm; v. 14,8 cm; p. d. 12,0 cm; pr. največjega oboda 27,0 cm; lega: S 2, reženj 3, kv. 1.

Tabla 43

1. Frag. kladiva; glajen kamen; d. 5,4 cm; v. 2,8 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 1.
2. Frag. praskala; kremen; d. 3,9 cm; v. 2,2 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.
3. Kresilo; kremen; d. 3,2 cm; v. 0,6 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 7.
4. Kolut; kamen; d. 4,7 cm; v. 2,7 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 1.
5. Frag. brusa; d. 9,2 cm; v. 2,3 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.
6. Žrmlje; d. 7,6 cm; v. 4,0 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.
7. Frag. žrmlje; d. 6,6 cm; v. 2,7 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.
8. Frag. žrmlje; d. 12,9 cm; v. 4,5 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 8.
9. Brus; d. 11,3 cm; v. 1,6 cm; lega: S 1, reženj 1, kv. 1.
10. Frag. žrmlje; d. 15,3 cm; v. 7,6 cm; lega: S 1, reženj 2, kv. 2.

- BATOVIĆ, Š. 1968, Istraživanje ilirskog naselja u Radovinu. - *Diadora* 4, 53 ss.
- BATOVIĆ, Š. 1970, Istraživanje liburnskog naselja u Ninu 1969. godine. - *Diadora* 5, 33 ss.
- BATOVIĆ, Š. 1971, Problemi prapovijesti na području Vrane i Biograda. - *Rad. inst. Zad.* 18, 9 ss.
- BATOVIĆ, Š. 1973, Prapovijesni ostaci na zadarskom otočju. - *Diadora* 6, 5 ss.
- BREGANT, T. 1975, Kolišče ob Maharskem prekopu pri Igu - raziskovanja 1973. in 1974. leta. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 4, 7 ss.
- BUDJA, M. 1983, Tri desetletja razvoja teorij o poznem neolitu in eneolitu severozahodne Jugoslavije. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 11, 73 ss.
- BUDJA, M. 1992, Pečatniki v slovenskih neolitskih naselbinskih kontekstih. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 20, 95 ss.
- BUDJA, M. 1993, Neolithic studies in Slovenia: an overview. - *Atti Soc. Preist. Protost.* 8, 7 ss, Trieste.
- CARDARELLA, A. 1983, Castellieri nel carso e nell Istria: Cronologia degli insediamenti fra media età del bronzo e prima età del ferro. - *V: Preist. Caput Adriae*, 87 ss.
- CIGLENEČKI, S. 1984, Utrdba Korinjski hrib v arheoloških obdobjih. - *Zbor. obč. Gros.* 13, 145 ss, Grosuplje.
- ČOVIĆ, B. 1962, Gradinsko naselje na Kekića glavici. - *Glas. Zem. muz.* 17, 41 ss.
- ČUČKOVIĆ, L. 1988-1989, Brončanodobni nalazi iz karlovačke regije. - *Arh. vest.* 39-40, 437 ss.
- DIMITRIJEVIĆ, S. 1961, *Problem neolita i eneolita u sjeverozapadnoj Jugoslaviji*. - Opusc. arch. 5.
- DIRJEC, J., G. HIRSCHBÄCK-MERHAR in I. TURK 1984, Spodnja Bilpa. - *Var. spom.* 26, 201 s.
- DRECHSLER-BIŽIĆ, R. 1970a, Cerovačka donja spilja (Iskopavanja 1967. godine). - *Vjes. Arh. muz. Zag.* 4, 93 ss.
- DRECHSLER-BIŽIĆ, R. 1970b, Zaštitna iskopavanja pećine Golubnjače kod Kosinja. - *Vjes. Arh. muz. Zag.* 4, 111 ss.
- DRECHSLER-BIŽIĆ, R. 1979-1980, Nekropola brončanog doba u pećini Beždanjači kod Vrhovina. - *Vjes. Arh. muz. Zag.* 12-13, 27 ss.
- DULAR, J. 1978, Poskus kronološke razdelitve dobovskega žarnega grobišča. - *Arh. vest.* 29, 36 ss.
- DULAR, J. 1979, Žarno grobišče na Borštku v Metliki. - *Arh. vest.* 30, 65 ss.
- DULAR, J. 1982, *Halštatska keramika v Sloveniji*. - Dela 1. razr. SAZU 23.
- DULAR, J., B. KRIŽ, D. SVOLJŠAK in S. TECCO HVALA 1991, Utrjena prazgodovinska naselja v Mirenski in Temeniški dolini. - *Arh. vest.* 42, 65 ss.
- DULAR, J., S. CIGLENEČKI in A. DULAR 1995a, *Kučar*. - Opera Instituti archaeologici Sloveniae 1, Ljubljana.
- DULAR, J., B. KRIŽ, D. SVOLJŠAK in S. TECCO HVALA 1995b, Prazgodovinska višinska naselja v Suhi krajini. - *Arh. vest.* 46, 89 ss.
- FORENBAHER, S., VRANJICAN, P. 1985, Vaganačka pećina. - *Opusc. arch.* 10, 1 ss.
- FURMÁNEK, V., L. VELIAČIK in J. VLADÁR 1991, *Slovensko v dobe bronzovej*. - Bratislava.
- GABROVEC, S. 1973, Začetek halštatskega obdobja v Sloveniji. - *Arh. vest.* 24, 338 ss.
- GABROVEC, S. 1983, Jugoistočnoalpska regija. - *V: Praist. jug. zem.* 4, 21 ss, Sarajevo.
- GOVEDARICA, B. 1980-1981, Die Frühbronzezeitliche ansiedlung von Veliki gradac auf Privala. - *Arch. lug.* 20-21, 43 ss.
- GOVEDARICA, B. 1982, Prilozi kulturnoj stratigrafiji prastorijskih gradinskih naselja u jugozapadnoj Bosni. - *God. Cen. balk. isp.* 20, 111 ss.
- GUŠTIN, M. 1979, *Notranjska. K začetkom železne dobe na severnem Jadranu*. - Kat. in monogr. 17.
- HIRSCHBÄCK-MERHAR, M. 1982a, Brezovica (Spaha). - *Var. spom.* 24, 139 s.
- HIRSCHBÄCK-MERHAR, M. 1982b, Kostel. - *Var. spom.* 24, 208 s.
- HIRSCHBÄCK-MERHAR, M. 1984, Prazgodovinski depo Debeli vrh nad Predgradom. - *Arh. vest.* 35, 90 ss.
- HORVAT, J. 1983, Prazgodovinske naselbinske najdbe pri farni cerkvi v Kranju. - *Arh. vest.* 34, 140 ss.
- HORVAT-ŠAVEL, I. 1981, Rezultati sondiranja prazgodovinskega naselja v Gornji Radgoni. - *Arh. vest.* 32, 291 ss.
- HORVAT-ŠAVEL, I. 1988-1989, Bronastodobna naselbina Oloris pri Dolnjem Lakošu. - *Arh. vest.* 39-40, 127 ss.
- JEVREMOV, B. 1988-1989, Grobovi z začetka kulture žarnih grobišč iz Ptuja. - *Arh. vest.* 39-40, 171 ss.
- KAERNER, J. 1988-1989, Chronologische Probleme der Rugegruppe der südostalpinen Urnenfelderkultur. - *Arh. vest.* 39-40, 217 ss.
- KALICZ, N. 1973, Die chronologische Probleme des Spätneolithikums und der Kupferzeit im West-Karpatenbecken. - *V: Actes du 8e congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques* 2, 328 ss, Beograd.
- KOMELJ, M. 1991, Kostel. - *V: Encikl. Slov.* 5, 326 s.
- KOROŠEC, J. 1960, *Drulovka*. - Zbor. Fil. fak. 3/4, Ljubljana.
- KOROŠEC, P. 1965, Prazgodovinska gomila v Pavlovi vasi pri Tržišču na Dolenjskem. - *Por. razisk. neol. eneol. Slov.* 2, 55 ss.
- KOROŠEC, P. 1975, Poročilo o raziskovanju v Ajdovski jami 1967. leta. - *Por. razisk. neol. eneol. Slov.* 4, 170 ss.
- KOSORIČ, M. 1983, Praistorijsko naselje Gradina u Savićima kod Šekovića. - *Glas. Zem. muz.* 38, 73 ss.
- KOSORIČ, M. 1989, Naselje i humke na Borak - Brdu kod Goražda. - *Glas. Zem. muz.* 44, 129 ss.
- KRAJEVNI leksikon Slovenije 2, 1971, Občina Kočevje. - 204 ss.
- KRANJC, A. 1991, Kostelsko. - *V: Encikl. Slov.* 5, 326 s.
- LAMUT, B. 1988-1989, Kronološka skica prazgodovinske naselbine v Ormožu. - *Arh. vest.* 39-40, 235 ss.
- LEBEN, F. 1991, Veliki zjot, bakreno in bronastodobno jamsko bivališče v Beli krajini. - *Por. razisk. neol. eneol. Slov.* 19, 169 ss.
- LOLLINI, D. 1976a, La civiltà Picena. - *v: Popoli civ. Ital. anti.* 5, 107 ss, Roma.
- LOLLINI, D. 1976b, Sintesi della civiltà picena. - *V: Jadranska obala u protohistoriji - Simpozij Dubrovnik* 1972, 117 ss.
- LONZA, B. 1973, *Il villaggio protoveneto presso Cattinara e guida alla preistoria di Trieste*. - Trieste.
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, R. 1986, Prilog poznavanju kasnog brončanog i starijeg željeznog doba na Kordunu i Baniji. - *Izd. Hrv. arh. dr.* 10, 29 ss.
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, R. 1988, Prilog poznavanju kasnog brončanog doba u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. - *Arh. rad. raspr.* 11, 9 ss.
- MARIĆ, Z. 1961, Vis kod Dervente naselje kasnog bronzanog doba. - *Glas. Zem. muz.* 15-16, 151 ss.
- MARIĆ, Z. 1964, Donja Dolina i problemi etničke pripadnosti predrimskog stanovništva sjeverne Bosne. - *Glas. Zem. muz.* 19, 5 ss.
- MARKOVIĆ, Z. 1985, Još o nalazima s Raičevog brega kod Srdinca. - *Muz. vjes.* 8, 49 ss.
- MINICHREITER, K. 1982-1983, Pregled istraživanja nekropole grupe "Gredžani" u Slavoniji. - *Anali (Osijek)* 2, 7 ss.
- MODRIJAN, Z. 1988, *Prazgodovinska keramika iz farne cerkve v Kranju*. - Sem. naloga, neobjavljeno, Ljubljana.
- MORRETTI, M. et al. 1978, *I castellieri di Nivize, Monte Grisa, Ponte S. Quirino complessi dell'età del bronzo*. - Trieste.
- MÜLLER-KARPE, H. 1957, *Münchener Urnenfelder*. - Kallmünz/Opf.

- MÜLLER-KARPE, H. 1959, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*. - Röm. Germ. Forsch. 22.
- NEKVASIL, J. 1982, *Pohrebište Lužické kultury v Moravičanech*. - Fontes arch. Morav. 14.
- OMAN, D. 1981, Brinjeva gora - 1953 (Obdelava prazgodovinske keramike). - *Arh. vest.* 32, 144 ss.
- PAHIČ, S. 1976, Seliščne najdbe v zahodnih Slovenskih Gorah - Andrejci, Spodnji Duplek, Spodnji Porčič, Vum-pah. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 5, 29 ss.
- PARZINGER, H. 1984, Die Stellung der Ufferrandsiedlungen bei Ljubljana im äneolithischen und frühbronzezeitlichen Kultursystem der mittleren Donauländer. - *Arh. vest.* 35, 13 ss.
- PARZINGER, H. 1993, *Studien zur Chronologie und Kulturgeschichte der Jungstein-, Kupfer- und Frühbronzezeit zwischen Karpaten und Mittlerem Taurus*. - Röm. Germ. Forsch. 52.
- PAHIČ, S. 1972, *Pobrežje*. - Kat. in monogr. 6, Ljubljana.
- PAHIČ, S. 1981, Brinjeva gora. - *Arh. vest.* 32, 71 ss.
- PAVIŠIČ, I. 1986-1987, Rezultati probnih iskopavanja na gradini Špičak u Bojačnom. - *Prilozi* 3-4, 5 ss.
- PAVIŠIČ, I. 1993, Kasnobrončanodobno naselje Špičak u Bojačnom. Prilog poznavanju ruške grupe. - *V: Ptuj. arh. zbor.*, 171 ss, Ptuj.
- PEČNIK, J. 1912, *Vojvodina Kranjska*. - Ljubljana.
- PETRU, P. 1975, Banja loka. - *V: Arheološka najdišča Slovenije*, 237, Ljubljana.
- PITTONI, R. 1954, *Urgeschichte des österreichischen Raumes*. - Wien.
- PUŠ, I. 1982, *Prazgodovinsko žarno grobišče v Ljubljani*. - Razpr. 1. razr. SAZU 13/2, .
- PUŠ, I. 1988-1989, Bronastodobna naselbina pri Žlebiču. - *Arh. vest.* 39-40, 345 ss.
- RADIMSKÝ, W. 1893, Arheološke crtice iz Bosne i Hercegovine. - *Glas. Zem. muz.* 5, 479 ss.
- RADIMSKÝ, W. 1896, Die Gradina Čungar bei Cazin. - *Wiss. Mitt. Bos. Herz.* 4, 73 ss.
- RADIMSKÝ, W. 1897, Der prähistorische Pfahlbau von Ripač bei Bihać. - *Wiss. Mitt. Bos. Herz.* 5, 29 ss.
- REISP, B. 1990, *Grad Kostel*. - Kult. nar. spom. Slov. 141, Maribor.
- ŘÍHOVSKÝ, J. 1982, *Das Urnengräberfeld von Podolí*. - Fontes arch. Morav. 15.
- SCHMID, W. 1907, *Poročilo Rudolfinum 1906*. - Ljubljana.
- STARE, F. 1950, Ilirsko grobišče na Zg. Hajdini pri Ptuj. - *Arh. vest.* 1, 31 ss.
- STARE, F. 1975, *Dobova*. - Pos. muz. Brež. 2, Brežice.
- STARE, V. 1975a, Nova sela. - *V: Arheološka najdišča Slovenije*, 237, Ljubljana.
- STARE, V. 1975b, Kostel. - *V: Arheološka najdišča Slovenije*, 237, Ljubljana.
- STOJIC, M. 1986, *Gvozdeno doba u basenu Velike Morave*. - Cent. arh. istr. FF Beog. 8, Beograd, Svetozarevo.
- STRMČNIK-GULIČ, M. 1988-1989, Bronastodobni naselstveni kompleks v Rabelji vasi na Ptuj (preliminarno poročilo). - *Arh. vest.* 39-40, 147 ss.
- SVOLJŠAK, D. 1988-1989, Posočje v bronasti dobi. - *Arh. vest.* 39-40, 367 ss.
- ŠAŠEL, J. 1975, Vimoj. - *V: Arheološka najdišča Slovenije*, 238, Ljubljana.
- TERŽAN, B. 1984, O jantaru z Debelega vrha nad Predgradom. - *Arh. vest.* 35, 110 ss.
- TERŽAN, B. 1990, *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem*. - Kat. in monogr. 25.
- TOMANIČ-JEVREMOV, M. 1988-1989, Žarno grobišče v Ormožu. - *Arh. vest.* 39-40, 277 ss.
- TURK, I., Z. MODRIJAN, T. PRUS, M. CULIBERG, A. ŠERCELJ, V. PERKO, J. DIRJEC in P. PAVLIN 1993, Podmol pri Kastelcu - novo večplastno arheološko najdišče na Krasu, Slovenija. - *Arh. vest.* 44, 45 ss.
- TURK, I., A. VELUŠČEK, J. DIRJEC in P. JAMNIK 1996, Lukova jama v dolini Kolpe, Slovenija - novo arheološko in paleontološko najdišče. - *Arh. vest.* 47, 41 ss.
- URLEB, M. 1974, *Križna gora pri Ložu*. - Kat. in monogr. 11, Ljubljana.
- VALVASOR, J. W. 1689, *Die Ehre des Herzogthums Krain*, Buch 11. - Laibach, Nürnberg.
- VINSKI-GASPARINI, K. 1973, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*. - Monogr. 1, Zadar.
- VINSKI-GASPARINI, K. 1983, *Kultura polja sa žarama sa svojim grupama*. - *V: Praist. jug. zem.* 4, 547 ss, Sarajevo.

Kostel, prähistorische Siedlung

Zusammenfassung

Die Revision der vertikalen Stratigraphie, die ich wegen objektiver Gründe nur als Vermutung darstellen kann, zeigt uns zwei verschiedene urgeschichtliche Horizonte. Aushub 1, mit zahlreichen mittelalterlichen und neuzeitlichen Keramikfragmenten, ist vermischt und gehört deshalb nicht zum Komplex der vorgeschichtlichen Siedlung auf der Terrasse. Schicht 1 besteht aus brauner mit Lehm gemischter Erde (Aushub 3 und zum Teil Aushub 2). Schicht 2 ist aus brauner Erde (Aushub 2).

Bei der Revision der vertikalen Stratigraphie habe ich mich gestützt auf das Westprofil von Schnitt 1, zwischen x = 0 und x = 6, auf das Ostprofil von Schnitt 1, zwischen x = 6 und x = 16, und auf das Westprofil von Schnitt 2, zwischen x = 12 und x = 16. Im Profil ist eine aufeinanderfolgende Schichtung (Steinboden, Lehm, braune, mit Lehm vermischte Erde, braune Erde, Humusschicht) zu erkennen. Ferner ha-

be ich die Funde aus den Quadranten gesammelt, die, wie man im Profil erkennen kann, nur zu einer dokumentierten Schicht gehören (Taf. 8).

Schicht 1

Interessante Formen aus Schicht 1 sind vor allem eine Schale mit emporragendem Henkel von rundem Profil (Taf. 15: 5), wofür ich eine Analogie auf dem Urnenfeld in Ljubljana gefunden habe, ein Fragment, geschmückt mit schrägen Kannellüren an der Gefäßschulter (Taf. 18: 24) und ein Tassenfragment, das mit einem Fischgrätmotiv verziert ist (Taf. 13: 41). Dem besagten Ornament begegnen wir in Slovenien schon sehr früh (Parzinger 1993, 17). Einige Autoren bringen es mit der äneolithischen Boleraz-Stufe in Ver-

bindung (Parzinger 1984, 37 f; Dular et al. 1991, 89). Elemente, die der besagten Stufe ähneln, kennen wir von Zentralslowenien, wie z. B. vom Ljubljansko barje (Parzinger 1984, 35 u.s.f.), von Drulovka (Korošec 1960, Taf. 15: 5 u.s.f.) und von Gradec bei Mirna in Dolenjsko (Dular et al. 1991, 89, Taf. 34: 16). Das Fischgrätmotiv tritt auch in der Urnenfelderkultur in Erscheinung (Nekvasil 1982, Taf. 267: 15).

Schicht 2

In Schicht 2 begegnen wir Töpfen, die der Südostalpenraum zur Zeit der Urnenfelderkultur kennt (Taf. 11: 5). In Schicht 2 ist die Facettierung der Randinnenseite gut dokumentiert (Taf. 9: 12; 32: 8). Die Zahl derart geschmückter Gefäße ist in Kostel sehr gering, was die Feststellung J. Dulars bestätigt, daß eine solche Dekorierung im Bereich der Südostalpen nicht sehr beliebt gewesen sei (Dular et al. 1991, 82 f). Die mit Pseudoschnurornamentik verzierte Amphore (Taf. 17: 17) ist sehr gut in die jüngere Zeit der Urnenfelderkultur und den Beginn der Eisenzeit datiert. Nach Form, Farbe und Griff gleicht sie dem zickzackstichverzierten Fragment, der in Aushub 5, Schnitt 1 gefunden wurde. Problematisch ist eine Amphore (Taf. 15: 4), wofür es Vorbilder in der Anfangsstufe der Urnenfelderkultur gibt, sie tritt allerdings noch in der frühen Stufe Ha A auf (Minichreiter 1982-1983, 75). Eine Schüssel (Taf. 17: 23) kann mit ausgeprägten, aber ovaleren bergungen im Profil mit ähnlichen Stücken in der Cerovačka donja spilja in Bezug gesetzt werden, womit es mehrere gemeinsame Elemente gibt (emporragende Kniegriffe, horizontale Doppelgriffe, schräge Kannelierung an den Schüsselschultern, Facettierung). Die Tunnelgriffe (Taf. 35: 14), die vor allem in der mittleren Bronzezeit häufig sind (siehe Drechsler-Bizjic 1979-1980, 27 ff), kommen, wie es scheint, in einfacheren Formen in den Siedlungen der Urnenfelderkultur vor (siehe Urleb 1974; Oman 1981, Taf. 3: 11; 29: 17). Den emporragenden Kniegriff (Taf. 16: 7), der zum Typ Kostel gehört, können wir in den jüngeren Abschnitt der Urnenfelderkultur datieren. Dies würde auch ein ähnliches Fragment vom nahegelegenen Höhlenfundort Veliki zjot bestätigen (Leben 1991, Taf. 3: 8). F. Leben datiert die Schicht mit emporragendem Kniegriff annähernd in die Stufe Ha B.

Das Bestehen der Siedlung Kostel bleibt noch immer offen. Aus dem oben Angeführten ist zu schließen, daß die Siedlung in der Zeit vom Äneolithikum bis zum Ende der Ha B-Stufe bewohnt war, wobei die Kontinuität fraglich ist. Mit dem Ende der Urnenfelderkultur fällt auch das Ende der vorgeschichtlichen Siedlung in Kostel zusammen.

Wenn also die Zeit der endgültigen Aufgabe des Burgberges in der Vorgeschichte klar ist, habe ich hinsichtlich des Siedlungsbeginns noch immer Bedenken. Unter den Kostelfunden gibt es auch einen Hälsenschöpfel (Taf. 38: 3), der zum üblichen Inventar der Neo-Äneolithikum-Siedlungen Zentralsloweniens gehört. Daneben können wir zum Äneolithikum noch die Töpfe mit ausladendem Rand zählen (Taf. 31: 13 u.s.f.) und wahrscheinlich auch ein fischgrätgeschmücktes Keramikfragment. Dies deutet darauf hin, daß Kostel zum erstenmal im jüngeren Neolithikum oder früheren Äneolithikum besiedelt war. In Dolenjsko und dem Kočevje-Gebiet kennen wir aus dem Neo-Äneolithikum einige Höhensiedlungen, wie z. B. Spaha (Hirschbäck-Merhar 1982a, 139 f), Gradec bei Mirna, Sv. Ana oberhalb von Vrhepeč (Dular et al. 1991), Korinjski hrib (Ciglencečki 1984, 149 f; Dular et al. 1995b, 91 ff). Interessanterweise ähnelt der Kosteler Hälsenschöpfel einem Schöpfel aus der Höhle Lukova jama, die sich in unmittelbarer Nähe von Kostel befindet. Die vorgeschichtliche Keramik aus der Lukova jama wird ungefähr in die Zeit der Lasinja-Kultur datiert (Turk et al. 1996, 43f).

Einige äneolithische Fragmente von Kostel und das Bestehen gleichzeitiger Höhensiedlungen in nicht weit davon entfernt Umgebung erhärten die Annahme, daß der Burgberg zum erstenmal im frühen und mittleren Äneolithikum besiedelt war. Typologische Charakteristika der Keramik, die einen älteren Zeitraum bestätigen würden, konnte ich nicht feststellen, so daß ein Vergleich mit der zweiten und dritten Besiedlungsphase auf dem Gradec bei Mirna vorerst am zutreffendsten ist. Die besagte Zeitspanne auf dem Gradec stellt die erste Besiedlungsphase auf dem Kostel dar.

Die folgende, zweite Besiedlungsphase dauerte vom Ende der mittleren Bronzezeit bis zum Beginn der Ha-A-Stufe. Auf das Ende der mittleren und den Beginn der jüngeren Bronzezeit deuten vor allem einige Funde ("Virovitica"-Schlüssel, T-Rand-Topf, Tunellgriffe) hin und die Höhensiedlungen mit gleichzeitigem Material vom Bereich Westdolenjskos und des östlichen Notranjsko (Žlebič, Korinjski hrib, Križna gora) (Puš 1988-1989, 353; Ciglencečki 1984, 150 f; Dular et al. 1995b, 91 ff; Urleb 1974, 32). Eine solche Datierung wird auch durch einen Fund gestützt, einen der besagten Phase gleichzeitigen Hort (Bernsteinperlen (!)) auf dem Debeli vrh, der uns die Bedeutung des Gebietes in der Vorgeschichte bestätigt, wo sich die prähistorische Siedlung Kostel befand (siehe Hirschbäck-Merhar 1984, 98; Teržan 1984, 110 ff). Die Siedlung war wahrscheinlich ein bedeutender Kontrollpunkt am Oberlauf des Kolpa-Flusses. Die dritte Phase stellen Funde dar, wie z. B. die emporragenden Kniegriffe, der horizontale Doppelgriff, die schräge Kannelierung auf den Schüsselschultern, die Facettierung, die ich in den Zeitrahmen der späten Bronzezeit setze und die merklicher mit dem Bereich Likas, Westbosniens und Norddalmatiens in Beziehung stehen.

Schließlich möchte ich noch die Frage beantworten, die sich mir bei der Betrachtung eines Kupferstiches aus J. V. Valvasors Buch vom Ende des 17. Jhs. (Abb. 1) (Valvasor 1689, 216) gestellt hat. Die Südseite des Burgberges, die heute schön terrassenförmig gestaltet ist, wurde als felsiger Terrassensteilhang dargestellt. Der Künstler hat gewiß bertrieben. Auf jeden Fall haben die gut erkennbaren Felsen auf der Südseite des Burgberges einen großen Eindruck auf ihn gemacht. Vielleicht wurden die Terrassen für den Acker- und Gartenbaubedarf erst später eingerichtet. Das würde bis zu einem bestimmten Grad der Felsboden bestätigen, der an mehreren Stellen beinahe bis zur Oberfläche der gelegten Schnitte reicht und heute größtenteils mit einer Erdschicht bedeckt ist. Interessant ist auch eine Angabe aus dem Grabungstagebuch, daß mittelalterliche und neuzeitliche Keramik in größerer Menge in dem Bereich anzutreffen ist, wo der Felsboden näher an der Gehfläche liegt. Aus dem ersten Aushub stammt ein Pithostunnelgriff, der wenigstens auf die Zeit Ha A (Taf. 3: 4) hindeutet und ein Topf mit sogenanntem "T"-Rand, wofür es in der mittleren Bronzezeit Parallelstücke gibt. Auf früh- oder mittelbronzezeitliche Herkunft deutet auch der runde Topf mit betontem Rand, der mit neobarotinischem Ornament geschmückt ist (Taf. 2: 18; siehe Gabrovec 1983, 34; Strmčnik-Gulič 1988-1989, Taf. 7: 17). Das Material, das ich in den Schichten 1 und 2 wiederzuerkennen vermochte, ist ausgesprochen gemischt (siehe z. B. Taf. 18: 25, 26; 32: 8; 34: 30). Lehmverputzreste erlauben uns im Bereich von Schnitt 1 keine Lokalisierung eines Wohngebäudes. Etwas anders verhält es sich im Fall von Schnitt 2. In Aushub 2, Quadrant 8 befindet sich ein größerer geschlossener Fleck mit Lehmverputz; dies beweist, daß er *in situ* gefunden wurde. Die Terrasse ist hier erheblich breiter. Im Westprofil von Schnitt 1 sind Felsen gut erkennbar, die von der höher gelegenen Terrasse herabgestürzt sind, was auch eine ausgesprochen große Menge von Steinen und Keramik in den ersten drei Quadranten bestätigt, und zwar bis zur ersten Felsschwelle. Was sich an der Stelle der ersten Qua-

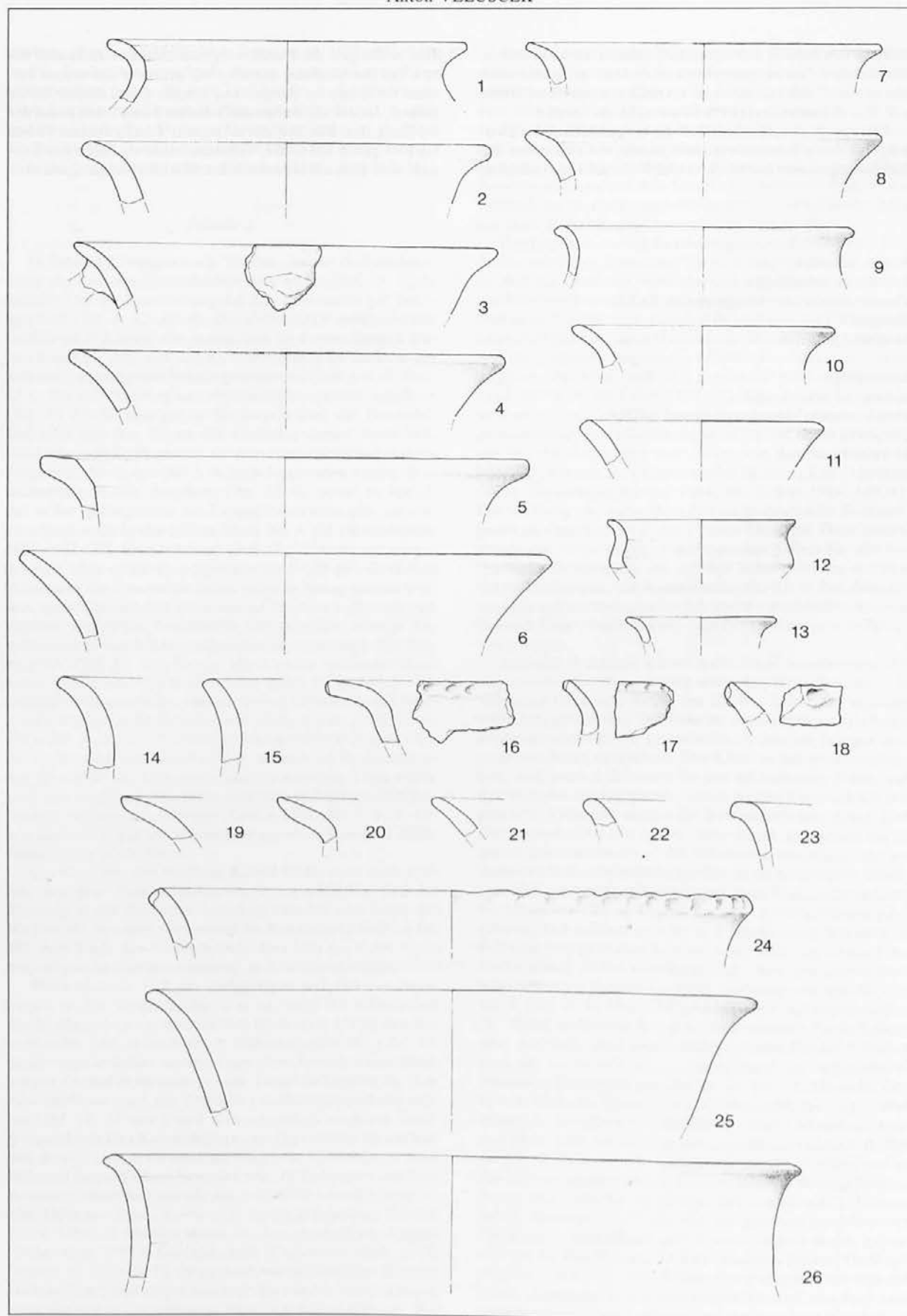
dranten von Schnitt 2 ereignet hat, können wir nur erraten. Wie aus dem Grabungstagebuch zu ersehen ist, treten auch hier in einer Tiefe von 40 cm im 1. Quadranten größere Steine auf. Ein dokumentiertes Profil ist nicht vorhanden.

Daraus ist zu schließen, daß die vorgeschichtliche Siedlung auf einer Terrasse errichtet wurde, wo sich heute die Befestigungsmauer des Marktes und Wohngebäude befinden;

dies bestätigen die Funde vorgeschichtlicher Keramik. Einen Teil der Siedlung könnten wir auch auf der ersten Terrasse vor allem im Bereich von Schnitt 2 und östlich davon suchen. Jedenfalls stellen die Schnitte 1 und 2 den Rand der Siedlung dar. Ein Teil der in Schnitt 1 befindlichen Funde lag hier gewiß sekundär, wahrscheinlich als Folge von Erosion vom Bereich innerhalb der Marktbefestigungsmauer.

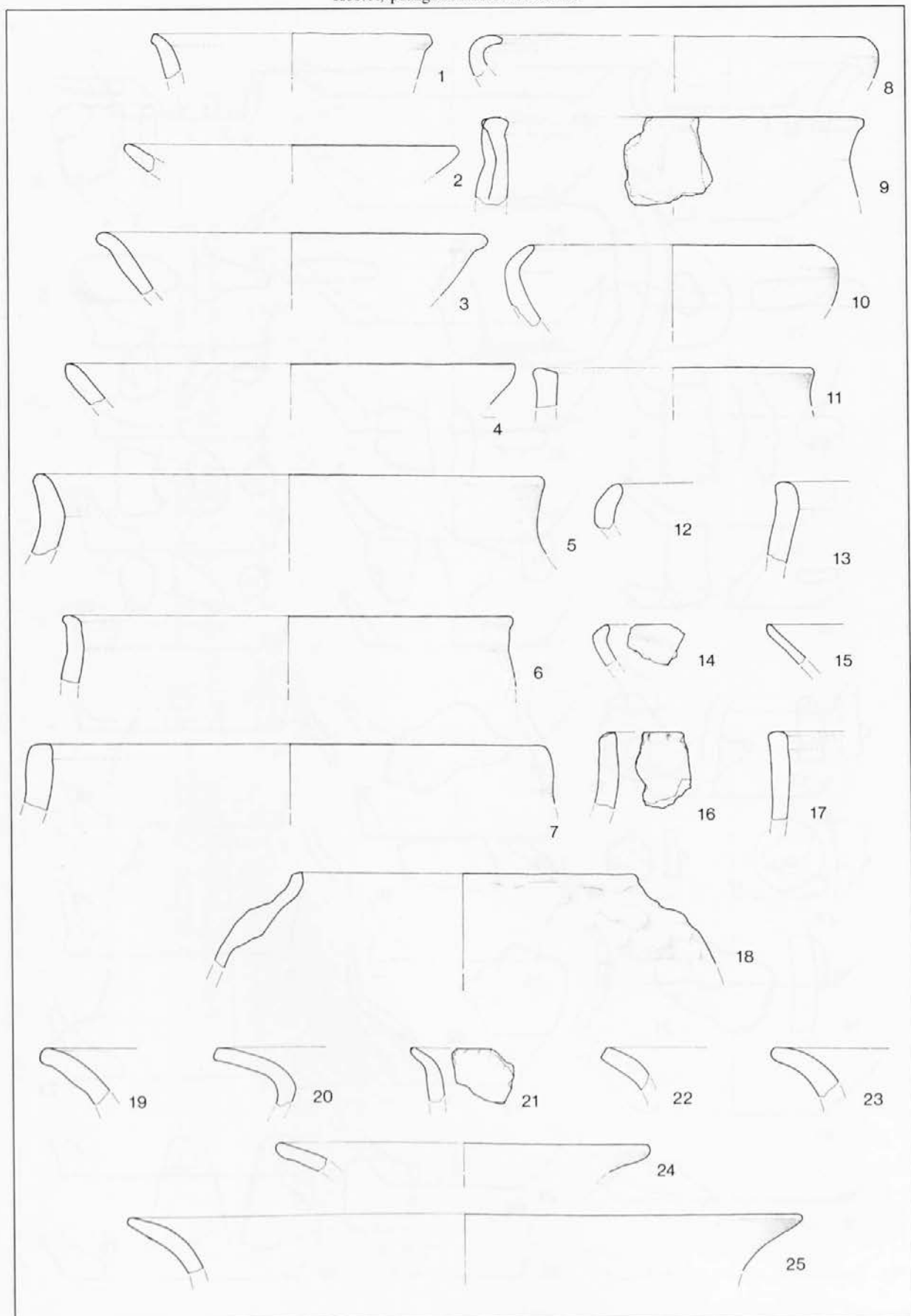
Anton Velušček
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gosposka 13
SI-1000 Ljubljana

Janez Dirjec
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gosposka 13
SI-1000 Ljubljana

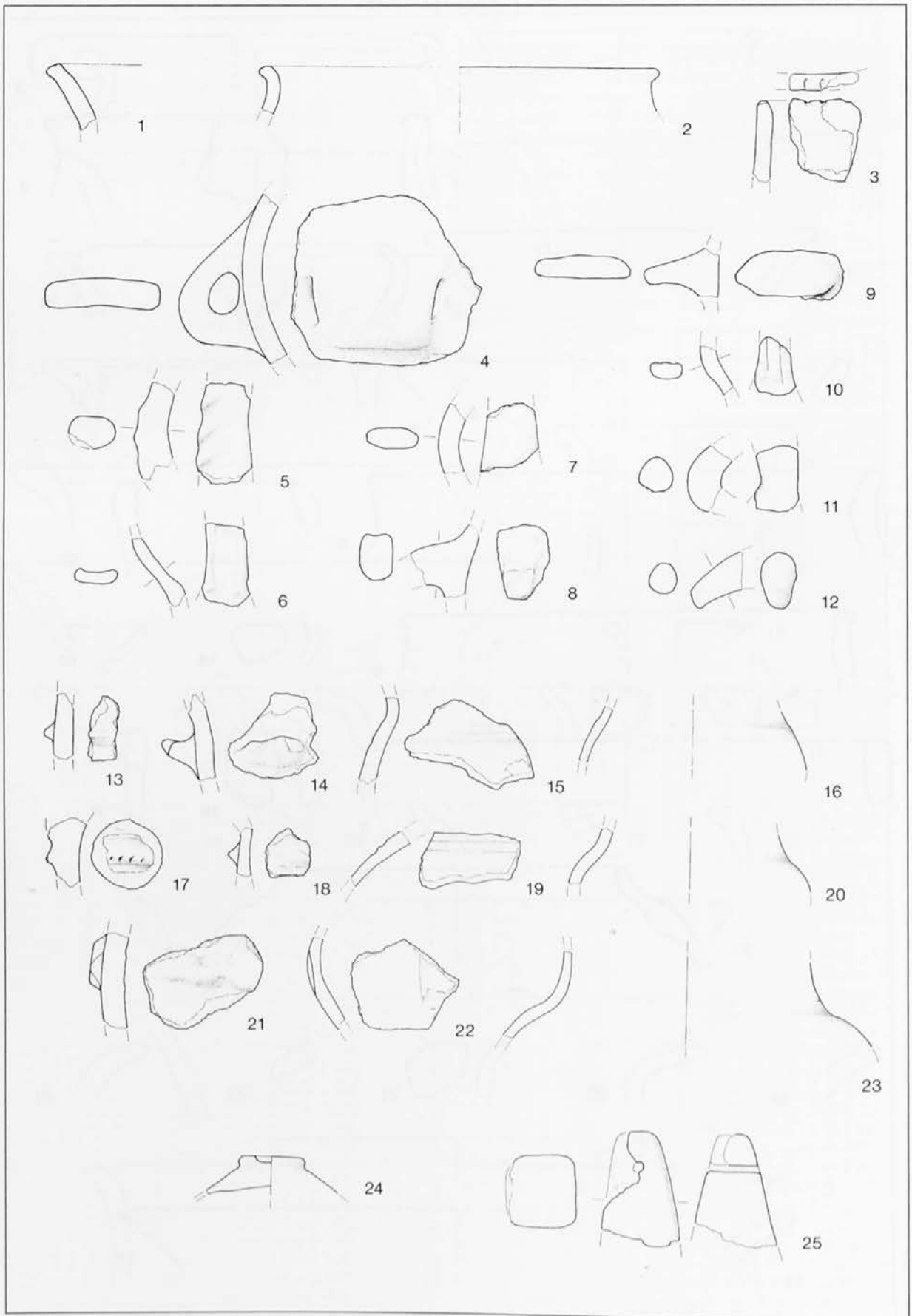
T. I: Kostel. Sonda 1. Vse glina. M. = 1:3.

Taf. I: Kostel. Schnitt 1. Alles Ton. M. = 1:3.

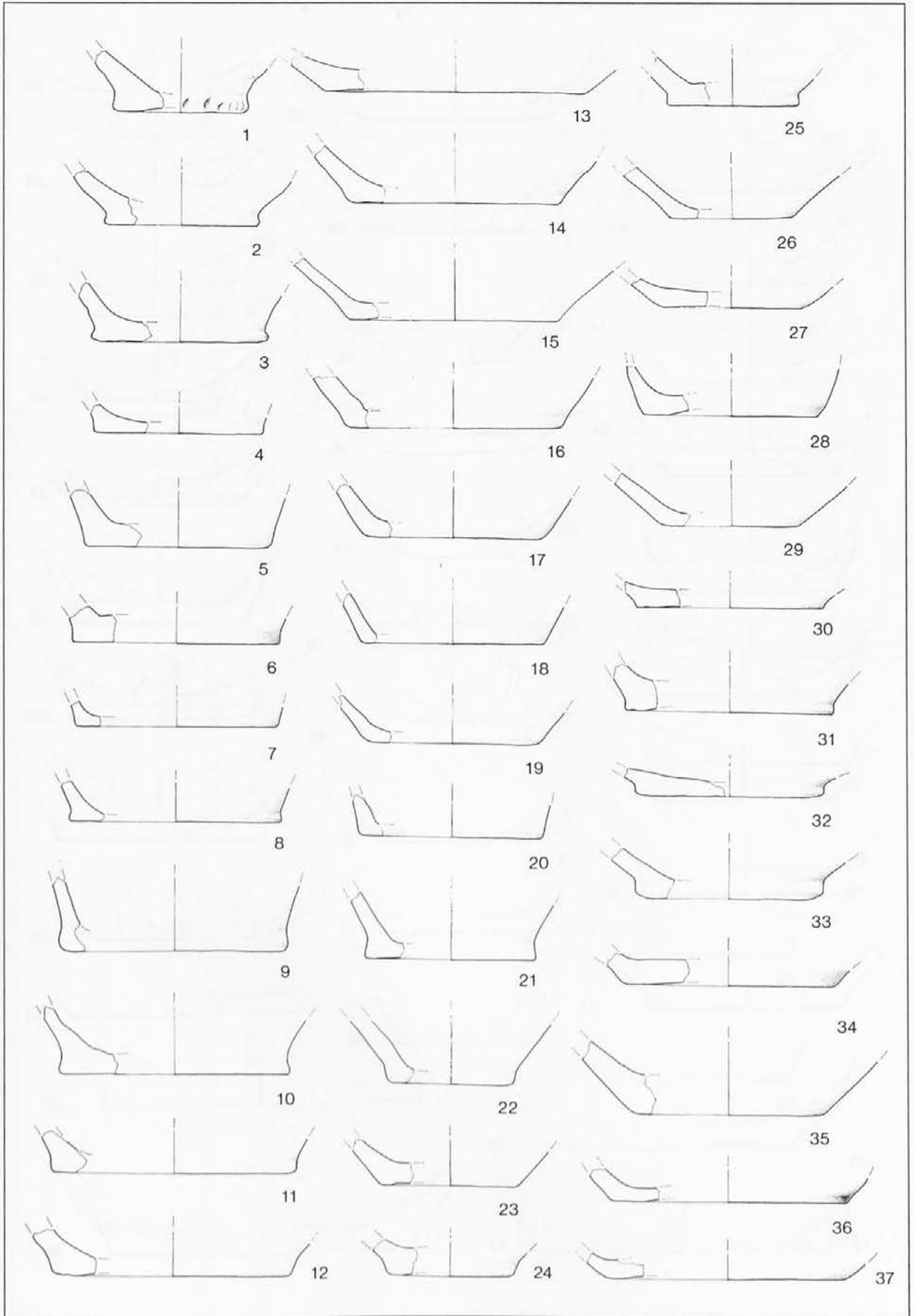
T. 2: Kostel. Sonda 1. Vse glina. M. = 1:3.

Taf. 2: Kostel. Schnitt 1. Alles Ton. M. = 1:3.

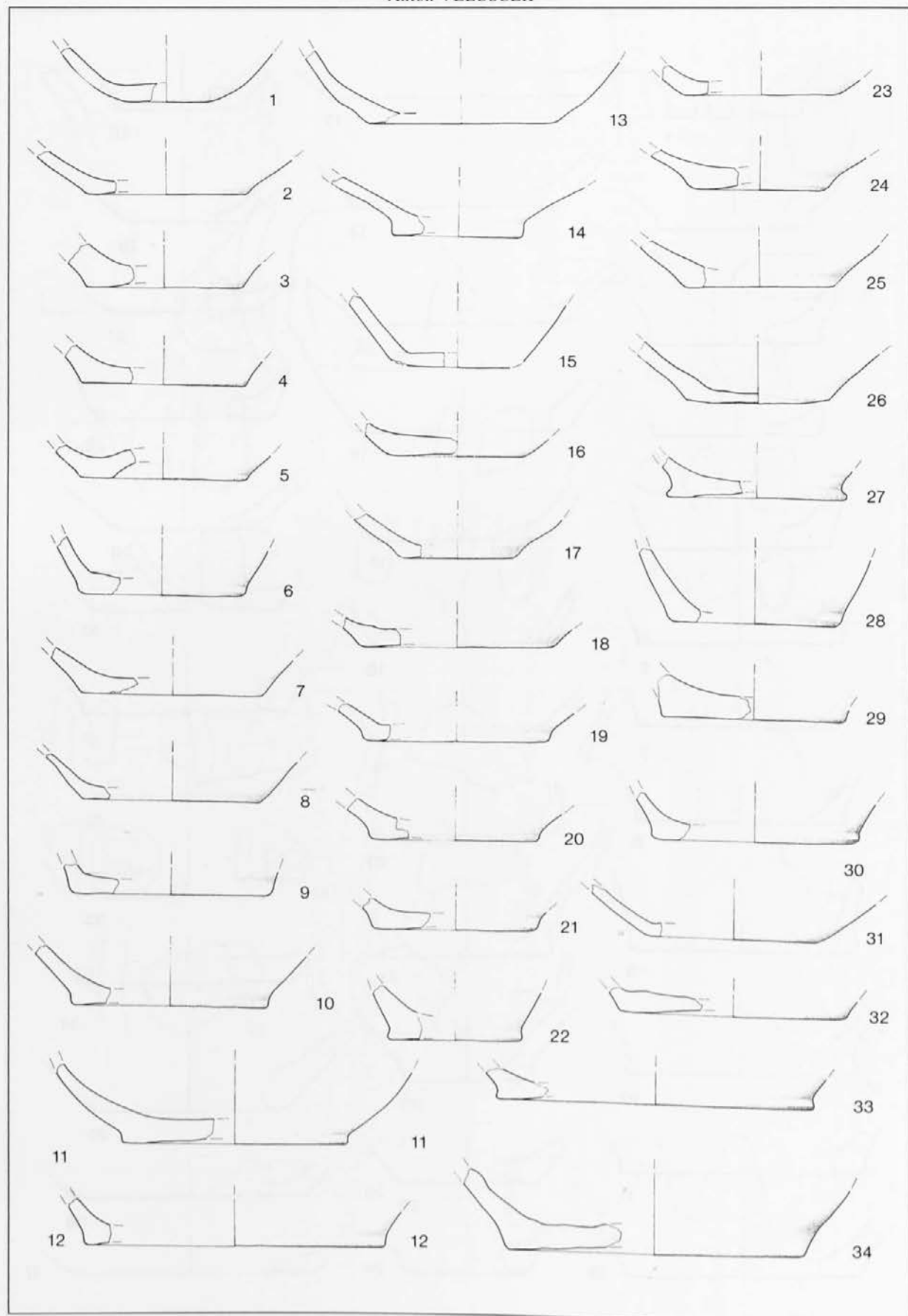
T. 3: Kostel, Sonda 1. Vse glina. M. = 1:3.

Taf. 3: Kostel, Schnitt 1. Alles Ton. M. = 1:3.

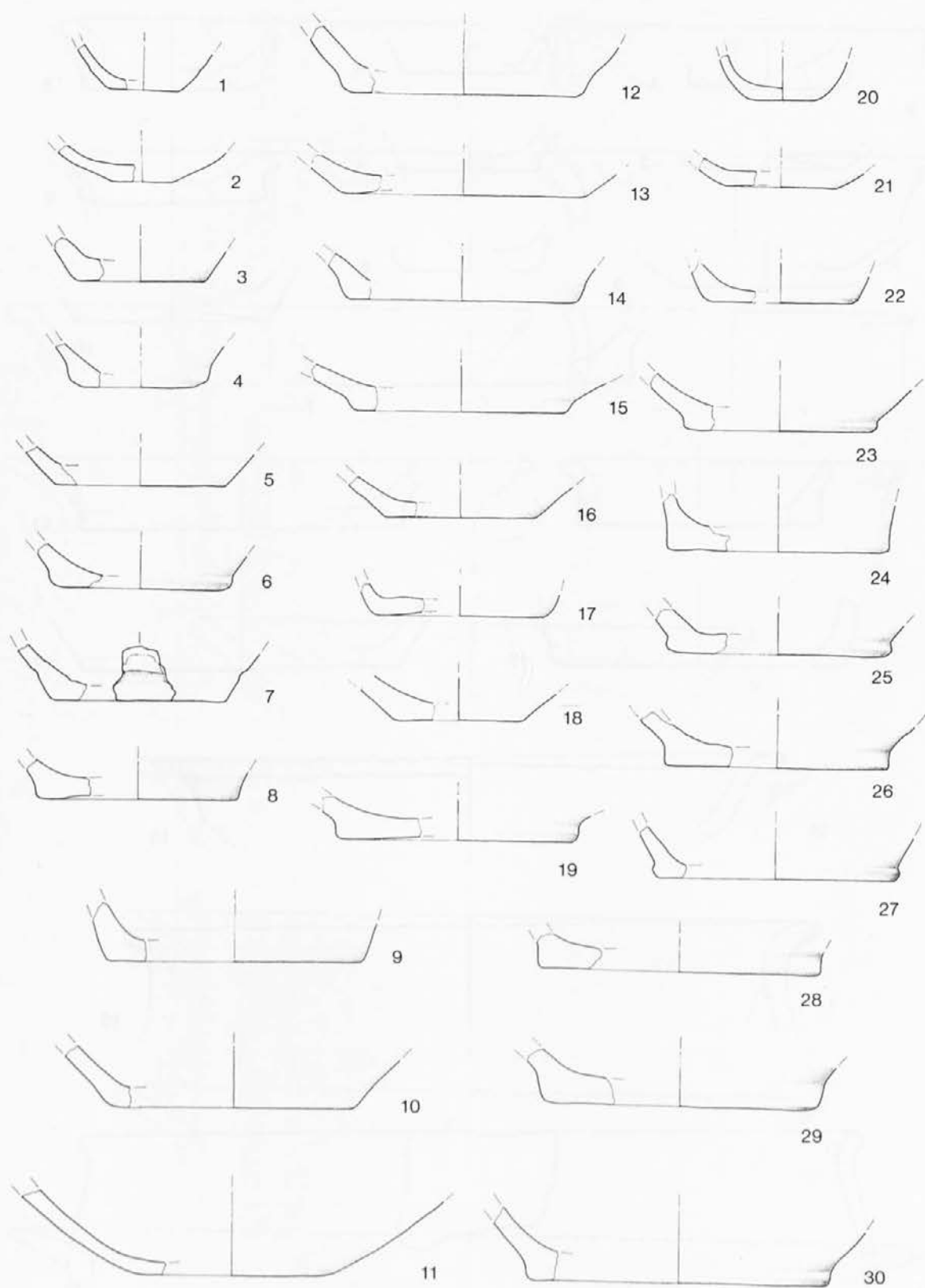
T. 4: Kostel. Sonda 1. Vse glina. M. = 1:3.

Taf. 4: Kostel. Schnitt 1. Alles Ton. M. = 1:3.

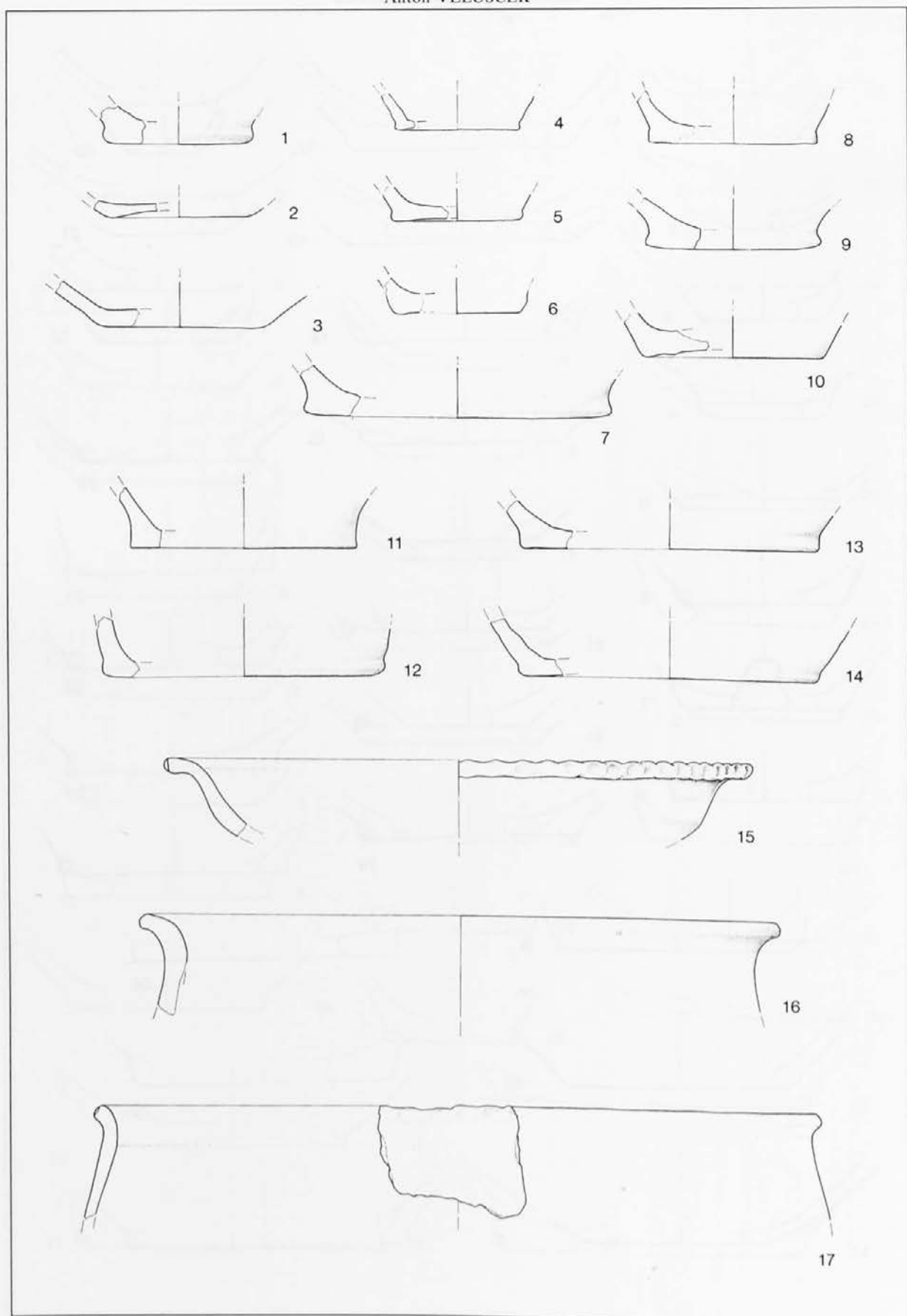
T. 5: Kostel. Sonda 1. Vse glina. M. = 1:3.

Taf. 5: Kostel. Schnitt 1. Alles Ton. M. = 1:3.

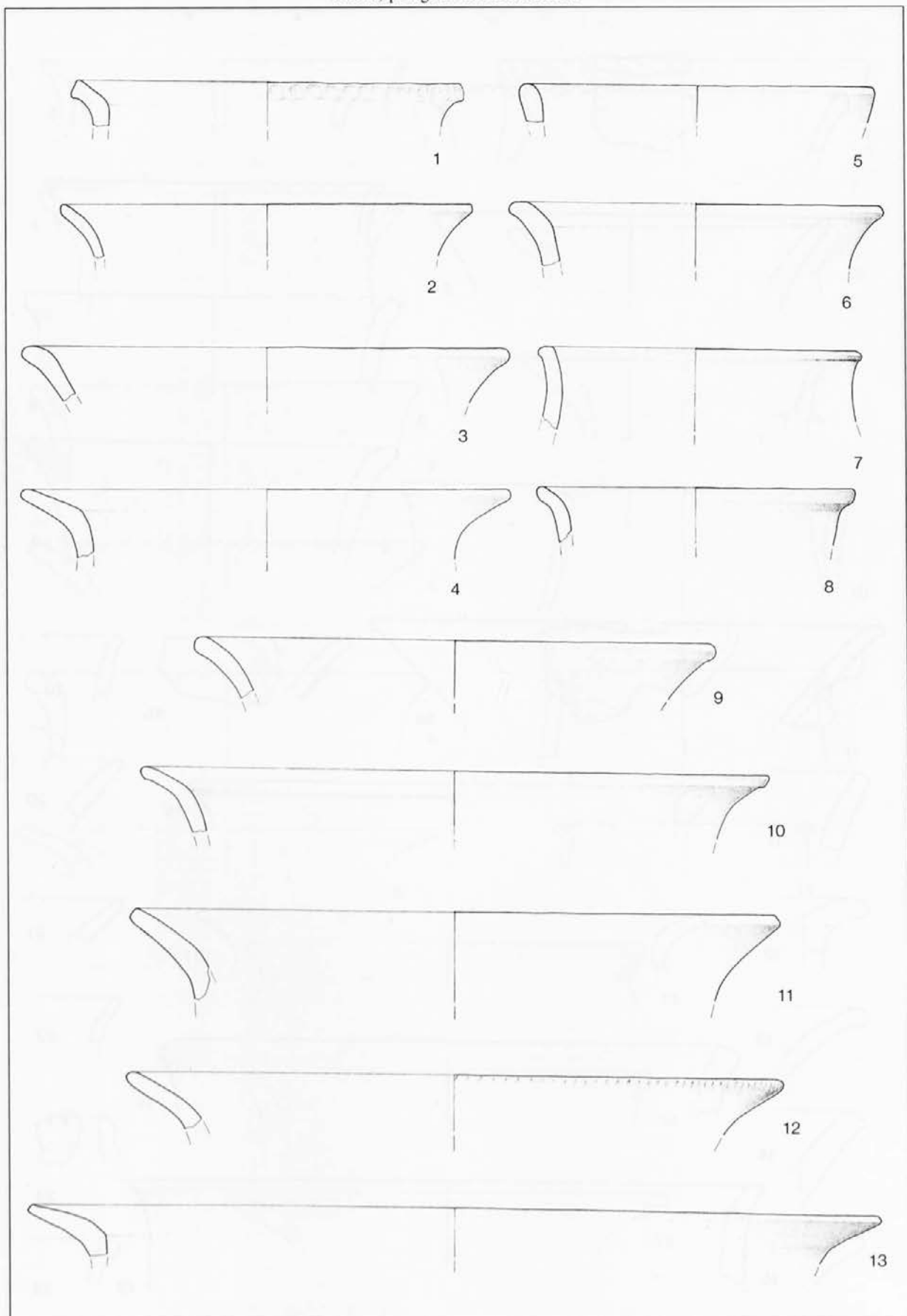
T. 6: Kostel. Sonda 1. Vse glina. M. = 1:3.

Taf. 6: Kostel. Schnitt 1. Alles Ton. M. = 1:3.

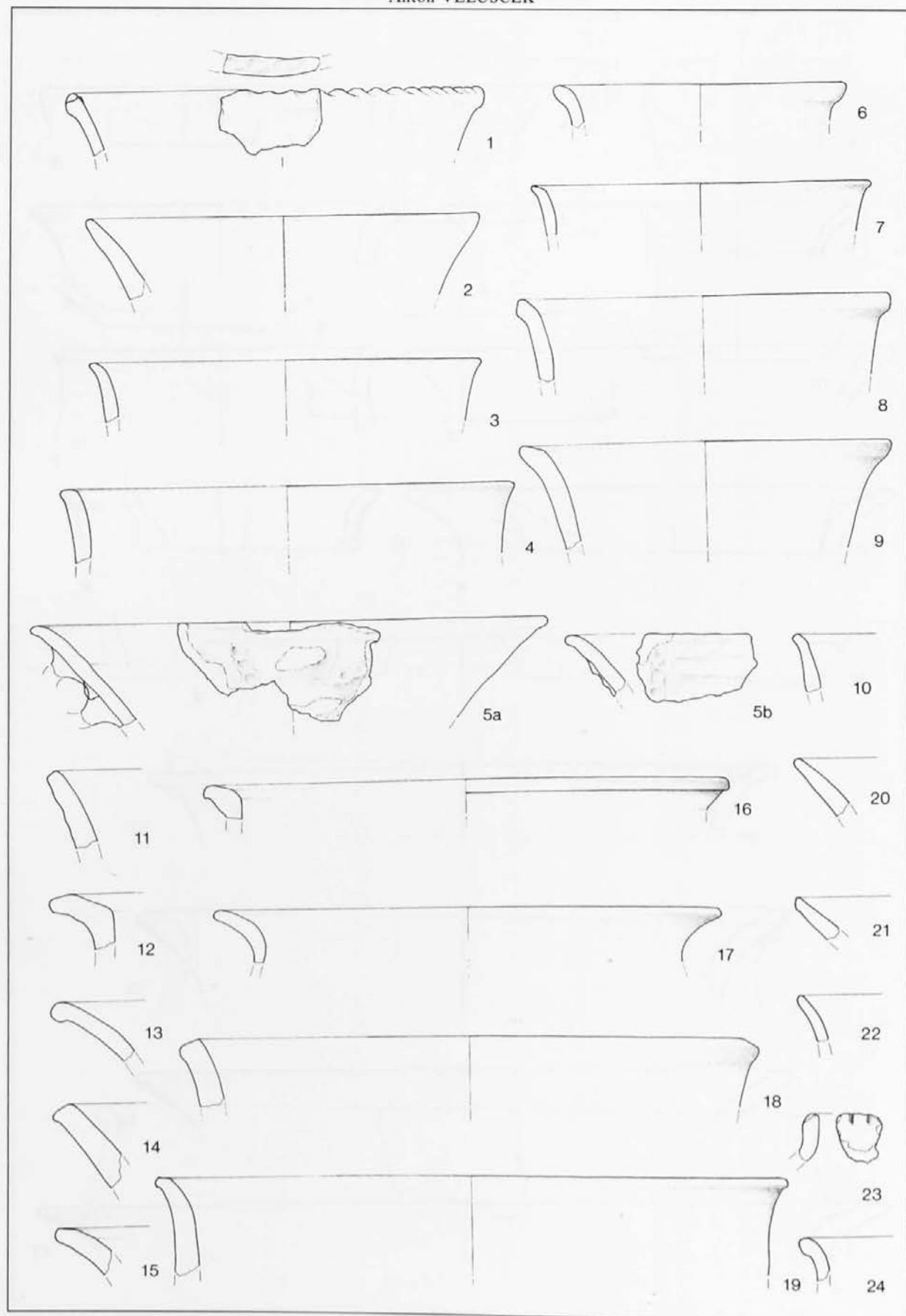
T. 7: Kostel. Sonda 1. Vse glina. M. = 1:3.

Taf. 7: Kostel. Schnitt 1. Alles Ton. M. = 1:3.

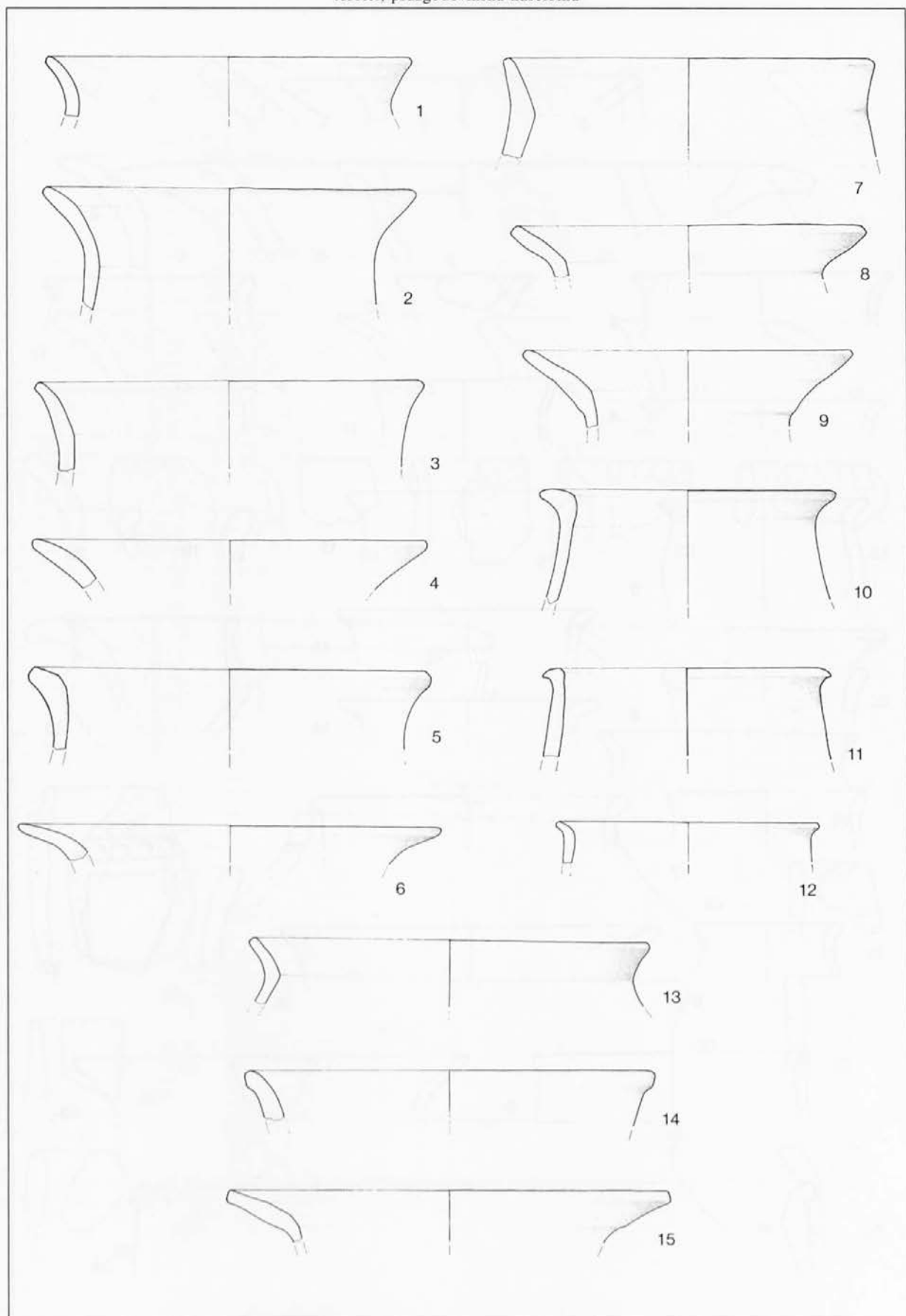
T. 8: Kostel. Sonda 1. Vse glina. M. = 1:3.

Taf. 8: Kostel. Schnitt 1. Alles Ton. M. = 1:3.

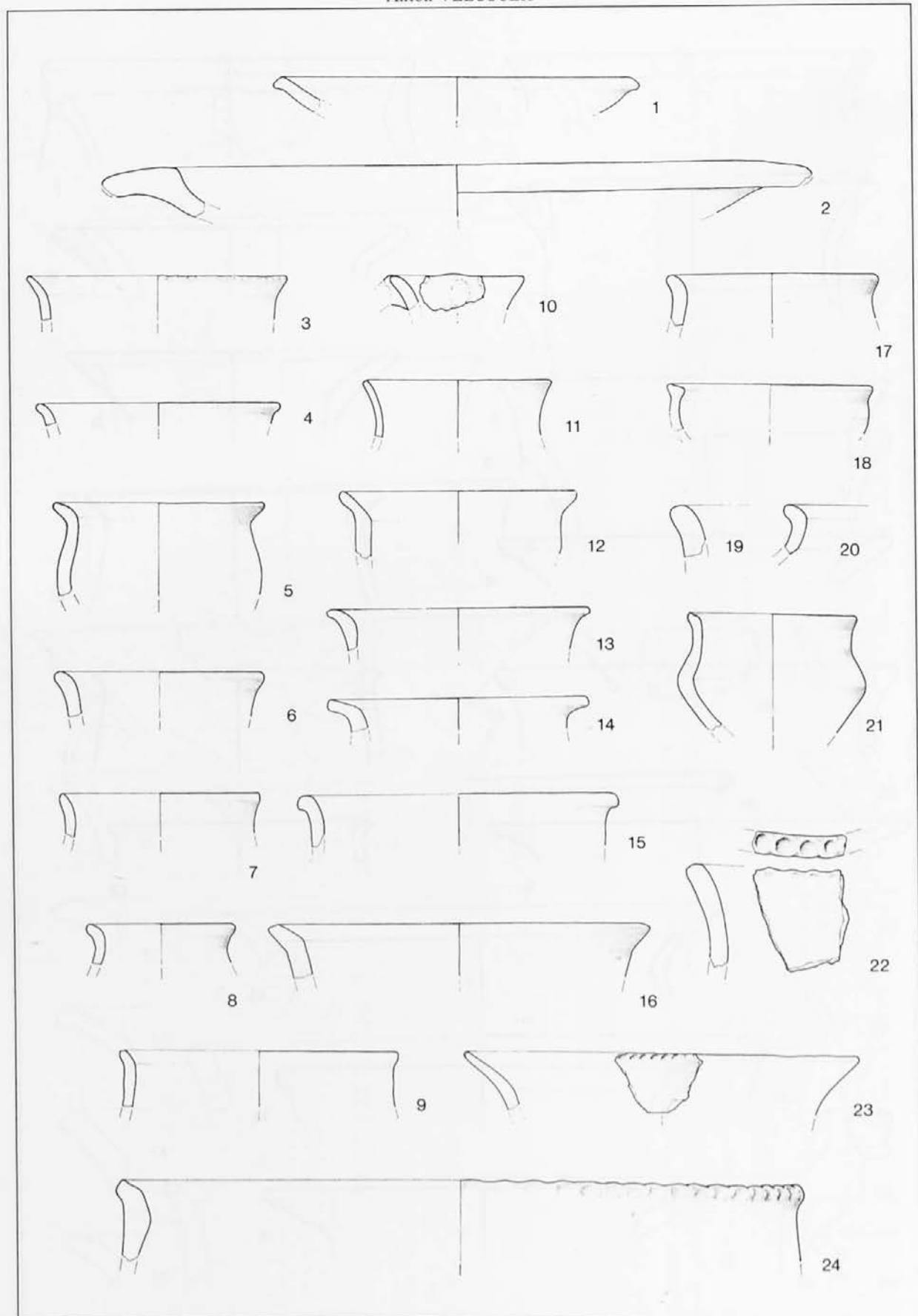
T. 9: Kostel. Sonda 1. Vse glina. M. = 1:3.

Taf. 9: Kostel. Schnitt 1. Alles Ton. M. = 1:3.

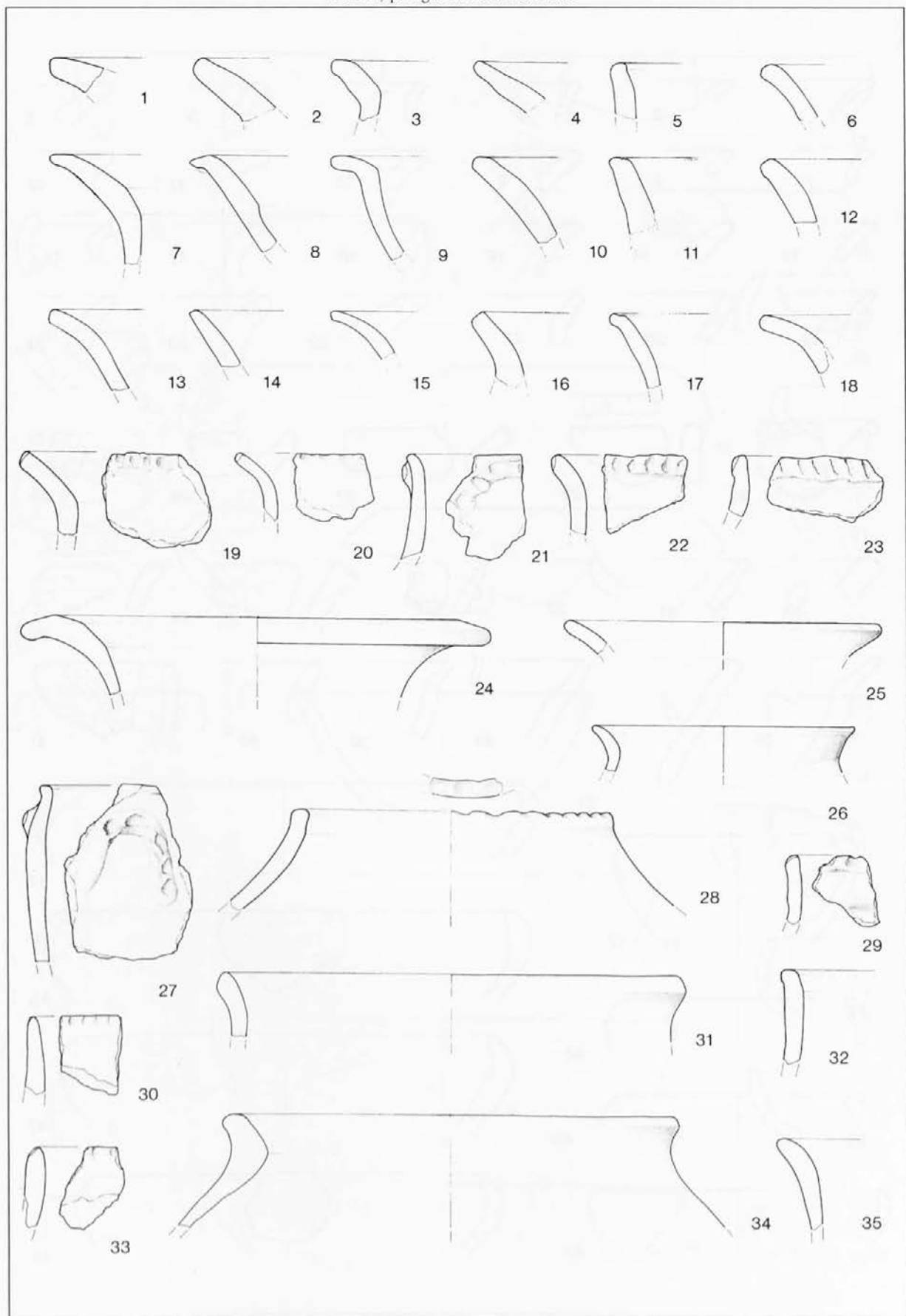
T. 10: Kostel. Sonda 1. Vse glina. M. = 1:3.

Taf. 10: Kostel. Schnitt 1. Alles Tön. M. = 1:3.

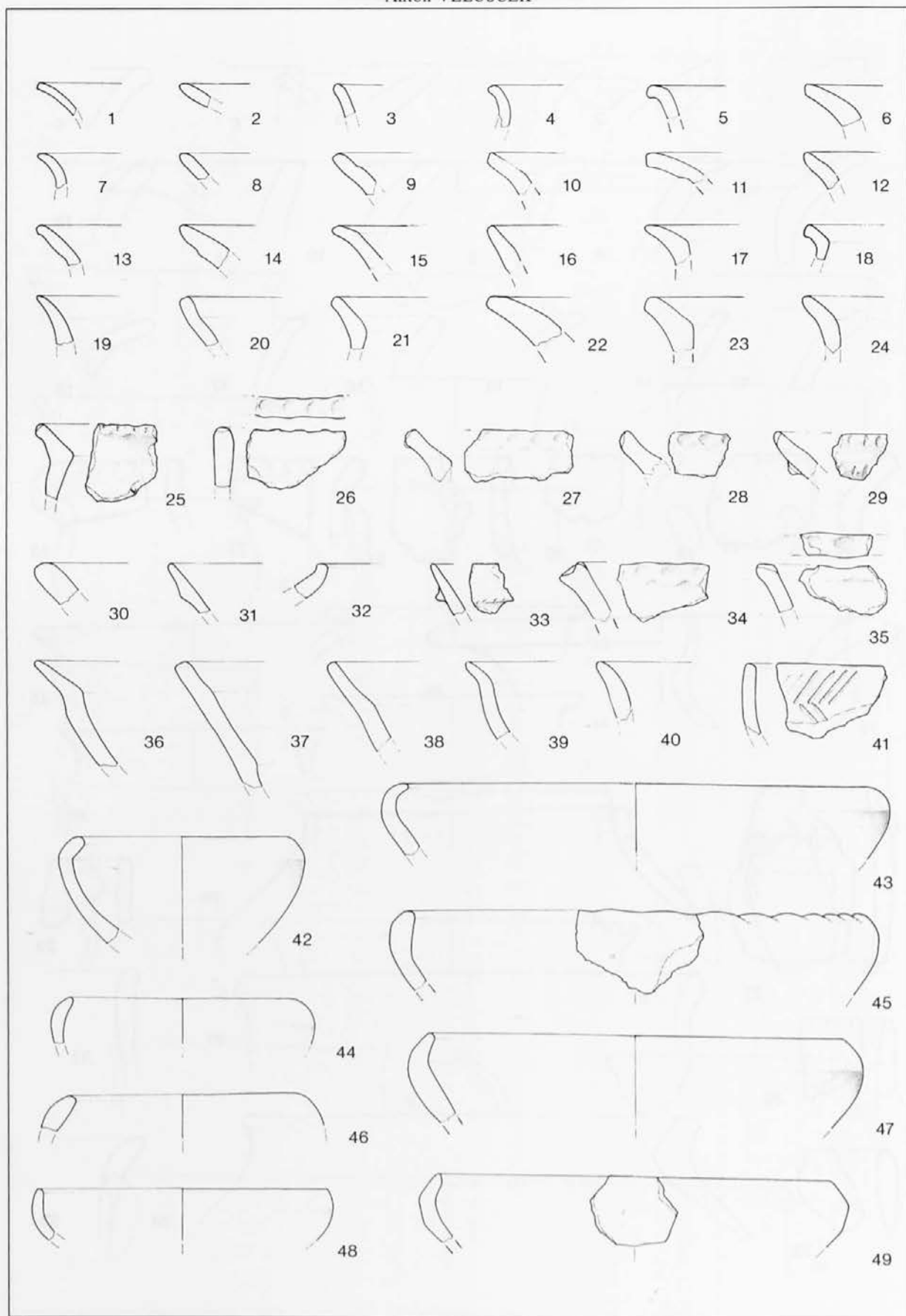
T. 11: Kostel. Sonda 1. Vse glina. M. = 1:3.

Taf. 11: Kostel. Schnitt 1. Alles Tön. M. = 1:3.

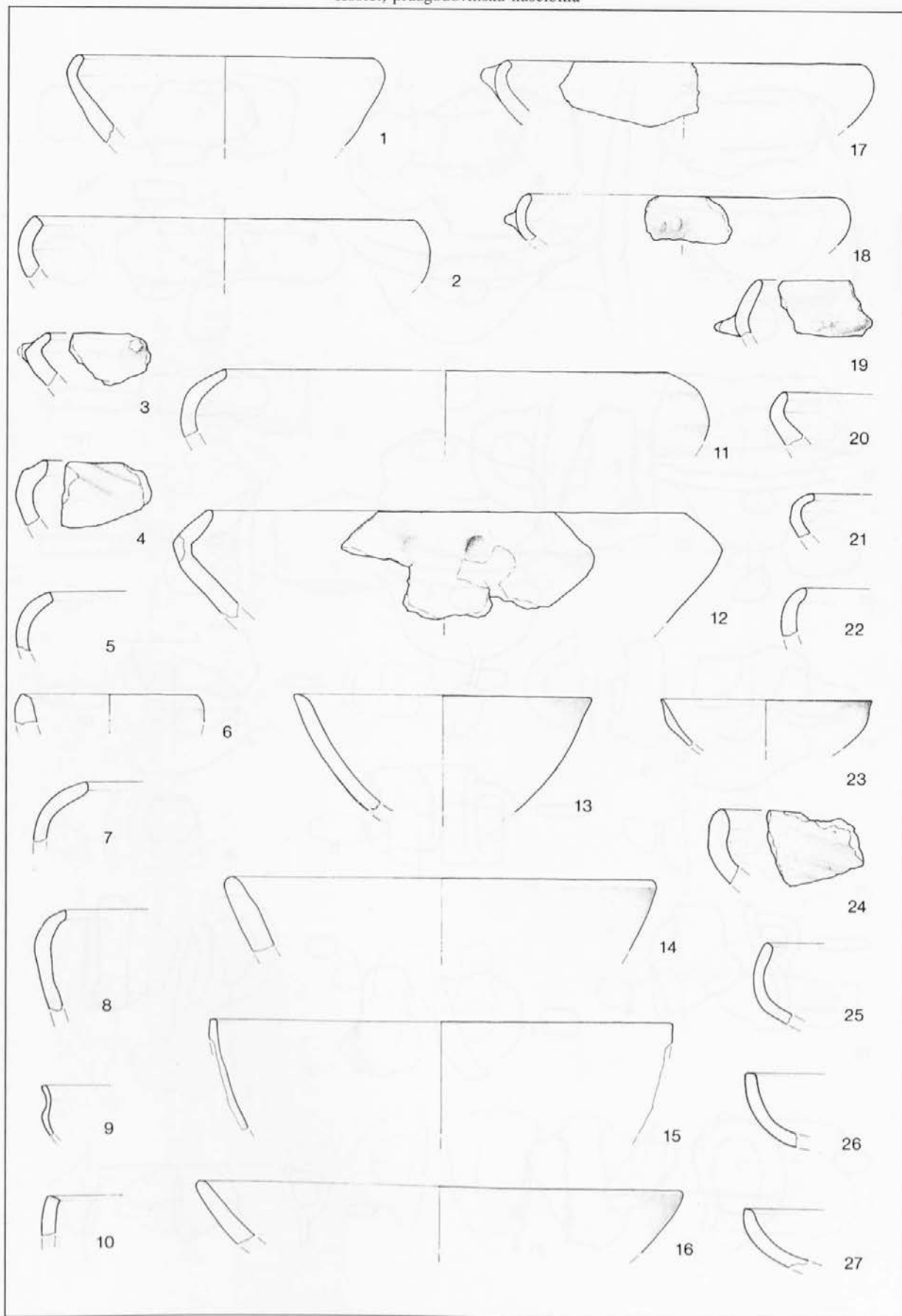
T. 12: Kostel. Sonda 1. Vse glina. M. = 1:3.

Taf. 12: Kostel. Schnitt 1. Alles Ton. M. = 1:3.

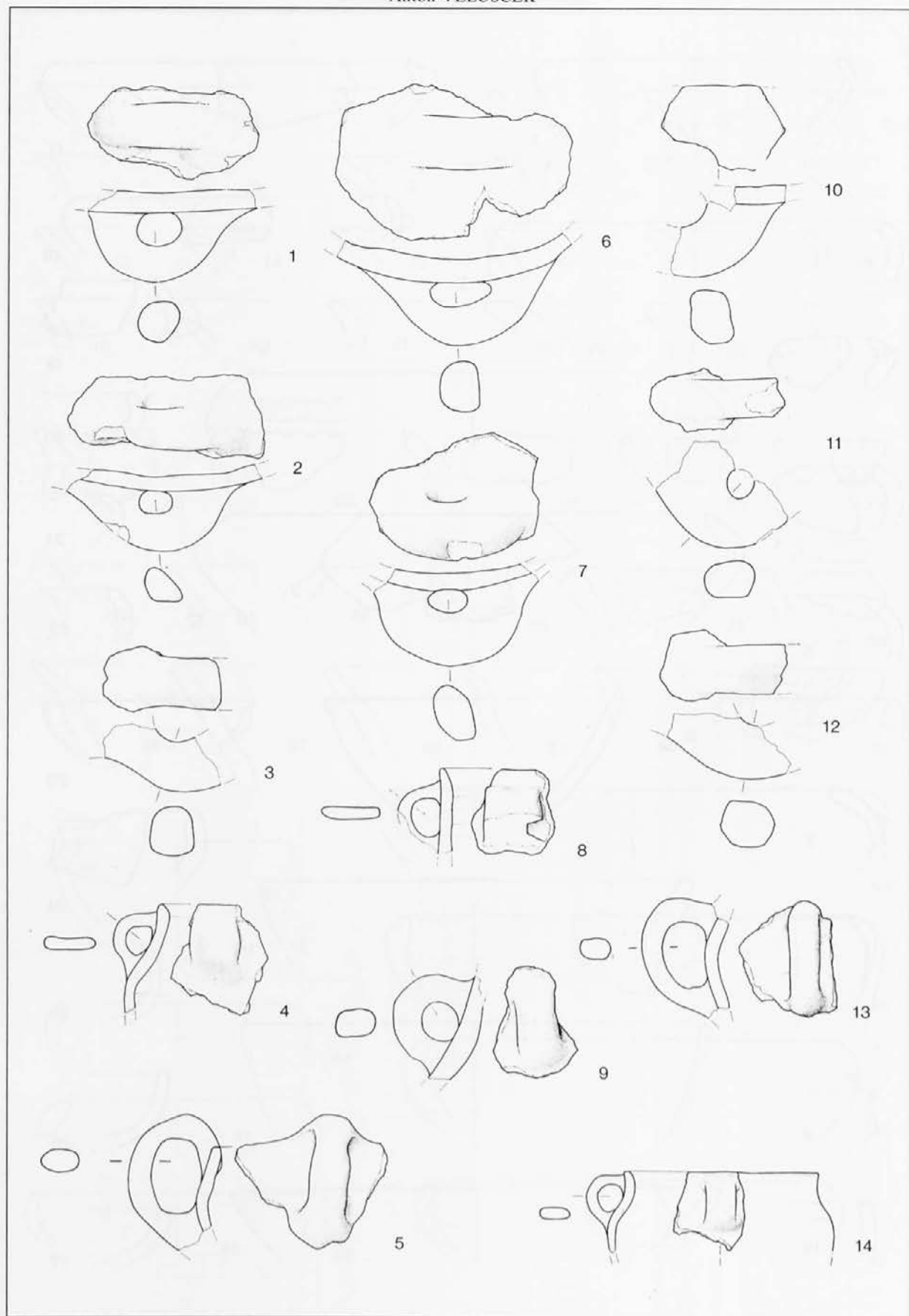
T. 13: Kostel. Sonda 1. Vse glina. M. = 1:3.

Taf. 13: Kostel. Schnitt 1. Alles Ton. M. = 1:3.

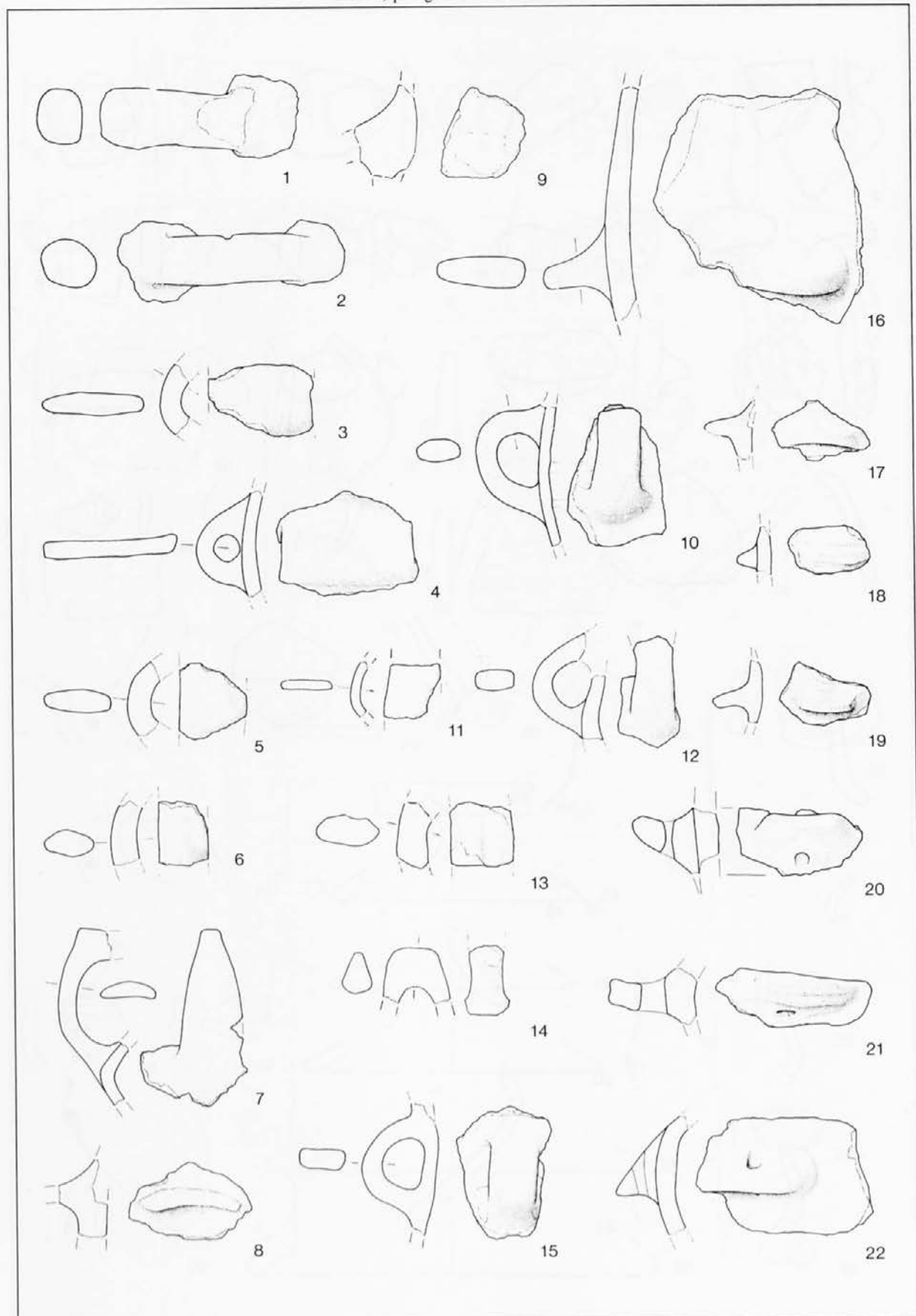
T. 14: Kostel. Sonda 1. Vse glina. M. = 1:3.

Taf. 14: Kostel. Schnitt 1. Alles Ton. M. = 1:3.

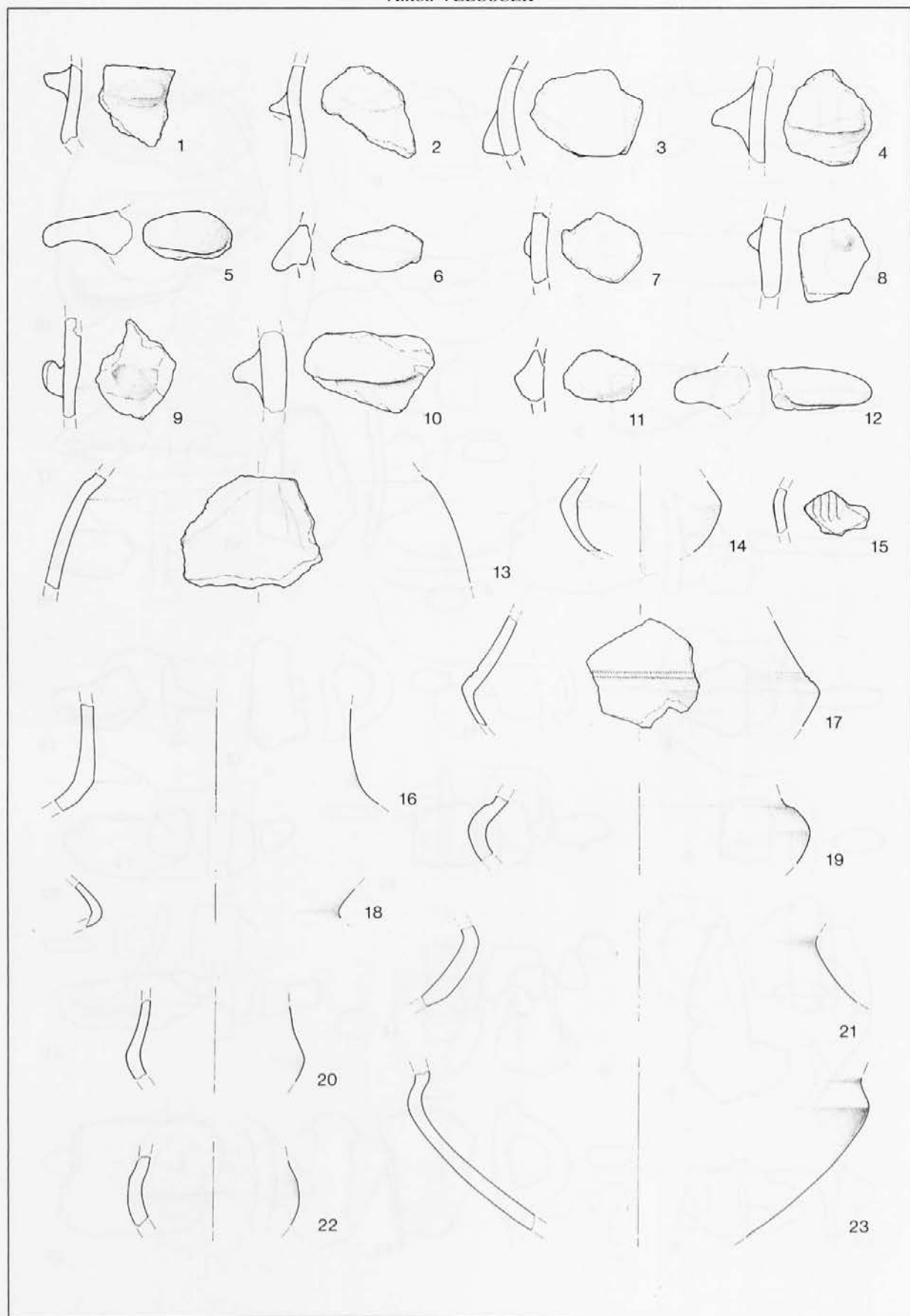
T. 15: Kostel. Sonda 1. Vse glina. M. = 1:3.

Taf. 15: Kostel. Schnitt 1. Alles Ton. M. = 1:3.

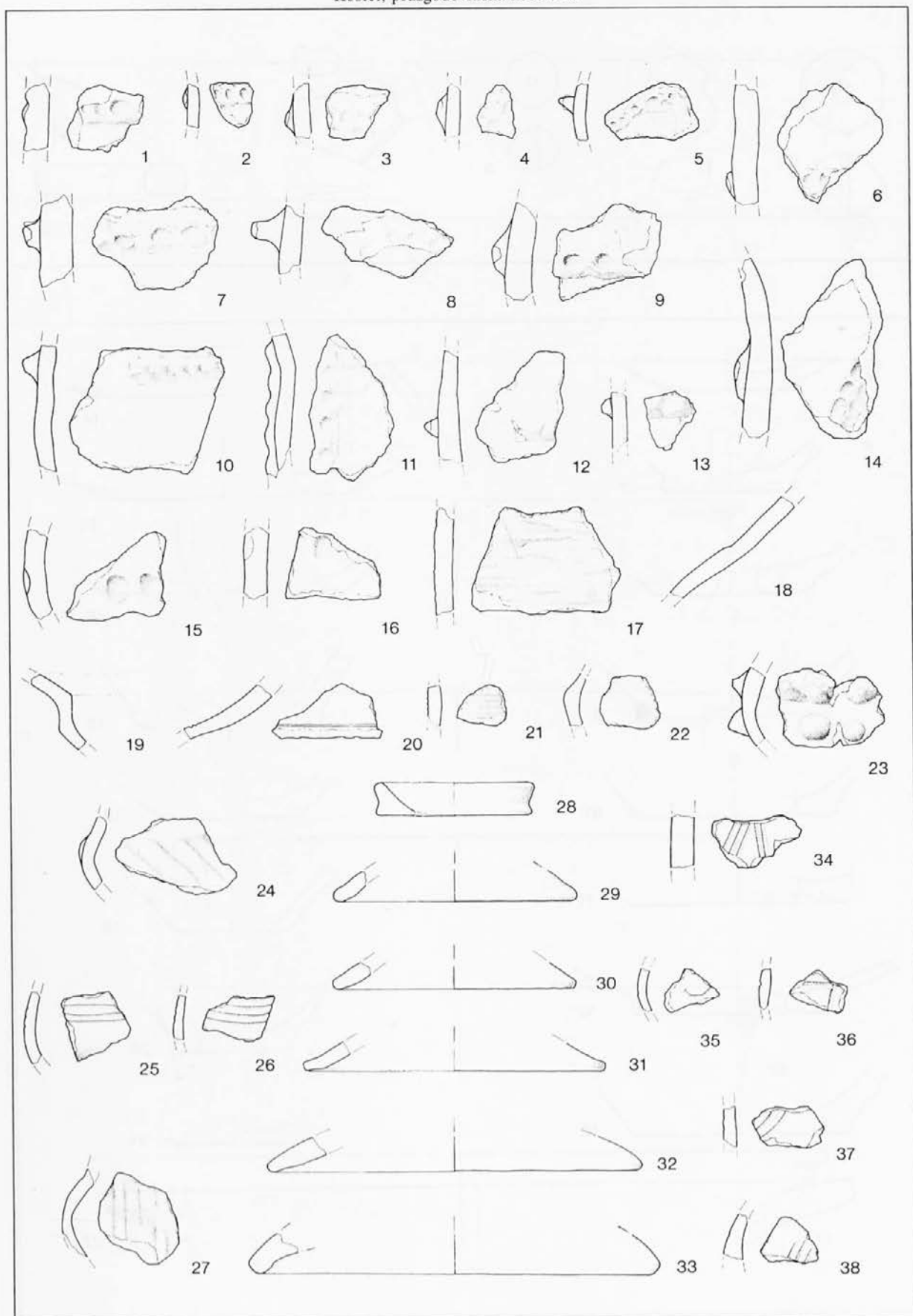
T. 16: Kostel. Sonda 1. Vse glina. M. = 1:3.

Taf. 16: Kostel. Schnitt 1. Alles Ton. M. = 1:3.

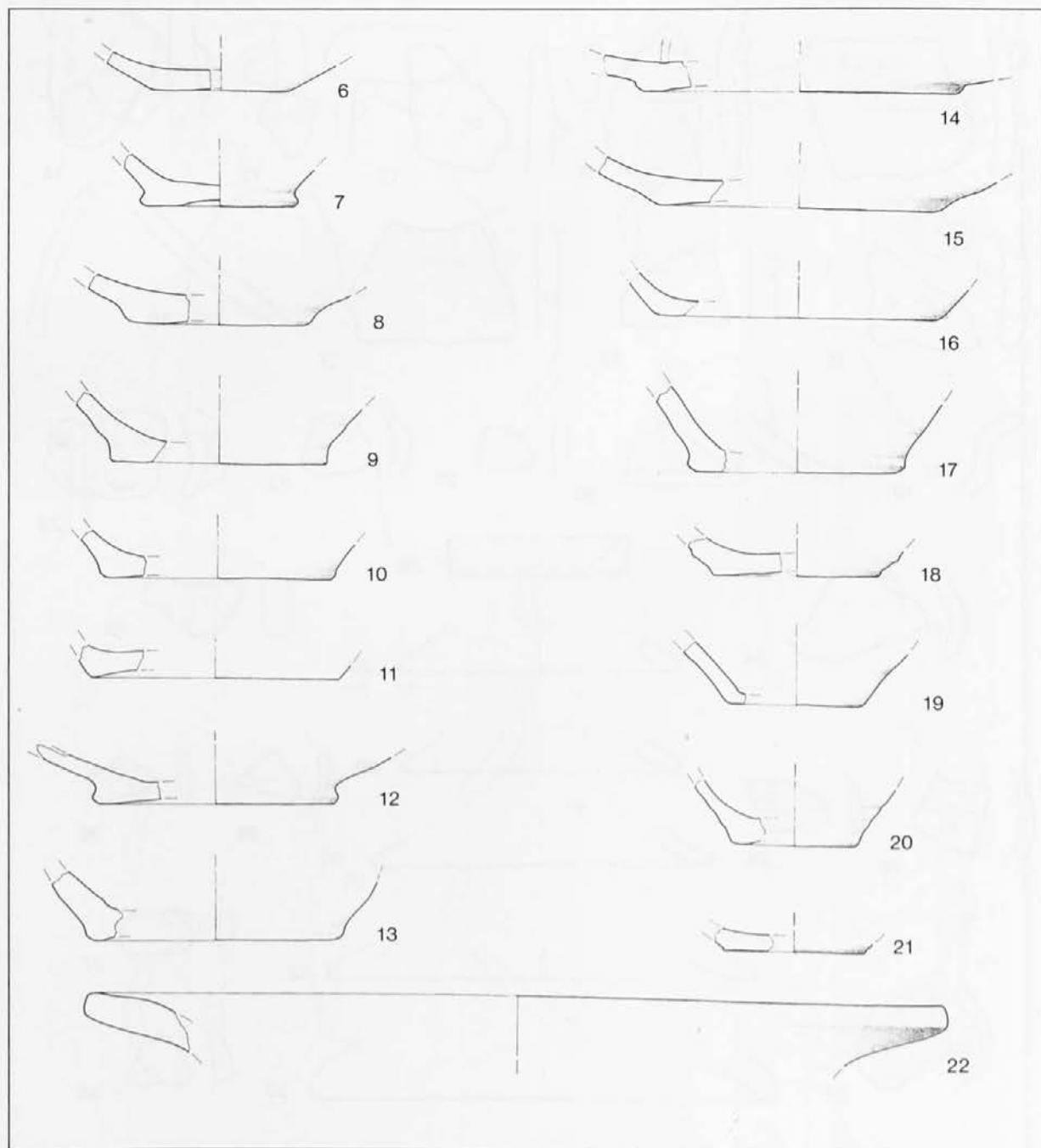
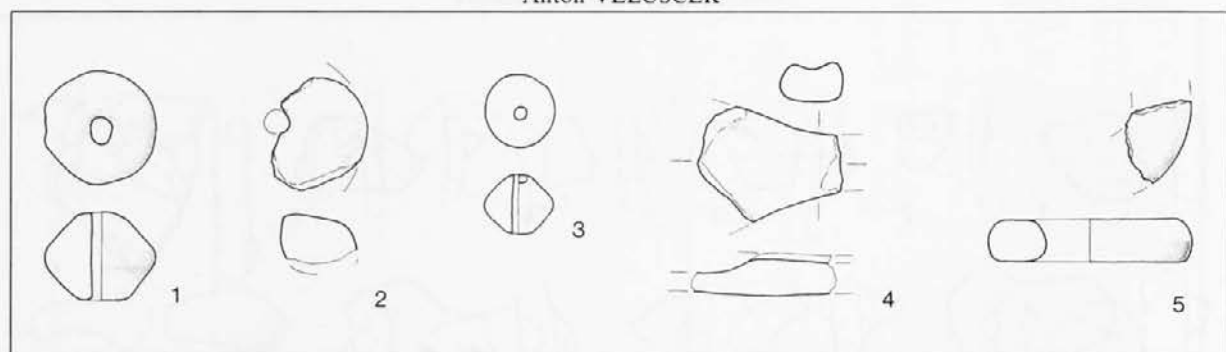
T. 17: Kostel. Sonda 1. Vse glina. M. = 1:3.

Taf. 17: Kostel. Schnitt 1. Alles Ton. M. = 1:3.

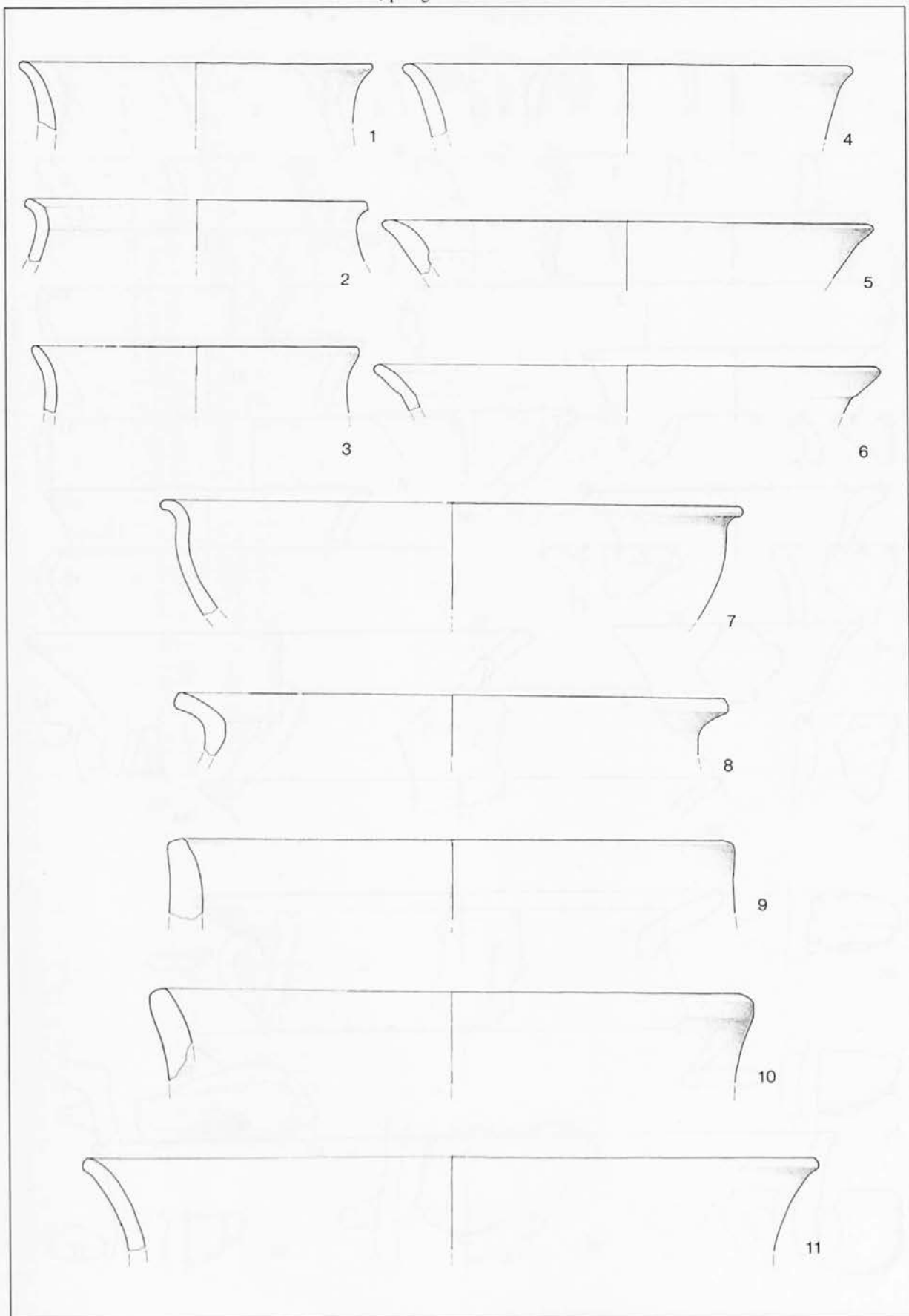
T. 18: Kostel. Sonda 1. Vse glina. M. = 1:3.

Taf. 18: Kostel. Schnitt 1. Alles Ton. M. = 1:3.

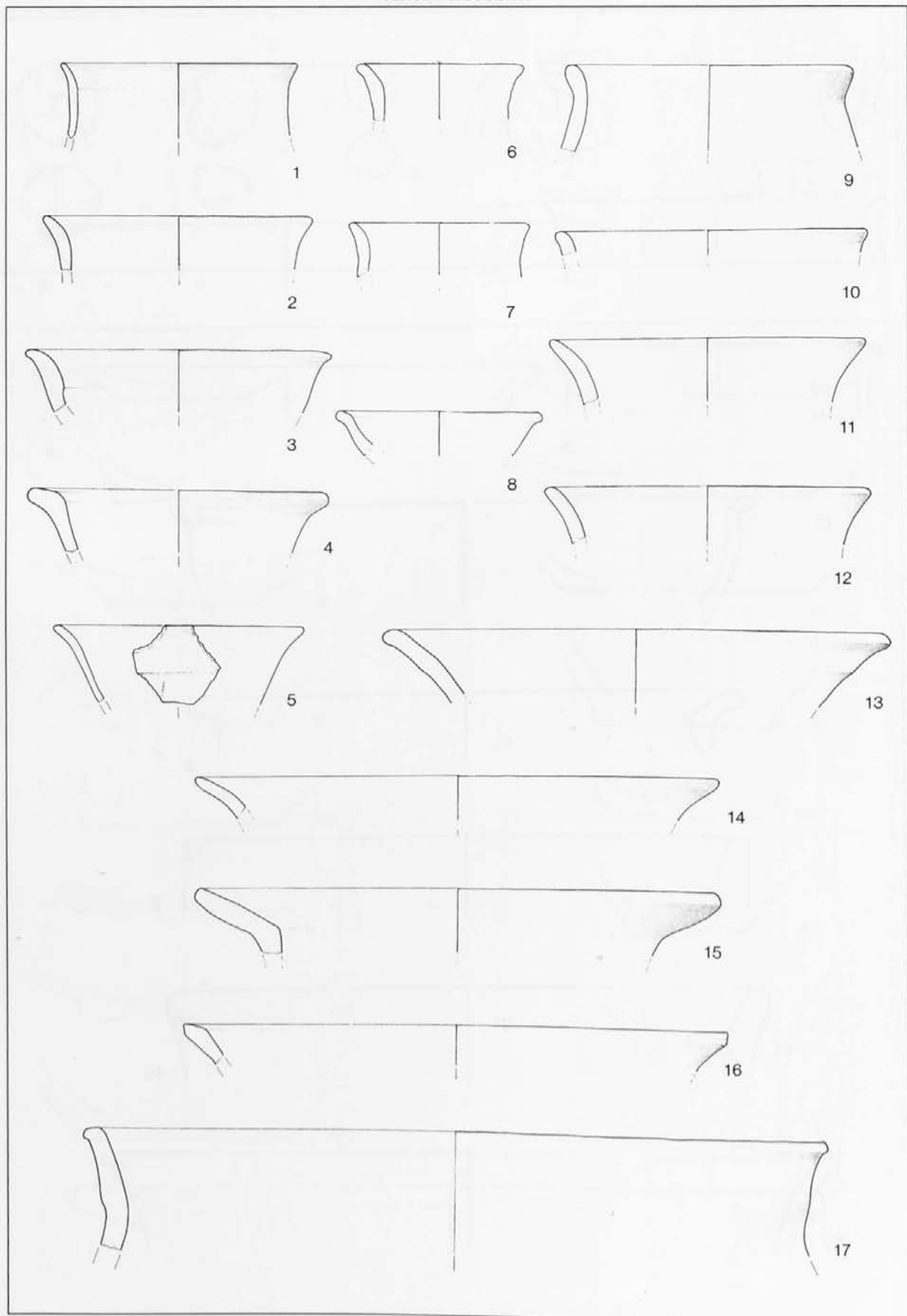
T. 19: Kostel. Sonda 1. Vse glina. M. = 1:3.

Taf. 19: Kostel. Schnitt 1. Alles Ton. M. = 1:3.

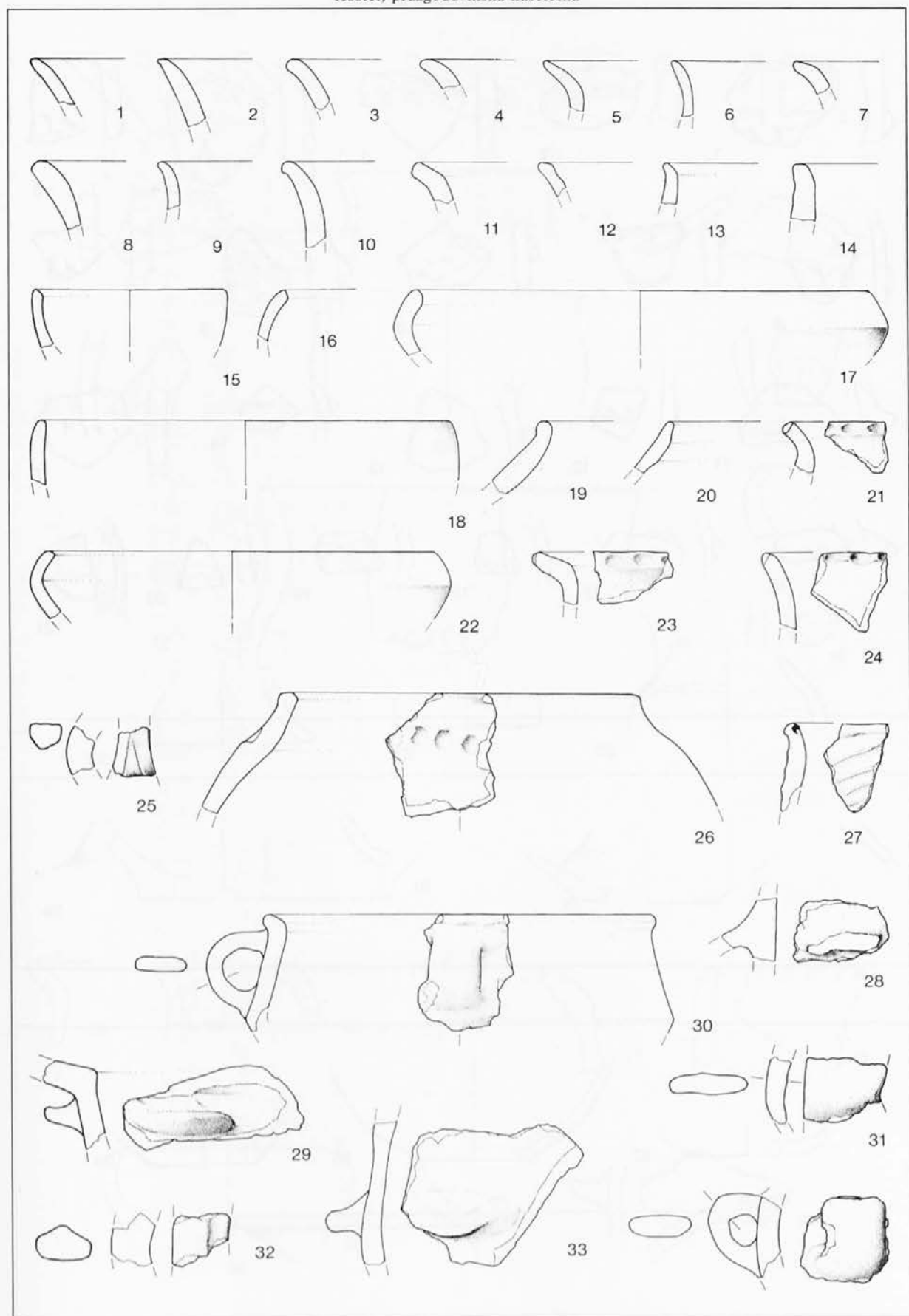
T. 20: Kostel, Sonda 1. Vse glina. M. = 1:3.

Taf. 20: Kostel. Schnitt 1. Alles Ton. M. = 1:3.

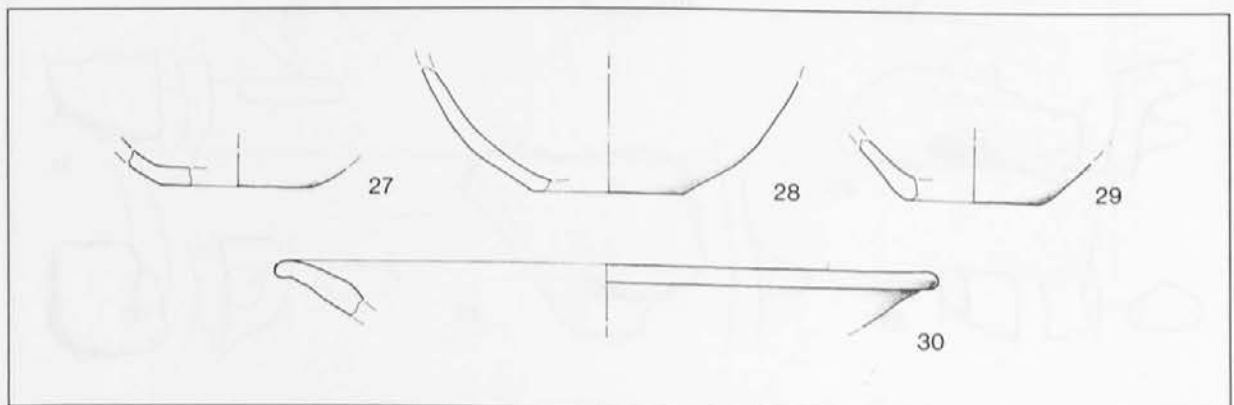
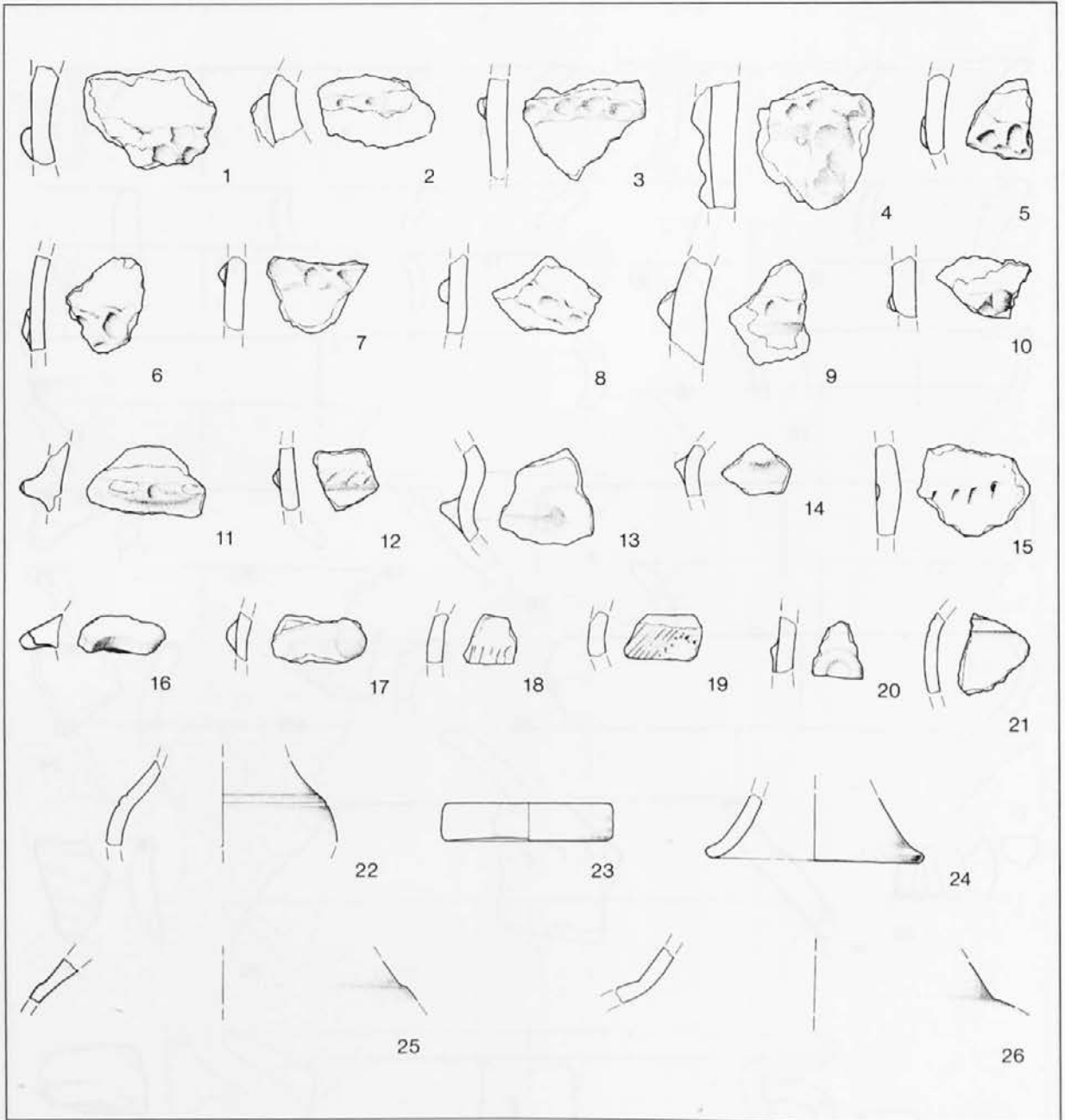
T. 21: Kostel. Sonda 1. Vse glina. 1-16 = 1:3; 17 = 1:4.

Taf. 21: Kostel. Schnitt 1. Alles Tön. 1-16 = 1:3; 17 = 1:4.

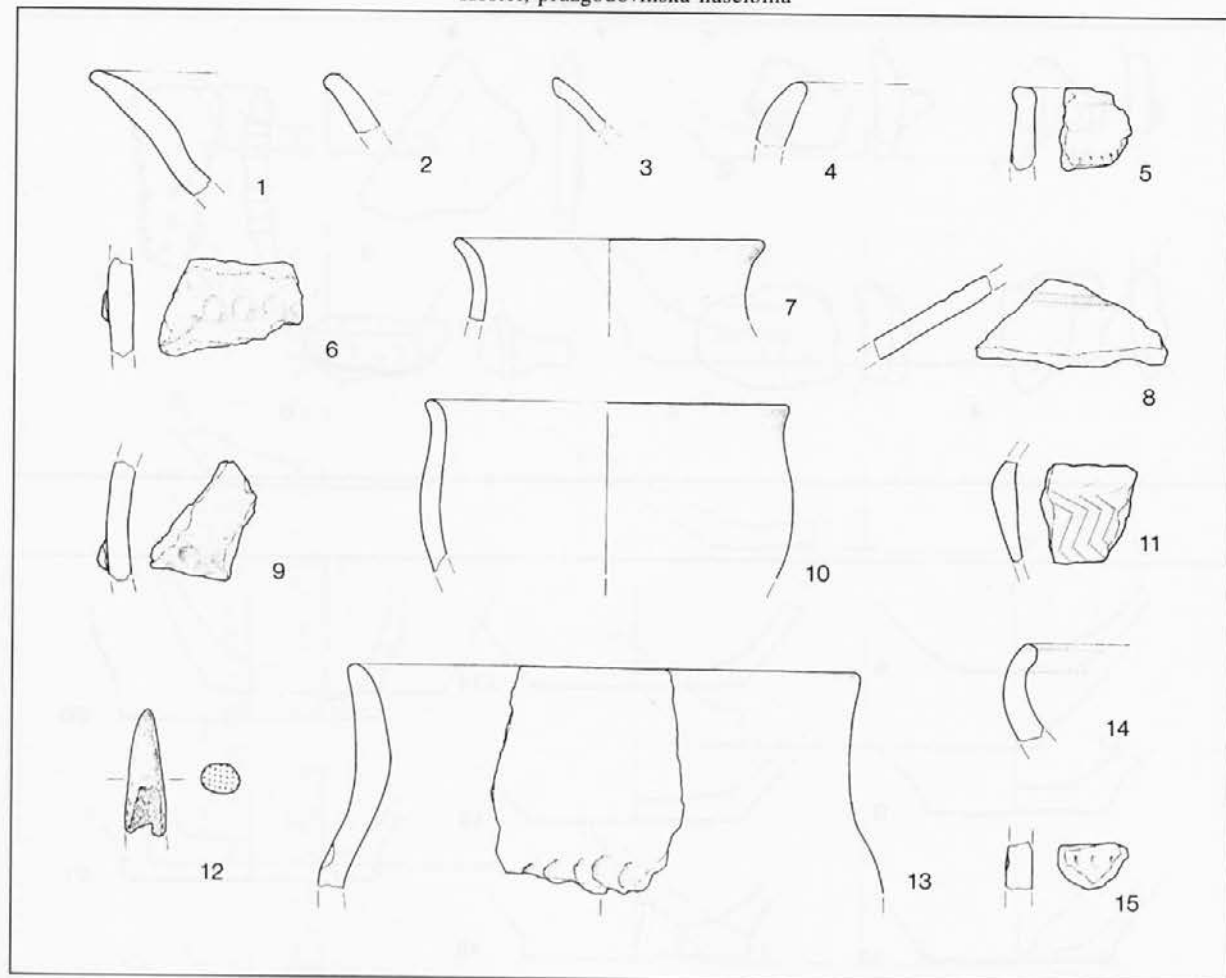
T. 22: Kostel, Sonda 1. Vse glina. M. = 1:3.

Taf. 22: Kostel, Schnitt 1. Alles Ton. M. = 1:3.

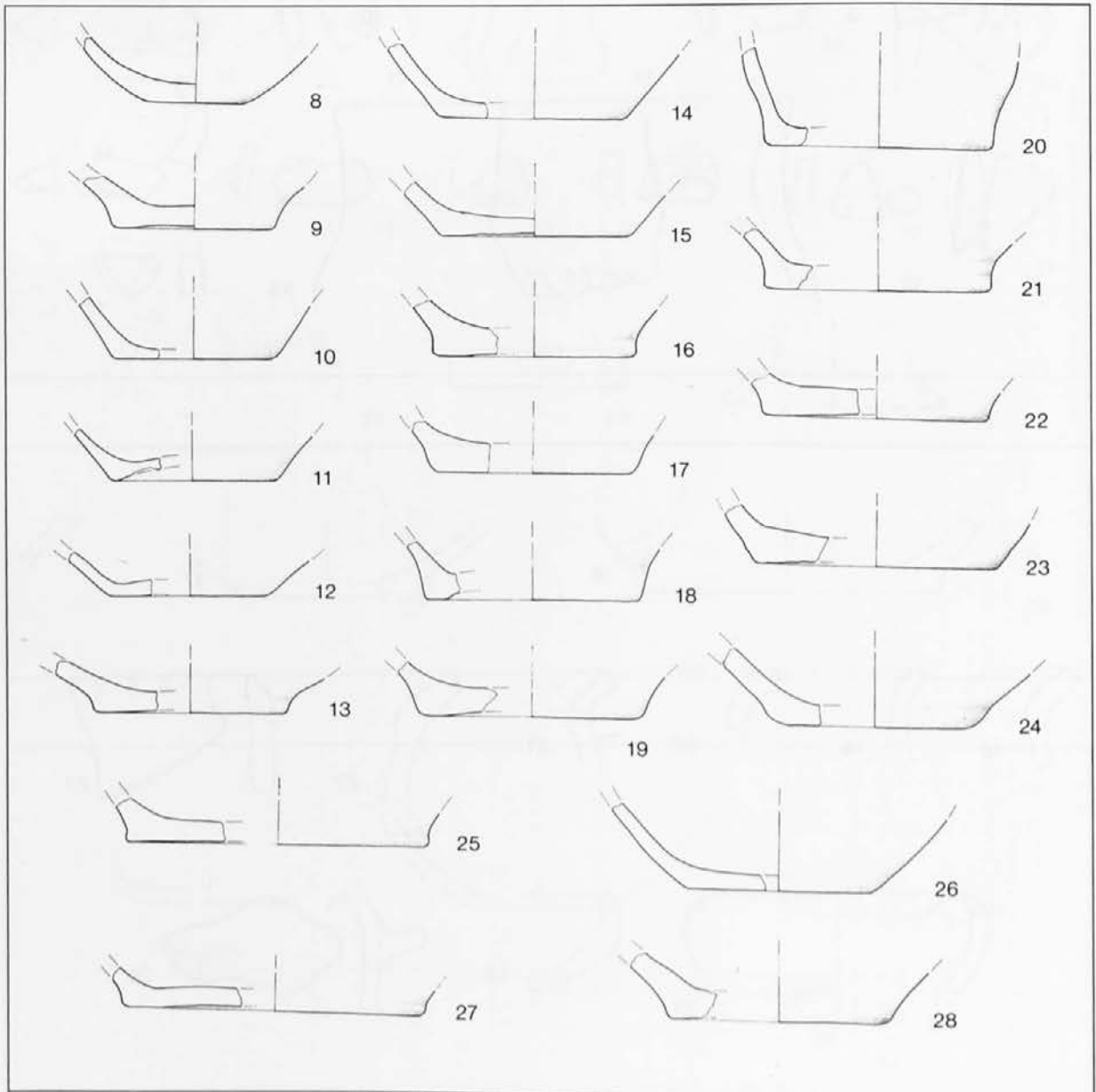
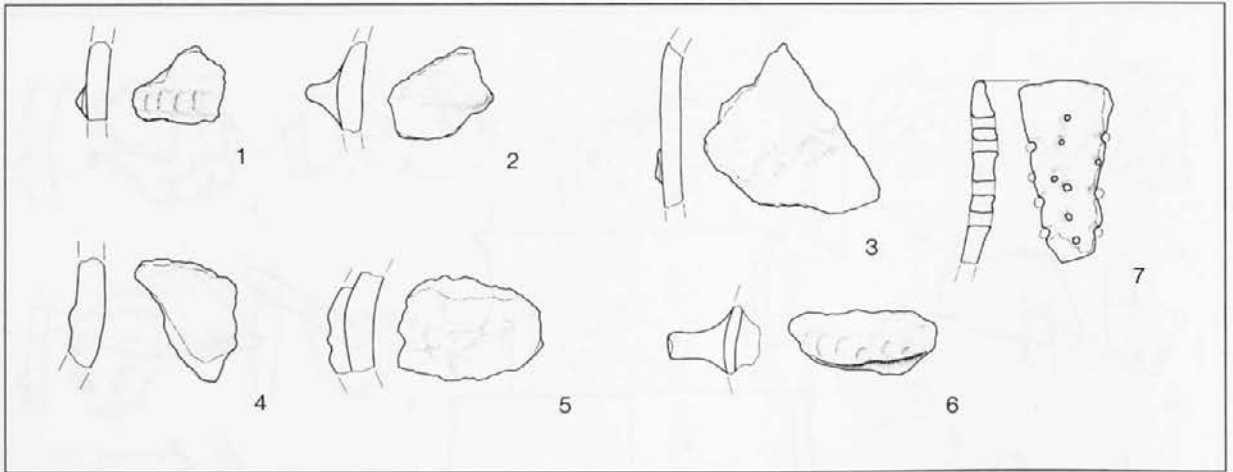
T. 23: Kostel. Sonda 1. Vse glina. M. = 1:3.

Taf. 23: Kostel. Schnitt 1. Alles Ton. M. = 1:3.

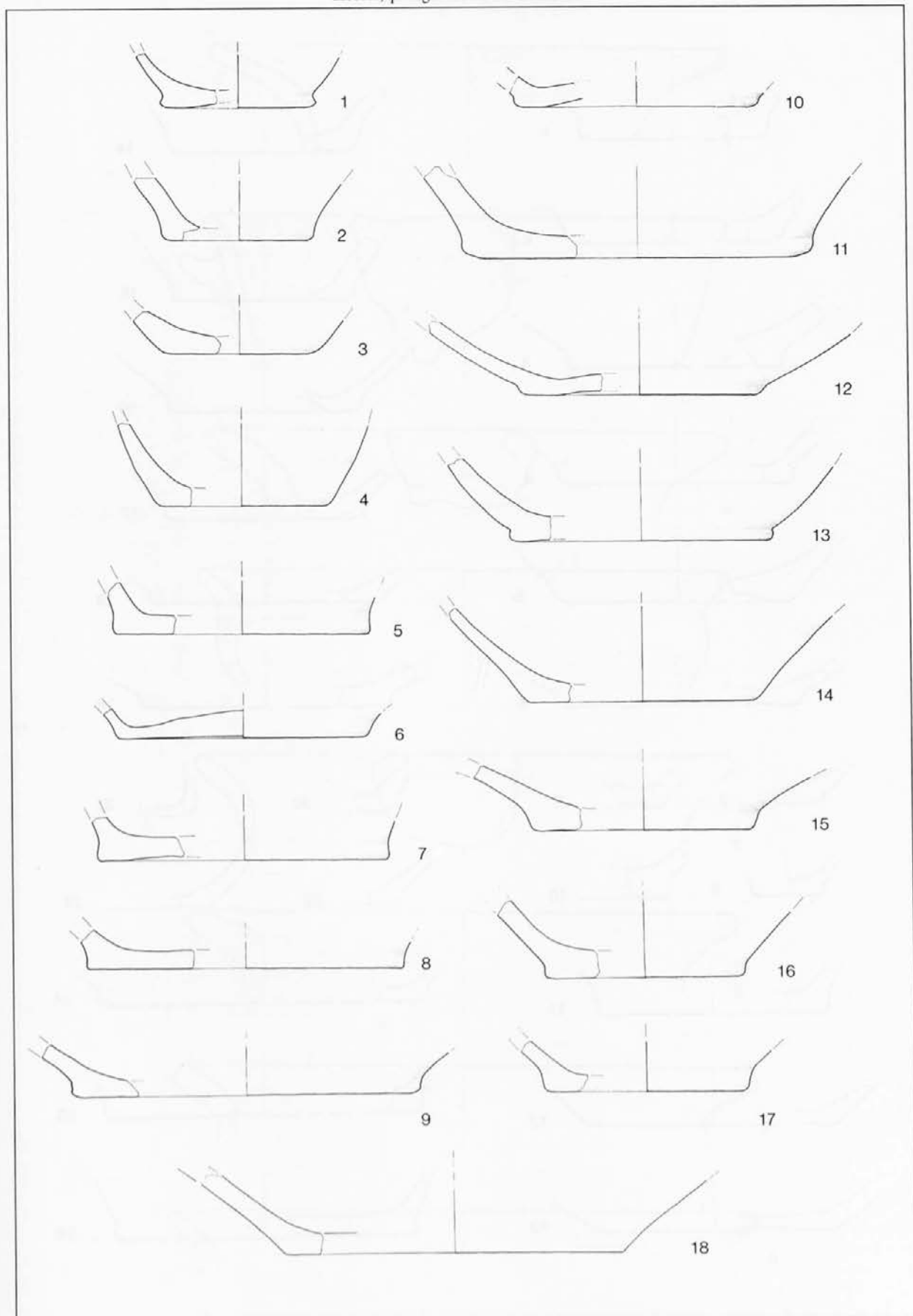

T. 24: Kostel. Sonda 1; 1-11,13-15 glina; 12 kost. Sonda 2; 16-26 glina. M. = 1:3.

Taf. 24: Kostel. Schnitt 1; 1-11,13-15 Ton; 12 Knochen. Schnitt 2; 16-26 Ton. M. = 1:3.

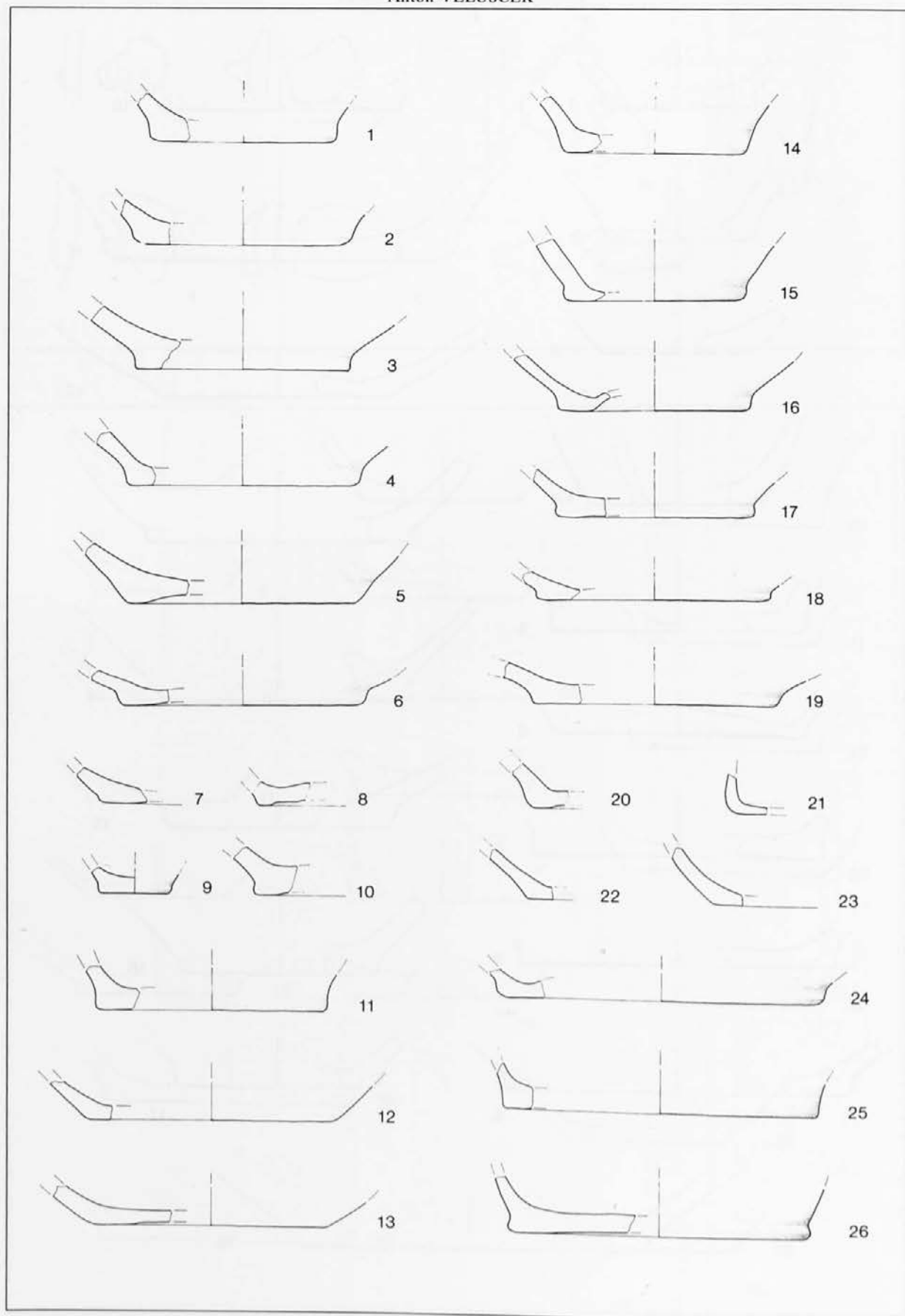

T. 25: Kostel. Sonda 2. Vse glina. M. = 1:3.
Taf. 25: Kostel. Schnitt 2. Alles Tön. M. = 1:3.

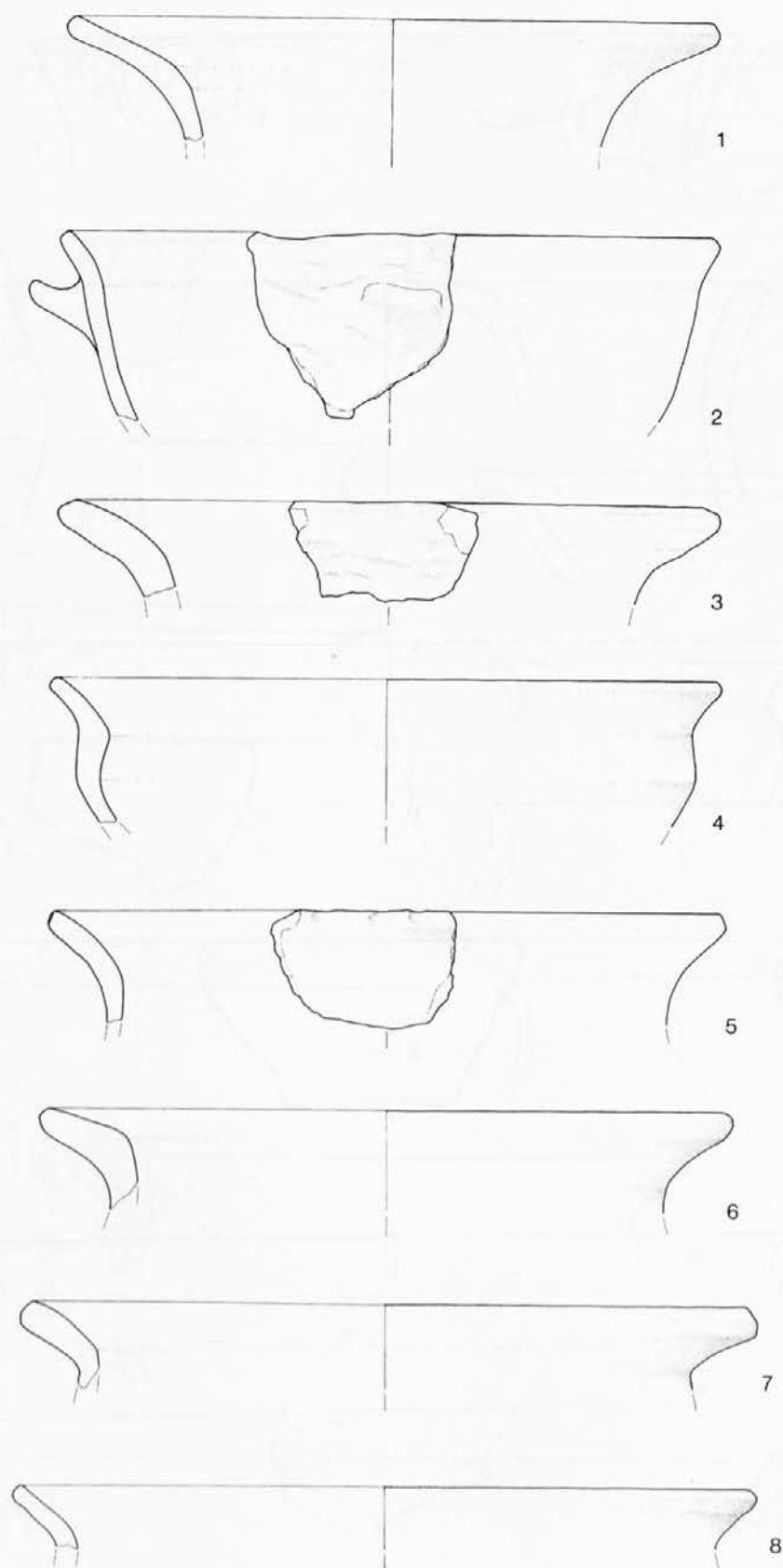

T. 26: Kostel. Sonda 2. Vse glina. M. = 1:3.

Taf. 26: Kostel. Schnitt 2. Alles Ton. M. = 1:3.

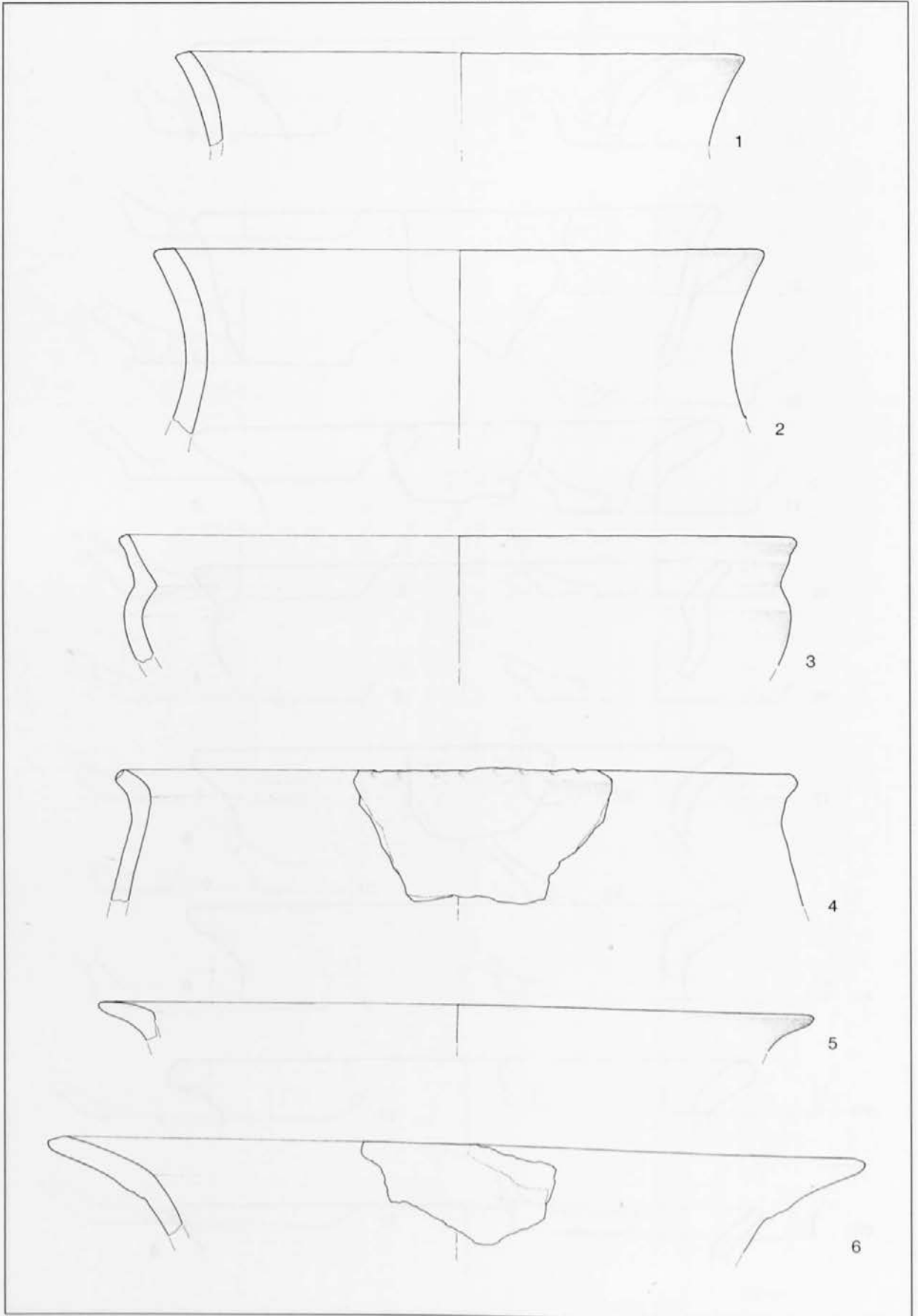

T. 27: Kostel. Sonda 2. Vse glina. M. = 1:3.
Taf. 27: Kostel. Schnitt 2. Alles Ton. M. = 1:3.

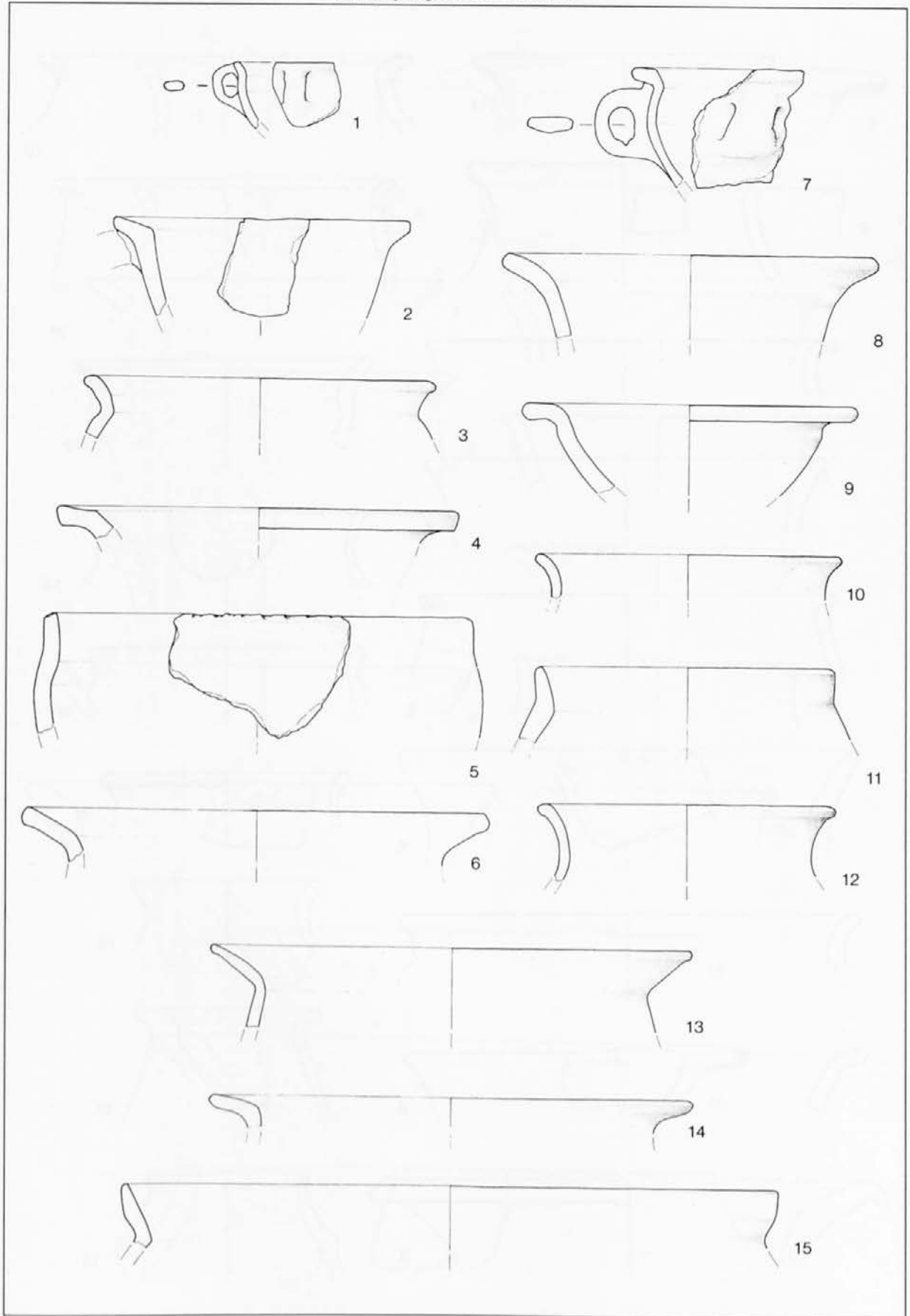
T. 28: Kostel. Sonda 2. Vse glina. M. = 1:3.

Taf. 28: Kostel. Schnitt 2. Alles Ton. M. = 1:3.

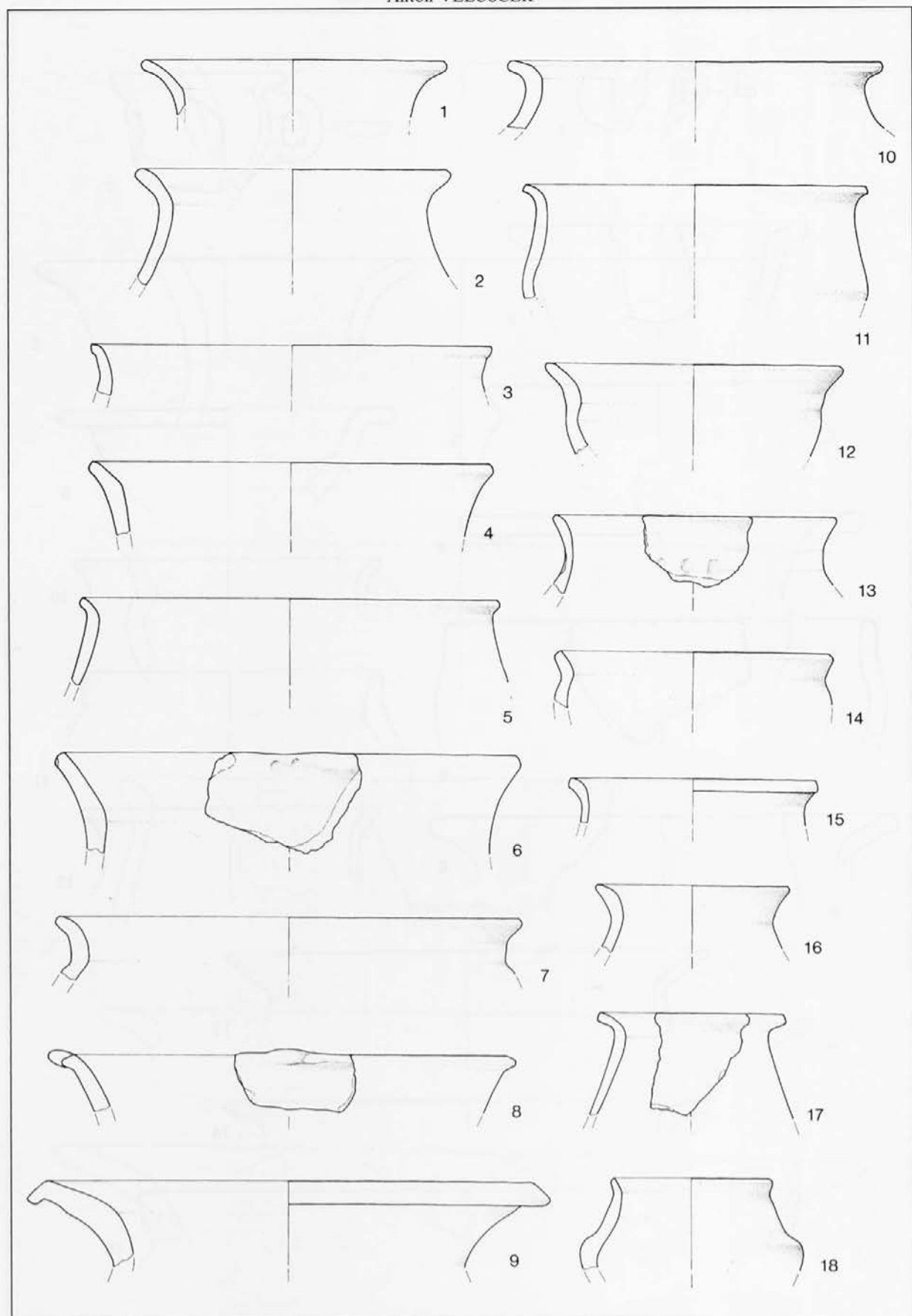
T. 29: Kostel. Sonda 2. Vse glina. M. = 1:3.

Taf. 29: Kostel. Schnitt 2. Alles Ton. M. = 1:3.

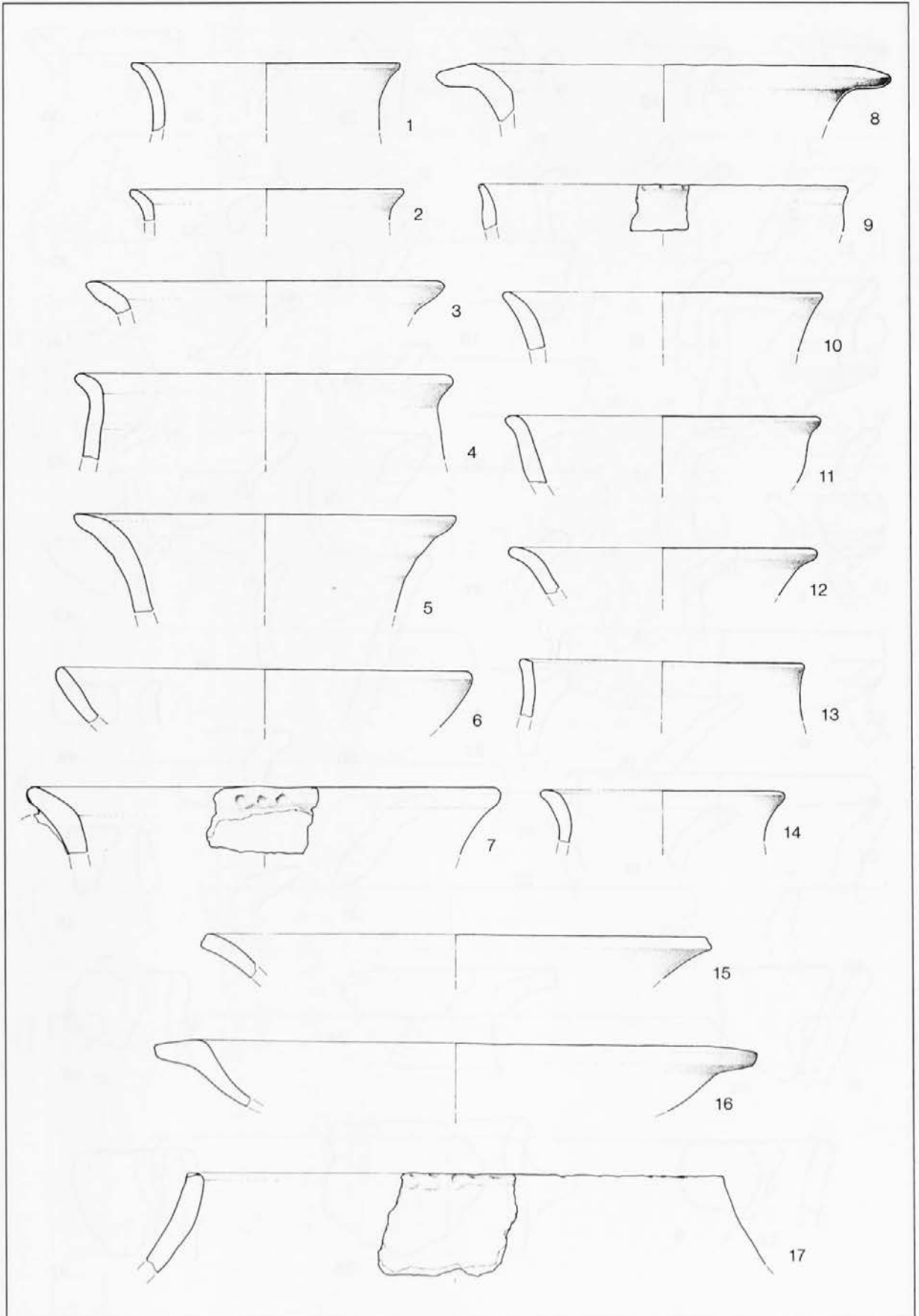
T. 30: Kostel. Sonda 2. Vse glina. M. 1-14 = 1:3; 15 = 1:4.

Taf. 30: Kostel. Schnitt 2. Alles Ton. M. 1-14 = 1:3; 15 = 1:4.

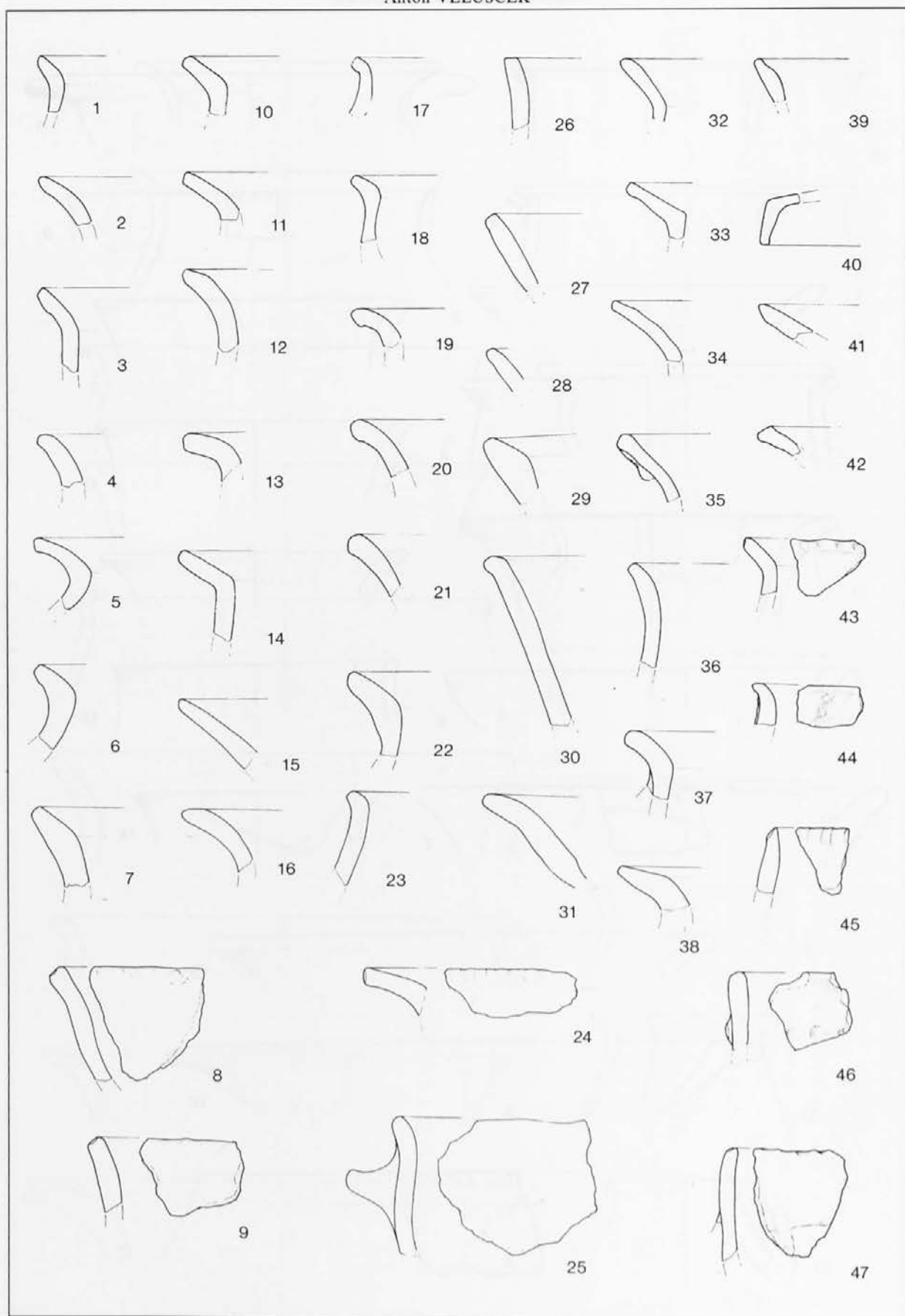

T. 31: Kostel. Sonda 2. Vse glina. M. = 1:3.

Taf. 31: Kostel. Schnitt 2. Alles Ton. M. = 1:3.

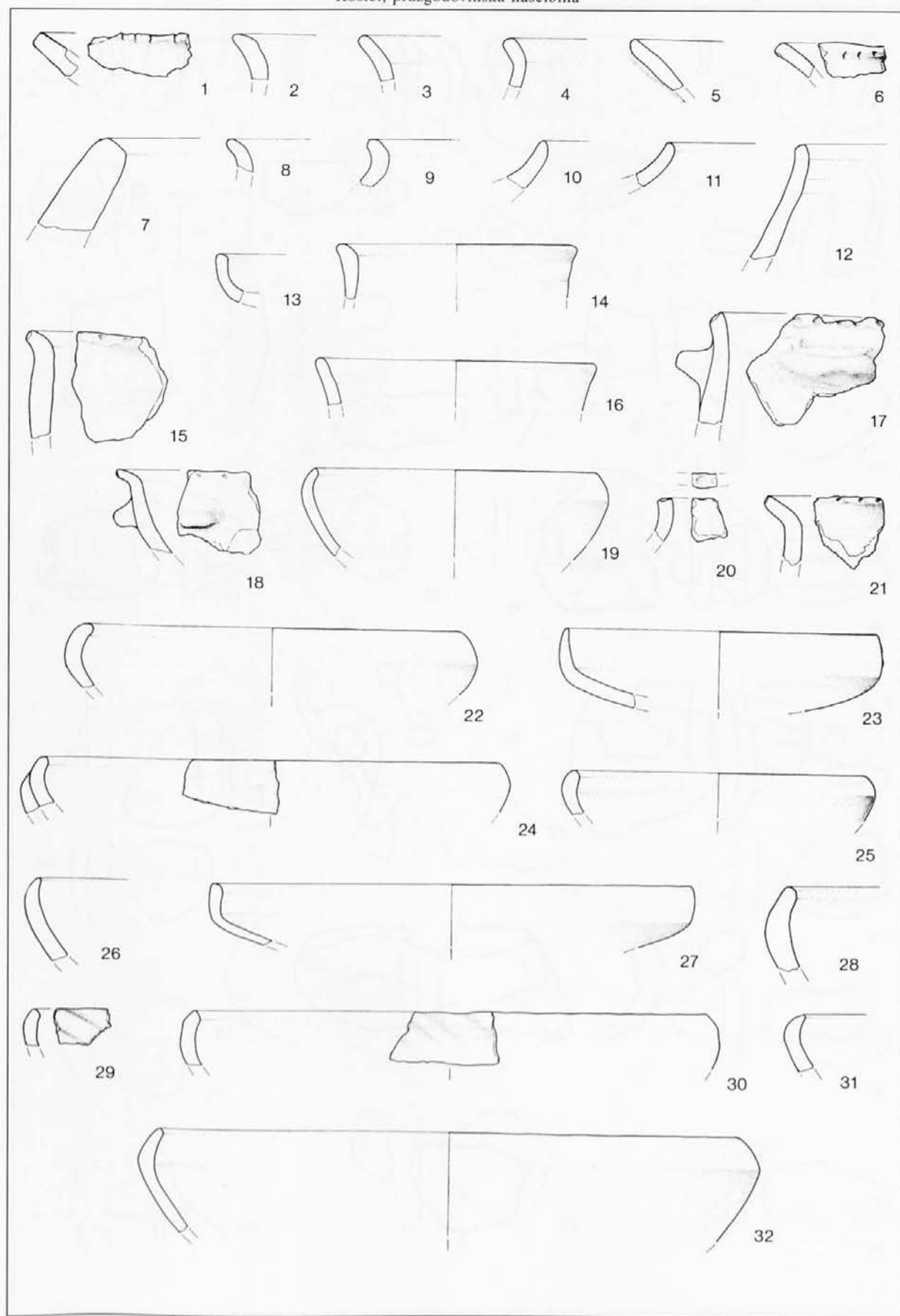
T. 32: Kostel. Sonda 2. Vse glina. M. = 1:3.
Taf. 32: Kostel. Schnitt 2. Alles Ton. M. = 1:3.

T. 33: Kostel. Sonda 2. Vse glina. M. = 1:3.

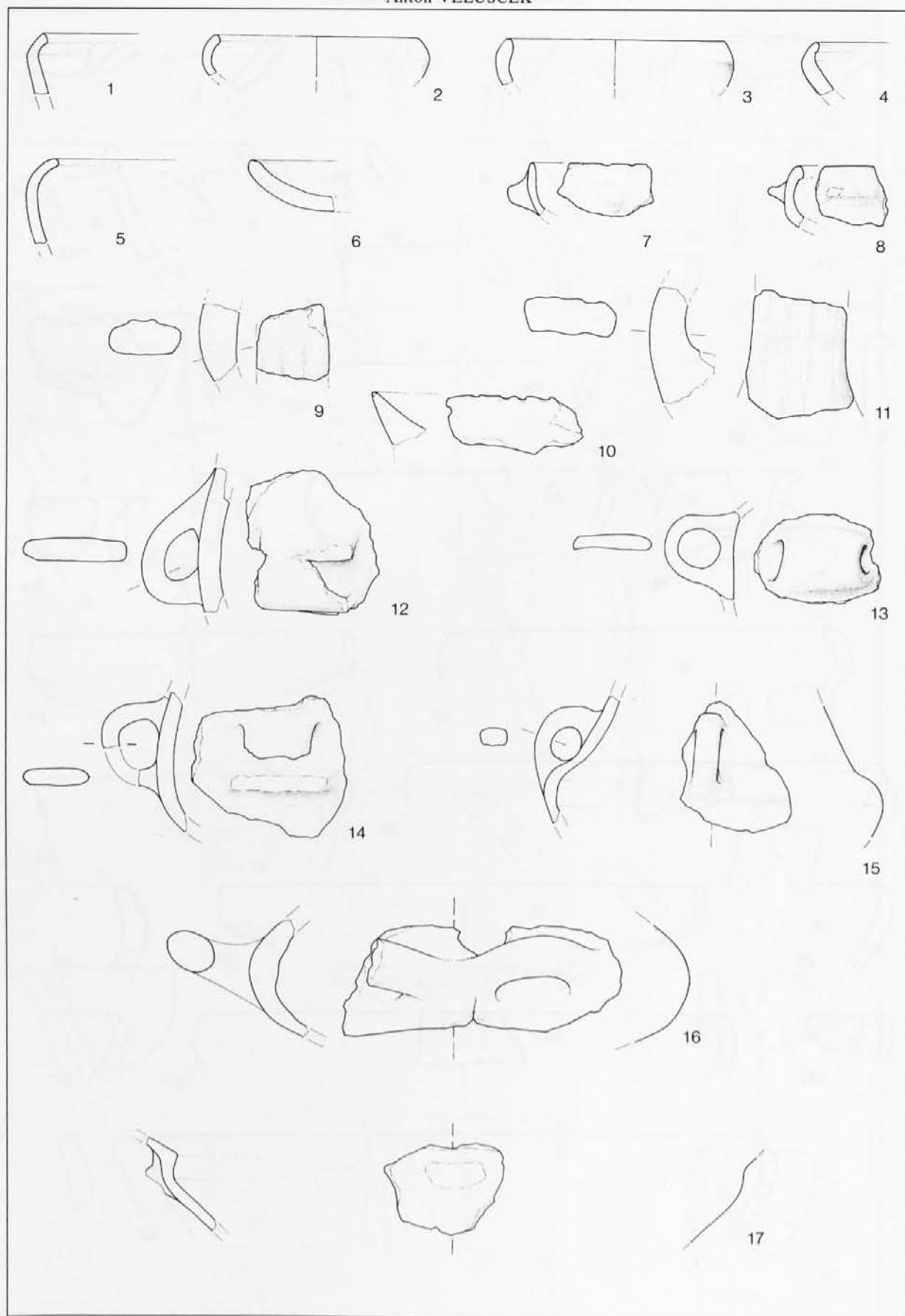
Taf. 33: Kostel. Schnitt 2. Alles Ton. M. = 1:3.

Kostel, prazgodovinska naselbina

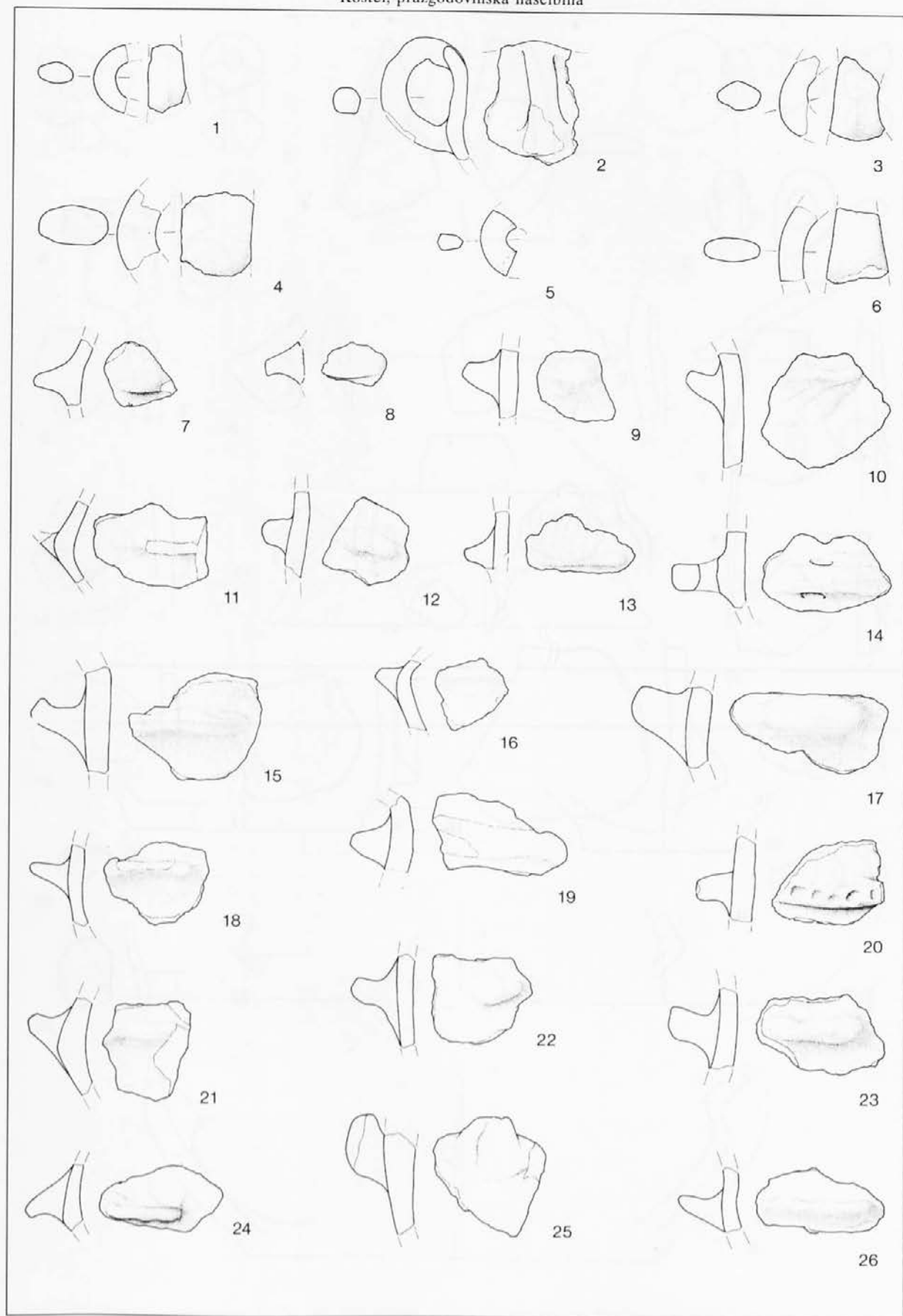

T. 34: Kostel. Sonda 2. Vse glina. M. = 1:3.

Taf. 34: Kostel. Schnitt 2. Alles Ton. M. = 1:3.

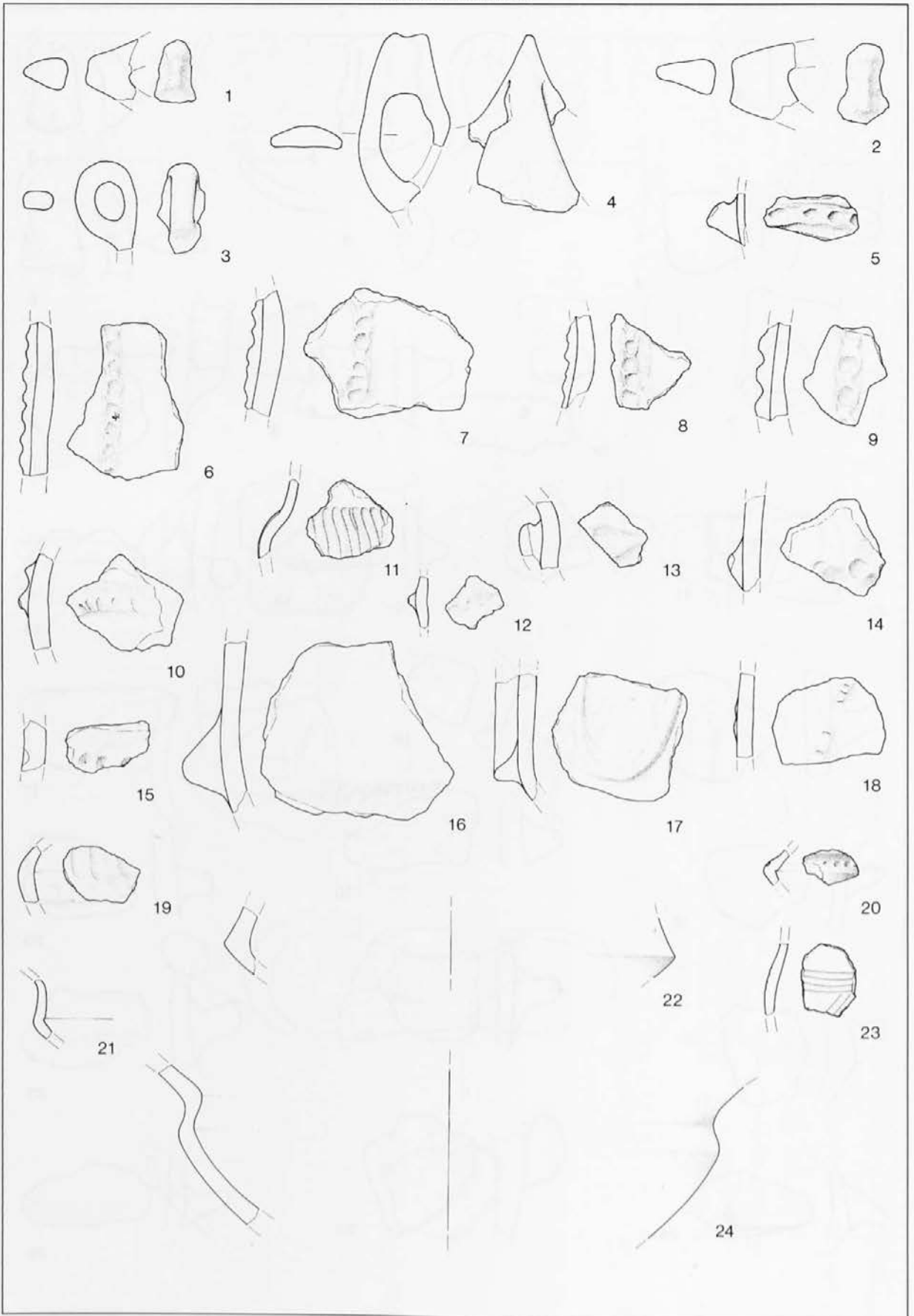

T. 35: Kostel. Sonda 2. Vse glina. M. = 1:3.
Taf. 35: Kostel. Schnitt 2. Alles Ton. M. = 1:3.

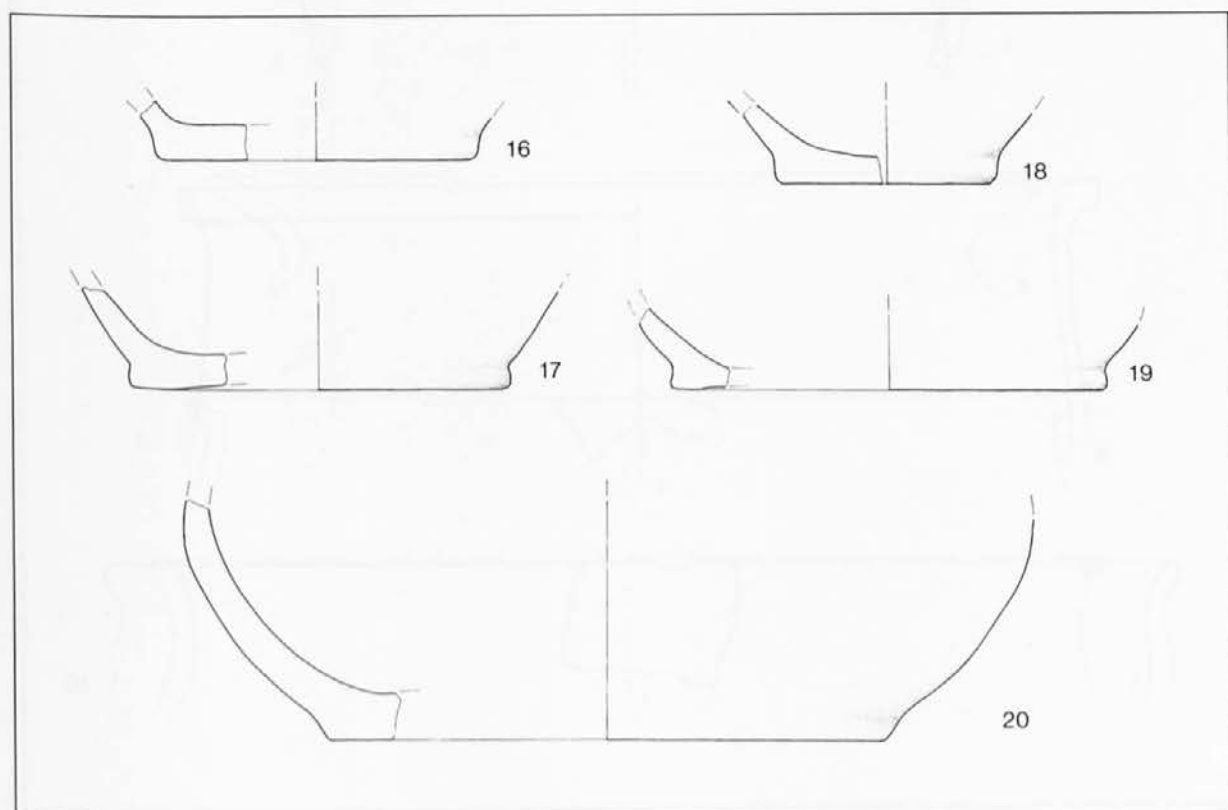
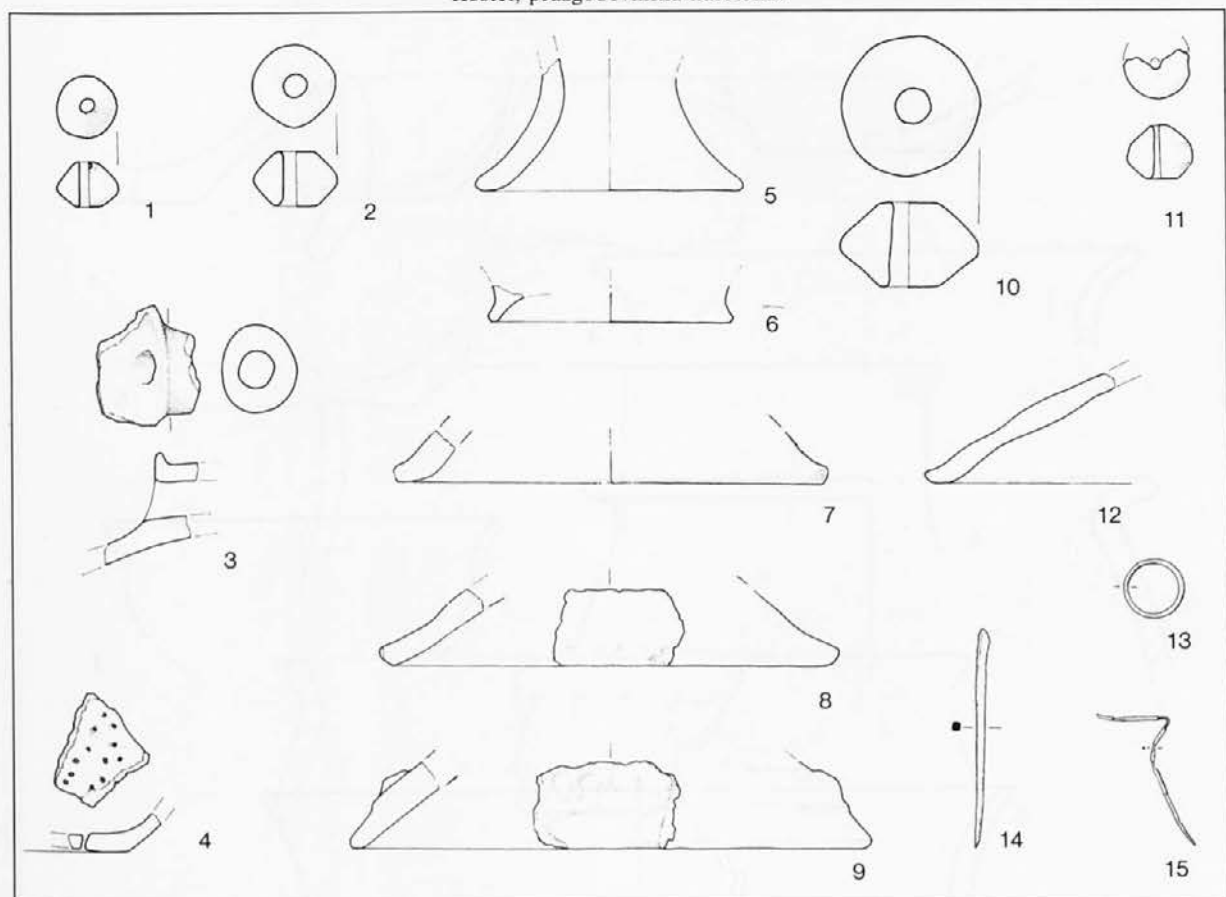

T. 36: Kostel. Sonda 2. Vse glina. M. = 1:3.

Taf. 36: Kostel. Schnitt 2. Alles Ton. M. = 1:3.

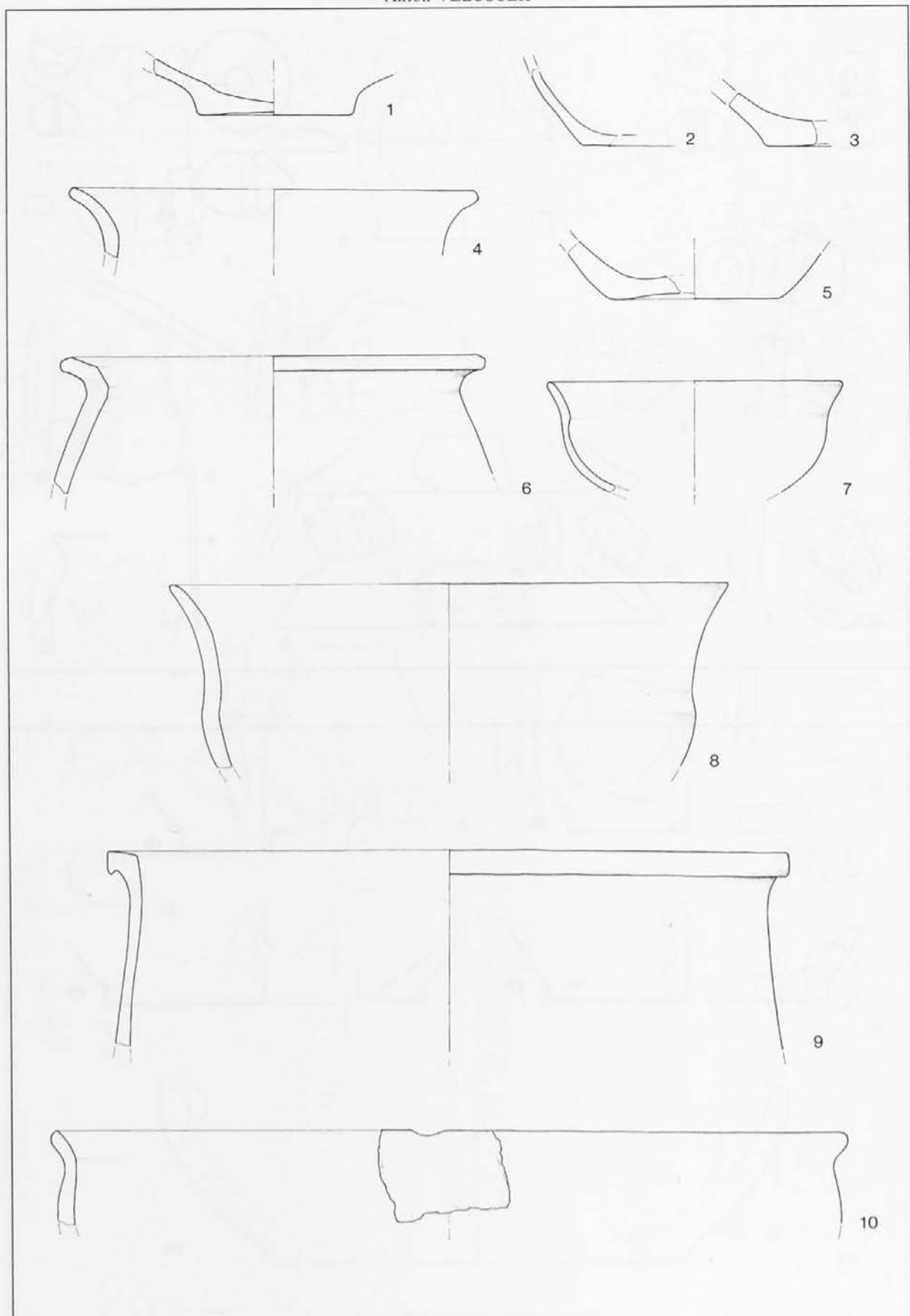

T. 37: Kostel. Sonda 2. Vse glina. M. = 1:3.
Taf. 37: Kostel. Schnitt 2. Alles Ton. M. = 1:3.

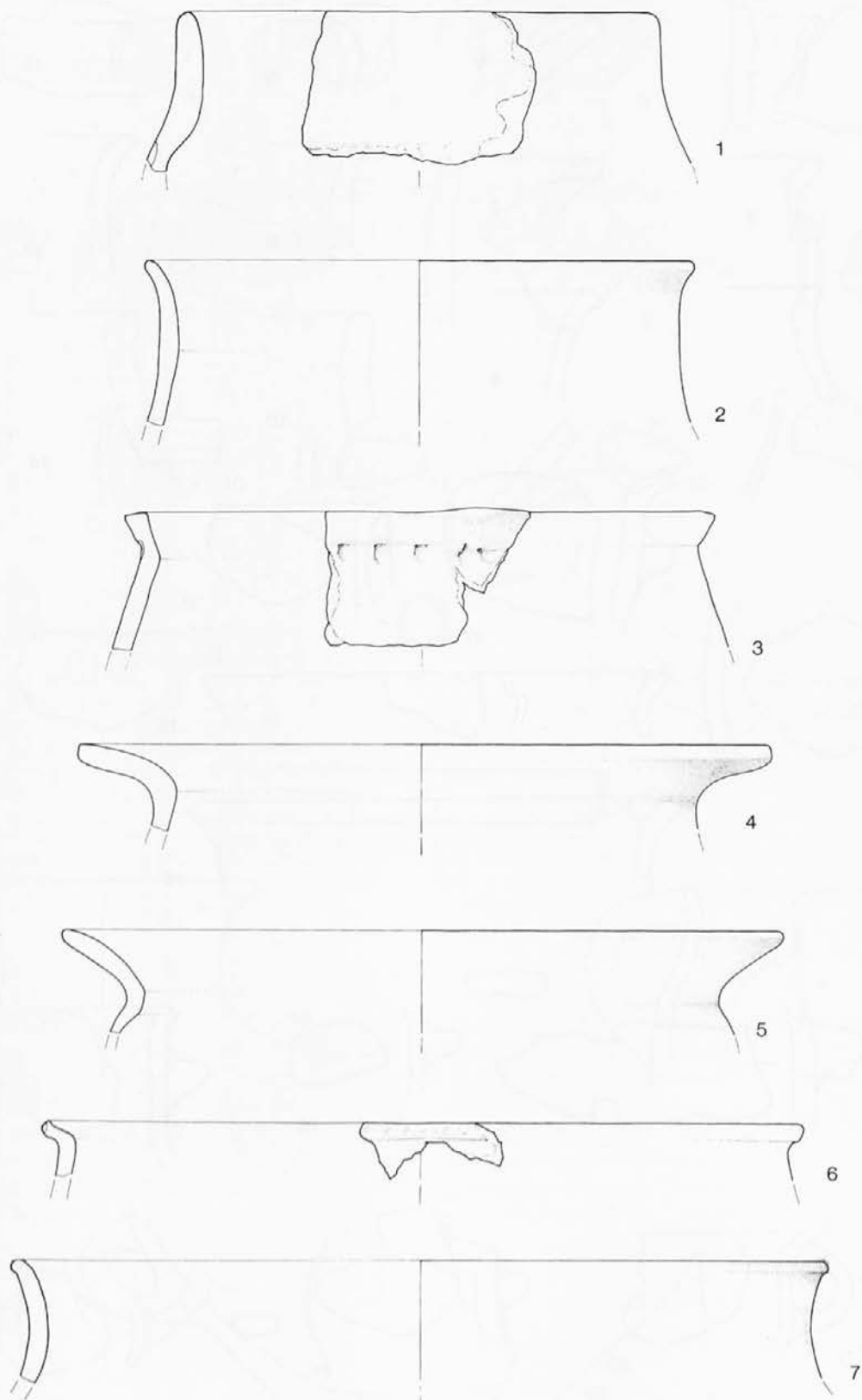

T. 38: Kostel. Sonda 2. 1-12 glina; 13-15 bron. M. = 1:3.

Taf. 38: Kostel. Schnitt 2. 1-12 Ton; 13-15 Bronze. M. = 1:3.

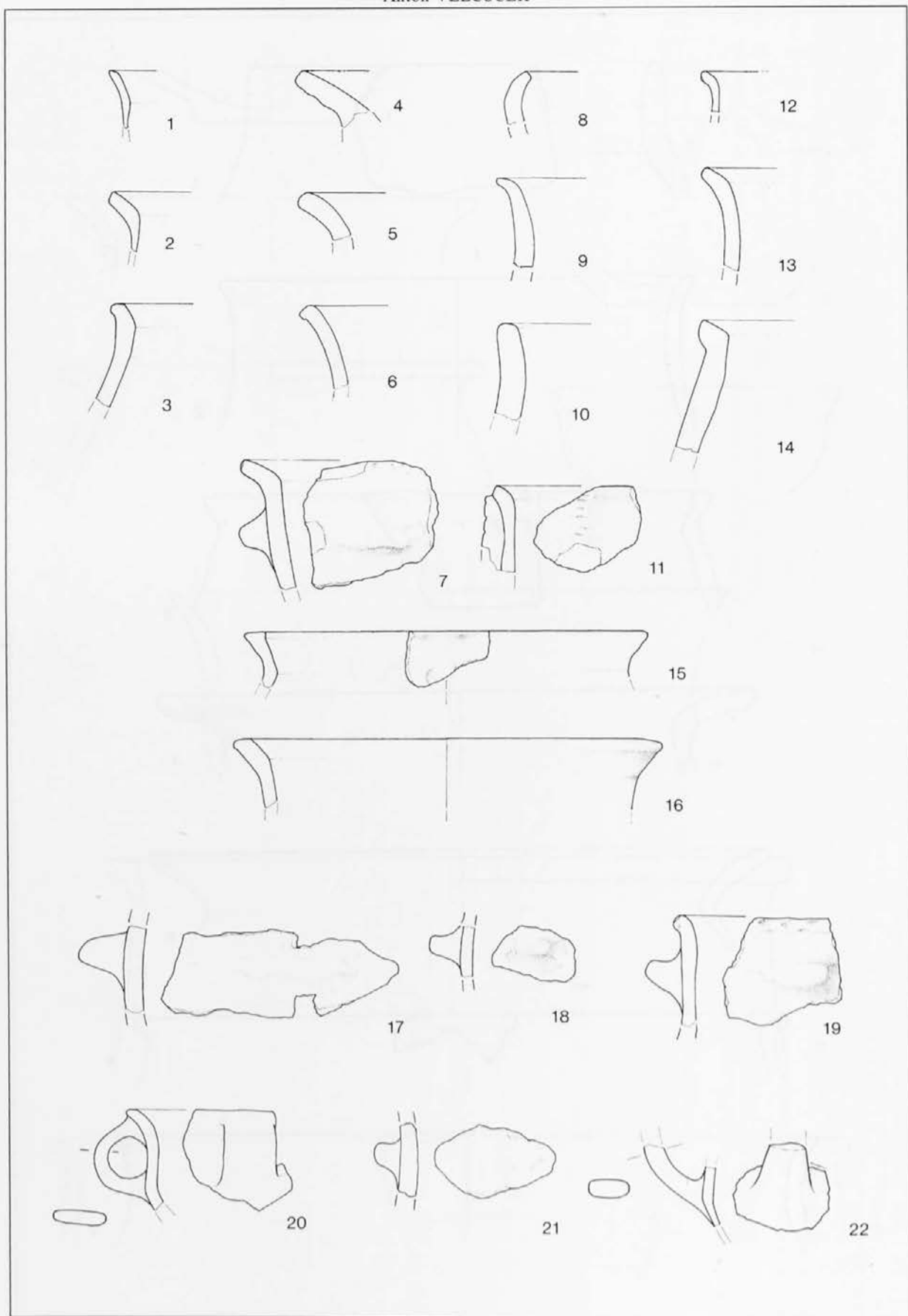

T. 39: Kostel. Sonda 2. Vse glina. M. = 1:3.
Taf. 39: Kostel. Schnitt 2. Alles Ton. M. = 1:3.

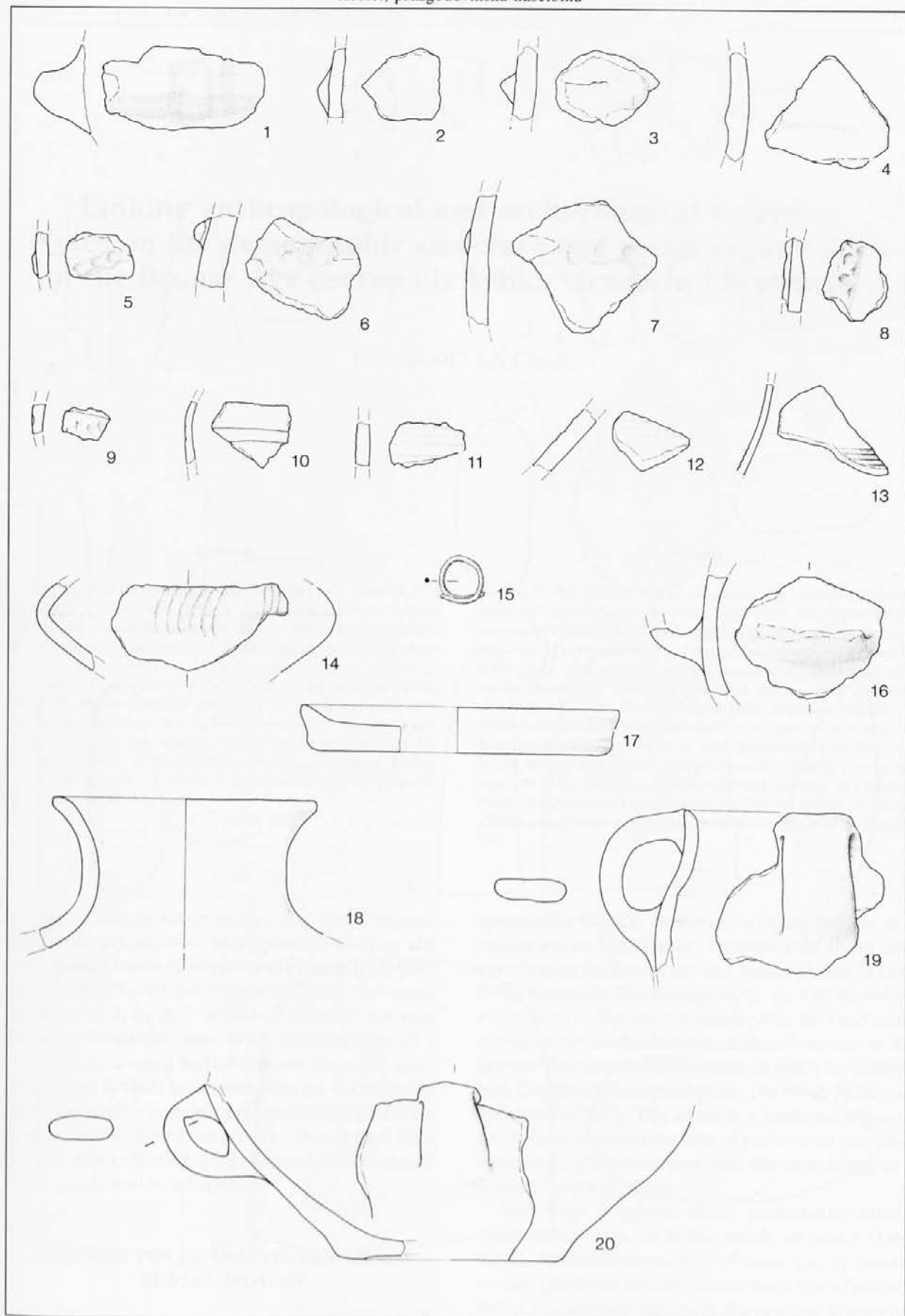
T. 40: Kostel. Sonda 2. Vse glina. M. 1-5 = 1:3; 6,7 = 1:4.

Taf. 40: Kostel. Schnitt 2. Alles Ton. M. 1-5 = 1:3; 6,7 = 1:4.

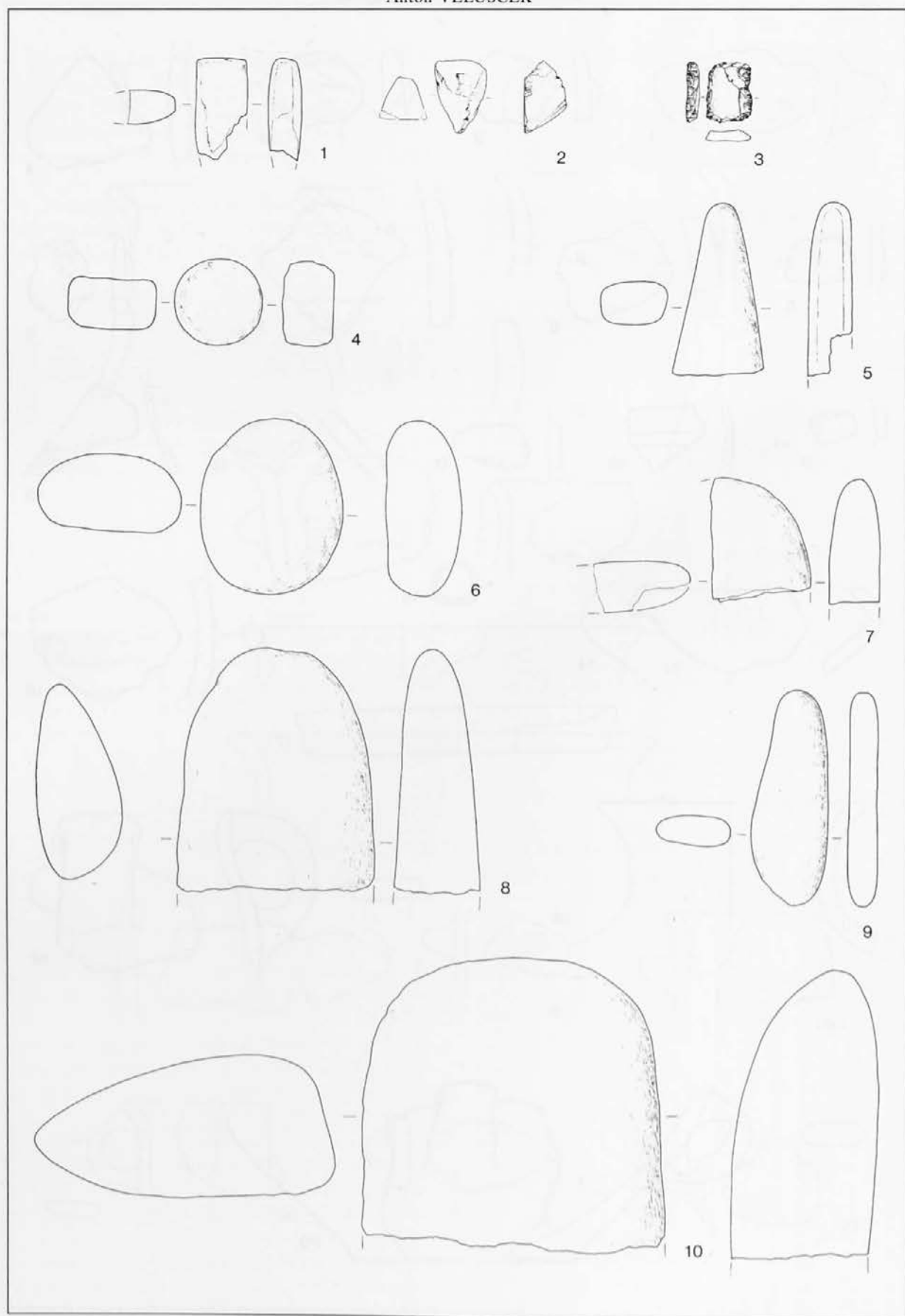
T. 41: Kostel. Sonda 2. Vse glina. M. = 1:3.

Taf. 41: Kostel. Schnitt 2. Alles Ton. M. = 1:3.

T. 42: Kostel. Sonda 2. 1-14,16-20 glina; 15 bron. M. = 1:3.

Taf. 42: Kostel. Schnitt 2. 1-14,16-20 Ton; 15 Bronze. M. = 1:3.

T. 43: Kostel. Sonda 1. Vse kamen. M. = 1:3.

Taf. 43: Kostel. Schnitt 1. Alles Stein. M. = 1:3.

Linking anthropological and archaeological evidence: Notes on the demographic structure and social organisation of the Bronze Age necropolis Velika Gruda in Montenegro

Philippe DELLA CASA

Izvleček

Gomila Velika Gruda na vzhodni jadranski obali, je bila izkopana v letih 1988-1990. V zgornjih plasteh so odkrili nekropolo z začetka mlajše bronaste dobe, s skupinskimi skeletnimi in žganimi grobovi, kostnicami in otroškimi pokopi v žarah. Antropološka analiza ostankov kaže na populacijo z majhnim številom otrok. Arheološka slika kaže, da večina keramike izvira iz žarnih grobov. Ti so imeli v gomili slabe pogoje za ohranitev, kar bi lahko povzročilo odsotnost perinatalnega dela populacije (novorojenčki in dojenčki). Na podlagi modela, da skupinski pokopi predstavljajo družinske grobove, lahko sledi, da je grobišče na začetku pripadalo majhni vaški skupnosti.

Abstract

The burial mound Velika Gruda on the eastern Adriatic coast was excavated in the years 1988-1990. The upper layers recovered a necropolis of the beginning of the late Bronze Age with collective inhumations and cremations, ossuaria and infant's jar burials. The anthropological analysis of the human remains showed an average population with a small amount of young children. The archaeological situation, however, evidences that an important number of pottery finds comes from jar burials that suffered poor preserving conditions in the mound and should thus produce the missing perinatal segment of the population (newborns and infants). In a model where the collective burials represent "family graves", a small village community can be postulated at the origin of the burial site.

The demographic structure and social organisation of prehistoric necropolises and thus the relationship between buried and living populations are much debated subjects, with some recurring features such as the "deficit of infants" strongly biasing the discussion. With the example of a recently excavated burial site on the east Adriatic coast, it shall be shown that we do have the necessary tools to approach questions of demography and society even on sites that at first sight seem to be suffering geographical isolation and poor preservation of finds.

TIVATSKO POLJE AND VELIKA GRUDA BURIAL MOUND

In the years 1988-90, the Department of Prehistory of the University of Zurich lead by Prof. Margarita Primas and the Opštinski zavod za zaščito

spomenika kulture in Kotor, with its former director Jovan Martinović, collaborated in an excavation on the burial mound Velika Gruda in the Boka Kotorska, Montenegro (*Fig. 1*). The tumulus is situated in the wide coastal plain of Tivat and is only a few hundred metres distant from the well-known Mala Gruda barrow with its richly furnished late Copper Age central grave (Parović-Pešikan, Truhović 1971). The plain is a traditionally agricultural area and at the time of publication partially occupied by Tivat airport and the expanding industrial zone of Kotor.

Very little is known about prehistoric settlement in this area, as in the whole of South Dalmatia. Besides excavations of some ever-present tumuli (gomile), investigations have been limited so far to a few cave sites on the steeper slopes of the Boka Kotorska in Spila near Perast or Vranjaj above Herceg-Novi (Marković 1985), as well as single trenches in hillforts (gradine) surround-

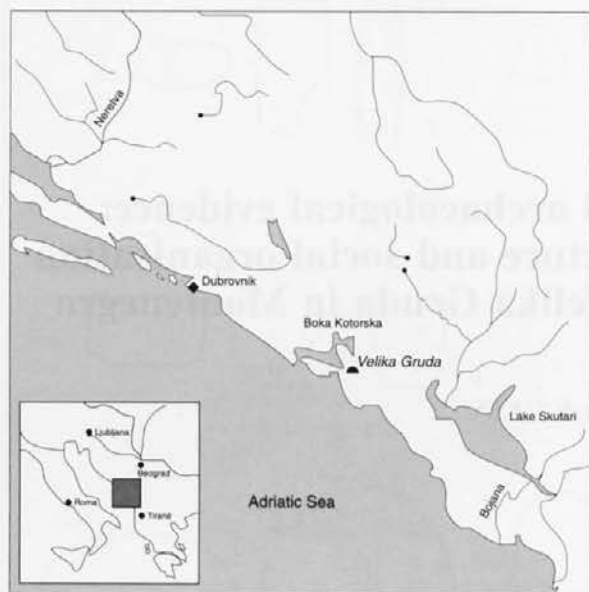

Fig. 1: Location of the burial mound Velika Gruda on the Adriatic coast.

Sl. 1: Lega gomile Velika Gruda.

ing the Tivatsko polje, e. g. Sv. Luka-Gosići and Pjaca-Vranovići (Pušić 1976; Parović-Pešikan 1977-1978). The hillforts have, until now, not provided material earlier than the Iron Age; the Late Copper and Bronze Age are poorly documented and their archaeological and chronological situation not entirely clarified (Della Casa 1995a). Statements on possible topographical locations of sites and subsistence patterns of prehistoric populations are not yet more than first hypotheses in a very complex issue (Benac 1990; Čović 1990; Della Casa 1996).

The well preserved tumulus Velika Gruda is 6 m high with a diameter of 26 m and a volume of nearly 1600 m³. It consists of a multi-layered clay mound with a top stone covering up to 1 m thick. The simplified stratigraphy (Fig. 2) illustrates the sequence of clay and stone tips in the mound: the primary central grave 1 - a slab cist - goes together with the first clay mound (A). At a much later

point in time, grave 2 was set in a pit on top of the existing tumulus and covered with a heap of stones (B). The mound was then twice enlarged by substantial tips of clay (C1, C2) and more graves were added. The ones on top of layer C2 were subsequently covered by a massive stone tip (D) with again more graves placed in it.

The different periods of occupation can be dated both by archaeological finds and a series of radiocarbon dates. The central grave and first tumulus belong to the Mala Gruda late Copper Age phase (Primas 1992; Primas 1996). The subsequent graves and mound tips (B-D) together form a cultural and chronological unity, a necropolis dated to the beginning of the late Bronze Age - Reinecke's Bz D (Della Casa 1996). The mound was reused for a burial in the early Iron Age and again probably in the Middle Ages.

GRAVE AND BURIAL FORMS OF THE BRONZE AGE NECROPOLIS

The diversity of grave and burial forms is a conspicuous feature of the Velika Gruda necropolis. In the Bronze Age occupation period, collective inhumations and cremations, ossuaria and jar burials appear side by side (Fig. 3). Characteristics of the collective graves are a rectangular shape, an enclosing made of blocks or slabs, a gravel bed as base for inhumations as well as a stone and slab covering. The tombs are prevalently oriented SE-NW with the individuals buried on their right or left sides in a flexed position. Despite the very poor preservation of most of the skeletal material, evidence is given that the collective graves are the result of a gradual addition of subsequent burials. This is exemplified by the situation in grave 2, where one clearly identifies the last burial in situ with the remains of former burials scooped aside (Fig. 4). In grave 9, the only collective cremation burial of the mound, the individuals were cremated in situ and extinguished with lime-wash.

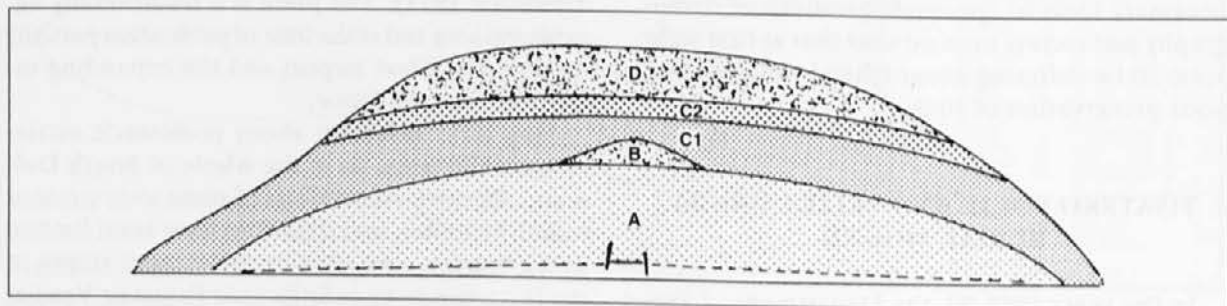

Fig. 2: Simplified stratigraphy of the burial mound Velika Gruda.

Sl. 2: Poenostavljena stratigrafija gomile Velika Gruda.

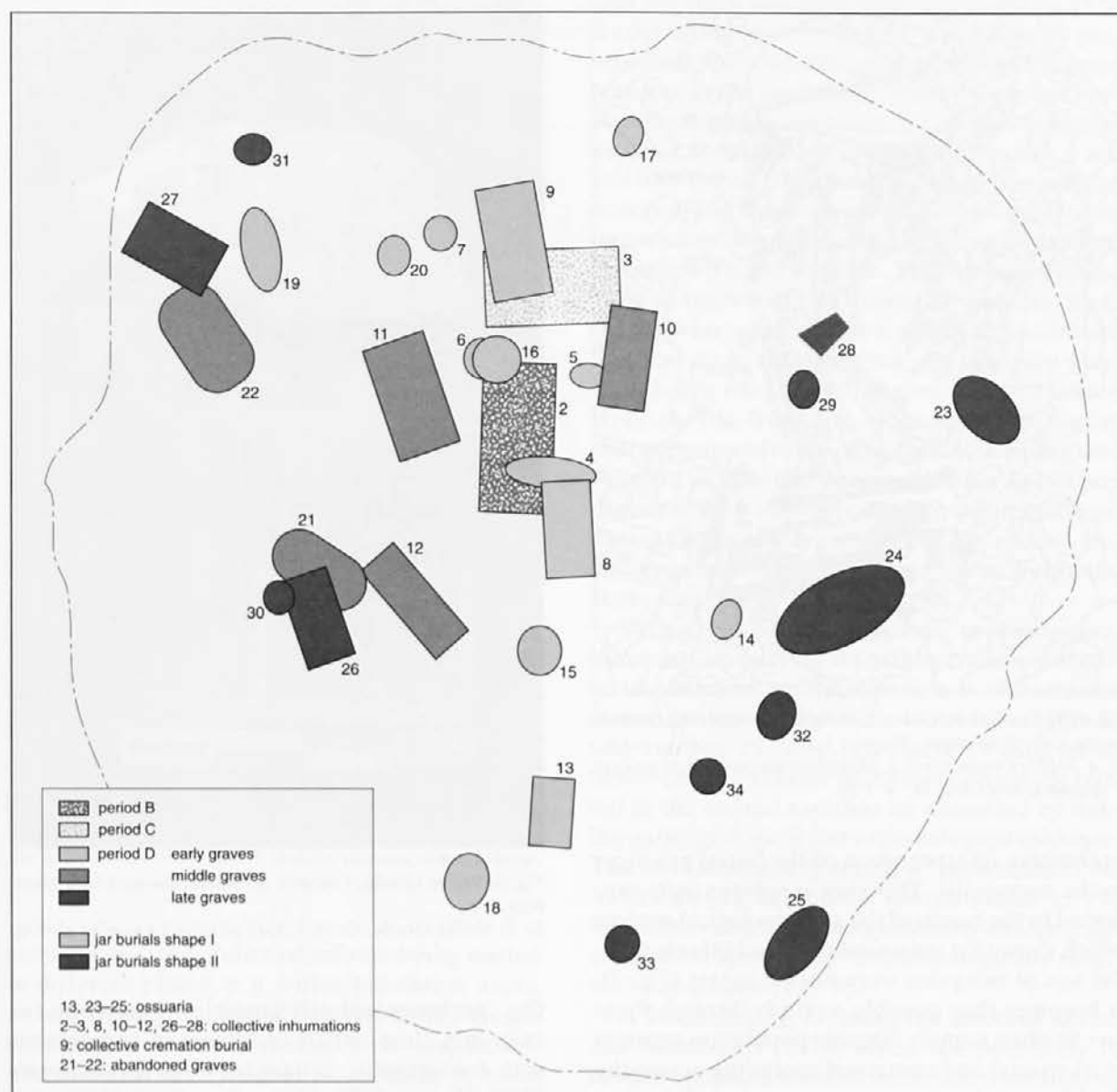

Fig. 3: Velika Gruda. Overview of the Bronze Age graves in the burial mound.

Sl. 3: Velika Gruda. Tloris bronzastodobnih grobov v gomili.

A singularity in burial practice can be observed with the ossuaria, of which most are situated at the edge of the mound (e. g. graves 23-25). They consist of simple pits with redeposited bone material. A possible interpretation of the ossuaria results from the observation of two abandoned graves (21, 22) as well as of repeatedly used graves (9, 13). It looks as if those graves were cleared of their content and re-placed, the bones subsequently re-buried in the ossuaria pits. Connections between graves and ossuaria are also indicated by the scattering of matching sherds. Grave 13 must be considered an ossuary too, as despite its neat grave construction, it only contained re-deposited children's bones.

On the other hand, large globular jars were used as counterpart to stone-built tombs for burying infants. Some of these jars, especially those situated within the clay strata C1/C2, were almost entirely preserved, sometimes with an accompanying small vessel. In general, very little bone material could be recovered in the jar burials, though at least one even bore a clearly identifiable double inhumation (Fig. 5,6). The stone tip (D) merely provided a number of fragmentary findings, usually dense scatters of sherds belonging to one large jar, along with scattered human remains. Several cases, as for instance the graves 3/7 and 26/30, indicate close spatial relationship between jar burials and collective burials (Fig. 3), giving way to a com-

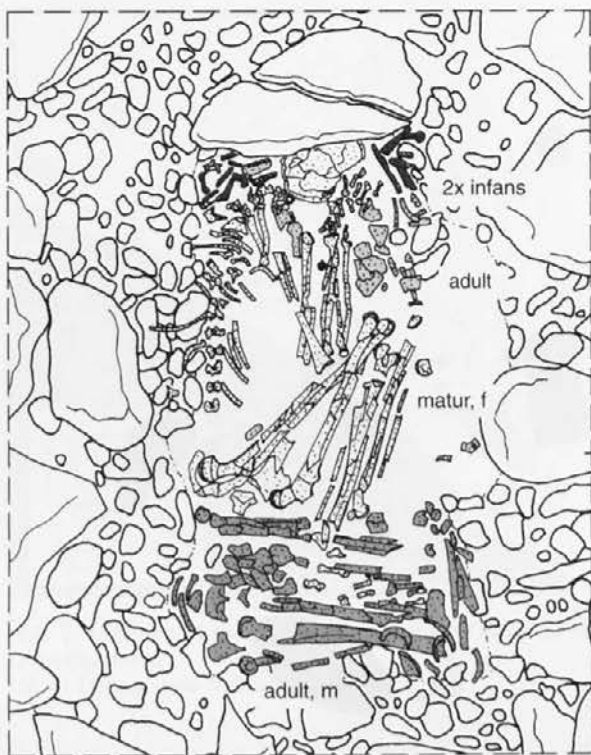

Fig. 4: Velika Gruda. Grave 2: individually identified burials in the collective grave. Scale = 1:20.

Sl. 4: Velika Gruda. Grob 2: identificirani posamezni pokopi v skupinskem grobu. M. = 1:20.

prehensive interpretation of the burial practices in the necropolis. This view is substantially supported by the results of the anthropological analysis which show that only newborns and infants up to the age of two years were buried in jars (Fig. 7). It becomes thus possible to study through these jars an often scantily tangible population segment in its spacial and numerical spreading across the burial mound.

ANTHROPOLOGICAL AND DEMOGRAPHICAL ANALYSES

The anthropological analysis of the human bone material from the necropolis was effectuated by Thomas Bossi on the excavation site itself and at the laboratories of the Department of Anthropology of the University of Zurich. Due to very poor preservation of bones, analyses had to concentrate on the counting of individuals and the determination of age (seldom also sex) using metric and morphological features of teeth and skull fragments. From the 13 collective graves and ossuaria, and the 8 jar burials that had preserved bone material, a total of 125 individuals could be sorted out (Fig. 8). The statistical evaluation of

Fig. 5: Velika Gruda. Grave 7: jar burial covered by a stone slab.

Sl. 5: Velika Gruda. Grob 7: žara pokrita s kamnito ploščo.

this "anthropologically tangible" population results in a clear deficit of infants in comparison with demographic standards (45-60 %, see Weiss 1973; Hassan 1981; Herrmann et al. 1990) and other Bronze Age necropolises in eastern Europe (Nicolăescu-Plopșor 1961; Teschler-Nicola 1985; Heinrich, Teschler-Nicola 1991), as children amount to only 26 % of the buried population, with newborns and infants (0-2 years) making up a maximum of 8 % (Fig. 9).

Deficit of perinatal individuals is a well-known phenomenon in prehistoric cemeteries (Teschler-Nicola 1985) often due to overall worse preserving conditions for infant's bones and frequent "special treatment" of deceased young children. Both factors apply to the necropolis Velika Gruda, as delicate infant bones were almost only preserved in burial jars well embedded and protected by cover slabs (Fig. 5) and, with the exception of the ossuarium in grave 13, no skeletal remains of newborns and infants under 2 years were recovered in collective graves (Fig. 7). We must also

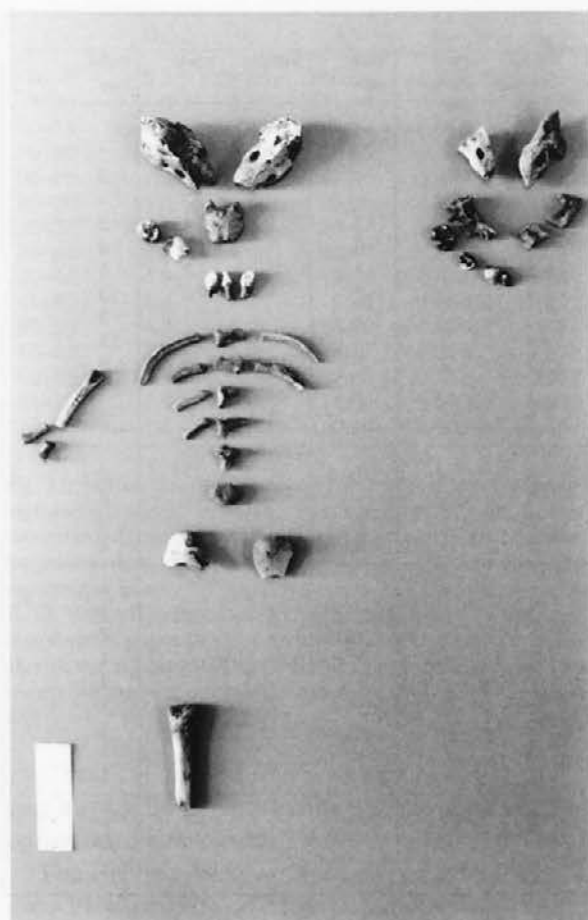

Fig. 6: Velika Gruda. Grave 7: skeletal remains of two infants.
Sl. 6: Velika Gruda. Grob 7: ostanki skeletov dveh otrok.

consider the possibility of infants being buried in different places, e. g. within habitation areas, as shown by jars identical to the Velika Gruda shapes used as burial vessels in the Gajtan settlement near lake Skutari in northern Albania (Jubani 1972).

However, there is good archaeological evidence of an originally much larger number of infant's jar burials in the Velika Gruda necropolis. Ex-

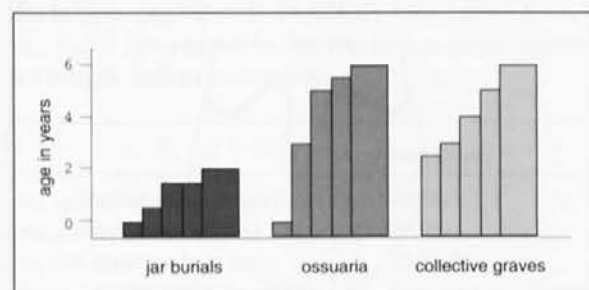

Fig. 7: Velika Gruda. Repartition of the segment infants I (0-6 yrs) on various burial forms.
Sl. 7: Velika Gruda. Porazdelitev segmenta infans I (0-6 let) glede na način pokopa.

cept for the 8 jars with associated remains of at least 9 young individuals (Fig. 8), another 9 pottery finds from the site present exactly the same features as the jar burials. These vessels are always completely broken up, but the sherds spread within a restricted area of not more than 1 m², and the forms can always at least partially be restored. The shapes equal those of attested burial jars, and an accompanying small vessel (beaker, cup or bowl) is also common. The typological evaluation of the burial jars shows that only two basic shapes were used: one is a globular jar with cylindrical neck, the other one a more open form with flaring rim (Fig. 10). Again at least 16 more stray sherds from the stone tip (D) display characteristics of these jar shapes. It becomes thus possible to interpret them as former burial jars that were most probably destroyed and scattered during the many re-workings of the mound (re-openings and re-placements of graves within the stone tip etc.).

We may so add 25 jar burials to the original number. Considering the strong tradition of collective burial in our necropolis, n.b. also attested in one jar burial (Fig. 6), it looks reasonable to add another 25 % to this figure. A total of 40 newborns and infants (0-2 years) originally buried in the mound can thus be estimated by linking anthropological and archaeological evidence. The "archaeologically enlarged" population of the Velika Gruda necropolis amounts now to 156 individuals and shows a significantly differing age repartition against the "anthropologically tangible" population (Fig. 9).

A life-table (Fig. 11) using the model of Acsádi and Nemeskéri (1970) offers the possibility to compare populations of different burial sites among each other, though the issues are biased by a number fundamental problems (Ward, Weiss 1976; Hassan 1981; Herrmann et al. 1990). The age and sex diagnosis of skeletal remains is a conjectural procedure using metric and morphological indicators of recent reference populations. Due to variations of these indicators and subjective choice or interpretation of criteria, all anthropological evaluations of (pre)historic skeletal series bear a random error. This has exemplarily been illustrated on the material of the Mezöcsát middle Bronze Age necropolis (Hänsel, Kalicz 1986). On the other hand, palaeodemographic models such as life-tables are based on stationary populations with constant rates of fertility and mortality (cohorts), yet this might not match the conditions of many (pre)historic populations. As Wahl (1982, 40) has stated, "... all mathematical methods used for re-construct-

	number of ind.	infans I 0-6 yrs	infans II 6-12 yrs	iuvenil 12-17 yrs	adult I 17-25 yrs	adult II 25-35 yrs	matur 35-55 yrs	senil >55 yrs	indet. age	female	male	indet. sex
collective burials												
grave 2	5	2	-	-	1	1	1	-	-	1	1	3
grave 3	2	-	-	-	2	-	-	-	-	-	2	-
grave 8	11	1	1	-	2	2	2	2	1	1	1	9
grave 9	7	-	-	1	-	-	-	-	6	1	2	4
grave 10	5	-	1	1	-	1	1	-	1	2	2	1
grave 11	17	-	7	-	2	6	1	-	1	1	3	13
grave 12	4	-	-	1	1	2	-	-	-	-	1	3
grave 26	22	-	2	-	8	8	4	-	-	2	1	19
grave 27	12	2	1	1	4	1	1	2	-	2	4	6
grave 28	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
grave 35	3	-	-	-	-	1	2	-	-	1	2	-
ossuaria												
grave 13	6	3	1	1	-	-	-	-	1	1	-	5
grave 23	6	1	1	-	2	1	1	-	-	-	-	6
grave 24	9	1	-	1	-	2	2	-	2	-	-	9
grave 25	5	-	-	1	-	-	1	1	2	-	1	4
jar burials												
grave 6	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
grave 7	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
grave 15	1	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
grave 18	1	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
grave 20	1	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
grave 29	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
grave 30	1	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
grave 33	1+1?	1	-	-	-	-	-	-	1?	-	-	1+1?
totals	125 (100%)	16+4 (16%)	14 (11%)	7 (6%)	23 (18%)	25 (20%)	16 (13%)	5 (4%)	14+1 (12%)	12 (10%)	20 (16%)	92+1 (74%)

Fig. 8: Velika Gruda. Summary of the results of the anthropological analyses.
Sl. 8: Velika Gruda. Povzetek rezultatov antropološke analize.

ing prehistoric populations offer just estimations, for the dynamics of a population resulting from many single events (migrations, catastrophes, epidemics, matrimony and birth regulations etc.)

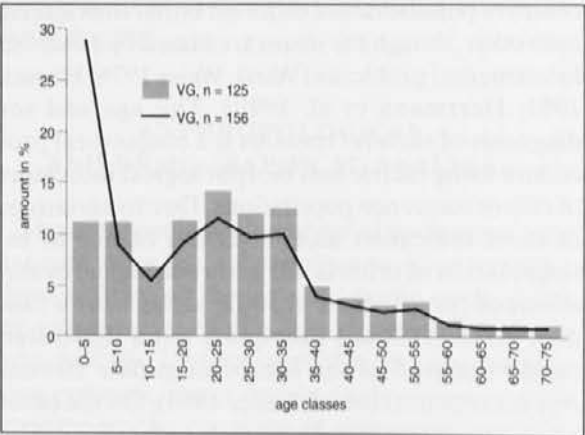

Fig. 9: Velika Gruda. Comparison of the age repartition in the "anthropologically tangible" (n = 125) and the "archaeologically enlarged" (n = 156) population.
Sl. 9: Velika Gruda. Primerjava starostne porazdelitve med "antropološko določljivo" (n = 125) in "arheološko dopolnjeno" (n = 156) populacijo.

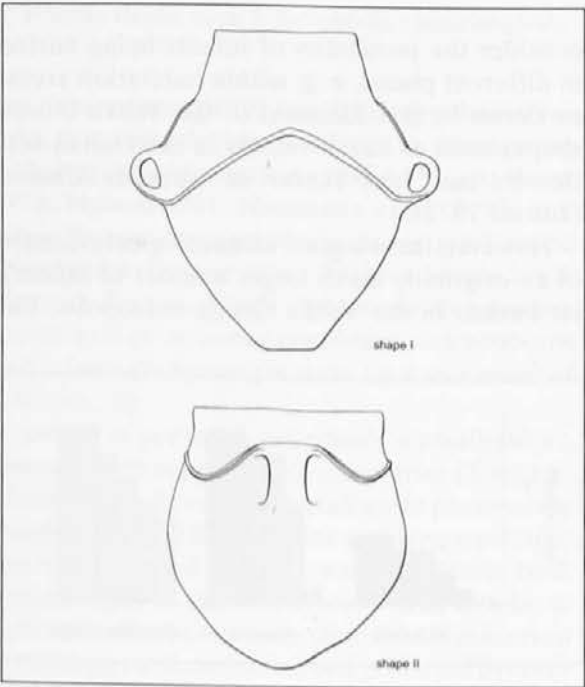

Fig. 10: Velika Gruda. Basic shapes of burial jars. Scale = 1:8.
Sl. 10: Velika Gruda. Osnovni obliki žar. M. = 1:8.

x	D _x	d _x	l _x	q _x	e _x
0-5	45.0	28.85	100.00	0.288	20.27
5-10	14.0	8.97	71.15	0.126	22.47
10-15	8.5	5.45	62.18	0.088	20.35
15-20	14.3	9.17	56.73	0.162	17.06
20-25	17.9	11.47	47.56	0.241	14.87
25-30	15.0	9.62	36.09	0.266	13.81
30-35	15.6	10.00	26.47	0.378	12.91
35-40	6.3	4.04	16.47	0.245	14.23
40-45	4.8	3.08	12.44	0.247	13.04
45-50	3.8	2.44	9.36	0.260	11.51
50-55	4.3	2.76	6.92	0.398	9.68
55-60	2.0	1.28	4.17	0.308	9.42
60-65	1.5	0.96	2.88	0.333	7.50
65-70	1.5	0.96	1.92	0.500	5.00
70-75	1.5	0.96	0.96	1.000	2.50

Fig. 11: Velika Gruda. Abridged life-table of the "archaeologically enlarged" population (x: age class; D_x: number of individuals deceased in x; d_x: death frequency in x; l_x: survival frequency in x; q_x: death probability in x; e_x: average life expectancy in x).

Sl. 11: Velika Gruda. Izvleček iz življenske tablice "arheološko dopolnjene" populacije (x: starostni razred; D_x: število osebkov umrlih v x; d_x: odstotek umrlih v x; l_x: odstotek živih v x; q_x: verjetnost smrti v x; e_x: pričakovano povprečno trajanje življenja v x).

can hardly be seized in the record and are not considered in models."

The Bronze Age populations of Cîrna (Nicolăescu-Plopșor 1961), Pitten (Teschler-Nicola 1985) and Gemeinlebarn F (Heinrich, Teschler-Nicola 1991) can nevertheless be taken into comparison for some general tendencies (Fig. 12). With 43 % of children (0-15 years) the Velika Gruda "enlarged" population is now well balanced as against demographic standards; this is particularly obvious when the perinatal segment (0-5 years) is taken into consideration. Accordingly, life expectancy at birth is rather low with only little more than 20 years. Death probability reaches a first peak in an early adult segment already. This might be due to the fact that patterns of tooth abrasion were the almost only age indicators in our material and thus might have lead to a systematic deviation. An overall mortality rate ($m = 1 \div e_0$) of $\pm 50 \%$ seems to be likely for populations with high infant mortality.

	Velika Gruda	Cîrna	Pitten	Gemeinlebarn F
d ₀₋₁₅ (individuals 0-15 yrs)	43.3%	37.3%	47.6%	33.6%
d ₀₋₅ (individuals 0-5 yrs)	28.9%	23%	16.4%	11.7%
e ₀ (life expectancy at birth)	20.3 yrs	23.6 yrs	22.5 yrs	26 yrs
q _{>0.25} (death probability >0.25)	0-5, 25-30, >45 yrs	>30 yrs	>35 yrs	>30 yrs
m (mortality)	49‰	52‰	44‰	38‰

Fig. 12: Comparison of some general demographic values in Bronze Age cemeteries of eastern Europe.

Sl. 12: Primerjava nekaterih demografskih vrednosti med bronastodobnimi grobišči v vzhodni Evropi.

SOCIAL ORGANISATION OF THE NECROPOLIS

If we accept the possible links between anthropological and archaeological evidence, the Velika Gruda population appears as "normal" or "representative" in demographic terms. We may thus turn to the interpretation of the burial site as a whole. Fig. 13 shows the age repartition within collective burials on the mound. With a few exceptions (graves 3, 13, 35), subadult and adult individuals are present in all the graves and ossuaria. This also accounts for female and male individuals, as far as it is possible to argue with only 25 % of sex determined cases. In a model based on a village community living in separate households, the collective graves can best be interpreted as "family graves", associated with newborn's and infant's jar burials (Fig. 3).

The living population (P) of the presumed village (or hamlet) can be calculated with a formula proposed by Acsádi and Nemeskéri (1970): $P = k(De_0 \div t)$, where D is the sum of individuals buried in the necropolis, e₀ the life expectancy at birth, t the duration of the necropolis and k a constant factor (1.1 or 1.0, see Heinrich, Teschler-Nicola 1991). The duration of the necropolis can be estimated archaeologically using the repartition of burial jar shapes within the necropolis. The two basic shapes separate clearly in the horizontal stratigraphy (Fig. 3) and make two phases, each lasting maybe two generations or 50-60 years. We find thus a living population of 28-35 individuals, or a village with 6 "nuclear families" of 5-6 individuals each (for similar estimations see Teschler-Nicola 1985 and Della Casa 1995b).

A rough estimation of the duration of each collective grave can also be given according to the number of buried individuals. The synthesis of these estimations is shown in a graph illustrating the evolution of the burial site (Fig. 14). The graph also displays that the necropolis starts with a "founder generation" (Wittwer-Backofen 1991). Later on, several graves are used at the same time, while the last graves illustrate the abandonment

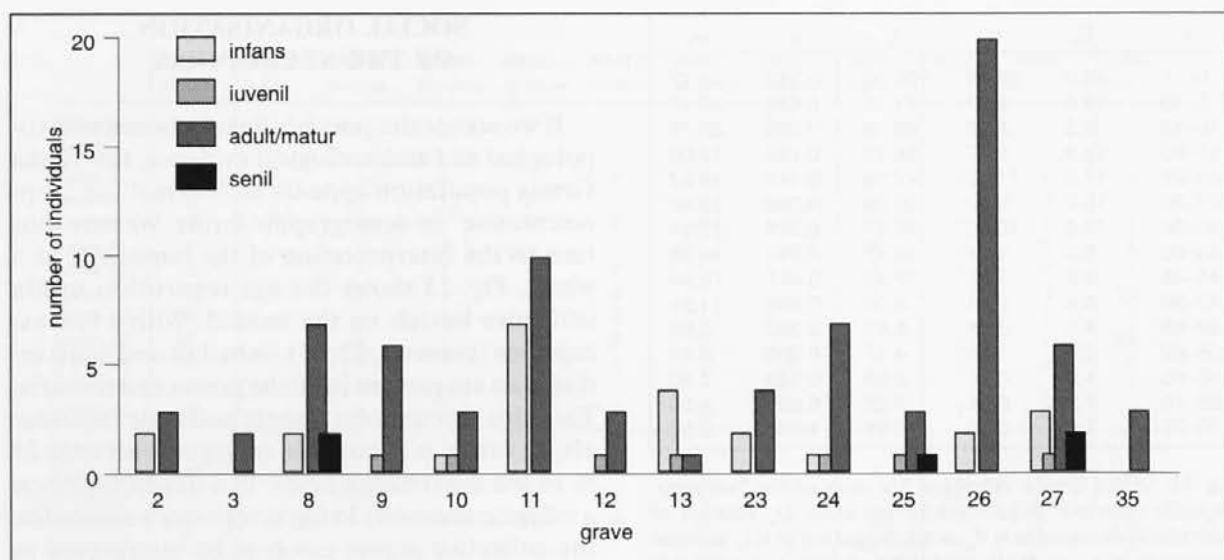

Fig. 13: Velika Gruda. Age repartition of individuals within collective burials.
Sl. 13: Velika Gruda. Porazdelitev osebkov po starosti v skupinskih grobovih.

of the cemetery and/or the corresponding settlement.

The number of thoroughly excavated and anthropologically analysed Bronze Age necropolises in the eastern parts of Europe is still small. Comprehensive knowledge of the formation processes,

the find ensembles and the skeletal materials of a cemetery is yet essential as regards demographic and social contexts of past populations. Despite the limitations of palaeodemographic models, the example of the Velika Gruda necropolis shows that a combined argumentation can well approximate the dynamics of a prehistoric burial site. Furthermore, models on the social organisation of prehistoric groups can be obtained. Whether these issues match the results of settlement excavations and spatial surveys still has to be proven.

Acknowledgements

This paper was presented at the Inaugural Meeting of the European Association of Archaeologists (EAA) in Ljubljana in September 1994. I would like to thank Margarita Primas, Biljana Schmid-Sikimić, Thomas Bossi (all Zurich) and Bryon Bass (Edinburgh) for their support and comments on the views expressed here.

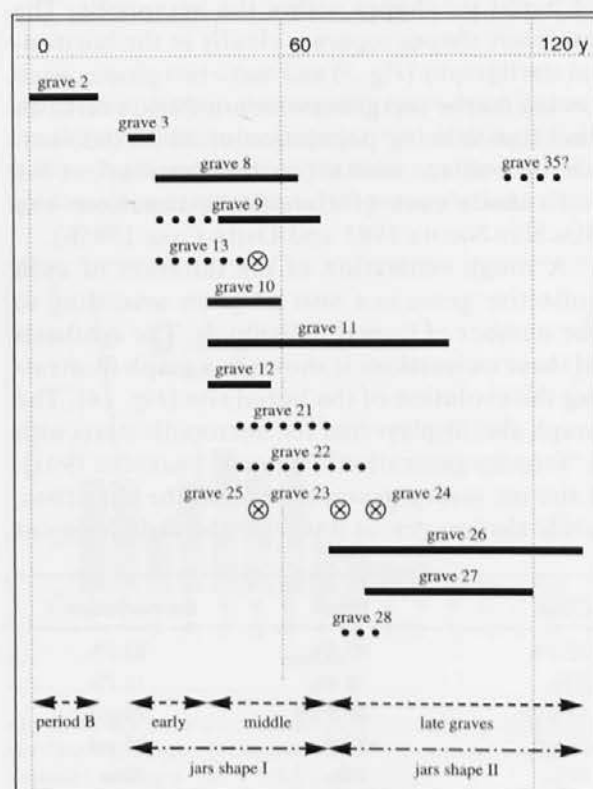

Fig. 14: Velika Gruda. Evolution and duration of the necropolis.
Sl. 14: Velika Gruda. Razvoj in trajanje grobišča.

- ACSÁDI, G. and J. NEMESKÉRI 1970, *History of human life span and mortality*. - Budapest.
- BENAC, A. 1990, Quelques exemples des changements socio-économiques dans les périodes préhistoriques en Yougoslavie. - *God. Cent. balk. isp.* 28, 35-47.
- ČOVIĆ, B. 1990, Über die Struktur der Viehzucht im nord-westlichen Balkan während der Bronze- und Eisenzeit. - *God. Cent. balk. isp.* 28, 65-73.
- DELLA CASA, Ph. 1995a, The Cetina group and the transition from Copper to Bronze Age in Dalmatia. - *Antiquity* 69, 565-576.

- DELLA CASA, Ph. 1995b, Zur sozialen Organisation bronzzeitlicher Nekropolen des 14. und 13. Jahrhunderts v. Chr. im dinarischen Raum. - In: *Trans Europam. Festschrift für Margarita Primas*, Antiquitas 34, 69-80.
- DELLA CASA, Ph. 1996, *Die bronzezeitliche Nekropole Velika Gruda (Opš. Kotor, Montenegro). Fundgruppen der mittleren und späten Bronzezeit zwischen Adria und Donau.* - Univforsch. z. prähist. Arch. 33.
- HÄNSEL, B. and N. KALICZ 1986, Das bronzezeitliche Gräberfeld von Mezöcsát, Kom. Borsod, Nordostungarn. - *Ber. Röm. Germ. Komm.* 67, 5-88.
- HASSAN, F. A. 1981, *Demographic archaeology.* - New York.
- HEINRICH, W. and M. TESCHLER-NICOLA 1991, Zur Anthropologie des Gräberfeldes F von Gemeinlebarn, Niederösterreich. - In: W. Neugebauer, *Die Nekropole F von Gemeinlebarn, Niederösterreich*, Röm. Germ. Forsch. 49, 222-256.
- HERRMANN, B. et al. 1990, *Prähistorische Anthropologie. Leitfaden der Feld- und Labormethoden.* - Berlin.
- JUBANI, B. 1972, La céramique illyrienne de la cité de Gajtan. - *Iliria* 2, 409-450.
- MARKOVIĆ, Č. 1985, *Neolit Crne Gore.* - Centar za arheološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu 5.
- NICOLĂESCU-PLOPȘOR, D. 1961 Cercetări antropologice asupra osemintelor din necropola de incinerare de la Cîrna. - In: V. Dumitrescu, *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Cîrna*, 365-386, București.
- PAROVIĆ-PEŠIKAN, M. 1977-1978, Arheološka istraživanja u Boki Kotorskoj. - *Starinar* 28-29, 19-67.
- PAROVIĆ-PEŠIKAN, M. and B. TRBUHOVIĆ 1971, Iskopavanja tumula ranog bronzanog doba u Tivatskom polju. - *Starinar* 22, 129-141.
- PRIMAS, M. 1992, Velika Gruda. Ein Grabhügel des 3. und 2. Jahrtausends v. Chr. in Montenegro. - *Arch. Korrb.* 22, 47-55.
- PRIMAS, M. 1996, *Hügelgräber des frühen 3. Jahrtausends v. Chr. im Adriagebiet - Velika Gruda, Mala Gruda und ihr Kontext.* - Univforsch. z. prähist. Arch. 32.
- PUŠIĆ, I. 1976, Tragovi preistorije i rezultati dosadasnog istraživanja na teritoriji Boke Kotorske. - *Materijali* 12, 127-132.
- TESCHLER-NICOLA, M. 1985, Die Körper- und Brandbestattungen des mittelbronzezeitlichen Gräberfeldes von Pitten, Niederösterreich. - In: F. Hampl et al., *Das mittelbronzezeitliche Gräberfeld von Pitten in Niederösterreich 2.* - *Mitt. Prähist. Komm.* 21/22, 127-263.
- WAHL, J. 1982, Leichenbranduntersuchungen. Ein Überblick über die Bearbeitung und Aussagemöglichkeiten von Brandgräbern. - *Præhist. Ztschr.* 57, 1-180.
- WARD, R. H. and K. M. WEISS 1976, The demographic evolution of human populations. - In: *The demographic evolution of human populations*, 1-23, London.
- WEISS, K. 1973, Demographic models for anthropology. - *American Antiquity* 38.
- WITTWER-BACKOFEN, U. 1991, Nekropole und Siedlung - Möglichkeiten und Grenzen der Rekonstruktion prähistorischer Bevölkerungsstrukturen. - *Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* 12, 31-38.

Povezava antropoloških in arheoloških podatkov: pripombe k sestavi prebivalstva in družbeni ureditvi bronastodobnega grobišča Velika Gruda v Črni gori

Povzetek

Gomila Velika Gruda je bila izkopana v letih 1988-1990. Leži na obalni ravnini pri Tivatu, blizu bakrenodobne gomile Mala Gruda. Prazgodovinska poselitve na tem območju je skromno raziskana, saj je površinsko pregledanih ali izkopanih samo nekaj najdišč.

V gomili Velika Gruda je moč razlikovati več faz poselitve: poznobakrenodobni centralni grob, celotno mlajšebronastodobno nekropolo in posamezne kasnejše grobove. Strukture so datirane z radiokarbonsko in arheološko metodo.

Bronastodobno nekropolo sestavlja trinajst kamnitih grobnic s skupinskimi pokopi, štiri grobne jame s skeleti in več kot trideset žarnih pokopov novorojenčkov in otrok. Od slednjih je le osem antropološko določenih, medtem ko so ostali določeni

na podlagi fragmentiranih najdb in značilnih oblik žar. Zaradi upoštevanja antropoloških in arheoloških podatkov vključuje antropološka analiza večje število osebkov.

Življenska tablica s 43% umrljivostjo otrok in pričakovano življensko dobo ob rojstvu, ki znaša nekaj več kot dvajset let, je dobro uravnotežena in se ujema z demografskimi standardi predindustrijskih populacij.

Obsežna interpretacija vseh razpoložljivih podatkov ponuja tudi model družbene urejenosti grobišča. Skupinski grobovi in pripadajoči žarni grobovi so predstavljeni kot družinski grobovi na grobišču majhne vaške skupnosti približno tridesetih prebivalcev.

Dr. Philippe Della Casa
Abt. Ur- und Frühgeschichte
Universität Zürich
Karl Schmid-Str. 4
CH-8006 Zürich

Poznohalštatska hiša na Gradišču pri Valični vasi

Janez DULAR in Danilo BREŠČAK

Izvleček

V prispevku so predstavljeni rezultati zaščitnega raziskovanja na Gradišču pri Valični vasi v dolini Krke na Dolenjskem, na katerem so bili ugotovljeni ostanki hiše iz konca starejše železne dobe (negovski horizont). Pri izkopavanju so prišli na dan tudi posamični fragmenti latenske keramike, s čimer je bila potrjena obljudenost naselja tudi v mlajši železni dobi.

Spomladi 1983 je Borut Križ, ki je bil takrat konservator novomeškega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine, pregledoval arheološka najdišča na levem bregu Krke. Ob tej priložnosti je na Gradišču pri Valični vasi opazil na robu tamkajšnjega peskokopa velik pravokoten vkop, v katerem je bilo obilo keramike, prežgane glinastega ometa in oglja (sl. 1). Najdba je klicala po zaščitnem posegu, zato je bil o vsem obveščen regionalni zavod v Ljubljani, ki pa je raziskavo kljub temu, da je bilo najdišče na njegovem terenu, prepustil novomeškim kolegom. Tako sta konec oktobra Borut Križ in Danilo Breščak odstranila vrhno narinjeno plast humusa in očistila površino vkopa, ki se je kmalu izkazal za ostanek močno poškodovane prazgodovinske stavbe. V enajstih dneh sta raziskala zahodno polovico hiše, nato pa ju je jesensko deževje prisililo, da sta delo ustavila. Na Gradišče sta se vrnila julija 1984, ko sta raziskala objekt do konca. Najdbe sta izročila Dolenjskemu muzeju v Novem mestu. O zaščitni akciji sta bili objavljeni tudi dve krajši poročili, v katerih je bila stavba opredeljena v mlajšo železno dobo.¹

Abstract

The article presents the results of rescue excavations at Gradišče near Valična Vas in the Krka valley in Lower Carniola. The remains of houses from the end of the early Iron Age (Negova horizon) were documented. Isolated fragments of La Tène pottery also came to light in the excavations, confirming the further existence of the settlement in the late Iron Age.

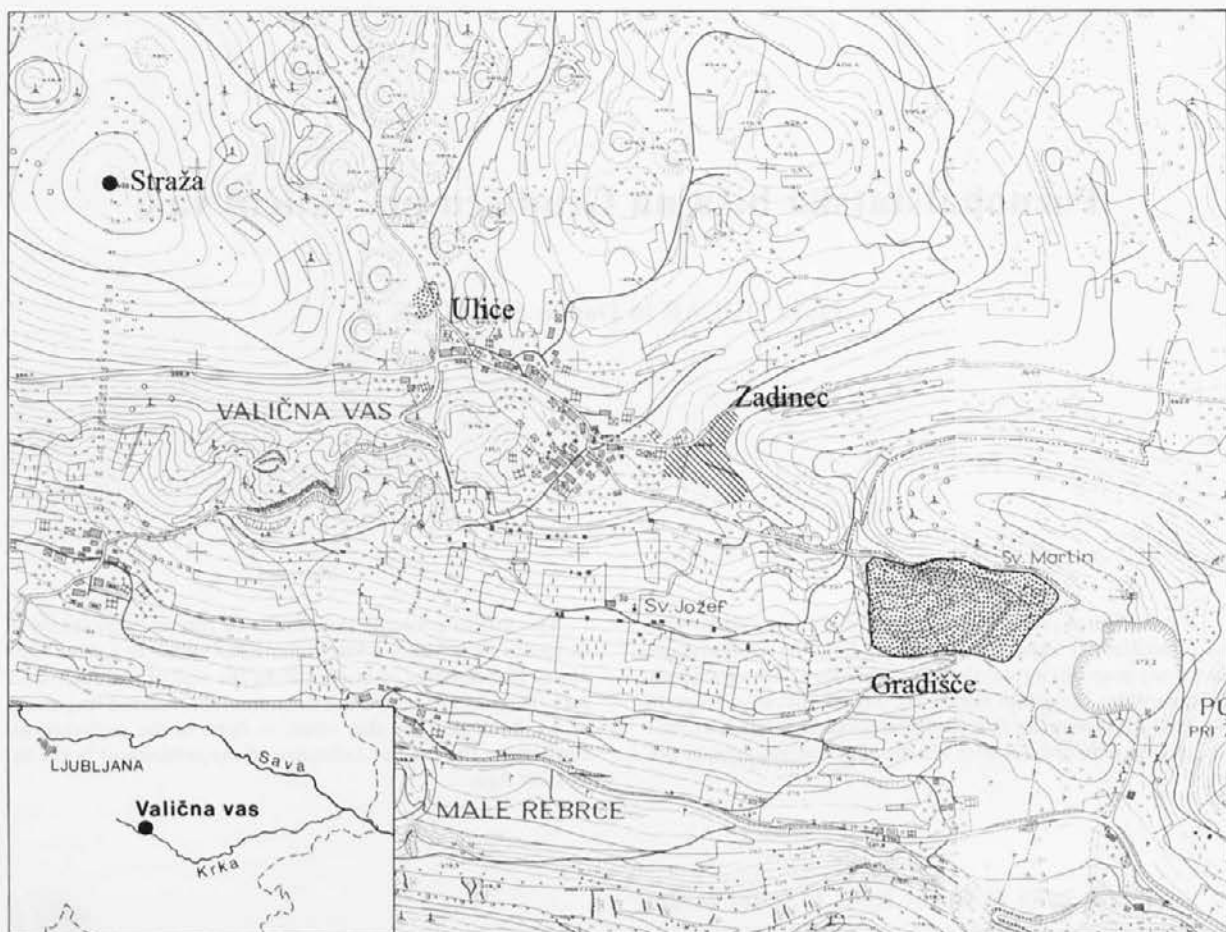
Sl. 1: Gradišče pri Valični vasi. Rob peskokopa, kjer je bil odkrit prazgodovinski objekt.

Abb. 1: Gradišče bei Valična vas. Der Kiesgrubenrand, wo das vorgeschichtliche Gebäude entdeckt wurde.

Valična vas je pomemben arheološki najdiščni kompleks, ki ga je odkril Jernej Pečnik že v osemdesetih letih prejšnjega stoletja.² Znan je postal predvsem zaradi bogatih poznohalštatskih in latenskih grobnih najdb, med katerimi velja posebej omeniti okrašeno situlo, negovsko čelado in

¹ D. Breščak, *Var. spom.* 26, 1984, 216; D. Breščak, B. Križ, *Var. spom.* 27, 1985, 208 ss.

² C. Deschmann, *Führer durch das Krainische Landes-Museum Rudolfinum in Laibach* (1888), 75 s; J. Šašel, v: ANSI (1975) 235.

Sl. 2: Arheološka najdišča v okolici Valične vasi.

Abb. 2: Archäologische Fundorte in der Umgebung von Valična vas.

srednjelatenski sklepanec.³ Ker je bila topografija tega predela Suhe krajine že narejena,⁴ vemo, da so za zdaj pri Valični vasi znana štiri arheološka najdišča (sl. 2):

1. Straža pri Valični vasi (gomila; starejša železna doba).

2. Ulice v Valični vasi (naselje; mlajša železna doba?, rimska doba).

3. Zadinec pri Valični vasi (plano grobišče s skeletnimi in žganimi pokopi; starejša in mlajša železna doba, rimska doba).

4. Gradišče pri Valični vasi (naselje; starejša in mlajša železna doba, rimska doba).

Tu nas zanima predvsem zadnje najdišče, se pravi Gradišče pri Valični vasi. Odkrito je bilo že zelo zgodaj, saj ga v svoji neobjavljeni novo-

meški karti omenja že Jernej Pečnik.⁵ Znano je bilo tudi Alfonsu Müllnerju, ki je objavil njegovo skico.⁶

Naselje je bilo postavljeno na greben vzhodno od Valične vasi. Njegova severna stran je zelo strma in težko dostopna, proti jugu pa so pobočja zložnejša in se terasasto spuščajo proti Krki. Vzhodni del grebena je uničen, saj se je vanj zajedel velik peskokop. V naselje je najlažje priti z zahoda, torej po grebenu od Valične vasi.

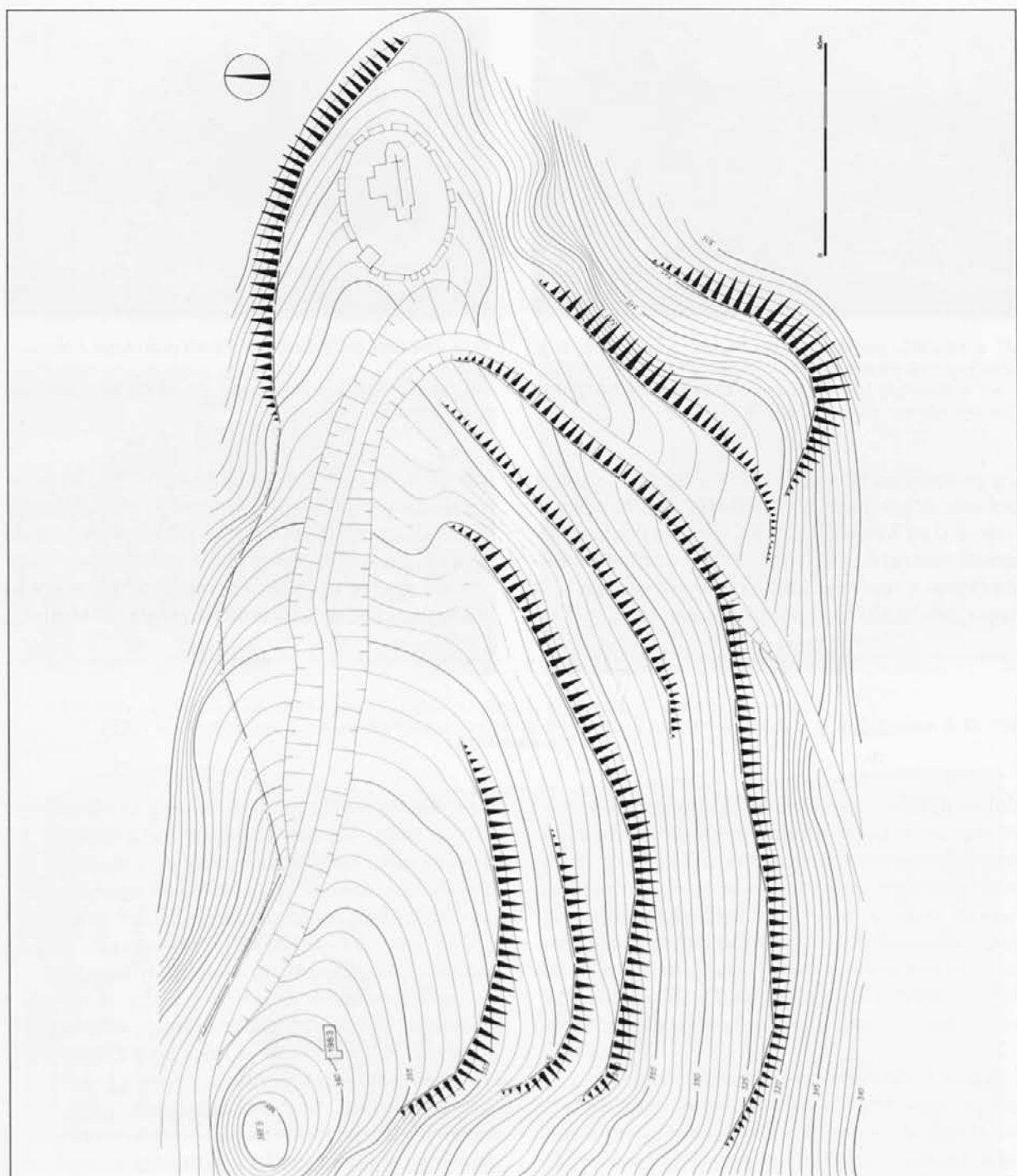
Lega Gradišča je dominantna, saj dobro obvladuje zgornjo dolino reke Krke. Ker nima posebno ugodnega poselitvenega zaledja, moramo njegovo lego povezovati zlasti s komunikacijo, ki je tekla po grebenih na levem bregu reke. Za to pot, ki se je v ljudskem izročilu ohranila kot "rimska

³ Gradivo iz Valične vasi, ki ga hrani Narodni muzej v Ljubljani, je objavila B. Teržan, *Arh. vest.* 24, 1973, 660 ss.

⁴ Območje smo pregledali leta 1989; za topografijo okolice Valične vasi glej tudi članka B. Teržan (op. 3) in D. Vuge, *Var. spom.* 23, 1981, 220 s.

⁵ J. Pečnik, rk. Beschreibung der Spezialkarte "Rudolfswerth" aus der prähistorischen Zeit (1889) 106.

⁶ A. Müllner, *Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien* (1909) 74.

Sl. 3: Gradišče pri Valični vasi. Tloris naselja. M. = 1:1500.

Abb. 3: Gradišče bei Valična vas. Grundriß der Siedlung. M. = 1:1500.

cesta", lahko z veliko verjetnostjo domnevamo, da izvira iz prazgodovine.⁷

Oblika naselja je v celoti prilagojena konfiguraciji grebena. Ker so tla iz dolomita, Gradišče očitno ni bilo opasano z obzidjem. Na površini

nismo namreč nikjer odkrili njegovih sledov. Na skrajni severozahodni strani je dostop v naselje zapiral stožec, imenovan Kunkelj, ki je bil približno 10 metrov višji od okolice. Ker je bil greben na tem mestu zelo ozek, njegova severna in juž-

⁷ Za potek rimske ceste po dolini Krke cfr. A. Premmerstein, S. Rutar, *Römische Strassen und Befestigungen in Krain* (1899) 29.

Sl. 4: Gradišče pri Valični vasi. Pogled na peskokop, ki je uničil zgornji predel naselja.

Abb. 4: Gradišče bei Valična vas. Blick auf die Kiesgrube, die den oberen Teil der Siedlung zerstörte.

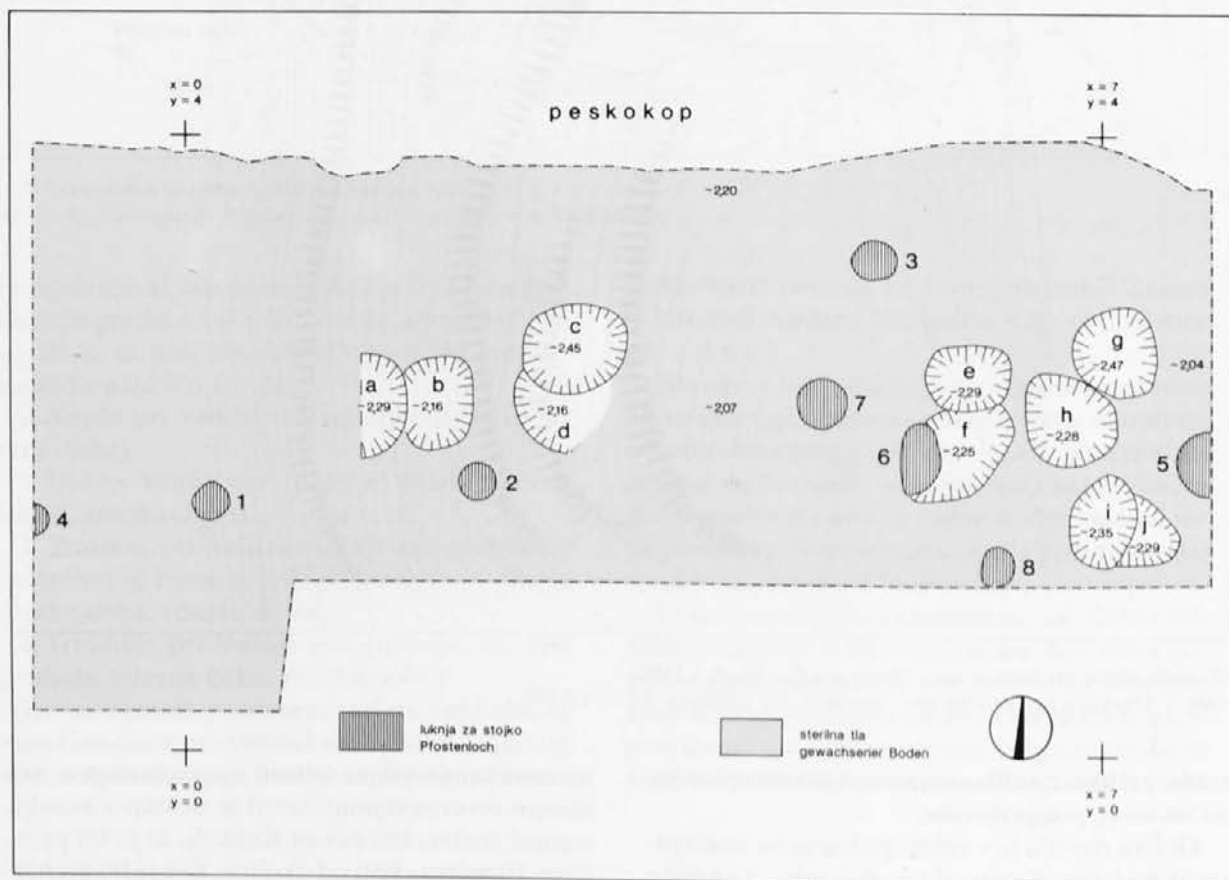

Sl. 5: Gradišče pri Valični vasi. Profil peskokopa z vkopano hišo.

Abb. 5: Gradišče bei Valična vas. Profil der Kiesgrube mit eingegrabenem Haus.

na pobočja pa strma, je bil dostop v Gradišče z zahoda že po naravni plati dovolj dobro zavarovan. Žal so Kunkelj pred leti s kopanjem peska v celoti odstranili, tako da si lahko nekdanjo obliko terena v tem delu naselja rekonstruiramo le iz topografske karte 1: 5000, na kateri je še vrisano

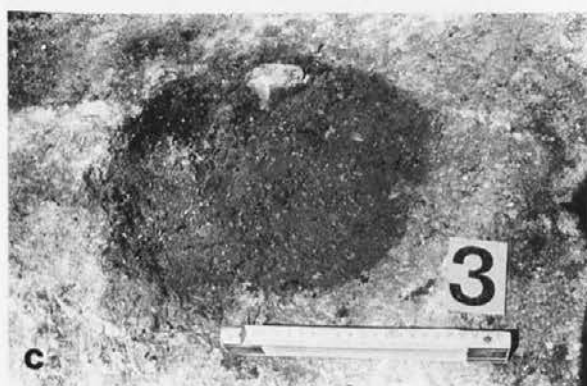
stanje pred širitvijo peskokopa (sl. 3). To pa je vsekakor premalo, da bi lahko ugotovili, ali je bil Kunkelj na vrhu tudi umetno dodelan. Pečnik, ki je na njem kopal, pa nič našel, je bil namreč prepričan, da gre za gomilo iz nanesenega peska in kamenja.⁸ Podobnega mnenja je bil tudi Müllner,

Sl. 6: Gradišče pri Valični vasi. Tloris jam in jam za stojke. M. = 1:50.

Abb. 6: Gradišče bei Valična vas. Grundriß der Gruben und Pfostenlöcher. M. = 1:50.

⁸ Pečnikovi pismi Dežmanu z dne 2. 8. in 8. 8. 1885

Sl. 7: Gradišče pri Valični vasi. Obrisi jam za stojke. A: jama 1; B: jama 2; C: jama 3; D: jama 7.

Abb. 7: Gradišče bei Valična vas. Umrisse der Pfostenlöcher. A: Pfostenloch 1; B: Pfostenloch 2; C: Pfostenloch 3; D: Pfostenloch 7.

ki omenja za gomilo še jarek.⁹ Kunkelj bi bil torej kaj lahko tudi oddvojni okop, kakršne poznajo nekatera dolenska naselja (npr. Kunkel pod Vrhtrebnjem, Makovec nad Zagorico, Kočnik nad Segonjami itd.). Žal so s kopanjem peska za zmeraj uničili dokaze za njegov obstoj.

Rob naselja na severni strani je jasen, saj poteka tik za potjo, pod katero se teren takoj prevesi v hudo strmino. Po približno 150 metrih se pojavi zelo lepa ježa, ki ima jasen rob. Dolga je skoraj sto metrov in obroblja lepo teraso severno od podružnične cerkvice sv. Martina.

Kako daleč se je naselje širilo proti vzhodu, zaradi ogromnega peskokopa ni več mogoče ugotoviti. Bolje je ohranjeno južno pobočje grebena, čez katerega se sedaj vleče sedem različno velikih teras. Vse so bile vsekane v mehko dolomitno osnovo hriba, njihovo obliko, velikost in potek pa so v celoti prilagodili konfiguraciji pobočja. Brez raziskovalnih posegov seveda ni mogoče trditi, da

so vse terase prazgodovinske. V stoletjih so bile namreč močno spremenjene, saj so se na njih vse do nedavnega raztezale njive in vinogradi. S precejšnjo verjetnostjo pa smemo domnevati, da se pod njimi skrivajo starejše osnove, saj se na vseh pojavljajo drobci prazgodovinske keramike. Številni so zlasti na zgornjih treh terasah, kjer se poleg keramike najde tudi prežgan glinast omet in žlindra, medtem ko so na drugih terasah najdbe redkejšje.

Kot smo že omenili, je naselje odkril Pečnik.¹⁰ Sistematično še ni bilo raziskovano, vendar pa so zlasti pri kopanju peska prihajale na dan posamične najdbe. Omenimo naj le dve železni sulični osti¹¹ in manjši naselbinski objekt ob vzhodni strani Kunklja, za katerega pa ni bilo moč ugotoviti, čemu je služil.¹² Edini zaščitni poseg na Gradišču je bil torej izkop zgoraj omenjene stavbe in to kljub dejstvu, da so s kopanjem peska odnesli in s tem tudi uničili ves vrhni predel naselja (sl. 4).

⁹ A. Müllner, o. c.

¹⁰ Glej opombo 5.

¹¹ T. Knez, *Var. spom.* 12, 1967, 84 s, t. 2: 1; D. Vuga, *Var. spom.* 23, 1981, 220, sl. 34.

¹² L. Slapšak, *Var. spom.* 13-14, 1968-1969, 184, t. 6.

Sl. 8: Gradišče pri Valični vasi. Profili jam za stojke. A: jama 1; B: jama 3; C: jama 6; D: jama 7.

Abb. 8: Gradišče bei Valična vas. Profil der Pfostenlöcher. A: Pfostenloch 1; B: Pfostenloch 3; C: Pfostenloch 6; D: Pfostenloch 7.

Sl. 9: Gradišče pri Valični vasi. Jami A-B.

Abb. 9: Gradišče bei Valična vas. Gruben A-B.

Sl. 10: Gradišče pri Valični vasi. Jami G-H.

Abb. 10: Gradišče bei Valična vas. Gruben G-H.

Raziskana hiša je stala na najvišji terasi Gradišča (sl. 3). Kot že rečeno, so jo deloma načeli pri kopanju peska, zato je bil objekt zelo dobro viden tudi v profilu izkopa (sl. 5). Po končanem zaščitnem posegu se je izkazalo, da je na raziskavnem prostoru več poselitvenih faz.

Prav na dnu, torej v dolomitni osnovi hriba, se je pokazalo osem jam za stojke, od katerih so bile tri postavljene skoraj v ravno črto, pet pa jih je bilo razporejenih brez pravega reda v vzhodnem predelu raziskane površine (sl. 6). Jame so bile okrogle, njihovi obrisi pa so bili v dolomitnih tleh zelo jasni (sl. 7: a-d). Vkopane so bile do pol metra globoko. Iz profilov je zelo dobro razvidno, da so imele konično obliko z rahlo zaobljenim dnom (sl. 8: a-d).

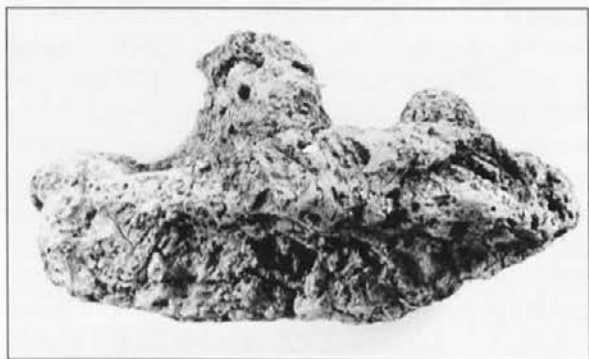
Poleg jam za stojke je bilo v dolomitna tla vkopanih še pet dvojnih jam. Na tlorisu (sl. 6) so označene s črkami A-J. Njihov premer je znašal med 50 in 60 cm. Kot rečeno, so se jame pojavljale v parih, pri čemer je bila ena vedno nekoliko globlja od druge. Vmesni robovi so bili posneti, tako da je bil med jamami gladek prehod (sl. 9, 10). V njih ni bilo nobenih najdb.

Dvojnih jam in jam za stojke ni moč povezati v zaključeno celoto. Brez zadržkov pa lahko rečemo, da predstavljajo del enega ali celo več objektov, ki so bili postavljeni na najvišji terasi Gradišča. Sodeč po sledovih lukenj za stojke, ki so se zelo dobro ohranile v dolomitni osnovi hriba, so bile stavbe zgrajene v tehniki stojkaste gradnje. To ugotovitev potrjuje tudi stenski omet, v katerem so se ohranili jasni odtisi brun in prepleta (sl. 11). Čemu so služile dvojne jame, je seveda težko reči. Da bi bile to zgolj shrambe, je bolj malo verjetno, njihovo funkcijo pa je težko določiti tudi zato, ker ni bilo v njihovem zasutju nobenih najdb.

Nad temi pravkar opisanimi stavbnimi ostalinami je bila kasneje zgrajena hiša. Tudi od nje so

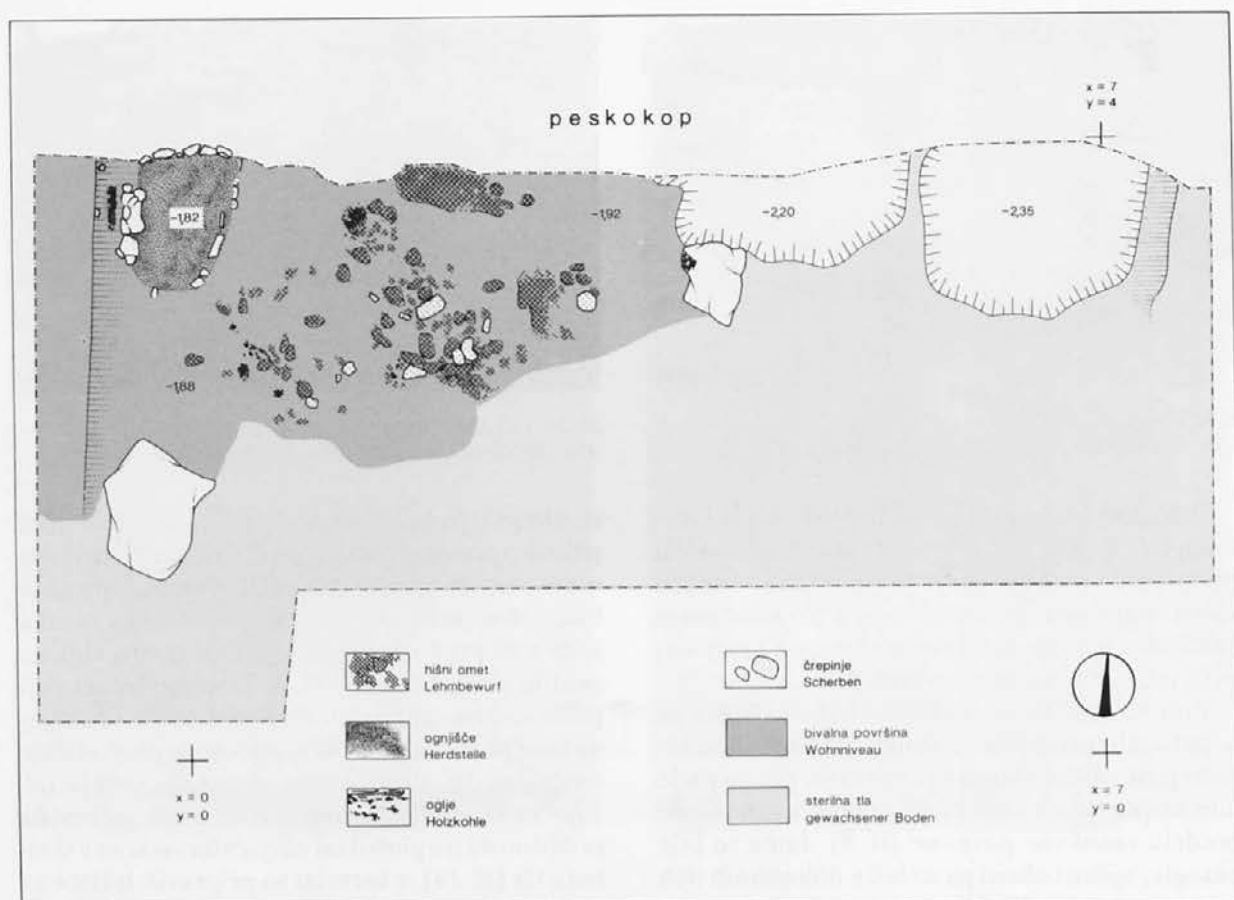
se ohranili le borni sledovi, saj jo je nekako čez polovico presekala peskokop (sl. 12). Stavba je imela najverjetneje pravokotno obliko, razdeljena pa je bila v dva različno visoka dela. Nivojska razlika je bila že pred izkopavanjem zelo dobro vidna v profilu peskokopa (sl. 5). V zahodno ležeči višji polovici hiše smo naleteli na zelo dobro ohranjeno tla iz phane zemlje. Na njih je ležalo obilo razbite lončenine in zdrobljenega stenskega ometa (sl. 13). Na zahodni strani se je stavba zaključevala s približno 40 cm globokim navpičnim vsekoma v skalnata tla (sl. 14), s katerim so pripravili ležišče za temeljno bruno, katerega zoglenel kos smo še odkrili na prvotnem mestu (sl. 15). Bruno je bilo je iz hrastovega lesa.

Tik ob pravkar opisani steni je bilo postavljeno ovalno ognjišče. Po daljši osi je merilo 80 cm, vendar pa je bilo prvotno nekoliko večje, saj ga je na severni strani deloma uničil peskokop (sl. 16). Ognjišče je bilo zelo skrbno zgrajeno. Na raščena tla so namreč položili dve legi drobnega kamenja, ki so ga nato prevlekli s plastjo ilovice (sl. 17). Na ta način je bila površina ognjišča za približno 8 cm višja od tal v hiši. Na vzhodni strani je

Sl. 11: Gradišče pri Valični vasi. Glinast omet z odtisi brun in prepleta.

Abb. 11: Gradišče bei Valična vas. Lehmverputz mit Balken- und Flechtwerkabdrücken.

Sl. 12: Gradišče pri Valični vasi. Tloris hiše. M. = 1:50.

Abb. 12: Gradišče bei Valična vas. Grundriß des Hauses. M. = 1:50.

imelo ognjišče zglajen rob, proti steni pa ga je obrobljala vrsta manjših lomljencev, ki so bili s čelne strani prav tako prevlečeni z močno prežgano ilovico. Dvignjen kamnit rob je očitno preprečeval vžig lesene stene, ob kateri je bilo postavljeno odprto ognjišče. Čemu je služil velik ploščat kamen ob steni južno od ognjišča, se nam ni posrečilo ugotoviti.

Vzhodni del hiše je bil, kot že rečeno, nižji. Deloma je k temu pripomogel že sam naklon tal, razen tega pa sta bili na tem koncu stavbe v skalno osnovo vklesani še dve večji jami (sl. 18). Obe je delno poškodoval peskokop. Prva je bila 1,5 m široka in 28 cm globoka. Druga jama je bila še globlja. V premeru je merila toliko kot prva, njeno dno pa je segalo kar 43 cm pod nivo hodne površine v zahodnem delu hiše. Obe jami sta bili zatrpani s črno zemljo in kamnitim drobirjem. Vmes je bilo precej drobcev glinastega ometa in nekaj fragmentov keramike. Prav na dnu se je v globlji jami vlekla do 2 cm debela plast z ogljem pome-

šane zemlje. Funkcija jam ni jasna, morda sta služili kot shrambi.

Vzhodna stena hiše je stala tik ob globlji jami. Da je bilo res tako, nam dokazuje dobro ohranjeno ležišče za temeljno bruno, ki je bilo vsekano tik ob robu jame v skalnato osnovo (sl. 19). Ostankov bruna na tem mestu žal nismo odkrili.

Hiša je bila potemtakem dolga 7 metrov. Količina je bila njena širina, nismo uspeli ugotoviti, saj jo je na severni strani deloma odnesel peskokop. Glede na ležišči za temeljni bruni vzhodne in zahodne stene je bila skoraj gotovo zgrajena v eni od naprednejših tesarskih tehnik. V poštevidno prideta le sohasta ali blokovna gradnja, za natančnejšo odločitev pa nam seveda manjkajo ustreznejši dokazi.

Hišni inventar: Najdbe, ki so ležale razbite na tleh ob ognjišču, so ustaljen inventar dolenjskih železnodobnih hiš.¹³ Opraviti imamo namreč z lonci (t. 1: 7-10), latvicami (t. 1: 13-15), pekvami (t. 2: 4,6) in glinastimi svitki (t. 2: 11-13). Manjkala ni

¹³ Cfr. J. Dular, S. Ciglencečki, A. Dular, *Kučar*, Op. Inst. arch. Slov. 1 (1995) 33 ss.

Sl. 13: Gradišče pri Valični vasi. Razbita lončenina v zahodni polovici hiše.

Abb. 13: Gradišče bei Valična vas. Zerbrochene Keramik in der Westhälfte des Hauses.

niti brusni kamen (t. 2: 10). Med kosi, ki jih najdemo redkeje, velja omeniti pokrov (t. 2: 5), motek (t. 2: 7), lonček z izlivkom (t. 1: 1) in železno orodje, najverjetneje dleto (t. 2: 9).

Sl. 14: Gradišče pri Valični vasi. Vsekana stopnica za zahodno steno hiše.

Abb. 14: Gradišče bei Valična vas. Eingeschnittene Treppe der Westwand des Hauses.

Časovna opredelitev: Čeprav inventar hiše ni bil posebno bogat, pa njena datacija ni težavna. Pomagamo si lahko zlasti z okrasjem posod, med katerim velja omeniti predvsem vdrtne bradavice (t. 1: 7, 13), paralelno nalepljena rebra pod ustji posod (t. 1: 6), podkvasto nalepko (t. 2: 3) in nalepko v obliki svastike (t. 2: 1). Značilna so tudi nekatera ustja (t. 1: 5, 8, 10). Vse te oblike imajo namreč odlične paralele v inventarju hiš B in D s Kučarja pri Podzemlju, ki sta bili opredeljeni

Sl. 15: Gradišče pri Valični vasi. Ostanek zoglenega temeljnega bruna zahodne stene hiše.

Abb. 15: Gradišče bei Valična vas. Reste eines verkohlten Balkens der Hauswestwand.

Sl. 16: Gradišče pri Valični vasi. Pogled na ognjišče od zgoraj.

Abb. 16: Gradišče bei Valična vas. Blick auf die Herdstelle von oben.

Sl. 17: Gradišče pri Valični vasi. Kamnita podlaga ognjišča.

Abb. 17: Gradišče bei Valična vas. Steinerne Unterlage der Herdstelle.

Sl. 18: Gradišče pri Valični vasi. Jami v vzhodni polovici hiše.

Abb. 18: Gradišče bei Valična vas. Gruben im Ostteil des Hauses.

na konec starejše železne dobe, to je v negovski horizont.¹⁴ Datacija hiše na Gradišču se torej dobro ujema s starostjo planega grobišča, ki ga je že leta 1885 izkopal Jernej Pečnik na ledini Zadinec pri Valični vasi.

Kam sodijo ostaline, ki so bile odkrite pod hišo (dvojne jame in luknje za stojke), pa žal ne vemo. Zelo verjetno je, da so železnodobne, preciznejša datacija pa zaradi pomanjkljivih najdb ni bila mogoča.

Nad poznohalštatsko hišo se je vlekla 50-70 cm debela plast temnorjave zemlje. To nasutje ni bilo intaktno, saj smo našli v njem poleg prazgodovinske tudi recentno keramiko (t. 3: 12). Posebej pomembno pa je, da je bilo v tej plasti tudi več značilnih latenskih kosov (t. 3: 2-5, 14, 15), ki dokazujejo obljudenost Gradišča v mlajši železni dobi.

¹⁴ Ib., t. 32: 1; 33: 12 (vdrte bradavice); 33: 1-6 (podkvaste nalepke); 33: 10, 47: 2 (svastika); 47: 1 (nalepljena rebra pod ustjem posode); 23: 1-12 (ustja posod).

Sl. 19: Gradišče pri Valični vasi. Vsekana stopnica za temeljno bruno vzhodne stene hiše.

Abb. 19: Gradišče bei Valična vas. Eingeschnittene Treppe des Fundamentbalkens der Ostwand des Hauses.

Zanimiva sta tudi fragment dna rimskega vrča in del ustja rimskega krožnika (t. 4: 12,13). Oba kosa sta bila najdena na njivi na 2. terasi Gradišča. Sodita namreč v 2.-3. st. po n. št.¹⁵ Vse kaže, da je bilo Gradišče poseljeno tudi v rimski dobi, vendar pa v tem primeru zanesljivo ne gre za kontinuirano poselitev, ampak za ponovno obljude-
nost prostora po daljši časovni prekinutvi.

KATALOG

Tabla 1

1. Frag. lonček z izlivkom; izdelan prostoročno; barva: zunaj črna, znotraj črna; površina hrapava; sestava grobozrnata; višina: 5 cm; premer ustja: 7,5 cm; lega: hiša; inv. št. P 1815.
2. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerumena, znotraj rdečerumena; površina gladka; sestava grobozrnata; velikost: 13 cm; lega: hiša; inv. št. P 1786.
3. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost: 5 cm; lega: hiša; inv. št. P 1862.
4. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivočrna znotraj rumenosiva; površina gladka; sestava drobnozrnata; velikost: 4,5 cm; lega: hiša; inv. št. P 1798.
5. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črna znotraj črnorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost: 3,7 cm; lega: hiša; inv. št. P 1826.
6. Frag. ustja in ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljena rebra; velikost: 7 cm; lega: hiša; opomba: poškodovan v ognju; inv. št. P 1767.
7. Frag. ustja in ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva, znotraj sivorjava; površina gladka; sestava grobozrnata; okras: vdrt bradavica; premer ustja: 11 cm največji premer: 15,5 cm; lega: hiša; inv. št. P 1831.
8. Frag. ustja in ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavočrna, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; premer ustja: 14 cm; lega: hiša; inv. št. P 1801.

9. Frag. ustja in ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj rjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljena bradavica; premer ustja: 13 cm; največji premer: 20 cm; lega: hiša; inv. št. P 1791.

10. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnorjava, znotraj temnorjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; okras: vdrt bradavica; premer ustja: 25,5 cm; lega: hiša; inv. št. P 1791.

11. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj rjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; okras: nalepljeno rebro; premer ustja: 30 cm; lega: hiša; inv. št. P 1869.

12. Frag. dna; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; premer dna: 26 cm; lega: hiša; inv. št. P 1867.

13. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; premer ustja: 17 cm; največji premer: 17,5 cm; lega: hiša; inv. št. P 1740.

14. Frag. ustja in ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava, znotraj rjavosiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; premer ustja: 11,5 cm; največji premer: 12 cm; lega: hiša; inv. št. P 1868.

15. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina hrapava; sestava grobozrnata; premer ustja: 11 cm; lega: hiša; inv. št. P 1754+1764.

16. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj rdečerjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro; velikost: 4 cm; lega: hiša; inv. št. P 1745.

17. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnorjava, znotraj temnorjava; površina gladka; sestava grobozrnata; okras: nalepka; velikost: 4 cm; lega: hiša; inv. št. P 1773.

18. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črnorjava, znotraj črna; površina gladka; sestava grobozrnata; okras: nalepka; velikost: 5 cm; lega: hiša; inv. št. P 1874.

Tabla 2

1. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepka v obliki svastike; velikost: 7 cm; lega: hiša; inv. št. P 1792.
2. Frag. ostenja z nastavkom za ročaj; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost: 6,5 cm; lega: hiša; inv. št. P 1807.
3. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva, znotraj rumenorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: podkvasta nalepka; velikost: 11,5 cm; lega: hiša; inv. št. P 1833.
4. Frag. pekte; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; premer ustja: 27 cm; lega: hiša; inv. št. P 1861.
5. Frag. pokrova; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; največji premer: 11 cm; lega: hiša; inv. št. P 1803.
6. Frag. ročaja; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost: 10 cm; lega: hiša; inv. št. P 1777.
7. Frag. motek; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; višina: 10,5 cm; največji premer: 9,5 cm; lega: hiša; inv. št. P 1728.

¹⁵ Za krožnik glej L. Plesničar-Gec, *Keramika emonskih nekropol*, Diss. et monogr. 20 (1977) 54 s.

8. Frag. šobe (?); izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; premer ustja: 5 cm; lega: hiša; opomba: luknja v ostenu; inv. št. P 1780.

9. Železen predmet; velikost: 12,9 cm; lega: hiša; inv. št. P 1804.

10. Frag. brusni kamen iz peščenca; velikost: 10 cm; lega: hiša; inv. št. P 1838.

11. Frag. svitka; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavosiva; površina gladka; sestava drobnozrnata; največji premer: 12,5 cm; lega: hiša; inv. št. P 1907.

12. Frag. svitka; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; največji premer: 10 cm; lega: hiša; inv. št. P 1819.

13. Frag. svitka; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavosiva; površina gladka; sestava drobnozrnata; največji premer: 10,5 cm; lega: hiša; inv. št. P 1906.

Tabla 3

1. Frag. pekve z držajem; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj rjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; premer ustja: 45 cm; lega: nasutje nad hišo; inv. št. 1973.

2. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnorjava, znotraj temnorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost: 5 cm; lega: nasutje nad hišo; inv. št. P 1919.

3. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavosiva, znotraj rjavosiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: glavničenje zunaj in znotraj; velikost: 10,5 cm; lega: nasutje nad hišo; inv. št. P 1810.

4. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnosiva, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: vrez pred žganjem; velikost: 8 cm; lega: nasutje nad hišo; opomba: recentno (?); inv. št. P 1900.

5. Frag. ostenja; izdelan na počasnem vretenu; barva: zunaj sivorjava, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: glavničenje zunaj in znotraj; velikost: 12,5 cm; lega: nasutje nad hišo; inv. št. P 1848.

6. Frag. lonček; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečesiva, znotraj sivorjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; premer ustja: 6 cm; največji premer: 8,5 cm; lega: nasutje nad hišo; inv. št. P 1972.

7. Frag. ustja in ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečesiva, znotraj rjavosiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; premer ustja: 13 cm, največji premer: 15 cm; lega: nasutje nad hišo; inv. št. P 1866.

8. Frag. ustja in ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rumenorjava, znotraj črnorjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; premer ustja: 18 cm; lega: nasutje nad hišo; inv. št. P 1892.

9. Frag. ustja; izdelan na vretenu; barva: zunaj sivorjava, znotraj sivorjava; površina gladka; sestava drobnozrnata, iz prečiščene glinice; okras: kanelure; premer ustja: 19 cm; lega: nasutje nad hišo; inv. št. P 1893.

10. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črna, znotraj črnorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata, porozna; okras: vtisi; premer ustja: 14 cm; lega: nasutje nad hišo; inv. št. P 1922.

11. Frag. dna; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnosiva, znotraj temnorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata, porozna; okras: metličenje; premer dna: 8,5 cm; lega: nasutje nad hišo; inv. št. P 1902.

12. Frag. ustja; izdelan na vretenu; barva: zunaj svetlorjava, znotraj svetlorjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; premer ustja: 21 cm; lega: nasutje nad hišo; opomba: recentno; inv. št. P 1911.

13. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost: 3,5 cm; lega: nasutje nad hišo; inv. št. P 1844.

14. Frag. ostenja; izdelan na vretenu; barva: zunaj temnosiva, znotraj temnosiva; površina gladka; sestava drobnozrnata, iz prečiščene glinice; okras: žigosanje; velikost: 4,5 cm; lega: nasutje nad hišo; inv. št. P 1909.

15. Frag. ostenja; izdelan na vretenu; barva: zunaj temnosiva, znotraj temnosiva; površina gladka; sestava drobnozrnata, iz prečiščene glinice; okras: žigosanje; velikost: 5 cm; lega: nasutje nad hišo; inv. št. P 1908.

16. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnorjava, znotraj črna; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepka; velikost: 5,5 cm; lega: nasutje nad hišo; inv. št. P 1935.

17. Frag. ustja z ročajem; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost: 7 cm; lega: nasutje nad hišo; inv. št. P 1857.

Tabla 4

1. Frag. motek; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavosiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; višina: 7 cm, največji premer: 6 cm; lega: nasutje nad hišo; inv. št. P 1936.

2. Frag. noge; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavosiva, znotraj rdečerjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; premer noge: 10 cm; lega: nasutje nad hišo; inv. št. P 1910.

3. Frag. svitka; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavosiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; kras: plitvi vtisi; največji premer: 12,5 cm; lega: nasutje nad hišo; inv. št. P 1918.

4. Frag. ostenja z razčlenjenim držajem; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost: 10,5 cm; lega: nasutje nad hišo; inv. št. P 1898.

5. Frag. vijček; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava; površina gladka; sestava grobozrnata; višina: 4 cm; največji premer: 4,5 cm; lega: nasutje nad hišo; inv. št. P 1852.

6. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črna, znotraj temnorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost: 4 cm; lega: humus; inv. št. P 1721.

7. Frag. ustja in ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črnosiva, znotraj črnosiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; premer ustja: 14 cm; lega: humus; inv. št. P 1700.

8. Frag. ustja in ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črnorjava, znotraj črnorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata, porozna; okras: glavničenje; premer ustja: 19,5 cm, največji premer: 23 cm; lega: humus; inv. št. P 1726.

9. Frag. ostenja; izdelan na vretenu; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina gladka; sestava drobnozrnata, iz prečiščene glinice; okras: globoke kanelure; največji premer: 18 cm; lega: humus; inv. št. P 1725.

10. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črnorjava, znotraj temnorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: glavničenje; velikost: 14 cm; lega: humus; inv. št. P 1727.

11. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črnosiva, znotraj črnosiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: glavničenje; premer ustja: 34 cm; lega: sporadična najdba, 2. terasa; inv. št. P 1950.

12. Frag. ustja; izdelan na vretenu; barva: zunaj rumenorjava, znotraj rumenorjava; površina gladka; sestava drobnozrnata, iz prečiščene glinice; premer ustja: 28 cm; lega: sporadična najdba, 2. terasa; inv. št. P 1916.

13. Frag. dna; izdelan na vretenu; barva: zunaj rdečerumena, znotraj rdečerumena; površina gladka; sestava drob-

noznata, iz prečiščene glin; velikost: 7 cm; lega: sporadična najdba, 2. terasa; inv. št. P 1930.

14. Vijček, cel; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivor-

java; površina hrapava; sestava grobozrnata; višina: 3,5 cm; največji premer: 4 cm; lega: sporadična najdba, 2. terasa; inv. št. P 1915.

Späthallstattzeitliches Haus in Gradišče bei Valična vas

Zusammenfassung

Valična vas ist ein bedeutender archäologischer Fundkomplex, der von Jernej Pečnik schon in den 80er Jahren des vorigen Jahrhunderts entdeckt wurde.² Bekannt wurde er vor allem wegen der reichen Späthallstatt- und La-Tène-Zeit-Grabbünde, wovon eine verzierte Situla, ein Negova-Helm und eine mittellatènezeitliche Gürtelkette besonders erwähnenswert sind.³ Da die Landesaufnahmen in diesem Teil der Suha krajina schon durchgeführt wurden,⁴ wissen wir, da bis jetzt bei Valična vas vier archäologische Fundorte bekannt sind (Abb. 2):

1. Straža bei Valična vas (Grabhügel; ältere Eisenzeit).

2. Ulice in Valična vas (Siedlung; jüngere Eisenzeit?, römische Zeit).

3. Zadinec bei Valična vas (Flachgräberfeld mit Skelett- und Brandgräbern; ältere und jüngere Eisenzeit, römische Zeit).

4. Gradišče bei Valična vas (Siedlung; ältere und jüngere Eisenzeit, römische Zeit).

Hier interessiert uns vornehmlich der letzte Fundort, nämlich Gradišče bei Valična vas. Entdeckt wurde er schon sehr früh, denn Jernej Pečnik erwähnt ihn schon in seiner unveröffentlichten Karte des Raumes Novo mesto.⁵ Bekannt war er auch Alfons Müllner, der dessen Skizze publiziert hat.⁶

In den Jahren 1983 und 1984 wurden in Gradišče kleinere Rettungsgrabungen durchgeführt, wodurch die Reste eines Hauses erforscht wurden, das von einer Kiesgrube nahezu vollständig zerstört wurde.

Das erforschte Haus stand auf der höchsten Terrasse (Abb. 3) des Ringwalls. Wie gesagt, wurde es durch den Kiesabbau teilweise beschädigt, deswegen war das Gebäude auch sehr gut im Ausgrabungsprofil erkennbar (Abb. 5). Wie sich nach beendigten Rettungsgrabungen herausstellte, gibt es im erforschten Bereich mehrere Besiedlungsphasen.

Gerade in der Sohle, also in der Dolomitgrundlage des Berges, kamen acht Pfostenlöcher zum Vorschein, wovon drei in einer nahezu geraden Linie standen, die übrigen fünf waren im östlichen Teil der erforschten Oberfläche durcheinander angeordnet (Abb. 6). Die Löcher waren rund und man konnte ihre Umrisse im Dolomitboden sehr klar erkennen (Abb. 7: a-d). Sie waren bis zu einem halben Meter tief eingegraben. Aus den Profilen ist zu ersehen, daß sie eine konische Form mit leicht abgerundeter Sohle hatten (Abb. 8: a-d).

Neben den Pfostenlöchern waren im Dolomitboden noch fünf Doppelgruben eingegraben. Im Grundriß (Abb. 6) sind sie mit den Buchstaben A-J gekennzeichnet. Ihr Durchmesser betrug zwischen 50 und 60 cm. Die Gruben traten, wie bereits erwähnt, in Paaren auf, wobei eine immer etwas tiefer lag als die andere. Die dazwischenliegenden Ränder waren abgestrichen, so daß der bergang zwischen den Gruben glatt war (Abb. 9, 10). Darin gab es keine Funde.

Die Doppelgruben und Pfostenlöcher können nicht zu einer geschlossenen Einheit verknüpft werden. Sie stellen aber eindeutig einen Teil eines oder sogar mehrerer Gebäude dar, die auf der höchsten Terrasse errichtet wurden. Den Pfostenlöchern nach zu urteilen, die in der Dolomitgrundlage des Berges sehr gut erhalten sind, wurden die Gebäude

in der Pfostenbautechnik errichtet. Diese Feststellung wird auch durch den Wandverputz erhärtet, worin deutliche Balken- und Flechtwerkabdrücke deutlich erkennbar sind (Abb. 11). Wozu sie gedient haben, ist natürlich schwer zuzusagen. Da es sich nur um Vorratsgruben handelt, ist nur wenig wahrscheinlich; ihre Funktion ist aber auch deshalb so schwer zu bestimmen, weil in deren Zuschüttung keine Funde vorhanden waren.

Auf diesen oben beschriebenen Gebäuderesten wurde später ein Haus errichtet. Auch davon sind nur spärliche Reste erhalten geblieben, denn es wurde von der Kiesgrube gewissermaßen halbiert (Abb. 12). Das Gebäude hatte höchstwahrscheinlich einen rechteckigen Grundriß und wird in zwei verschiedenen hohe Teile gegliedert. Der Niveauunterschied war schon vor den Grabungen sehr gut im Profil der Kiesgrube zu sehen (Abb. 5). In der westlich gelegenen höheren Hälfte des Hauses stießen wir auf sehr gut erhaltenen Boden aus gestampfter Erde. Darauf lagen viele zerbrochene Keramikstücke und Wandverputzbrocken (Abb. 13). An der Westseite endet das Haus mit einem ca. 40 cm tiefen vertikalen Einschnitt in den Felsboden (Abb. 14), womit das Fundamentbalkenlager vorbereitet wurde, dessen verkohltes Stück wir noch an der ursprünglichen Stelle entdeckt haben (Abb. 15). Der Balken bestand aus Eichenholz.

Unmittelbar an der oben beschriebenen Wand befand sich eine ovale Herdstelle. Die längere Achse betrug 80 cm, jedoch war sie ursprünglich etwas größer, weil sie an der Nordseite von der Kiesgrube zum Teil beschädigt wurde (Abb. 16). Die Herdstelle war sehr sorgfältig gebaut. Auf gewachsenem Boden errichtete man nämlich zwei Lagen kleiner Steine, die man anschließend mit einer Lehmschicht überzog (Abb. 17). Auf diese Weise war die Herdstellenoberfläche ca. 8 cm höher als der Boden des Hauses. An der Ostseite hatte die Herdstelle einen geglätteten Rand, zur Wand hin war sie von einer Reihe kleiner Bruchsteine umrandet, die von der Frontseite desgleichen mit stark gebranntem Lehm überzogen waren. Der erhöhte Steinrand verhinderte offensichtlich das Übergreifen des Feuers auf die Holzwand, neben der die Herdstelle errichtet war. Wozu der große flache Stein an der Wand südlich der Herdstelle diente, vermochten wir nicht zu entschlüsseln.

Der Ostteil des Hauses war, wie gesagt, niedriger. Zum Teil war dies durch das Bodengefälle bedingt, darüber hinaus wurden an diesem Ende des Gebäudes noch zwei größere Gruben (Abb. 18) in die Felsgrundlage gemeißelt. Beide wurden zum Teil von der Kiesgrube beschädigt. Die erste war 1,5 m breit und 28 cm tief. Die zweite Grube war noch tiefer. Ihr Durchmesser war genauso groß wie von der ersten, ihr Boden reichte dagegen 43 cm unter das Gehflächenniveau im Westteil des Hauses. Beide Gruben waren mit schwarzer Erde und Steinschotter ausgestopft. Dazwischen befanden sich ziemlich viel Lehmverputzbrocken und einige Keramikfragmente. Entlang der Sohle in der tieferen Grube erstreckte sich eine bis zu 2 cm dicke mit Holzkohle vermischte Erdschicht. Die Funktion der Gruben ist unklar, vielleicht dienten sie als Vorratsgruben.

Die Ostseite der Hauswand stand unmittelbar neben der tieferen Grube. Dies bestätigt das gut erhaltene Fundamentbalkenlager, das dicht am Grubenrand in die Felsgrundlage eingemeißelt wurde (*Abb. 19*). Balkenreste wurden an dieser Stelle leider nicht entdeckt.

Das Haus war demnach 7 m lang. Seine Breite war nicht feststellbar, weil sie an der Nordseite zum Teil von der Kiesgrube abgetragen wurde. Angesichts der Fundamentschwellen der Ost- und Westwand wurde es gewiß in einer der fortschrittlicheren Bautechnik errichtet. In Frage kommen nur der Ständer- oder Blockbau, für eine präzisere Bestimmung fehlen uns natürlich die entsprechenden Beweise.

Hausinventar: Die Funde, die zerbrochen auf dem Boden neben der Herdstelle lagen, gehören zum üblichen Inventar der eisenzeitlichen Häuser Dolenjskos,¹³ das sind Töpfe (*Taf. 1: 7-10*), Einzugsschalen (*Taf. 1: 13-15*), Backhauben (*Taf. 2: 4,6*) und Tönringe (*Taf. 2: 11-13*). Es fehlte nicht einmal ein Schleifstein (*Taf. 2: 10*). Von den weniger häufigen Funden sind erwähnenswert ein Deckel (*Taf. 2: 5*), eine Spule (*Taf. 2: 7*), ein Topf mit Ausguß (*Taf. 1: 1*) und Eisengerät, höchstwahrscheinlich ein Meißel (*Taf. 2: 9*).

Zeitbestimmung: Obwohl das Inventar des Hauses nicht sonderlich reich war, bereitet seine Datierung keine Schwierigkeiten. Aufschluß bietet insbesondere die Gefäßornamentik; erwähnenswert sind vor allem die eingedrückten Warzen (*Taf. 1: 7,13*), parallel angeklebte Rippen unter den Gefäßbrändern (*Taf. 1: 6*), eine hufeisenförmige Applike (*Taf. 2: 3*) und eine hakenkreuzförmige Applike (*Taf. 2: 1*). Charakteristisch sind auch einige Ränder (*Taf. 1: 5,8,10*). All diese Formen

haben vorzügliche Parallelen im Inventar der Häuser B und D vom Kučar bei Podzemelj, die in das Ende der älteren Eisenzeit datiert wurden, nämlich in den Negova-Horizont.¹⁴ Die Datierung des Hauses in Gradišče stimmt demnach gut mit dem Alter des Flachgräberfeldes überein, das schon im Jahre 1885 von Jernej Pečnik in der Flur Zedinec bei Valična vas freigelegt wurde.

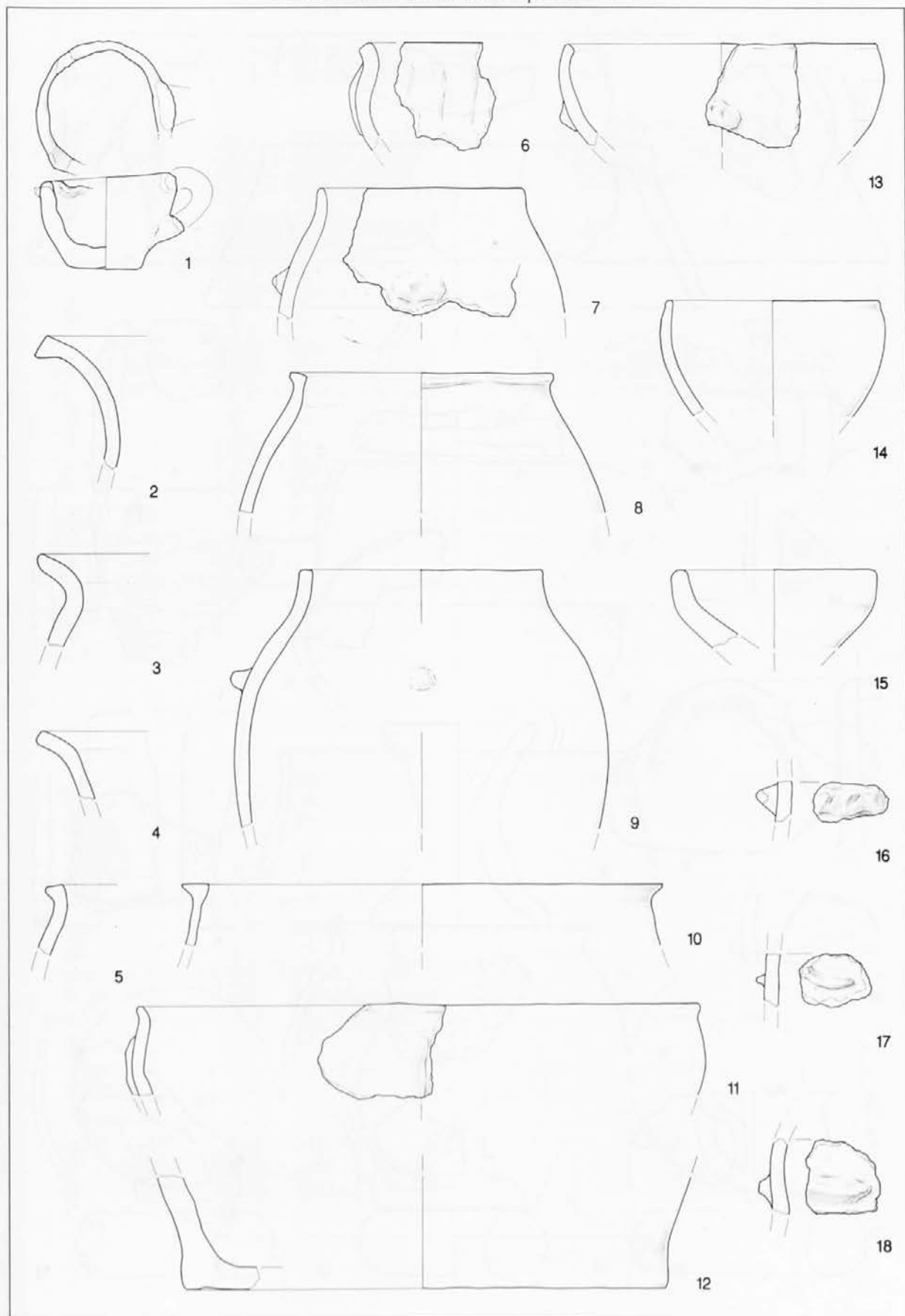
Wohin die unter dem Haus entdeckten Funde (Doppelgruben und Pfostenlöcher) gehören, wissen wir leider nicht. Sie stamen aller Wahrscheinlichkeit nach aus der Eisenzeit, eine genauere Datierung war aber wegen mangelhafter Funde nicht möglich.

Über dem späthallstattzeitlichen Haus erstreckte sich eine 50-70 cm dicke dunkelbraune Erdschicht. Diese Aufschüttung war nicht intakt, weil wir darin neben vorgeschichtlicher auch rezente Keramik fanden (*Taf. 3: 12*). Bedeutsamerweise gab es in dieser Schicht auch mehrere latènezeitliche Stücke (*Taf. 3: 2-5,14,15*), die eine Besiedlung von Gradišče in der jüngeren Eisenzeit beweisen.

Interessant sind das Bodenfragment eines römischen Kruges und der Randteil eines römischen Tellers (*Taf. 4: 12,13*). Beide Stücke wurden auf dem Acker auf der 2. Terrasse entdeckt. Sie gehören nämlich in das 2. - 3. Jh. n. Chr.¹⁵ Allem Anschein nach war Gradišče auch in der römischen Zeit besiedelt, jedoch handelt es sich in diesem Fall ganz bestimmt um keine kontinuierliche Besiedlung, sondern um eine erneute Besiedlung des Raumes nach einer längeren Unterbrechung.

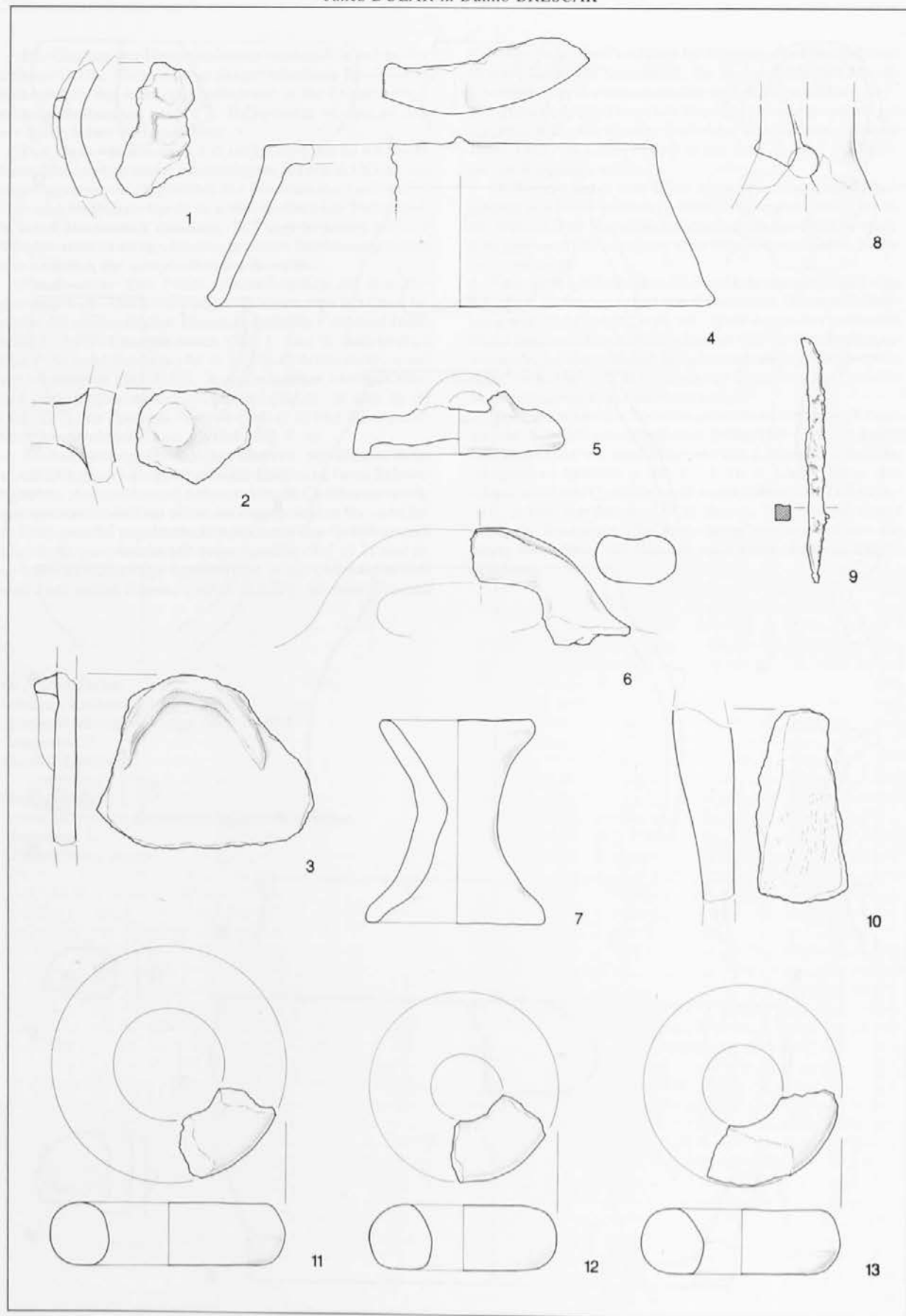
Dr. Janez Dular
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gosposka 13
SI-1000 Ljubljana

Danilo Breščak
Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine
Skalickega 1
SI-8000 Novo mesto

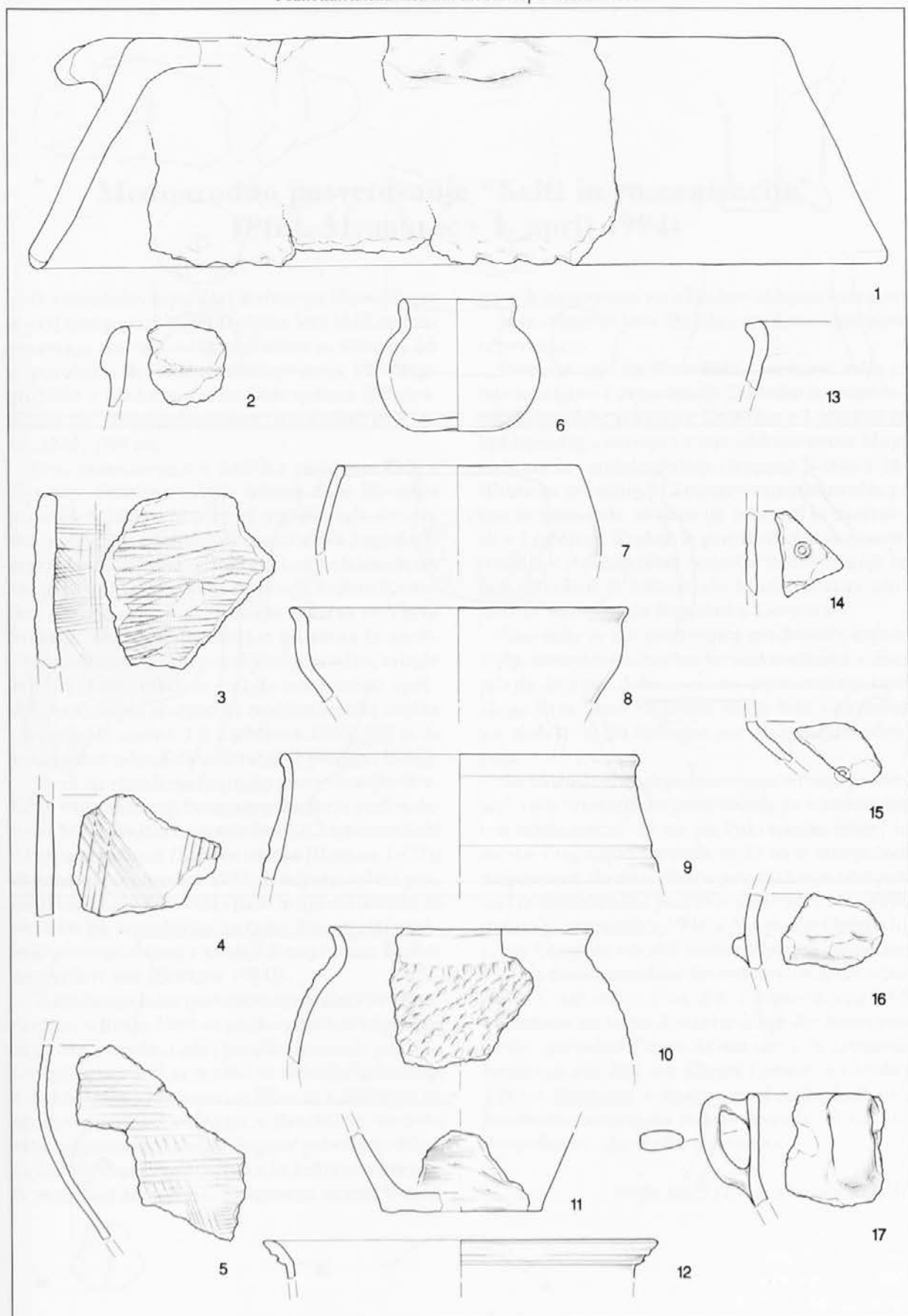

T. 1: Gradišče pri Valični vasi. Hiša. Vse keramika. M. = 1:3.

T. 1: Gradišče bei Valična vas. Haus. Alles Ton. M. = 1:3.

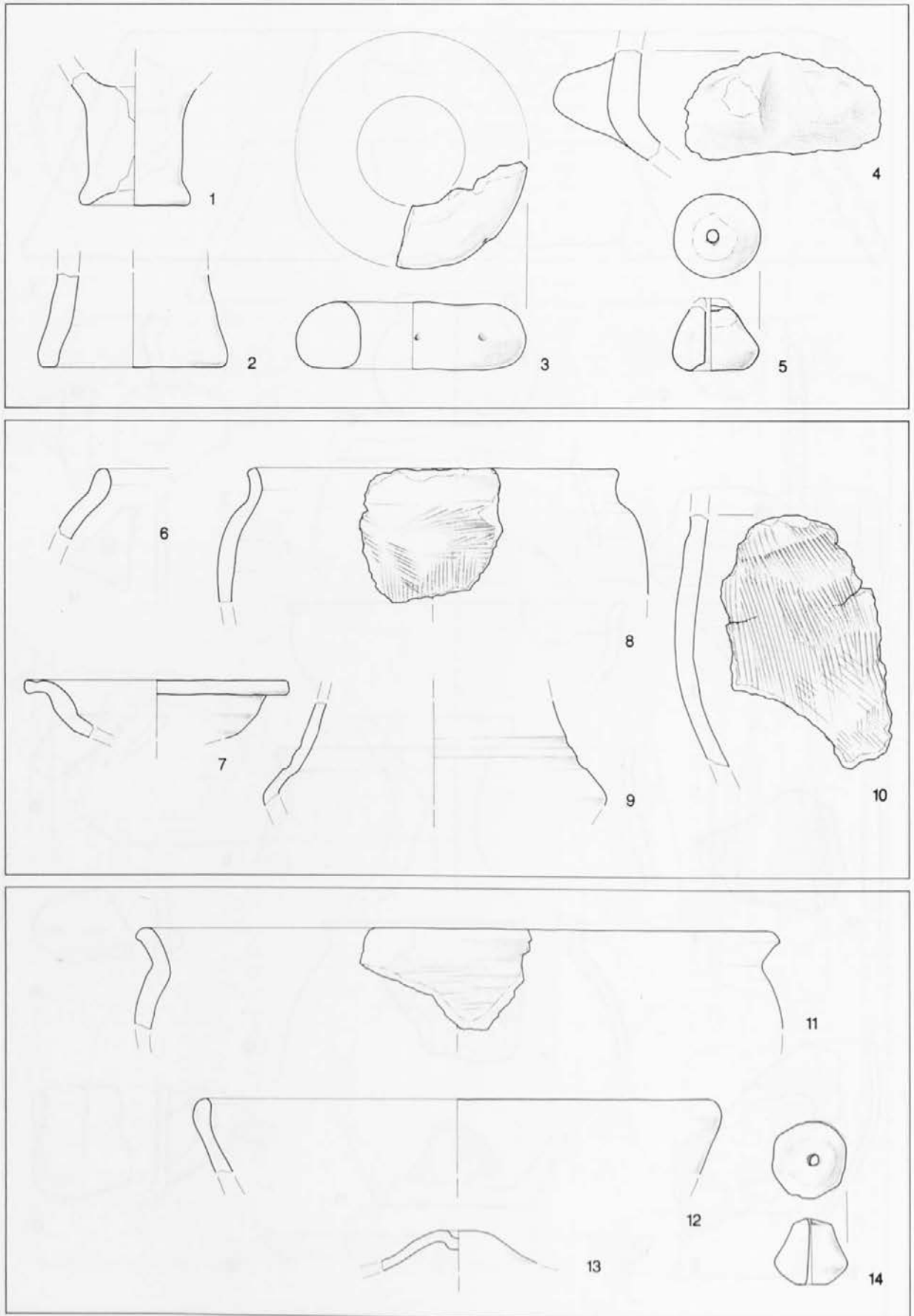

T. 2: Gradišče pri Valični vasi. Hiša. 9 železo, 10 kamen, ostalo keramika. M. = 1:3.
 T. 2: Gradišče bei Valična vas. Haus. 9 Eisen, 10 Stein, sonst Ton. M. = 1:3.

T. 3: Gradišče pri Valični vasi. Nasutje nad hišo. Vse keramika. M. = 1:3.

T. 3: Gradišče bei Valična vas. Aufschüttung über dem Haus. Alles Ton. M. = 1:3.

T. 4: Gradišče pri Valični vasi. 1-5 nasutje nad hišo. 6-10 humus. 11-14 površinske najdbe. Vse keramika. M. = 1:3.
 T. 4: Gradišče bei Valična vas. 1-5 Aufschüttung über dem Haus. 6-10 Humus. 11-14 Oberflächenfunde. Alles Ton. M. = 1:3.

Mednarodno posvetovanje "Kelti in romanizacija" (Ptuj, 31. marec - 1. april 1994)

O arheološki zapuščini Kelto v Slovenskem je prvi spregovoril Karel Dežman leta 1885 na posvetovanju Antropološkega društva na Dunaju, ko je poročal o Pečnikovem izkopavanju keltskega grobišča v Mokronogu na Dolenjskem (*Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 15, 1885, [70] ss).

Prvo posvetovanje o Keltih z naslovom *Kelti v Sloveniji. Problemi mlajše železne dobe Slovenije* je oktobra 1964 v Mariboru organizirala slovenska podružnica Arheološkega društva Jugoslavije pod vodstvom Petra Petruja in s sodelovanjem Stanka Pahiča, Staneta Gabrovca, Jožeta Kastelica, Jaroslava Šašla, Franceta Stareta in Vinka Šribarja. Ob tej priložnosti je bil zbran in analiziran dobršen del razpoložljivega gradiva mlajše železne dobe, tako da so bile znanstveno opredeljene kulturne skupine ter značilne keltske najdbe (*Arheološki vestnik* 17, Ljubljana 1966, 145 ss in kot posebni odtis *Kelti v Sloveniji* [Ljubljana 1966]).

Temu sta sledili mednarodni posvetovanja v Brežicah v organizaciji Posavskega muzeja pod vodstvom Mitje Guština: septembra 1977 na temo *Kelti v Vzhodnih Alpah (Keltske študije [Brežice 1977])* in ponovno septembra 1983 ob odprtju velike pregledne razstave KELTOI - Kelti in njihovi sodobniki na ozemlju Jugoslavije na temo *Kronološki problemi poznega latena v srednji Evropi in na Balkanu (Keltski voz [Brežice 1984])*.

Z mednarodnim posvetovanjem *Kelti in romanizacija* v Ptuj 1994 se je slovenska arheologija vključila v mednarodni projekt *Jantarna pot*, katerega pobudniki in nosilci so slovaški arheologi z Arheološkega inštituta v Nitri in z Oddelka za zgodovino in arheologijo v Bratislavi. Projekt vključuje države Srednjeevropske pobude ter združuje predvsem zgodovinska in kulturna razsežja antike od Jadrana do Severnega morja. V pod-

poro k pripravam za obsežno skupno razstavo so bila dogovorjena številna mednarodna posvetovanja.

Posvetovanje na temo *Kelti in romanizacija* je bilo izpeljano v organizaciji Oddelka za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in Pokrajinskega muzeja v Ptuj pod vodstvom Mitje Guština in s sodelovanjem Dragana Božiča z Inštituta za arheologijo Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Slednji je pripravil objavo posvetovanja v *Arheološkem vestniku*; posvetovanje in tisk referatov je financiralo Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije.

Slovenija je kot gostiteljica predstavila najnovejša, sorazmerno številna terenska odkritja iz časa mlajše železne dobe oziroma poznorepublikanskega časa, med referenti pa so bile zastopane vse dežele, ki jih *Jantarna pot* programsko združuje.

Strokovni rezultat posvetovanja v Ptuj je v objavljenih referatih, organizacijski pa v zadovoljstvu udeležencev, ki sta jih Pokrajinski muzej in mesto Ptuj toplo sprejela in ki so v mnogočem pripomogli, da so v okviru projekta *Jantarne poti* stekla mednarodna posvetovanja tudi v sosednjih državah: septembra 1994 v Vidmu in Ogleju na temo *Lungo la via dell'ambra. Apporti altoadriatici alla romanizzazione dei territori del Medio-Danubio (I sec. a.C. - I sec. d.C.)*, konec aprila 1995 v Krakovu na temo *Kontakte längs der Bernsteinstraße (zwischen Caput Adriae und den Ostseegebieten) in der Zeit um Christi Geburt* in oktobra 1995 v Sopronu z naslovom *Landschaft und Denkmäler entlang der Bernsteinstraße - Stand und Perspektiven des Kulturtourismus*.

Mitja GUŠTIN in Dragan BOŽIČ

Internationale Tagung "Die Kelten und die Romanisierung" (Ptuj, 31. März - 1. April 1994)

Über die archäologische Hinterlassenschaft der Kelten in Slowenien hat als erster Karel Dežman schon im Jahre 1885 auf einer Tagung der Anthropologischen Gesellschaft in Wien gesprochen, und zwar in einem Bericht über die Ausgrabung eines keltischen Gräberfeldes in Mokronog in Dolenjsko (*Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 15, 1885, [70] ff.).

Die erste Tagung über die Kelten wurde von der slowenischen Sektion des Archäologenverbandes Jugoslawiens unter der Leitung von Peter Petru und unter der Mitarbeit von Stanko Pahič, Stane Gabrovec, Jože Kastelic, Jaroslav Šašel, France Stare und Vinko Šribar im Oktober 1964 in Maribor organisiert, das Thema lautete: *Die Kelten in Slowenien. Probleme der jüngeren Eisenzeit Sloweniens*. Ein Großteil des vorhandenen Materials der jüngeren Eisenzeit wurde dokumentiert, die Kulturgruppen und die charakteristischen keltischen Funde wurden wissenschaftlich bestimmt (*Arheološki vestnik* 17, Ljubljana 1966, 145 ff. und als Sonderdruck *Kelti v Sloveniji* [Ljubljana 1966]).

Es folgten zwei internationale Tagungen in Brežice, die vom Posavski muzej, dem Museum der Sava-Region, unter der Leitung von Mitja Guštin organisiert wurden, und zwar im September 1977 mit dem Thema *Die Kelten in den Ostalpen (Keltske študije)* [Brežice 1977]) und im September 1983 anlässlich der Eröffnung der großen Ausstellung "KELTOI - Die Kelten und ihre Zeitgenossen auf dem Gebiet Jugoslawiens", mit dem Thema *Chronologische Probleme der Spätlatènezeit in Mitteleuropa und auf dem Balkan (Keltski voz)* [Brežice 1984]).

Mit der internationalen Tagung *Die Kelten und die Romanisierung*, die Ende März und Anfang April 1994 in Ptuj stattfand, schloß sich die slowenische Archäologie dem internationalen Projekt *Bernsteinstraße* an; seine Initiatoren und Träger sind die slowakischen Archäologen des Archäologischen Instituts aus Nitra und der Abteilung für Geschichte und Archäologie der Universität Bratislava. Das Projekt umfaßt die Länder der mitteleuropäischen Initiative und vereinigt vor allem die historische und kulturelle Dimension der

Antike vom Adriatischen Meer bis zur Nordsee. Zur Unterstützung der Vorbereitungen für eine umfangreiche gemeinsame Ausstellung wurden zahlreiche internationale Tagungen vereinbart.

Die Tagung mit dem Thema *Die Kelten und die Romanisierung* wurde organisiert von der Abteilung für Archäologie der Philosophischen Fakultät der Universität Ljubljana und dem Regionalmuseum in Ptuj unter der Leitung von Mitja Guštin und unter der Mitarbeit von Dragan Božič vom Institut für Archäologie des Wissenschaftlichen Forschungszentrums der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste in Ljubljana, der auch die Publikation der Tagung im *Arheološki vestnik* vorbereitet hat; die Tagung und der Druck der Referate wurden vom Ministerium für Wissenschaft und Technologie der Republik Slowenien finanziert.

Die Vertreter Sloweniens stellten als Einheimische die neuesten, relativ zahlreichen Geländeentdeckungen aus der jüngeren Eisenzeit bzw. der spätrepublikanischen Zeit vor. Unter den Referenten waren alle Teilnehmerstaaten des Projektes *Bernsteinstraße* vertreten.

Das Forschungsergebnis der Ptujer Tagung reflektieren die hier veröffentlichten Referate, das organisatorische hingegen ist an der Zufriedenheit der Teilnehmer zu ersehen, die vom Regionalmuseum und der Stadt Ptuj herzlich empfangen wurden und die in vielerlei Hinsicht dazu beigetragen haben, daß die internationalen Tagungen im Rahmen des Projektes *Bernsteinstraße* auch in den Nachbarländern stattgefunden haben: im September 1994 in Udine und in Aquileia mit dem Thema *Lungo la via dell'ambra. Apporti altoadriatici alla romanizzazione dei territori del Medio-Danubio (1 sec. a.C. - 1 sec. d.C.)*, Ende April 1995 in Kraków mit dem Thema *Kontakte längs der Bernsteinstraße (zwischen Caput Adriae und den Ostseegebieten) in der Zeit um Christi Geburt* und in Sopron, im Oktober 1995 über *Landschaft und Denkmäler entlang der Bernsteinstraße - Stand und Perspektiven des Kulturtourismus*.

Mitja GUŠTIN und Dragan BOŽIČ

Neue Forschungsergebnisse über die jüngere Latènezeit in Südpolen

Zenon WOŹNIAK

Izvilleček

V članku so predstavljeni temeljni podatki o naselitvi Kelto v na Poljskem, njihove zveze z drugimi keltskimi območji (zlasti z južnimi) in vprašanja v zvezi z uvoženimi keltskimi predmeti v srednji in severni Poljski. Podrobneje so obravnavane dvoobrazne steklene jagode.

Abstract

This article presents basic data about the presence of the Celts in Poland, their connections with other Celtic regions (mostly to the south), and the question of Celtic imports in central and northern Poland. Glass beads of the "two-face" type are discussed in more detail.

Am Anfang des 5. Jhs. v.u.Z. fanden wichtige Veränderungen in Polen statt. Von Norden, von Ostpommern breitete sich die pommerellische Kultur aus, die von einigen Forschern in zwei verwandte Kulturgruppen untergliedert wird: die echte pommerellische oder Gesichturnenkultur, hauptsächlich im Westen, und die Glockengräberkultur, hauptsächlich im Osten (Malinowski 1987). Die beiden Kulturerscheinungen repräsentierten eine Späthallstatt-Kulturtradition und umfaßten fast das ganze Gebiet Polens (Abb. 1: b) bis zum Ende des 3. Jhs. v.u.Z., als eine neue Kulturveränderung stattfand (Woźniak 1987).

Schon früher, am Anfang des 4. Jhs. v.u.Z., kamen neue Bevölkerungsgruppen, die Kelten, von Südwesten nach Schlesien und es entstanden zwei kleine Enklaven der keltischen Besiedlung in den Regionen Schlesiens mit dem besten Ackerboden (Abb. 1: a). Die ältesten Materialien (Jahn 1931, 10 ff., Abb. 6; Woźniak 1970, 42 ff., 253 ff., Taf. 2: 1-6) sind vergleichbar mit den Funden des ersten Horizonts der keltischen Flachgräberfelder in Mitteleuropa (Čižmář 1975; Meduna 1965; Waldhauser 1978). Ungefähr in dieser Zeit verschwanden die Spuren der Kontakte des westlichen Teils der pommerellischen Kultur mit der keltischen Welt, die im 5. Jh. eng waren (Gedl 1991; Woźniak 1981). Nur in Ostpolen, der

Westukraine und der Moldau kommen keltische Importe vom La-Tène-B-Typus (Abb. 2) vereinzelt vor (Woźniak 1970, 150 ff., 261; ders. 1974, 139 ff., Abb. 13, Karte 3), die vielleicht die Kontakte mit dem Theißgebiet und Siebenbürgen erkennen lassen und eine Fortsetzung der früheren Verbindungen, vom 5. Jh., mit dem Gebiet der Szentes-Vekerzug-Kultur sein könnten (Czopek 1986; Woźniak 1993).

In der ersten Hälfte des 3. Jhs. (am Ende der Stufe La Tène B oder am Anfang der Stufe La Tène C) kamen zwei weitere Keltengruppen nach Südpolen (Abb. 2: a). Eine Gruppe kam vielleicht von Südwesten und siedelte sich in der Umgebung von Kraków an. Die Materialien aus diesem Gebiet wurden als Tynieć-Gruppe bezeichnet. Aus dem oberen San-Gebiet an der polnisch-ukrainischen Grenze stammt eine kleine Gruppe keltischer Funde (Parczewski 1978; Muzyczuk, Pohorska-Kleja 1994). Die keltischen Ankömmlinge mußten von Süden einwandern. Die Datierung dieser Funde in die Mittellatènezeit ist sicher, einige Angaben (wahrscheinliche Anwesenheit der keltischen Dolia) suggerieren, daß die Besiedlung hier bis zur Stufe La Tène D dauerte.

Auf einen Fund sollte man besonders aufmerksam machen. In der Siedlung in Pakoszkówka wurde ein Fragment einer röhrenförmigen Gesichtspierle

Abb. 1: Die Ausbreitung der Latène-A-Fibeln in Polen: a - keltische Siedlungsgebiete in Polen; b - Grenze der pommerellischen Kultur; c - Fibeln von echten Latène-A-Typen; d - Fibeln vom Typus Pierkary Wielkie; e - Kowalowice (altmärkische) Fibeln.
Sl. 1: Razprostranjenost fibul stopnje LT A na Poljskem: a - keltška naseljitvena območja na Poljskem; b - meja pomorjanske kulture; c - fibule pravih vrst stopnje LT A; d - fibule vrste Pierkary Wielkie; fibule vrste Kowalowice (Altmark).

aus hellblauem Glas entdeckt (Muzyczuk, Pohorska-Kleja 1994). Zwei solche Perlen aus dunkelblauem Glas wurden in einem Brandgrab aus Domaniowice, Woiw. Legnica im nordwestlichen Teil Schlesiens gefunden (Kołodziejewski 1973, 129, Abb. 6: d,g; 8-10),¹ das zur Gubiner Gruppe der Jastorf-Kultur gehörte. Eine von diesen Perlen, das etwas durch Feuer beschädigte Exemplar (Abb. 3: 4), ist mit Ausnahme der Grundfarbe mit dem Perlenfragment aus Pakoszówka identisch, die zweite (Abb. 3: 3) stellt wegen einer turbanförmigen Kopfbedeckung eine andere Variante dar. Auf dem ostkeltischen Gebiet kommen weitere Gesichtspierlen beider Varianten sporadisch vor (Venclová 1974; Haevernick 1977; Balen-Letunić 1990). Die Perle aus Maňa in der Slowakei (Benadik 1983, 62, Taf. 54: 5; Abb. 3: 2) und das Exemplar aus Jászberény-Cseróhalom (Kaposvári 1969, 188, Abb. 2: 18) haben auch turbanförmige Wülste (an beiden Enden) mit Zickzackmuster, was an die zweite Perle aus Domaniowice (Abb. 3: 3) erinnert. Diese Perlen haben keine Entsprechungen außerhalb der keltischen Welt

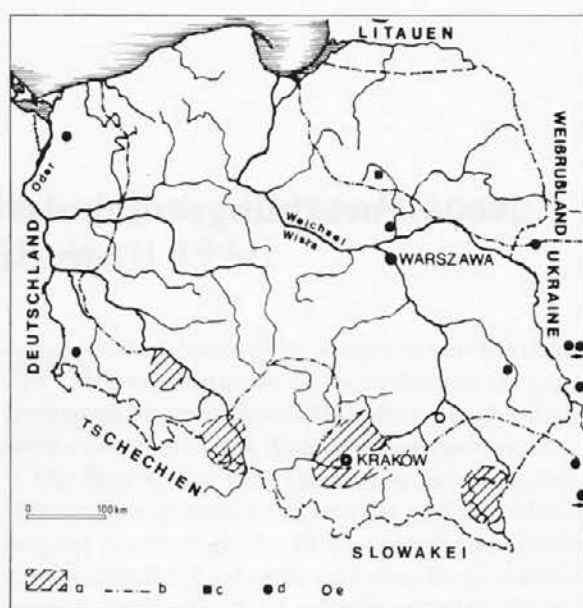

Abb. 2: Die Ausbreitung der Latène-B-Fibeln in Polen außerhalb der keltischen Zone und in der Westukraine: a - keltische Siedlungsgebiete; b - Grenze der pommerellischen Kultur; c - große Serie der Latène-B-Fibeln (Rembielin); d - vereinzelte Fibeln; e - zweifelhafter Fund eines etruskischen Stammes aus dem 4. Jh. v.u.Z. ("bei Tarnobrzeg").
Sl. 2: Razprostranjenost fibul stopnje LT B na Poljskem (zunaj keltških območij) in v zahodni Ukrajini: a - keltška naseljitvena območja; b - meja pomorjanske kulture; c - velika serija fibul stopnje LT B (Rembielin); d - posamezne fibule; e - dvomljiva najdba etruščanskega stamnosa iz 4. st. pr.n.š. ("pri Tarnobrzegu").

(Haevernicks 1977, 161 - über das Stück aus Domaniowice).

(Haevernicks 1977, 161 - über das Stück aus Domaniowice).

Eine andere, ebenfalls nicht einheitliche Gruppe bilden polnische Perlen aus Pakoszówka und Domaniowice (Abb. 3: 4) und alle weiteren Exemplare von ostkeltischen Fundorten, d. h. aus Mistrín in Mähren (Ludikovsky 1986, Taf. 6: 11; Venclová 1990, 96, Abb. 12: 17), Vác-Kavicsbánya in Ungarn (Szabó, Petres 1974, 67; Szabó 1992, 159 mit Abb.; Abb. 3: 5), Hališ-Lovačka bei Mukačevo in der Karpatoukraine (Lehoczky 1906, Abb. 1), Pișcolt (Németi 1988, Abb. 10: 5; ders. 1991, 381 mit Abb.), Bratei-Ațel (Crișan 1973, Abb. 5: 8) und Fintinele-Livadă (Crișan 1975, Abb. 3: 4; ders. 1976, Abb. 1: 8; 3: 13) in Rumänien wie auch einige Exemplare von getischen Fundstellen (Zimnicea, Bunești - Alexandrescu 1980, Abb. 52: 8; Bazarciuc 1983, Abb. 21: 2-4,6; Venclová 1974; Haevernick 1977, 201; Balen-Letunić 1990).² Die letztgenannten Funde bil-

¹ Thea Elisabeth Haevernick (1977, 201) hat fälschlicherweise eine Perle aus Domaniowice als Perle mit drei Gesichtern bezeichnet. In Wirklichkeit befinden sich auf beiden Perlen aus Domaniowice nur je zwei Masken (vgl. Abb. 3: 3,4).

² Leider gibt es in den Publikationen der Perlen wenig Informationen über ihre Gestalt und Ornamentik, und die Abbildungen sind oft schlecht. Das führt zu Mißverständnissen, am häufigsten ist beispielsweise die Zahl der Masken nicht erwähnt.

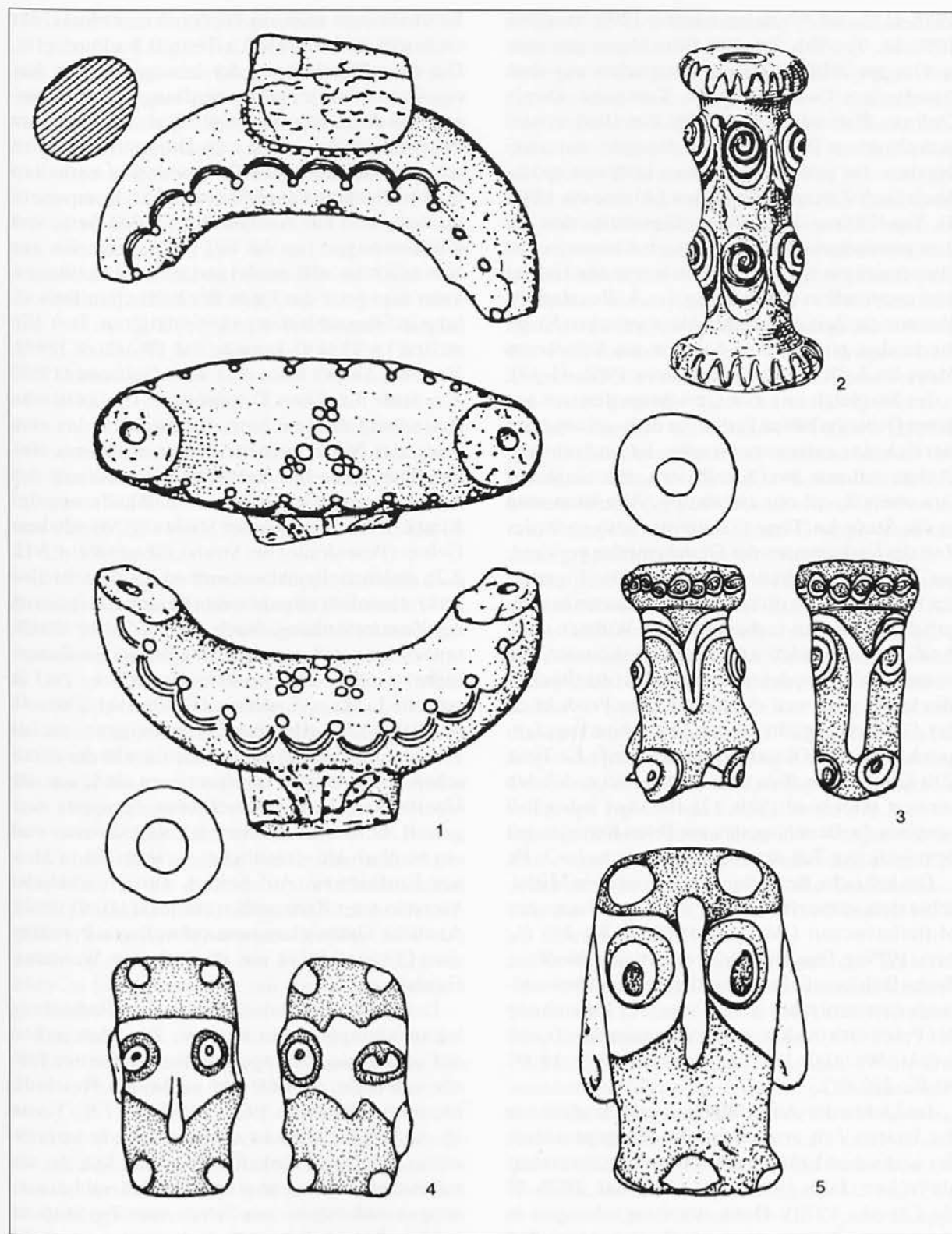

Abb. 3: Ornamentiertes Henkelfragment aus Jakuszowice (1) und Gesichtsglasperlen aus Domaniowice (3,4), Maňa (2) und Vác (5).

Sl. 3: Okrašen odlomek ročaja iz Jakuszowic (1) in obrazne steklene jagode iz Domaniowic (3,4), Maňe (2) in Váca (5).

deten vielleicht eine Verbindungskette zur pontischen Ausbreitungszone der röhrenförmigen

gesichtsglasperlen (Preda, Bărlădeanu 1979, Abb. 1: 1; Haevernick 1977, 161, 201 ff.; Alekseeva

1982, 41 ff., Taf. 47; Balen-Letunić 1990; Venclová 1990, 96, Typ 901, Taf. 10). Eine kleine getrennte Gruppe bilden Dreigesichtspierlen aus dem japolischen Gebiet (Prozor, Kopolje, Donja Dolina - Balen-Letunić 1990); alle (fast sicher) ostkeltischen Pierlen haben dagegen nur zwei Masken. Im pontischen Gebiet kommen sporadisch auch Zweigesichtspierlen (Alekseeva 1982, 41, Typ 459) vor. Zylindrische Gesichtspierlen aus dem pontischen Gebiet sind (nach Alekseeva und Haevernick) in das 4. Jh. (besonders zweite Hälfte) und eventuell in den Anfang des 3. Jhs. datiert, also vor die Zeit der großen ökonomischen Krise, die in den griechischen Städten am Schwarzen Meer im 3. Jh. auftrat (Alekseeva 1982, 41-47).

Im Vergleich mit den Gesichtspierlen aus anderen Gebieten bilden Pierlen aus dem ostkeltischen Bereich eine getrennte Gruppe. Es sind schmale Pierlen, mit nur zwei Gesichtern, mit einfacher Ornamentik, oft nur zweifarbig. Alle kann man in die Stufe La Tène C datieren, also nach der Zeit des Vorkommens der Gesichtspierlen verwandter Typen in pontischen Gebieten. Die Eigenart der Pierlenserie von ostkeltischen Fundorten bestätigen die Pierlen mit turbanförmigen Wülsten ohne Analogien aus anderen Gebieten. Sie könnten also wahrscheinlich Produkte einer lokalen ostkeltischen Werkstatt sein, weil die Kelten eine Produktion der Glasarmringe in dieser Zeit schon angefangen haben. Die Glasarmringe der Stufe La Tène C1b waren mit weißen oder gelben Zickzackfaden verziert (Gebhard 1989, 128 ff.). Auf jeden Fall beweisen die Gesichtspierlen aus Polen Kontakte mit dem östlichen Teil des Karpatenbeckens im 3. Jh.

Die keltische Besiedlung bei Wrocław in Mittelschlesien dauerte bis zur frühen Phase der Mittellatènezeit (Woźniak 1970, 40-84, 253 ff.; ders. 1979a). Das Ende der keltischen Besiedlung dieses Gebietes fiel also mit den großen Umwandlungen im zentralen Teil Polens, der Entstehung der Przeworsk-Kultur, ungefähr zusammen (Godłowski, Woźniak 1981; Dąbrowska 1988, 14 ff., 50 ff., 320 ff.).

Im Lichte der Ausgrabungen und Studien aus der letzten Zeit erscheinen die Hauptprobleme der keltischen Enklave aus Oberschlesien anders als früher (Jahn 1931, 66 ff.; Woźniak 1970, 85 ff.; Czerska 1970). Dank der Ausgrabungen in Roszowicki Las wurden Siedlungsmaterialien entdeckt, die den Grabfunden chronologisch entsprechen (Bednarek 1988; 1990; Woźniak 1992).

Es wurde dort auch ein Töpferofen entdeckt, der vielleicht in der Stufe La Tène B funktionierte. Die neue Bearbeitung der handgemachten Keramik aus den jüngeren Siedlungen hat bewiesen, daß deren alte Bezeichnung als Keramik vom Przeworsk-Typus falsch war. Die spätesten keltischen Materialien aus Oberschlesien enthalten in Wirklichkeit keine Przeworsker Komponente. Aufgrund der Analyse der großen Serie von Glasarmringen (an die 60) und Glaspierlen aus Nowa Cerekwia (Bieskau) und anderen Siedlungen kann man jetzt das Ende der keltischen Besiedlung in Oberschlesien präzise datieren. Fast alle stellen La-Tène-C-Formen dar (Woźniak 1992). Nur zwei Stücke kann man nach Gebhard (1989) der Stufe La Tène D zuweisen. Die keltische Besiedlung dauerte hier also ungefähr bis zum Ende der Mittellatènezeit oder nur etwas länger. Das Ende der keltischen Besiedlung des besprochenen Gebietes und die Wanderung der Kimbern nach Süden, in Richtung Skordisker-Gebiet (Poseidonios bei Strabo, *Geographica*, VII, 2.2), fielen vielleicht zusammen. Es besteht also wahrscheinlich zwischen den beiden Ereignissen ein Zusammenhang. Nach dieser Zeit beobachten wir hier eine ungefähr 150-jährige Siedlungslücke, weil die Przeworsker Besiedlung erst in spätem 1. Jh. u.Z. anging (Godłowski 1985, 46 ff., 210 ff.). Es gibt aber Erscheinungen, die als Fortsetzung der keltischen Tradition in der römischen Kaiserzeit zu interpretieren sind, was die Überbleibsel kleiner Bevölkerungsgruppen suggeriert. In Kietrz befinden sich ein keltisches und ein römisch-kaiserzeitliches Gräberfeld in kleiner Entfernung. Auf beiden wurden ähnliche Viereck- oder Kreisgräben entdeckt (Gedl 1993). Ähnliche Gräben kommen auf weiteren Przeworsker Gräberfeldern aus dem oberen Weichsel-Gebiet vor.

Die größte Enklave der keltischen Besiedlung lag in Kleinpolen bei Kraków. Die Materialien der sog. Tynieć-Gruppe kommen auf einer Fläche von mehr als 4000 km² an beiden Weichselufern vor (Woźniak 1970, 105 ff., 257 ff., Karte 3). Aus dieser Gegend stammt ein sehr interessanter Fund, ein Henkelfragment aus Ton, das am wahrscheinlichsten zu einem Henkel mit hörnerartigen Aufsätzen einer Schale vom Typ Stupava gehörte.³ Das Stück wurde in der späteren Schicht einer Siedlung in Jakuszowice entdeckt (Godłowski 1986, 27, Abb. 3: 1) und ist mit gestempelten

³ Den Hinweis darauf, daß das Henkelfragment von Jakuszowice höchstwahrscheinlich nicht von einem Kantharos der Art, die für das Karpatenbecken typisch ist (vgl. Szabó 1971, Abb. 27-34; Ratimorská 1975, 89, Taf. 4: 17), sondern von einer Schale vom Typ Stupava stammt, verdanke ich Herrn Dr. Dragan Božić aus Ljubljana.

Girlanden und Dreikreisgruppen verziert (Abb. 3: 1). In den Endpartien der beiden abgebrochenen Aufsätze wurden Löcher gemacht (vielleicht für einen Stift, auf dessen Ende eine Metallkugel angesetzt wurde?). Die Henkelschalen vom Typ Stupava mit ähnlichen Aufsätzen kommen in einer kleinen Zone im Grenzgebiet Österreichs, Ungarns und der Slowakei vor und gehören zum frühesten Horizont der keltischen Gräberfelder aus der Stufe La Tène A (vgl. Nebehay 1993, 55, 70 f., Taf. 4: 22; 18: Grab 2/9; 20: Grab 5/4; 23: Grab 11/1; 24: 1; 27: 4; Bujna, Romsauer 1983, Taf. 1: 11; 6: 12; 7: 9; 8: 11; 12: 2,4; Bognár-Kutzián 1975, 36, Taf. 2: 3; 1; Eisner 1933, 168, Taf. 53: 1-2; Szabó 1992, 110-112, 114). Die Henkel dieser Schalen (von Wien-Leopoldau, Bučany, Pilismarót-Basaharc, Stupava) sind einfacher verziert oder unverziert. Aber die Ornamentik des Henkels aus Jakuszowice entspricht vollkommen dem Stil und den Mustern auf der Keramik aus dieser Zeit (vgl. Schwappach 1975, Taf. 2: 13-15; 17-18; 23).

Den Anfang der Tyniec-Gruppe datieren zwei Bronzeringe aus Kraków-Mogila (Woźniak 1970, Taf. 33: 11,12) ohne Fundzusammenhang (aus einem zerstörten Grab?), die typische Formen der Stufe La Tène B2 repräsentieren. Alle anderen frühen Funde zeigen sicher mittellatènezeitliche Kennzeichen. Die jüngsten Materialien kann man in die Stufe Bla der römischen Kaiserzeit datieren, das heißt bis zum zweiten, dritten Dezennium u.Z. (Woźniak 1990; Poleska, Toboła 1988). Aus der Zeit zwischen der ersten Hälfte des 3. Jhs. v.u.Z. und dem Anfang des 1. Jhs. u.Z. stammen Materialien, die man in drei Phasen teilen kann (Woźniak 1992). Das sind einige Brandgräber, die zu der ältesten und der jüngsten Phase gehören, einige Funde der keltischen Münzen, über 20 Siedlungen, die mit den Ausgrabungen erforscht wurden, und viele Einzelfunde.

Die Analysen der Keramik zeigen die Anwesenheit verschiedenartiger Komponenten. Die älteste Phase bilden Materialien (aus Pelczyska und Dalewice, Woiv. Kielce, Kraków-Pleszów, Kraków-Wyciąże) von echt keltischem Charakter mit dominierendem Anteil der gedrehten Keramik, darunter viel Graphittonware (nach den mineralogischen Analysen vielleicht aus südböhmischem Rohstoff - Wirska-Parachoniak 1980, 86 ff.). Neben dem Graphit zeigen Formen der Drehscheibenkeramik, die Sapropelitringe und vielleicht die Glasarmringe eine südwestliche Herkunft.

Wahrscheinlich etwas vor dem Übergang La Tène C1/C2 erscheinen in den Materialien Kenn-

zeichen, die eine Veränderung bedeuten und auf den Anfang der 2. Phase hinweisen, wie die handgemachte Keramik, die nach Formen, Verzierung und Technologie zu dem früheren Stil der Przeworsk-Kultur gehört. Diese Phase dauerte bis zur Stufe La Tène D1a. Die Fundkomplexe aus dieser Zeit repräsentieren ein paar Modelle. Es gibt jetzt noch zu wenig gut datierbare Funde, um das existierende mosaikartige Bild nach einem System zu ordnen. Einige Gruben enthielten ausschließlich Frühprzeworsker Keramik (z.B. Zofipole, Woiv. Kraków - Żaki 1948). Am häufigsten sind Gruben und Häuser mit großem Anteil der Przeworsker Keramik und wichtigem oder kleinerem Anteil der gedrehten keltischen Graphitton- oder grauen "Tisch-Keramik" (besonders Kraków-Pleszów und Kraków-Wyciąże). Endlich gibt es Fundkomplexe mit kleinem Anteil der handgemachten Przeworsker Keramik und sehr hohem Anteil der gedrehten Keramik (Dalewice und Pelczyska). In der letzten Gruppe erscheint auch graphitlose gedrehte "Kochkeramik."

Die gezeigten Unterschiede können Spuren verschiedener historischer Ereignisse sein. Auf jeden Fall kann man vermuten, daß eine gemischte Bevölkerung hier in dieser Zeit existierte. Man muß jedoch betonen, dass keine für die Przeworsk-Kultur so typischen Gräber aus dieser Zeit und diesem Gebiet bekannt sind. Wahrscheinlich befolgte die ganze Bevölkerung den spätkeltischen Grabritus, der in dieser Zeit für das ganze Mitteleuropa typisch war und keine für die Archäologen greifbaren Spuren hinterließ. Während dieser Phase sind Kontakte nach Südwesten besser zu erkennen (besonders durch die Goldmünzen boischer Prägung - Castelin 1976; Woźniak 1978) als Kontakte nach Süden.

Die dritte Phase fing am Ende der Stufe La Tène D1 an. Hier gehören Materialien aus Kraków-Krzesławice (Poleska, Toboła 1987; 1988), Kraków-Mogila, Kraków-Tyniec (Woźniak 1970, 325, 334), Podłęże, Woiv. Kraków (Woźniak 1990). Der nordöstliche Teil des besprochenen Gebietes wurde in dieser Zeit schon von der echten Przeworsk-Kultur besiedelt. Eine große Rolle spielten seitdem südliche Einflüsse. Die keltische bemalte Keramik, die das Hauptkennzeichen dieser Phase bildet und aus 26 Fundstellen der Tyniec-Gruppe bekannt ist (Woźniak 1990, Abb. 6), entspricht der Keramik aus der Ostslowakei (von Zemplín) und aus der Púchover Kultur (Pieta 1982, 118 ff.). Besonders charakteristisch ist die sporadisch vorkommende blaugraue Bemalung (Woźniak 1990, 21 ff.) und Formen, die Nachahmungen von Terra sigillata sind (Poleska, Toboła 1987, Taf. 2: 5; 36;

8; 37: 9). Vereinzelt kommen auch weitere lokale Arten der gedrehten Keramik, der sog. Kochkeramik, Fragmente von Dolia (Poleska, Toboła 1987, Taf. 7: 3,4; 36: 1; Woźniak 1990, Taf. 3: f; 13: i) und noch etwas Graphittonkeramik vor. Den Großteil bilden Fragmente der handgemachten Keramik, darunter dominieren Gefäße des jüngeren Stils der Przeworsker Keramik; wichtige, etwas kleinere Gruppe bilden Nachahmungen der keltischen Kammstrichkeramik und andere Formen, die aus dem Bereich der Púchover Kultur bekannt sind oder sogar an die dakischen Formen erinnern. Es erhebt sich die Frage, ob die aufgezeigte Reorientation der Kontakte ein Resultat des Bevölkerungszuflusses von Südosten ist. Auf den Südwesten zeigen dagegen zwei Fragmente der Schrötlingsformen mit Spuren von Elektron aus Kraków-Mogiła sowie ein paar Elektronstatere vom Krakauer Typus, die zu den letzten Epigonen der boischen Goldprägung gehören (Castelin 1976; Woźniak 1978). In einem Haus in Kraków-Krzyszów wurden Spuren von Bernstein-Bearbeitung entdeckt (Poleska, Toboła 1988, 122, 125).

Wie schon oben erwähnt, entstand die Przeworsk-Kultur in den zentralen Gebieten Polens am Ende

des 3. Jhs. v.u.Z. Das ist eine der am stärksten latinisierten Kulturen, die besonders viel keltische Elemente adaptiert hat. Am Anfang lag der Ausgangspunkt für die keltischen Einflüsse wahrscheinlich in Böhmen und Mähren. Auf diesem Weg befinden sich zwei bekannte Schatzfunde mit Bernstein-Rohstoff (Pescheck 1939, 16 ff., 160 ff., 219, Abb. 8). Im späten 1. Jh. wurde der Handelsweg nach Osten verlegt, also von *Caput Adriae* durch das Gebiet der Púchover Kultur, Krakauer Gegend und längs der Weichsel weiter nördlich. Die Ausbreitung der südlichen Importe aus der Stufe La Tène D2 (z. B. Schüsselfibeln, Fibeln A 65, A 18, A 67, A 237-238) beweist diesen östlichen Weg (Dąbrowska 1988, 105 ff., 328 ff., Karten 14-18). Das war nicht nur ein Verdienst der Bevölkerungsgruppen, die am besagten Weg entlang siedelten. Die weiter westlich liegenden Gebiete wurden von Katastrophen heimgesucht, wie dem Niedergang der böhmischen Oppida und der Auswanderung großer Bevölkerungsgruppen aus Westpolen - von den östlichen Peripherien der Jastorf-Kultur und einigen Grenzgebieten der Przeworsk-Kultur - um die Mitte des 1. Jhs. v.u.Z. (Woźniak 1979b; Godłowski 1985, 13-40, 209 ff.).

ALEKSEEVA, E. M. 1982, *Antičnye busy severnogo Pričerno-mor'ja* 3. - *Arheologija SSSR, Seria G* 1-12, Moskva.
 ALEXANDRESCU, A. D. 1980, La nécropole gète de Zimnicea. - *Dacia* 24, 19-126.
 BALEN-LETUNIĆ, D. 1990, Perle s tri lica pronađene na području Like. - *Vjes. Arh. muz. Zag.* 23, 41-54.
 BAZARCIUC, V. V. 1983, Cetatea geto-dacică de la Bunești, jud. Vaslui. - *St. cerc. ist. veche arh.* 34/3, 249-273.
 BEDNAREK, M. 1988, Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na stanowisku nr 6 w Roszowickim Lesie, gm. Cisek, woj. opolskie, w 1987 r. - *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 30, 65-68.
 BEDNAREK, M. 1990, Wyniki badań wykopaliskowych na stanowisku nr 6 i 11 w Roszowickim Lesie, gm. Cisek, woj. opolskie, w 1988 roku. - *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 31, 201-204.
 BENADIK, B. 1983, *Maňa. Keltisches Gräberfeld. Fundkatalog*. - Nitra.
 BOGNÁR-KUTZIÁN, I. 1975, Some new early La Tène finds in the Northern Danube Basin. - In: *The Celts in Central Europe = Alba Regia* 14, 35-46, Székesfehérvár.
 BUJNA, J. und P. ROMSAUER 1983, Späthallstatt- und frühlatènezeitliches Gräberfeld in Bučany. - *Slov. arch.* 31/2, 277-324.
 CASTELIN, K. 1976, Keltenmünzen in Schlesien. - *Arb. Forschber. sächs. Bodendenkpf.* 20-21, 221-277.
 CRIȘAN, I. H. 1973, Das sogenannte Grab von Silivaș und das Problem der ältesten Keltengruppe in Siebenbürgen. - *Sargetia* 10, 45-78.
 CRIȘAN, I. H. 1975, Mormintul celtic de la Fintinele-Livadă. - *St. cerc. ist. veche arh.* 26/1, 41-56.

CRIȘAN, I. H. 1976, Ein reiches keltisches Frauengrab in Fintinele, Rumänien. - In: *Festschrift für Richard Pittioni zum siebzigsten Geburtstag* 1, Arch. Austr. Beih. 13, 639-652.
 CZERSKA, B. 1970, Ze studiów nad okresem lateńskim na Śląsku. - *Archeologia Polski* 15, 149-206.
 CZOPEK, S. 1986, Die Keramik mit skytischen und skytisch-thrakischen Einflüssen aus der Fundstelle 8 in Przeworsk, Bez. Przemyśl. - *Acta Arch. Carp.* 25, 105-129.
 ČIŽMÁR, M. 1975, Relativní chronologie keltických pohřebišť na Moravě. - *Pam. arch.* 66/2, 417-437.
 DĄBROWSKA, T. 1988, *Wczesne fazy kultury przeworskiej*. - Warszawa.
 EISNER, J. 1933, *Slovensko v pravěku*. - Bratislava.
 GEBHARD, R. 1989, *Der Glasschmuck aus dem Oppidum von Manching*. - Ausgr. in Manch. 11.
 GEDL, M. 1991, *Die Hallstatteinflüsse auf den polnischen Gebieten in der Früheisenzeit*. - Warszawa, Kraków.
 GEDL, M. 1993, Die keltische Grabenobjekte in Südpolen. - *Ét. Celt.* 28, 1991, 157-172.
 GODŁOWSKI, K. 1985, *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przed-rzymskim i w okresie rzymskim*. - Prace Komisji Archeologicznej PAN Kraków 23, Wrocław.
 GODŁOWSKI, K. 1986, Jakuszowice, Woiwodschaft Kielce, Gemeinde Kazimierza Wielka, Fundstelle 2. - *Recherches Archéologiques de 1984*, 23-34.
 GODŁOWSKI, K. und Z. WOŹNIAK 1981, Chronologia. - In: W. Hensel, *Prahistoria ziem polskich* 5, 51-57, Wrocław.
 HAEVERNICK, T. E. 1977, Gesichtspferle. - *Madridier Mitteilungen* 18, 152-231.

- JAHN, M. 1931, *Die Kelten in Schlesien*. - Leipzig.
- KAPOSVÁRI, Gy. 1969, A Jászberény-Cserőhalmi kelta temető. - *Arch. ért.* 96/2, 178-198.
- KOŁODZIEJSKI, A. 1973, Badania cmentarzyska w Domanowicach, pow. Głogów w latach 1964-1971. - *Sprawozdania Archeologiczne* 25, 113-136.
- LEHÓCZKY, T. 1906, Régibb vaskori emlékek Munkács környékén. - *Arch. ért.* 26, 337-346.
- LUDIKOVSKÝ, K. 1986, *Mistrín, katalog nálezu z výzkumu v letech 1966-68*. - Fontes Arch. Morav. 21.
- MALINOWSKI, T. 1987, Zur Geschichte der Stämme der Pommerschen Kultur. - In: *Frühe Völker in Mitteleuropa*, 359-371, Berlin.
- MEDUNA, J. 1965, K otázce počátku pohřbívání na plochých keltických pohřebištích na Moravě. - *Arch. rozhl.* 17/6, 795-825.
- MUZYCZUK, A. und E. POHORSKA-KLEJA 1994, Badania sondażowe na stanowisku 32 w Pakoszówce, gmina Sanok, woj. króśnienskie. - *Acta Arch. Carp.* 32.
- NEBEHAY, S. 1993, *Latènegräber in Niederösterreich*. - Kl. Schr. a. d. Vorgesch. Sem. d. Phil.-Univ. Marb. 41.
- NÉMETI, I. 1988, Necropola Latène de la Pisciolt, jud. Satu Mare. I. - *Thr.-Dac.* 9, 49-73.
- NÉMETI, I. 1991, La necropoli di Pisciot. - In: *I Celti*, 381, Milano.
- PARCZEWSKI, M. 1978, Denkmäler der Latènekultur von Bachórz am Mittellauf des San (Südpolen). - *Prace Archeologiczne Kraków* 26, 136-151.
- PESCHECK, Ch. 1939, *Die frühwandalische Kultur in Mittelschlesien*. - Leipzig.
- PIETA, K. 1982, *Die Púchov-Kultur*. - Nitra.
- POLESKA, P. und G. TOBOLA 1987, Osada grupy tynieckiej kultury lateńskiej na stan. 41 w Nowej Hucie-Krzesławicach, Teil 1. - *Materiały Archeologiczne Nowej Huty* 11, 7-119.
- POLESKA, P. und G. TOBOLA 1988, Osada..., Teil 2. - *Materiały Archeologiczne Nowej Huty* 12, 89-130.
- PREDÁ, C. und E. BÄRLÁDEANU 1979, Săpăturile arheologice de salvare din zona şantierului naval de la Mangalia (1974). - *Pontica* 12, 97-107.
- RATIMORSKÁ, P. 1975, Das keltische Gräberfeld in Chotin (Südwestslowakei). - In: *The Celts in Central Europe*, 85-95, Szekesfehervár.
- SCHWAPPACH, F. 1975, Zur Chronologie der östlichen Frühlatène-Keramik. - In: *The Celts in Central Europe = Alba Regia* 14, 109-136, Szekesfehervár.
- SZABÓ, M. 1971, *Sur les traces des Celtes en Hongrie*. - Budapest.
- SZABÓ, M. 1992, *Les Celtes de l'Est. Le second âge du fer dans la cuvette des Karpates*. - Paris.
- SZABÓ, M. und É. F. PETRES 1974, *A keleti kelta művészet* (Eastern Celtic art). - Szekesfehervár.
- VENCLOVÁ, N. 1974, Skleněné maskovité korály a jejich deriváty ve střední Evropě. - *Arch. rozhl.* 26/6, 593-602.
- VENCLOVÁ, N. 1990, *Prehistoric glass in Bohemia*. - Praha.
- WALDHAUSER, J. 1978, Periodisierung des Gräberfeldes bei Jenišöv Újezd. - In: *Das keltische Gräberfeld bei Jenišöv Újezd in Böhmen* 2, 126-145, Teplice.
- WIRSKA-PARACHONIAK, M. 1980, Produkcja ceramiczna Celtów na terenach Polski południowej. - *Materiały Archeologiczne Nowej Huty* 6, 29-158.
- WOŹNIAK, Z. 1970, *Osadnictwo celtyckie w Polsce*. - Wrocław, Warszawa, Kraków.
- WOŹNIAK, Z. 1974, *Wschodnie pogranicze kultury lateńskiej*. - Wrocław.
- WOŹNIAK, Z. 1978, Celtycki warsztat menniczny z okolicy Krakowa. - *Acta Arch. Carp.* 18, 101-112.
- WOŹNIAK, Z. 1979a, Starsza faza kultury lateńskiej w Polsce i jej oddziaływanie. - In: W. Hensel, *Prahistoria ziem polskich* 4, 209-220, Wrocław.
- WOŹNIAK, Z. 1979b, Der Besiedlungswandel in den germanischen Gebieten während der jüngeren Latènezeit und seine Bedeutung für die Geschichte der Kelten. - In: *Les mouvements celtiques du Ve au Ier siècle avant notre ère*, 213-217, Paris.
- WOŹNIAK, Z. 1981, Zu Datierungsfragen des Endes der Lausitzer Kultur. - In: *Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte* 1, Arb. u. Forschber. z. sächs. Bodendenkpf. Beih. 16, 587-599.
- WOŹNIAK, Z. 1987, Kulturelle und ethnische Veränderungen während der zweiten Hälfte des 1. Jahrtausends v.u.Z. im südpolnischen Raum. - In: *Frühe Völker in Mitteleuropa*, 235-245, Berlin.
- WOŹNIAK, Z. 1990, *Osada grupy tynieckiej w Podłężu, woj. Krakowskie*. - Wrocław.
- WOŹNIAK, Z. 1992, Zur Chronologie der keltischen Siedlungsmaterialien aus Schlesien und Kleinpolen. - In: *Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter*, 9-17, Kraków.
- WOŹNIAK, Z. 1993, Z zagadnień dalekosiężnych kontaktów kultury pomorskiej. - In: *Miscellanea archaeologica Thaddaeo Malinowski dedicata*, 371-376, Słupsk-Poznań.
- ŻAKI, A. 1948, Stanowisko późnolateńskie w Zofipolu, pow. Miechów. - *Przegląd Archeologiczny* 8, 67-72.

Novi rezultati raziskav mlajše latenske dobe na južnem Poljskem

Povzetek

V drugi polovici 1. tisočletja pr. Kr. je prihajalo na Poljskem do velikih sprememb. Na začetku tega obdobja se je s severa razširila pomorjanska kultura. Nekoliko pozneje, na začetku 4. st., so z jugozahoda prišli Kelti in v Šleziji sta nastala dva keltska naselitvena otoka (sl. 1: a), ki časovno ustrezata prvemu horizontu keltskih planih grobišč v srednji Evropi. V tem času so z območja pomorjanske kulture izginile sledi keltskih vplivov. Keltska naselitev pri Wrocławu v srednji Šleziji je trajala gotovo do stopnje LT C1. Njen konec je bil torej približno sočasen nastanku kulture Przeworsk v osrednji Poljski.

Nova izkopavanja v Zgornji Šleziji in nove študije so na novo osvetlili tamkajšnje keltsko gradivo. Tu so bila odkrita

zgodnja naselja iz časa LT B, povezovanje prostoročno izdelane naselbinske keramike z vplivi kulture Przeworsk pa se zdi zdaj dvomljivo. Konec keltske naselitve lahko natančno postavimo v prehod med stopnjama LT C in LT D. Propad Keltov na tem območju se torej časovno približno ujema s selitvijo Kimbrov na jug (pred letom 113 pr. Kr.).

Na začetku stopnje LT C sta v Malopoljsko prišli dve novi skupini Keltov. Ena se je naselila na območju Krakova (t. i. skupina Tyniec), druga na območju zgornjega Sana na poljsko-ukrajinski meji (sl. 2: a).

Malotevilno keltsko gradivo z drugega območja izvira iz stopnje LT C, čeprav bi bile nekatere najdbe lahko tudi mlajše

(doliji, katerih starost ni gotova). Geneza tega naselitvenega otoka je bila povezana z vzhodno Slovaško in s karpatskim delom Ukrajine.

Začetek keltske naselitve na območju Krakova, ki se arheološko kaže v skupini Tynec, je datiran v stopnjo LT B. Zgodnje stike s Kelti v okolici Dunaja dokazuje okrašen odlomek ročaja z rogatimi izrastki iz Jakuszowic (*sl.* 3: 1), ki je pripadal skodeli vrste Stupava stopnje LT A.

Gradivo skupine Tynec je bilo razdeljeno v tri stopnje. Prvo sestavlja "čisto keltsko" gradivo srednjeevropskih stopenj

LT B2 in C1. Drugo stopnjo (LT C2 in D1a) označuje pojav prvin kulture Przeworsk poleg keltskih oblik, ki so nadaljevanje prejšnjih. Za tretjo stopnjo (LT D1b, D2 in začetek rimske dobe) je značilno mešanje novih keltskih prvin iz vzhodne Slovaške ter prvin kulture Przeworsk in púchovske kulture.

Kultura Przeworsk v osrednji Poljski, ki je morda nastala v času stopnje LT C1b, je bila v času mlajše latenske dobe pod posebno močnim vplivom latenske kulture, ki se je na začetku širil vzdolž jantarske ceste. Pozneje, v 1. st. pr. Kr., je vlogo posrednika prevzela skupina Tynec.

Dr. Zenon Woźniak
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
Ślawkowska 17
P-31016 Kraków

Bernstein auf dem keltischen Oppidum Staré Hradisko in Mähren

Jana ČIŽMÁŘOVÁ

Izvleček

Ena glavnih trgovskih poti na velike razdalje v Evropi, ki je šla čez Moravsko ter povezovala Baltsko in Jadransko morje, je bila t. i. jantarska pot. Izdelke visoko razvitega sredozemskega sveta so izvažali na sever v zameno za baltski jantar. Nenavadno veliko jantarja iz poznolatenskega obdobja so odkrili v moravskem opidumu Staré Hradisko. Na približno 10.000 m² veliki izkopni površini v zahodnem predgradju naselja sta bili odkriti dve mesti z zelo številnimi jantarnimi odlomki in polizdelki, ki ju lahko opredelimo kot delavnici za izdelavo jantarnih jagod. Polizdelki, zavrženi izdelki in končni izdelki omogočajo rekonstrukcijo postopka izdelave in razvrstitev tukaj izdelovanih jagod v tri oblikovne skupine. Niti med običajnimi najdbami iz opiduma niti med najdbami iz poznolatenskih ravninskih naselij takih jagod ni. Zato se zastavlja vprašanje, ali so delavnice na Starém Hradisku sploh proizvajale za potrebe lokalnega prebivalstva.

Abstract

One of the most important long-distance travel routes in Europe that passed through Moravia and linked the Baltic Sea to the Adriatic Sea was the so-called "Amber Road". The products of the developed Mediterranean flowed along it to the north and were exchanged for Baltic amber. A conspicuous concentration of such amber can be found in the late La Tène period at the Staré Hradisko oppidum. The presence of amber can be explored in great detail in the roughly 10,000 m² area of the western part of the site. Two locations have a notable concentration of amber fragments and unfinished products, and can thus be identified as workshops producing amber beads. The production process can be reconstructed from the unfinished products, rejected discards, and finished artifacts, and they can be classified into three categories according to shape. Such beads, however, have not been identified among the finds from the Staré Hradisko oppidum, nor are they present in the late La Tène period settlements located in the lowlands. It is thus questionable whether the workshops at Staré Hradisko would have produced such objects for local usage.

Einer der ältesten Fernhandelswege in Europa ist unbestritten die Bernsteinstraße, die von der Ostsee- zur Adriaküste führte. In der Latènezeit war der Verlauf dieser Verbindungsachse von Norden nach Süden wohl schon stabilisiert und höchstwahrscheinlich mit dem späteren, als "Bernsteinstraße" bezeichneten Handelsweg identisch. Waren strömten in beiden Richtungen - vom Norden nach Süden war es vor allem Bernstein, in umgekehrter Richtung hingegen Erzeugnisse des fortschrittlichen Mittelmeerraums.

Kontakte Mährens mit dem römischen republikanischen Milieu in der Spätlatènezeit werden durch zahlreiche Funde belegt. Sie kommen in geringem Maße auch in Tieflandsiedlungen vor, die Hauptquelle stellt jedoch das bedeutendste

mährische Oppidum Staré Hradisko dar. Ältere Funde vom Staré Hradisko wurden von Meduna (1961; 1970b) publiziert und ihre Problematik wurde von ihm im Jahre 1974 zusammenfassend dargestellt (Meduna 1974). Die Auswertung aller in jener Zeit bekannten Funde führte Svobodová durch (1983; 1985).

Die meisten antiken Importwaren in Mähren sind Bronzegegenstände verschiedener Bestimmung oder deren Fragmente. Vereinzelt ist ein abgebrochener Flügel vom Staré Hradisko, der wohl von einer Eros- oder Viktoria-Statuette stammt (Meduna 1961, Taf. 1: 8; Svobodová 1985, 656, obr. 1: 8); eine weitere, sehr interessante und im keltischen Milieu nicht allzu häufige Fundart stellen zwei Siegelkapseln wieder vom Staré Hradisko

dar (Čižmář 1990b; Abauzit, Feugère 1993; Feugère, Abauzit 1995, 43). Sie müssen nicht unbedingt italischer Herkunft sein, aber ähnlich wie der eiserne Stilus aus dieser Fundstätte (Meduna 1961, Taf. 8: 15) sind sie ein deutlicher Beleg für Handelskontakte mit dem Süden und indirekt auch für die Schriftkenntnis, die die weitere Handelsentwicklung in jener Zeit und in dem betreffenden Raum bedingte. Als Beleg für unmittelbares Schriftvorkommen kann eine Scherbenscheibe mit sogenannten "graffiti" betrachtet werden (Čižmář 1992, 428-429, Abb. 1: 2). Erwähnenswert ist auch die große Menge von Bronzespiegelfragmenten, obwohl es nicht entschieden werden kann, ob es sich um antike Importe oder um lokale, durch sie beeinflusste Erzeugnisse handelt.

Die Mehrzahl der Belege von importierten Bronzegegenständen bilden Bronzegefäßfragmente, die vorwiegend auf dem Staré Hradisko gefunden wurden (Meduna 1961, Taf. 1: 1-5; ders. 1970a, Abb. 7: 9-12; ders. 1970b, Taf. 3: 1-8; Svobodová 1983, obr. 2: 13), weiter auf dem Oppidum Hostýn (Ludikovský 1984, Taf. 4: 3), in der Tieflandsiedlung in Bořitov (Čižmář 1990a, Abb. 2: 2) und schließlich jene, die unter unbekannten Fundumständen in Dobrošovice entdeckt wurden (nicht publiziert). Die bisher nicht publizierten Funde aus systematischen Grabungen auf dem Staré Hradisko erhöhen die Anzahl der Bronzegefäßfragmente, ohne ihre typologische Zusammensetzung wesentlich zu ändern.

Das Sortiment antiker Waren auf mährischen Fundstätten der Spätlatènezeit erweitern Gefäßfragmente aus Millefioriglas, die auf dem Staré Hradisko (Meduna 1961, 55, Taf. 50: 6-9) und auf dem Burgwall der Púchov-Kultur Požaha bei Nový Jičín (Pieta 1982, Taf. 15: 12) entdeckt wurden. Das Fundspektrum ergänzen Bruchstücke antiker Weinamphoren vom Staré Hradisko (Meduna 1970b, Taf. 46: 4; Čižmář 1989, 266) und aus Bořitov (Čižmář 1990a, 313), sowie der eiserne Finger-ring mit Goldeinlage unter der Gemme auch aus Bořitov (Ludikovský 1973, 40, tab. 29: 2) und schließlich der republikanische Quadrans vom Staré Hradisko (Čižmář 1993, 417). Der letztgenannte Fund unterstützt die Ansicht, daß römische Münzen in dem Raum nördlich der Alpen schon vor den gallischen Kriegen im Umlauf waren und daß auch weitere, in Mähren häufig vorkommende römische republikanische Münzen mit dem Handel in der Spätlatènezeit in Zusammenhang gestanden haben könnten.

Aus der angeführten Übersicht geht klar hervor, daß Gegenstände südlicher Provenienz nach Mähren aus mehreren Richtungen kamen. Die

Mehrzahl der Funde stammt aus dem klassischen antiken Raum - Italien (Bronzegefäße, Bronzeplastiken, Millefioriglas, Münzen), andererseits belegen Fragmente von Weinamphoren die Weineinfuhr auch aus der Gegend von Massilia (Frey 1984, 23, Abb. 8).

Von Waren, die im Tausch gegen Luxuserzeugnisse vom Norden nach Süden strömten, ist unbestritten der Bernstein am wichtigsten. Rohbernstein und zuverlässige Belege seiner Bearbeitung kommen in Mähren zum erstenmal in der Hallstattzeit in der Siedlung in Brno-Řečkovice vor, wo Rohstoff und Halberzeugnisse von Bernsteinperlen gefunden wurden (Tichý 1969, 175). Aber erst in der Spätlatènezeit kommen Bernsteinfunde in unvergleichbar größerem Ausmaß auf dem Oppidum Staré Hradisko vor. Die Bernsteinkonzentration war hier so auffallend, daß schon im Jahre 1519 in Landtafeln der Ort als "Weihrauchberg" bezeichnet wird; im Jahre 1552 spricht Jan Dubravius in seiner *Historia* neben Funden von antiken Münzen auch von Myrrhenfunden vom Hradisko und J. A. Comenius bezeichnet im Jahre 1627 auf seiner Landkarte Mährens das Oppidum als "Hradisko, ubi myrrha effoditur". Laut Jan Mirotický von Mirotice (1579) wurde Bernstein auf dem Staré Hradisko gefördert und weiter verkauft - was Funde mittelalterlicher Keramik in spätlatènezeitlichen Objekten erklärt und indirekt von der Häufigkeit des Vorkommens dieses Rohstoffs an diesem Ort zeugt (näher dazu Skutil 1938). Während Funde antiker bzw. südlicher Provenienz eine zwar nicht allzu häufige, aber doch geläufige Erscheinung auf Fundstätten der Spätlatènezeit darstellen, ist der Bernstein ein Phänomen, das die Außerordentlichkeit und Bedeutung des Oppidums Staré Hradisko und vielleicht der keltischen Gesellschaft dieser Periode in Mähren überhaupt beweist (näher dazu siehe Čižmář 1993, 423).

Oberflächenfunde sowie Freilegungen bewiesen das Bernsteinvorkommen in dem ganzen Areal des Oppidums, ja sogar außerhalb, im Raum der westlichen Vorburg (wo eine Besiedlung festgestellt wurde, die mit jener innerhalb der Mauern analog war, und wo u.a. mittels der Funde von Schrötlingsformen die Münzproduktion belegt wurde - Čižmář, im Druck). Die Erörterung der Frage der erhöhten Bernsteinkonzentration kann natürlich nur auf der großen zusammenhängend freigelegten Fläche in der westlichen Vorburg erfolgen (ca 10.000 m²; Meduna 1970a, Beil. 4; Čižmář 1989, Abb. 1), es scheint jedoch, daß hier das Bernsteinvorkommen häufiger ist als in anderen Teilen des Oppidums.

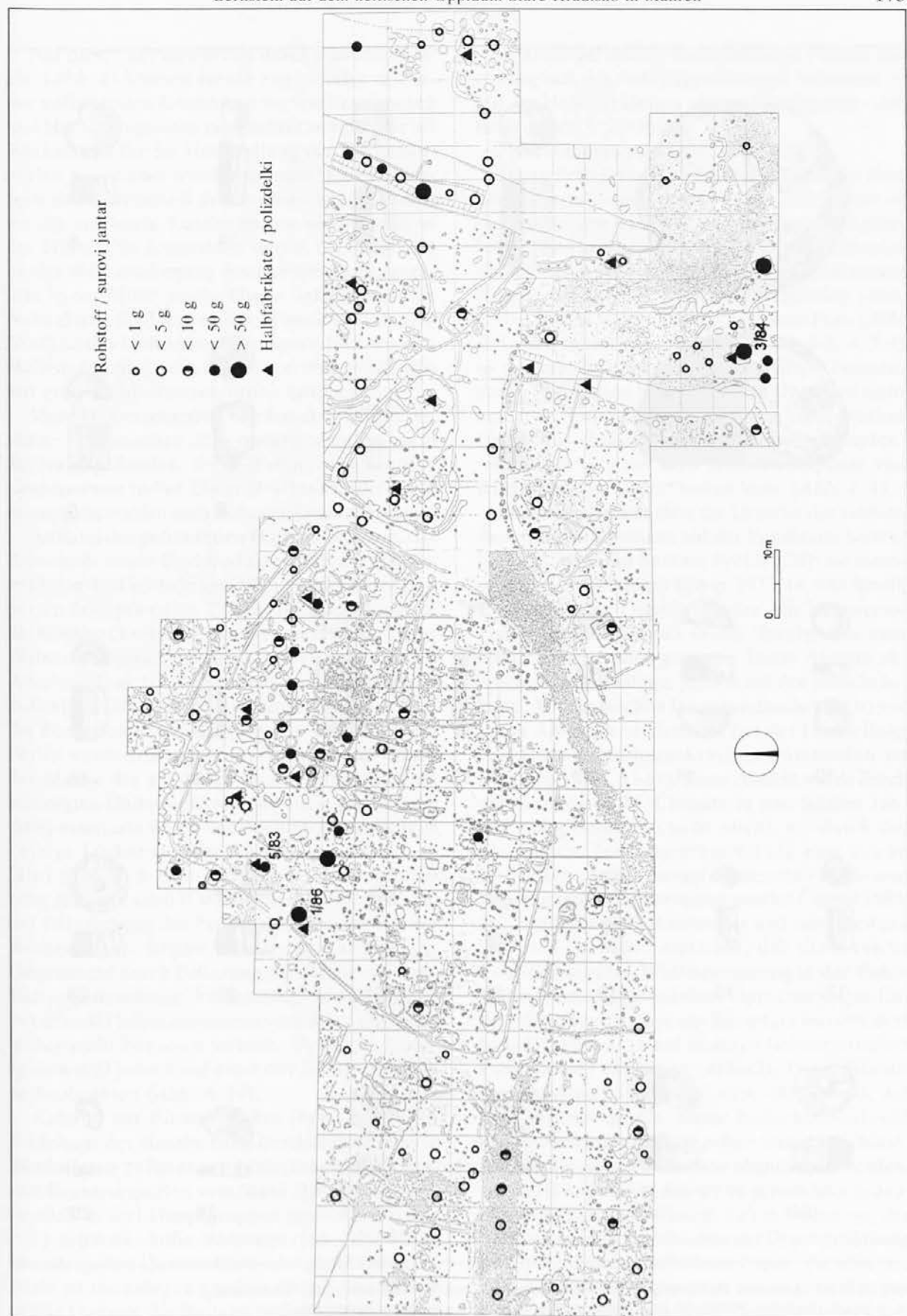

Abb. 1: Staré Hradisko. Die zusammenhängend freigelegte Fläche in der Westvorburg mit bezeichnetem Vorkommen des Rohbernsteins und der Halbprodukte der Bernsteinperlen.

Sl. 1: Staré Hradisko. Izkopna površina v zahodnem predgradju. Označena so najdiščna mesta kosov surovega jantarja in polizdelkov jantarnih jagod.

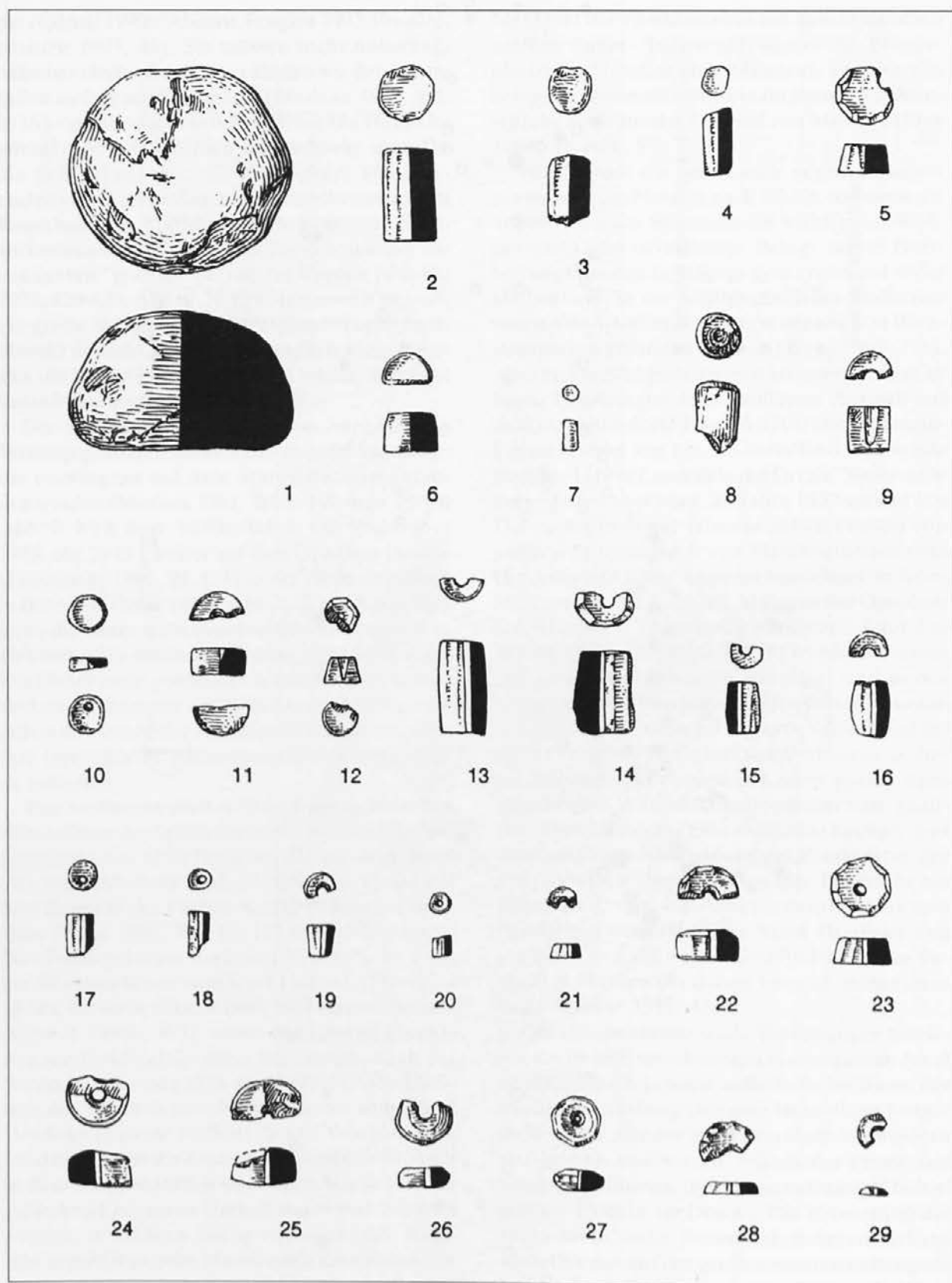

Abb. 2: Staré Hradisko. Halbprodukte der Bernsteinperlen aus Werkstätten in der Westvorburg.
 Sl. 2: Staré Hradisko. Polizdelki jantarnih jagod iz delavnic v zahodnem predgradju.

Auf dieser kontinuierlich durchgrabenen Fläche (*Abb. 1*) können ferner zwei Stellen mit einer auffallenden Konzentration von Fragmenten und Halberzeugnissen beobachtet werden, die als Werkstätten für die Herstellung von Bernsteinperlen bezeichnet werden können. Es ist einerseits der Nordostteil des durchgrabenen Hofes, wo die maximale Konzentration von Funden in der Hütte 1/86 festgestellt wurde, die sich dicht an der Westumzäunung des Hofes befand, ungefähr in der Mitte; reiche Funde lieferte auch die Nebenhütte 5/83 und weitere Funde sind in dem Nordteil des Hofes zerstreut. Sporadisch wurden Halberzeugnisse auch östlich von diesem Bereich mit großer Fundkonzentration entdeckt.

Viele Halberzeugnisse wurden ebenfalls in der Hütte 3/84 zwischen dem Außengraben und dem Steinweg gefunden, der S-förmig zwischen den Grabenarmen verlief. Einige Bruchstücke der Halberzeugnisse wurden auch in diesem Graben entdeckt.

Anhand der gefundenen Halberzeugnisse, der Ausschuß- sowie Endprodukte kann die Rekonstruktion des Herstellungsverfahrens der Bernsteinperlen erfolgen (*Abb. 2*). Der Rohstoff wurde in die künftige Grundform geschnitten, d.h. eine kleine Walze, die manchmal noch Spuren senkrechten Abschneidens trägt und eine polygonale Basis aufweist (*Abb. 2: 2-7*); manchmal kommt sogar die Form des Kegelstumpfes vor. Die künftigen Perlen wurden dann gebohrt (*Abb. 2: 13-29*); nach der Menge der auf dieser Bearbeitungsstufe beschädigten Halbprodukte zu urteilen, war dies die komplizierteste Phase des Produktionsverfahrens - einige Löcher wurden sogar nicht zu Ende geführt (*Abb. 2: 8-12*). (Zur gleichen Schlußfolgerung gelangte auch P. Wielowiejski, 1991, 322, bei der Erforschung des Produktionsobjekts aus der Römerzeit in Regów.) Erst dann erhielt der Gegenstand durch Polierung die definitive Form. Die angenommene Anwendung der Drehbank konnte auf Halberzeugnissen vom Staré Hradisko bisher nicht bewiesen werden. Deutliche Drehspuren sind jedoch auf einer der Scheibenperlen zu beobachten (*Abb. 4: 14*).

Anhand der Finalprodukte (bzw. der in der Endphase der Bearbeitung beschädigten und in Werkstätten gefundenen Halberzeugnisse) können Bernsteinperlen vom Staré Hradisko grundsätzlich in drei Hauptgruppen geteilt werden:

1) schmale, hohe Walzenperlen - die Höhe übersteigt den Durchschnitt oder gleicht ihm, die Perle ist überwiegend walzenförmig, manchmal mäßig konisch, die Basis ist meistens abgerundet oder flach mit abgerundeten oder abgeschragten Kanten (*Abb. 3: 2-12*);

2) niedrige, flache, walzenförmige Perlen, die typologisch der vorherigen Gruppe nahestehen, nur die Höhe ist kleiner als der Durchmesser der Perle (*Abb. 3: 20-36*);

3) Scheibenperlen (*Abb. 3: 13-19*).

Diese Perlentypen, deren Produktion auf dem Staré Hradisko festgestellt wurde, sind jedoch in dem geläufigen Fundinventar des Oppidums nicht belegt. Von den im Oppidum gefundenen Bernsteinzeugnissen sind eine große und einige kleinere Ringperlen (*Abb. 4: 6-9*), Scheibenperlen (*Abb. 4: 10-14*), eine walzenförmige, gezähnte Perle (*Abb. 3: 1*) und faßförmige Perlen (*Abb. 3: 2-3; 4: 3-4*) zu nennen. Es handelt sich um größere Formen, deren Produktion bisher auf dem Oppidum nicht belegt ist, vielleicht mit Ausnahme eines Stückes Bernsteins, dessen partielle Bearbeitung andeutet, daß es sich um eine Produktionsphase von Ringperlen gehandelt haben kann (*Abb. 4: 1*).

Die erste Ansicht über die Ursache des reichen Bernsteinvorkommens auf der Fundstätte formulierten Lipka und Snětina (1913, 120): sie meinten (ähnlich wie später Böhm, 1935, 14, und Skutil, 1938, 55), das Oppidum wäre ein Bernstein-Umladeplatz während seines Transportes vom Norden nach Süden gewesen. Diese Ansicht akzeptiert auch Meduna, jedoch mit der Einschränkung, daß die reichen Bernsteinfunde am Ort vor allem Abfall darstellen, der bei der Herstellung von Bernsteinschmucksachen entstanden ist (Meduna 1970a, 53-54). Diese Ansicht wurde durch die Grabungen M. Čižmárs in den letzten Jahren völlig bestätigt (siehe oben), wo durch das Schlämmen von Objektausfüllung eine reiche Kollektion von Bernsteinfragmenten - Halb- und Mißerzeugnissen - gewonnen wurde (Čižmár 1989, 267). Es ist jedoch interessant und laut Meduna (1970a, 54) schwer erklärbar, daß diese reiche Produktion keine Widerspiegelung in der Fundzusammensetzung auf dem Oppidum selbst findet - Finalerzeugnisse aus Bernstein wurden dort (wie übrigens auch auf anderen latènezeitlichen Fundstätten) nur selten entdeckt. Diese Situation kann durch den Stand bzw. die Technik der Grabung bedingt sein - kleine Perlen können leicht der Aufmerksamkeit entgehen und das Schlämmen, wobei kleine Artefakte abgefangen werden, wird und kann nicht immer angewendet werden. Es wurde jedoch bewiesen, daß in Fällen, wo das Schlämmen oder Durchsieben der Objektausfüllung praktiziert wurde, auch kleine Funde, die teilweise bisher unbekannt gewesen waren, abgefangen wurden (Fischer, Rieckhoff-Pauli, Spindler 1984, 352; Sievers 1992, 150), was letztendlich auch die obenerwähnten Funde aus Werkstätten auf dem

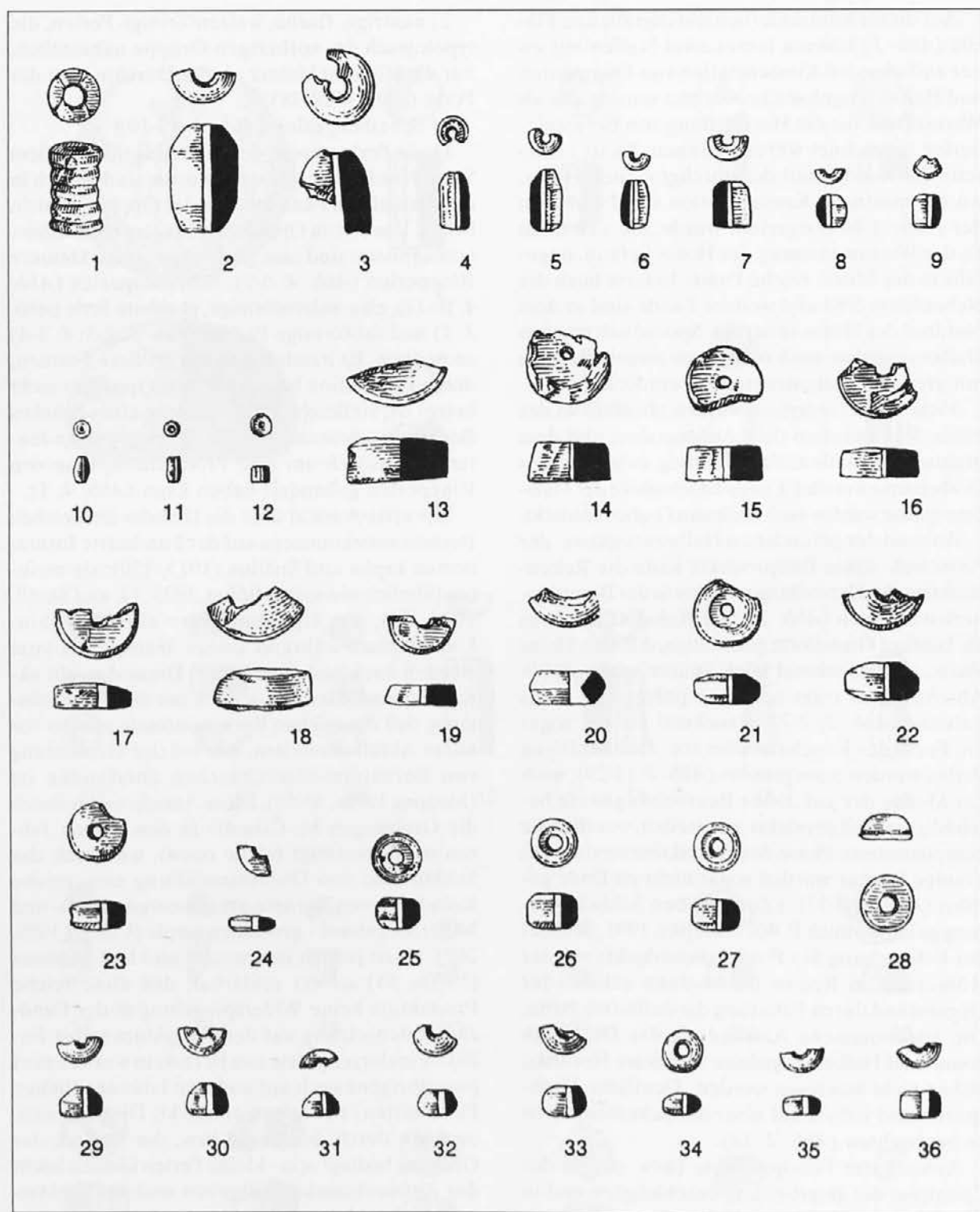

Abb. 3: Staré Hradisko. Bernsteinperlen aus Werkstätten in der Westvorburg.
 Sl. 3: Staré Hradisko. Jantarne jagode iz delavnic v zahodnem predgradju.

Staré Hradisko bestätigen, die bisher unbekannt waren.

Außerhalb vom Staré Hradisko und dem Depot in Ptení (Abb. 5: 5-10) sind Bernsteinfunde in dem spätlatènezeitlichen Milieu in Mähren nur

als Oberflächenfunde aus Holubice (Fragment einer faßförmigen Perle, Abb. 5: 3; Procházka 1937, tab. 9: 20) und aus Klenovice (Fragment einer Scheibenperle, Abb. 5: 4; Šiška 1993, obr. 5: 6) und dann aus dem Púchov-Burgwall "Požaha"

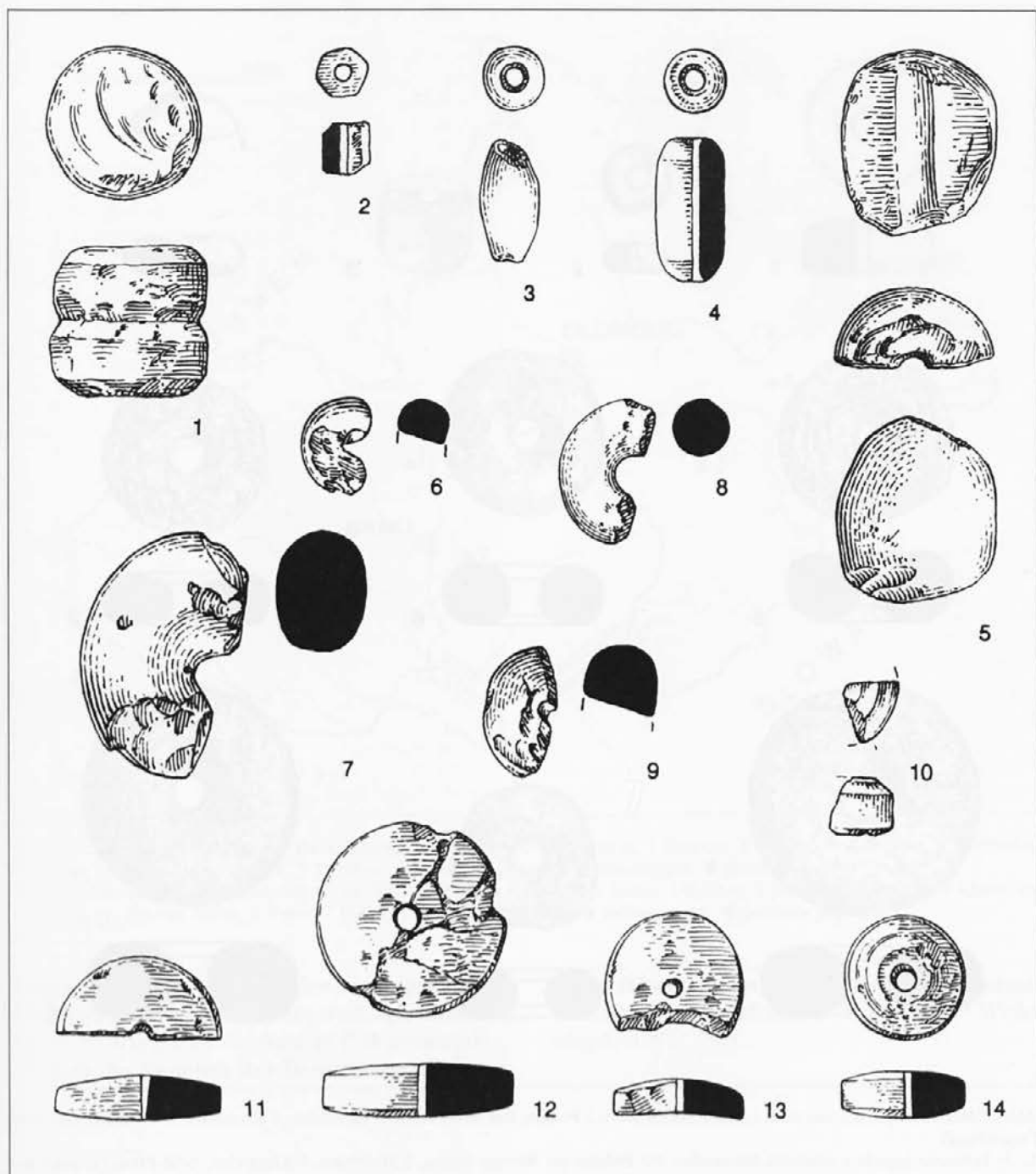

Abb. 4: Staré Hradisko. Bernsteinperlen aus älteren Grabungen in verschiedenen Teilen des Oppidums.
 Sl. 4: Staré Hradisko. Jantarne jagode s starejših izkopavanj v različnih delih opiduma.

bei Nový Jičín (Abb. 5: 1-2; Čížmár 1991, 523), der in dem Raum der sog. Mährischen Pforte liegt, bekannt. In diesem Zusammenhang ist zu erwähnen, daß auf Púchov-Fundstätten der benachbarten Slowakei Bernsteinperlen und Rohbernstein nicht zu außerordentlichen Funden gehören (Pieta 1982, 59). Von der Bedeutung der Mährischen Pforte, die in der Spätlatènezeit von dem keltischen Oppidum Hostýn überwacht wurde (woher auch

ein Fragment des Rohbernsteins stammt - Skutil 1940, 18), zeugt u.a. auch der Fund eines großen Bruchstücks Rohbernsteins, das gemeinsam mit einer griechischen Münze in Pustějov unweit von Nový Jičín entdeckt wurde (Pochitonov 1955, 205). Außerhalb von diesen Fundstätten wurde Rohbernstein in kleiner Menge auch in spätlatènezeitlichen Tieflandsiedlungen in Bořitov (Čížmár 1990a, 313) und in Ptení (nicht publi-

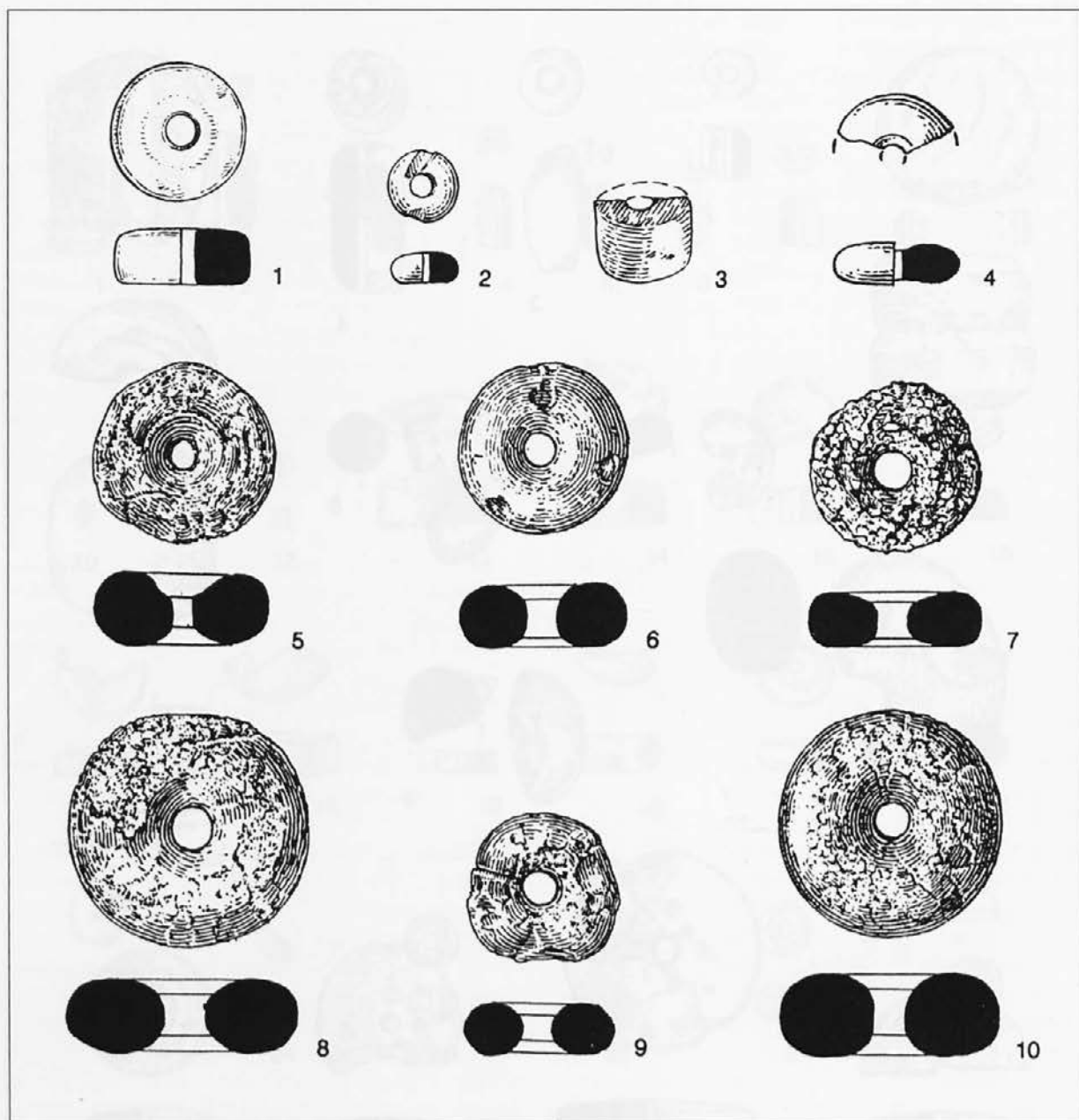

Abb. 5: Bernsteinperlen aus dem Gebiet Mährens. 1-2 Požaha bei Nový Jičín, 3 Holubice, 4 Klenovice, 5-10 Ptení (aus dem Depotfund).

Sl. 5: Jantarne jagode z območja Moravske. 1-2 Požaha pri Novem Jičínu, 3 Holubice, 4 Klenovice, 5-10 Ptení (iz zakladne najdbe).

ziert) in unmittelbarer Nähe vom Staré Hradisko festgestellt (Abb. 7).

In den letzten Jahren wurden Aufschüttungen aller eingesenkten Hütten auf dem Staré Hradisko und in einigen Tieflandsiedlungen geschlämmt, trotzdem wurden - mit Ausnahme der schon erwähnten Werkstätten auf dem Staré Hradisko und in den Siedlungen bei Holubice und Klenovice - in dem keltischen Milieu keine Finalerzeugnisse festgestellt. Es ist also fraglich, ob diese Werk-

stätten überhaupt Bernsteinperlen für die Bewohner des Oppidums oder der mährischen Tieflandsiedlungen produzierten. Offensichtlich werteten die Bewohner des Oppidums durch ihr Können wenigstens einen Teil des importierten Rohstoffs auf und vertrieben ihn erst danach weiter. Es könnte ferner untersucht werden, ob jene Perlentypen, deren Produktion auf dem Staré Hradisko belegt ist, in denjenigen Gebieten vorkommen, die für die Zielgebiete des Imports des Ostseebernsteins

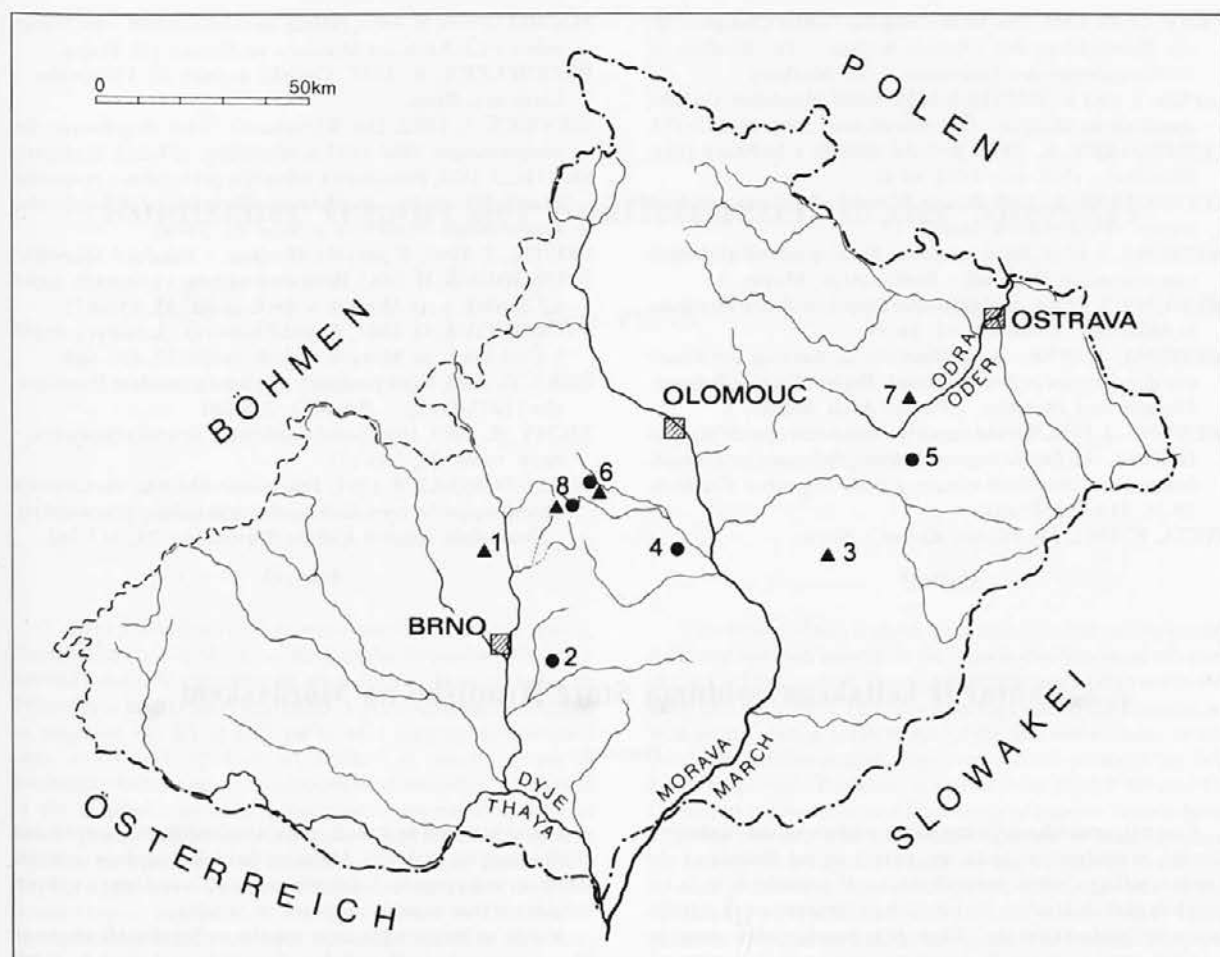

Abb. 6: Landkarte Mährens mit Bezeichnung des Bernsteinvorkommens. 1 Bořitov, 2 Holubice, 3 Hostýn, 4 Klenovice, 5 Požaha bei Nový Jičín, 6 Ptení, 7 Pustějov, 8 Staré Hradisko. ▲ Rohbernstein ● Bernsteinperlen
 Sl. 6: Zemljevid Moravske z latenskimi najdišči, na katerih je bil odkrit jantar. 1 Bořitov, 2 Holubice, 3 Hostýn, 4 Klenovice, 5 Požaha pri Novem Jičínu, 6 Ptení, 7 Pustějov, 8 Staré Hradisko. ▲ suroví jantar ● jantarne jagode

gehalten werden, oder ob der so aufgewertete Rohstoff in die Gebiete nördlich von Mähren zurückkehrte (siehe die Ansicht P. Wielowiejskis, wonach die Kenntnis der Bernsteinbearbeitung

in der Römerzeit im Gebiet Polens ihre Wurzeln in Kontakten mit keltischem Milieu habe - Wielowiejski 1991, 350).

- ABAUZIT, P. und M. FEUGÈRE 1993, La correspondance au Ier s. av. J.-C. Les boîtes à sceau en forme de bourse. - In: *Les fouilles de la Z.A.C. des Halles à Nîmes (Gard)*, Bulletin de l'Ecole Antique de Nîmes, Suppl. 1, 305-306.
- BÖHM, J. 1935, Staré Hradisko (kat. obec Malé Hradisko, okr. Prostějov). - *Ročenka národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané* 12, 5-16.
- ČIŽMÁŘ, M. 1989, Erforschung des keltischen Oppidums Staré Hradisko in den Jahren 1983-1988 (Mähren, ČSFR). - *Arch. Korbl.* 19, 265-268.
- ČIŽMÁŘ, M. 1990a, Die Erforschung der spätlatenezeitlichen Siedlung in Bořitov, Bez. Blansko (Mähren, ČSFR). - *Arch. Korbl.* 20, 311-315.
- ČIŽMÁŘ, M. 1990b, Funde von Siegelkapseln aus den keltischen Oppida Stradonice (Böhmen) und Staré Hradisko (Mähren). - *Germania* 68, 597-600.

- ČIŽMÁŘ, M. 1991, Neue Erkenntnisse über die Púchov-Kultur in Mähren (ČSFR). - *Arch. Korbl.* 21, 523-526.
- ČIŽMÁŘ, M. 1992, Ritzzeichnungen auf Keramik vom keltischen Oppidum Staré Hradisko. - *Germania* 70, 427-429.
- ČIŽMÁŘ, M. 1993, Keltská okupace Moravy (doba laténská). - In: *Pravěké dějiny Moravy*, 380-423, Brno.
- ČIŽMÁŘ, M., Výzkum keltického oppida Staré Hradisko v r. 1993. - *Přeh. výz.* 1993.
- FEUGÈRE, M. und P. ABAUZIT 1995, Les boîtes à sceau circulaires à décor zoomorphe riveté d'époque romaine. - *Rev. Arch. Est* 46/1, 41-57.
- FISCHER, T., S. RIECKHOFF-PAULI und K. SPINDLER 1984, Grabungen in der spätkeltischen Siedlung im Sulztal bei Berching-Pollanten, Landkreis Neumarkt, Oberpfalz. - *Germania* 62, 311-372.

- FREY, O.-H. 1984, Die Bedeutung der Gallia Cisalpina für die Entstehung der Oppida-Kultur. - In: *Studien zu Siedlungsfragen der Latènezeit*, 1-38, Marburg.
- LIPKA, F. und K. SNĚTINA 1913, Staré Hradisko. Gallské oppidum na Moravě. - *Čas. Morav. mus. zem.* 13, 112-133.
- LUDIKOVSKÝ, K. 1973, Keltské sídliště v Bořitově (okr. Blansko). - *Přeh. výz.* 1972, 40-41.
- LUDIKOVSKÝ, K. 1984, *Hostýn. Katalog nálezů z moravských muzeí*. - *Fontes Arch. Morav.* 17.
- MEDUNA, J. 1961, *Staré Hradisko. Katalog nálezů uložených v muzeu města Boskovic*. - *Fontes Arch. Morav.* 2.
- MEDUNA, J. 1970a, Das keltische Oppidum Staré Hradisko in Mähren. - *Germania* 48, 34-59.
- MEDUNA, J. 1970b, *Staré Hradisko 2, Katalog der Funde aus den Museen in Brno (Brünn), Praha (Prag), Olomouc, Plzeň und Prostějov*. - *Fontes Arch. Morav.* 5.
- MEDUNA, J. 1974, Římské importy z keltského oppida Starého Hradiska. - In: *Římské importy. Referáty přednesené na semináři, konaném u příležitosti výstavy Římské importy v Čechách*, 29-36, 114-115, Praha.
- PIETA, K. 1982, *Die Püchov-Kultur*. - Nitra.
- POCHITONOV, E. 1955, Nálezy antických mincí. - In: *Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1/2*, Praha.
- PROCHÁZKA, A. 1937, *Galská kultura na Vyškovsku*. - Slavkov u Brna.
- SIEVERS, S. 1992, Die Kleinfunde. - In: *Ergebnisse der Ausgrabungen 1984-1987 in Manching*, 137-213, Stuttgart.
- SKUTIL, J. 1938, Poznámky k některým průmyslům a řemeslům Starého Hradiska. - *Ročenka národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané* 15, 55-86.
- SKUTIL, J. 1940, *Z pravěku Hostýna*. - Valašské Meziříčí.
- SVOBODOVÁ, H. 1983, Bronzové nádoby z keltských oppid v Čechách a na Moravě. - *Arch. rozhl.* 35, 656-677.
- SVOBODOVÁ, H. 1985, Antické importy z keltských oppid v Čechách a na Moravě. - *Arch. rozhl.* 37, 653-668.
- ŠÍŠKA, D. 1993, Nové poznatky o keltském osídlení Prostějovska (1973-1993). - *Pravěk* 3, 239-261.
- TICHÝ, R. 1969, Horákovské sídliště v Brně-Řečkovicih. - *Arch. rozhl.* 21, 168-177.
- WIELOWIEJSKI, P. 1991, Pracownice obróbki bursztynu z okresu wpływow rzymskich na obszarze kultury przeworskiej. - *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 39, 317-361.

Jantar iz keltskega opiduma Staré Hradisko na Moravskem

Povzetek

Ena najpomembnejših trgovskih poti na velike razdalje v Evropi je nedvomno tista, po kateri so od Baltskega do Sredozemskega morja tovorili jantar. V latenski dobi je bil potek te poti domnevno že ustaljen in verjetno enak poteku poznejše "jantarske ceste". Blago je potovalo v obeh smereh: s severa proti jugu predvsem jantar, z juga proti severu pa izdelki iz visoko razvitega Sredozemlja.

Nenavadno veliko jantarja iz poznolatskega obdobja je bilo najdenega po vsej notranjosti opiduma Staré Hradisko, pa tudi zunaj njega. V zahodnem predgradju sta bili na 10.000 m² veliki izkopni površini (sl. 1) odkriti dve mesti z velikim številom jantarnih odlomkov in polizdelkov, ki ju lahko označimo kot delavnice za izdelavo jantarnih jagod - eno mesto v severovzhodnem delu raziskanega dvora, drugo v stavbi med zunanjim jarkom in kamnito cesto.

Na podlagi najdenih polizdelkov, zavrženih in končnih izdelkov je bilo mogoče rekonstruirati postopek izdelave jantarnih jagod. Iz surovine so najprej izrezali osnovno obliko, to je valjček, ki so ga po potrebi prečno narezali na tanjše kolute. Prihodno jagodo so potem prevrtali. Obilica v tej fazi obdelave poškodovanih polizdelkov dokazuje, da je bila to najtežja faza postopka izdelave. Šele potem so dali jagodi z glajenjem dokončno obliko.

Na podlagi izdelkov, poškodovanih v končni obdelovalni fazi, lahko jantarne jagode iz delavnic na Starém Hradisku razvrstimo v tri temeljne skupine:

- 1) majhne visoke valjaste jagode (sl. 3: 2-12);
- 2) nizke valjaste jagode (sl. 3: 20-36);
- 3) kolustaste jagode (sl. 3: 13-19).

Jagod teh treh vrst med običajnimi najdbami iz opiduma ni bilo mogoče zaslediti. Maloštevilni tukaj najdeni jantarni izdelki so večje jagode (kolustaste, svitkaste in sodčaste); njihova izdelava v tem naselju zaenkrat ni potrjena.

Vzrok za številne jantarne najdbe na Starém Hradisku je po mnenju nekaterih raziskovalcev v tem, da je bilo tukaj prekladališče jantarja, ki so ga tovorili s severa proti jugu (Lipka, Snětina 1913, 120; Böhm 1935, 14; Skutil 1938, 55). Po mnenju Medune (1970a, 53-54) pa so te najdbe predvsem odpadki pri izdelavi jantarnega nakita, kar so raziskovanja v zadnjih letih v celoti potrdila. Pri teh je bilo namreč s pomočjo izpiranja odkritih veliko jantarnih odlomkov, polizdelkov, zavrženih izdelkov in odpadkov (Čižmář 1989, 267). Nenavadno in po Meduni (1970a, 54) tudi težko razložljivo pa je, da se ta bogata proizvodnja povsem loči od končnih izdelkov. Teh je bilo v opidumu in tudi na drugih poznolatskih najdiščih odkritih zelo malo, čeprav so bila v zadnjih letih z izpiranjem preiskana zasutja vseh vkopanih stavb na Starém Hradisku in v nekaterih ravninskih naseljih.

Postavlja se vprašanje, ali so delavnice na Starém Hradisku sploh proizvajale za potrebe prebivalcev opiduma in moravskih ravninskih naselij. Nedvomno je bil vsaj del uvoženega surovega jantarja tukaj predelan in v obliki jantarnih jagod posredovan naprej. Šele nove študije bodo lahko odgovorile na vprašanje, ali se jagode, kakršne so izdelovali na Starém Hradisku, pojavljajo na tistih območjih, ki veljajo za ciljne postaje izvoza baltskega jantarja, in ali se je na ta način obogatena surovina morda vračala na območja severno od Moravske.

Römischer Import der Spätlatènezeit in der Slowakei

Karol PIETA

Izveček

V članku so sežeto obravnavani predmeti južnega izvora, zlasti italški in noriški, ki so na ozemlje Slovaške prihajali v latenski dobi. V zgodnje- in srednjelatenskem obdobju so bili uvoženi izdelki tukaj zelo redki. V poznolatenskem obdobju (v stopnjah LT D1 in D2) pa so se z blagom, uvoženim z juga, oskrbovali opidumi ob Donavi in osrednja naselja púchovske kulture na severnokarpatskem območju. V glavnem je šlo za pivske servise, sestavljene iz bronastih posod, in nakit. Precejšnja količina odlomkov italških amfor in tere sigilate na Devínu blizu Bratislave je morda povezana z neposredno navzočnostjo Rimljanov na tem strateško pomembnem najdišču ob sotočju Morave in Donave. V opidumih so izdelovali tudi posnetke italških izdelkov. Pomemben je bil tudi uvoz iz Norika, ki je dosegel vrhunec na začetku rimske dobe v dačanskem okolju vzhodne Slovaške in na območju púchovske kulture.

Der Nordteil des Karpatenbeckens diente im Rahmen der Bernsteinstraße - der Verbindung zwischen Süd- und Nordeuropa - nicht nur als Transitraum des Fernhandels, sondern wurde auch zu seinem Zielgebiet. Während der jüngeren Eisenzeit drangen auf diesem Wege über Norikum und das Adriagebiet zahlreiche technische Erfindungen und Ideen der antiken Welt vor. Diese wurden bei den keltischen Bewohnern an der mittleren Donau wie auch bei der ethnisch gemischten Bevölkerung in den Karpaten in einem Akkulturationsprozeß zunehmend absorbiert und weitergeleitet.

Die südlichen Kontakte sind vereinzelt schon Ende der Früh- und in der Mittellatènezeit belegt. Aus den Grabinventaren der keltischen Nekropolen der Südwestslowakei sind die einheimischen Nachahmungen der griechischen Keramikformen, vor allem Kantharoi, bekannt (Chotín). In mehreren Gräbern im Karpatenbecken wur-

Abstract

This article offers concise data about southern, especially Italic and Norican, imports to the present-day Slovakian territory in the La Tène period. Foreign products were very rare in the early and middle La Tène periods. Oppida on the Danube, as well as the central settlements of the Púchov Culture in the north Carpathian region, imported various goods in the late La Tène period. The main material from the LT D1 and LT D2 stages is jewellery and fragments of bronze vessels from drinking services. The remarkable amount of Italic amphorae and sigillata fragments at Devín can be related to a direct Roman presence at this strategically important site at the confluence of the Morava and Danube Rivers. Many Italic products were also imitated in the oppida. The amount of imports from Noricum is also important, reaching a culmination at the beginning of the Roman period in the Dacian environment of eastern Slovakia and in the region of the Púchov Culture.

den auch hellenistische Bronzegefäße gefunden. Der Lekythos aus Hurbanovo ist ein Erzeugnis aus dem 4. Jh. v.u.Z. (Szabó 1992, 155 f.; Bouzek 1983, 196, Abb. 3: 3). Aus dem Südbalkan und Norditalien kommen die ersten Münzen und die Idee des Münzwesens. Ein instruktives Beispiel lieferte ein Grubenhaus aus Nitra, wo außer den ältesten einheimischen Münzen des Leiertyps auch ein in Rom zwischen 235-220 geprägtes Aes grave und eine boische Kleinmünze vom Typ Alkis gefunden wurden (Kolníková 1964). Ein weiteres Stück vom Typ Alkis kam in Vel'ky Slavkov, Nordslowakei, zum Vorschein (Hlinka 1980).

Um die Mitte des 2. Jhs. v.u.Z. in der Stufe LT C2 kam es im gesamten von den mitteleuropäischen Kelten bewohnten Gebiet zu tiefgreifenden Veränderungen. Die Belegung der Gräberfelder hört auf und es entstehen befestigte Produktionszentren - die Oppida. In der Südwestslowakei wurde der Schwerpunkt der Besiedlung

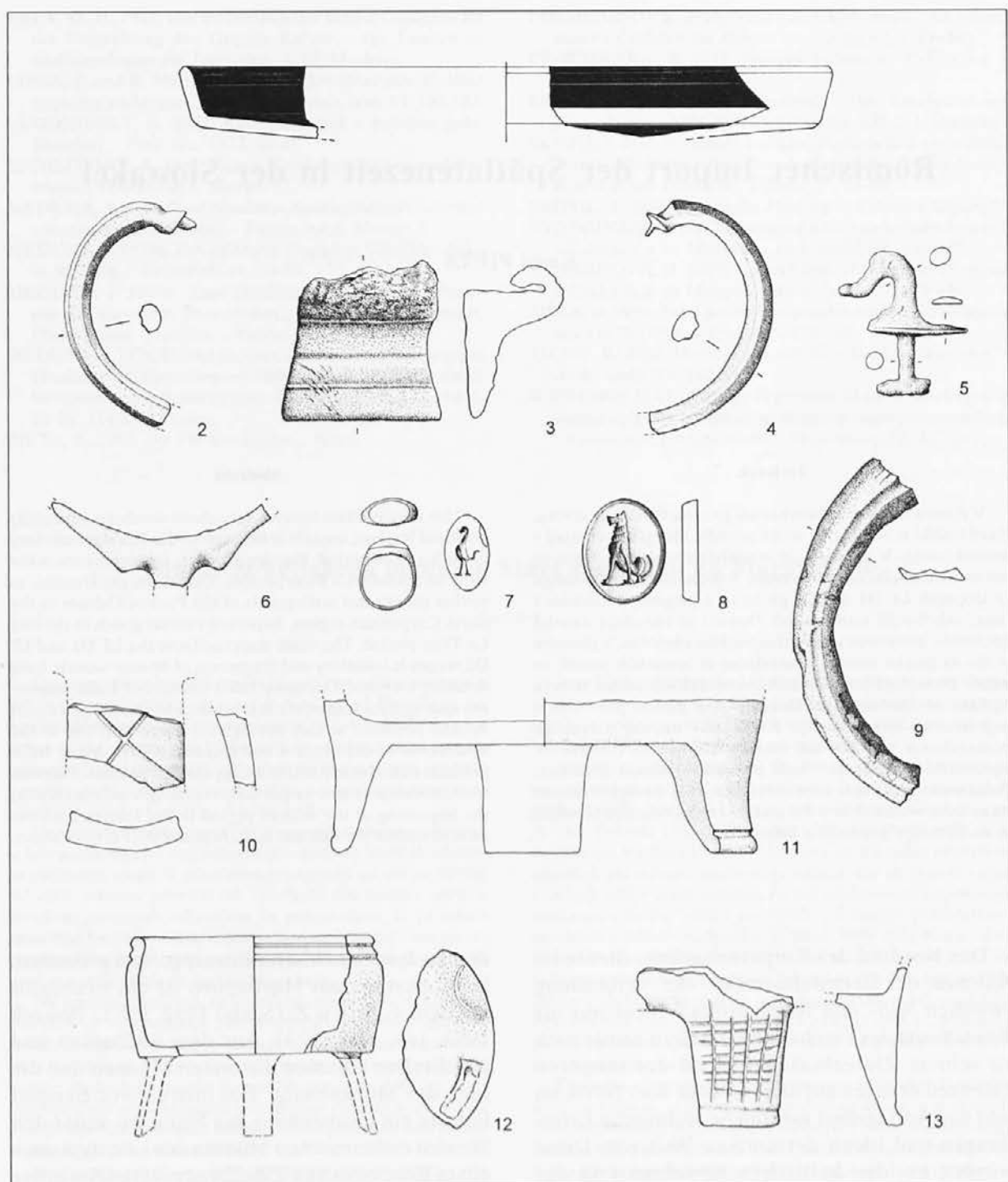

Abb. 1: 1,2,4-6,9-11,13 Bratislava-Altstadt, 3,7,8 Bratislava-Devín, 12 Nitriansky Hrádok. 1 schwarze Terra sigillata, 2-6,9 Bronze, 7 Bronze und Glaspaste, 8 Karneol, 10-13 Ton. - M. 1-7 = 1:2; 8 = 1:1; 9-13 = 1:4.

Sl. 1: 1,2,4-6,9-11,13 Staro mesto v Bratislavi, 3,7,8 Devín pri Bratislavi, 12 Nitriansky Hrádok. 1 črna tera sigilata, 2-6,9 bron, 7 bron in steklena pasta, 8 karneol, 10-13 glina.

in den Westteil des Gebietes verlegt, wo auch die ersten oppidaähnlichen Burgwälle auftreten.¹ Hier wurden verschiedene Arten von Handwerk betrieben, vor allem das Schmiedehandwerk war weit verbreitet. Allerdings fehlen noch die Importe.

Der Untergang dieser Burgwälle Ende des 2. Jhs. hängt wahrscheinlich mit dem Kimbernzug durch Mähren zur mittleren Donau zusammen.

Die dort entdeckten Hortfunde, wie auch die gleichzeitige dortige Besiedlung, die weitgehend

in die Stufe LT C2 gehört und nur wenig vom frühen LT D1-Material geliefert hat, deuten darauf hin, daß konkrete historische Ereignisse den Untergang dieser Befestigungen bewirkt haben. Vermutlich kann man diesen Siedlungsabbruch, der auch im Hinterland der westslowakischen und mährischen Siedlungen zu beobachten ist, mit den Unruhen in der Zeit des Kimbernzuges zur Donau in Zusammenhang bringen. Diese These bekräftigen auch die gleichzeitigen in Mähren wie auch in der Slowakei festgestellten ost- und westgermanischen Funde (Meduna 1980, 166; Horáková 1993).

In der älteren Phase der Spätlatènezeit waren die durch dieses historische Ereignis hervorgerufenen ethnischen Bewegungen auch in den Nordkarpaten zu beobachten, deren Bevölkerung von den keltischen Kolonisten aus dem Mitteldonauroaum verstärkt wurde. Zur Donau gelangten neue Völkergruppen aus *Boiohaemum*, die zum raschen Aufstieg des neuen Boierreiches mit ihrem Zentrum in der Porta Hungarica mit dem Oppidareieck Braunsberg-Devín-Bratislava beigetragen haben. Eine weitere, allerdings bisher nur wenig erforschte Siedlungsagglomeration entstand zu dieser Zeit am Zusammenfluß von Waag und Donau bei Komárno.

Die Angriffe der Daker unter Burebista gegen die Donauboier haben schwerwiegende, auch in den archäologischen Quellen faßbare Wirkungen auf die Entwicklung dieses Landes ausgeübt. Noch während der Stufe LT D1 geht die Besiedlung im Gebiet von Komárno und seiner Umgebung (Iža) zu Ende. In diesen Siedlungen ist die dakische Keramik noch nicht vorhanden. Die etwas späteren kelto-dakischen befestigten Siedlungen in Nitra und Nitriansky Hrádok kann man nach den Fundkomplexen in die Stufe LT D1 und vor allem in die Stufe D2 datieren (Pieta 1982a, 38).

Die Chronologie der beiden westslowakischen Oppida ist dank der langjährigen Grabungstätigkeit relativ gut bekannt. Das wichtigste Oppidum - Bratislava - entstand angeblich in der Stufe LT C2 und wurde während der ganzen Spätlatènezeit besiedelt. Die keltische Siedlung in der strategisch wichtigen Lage an der Marchmündung - Devín - wird etwas später angesetzt und wurde erst in der tiberischen Zeit zerstört.

Zu Beginn der Spätlatènezeit sind eingeführte Güter relativ selten, die Zahl der Importe nimmt

allerdings in dieser Epoche zu. Zu den frühesten gehören angeblich die Funde aus der Münzprägestätte in Bratislava, Nálepková (heute Panská) Straße. Ein gegossener Standring eines Bronzebeckens, vielleicht dem Typ Eggers 91/92 ähnlich, wurde hier in der ältesten Schicht zusammen mit einer Bronzefibel vom Mittellatèneschema gefunden (Abb. 1: 9). Hier konnte man auch einen Absperrhahn (Abb. 1: 5) bergen, der den Stücken vom Magdalensberg ähnelt (Deimel 1987, 107 f., Taf. 108: 1,2). Zu den recht seltenen Funden gehört das Randstück einer schwarzen Terra-sigillata-Platte (Abb. 1: 1), die in Italien in der spätrepublikanischen Zeit erzeugt wurde. Die Vergleichsstücke sind wieder auf dem Magdalensberg, aber auch in Nauportus zu suchen (Zabehlicky-Scheffenecker 1988, 227, 232). Aus der 2. Hälfte des 1. Jhs. v.u.Z. stammen zwei Fragmente von Bronzebecken des Typs Eggers 91/92 (Abb. 1: 2,4), die auf der östlichen Terrasse des Burgberges und an dessen Fuß im Süden entdeckt wurden. Bei den Dreifußschalen aus Ton, die in Bratislava durch mehrere Fragmente belegt sind (Abb. 1: 10,11,13), geht es eher um Nachbildungen südlicher Vorbilder, die in Norditalien schon in der Stufe LT D1 vorkommen und die sich allmählich nach Norden verbreitet haben (Graue 1974, 82). Die in einem Fundkomplex aus der Stufe LT D2 entdeckte Dreifußschale aus Nitriansky Hrádok (Abb. 1: 12)² wurde aus Graphitton geformt. Nach einem bei mehreren Graphitongefäßen aus dieser Fundstelle belegten Bodenzeichen gehört die Dreifußschale zu den lokalen, nach südlichen Vorlagen inspirierten Erzeugnissen.

In Nitriansky Hrádok, auf einer kelto-dakischen Burgwallanlage, fand man das Handfragment einer Bronzestatue in übernatürlicher Größe (Abb. 2; Länge des Torsos 18 cm), die wahrscheinlich als Rohstoff oder als Kuriosität aus dem mediterranen Gebiet oder von der Schwarzmeerküste hierher in das nördliche Mitteldonaugebiet in den unruhigen Zeiten Ende der römischen Republik oder Anfang des Prinzipats gelangte (Točík 1959, obr. 323: 7).

Auf die wirtschaftliche Stärke des Oppidums von Bratislava deuten die schon erwähnte Münzprägestätte und vor allem die auffallend reichen Münzfunde hin. Die höchstwahrscheinlich hier geprägten Biatec-Silbermünzen (Bratislava-Typ genannt) wurden von den 60er bis zu den 40er

¹ Plavecké Podhradie (Paulík 1976), Smolenice (Dušek M., S. 1984). Zu diesem Burgwalltyp gehört wahrscheinlich auch Chvalčov-Hostýn auf der mährischen Seite der Karpaten (Ludíkovský 1971; 1984). In die gleiche Periode ist auch die Frühphase des Oppidums von Bratislava einzureihen (Pieta, Zachar 1993, 185, 351).

² Točík 1959, Abb. 326. Das Gefäß wurde nachträglich aus dem Scherbenmaterial restauriert.

Abb. 2: Nitriansky Hrádok. Handfragment einer Bronzestatue. Länge 18 cm.
Sl. 2: Nitriansky Hrádok. Odlomek roke bronastega kipa. Dolžina 18 cm.

Jahren des letzten vorchristlichen Jahrhunderts nach den Vorbildern römischer Denare geprägt. In der heutigen Altstadt fand man bisher 7 Hortfunde, die überwiegend aus den Typen Bratislava und ihrer Nominale - Typ Simmering - bestanden haben. Nur in dem auf dem Burgberg entdeckten Depot waren fast ausschließlich norische Münzen vertreten. Die norischen Kleinsilbermünzen kamen an vielen Stellen der Stadt zutage und deuten auf die engen Beziehungen zum Alpenraum in der frühaugusteischen Zeit (Zachar, Rexa 1988; Kolníková 1991).

Die wichtigsten Erkenntnisse über den Abschluß der Latènezeit und die ersten Dezennien der römischen Kaiserzeit brachte die langjährige Grabung in Bratislava-Devín. Die Devíner Felsklippe war beinahe vom Anfang der Spätlatènezeit

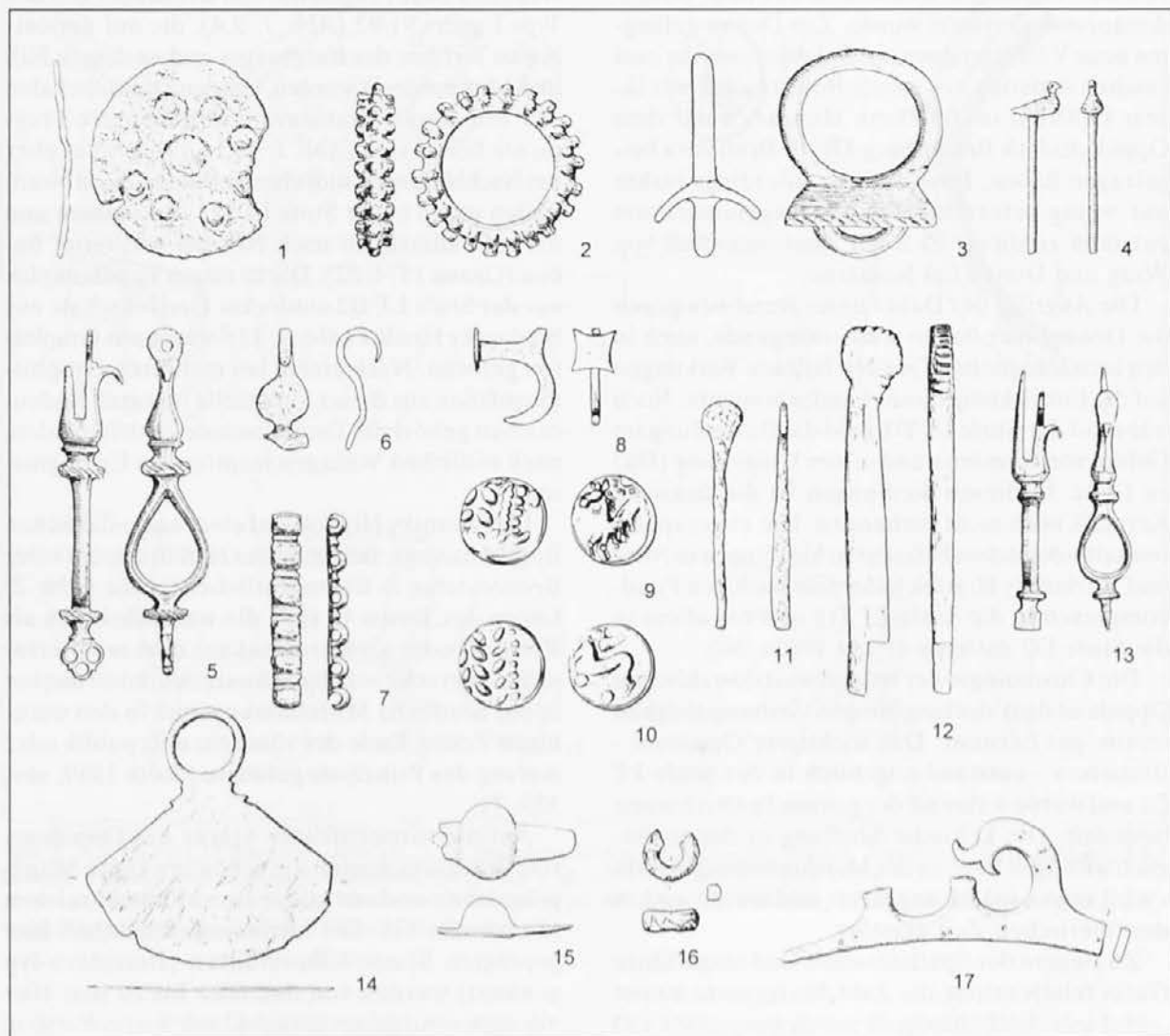

Abb. 3: Bratislava-Devín. Auswahl der Funde aus einer Feinschmiedwerkstätte. 1,11 Eisen, 2-8,13-15,17 Bronze, 9,10 Silber, 12 Knochen, 16 Glas. - M. 1-8,11-17 = 1:2; 9,10 = 1:1.
Sl. 3: Devín pri Bratislavi. Izbrane najdbe iz pasarske delavnice. 1,11 železo, 2-8,13-15,17 bron, 9,10 srebro, 12 kost, 16 steklo.

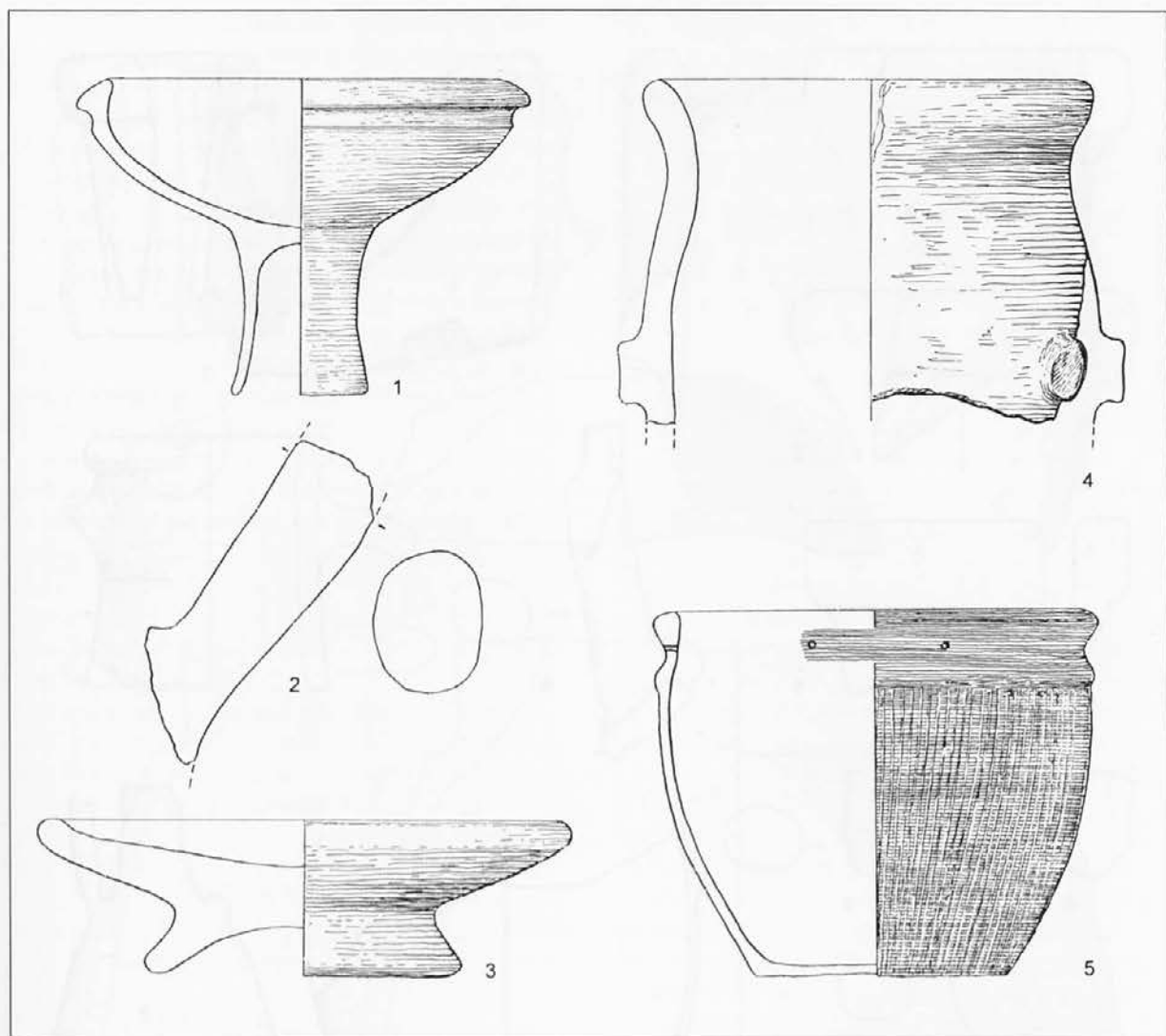

Abb. 4: Bratislava-Devín. Tongefäße aus einer Feinschmiedwerkstätte. - M. 1,5 = 1:4; 2-4 = 1:2.

Sl. 4: Devín pri Bratislavi. Lončene posode iz pasarske delavnice.

bis zur Völkerwanderung ununterbrochen besiedelt. Diese bedeutende Fundstelle in strategischer Lage am Zusammenfluß der Donau mit der March hat ihre Besiedlungsblüte erst am Ende der Stufe LT D1 und in der Stufe LT D2 erreicht. Das lange Überleben der keltischen Bevölkerung bis in die römische Kaiserzeit haben hier schon früher Fundkomplexe, worin neben typischem spät-keltischem Inventar auch augusteische Münzen, frühe italische Amphoren und Sigillata auftreten, bewiesen. Die ältere These von einer Kontinuität dieser Bevölkerung bis in die Flaviozeit korrigierten jedoch neuere Grabungen, die nach dem Untergangshorizont der keltischen Besiedlung in den dreißiger Jahren des 1. Jhs. u.Z. hier als neues Element frühgermanische Urnengräber und Siedlungsfunde nachgewiesen haben (Plachá, Pieta 1986, 348).

In den Jahren 1988-1989 wurde auf einer der Südterrassen des Devíner Burgwalls eine Feinschmiedewerkstatt freigelegt, wo u.a. Sporen, Pfeilspitzen und Zierkopfnägel geschmiedet und ein breites Spektrum von Kleingegenständen gegossen wurde. In der Keramiksammlung sind neben den geläufigen Spätlatèneformen auch dakische Ware (Abb. 4: 4) und ein Amphorenfragment vertreten (Abb. 4: 2). Dieser umfangreiche Fundkomplex gehört in die Übergangszeit der Stufen LT D1 und LT D2. Das hier gefundene Fragment eines kleinen Siebes (Abb. 3: 8) - der Griff - gehört zum italischen Trinkservice, das auf den Oppida große Beliebtheit fand. Von einem solchen Gefäßtyp stammt wohl auch die Daumenplatte aus Bratislava (Abb. 1: 6). Als Schrottmetall gelangte wohl in die Devíner Werkstatt die Zierhenkelplatte von einer Schüssel oder

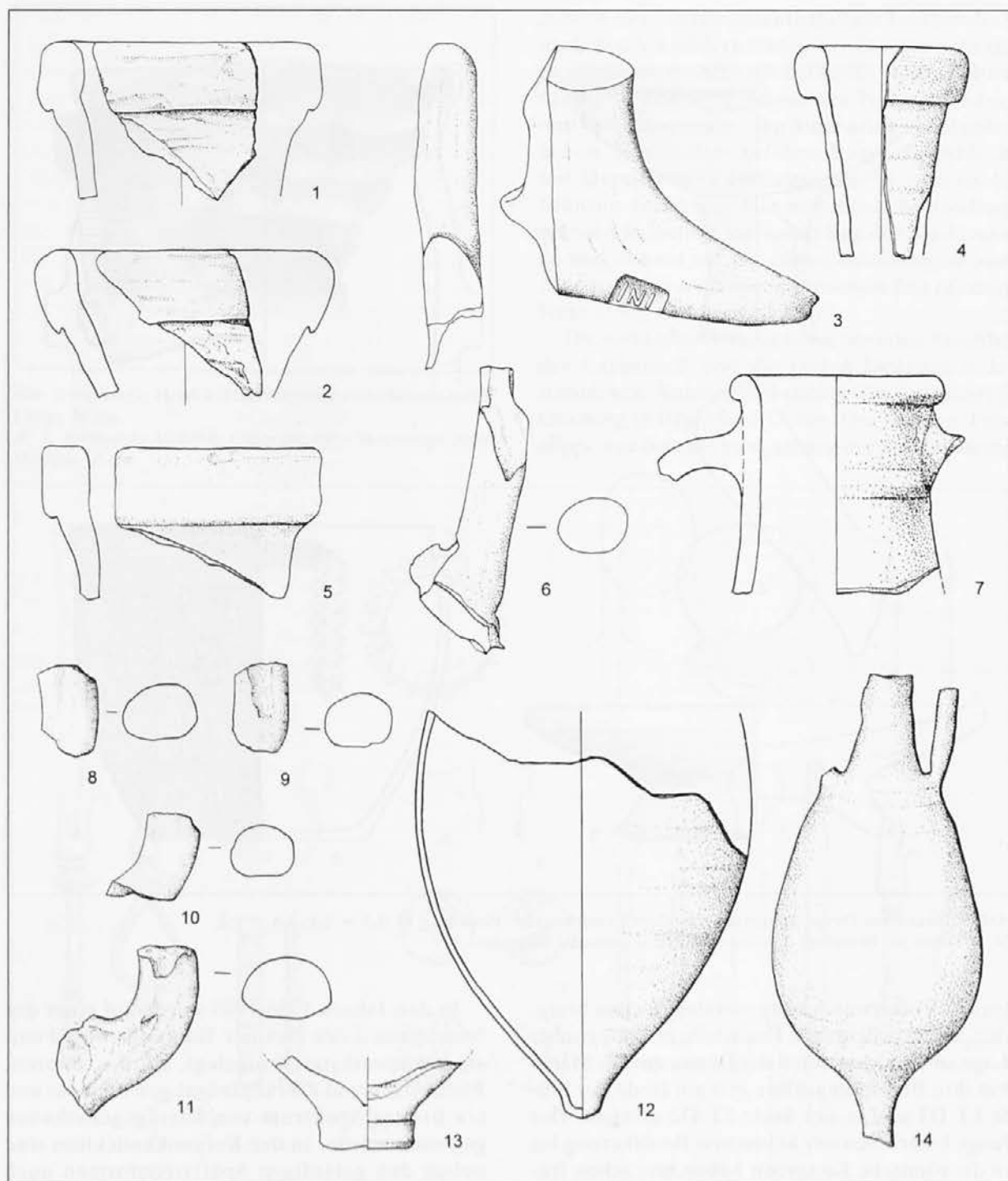

Abb. 5: Bratislava-Devín. Auswahl der Amphorenfragmente. - M. 1,2,4-6,8-11 = 1:4; 3,7 = 1:2; 12,13 = 1:6; 14 = 1:12.
Sl. 5: Devín pri Bratislavi. Izbrani odlomki amfor.

einem Skyphos (Abb. 3: 17), die, ebenso wie weitere Bronzestücke entsprechende Parallelen auf dem Magdalensberg hat. Es ist nicht auszuschließen, daß es um die einheimische Provenienz nach fremden Vorbildern geht. Die Spiegelgriffe (?) (Abb.

3: 5,13) wurden auf dem Oberleiserberg in Niederösterreich, die gegossenen Beschläge (Abb. 3: 15) wieder auf dem Magdalensberg, aber auch in Bratislava gefunden.³ Die in der Oberschicht des Objektes gefundene bronzene Vogelkopfnadel (Abb.

³ "Spiegelgriffe" (Abb. 3: 5,13): Kern 1987, Taf. 46: 7,8; Deimel 1987, Taf. 64: 2. - Gegossene Kästchenbeschläge (Abb. 3: 15): ebd., Taf. 80: 12.

Abb. 6: 1,2 Bratislava-Altstadt (Námestie SNP), 3-7 Bratislava-Devín. Fragmente von Krügen und Amphoren und ein Amphorendeckel.
- M. 1,2 = 1:6; 3-7 = 1:3.

Sl. 6: 1,2 Staro mesto v Bratislavi (Námestie SNP), 3-7 Devín pri Bratislavi. Odlomki vrčev in amfor in pokrov amfore.

3: 4) ist eher jüngerer Datierung (Popilian 1976, 243 mit Literaturangaben).

In den spätkeltischen Siedlungsschichten auf dem Devín waren auch weitere Bronzegefäßfragmente, wie Siebbleche und eine durch Brand beschädigte Grifföse eines Bronzebeckens vom Typ Eggers 92 (Abb. 1: 3) vorhanden. Der Bronzering mit ovaler konvexer Glasgemme mit der Darstellung eines Wasservogels (Abb. 1: 7) stammt wahrscheinlich aus augusteischer Zeit (Zazoff 1983, 334). Die flache Intaglio aus Karneol mit archaisch dargestelltem sitzendem Hund gehört zu den Streufunden (Abb. 1: 8). Sie gehört höchstwahrscheinlich zu den spätkeltischen Siedlungsschichten.

Die Menge augusteisch datierter Importe vom Devín ist eine bemerkenswerte und bis jetzt nicht ganz geklärte Erscheinung, die im barbarischen Milieu völlig vereinzelt dasteht (Gabler 1979; 1981). Gegenwärtig stehen uns vom Devín schon 15 bestimmbare Gefäße und Fragmente der frühen italischen Terra sigillata zur Verfügung. Den übrigen frühen Keramikimport vertreten über 70 Amphorenfragmente der Typen Dressel 1 und 6, wie auch zweihenkelige Krüge der Formen Haltern 51 und 53 (Abb. 5; 6). Von Sigillatafunden (Abb. 7) können eine Scherbe (Abb. 7: 8) einem spätaugusteischen reliefverzierten Kelch der Form *Consp. R* 7.1 und eine (Abb. 7: 13) einer reliefverzierten

Schale zugewiesen werden. Die meisten Fragmente stellen allerdings Teller und Platten mit gekehltem Rand *Consp.* 18.2 (*Abb.* 7: 1-3,6) dar. Reichlich sind auch die konischen Schalen mit gekehltem und fein profiliertem Rand *Consp.* 22.1, 22.6 und wahrscheinlich 24.3 vertreten (*Abb.* 7: 4,7,9, 10,12; Kuzmová 1993).

Von den Stempeln sind folgende Meister belegt:

1. MAE/PATIS. Zweizeiliger Rechteckstempel mit ligierten AT. Bisher unbekannter Meister (?).⁴ Augusteisch-tiberisch. *Consp.* 22-25 (*Abb.* 7: 11).

2. L. TAR. Rechteckstempel mit verkehrter Ligatur RA. *Consp.* 22.1 (*Abb.* 7: 12).⁵

3. VTI/LIS. Zweizeiliger Rechteckstempel. 2 Exemplare, vielleicht *Consp.* 24.3 (*Abb.* 7: 9,10). Eine genaue Parallele stammt vom Magdalensberg (Oxé, Comfort 1968, 2499-2501; Schindler, Scheffenecker 1977, Taf. 126). Augusteisch-tiberisch.

4. MVE/TTI (AVE/TTI?). Zweizeiliger Stempel in rechteckiger Form mit eingezogenen Seiten, am Boden eines Tellers *Consp.* 18.2, Haltern 2 (*Abb.* 7: 6). Die Lesung des Stempels mit ligierten ersten drei Buchstaben ist nicht ganz eindeutig.⁶

Der chronologischen und kulturhistorischen Sonderstellung Devíns entspricht auch die Zusammensetzung des numismatischen Materials, in welchem die einheimischen keltischen Prägungen schon selten sind. Insgesamt wurden eine NON-NOS-Tetradrachme, zwei Simmering-Münzen und neulich eine Goldmünze vom Typ Alkis entdeckt. Neben den vereinzelt ost- und westnorischen wie auch vindelikischen Prägungen fand man hier zwei republikanische Denare und 15 Kupfermünzen aus der Zeit von Augustus' Prinzipat.

Von der angeführten Zahl der Funde wurde ein bedeutender Teil in zerstörten Schichten des Burgareals entdeckt. In mehreren Fällen stammt die importierte Keramik aus den geschlossenen

Siedlungsobjekten. Wiederholt gelang es jedoch, ein gemeinsames Auftreten von Sigillata und augusteischen Münzen mit der einheimischen keltischen Keramik und mit Münzen zu belegen. In einem einzigen Fall konnte bisher das Gegenteil festgestellt werden, ein Fundkomplex - eine im Jahr 1955 freigelegte Abfallgrube - enthielt nämlich überwiegend römische Keramik. Die starke Konzentration von augusteischen Funden im östlichen, während des Mittelalters stark gestörten Teil der Anhöhe deutet ebenso auf eine direkte, wenn auch offenbar nur kurzfristige Anwesenheit einer römischen Besatzung auf dem Devín hin. Diese strategisch wichtige Lage, nur 11 km vom ältesten und größten römischen Zentrum an der mittleren Donau - Carnuntum - entfernt, bildete einen natürlichen Brückenkopf am Marchfluß in Richtung Norden (Gabler 1981; Plachá, Pieta 1986, 346 f.; Kolník 1991). Bedeutung erlangen etwa in diesem Zusammenhang die in der Literatur bezweifelte frühromischen Funde (italische Terra sigillata, Amphorenscherbe, eine Aucissa-Fibel), die angeblich zur Fundkollektion aus dem Oppidum Staré Hradisko bei Prostějov in Mähren gehören, wo im Unterschied zu den slowakischen Fundstellen die keltische Besiedlung schon um die Mitte des letzten Jahrhunderts v.u.Z. endete.⁷ Diese Funde könnten auf eine zeitweilige Besetzung des verlassenen Burgwalls durch die römischen Truppen während des Kriegszuges des Tiberius gegen Marbod im J. 6 u.Z. zurückzuführen sein.⁸

DIE PÚCHOV-KULTUR

In dem weiteren Verlauf hat die Bernsteinstraße mit ihrer mährischen wie auch slowakischen Linie die nördliche Randzone der keltischen Oikumene überquert, wo Ende der Mittelatlantenezeit die periphere Púchov-Kultur entstand (Pieta 1982; 1986). Die an Erzlagern reichen Nordkarpaten

⁴ Ein gleicher Stempel wurde auf dem Sermin in der Nähe von Koper in Slowenien entdeckt. Nach Meinung Jana Horvats vom Institut für Archäologie in Ljubljana, die die Publikation der dortigen Ausgrabungen vorbereitet, ist er mit dem Stempel MAE/PATES zu verbinden, der auf 22 Böden vom Fundort Via Rizzoli in Bologna zu finden ist, woanders aber nicht bekundet ist (Mazzeo Saracino 1983, 478 ff., fig. 64: 2). Die Werkstatt der mit diesen zwei Stempeln signierten Produkte ist demnach in Bologna selbst oder in seiner unmittelbaren Umgebung zu suchen (Anmerkung der Redaktion).

⁵ Oxé, Comfort 1968, 1902 (als L. TARQUITIVS); Ettlinger 1977, 92 (gelesen als L. TARQUITUS); Massy 1980, 130; Schindler-Kaudelka 1984, 35.

⁶ Dekan 1961; Oxé, Comfort 1968, 2270 (als A. VETTIUS OPTATUS), 2279a-b (M. VETTI, Carnuntum und Sisak); Schindler, Scheffenecker 1977, Taf. 125: 2 (VETTI OPTATI).

⁷ Meduna 1961, Taf. 50: 1,6-9,16,17; ders. 1974, 31 ff. J. Meduna hat sich über die Authentizität dieser Funde skeptisch geäußert.

⁸ Die militärische Präsenz Roms nördlich der Donau wurde neuestens durch die Entdeckung eines augusteischen Holz-Erde-Lagers in Mušov (Südmähren) bestätigt. Die erste Information haben O. Šedo und M. Bálek bei der Konferenz "Markomannenkriege - Ursachen und Wirkungen" in Wien im J. 1993 vorgelegt.

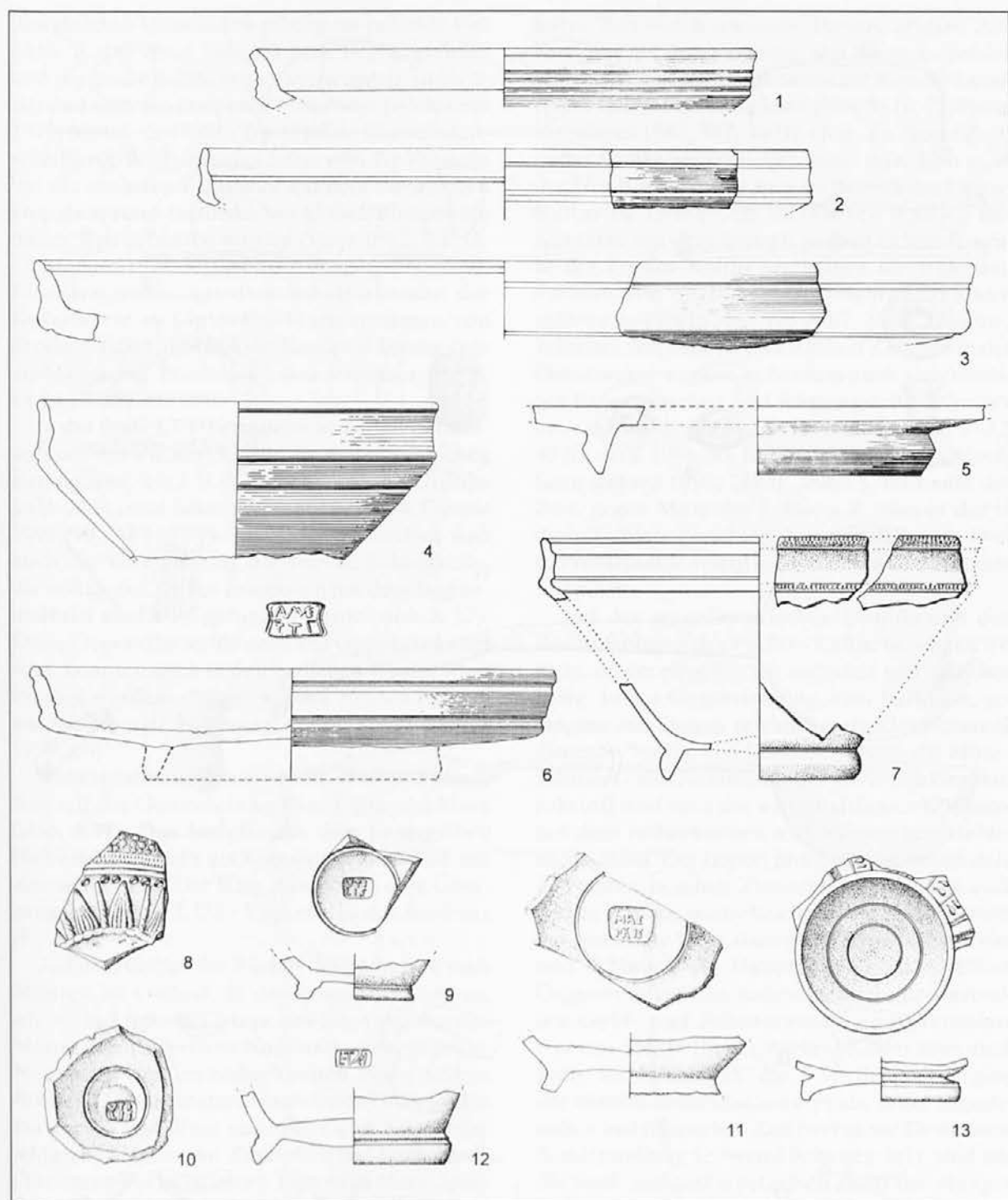

Abb. 7: Bratislava-Devín. Frühe Sigillatafunde. - M. = 1:2.
Sl. 7: Devín pri Bratislavi. Zgodnja tera sigilata.

wurden zum Ziel erhöhter Wirtschafts- und Handelsaktivitäten. Die Handelskontakte konzentrierten sich auf die Púchover Zentralsiedlungen, die in diesem Milieu das gleiche Phänomen darstellen wie die "klassischen" Oppida. Systematisch untersucht wurde bisher nur die Agglomeration in Liptovská Mara mitten im Karpatenhauptkamm.

Kleinere Grabungen wurden auf dem Burgwall Divinka bei Žilina, Nordwestslowakei, und auf der Požaha bei Jičina in Nordostmähren durchgeführt (Pieta 1982, 136; Čižmár 1993, 86).

Die ältesten Importe, die in die Frühstufe LT D1 datiert sind, kamen in der ersten Bauphase der Opferstätte in Liptovská Mara ans Tageslicht.

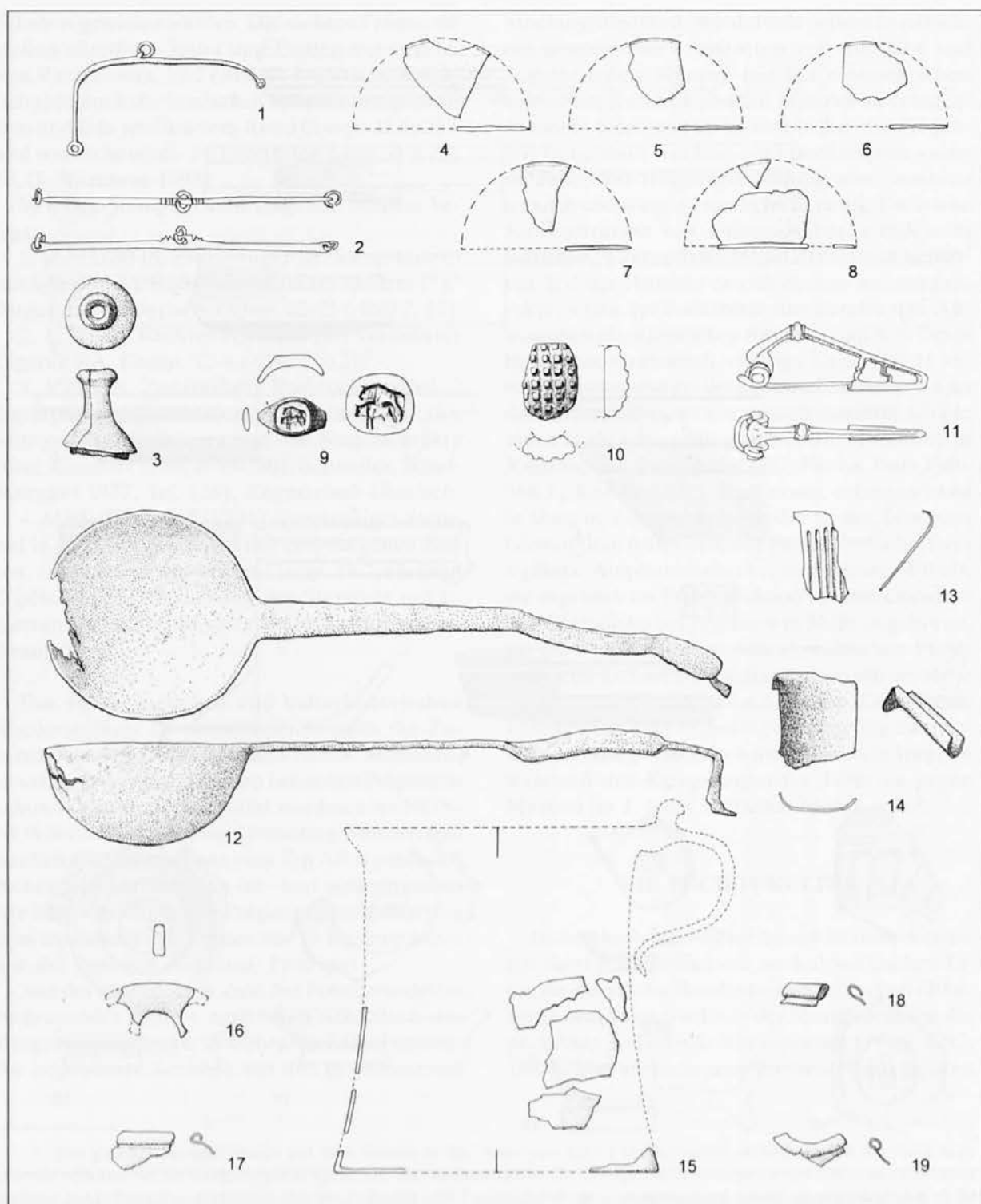

Abb. 8: Funde aus den Fundorten der Púchov-Kultur. 1 Púchov, 2 Vyšný Kubín, 3-5,8-10,13-19 Liptovská Mara, 6,7,11 Divinka, 12 Rajecké Teplice. - M. 1-11,13-19 = 1:2; 12 = 1:4.

Sl. 8: Najdbe z najdišč púchovskej kultúry. 1 Púchov, 2 Vyšný Kubín, 3-5,8-10,13-19 Liptovská Mara, 6,7,11 Divinka, 12 Rajecké Teplice.

In der Masse der zerschmolzenen Opfergaben fand man auch die Bruchstücke eines Henkelbechers vom Typ Idrija (Abb. 8: 15). Dieser italische Gefäßtyp gehört zu den beliebten ins Barbarikum

gelieferten Importartikeln, die meistens auf den Oppida reichlich vertreten sind, Einzelstücke gelangten auch in Gebiete jenseits der Karpaten (Werner 1954, 54 ff.; Guštin 1991, 69 f.). Der unter

den gleichen Umständen geborgene peltoide Fuß (Abb. 8: 16) eines unbekannten Bronzegefäßes und die große faßförmige Fayenceperle (Abb. 8: 10) sind auch mediterranen Ursprungs (Aleksееva 1975, 35, tab. 5: 47, 48 - Typ 19). Die Glasschalenscherbe von der Požaha bei Jičina vom Typ Reticella hat die nächsten Parallelen auf dem mährischen Oppidum Staré Hradisko, wo 13 Gefäßfragmente dieses Typs gefunden wurden (Pieta 1982, Taf. 15: 12; Meduna 1974, 32; Gebhard, Feugère 1995, 509). Blechfragmente aus dem Scheiterhaufen der Opferstätte in Liptovská Mara stammen von Bronzegefäßen, die nach der Randprofilierung eher einheimischer Provenienz sein können (Abb. 8: 13, 14, 17-19).

In der Stufe LT D1 erscheinen auf den Zentralanlagen der Púchov-Kultur die ersten norischen Erzeugnisse, wie z.B. die Fibeln A 65 aus Divinka (Abb. 8: 11) und Jičina (Werner 1977, 394; Čizmář 1993, 90, Abb. 3: 4). Im Süden zu suchen sind auch die Vorbilder für die eiserne Schöpfkelle, die in Rajecké Teplice zusammen mit dem Begleitmaterial aus LT D2 gefunden wurde (Abb. 8: 12). Diese Gegenstände, die auch aus Oppida bekannt sind, konnten auch in den örtlichen Werkstätten erzeugt werden, ebenso wie die runden Spiegel aus Weißmetall, Feinwaagen, usw. (Nothdurfter 1979, 66).

Unbestritten römisch ist der eiserne Finger-ring mit der Gemmeeinlage aus Liptovská Mara (Abb. 8: 9). Das Intaglio aus dem honiggelben Halbedelstein stellt die Kopulation einer Kuh mit einem Stier dar. Der Ring stammt aus dem Übergangshorizont LT D2 - Eggers B1a der Siedlung II.

Auf dem Gebiet der Púchov-Kultur waren auch Münzen im Umlauf. In den einzelnen Zentren, wie es in Liptovská Mara bewiesen ist, wurden Münzen mit eigenem Nominalsystem geprägt. Neben den von den tschechischen Typen Athene Alkis und Muschelstateren inspirierten Goldmünzen kursierten vor allem aus Silber und Kupfer geschlagene Münzen mit Zügel Pferd und Buckelävers (Varianten Vel'ký Bysterec, Liptovská Mara, Spiš). Dieses Geld war bis in die tiberische Zeit im Umlauf. Nach dem Niedergang der Produktionszentren wurden diese nicht mehr emittierten Münzen noch

kurze Zeit durch römische Denare ersetzt. Auf Kontakte mit dem pannonischen Raum deutet der Hortfund von Eraviskermünzen aus Rajecká Lesná (Pieta 1982, 65 ff.; Kolníková 1984, 54 ff., 73; Pieta, Kolníková 1986, 397, 400 ff.) hin. Zu dieser Zeit, in der frühkaiserzeitlichen Stufe B1a, kam es in den Nordkarpaten wie auch im Bereich der Lipica-Kultur im Osten zum merkbaren Anstieg der Kontakte mit dem norisch-pannonischen Raum. In der Púchov-Kultur erscheinen die frühesten Formen von norischen Gürtelgarnituren und zahlreiche Fibeln vom Typ A 67, 236a, 238a und Jezerine. Auf dem Gräberfeld von Zemplín in der Ostslowakei wurden außerdem auch gleichzeitiges Bronzegergeschirr und Rüstungsteile italischer bzw. norischer Herkunft gefunden (Pieta 1982, 40 ff.; ders. 1986, 40; Budinský-Krička, Lamiová-Schmiedlová 1990, 279 ff., 296 f.). Im Laufe der Zeit, gegen Mitte des 1. Jhs. u.Z., nimmt der in diese Gebiete gerichtete Import wieder ab. Diese Problematik weicht jedoch schon von unserem Thema ab.

Auf den westslowakischen Oppida und den Zentralanlagen der Púchov-Kultur begegnen wir nicht nur der eingeführten norischen und italischen Ware. In der Gegenrichtung, vom Baltikum, gelangten zur Donau reichliche als Kleinschmuck dienende Vorräte von Bernstein. Durch die Münz-, Schmuck- und Keramikfunde, sowie den Graphitrohstoff sind auch die wirtschaftlichen Kontakte mit dem tschechischen und bayerischen Gebiet nachweisbar. Der Import in der Spätlatènezeit stellt den ersten, in seiner Zusammensetzung wie auch in dem Umfang relativ beschränkten Handelsstrom dar, wobei der Wein, dazu gehörendes Trinkservice und Schmuck die Hauptrolle spielten. Einen Gegenwert stellten wahrscheinlich die wertvollen Gold- und Silbermünzen und bestimmte Naturprodukte (in der Púchov-Kultur etwa auch Bunt- und Edelmetall) dar. Nach dem Niedergang der mitteldonauländischen Oppida, in der augusteischen und tiberischen Zeit (wobei nur Devín seine Sonderstellung zeitweise behalten hat), sind nur die nord- und ostkarpatischen Zentralsiedlungen Partner des Fernhandels geblieben, bis ihre Rolle die donauländische Quadenbevölkerung und deren Fürstenhöfe übernommen haben.

ALEKSEEVA, E. M. 1975, *Antičnye busy Severnogo Pričernomor'ja*, - Arheologija SSSR. Svod arheologičeskikh istočnikov G1-12, Moskva.

BOUZEK, J. 1983, Antike Importe im Gebiet der heutigen Tschechoslowakei im 1. Jt. v.u.Z., - *Savaria* 16, 1982, 193 ff.

BUDINSKÝ-KRIČKA, V. und M. LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1990, A late 1st century B.C. - 2nd century A.D. cemetery at Zemplín, - *Slov. arch.* 38/2, 245 ff.

CONSP., *Conspetus formarum terrae sigillatae Italico modo confectae*, - *Mater. z. röm.-germ. Ker.* 10 (1990).

- ČIŽMÁŘ, M. 1993, Zur Chronologie der Püchover Kultur in Mähren. - *Pam. arch.* 84/1, 86 ff.
- DEIMEL, M. 1987, *Die Bronzekleinfunde vom Magdalensberg*. - Kärnt. Muschr. 71.
- DEKAN, J. 1961, Nálezy včasnej sigillaty v keltských objektoch na Devíne. - *Sbor. Fil. fak. Univ. Kom. Musaica* 12, 51 ff.
- DUŠEK, M. und S. 1984, *Smolenice-Molpir. Befestigter Fürstentum der Hallstattzeit 1*. - *Materialia Archaeologica Slovaca* 6.
- ETTLINGER, E. 1977, Frühaugusteische Arretina in der Schweiz. - In: Dies., *Kleine Schriften. Keramik, Acta Rei Cret. Rom. Faut. Suppl.* 2, 91 ff. = *Limes-Studien*, Schr. d. Inst. f. Ur- u. Frühgesch. d. Schweiz 14 (1959) 45 ff.
- GABLER, D. 1979, Die Besitznahme Pannoniens im Spiegel der Sigillaten. - *Arch. ért.* 106, 199 ff.
- GABLER, D. 1981, Zum Anfangsdatum des römischen Carnuntum. - *Mitteilungen der Gesellschaft der Freunde Carnuntums* 3, 2 ff.
- GEBHARD, R. und M. FEUGÈRE 1995, Die Glasgefäßfragmente von Manching. - *Germania* 73, 504 ff.
- GRAUE, J. 1974, *Die Gräberfelder von Ornavasso*. - Hamb. Beitr. z. Arch. Beih. 1.
- GUŠTIN, M. 1991, *Posočje. Posočje in der jüngeren Eisenzeit*. - Kat. in monogr. 27.
- HLINKA, J. 1980, Ojedinelý nález keltskej striebornej mince vo Veľkom Slavkove, okres Poprad. - *Slovenská numizmatika* 6, 257 ff.
- HORÁLKOVÁ, P. 1993, Pozdně laténské sídliště ve Vyškově s nálezy germánské keramiky. - *Arch. rozhl.* 45/3, 474 ff.
- KERN, A. 1987, *Die urgeschichtlichen Funde vom Oberleiserberg*. MG. Ernstbrunn. - Dissertation, Wien.
- KOLNÍK, T. 1991, Zu den ersten Römern und Germanen an der mittleren Donau im Zusammenhang mit den geplanten römischen Angriffen gegen Marbod 6 n. Chr. - In: *Die römische Okkupation nördlich der Alpen zur Zeit des Augustus*, Bodenalt. Westfal. 26, 71 ff.
- KOLNÍKOVÁ, E. 1964, Nález rímskeho aes grave s keltskými mincami v Nitre. - *Slov. arch.* 12/2, 391 ff.
- KOLNÍKOVÁ, E. 1991, *Bratislavské keltské mince (Die keltischen Münzen von Bratislava)*. - Bratislava.
- KUZMOVÁ, K. 1993, *Import terry sigillaty v predpolí severo-panónskeho limitu*. - Dissertation, Nitra.
- LUDIKOVSKÝ, K. 1971, Hostýn, Gemeinde Chvalčov, Kr. Kroměříž. - *Arch. rozhl.* 23, 312 ff.
- LUDIKOVSKÝ, K. 1984, *Hostýn. Katalog nálezů z moravských muzeí*. - *Fontes Arch. Morav.* 17.
- MASSY, J.-L. 1980, Les origines d'Amiens. Essai de chronologie d'après les découvertes de céramiques "arétines". - *Cahiers archéologiques de Picardie* 7, 115 ff.
- MAZZEO SARACINO, L. 1983, Problemi della terra sigillata italica nella regione VIII. - In: *Studi sulla città antica. L'Emilia-Romagna*, *Studia Archaeologica* 27.
- MEDUNA, J. 1961, *Staré Hradisko*. - *Fontes Arch. Morav.* 2.
- MEDUNA, J. 1974, Rímské importy z keltského oppida Starého Hradiska. - In: *Rímské importy. Referáty prednesené na seminári, konaném u príležitosti výstavy Rímské importy v Čechách*, 29 ff., Praha.
- MEDUNA, J. 1980, *Die latènezeitlichen Siedlungen in Mähren*. - Praha.
- NOTHDURFTER, J. 1979, *Die Eisenfunde von Sanzeno im Nonsberg*. - *Röm.-Germ. Forsch.* 38.
- OXÉ, A. und H. COMFORT 1968, *Corpus Vasorum Arretinorum. A Catalogue of the Signatures, Shapes and Chronology of Italian Sigillata*. - *Antiquitas*, Reihe 3, Bd. 4.
- PAULÍK, J. 1976, *Keltské hradisko Pohanská v Plaveckom Podhradí*. - *Fontes Archeologického ústavu Slovenského národného múzea* 3.
- PIETA, K. 1982, *Die Püchov-Kultur*. - *St. Arch. Slov. Inst. Arch. Acad. Sc. Slov.* 1.
- PIETA, K. 1982a, Probleme der Erforschung der dakischen Besiedlung in der Slowakei. - *Thr.-Dac.* 3, 35 ff.
- PIETA, K. 1986, Stand und Notwendigkeiten der Erforschung der Püchov-Kultur. - In: *Stan i potreby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce*, 25 ff., Kraków.
- PIETA, K. und E. KOLNÍKOVÁ 1986, Druhý hromadný nález keltských mincí z Dolného Kubína-Veľkého Bysterca (Zweiter Depotfund keltischer Münzen aus Dolný Kubín-Veľký Bysterec). - *Slov. arch.* 34/2, 383 ff.
- PIETA, K. und L. ZACHAR 1993, Mladšia doba železná (laténska). - In: *Najstaršie dejiny Bratislavy*, 143 ff., Bratislava.
- PLACHÁ, V. und K. PIETA 1986, Römerzeitliche Besiedlung von Bratislava-Devín. - *Arch. rozhl.* 38/4, 339 ff.
- POPILIAN, G. 1976, Un quartier artisanal à Romula. - *Dacia* 20, 221 ff.
- SCHINDLER-KAUDELKA, E. 1984, Terra Sigillata aus Rom. Die Sammlung Olcott. - In: *Studien zur römischen Keramik*, *Acta Rei Cret. Rom. Faut.* 23-24, 13 ff.
- SCHINDLER, M. und S. SCHEFFENEGGER 1977, *Die glatte rote Terra sigillata vom Magdalensberg*. - Kärnt. Muschr. 62.
- SZABÓ, M. 1992, *Les Celtes de l'Est. Le second âge du fer dans la cuvette des Carpates*. - Paris.
- TOČÍK, A. 1959, K otázke osídlenia juhozápadného Slovenska na zleme letopočtu. - *Arch. rozhl.* 11/6, 841 ff.
- WERNER, J. 1954, Die Bronzekanne von Kelheim. - *Bay. Vorgeschbl.* 20, 43 ff. = Ders., *Spätes Keltentum zwischen Rom und Germanien*, 68 ff., München 1979.
- WERNER, J. 1977, Spätlatène-Schwerter norischer Herkunft. - In: *Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet*, 367 ff., Bratislava = Ders., *Spätes Keltentum zwischen Rom und Germanien*, 165 ff., München 1979.
- ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, S. 1988, Einige Bemerkungen zur Verbreitung italischer Keramik (besonders Terra sigillata) in Jugoslawien. - In: *Gomolava - Chronologie und Stratigraphie der vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas* 1, 227 ff., Novi Sad.
- ZACHAR, L. und D. REXA 1988, Beitrag zur Problematik der spätlatènezeitlichen Siedlungshorizonte innerhalb des Bratislavaer Oppidums. - *Zbor. Slov. nár. múz. Hist.* 28, 27 ff.
- ZAZOFF, P. 1983, *Die antiken Gemmen*. - München.

Rimski poznolatenški uvoz na Slovaškem

Povzetek

Severni del Karpatske kotline v okviru jantarske ceste - poti, ki je povezovala jug in sever Evrope - ni bil samo tranzitni

prostor trgovine na velike razdalje, ampak je postal tudi njeno ciljno območje. Arheološke najdbe (posnetki grških keramičnih

oblik in posamezni uvoženi predmeti) dokazujejo stike z jugom že na koncu zgodnjelatskega obdobja in v srednjelatskem obdobju. Z južnega Balkana in iz severne Italije so prišli prvi novci in ideja o kovanju denarja, kar je povzročilo, da so začeli Kelti severno od Donave kovati prve lastne novce (lirasti tip).

Okrog sredine 2. st. pr. n. š. je v celotnem srednjem Podonavju prišlo do velikih sprememb, ki so se pokazale v novi poselitveni strukturi, mdr. tudi v nastanku novih proizvodnih središč (opidumi). Kronologija obeh zahodno-slovaških opidumov (Bratislava, Devín) je po zaslugi dolgoletnih izkopavanj razmeroma dobro znana. Najpomembnejše gospodarsko in gotovo tudi politično središče v Bratislavi je nastalo domnevno v stopnji LT C2 in je bilo naseljeno še v avgustejskem času. Utrjeno keltsko naselje na strateško pomembnem mestu ob izlivu Morave (Devín) je nastalo nekoliko pozneje in je bilo porušeno šele v Tiberijevem času.

Na začetku poznolatskega obdobja je bilo uvoženo blago še razmeroma redko, s časom pa je količina tega blaga narasla. V Bratislavi so bili najdeni odlomki italjskih bronastih posod, del ustja pladnja črne tere sigilate in številni posnetki trinožnikov. Mnogi motivi keltskih, verjetno v Bratislavi kovanih srebrnih heksadrahem so nastali na podlagi motivov na rimskih denarijih.

Pomembna spoznanja o količini in vrstah uvoženega blaga so dala dolgoletna izkopavanja v Devínu pri Bratislavi. V

pasarski delavnici s prehoda stopenj LT D1 in D2, v kateri so med drugim kovali ostroge, pušične osti in žebličke z okrašeno glavo ter ulivali različne drobne predmete, so odkrili tudi odlomke bronastih posod in odlomek amfore. Ročaji ogledal in v predrti tehniki izdelani bronasti okovi so domnevno povezani z noriškimi vplivnim področjem, enako tu odkriti vzhodnonoriški novci, ki se pogosto pojavljajo tudi v bratislavskem opidumu. Velika količina avgustejskih uvoženih predmetov v Devínu je nenavaden in do zdaj še ne zadovoljivo pojasnjen pojav. Zdaj poznamo s tega najdišča že 15 določljivih posod italške tere sigilate in več kot 70 odlomkov amfor vrst Dressel 1 in 6.

Opidumom podobna središča severnokarpatske púchovske kulture poznajo že v zgodnji fazi stopnje LT D1 prve sredozemske uvožene predmete (italske bronaste posode, jagoda iz fajanse, odlomek ustja steklene skodelice z okrasom Reticella, železen prstan z gemo). Na območju púchovske kulture so bili v obtoku predvsem tukaj kovani novci s konjem z vjetmi na zadnji in z lečastim izbočenjem na sprednji strani. Na zlatnike pa so vplivali češki školjčni staterji. Po propadu proizvodnih središč v avgustejskem času so ti zlatniki še nekaj časa krožili v obtoku, deloma skupaj z republikanskimi denariji.

Že v stopnji LT D1 se pojavijo tudi prvi dokazi noriškega vpliva, ki so pozneje, predvsem pa v stopnji B1a zgodnjorimske dobe, postali pomemben pojav južno-severnih trgovskih stikov.

Dr. Karol Pieta
Slovénská akadémia vied
Archeologický ústav
Akademická 2
SK-949 21 Nitra

Zur Chronologie der jüngeren Latènezeit in Ostösterreich

Otto H. URBAN

In memoriam Lev Zachar

Izvleček

V vzhodni Avstriji je mlajšo latensko dobo mogoče razdeliti na tri faze: Roggendorf-St. Georgen (LT C2), Herzogenburg (LT D1) in Wien 3.-Wolfsthal-Grub (pozni LT D). Sl. 1: 1-5 prikazuje značilne oblike najmlajše faze. Braunsberg je bil v stopnji LT C2 utrjen z okopom z leseno palisado vrste Holingbury po Collisu, najdbe iz stopnje LT D1 pa so bile odkrite v notranjosti platoja. Naselje na vrhu Leopoldsberga je obstajalo od stopnje LT C2 do stopnje Wien 3.-Wolfsthal-Grub. V zaključku članka je predstavljena dinamična situacija latenskih utrjenih višinskih naselij blizu Porte Hungarice.

Abstract

The late La Tène period can be divided into three phases in the eastern part of Austria: Roggendorf-St. Georgen (La Tène C2), Herzogenburg (La Tène D1), and Wien 3.-Wolfsthal-Grub (late La Tène D). Characteristic types of the last phase are shown in Fig. 1: 1-5. The fortification of Braunsberg, a Holingbury-type timber-framed rampart according to John Collis, was built during La Tène C2, whereas the latest finds dating to La Tène D1 were found in internal sections of the plateau. The settlement at the summit of Leopoldsberg existed from La Tène C2 to the Wien 3.-Wolfsthal-Grub Phase. The article concludes with a discussion of the dynamic situation of the La Tène fortified hilltop settlements near the "Porta Hungarica".

"In Niederösterreich wurde eine große Anzahl latènezeitlicher Siedlungen festgestellt, aber nur wenige von diesen sind so publiziert, daß man sich eine Vorstellung über das niederösterreichische Siedlungsmaterial machen kann" - mit diesen wenig schmeichelhaften Worten faßte Jiří Meduna 1980 den ostösterreichischen Forschungsstand zusammen; er schreibt weiters: "Monographisch wurden die niederösterreichischen Latènesiedlungen nicht bearbeitet, nur einzelne Komplexe sind datiert und dies größtenteils nicht ganz richtig."¹ Dieses Urteil hat durchaus seine Berechtigung. Bei der Datierung der spätlatènezeitlichen Fundplätze

in Ostösterreich und ihrer Interpretation läßt sich im Unterschied zur tschechoslowakischen Forschung tatsächlich eine Tendenz zur Spätdatierung beobachten. Diese findet vielleicht ihren Ursprung bereits bei Moritz Hoernes, Oswald Menghin und Richard Pittioni.² Durch das Fehlen früher germanischer Funde im Bereich des nördlichen Niederösterreichs erscheint ein Nachleben keltischer Besiedlung durchaus vorstellbar;³ allein es fehlen bisher aussagekräftige Funde. Südlich der Donau sind spätlatènezeitliche Kulturerscheinungen in der römischen Kaiserzeit nur vereinzelt belegt; als Beispiel sei eine Grabhügelgruppe bei Katzelsdorf (NÖ.) er-

¹ J. Meduna, *Die latènezeitlichen Siedlungen in Mähren* (Prag 1980) 35.

² Beispielsweise M. Hoernes, La Tène-Funde in Niederösterreich, *Mitt. Anthr. Ges.* 19, 1889, 65 ff.; O. Menghin, Wo lag das keltische Vindobona? *Wiener Prähist. Ztschr.* 13, 1926, 101 ff.; ders., Das keltische Vindobona, *Wiener Prähist. Ztschr.* 14, 1927, 135 ff.; R. Pittioni, Ein spätkeltischer Töpferofenfund von Wien III., *Jahrbuch für Landeskunde Niederdonau* N.F. 28, 1939-1943 (1944) 1 ff.

³ H. Maurer, Siedlungsfunde der spätesten Latènekultur aus Mühlbach am Manhartsberg, p. B. Hollabrunn, N.Ö., *Arch. Austr.* 56, 1974, 21 ff.; auch D. Gabler, Forschungen in der späteisenzeitlich-römerzeitlichen Siedlung von Szakály, *Mitt. Arch. Inst. UAW* 10-11, 1980-1981 (1982) 71 ff., im bes. 81, nimmt ein "Nachleben" der Graphittonware bis in das 1./2. Jahrhundert n. Chr. in Transdanubien an.

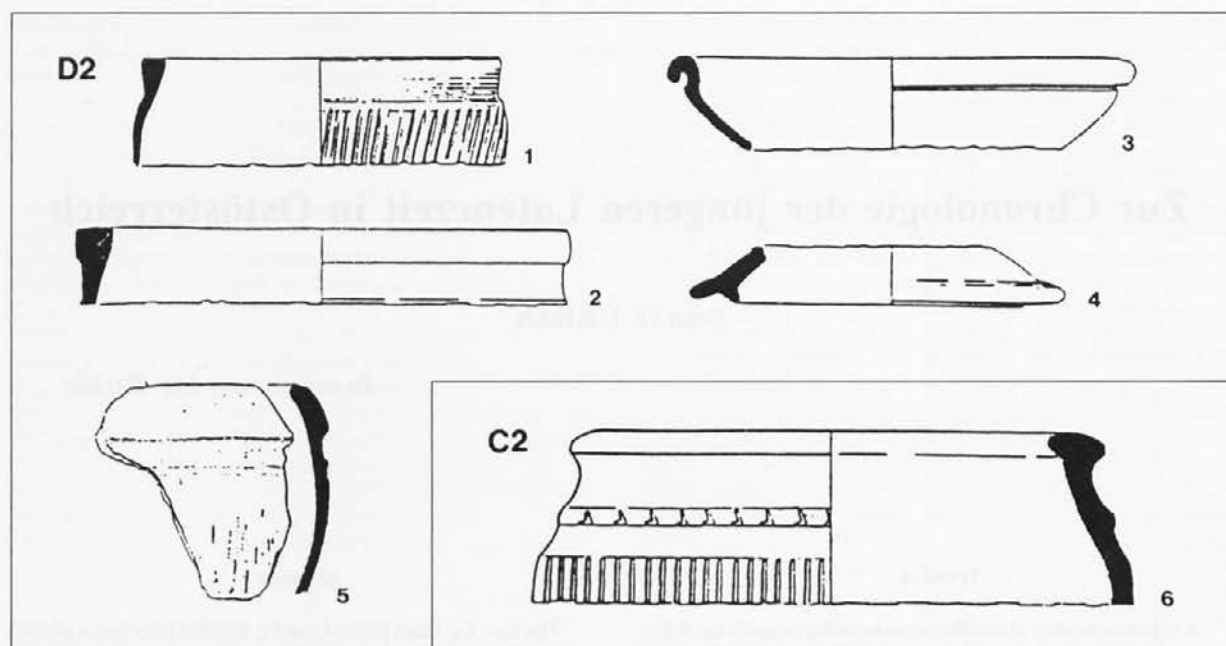

Abb. 1: 1-5 kennzeichnende Gefäßtypen für Latène D2 aus Bratislava (Zachar, Rexa [Anm. 5] Abb. 15: 13; 17: 2,9; Zachar [Anm. 9] Abb. 12: 5; Polla [Anm. 8] Abb. 33: 12). 6 typische Verzierungsform für Latène C2 aus dem Záhorie-Gebiet, Westslowakei (Zachar [Anm. 13] Abb. 9: 5).

Sl. 1: 1-5 za stopnjo LT D2 značilne oblike posod iz Bratislave. 6 značilna oblika okrasa stopnje LT C2 na območju Záhoria, zahodna Slovaška.

wähnt.⁴ In Höhensiedlungen kennen wir eine von der späten Latènezeit bis in die claudische bzw. flavische Zeit reichende durchgehende Besiedlung allein von Devín (Westslowakei).

ZUR TYPOLOGIE UND RELATIVEN CHRONOLOGIE DER KERAMIK

In Mähren wurde von Meduna Latène D nicht unterteilt, sondern ist durch den 6. Horizont gekennzeichnet. In der Westslowakei versuchte dagegen Lev Zachar eine Untergliederung, wobei die besondere Schwierigkeit war, keramische

Typen für die Phase Latène D2 zu erkennen. Aufgrund verschiedener Siedlungskomplexe in Bratislava, in der u.a. auch eine fragmentierte geschweifte Fibel lag, gelang dies Zachar (Abb. 1).⁵ Es sind dies "Töpfe mit keulenartig verstärktem Rand und unregelmäßiger, häufig schräg unterbrochener Kammstrichverzierung"⁶ und Schüsseln vom Typ Békásmegyer mit S-förmigem Profil.⁷ Karol Pieta reihte außerdem noch tonnenförmige Gefäße mit breitem, aber kaum zur Wandstärke hin verdicktem Rand dazu.⁸ Als kennzeichnende Fundkomplexe für Latène D2 sind Bratislava-Partisanengasse, Schicht I⁹ und Judengasse¹⁰ sowie Senec-Martin, Objekt 3/78¹¹ zu nennen.

⁴ Gemeinsam mit padanischer Sigillata aus der Werkstätte von Gellius (claudisch) konnten auch Randstücke von Graphittongefäßen und bemalter Ware gefunden werden; vgl. O. H. Urban, Das frühkaiserzeitliche Hügelgräberfeld von Katzelsdorf, Niederösterreich, *Arch. Austr.* 68, 1984, 73 ff., im bes. 93, Anm. 75 mit weiterführender Literatur. Ebenso in der unter dem Fundort Weiden/See veröffentlichten Hügelgräbergruppe von Neusiedl/See, die im Rahmen des 3. Norisch-pannonischen Hügelgräber-Kolloquiums (Feldbach 1993) veröffentlicht werden soll.

⁵ L. Zachar, D. Rexa, Beitrag zur Problematik der spätlatènezeitlichen Siedlungshorizonte innerhalb des Bratislavaer Oppidums, *Zbor. Slov. Nár. Múz. Hist.* 28, 1988, 27 ff., im bes. 60, Abb. 14: 5.

⁶ Ebd., 64.

⁷ Ebd., 60, Abb. 15: 13; 17: 2; 18.

⁸ Ähnlich B. Polla, Bratislava-westliches Suburbium (slowak. mit dtsh. Zus.), *Fontes Arch. úst. Slov. Nár. Múz. v Brat.* 4 (1979) Abb. 33: 12; vgl. K. Pieta, Die Püchov-Kultur, *St. Arch. Slov.* 1 (1982) im bes. 115.

⁹ L. Zachar, Spätlatènezeitliche Schichten in der Partisanengasse zu Bratislava (slowak. mit dtsh. Zus.), *Zbor. Slov. Nár. Múz. Hist.* 21, 1981, 35 ff., im bes. Abb. 12; bes. Nr. 5.

¹⁰ Polla (Anm. 8) 323 f., Abb. 33: 7,8.

¹¹ Zachar (Anm. 9) Abb. 15: 1,2.

Für die davorliegenden, besser umschriebenen Phasen der jüngeren Latènezeit bzw. der Oppidazeit können als Beispiel für Latène D1-Komplexe die verschiedenen Objekte im Záhorie-Gebiet (NW-Slowakei), wie Čepangát bei Kúty,^{12,13} wo eine Nauheimer Fibel¹⁴ gefunden wurde, genannt werden. Die nach einer Bronzefibel Latène C2-zeitlichen Funde von der Flur Konopníká bei Šaštín-Stráže entsprechen etwa dem 5. Horizont von Meduna, der ebenfalls durch halbmondförmig gekerbte Leisten gekennzeichnet ist (Abb. 1).¹⁵ Pohanská dürfte schwerpunktmäßig wohl zwischen diesen beiden Horizonten liegen. Es erscheint nicht überraschend, daß in den genannten Komplexen neben den Leittypen auch überwiegend "langlaufende" Formen auftreten. Da die genannten Objekte keine geschlossenen Funde sind, enthalten sie meistens auch einen Anteil an altzerbrochenem und verlagertem Fundmaterial. Entscheidend sind bei diesen Komplexen jeweils die jüngsten Funde, d.h. die neuauftretenden Typen. Diese zu erkennen ist natürlich die große Schwierigkeit. Man kann nur hoffen, daß die so selten nachgewiesenen Fibeln, die das chronologische Eichmaß darstellen, nicht ebenfalls mehrfach verlagert sind.

In der Folge wurden auch in einigen ostösterreichischen Fundkomplexen der Spätlatènezeit diese Leittypen gefunden. Zu nennen sind Grub und Wolfsthal. In Grub sind weiters große geschwungene Dolienränder belegt,¹⁶ die Ähnlichkeiten mit der Dolienform 6 von Basel-Münsterhügel¹⁷ aufweisen und die in der Schweiz erst in augusteischem Verband nachgewiesen sind.¹⁸ Ein kleines Spektrum an Dolienrändern von verschiedenen niederösterreichischen Fundstellen zeigt die Formenvielfalt (Abb. 2). Es kann m. E. heute noch nicht entschieden werden, welche dieser Varianten

eindeutig erst im jüngeren Latène D auftreten, da sie alle aus keinem gut datierbaren Zusammenhang kommen. Außerdem sollen Dreifußschalen mit Lappenfüßen und dazugehörige Deckel dem Spektrum zugefügt werden, da diese in Wien 3., bzw. auf dem Leopoldsberg im Objekt 32 nachgewiesen sind. Diese Dreifußschalen mit Deckel sind jedoch nicht nur für Latène D2 kennzeichnend, sondern reichen bis in den Auerberg-Horizont, möglicherweise sogar noch in die claudische Zeit.

Aufgrund der in der Westslowakei zu Tage getretenen Latène-D2-zeitlichen Funde möchte ich daher für Niederösterreich als Beispiel für diesen Horizont die Funde aus Wien 3., Wolfsthal und Grub anführen (Abb. 3).¹⁹ Die Funde aus dem Töpferofen von Herzogenburg wären dann dementsprechend etwas älter;²⁰ der seit langem bekannte Fund von Roggendorf ist ebenso wie das Grab von St. Georgen älter als der Horizont Herzogenburg und kann bereits in die mittlere Latènezeit datiert werden.²¹ Da alle diese Befunde mit Ausnahme von St. Georgen keine feinchronologisch signifikanten Metallfunde aufweisen, ist es sicher methodisch besser von einem Horizont Roggendorf-St. Georgen, dem Horizont Herzogenburg sowie dem Horizont Wien 3.-Wolfsthal-Grub zu sprechen (Tab. 1), als diese Horizonte mit den Phasen Latène C2, Latène D1 und Latène D2 zu bezeichnen. Außerdem erscheint die Diskussion um die Feinchronologie der Stufe Latène D und deren Gliederung in Subphasen im bayerischen Raum noch nicht abgeschlossen. Eine eindeutige Zuordnung insbesondere des Horizontes Wien 3.-Wolfsthal-Grub erscheint daher verfrüht; er wird daher vorläufig von mir als Latène D-spät bezeichnet.

¹² L. Zachar, Spätlatènezeitliche Siedlung bei Kúty (slowak. mit dtsh. Zus.), *Zbor. Slov. Nár. múz. Hist.* 16, 1976, 31 ff., im bes. 52 f., Abb. 8-13.

¹³ L. Zachar, Beitrag zur Spätlatènezeit im Záhorie-Gebiet (slowak. mit dtsh. Zus.), *Zbor. Slov. Nár. múz. Hist.* 17, 1977, 35 ff., im bes. Abb. 4; 5; 6: 1-3; 7; 8.

¹⁴ Zachar (Anm. 12) Abb. 15: 2; ders. (Anm. 13) Abb. 1: 2.

¹⁵ Zachar (Anm. 13) Abb. 9; 10.

¹⁶ I. Schmoll, Ein spätlatènezeitlicher Töpferofenfund aus St. Georgen-Grub, NÖ., *Forschungen in St. Georgen* 5, 1982, 43 ff., im bes. Taf. 24: 1-4.

¹⁷ A. Furger-Gunti, *Die Ausgrabungen im Basler Münster* 1, Basler Beitr. z. Ur- u. Frühgesch. 6 (1979) 88, Abb. 47: 6; vgl. auch M. Vegas, *Die augusteische Gebrauchskeramik von Neuss*, *Novaesium* 6, *Limesforschungen* 14 (1975) 3 ff., im bes. 71, Taf. 28: 1, 4-8 und Anm. 257 mit weiteren Beispielen früher Dolien.

¹⁸ Diese Anregung verdanke ich einem Vortrag von Udo Geilenbrügge in Malé Vozokany.

¹⁹ Schmoll (Anm. 16); Lohner, *Die La-Tène-Zeit in Wien, rechts der Donau* (Arbeitstitel, Dissertation in Arbeit, Universität Wien).

²⁰ H. Windl, Eine spätlatènezeitliche Siedlung in Herzogenburg, p. B. St. Pölten, NÖ., *Arch. Austr.* 51, 1972, 58 ff.

²¹ A. Stifft-Gottlieb, Die spätkeltische Wohnanlage von Roggendorf bei Eggenburg (pol. Bez. Horn, N.-Ö.), *Mitt. Anthr. Ges.* 62, 1932, 266 ff.; M. Taus, Ein spätlatènezeitliches Schmied-Grab aus St. Georgen am Steinfeld, p. B. St. Pölten, NÖ., *Arch. Austr.* 34, 1963, 13 ff.

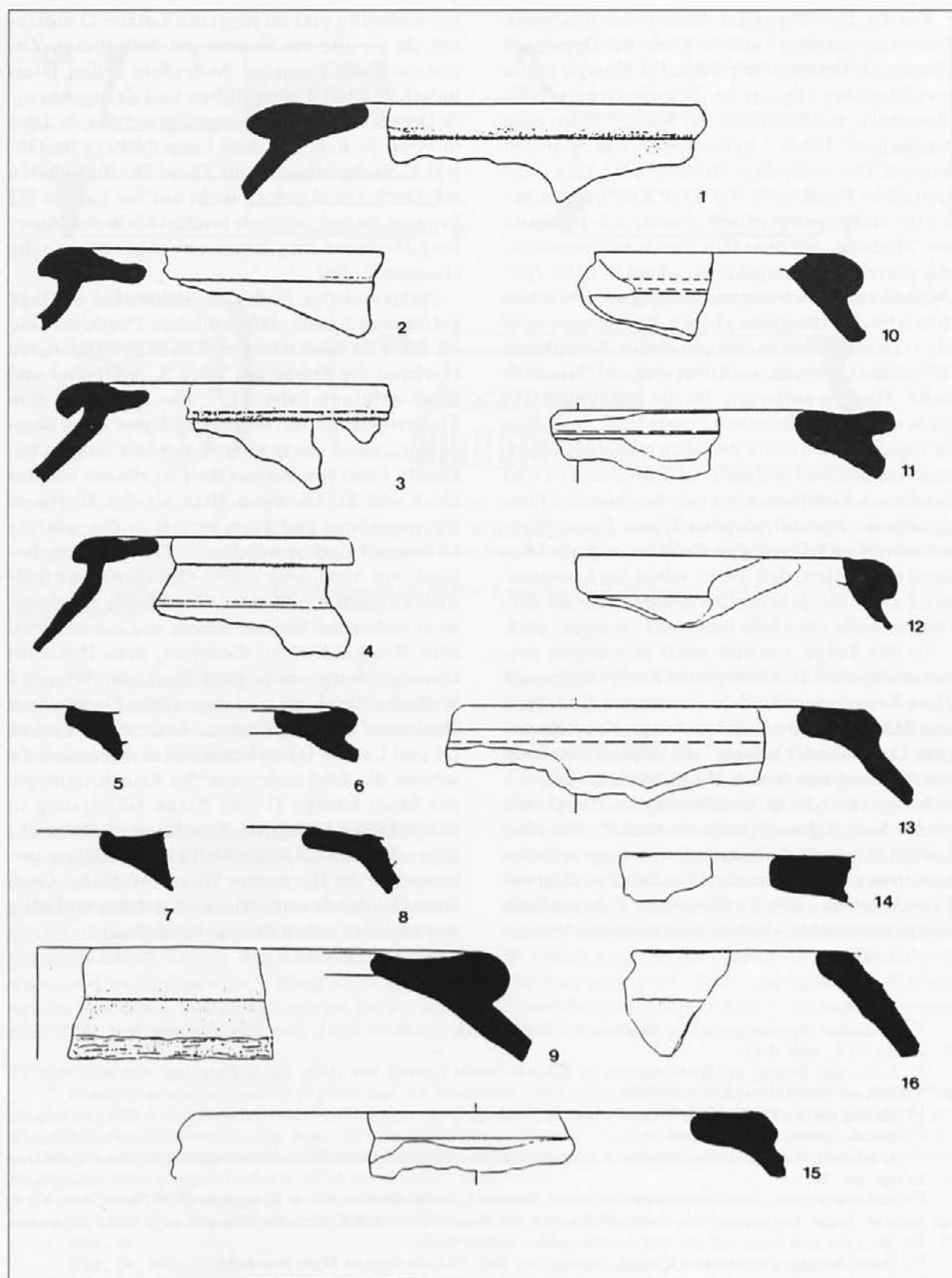

Abb. 2: Auswahl an Dolienrändern aus Grub (1-4 nach Schmoll [Anm. 16] Taf. 24: 1-4), vom Oberleiserberg (6,9 nach Kern [Anm. 22] Taf. 76: 5; 136: 15), vom Braunsberg (8=311, 14=22, 16=2976) und vom Leopoldsberg (5=713, 7=669, 10=172, 11=422, 12=714, 13=15, 15=763) mit geschwungener/geriefter bzw. gerade abgestrichener Oberkante.

Sl. 2: Izbrana ustja dolijev iz Gruba (1-4), z Oberleiserberga (6,9), Braunsberga (8,14,16) in Leopoldsberga (5,7,10-13,15) z vijugastim/nažlebljenim oz. ravno odrezanim zgornjim robom.

Jüngere Latènezeit oder Oppidazeit	Latène C2	Horizont Roggendorf-St. Georgen
	Latène D1	Horizont Herzogenburg
	Latène D-spät	Horizont Wien 3.-Wolfsthal-Grub
Ältere römische Kaiserzeit		?
	claudisch	Horizont Katzelsdorf-Neusiedl

Tab. 1: Kennzeichnende Horizonte der jüngeren Latènezeit und älteren römischen Kaiserzeit mit keltischer Tonware in Niederösterreich.

Tab. 1: Značilni horizonti mlajše latenske dobe in zgodnje rimske dobe s keltsko keramiko v Spodnji Avstriji.

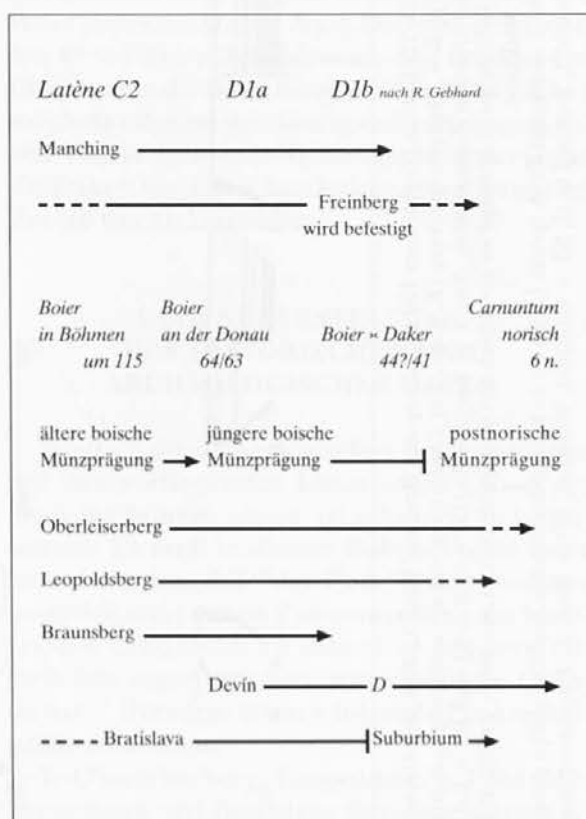
BESIEDLUNGSDAUER DER HÖHENSIEDLUNGEN

Trotz der chronologischen Schwierigkeiten soll in aller Kürze stichwortartig versucht werden, die relative Besiedlungsdauer der Höhensiedlungen im Bereich Wiener und Bratislavaer Pforte zu umschreiben. Am Beispiel der *Porta Hungarica* zeigt sich auch recht deutlich, daß nicht alle junglatènezeitlichen Anlagen gleichzeitig bestanden haben (Tab. 2). So begannen Pohanská, Braunsberg und Bratislava bereits im Laufe der mittleren Latènezeit, sie bestanden jedoch unterschiedlich lang. Pohanská endete wohl zuerst, Braunsberg in Latène D1. Bratislava, zumindest im Bereich des Suburbiums, reichte noch bis Latène D-spät. Devín dagegen setzt erst in Latène D1 ein und läuft bis in die ältere römische Kaiserzeit. Es zeigt sich also ein durchaus dynamischer Siedlungsablauf im Bereich dieses Donaudurchbruches.

Für die Wiener Pforte liegen bisher lediglich Befunde vom Leopoldsberg vor. Demnach reicht die Besiedlung bis in den Horizont Wien 3.-Wolfsthal-Grub, d.h. bis Latène D-spät. Eine zumindest ebenso lange Besiedlungsdauer ist auf dem Oberleiserberg anzunehmen; die Münzprägungen belegen sogar eine postnorische Datierung.²²

Für die absolute Datierung des Endes der Phase Latène D1 ist die Laufzeit der Nauheimer Fibeln von Bedeutung. Sie sind im Trierer Raum kennzeichnend für die Subphase Latène D1b, die nach Miron in die Zeit von 120 bis 85 v. Chr. gestellt wird, bzw. nach einer eher vorsichtigen (auch geringe Schätzfehler zulassenden) Rechnung zwischen 160/95 bis 110/60 v. Chr. datiert werden kann.²³ Dies hieße, die Laufzeit der Nauheimer Fibeln könn-

te, so das jüngste Datum Gültigkeit hätte, bis 60 v. Chr. andauern. Nach der bekannten, von Andres Furger-Gunti aufgestellten Chronologie, wonach

Tab. 2: Schematische Darstellung der Besiedlungsdauer spät-keltischer Höhensiedlungen im mittleren Donauraum in Verbindung mit historischen Ereignissen und archäologischen Horizonten. D = dakische Fundschichten, keine Einzelfunde (Entwurf: O. Urban).

Tab. 2: Shematski prikaz trajanja poselitve na poznokeltskih višinskih naseljih v srednjem Podonavju v povezavi z zgodovinskimi dogodki in arheološkimi horizonti. D = dačanske plasti, ne posamezne najdbe.

²² R. Göbl, *Supplementa Celtica I, Litterae Numismatae Vindobonensis* 3, 1987, 247 ff.; ders., *Münzprägung und Geldverkehr der Kelten in Österreich*, Veröff. d. Num. Komm. 28, Sitzber. phil.-hist. Kl. Österr. Akad. Wiss. 597 (1992); A. Kern, *Urnenfelderzeitliche Siedlungsfunde von Thunau bei Gars am Kamp, NÖ. Die untere Holzweise* (unpublizierte Dissertation, Universität Wien 1989); ders., *Spätlatènezeitliche Funde vom Oberleiserberg, Mg. Ernstbrunn, NÖ.*, Fundber. Österr. Materialh. A, im Druck.

²³ O. H. Urban, *Keltische Höhensiedlungen an der mittleren Donau* (unpublizierte Habilitationsschrift, Universität Wien 1994) 971 ff. mit Angabe der Primärquellen.

vereinfacht gesagt Basel-Münsterhügel 58 v. Chr. einsetzt und vermutlich davor Basel-Gasfabrik mit seinem reichen Spektrum an Nauheimer Fibeln endet, käme dem vorher genannten Datum ziemlich nahe. Zusammengefaßt läßt sich daher feststellen, daß (trotz der verschiedenen Chronologiesysteme) eine Laufzeit der Nauheimer Fibeln im westlichen Mitteleuropa durchaus bis in das 4., vielleicht sogar 5. Jahrzehnt des 1. Jahrhunderts v. Chr. wahrscheinlich ist. Ob die Nauheimer Fibeln im östlichen Mitteleuropa, also in unserem Raum, noch länger angefertigt bzw. getragen worden sind, läßt sich m. E. nicht ausschließen, aber auch nicht belegen. Ich sehe dafür keinen Grund und möchte daher auch nicht von einem langen "Nachleben" bis in die 40er/30er Jahre sprechen. Die Anwendbarkeit der Frühdatierung des Trierer Raumes von Miron auf den mährischen, westslowakischen, westungarischen und ostösterreichischen Raum, wie dies beispielhaft Sabine Rieckhoff für den bayerischen Raum vorschlug,²⁴ erscheint eher unwahrscheinlich, da danach aus den 60er bis 40er Jahren kaum archäologische Funde bzw. Fundstellen bekannt wären, obwohl in diese Jahrzehnte der Schwerpunkt der jüngeren boischen Münzprägung fällt. Da diese Prägungen nach numismatischen Kriterien nicht früher datiert werden können (als Vorbild dient eine republikanische Prägung des Jahres 70 v. Chr.),²⁵ käme es bei einer unkritischen und direkten Übernahme der Daten aus dem mittelhessischen Gebiet zu einer extremen Diskrepanz zwischen numismatischem und archäologischem Bestand in unserem Raum. Wünschenswert wäre natürlich eine eigene (absolutchronologisch) gesicherte Chronologie. Diese liegt aber nicht vor und ist aufgrund der vorhandenen Quellen auch nicht möglich. Der Versuch, die bisher gewonnenen Ergebnisse mit den bekannten historischen Aussagen zu vergleichen, kann daher nicht als Verifikation historischer Quellen und Thesen dienen, sondern ist lediglich ein Einbetten archäologischer Befunde in ein bereits vorhandenes Geschichtsbild.

VORLIEGENDE HISTORISCHE DATEN²⁶

Nach 120/115 v. Chr. und vor Fertigstellung der Universalgeschichte von *Poseidonius* um 70/60 v. Chr.: Abwanderung der Boier nach Süden.

Vor 58 v. Chr.: Boier bestürmen Noreia; siedeln sich im Westen an und schließen sich 58 v. Chr. den Helvetiern an. Nach Dobesch und Göbl: 64/63 v. Chr.: Boier bestürmen Noreia; ein Stammessplitter löst sich und zieht nach Westen, wo er sich 58 v. Chr. den Helvetiern anschloß, die "Großboier" siedeln sich im Raum *Carnuntum*/Bratislava an. In den 40er Jahren: boisches Siedlungsgebiet an der Donau reicht bis zur Theiß; es kommt zu einer vernichtenden Niederlage der Boier gegen die Daker. Nach Dobesch und Göbl: um 49 v. Chr., möglicherweise erst um 45/44 v. Chr., siedeln die Boier bis an die Theiß; 44 v. Chr.: möglicher Beginn der Auseinandersetzungen; 41/40 v. Chr. vernichtende Niederlage der Boier gegen die Daker; vor 35 v. Chr.: Tod des Burebista und Zerfall des Dakerreiches.

GEGENÜBERSTELLUNG DER HISTORISCHEN UND ARCHÄOLOGISCHEN DATEN

Wie sich die archäologischen Beobachtungen mit den vorliegenden historischen Daten zur Deckung bringen lassen, ist schwierig zu beantworten. Es muß in diesem Rahmen nicht extra betont werden, daß "das Ende" einer Siedlung natürlich nicht nur im Zusammenhang mit historischen Ereignissen zu suchen ist, sondern oft, vielleicht sogar meistens, wirtschaftliche Gründe hat.²⁷ Trotzdem können folgende Punkte festgehalten werden:

1. Oberleiserberg, Leopoldsberg, Pohanská, Braunsberg und Bratislava-Burgberg setzten sicher vor dem Zuzug der Boier aus Böhmen ein.
2. Der Burgberg-Bratislava, Burgberg-Devín, Braunsberg, Leopoldsberg und Oberleiserberg bestanden zur Zeit der jüngeren boischen Münzprägung.

²⁴ S. Rieckhoff, Überlegungen zur Chronologie der Spätlatènezeit im südlichen Mitteleuropa, *Bay. Vorgeschbl.* 57, 1992, 103 ff.

²⁵ E. Kolníková, *Die keltischen Münzen von Bratislava* (slowak. mit dtsh. Zus., Bratislava 1991) 94. Möglich wäre dagegen ein etwas späteres Einsetzen, da ja die Münze nicht sofort im Prägejahr auch als Vorbild aufgenommen werden muß.

²⁶ Primärquellen und weiterführende Literatur siehe Urban (Anm. 23); ich möchte nicht verabsäumen, auch an dieser Stelle den Herrn Professoren Gerhard Dobesch und Robert Göbl für ihre ausführlichen Informationen zu danken.

²⁷ A. Lang, Germanen im Unterinntal?, in: *Festschrift Georg Kossack, Kulturen zwischen Ost und West* (Berlin 1993) 293 ff., im bes. 297: "Die Oppiden [sic!] und großen Siedlungen wurden nach und nach aufgelassen, und kleine, familiär strukturierte Dorfgemeinschaften von Selbstversorgern entstanden."

3. Dakische Funde sind in großer Menge auf dem Burgberg-Devín sowie in Zerstörungsschichten im Suburbium von Bratislava, vereinzelt auch auf dem Oberleiserberg und im Burgenland belegt. Im Wiener Raum und im südlichen Wiener Becken fehlen dakische Funde.

4. Eine postnorische Münzprägung ist auf dem Oberleiserberg belegt; frühromische Importware in Devín.²⁸

Demnach sind zwei Punkte zur Zeit feststellbar:

1. Die boisch-dakischen Auseinandersetzungen bzw. die dakische Inbesitznahme reichte, soweit sich dies archäologisch niederschlägt, nur bis zur March. Weiter westlich sind nur mehr Einzelstücke belegt.²⁹ Die keltischen Höhensiedlungen auf dem Oberleiserberg oder Leopoldsberg dürften daher von diesen Auseinandersetzungen nicht unmittelbar betroffen gewesen sein; sie bestanden weiter. Auch das südliche Wiener Becken blieb davon anscheinend unbetroffen; so konnte sich die *Civitas Boiorum* entwickeln.

2. Die einzige Zentralsiedlung im Bereich der *Porta Hungarica*, die zur Zeit des Marbod-Feldzuges nachweislich bestanden hat, ist Devín. G. Dobesch äußerte sich in einer Diskussion auf dem Symposium in St. Pölten 1992 dahingehend, daß es aufgrund der vorliegenden historischen Quellen durchaus möglich wäre, daß der bei *Velleius Paterculus* (*Hist. Rom.* 2, 109, 5) genannte Ort *Carnuntum* auch auf norddanubischen Seite im Bereich der *Porta Hungarica* liegen könnte.

RÜCKBLICK BZW. AUSBLICK

Im Sinne eines Rückblickes bzw. Ausblickes kann vereinfachend gesagt werden, daß vor den einsetzenden Untersuchungen die spätlätènezeitlichen Siedlungen in Niederösterreich recht einheitlich datiert worden sind und öfters mit einem Weiterleben bis in die römische Kaiserzeit gerech-

net worden ist. Diese Hypothesen haben sich nach Aufarbeitung der Funde des Braunsberges (Altfunde und Neufunde 1986-1990) sowie der Neufunde des Leopoldsberges (Grabung 1990-1991) nicht bestätigt. Vielmehr zeigt sich ein differenziertes Bild der spätlätènezeitlichen Besiedlung mit unterschiedlich langen Besiedlungen und verschieden intensiven Beziehungen und Kontakten zu den Nachbarräumen, die in den wenigen vorliegenden historischen Nachrichten kaum zum Ausdruck kommen. Abschließend soll jedoch auch auf die vielleicht unerfreuliche Tatsache hingewiesen werden, daß nach dem jetzigen Forschungsstand auf keiner der von mir untersuchten Fundstellen ein archäologischer Zusammenhang mit einem der historisch bekannten Ereignissen (Kimbernzug, Boier-Daker-Krieg, römische Annexion) bzw. dem für das Jahr 6. n. Chr. erwähnten *Carnuntum* oder der *Deserta Boiorum* festgestellt werden konnte.

ANHANG

Da das Symposium "Kelten und Romanisation" im Zusammenhang mit dem "Bernsteinstraßen-Projekt" veranstaltet worden ist, soll an dieser Stelle auf einen interessanten Fund aufmerksam gemacht werden, dem m. E. bisher noch zu wenig Beachtung geschenkt worden ist. Es handelt sich dabei um ein 1960 entdecktes, erstmals 1970 im Rahmen einer Jahrestagung der Österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte vorgestelltes, junglätènezeitliches Gefäßfragment (*Abb. 4: a*), das im Beiblatt des 55. Bandes der *Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Institutes* von Fritz Felgenhauer veröffentlicht worden ist.³⁰

Das Topffragment wurde in der Verfüllung eines Grubenhauses (Verfärbung 8) von Eggendorf am Wagram,³¹ Niederösterreich, gefunden - eine Fundstelle, die durch die Veröffentlichung von Erwin Lucius in der Fachliteratur bekannt ist.³²

²⁸ K. Pieta, Zu Besiedlungsproblemen in der Slowakei an der Wende der Zeitrechnung, in: *Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation* [...] (Bratislava 1977) 283 ff.; zu den frühen Germanen in diesem Raum zusammenfassend: T. Kolník, Anfänge der germanischen Besiedlung in der Südwestslowakei und das Regnum Vannianum, ebd., 143 ff.

²⁹ J. R. Collis, The Dacian Horizon - Settlements and Chronology, *Slov. arch.* 20, 1972, 313 ff., versucht im Karpatenraum an Hand verschiedener Siedlungstypen die Daker fassen zu können; die Klassifizierung der Höhensiedlungen erscheint aber bei dem stark unterschiedlichen Forschungsstand sehr schwierig.

³⁰ F. Felgenhauer, Gemmenabdrücke als Verzierung auf Latène-Keramik, *Jh. Österr. Arch. Inst.* 55, 1984, Beibl., Sp. 157 ff.

³¹ Der im ersten Satz bei Felgenhauer (Anm. 30) 157, genannte Fundort "Eggenburg am Wagram" ist unrichtig; im weiteren Verlauf der Arbeit findet sich dann auch der Hinweis auf "Eggendorf". Das Fundstück befindet sich nach freundlicher Auskunft von Prof. Felgenhauer im Niederösterreichischen Landesmuseum.

³² E. Lucius, Ur- und frühgeschichtliche Funde aus Eggendorf am Wagram, p. B. Korneuburg, NÖ., *Arch. Austr.* 34, 1963, 49 ff., 61 f., im bes. 53 ff. mit *Abb. 3; 4: 3-13; 5: 3-4*.

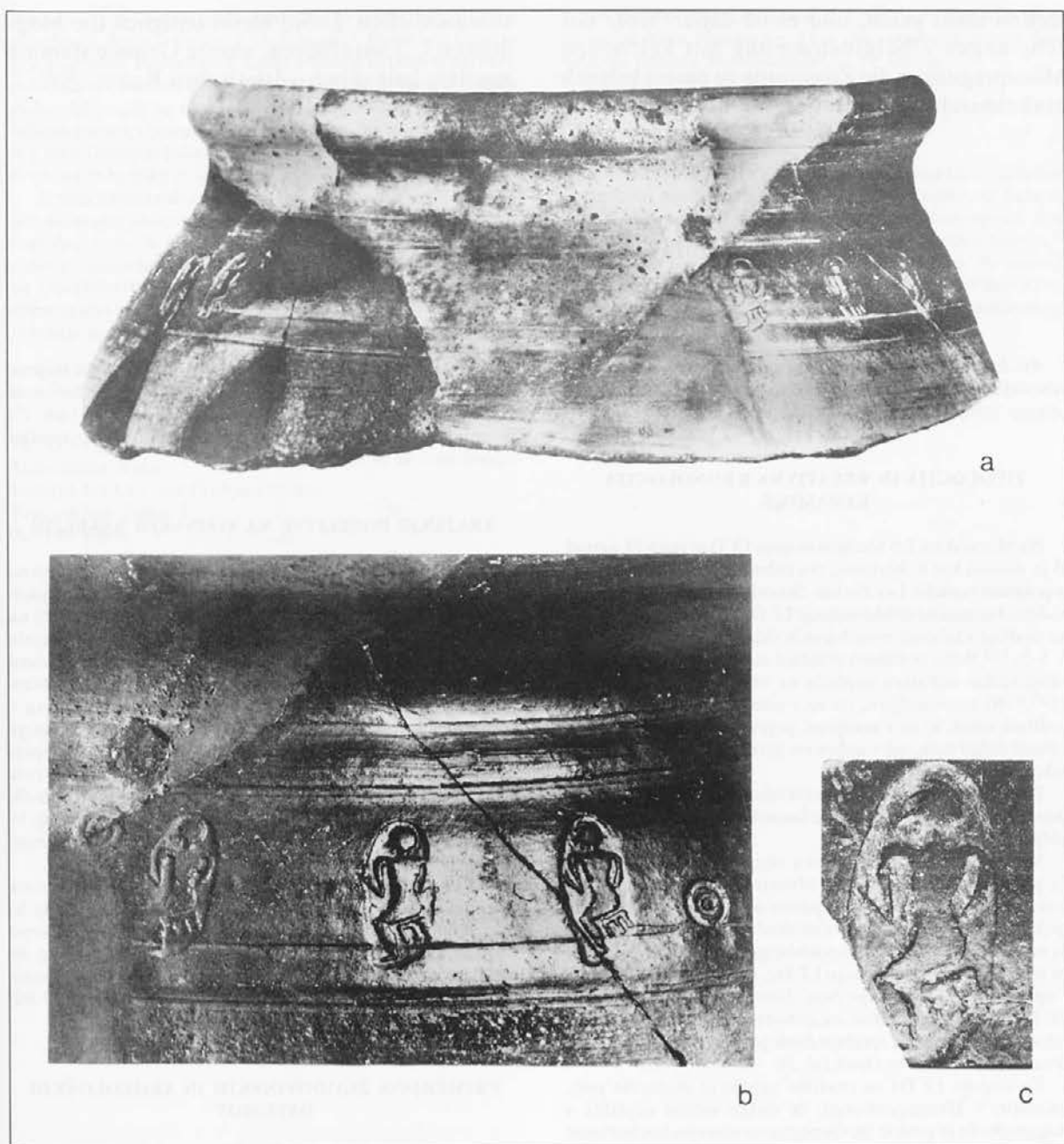

Abb. 4: Eggendorf a.W. a) junglatènezeitliches Gefäßfragment mit Gemmenabdrücken, b) Detail mit einer Gruppe von Gemmenabdrücken und Würfelaugenstempeln, c) Detail mit Gemmenabdruck. M. a = ca. 1:2; b = ca. 1:1; c = ca. 2:1 (Fotos nach Felgenhauer [Anm. 30] Abb. 1-3).

Sl. 4: Eggendorf a.W. a) mladolatenski podobna črepinja z odtisi geme, b) detajl z nizom odtisov geme in žigosanih krožcev, c) detajl z odtisom geme.

Das Randstück mit sehr steilem, schwach sichelförmig geformten Wulstrand trägt auf der Schulter zwei Gruppen von jeweils drei Gemmenabdrücken. Jede Gruppe wird beidseits von jeweils einem Würfelaugen begrenzt (Abb. 4: b). Eine Wiederholung der genauen Tonbeschreibung, Maße, Zeichnung etc. erscheint nicht notwendig. Die Darstellung auf den Gemmenabdrücken zeigt nach Felgenhauer den thronenden Zeus (Abb. 4: c).

Er schreibt weiter: "Wenn wir berücksichtigen, daß der Stil auf keinen Fall für eine etwa zeitgleiche griechische Gemme spricht [...], so] kommt eigentlich nur die Annahme einer Nachahmung durch einen nicht griechischen Künstler in Frage." Nach einer ausführlichen Diskussion kommt Felgenhauer zu folgenden, zusammengefaßten Ergebnissen: "Soweit wir bisher gesehen haben, wird die Kunst des Gemmenschnittens bei den

Kelten nicht geübt, und es ist daher trotz der sehr engen Übereinstimmung mit keltischen Münzprägungen die Zuweisung zu einem keltisch einheimischen Hersteller für unsere Gemme

auszuschließen. [...So] bleibt lediglich die Möglichkeit [...] anzuführen, unsere Gemme stamme aus dem balkanisch-adriatischen Raum."³³⁻³⁵

Kronologija mlajše latenske dobe v vzhodni Avstriji

Povzetek

Pri časovnem opredeljevanju poznolatskih najdišč v vzhodni Avstriji je v primerjavi s češko in slovaško arheologijo opazna težnja k poznemu datiranju.¹⁻⁴

TIPOLOGIJA IN RELATIVNA KRONOLOGIJA KERAMIKE

Na Moravskem Jiri Meduna stopnje LT D ni razdelil, ampak jo je označil kot 6. horizont. Na zahodnem Slovaškem pa jo je poskušal razdeliti Lev Zachar. Težava pri tem je bila, spoznati vodilne keramične oblike stopnje LT D2. To se mu je posrečilo na podlagi različnih naselbinskih skupkov iz Bratislave (sl. 1: 1-5).⁵⁻¹¹ Bolje poznamo prejšnje stopnje mlajšega latena; vanje sodijo nekatera najdišča na območju Záhoria (sl. 1: 6).¹²⁻¹⁵ Ni presenetljivo, da se v omenjenih skupkih poleg vodilnih oblik, ki so v manjšini, pojavljajo oblike, ki so bile v modi dolgo časa, saj v nobenem primeru ne gre za povsem zaključene najdbe.

Pozneje so bile tudi na nekaterih vzhodnoavstrijskih najdiščih (npr. Grub in Wolfsthal) mlajše latenske dobe odkrite vodilne oblike najmlajšega horizonta.

V Grubu so našli tudi velika vijugasta ustja dolijev (sl. 2), podobna dolijem vrste 6 z Münsterhügla v Baslu, ki so v Švici izpričani šele v avgustejskem obdobju.¹⁶⁻¹⁸ Oblikovni spekter dopolnjujejo še trinožne skodele s pokrovi, izkopane na najdišču Wien 3. in na Leopoldsbu. Take trinožne skodele pa niso značilne le za stopnjo LT D2, ampak so morda ostale v uporabi do klavdijskega časa. Ustrezno najdbam stopnje LT D2, ki so bile odkrite na zahodnem Slovaškem, bi kot zglede za to stopnjo iz spodnje Avstrije lahko navedli najdišča Wien 3., Wolfsthal in Grub (sl. 3).

Za stopnjo LT D1 so značilne najdbe iz lončarske peči, izkopane v Herzogenburgu; že dolgo znano najdišče v Roggendorfu in grob iz St. Georgna sta starejša kot horizont Herzogenburg in sodita že v srednjelatensko obdobje.¹⁹⁻²¹ Ker pri vseh teh najdbah (razen pri tistih iz groba v St. Georgnu) ne gre za kovinske najdbe, ki so se s časom hitreje spreminjale,

smo se odločili, da tri zaporedne relativnokronološke stopnje poimenujemo horizont Roggendorf-St. Georgen, horizont Herzogenburg in horizont Wien 3.-Wolfsthal-Grub (tab. 1). Najmlajši horizont označujemo kot pozni LT D, ker končna opredelitev še ni mogoča.

TRAJANJE POSELITVE NA VIŠINSKIH NASELJIH

Kljub kronološkim težavam smo poskusili določiti relativno trajanje poselitve na višinskih naseljih na območju Dunajskih in Bratislavskih vrat. Primer mladolatskodolnih naselij na območju Porte Hungarike jasno kaže, da niso vsa obstajala sočasno (tab. 2). Naselja Pohanská, Braunsberg in Bratislava so nastala že v srednjelatenskem obdobju, trajala pa so različno dolgo. Pohanská je brzkone prenehala prva, Braunsberg v stopnji LT D1, Bratislava pa je vsaj na območju predmestja segala še v pozni LT D. Devín je nasprotno nastal šele v stopnji LT D1 in trajal še v zgodnjo rimsko dobo. Za Dunajska vrata so zaenkrat na voljo le podatki z Leopoldsbu, po katerih je trajala poselitev še v horizont Wien 3.-Wolfsthal-Grub, to je do poznega LT D. Najmanj enako dolgo poselitev smemo domnevati na Oberleiserbergu.²²

Za absolutno datacijo konca stopnje LT D1 je pomembna Mironova podstopnja LT D1b.²³ Ne zdi se verjetno, da bi bilo zgodnje datiranje te faze na območju Trierja veljavno tudi za vzhodnoavstrijsko območje, tako kot je bilo to predlagano za Bavarsko. Po našem mnenju so bliže resnici švicarski datumi, zato domnevamo konec stopnje LT D 60/50 pr. Kr.²⁴⁻²⁵

PRIMERJAVA ZGODOVINSKIH IN ARHEOLOŠKIH DATUMOV

Na vprašanje, kako se arheološka opažanja ujemajo z znanimi zgodovinskimi datumi,²⁶ ni lahko odgovoriti.²⁷⁻²⁹ Naše ugotovitve so: 1. Oberleiserberg, Leopoldsbu, Pohanská,

³³ Felgenhauer (Anm. 30) Sp. 167 f. und 171 f.

³⁴ Es sollen an dieser Stelle die Gemmenabdrücke nicht neubearbeitet, sondern lediglich erneut auf sie hingewiesen werden. Zur Datierung läßt sich feststellen, daß einige Fragmente innerhalb der Verfüllung 8 an Leitformen des 5. Horizontes von Meduna erinnern, beispielsweise Lucius (Anm. 32) Abb. 4: 4,6,8,10. Das Topffragment mit den Gemmenabdrücken ist typologisch wenig aussagekräftig; der schwach sichelförmige Wulstrand langlebig. Eine Datierung in die Stufe Latène C2 erscheint daher durchaus möglich (obwohl die Nähe zur frühgermanischen Siedlung natürlich an eine Spätdatierung denken ließ), wodurch auch eine zeitliche Nähe zu der nach Felgenhauer besten Entsprechung, dem Siegelring aus Momišići (Montenegro), besteht. Zu dem Siegelring, vgl. O. Velimirović-Žižić, Trouville de Momišići, *Starinar* 15-16, 1964-1965, 193 ff., im bes. 197 ff., Abb. 37 und Felgenhauer (Anm. 30) Sp. 167 mit Abb. 4.

³⁵ Im Laufe des letzten Jahres habe ich einer großen Anzahl von Fachkollegen/innen Fotos dieses Stückes gezeigt. Für viele Hinweise und Ratschläge möchte ich allen Dank sagen, muß aber gestehen, daß trotz umfangreicher Bemühungen keine Entsprechung gefunden werden konnte. Letztendlich stellt sich sogar die Frage, ob es sich wirklich um einen "Gemmenabdruck" handelt.

Braunsberg in Grajski grič v Bratislavi so gotovo nastali pred priselitvijo Bojev iz Češke. 2. Grajski grič v Bratislavi, Grajski grič v Devínu, Braunsberg, Leopoldsberg in Oberleiserberg so obstajali v času kovanja mlajšega bojskega denarja. 3. Veliko dačanskih najdb so našli na devinskem Grajskem griču in v rušilnih plasteh v bratislavskem predmestju. Na prostoru Dunaja in v južni Dunajski kotlini dačanskih najdb ni. 4. Zgodnjerimska uvožena keramika je izpričana samo v Devínu.

Iz tega izhajata dve ugotovitvi: 1. Bojsko-dačanski spopadi oz. dačanska osvajanja so segala, kolikor je to arheološko razvidno, samo do Morave. Naprej proti zahodu se pojavljajo samo posamezne dačanske najdbe. Keltskih višinskih naselij na Oberleiserbergu in Leopoldsbergu zato ti spopadi niso neposredno prizadeli: naselji sta živeli naprej. Videti je, da je ostala neprizadeta tudi južna Dunajska kotlina; tako se je

lahko razvila *Civitas Boiorum*. 2. Edino osrednje naselje na območju Porte Hungarike, ki je dokazano obstajalo v času vojnega pohoda Maroboduusa, je bil Devín.

DODATEK

Ker je bil ptujski simpozij povezan s "projektom jantarske ceste", naj opozorimo na zelo zanimivo najdbo, ki kaže na stike z jugom. Gre za mladolatenškodobno črepinjo (sl. 4: a) iz lise 8 na najdišču Eggendorf am Wagram, Spodnja Avstrija,³⁰ na kateri sta dva niza s po tremi odtisi gem. Po mnenju Fritza Felgenhauerja prikazuje odtisnjena upodobitev Zeusa na prestolu (sl. 4: b,c) in izvira iz "balkansko-jadranskega prostora".³³⁻³⁴

Dr. Otto H. Urban
Universität Wien
Institut für Ur- und Frühgeschichte
Franz-Klein-Gasse 1
A-1190 Wien

Vorbericht zum latènezeitlichen Siedlungsplatz in Mannersdorf an der March, NÖ.

Anton KERN

Izvleček

Zanimive terenske ugotovitve, pridobljene med izkopavanji v Mannersdorfu, omogočajo po eni strani vpogled v ustroj keltskega nižinskega naselja, po drugi strani pa najdbe iz lončarske peči in posameznih objektov bogatijo naše poznavanje zelo kakovostnih izdelkov lokalnih keltskih lončarjev iz 2. in z začetka 1. st. pr. Kr.

Izkopani naselbinski objekti in drugi ostanki so sestavni del večjega arheološkega najdišča, ki se, kot kažejo fotografije iz zraka, razteza okoli 100 m v dolžino do sosednje občine Angern an der March. Tudi o latenskodobnem naselju smemo domnevati, da še ni bilo raziskano v celoti in da se nadaljuje v južni ter zahodni smeri.

Abstract

Field observations and documentation at the site of Mannersdorf enable on the one hand an overview of the construction and arrangement of a Celtic lowland settlement, while the finds from a pottery kiln and individual structures enrich our knowledge of the high quality products of the local Celtic craftsmen of the 2nd and the beginning of the 1st centuries BC.

The excavated settlement structures and other remains are part of a larger archaeological site, which extends (as documented by aerial photographs) more than 100 m. in length to the neighboring commune of Angern an der March. It can be suggested that the La Tène settlement has not yet been entirely explored and that it extends further to the south and west.

DER FUNDPLATZ

Im Frühjahr 1993 wurden am Süden der Gemeinde Mannersdorf an der March im östlichen Weinviertel (*Abb. 1*)¹ zahlreiche Gruben, Hausgrundrisse und andere Verfärbungen bei Aushubarbeiten auf neu parzellierten Grundstücken angeschnitten. Bei der von der Prähistorischen Abteilung des Naturhistorischen Museums in Wien durchgeführten Notgrabung konnten im folgenden Siedlungsobjekte aus dem mittleren Neolithikum, der frühen und späten Bronzezeit, der Latènezeit, der frühen Völkerwanderungszeit sowie der frühslawischen Siedlungsepoche freigelegt werden.

Die neue Fundstelle erstreckt sich über mehrere Bauparzellen und Äcker direkt am Süden des Ortes, zwischen der Bundesstraße 49 ("Bern-

steinstraße") und den Marchauen. Der am rechten Marchufer führende Lößbrücken erhebt sich vom Auniveau in kurzer Distanz auf eine relative Höhe von ca 5-6 m. Schon in urgeschichtlicher Zeit scheint diese Erhebung oberhalb der Hochwasserzone gelegen zu sein, was durch die ungestörten Siedlungsbefunde und die Dichte der Funde aufgezeigt wird.

Am zahlreichsten vertreten waren die latènezeitlichen Befunde, insgesamt kamen 5 Hüttengrundrisse und ein Töpferofen zu Tage (*Abb. 2*). In den verschiedenen Bauten beeindruckte die große Anzahl keramischer Überreste, während Metallobjekte sowie Glas- und Knochengeräte nur sehr spärlich anzutreffen waren; die Eisenfunde befanden sich, wahrscheinlich bedingt durch widrige Bodenverhältnisse - intensiv genutztes Ackerland -, in einem sehr schlechten Zustand.

¹ Ausschnitt aus Freytag-Berndt und Artaria, *Schulhandkarte Niederösterreich*. M. = 1:400 000.

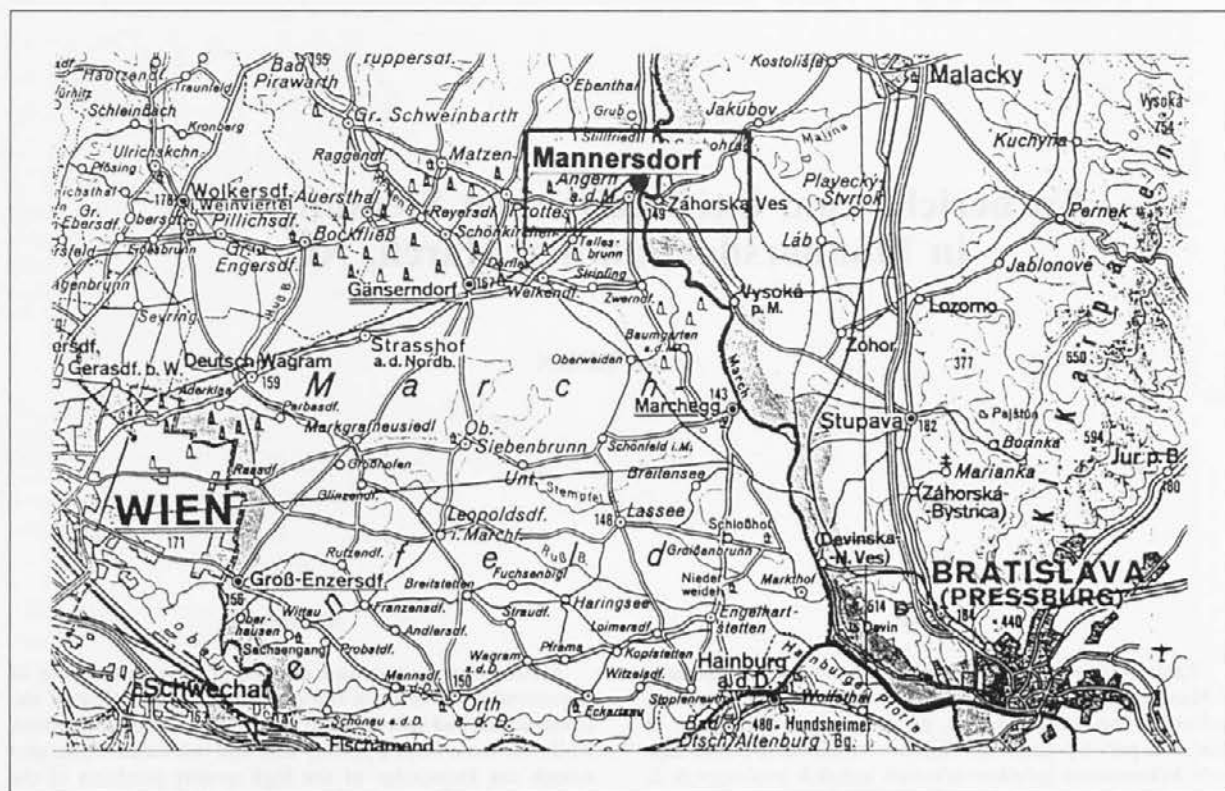

Abb. 1: Fundstelle Mannersdorf an der March. M. = 1:400 000.

Sl. 1: Najdišče Mannersdorf an der March.

DIE BEFUNDE

Grundstück Taufenecker

Bevor in diesem Grundstück die archäologische Untersuchung aufgenommen wurde, war bereits infolge der Baggararbeiten für den Kellerraum der Großteil der Befunde bis auf letzte Reste beseitigt.

Verfärbung 1: Die unregelmäßige rechteckige Verfärbung war jeweils im NO-Eck sowie im SO-Eck durch halbrunde Ausbuchtungen leicht vergrößert, die SW-Ecke war durch Verfärbung 7 stark gestört. Sowohl am Süd- als auch am Nordrand des Objekts lag eine Pfostengrube für den Träger des Firstbalkens, ca. 30 cm im Durchmesser. Der Bau war 520 cm lang und 300-310 cm breit, der Abstand zwischen den Pfostengruben maß 490 cm; die Fläche nahm ca. 16 m² ein. Die Verfüllung bestand aus Erdschichten verschiedenster Farben und Beschaffenheiten, das Spektrum reichte von hellrötlich-brauner Brandverfärbung über grauer lockerer Asche bis zur dichten humosen Erde (Taf. 1).

Verfärbung 2: Diese Verfärbung konnte nur zum Teil freigelegt werden und hatte eine unregelmä-

Bige rechteckige Form. Drei Viertel der Fläche waren von einem grauen, gestampften, 2-3 cm starken Lehmestrich bedeckt; der waagrecht ausgerichtete Boden lag ca. 90 cm unter der Humusoberkante. Die erhaltene Länge betrug 322 cm, die Breite 300-350 cm; die erhaltene Fläche umfaßte ca. 11 m²; ein 30 cm breites Pfostenloch in der Mitte der Westseite für den Firstträger reichte weitere 40 cm tief in den Lößboden (Taf. 2).

Verfärbung 7: Die runde Grube am SW-Eck der Verfärbung 1 hatte auf Planum 1 einen Durchmesser von 165-170 cm; der größte Durchmesser mit 182 cm lag in der Mitte des 160 cm tiefen beutelförmigen Objektes. Parallel zum Grubenboden führende Lößstraten weisen auf ein mehrmaliges Abbröckeln der nach oben einziehenden Wand während der Auffüllung. Der Inhalt der Grube bestand aus dunkler humoser Erde, in der nur wenige Keramikbruchstücke enthalten waren (Taf. 1).

Verfärbung 8: Außerhalb der Baugrube kam beim Aushub einer Senkgrube ein weiteres Objekt zutage und wie Verfärbung 1 und 2 kann auch diese Verfärbung als Wohn- bzw. Wirtschaftsobjekt angesprochen werden. Von den äußeren Konturen sind nur Teilbereiche bekannt, der Umriß kann

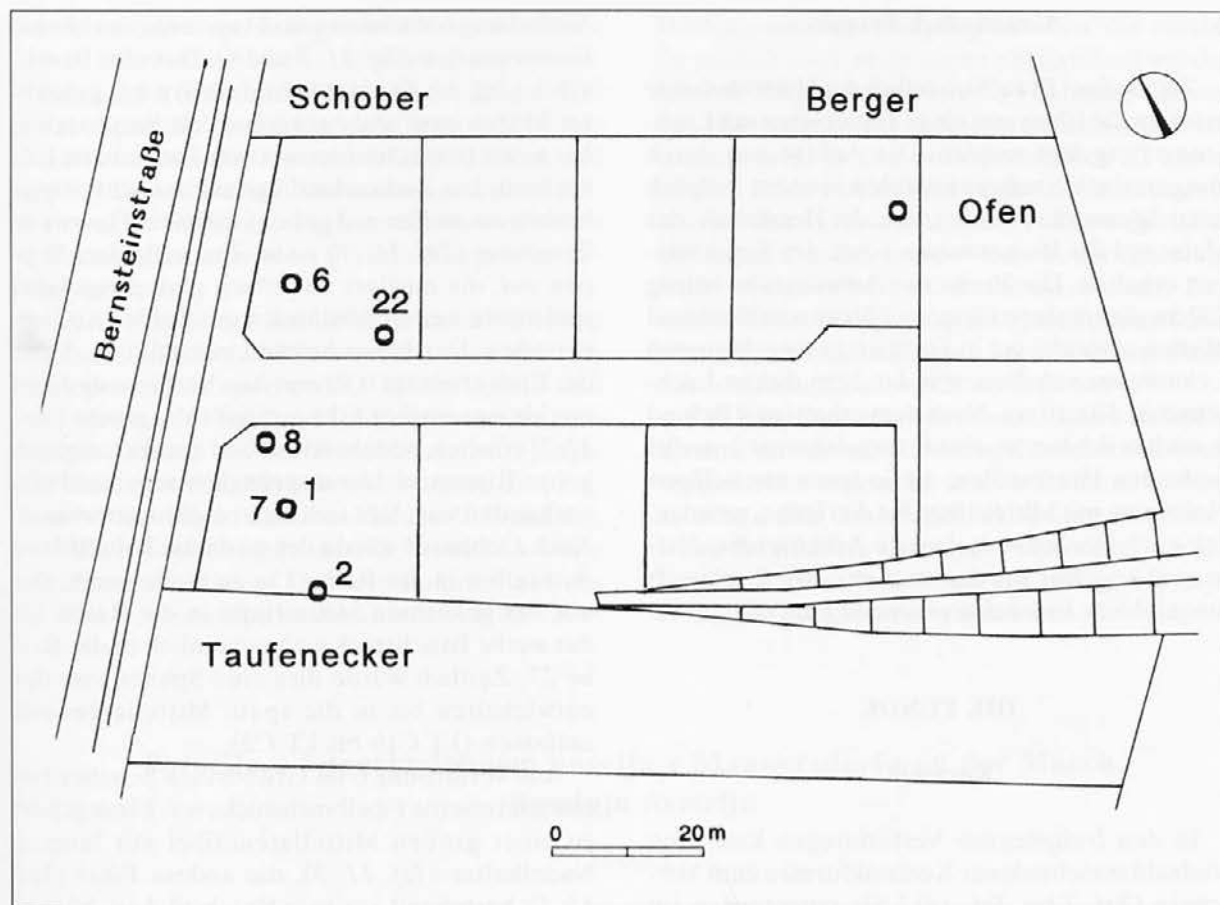

Abb. 2: Mannersdorf an der March. Latènezeitliche Befunde am Fundplatz. M. = 1:1000.

Sl. 2: Mannersdorf an der March. Lega latenskodobnih objektov na najdišču.

aber zufriedenstellend rekonstruiert werden und gleicht in seinen Proportionen den vorher erwähnten Bauten. Die Breite maß 280 cm, die Länge kann mit etwa 400 cm, die Fläche mit ca. 11 bis 12 m² angegeben werden. Wie in Objekt 2 wurde auch hier ein gestampfter grauer Lehm Boden beobachtet, der 140 cm unter der heutigen Oberfläche horizontal angelegt war (Taf. 3).

Grundstück Schober

Verfärbung 6: Diese große Verfärbung erstreckte sich in NO-SW Richtung und hatte die Maße 615 x 320-370 cm und eine Fläche von ca. 22 m²; die stark abgerundeten Ecken an der Nordseite ergeben eine unregelmäßige rechteckige Form. An den Schmalseiten in Richtung der Längsachse stand jeweils ein Firstträger, die erhaltenen Pfostengruben wiesen Durchmesser von 25 und 30 cm auf und reichten 120 cm unter Planum 1. Vom Planum 1 bis zur Unterkante dieser Verfärbung war die Verfüllung maximal 100 cm stark erhalten, die

Gesamttiefe zur heutigen Oberfläche betrug ca 170-180 cm (Taf. 4).

Verfärbung 22: Das Objekt war annähernd W-O ausgerichtet und hatte, wie alle anderen Objekte, einen unregelmäßigen rechteckigen Umriss. An der Ostseite schnitt die jüngere Verfärbung 23, ein Bau aus der frühslawischen Siedlungsperiode, gerade noch das latènezeitliche Haus an, was vor allem im Südprofil zu erkennen war. Die Ausmaße auf Planum 1 betrugen 520 x 300-330 cm, auf Planum 2 erstreckte sich die Länge auf ca. 550 cm; der Hüttenboden hatte eine Fläche von ca. 16 m². Den Abschluß nach unten zum sandigen Löß bildete wie schon in den Verfärbungen 2 und 8 ein grauer, gestampfter Lehmestrich, der am "Hüttenboden" nur noch in Fragmenten erhalten blieb. Die Verfüllung reichte von 80 bis 140 cm unter der heutigen Humusoberkante, das Pfostenloch des östlichen Firstträgers reichte bis 180 cm. Auffällig bei dieser Verfärbung war die große Anzahl keramischer Bruchstücke, vor allem in den oberen Bereichen bis Planum 1 (Taf. 5).

Grundstück Berger

*Töpferofen:*² Etwa 70 m östlich der Hüttenbefunde konnten die Überreste eines Töpferofens mit Lochtenne freigelegt werden. Die Anlage war durch Baggerarbeiten nahezu komplett zerstört, lediglich letzte Spuren der Arbeitsgrube, der Heizkanäle, des Heiz- und des Brennraumes, sowie der Tenne blieben erhalten. Die Breite der Arbeitsgrube betrug 230 cm, die erhaltene Länge ca. 170 cm; vom Heizkanal blieben etwa 100 cm in Form einer rotgebrannten Lehmwanne erhalten, von der 7 cm dicken Lochtenne ca. 50 x 10 cm. Nach dem erhaltenen Befund handelt es sich hier um eine Konstruktion mit 2 parallel laufenden Heizkanälen, die in einen zweiteiligen Heizraum, mit Mittelstütze für die Tenne, münden. Die nach Norden vorgelagerte Arbeitsgrube dürfte oval angelegt worden sein und ließ 2 schwach ausgebildete Erdstufen erkennen (*Taf.* 6).

DIE FUNDE

Keramik

In den freigelegten Verfärbungen kam eine Vielzahl verschiedener Keramikformen zum Vorschein (*Taf.* 7 bis *Taf.* 13).³ Sie entsprechen im allgemeinen den mittellatènezeitlichen Typen der Stufe C2, wobei eine Streuung bis zu jüngeren Formen, die schon auf den Übergang zu LT D hinweisen, beobachtet werden kann. So treten in Verfärbung 6 (*Taf.* 10 und *Taf.* 11) und im Töpferofen Fußformen auf (*Taf.* 11: 9-11), die z.B. in Verfärbung 22 (*Taf.* 12 und *Taf.* 13), trotz einer großen Menge an Keramikmaterial, nicht enthalten sind. Hier sind es ein Fragment eines dolienartigen Gefäßes (*Taf.* 12: 8) und die nach innen einziehenden Mundsäume der Kammstrichtöpfe, die im Vergleich zu anderen Objekten auf eine jüngere Zeitstellung dieses Siedlungsbaues hinweisen.

Kleinfunde

Verglichen mit dem Keramikmaterial stehen uns nur sehr wenige Kleinfunde zur Verfügung. Aus

Verfärbung 6 stammen zwei Fragmente von blauen Glasarmreifen (*Taf.* 11: 7 und 8). Das eine Bruchstück (*Taf.* 11: 8) entspricht dem Typ mit gekerbter Mittelrippe und zwei schmalen Randrippen, hat einen Innendurchmesser von 7 cm und ist 1,22 cm breit. Die Zickzackauflage auf der Mittelrippe besteht aus weißer und gelber Glaspaste. Das zweite Fragment (*Taf.* 11: 7) weist abermals drei Rippen auf, die mittlere ist jedoch glatt ausgeführt und nur in weiten Abständen mit weißer Auflage versehen. Der Innendurchmesser mißt ca. 5 cm, die Breite beträgt 0,93 cm. Aus Verfärbung 22 ist ein kleines weißes Glasarmreifenfragment (*Taf.* 12: 2) erhalten, bestehend aus fünf annähernd gleich hohen Rippen; ob hier ursprünglich auch eine Folie vorhanden war, läßt sich nicht mehr nachweisen. Nach Gebhard⁴ würde der einfache kobaltblaue Armreifen in die Reihe 11a zu stellen sein, der mit der gekerbten Mittelrippe in die Reihe 12, das weiße Bruchstück wahrscheinlich in die Reihe 27. Zeitlich würde dies eine Spanne von der entwickelten bis in die späte Mittellatènezeit umfassen (LT C1b bis LT C2).

Aus Verfärbung 6 im Grundstück Schober liegen zwei eiserne Fibelbruchstücke vor. Eines gehört zu einer großen Mittellatènefibeln mit langem Nadelhalter (*Taf.* 11: 3), die andere Fibel (*Taf.* 11: 4), bestehend aus zwei Bruchstücken, könnte einen Typ vom Mittellatèneschema mit breiter Spirale darstellen; der Fuß ist mit einem kleinen Knoten verziert. Ebenfalls aus Objekt 6 kommt ein komplett erhaltenes eisernes Ringgriffmesser mit leicht geschwungenem Rücken und schwach abgewinkeltem Griff (*Taf.* 11: 2). Zwei kleine Bronzeobjekte, möglicherweise ein Nadelfragment und ein hakenartig gebogener Bronzedraht (*Taf.* 11: 6 und 5), sowie ein Knochengerät bzw. eine Knochnadel aus Verfärbung 22 (*Taf.* 12: 1) ergeben zusammen mit den oben genannten die bescheidene Ausbeute an Kleinfunden.

WEITERFÜHRENDE ARBEITEN AN DER FUNDSTELLE IN MANNERSDORF

1995 wurden an der bereits bekannten Fundstelle zwischen Mannersdorf und Angern an der

² Der Töpferofen aus Mannersdorf wurde während einer Übung für experimentelle Archäologie im Urgeschichtsmuseum des Landes Niederösterreich in Aspern an der Zaya nachgebaut und erbrachte bei den Brennversuchen sehr gute Ergebnisse. Publiziert wird der Töpferofen von J. Reschreiter und N. Tüzar, Rekonstruktion eines spätlatènezeitlichen Töpferofens aus Mannersdorf a. d. March, NÖ., *Archäologische Mitteilungen aus Nordwestdeutschland*, 1994 (im Druck).

³ Die vorgelegten Fundstücke stellen einen Teil des noch unrestaurierten Fundmaterials dar und zeigen nur einen (unvollständigen) Überblick der vorhandenen Keramikformen. Die Zeichnungen der Fundobjekte wurden von Daniela Kern angefertigt.

⁴ R. Gebhard, *Der Glasschmuck aus dem Oppidum von Manching*, Ausgr. in Manch. 11 (1989).

March weitere archäologische Untersuchungen durch die Prähistorische Abteilung des Naturhistorischen Museums Wien vorgenommen. Die Grabungsstelle erstreckte sich 50 m südlich der bereits im Jahr 1993 untersuchten Flächen und umfaßte etwa 3600 m². Nach Abtragen einer teilweise sehr mächtigen Humusschicht von bis zu 1,2 m konnten über 600 (!) Verfärbungen freigelegt werden.

Den Hauptanteil der Befunde stellen Gruben unterschiedlicher Größen und Formen aus verschiedenen Zeitepochen dar. Überwiegend sind es Objekte aus Früh- und Spätbronzezeit, in kleinerem Ausmaß aus dem Neolithikum, aus jüngerer Eisenzeit und römischer Kaiserzeit, die jüngsten Verfärbungen stammen aus dem 2. Weltkrieg.

Neben Gruben und schnurkeramischen sowie frühbronzezeitlichen Gräbern konnten auf der großen Grabungsfläche verschiedene Haus- bzw.

Hüttengrundrisse freigelegt werden, die vorläufig zeitlich noch nicht näher eingeordnet werden können. Teilgrundrisse von 4 bis 5 Bauten mit Resten von Pfostengräbchen könnten neolithischen Ursprungs sein, in den bronzezeitlichen Zeitraum dürften Reste von Ständer- und Flechtwerkbauten interpretiert werden. In die jüngere Eisenzeit datiert ein eingetiefter Bau an der Westseite der Grabungsfläche, während an der Ostseite ein einzelner Bau, dessen Boden aus grauem festgestampftem Lehm bestand, im Schema einer Sechsförmigen-Hütte der römischen Kaiserzeit zu Tage kam.

Die hohe Dichte an späteisenzeitlichen Befunden konnte auf dieser Grabungsfläche nicht mehr festgestellt werden. In den verbleibenden 50 m zwischen den Grabungsflächen liegt möglicherweise die Südbegrenzung der keltischen Ansiedlung, was sicherlich durch zukünftige Untersuchungen festgestellt werden kann.

Poročilo o latenskodobnem naselju v Mannersdorfu an der March, Spodnja Avstrija

Povzetek

NAJDIŠČE

Spomladi 1993 so pri izkopnih delih na različnih parcelah na južnem robu naselja Mannersdorf an der March (sl. 1)¹ v zemlji odkrili in deloma uničili številne lise. Pri zaščitnih izkopavanjih, ki jih je opravil Prazgodovinski oddelek Naravoslovnega muzeja na Dunaju, so prišli na dan nasebinski objekti iz srednjega neolitika, zgodnje bronzaste dobe, pozne latenske dobe, zgodnjega obdobja preseljevanja ljudstev in zgodneslovanske dobe.

LEGA

Novo najdišče se širi na več gradbenih parcelah in njivah neposredno na južnem koncu kraja, med zvezno ceto 49 ("jantarska cesta") in lokami Morave. Po desnem bregu Morave potekajoči puhlični hrbet se na kratki razdalji dvigne nad nivo lok na relativno višino od okrog 5 do 6 m. Zdi se, da je bila vzpetina že v prazgodovini višja od poplavnega območja. Za to govorijo nedotaknjeni nasebinski ostanki in gostota najdb.

OBJEKTI

Največ ostankov izvira iz mlajše železne dobe, s prehoda stopenj LT C in LT D. Pet odkritih vkopanih stavb, lončarska peč in več jam so le majhen del keltskega nižinskega naselja (sl. 2). Stavbe so bile velike od 4 x 2,5 do 6 x 4 m. Globina vkopa znaša do 1,5 m pod sedanjo površino. Pri treh so bila tla iz splane ilovice, nanese na podlago iz puhlice ali peska. V vseh je bila na sredini ožjih stranic odkrita po ena jama za stojko.

Lisa 1: Nepravilna pravokotna lisa. Na južnem in severnem robu objekta sta bili jami s premerom 30 cm za stojki, ki sta nosili slemensko lego. Stavba je bila 520 cm dolga in 300-310 cm široka, razdalja med jamama za stojki je znašala 490 cm, površina pa 16 m² (t. 1).

Lisa 2: Odkopana je bila le deloma in je imela nepravilno pravokotno obliko. Tri četrtine površine je pokrivala siva, sphana, 2-3 cm debela ilovica. Tla so bila okrog 90 cm pod sedanjo površino. Ohranjena dolžina je znašala 322 cm, širina 300-350 cm, ohranjena površina pa okrog 11 m². Trideset cm široka jama za stojko na sredini zahodne stranice je bila vkopana 40 cm globoko v puhlična tla (t. 2).

Lisa 7: Okrogla jama v jugozahodnem vogalu lise 1 je imela na planumu 1 premer 165-170 cm. Največji premer (182 cm) je imel ta 160 cm globoki objekt v obliki mošnje na svoji sredini (t. 1).

Lisa 8: Čeprav je bilo mogoče ugotoviti samo dele zunanega obrisa stavbe, jo je mogoče zadovoljivo rekonstruirati. Po razmerjih se ne razlikuje od prej omenjenih stavb. V širino je merila 280 cm, v dolžino okrog 400 cm, po površini pa od 11 do 12 m². Kot v objektu 2, so bila tudi tu odkrita tla iz splane sive ilovice, ki so se nahajala 140 cm pod sedanjo površino (t. 3).

Lisa 6: Ta velika lisa je ležala v smeri severovzhod-jugozahod in je merila 615 x 320-370 cm, s površino okoli 22 m². Imela je nepravilno pravokotno obliko z močno zaobljenima vogaloma na severni strani. Ožji stranici sta imeli v smeri vzdolžne osi po eno jama za stojko s premerom 25 in 30 cm. Jami sta segali 120 cm pod planum 1 (t. 4).

Lisa 22: Objekt je ležal približno v smeri zahod-vzhod in je imel tako kot vsi drugi nepravilen pravokotni obris. Na planumu 1 so znašale mere 520 x 300-330 cm, na planumu 2 se je dolžina povečala na okrog 550 cm. Tla koč so imela površino okrog 16 m². Talno podlago iz peščene puhlice je

tako kot v lisah 2 in 8 prekrival sphan siv ilovnat estrih, ki se je ohranil le v fragmentih (*t. 5*).

*Lončarska peč:*² Okrog 70 m vzhodno od stavb so bili odkriti ostanki lončarske peči z rešetko. Peč je bila med strojnim izkopom skoraj v celoti uničena, ohranili so se le skromni ostanki delovne jame, kuriščnih kanalov, kurišnega in žgalnega prostora ter rešetke. Delovna jama je bila široka 230 cm, ohranjena dolžina pa je znašala okrog 170 cm. Od kurišnega kanala se je ohranila okrog 100 cm dolga rdeče prežgana ilovnata banja, od 7 cm debele rešetke pa kos, velik približno 50 x 10 cm. Po ohranjenih ostankih sodeč je šlo za peč z dvema vzporednima kuriščnima kanaloma, ki sta vodila v dvodelen kurišni prostor z oporno steno za rešetko. Delovna jama, ki je bila pred pečjo na severni strani, je bila verjetno ovalna in opremljena z dvema neizrazitima zemljenima stopnicama (*t. 6*).

DROBNE NAJDBE

V primerjavi s keramiko (*t. 7-13*)³ je bilo odkritih le zelo malo drobnih najdb. V stavbi 6 so ležali v celoti ohranjen železen nož z obročkom na koncu ročaja (*t. 11: 2*), odlomki železnih fibul srednjelatenske sheme (*t. 11: 3,4*) in dva kosa modrih steklenih zapetnic (*t. 11: 7,8*). Prvi (*t. 11: 8*) ima poševno narezano srednje in dve ozki stranski rebri, 7 cm velik notranji premer in je 1,22 cm širok. Cikcakaste nalepke na srednjem rebri so iz bele in rumene steklene paste. Drugi (*t. 11: 7*) ima ravno tako tri rebra, vendar je srednje gladko in okrašeno samo z belimi nalepkami, ki so med seboj precej oddaljene. Notranji premer znaša okrog 5 cm, širina 0,93 cm. V lisi 22 je bil najden odlomek prozorne steklene zapetnice (*t. 12: 2*), ki je imela pet približno enako visokih reber. Ni mogoče reči, ali je imela prvotno tudi rumeno podlogo. Preprosti kobaltno modri

odlomek bi sodil v vrsto 11a po Gebhardu,⁴ odlomek s poševno narezanim srednjim rebrom v njegovo vrsto 12, prozorni odlomek pa verjetno v vrsto 27. Časovno sodijo zapetnice v obdobje od razvite do pozne srednje latenske dobe (LT C1b do LT C2).

NADALJNJA IZKOPAVANJA NA NAJDIŠČU V MANNERSDORFU

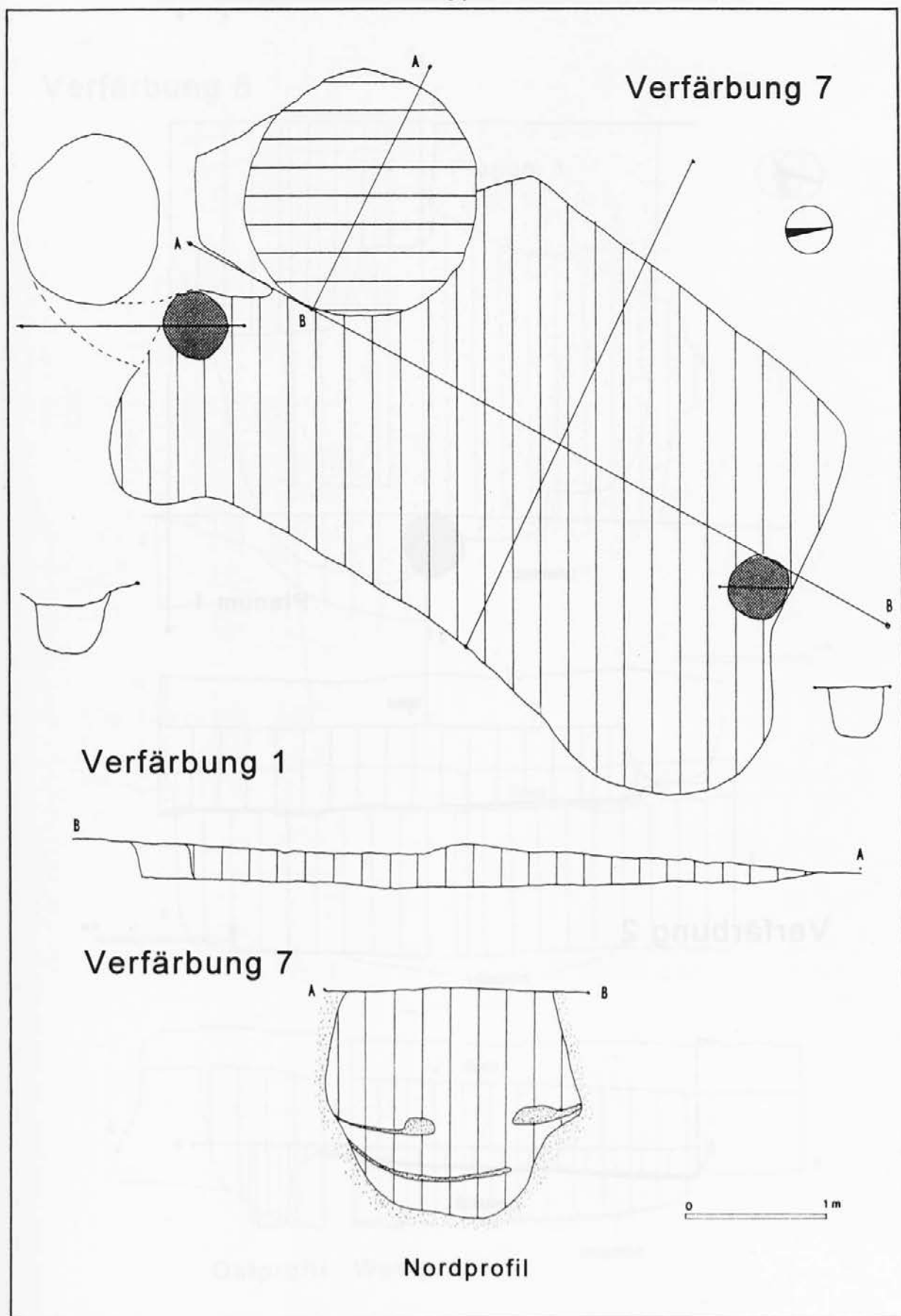
1995 je Prazgodovinski oddelek Naravoslovnega muzeja na že znanem najdišču med Mannersdorfom in Angernom an der March opravil nadaljnje arheološke raziskave. Izkopno polje je ležalo 50 m južneje od že leta 1993 raziskanih površin in je obsegalo 3600 m². Po odstranitvi deloma zelo debele plasti humusa (do 1,2 m) je bilo odkritih več kot 600 (!) lis.

Glavnino sestavljajo jame različnih velikosti in oblik iz različnih obdobj. Pretežno so to objekti iz zgodnje in pozne bronaste dobe, manj iz neolitika, mlajše železne in rimske dobe, najmlajše lise pa izvirajo iz druge svetovne vojne.

Poleg jam, grobov kulture vrvičaste keramike in zgodnje-bronastodobnih grobov so se na veliki izkopni površini pokazali tudi različni tlorisi hiš oziroma koč, ki jih zaenkrat še ni mogoče podrobneje časovno opredeliti. Delni tlorisi štirih ali petih stavb z ostanki majhnih jarkov za kole so morda neolitskega izvora, ostanki sohastih stavb in stavb s prepletom pa bronastodobni. Iz mlajše železne dobe je vkopana stavba, odkrita na zahodni strani izkopne površine. Na vzhodni strani odkrita koča s šestimi stojkami in s tlemi iz trdno splane sive ilovice je rimskodobna.

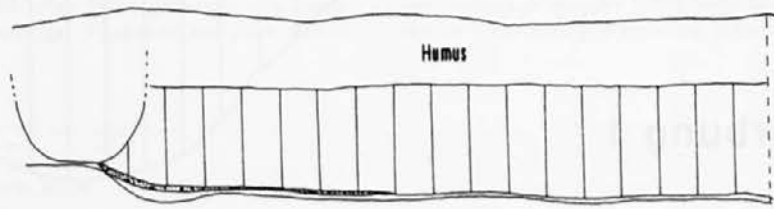
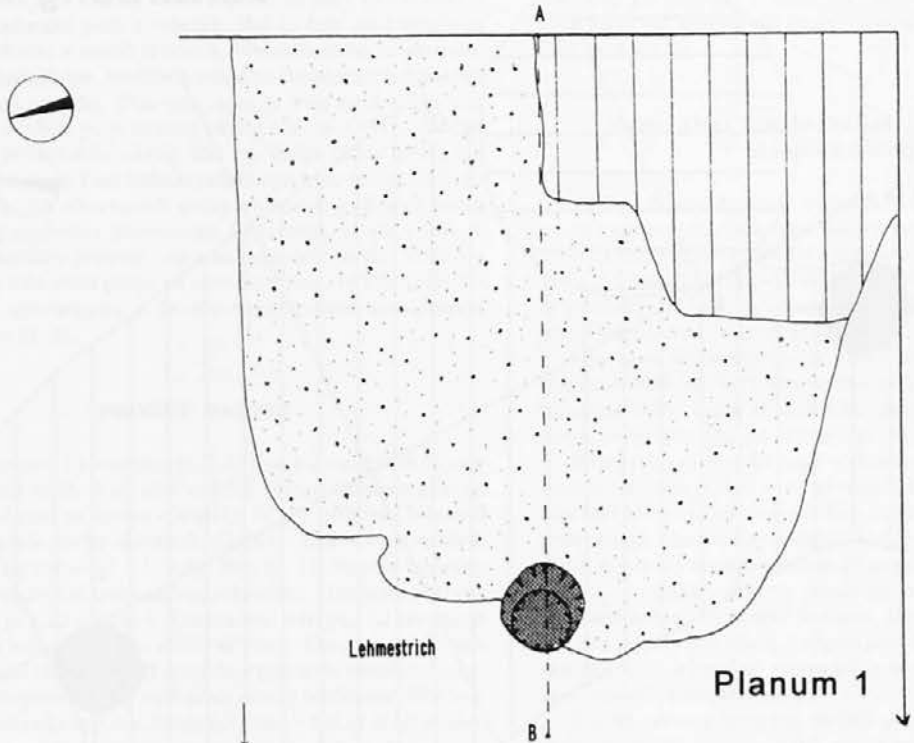
Na tej izkopni površini so bili objekti iz pozne železne dobe že redki. V preostalih 50 m med obema izkopnima površinama je mogoče južna meja keltskega naselja. Ali je res, se bo gotovo pokazalo pri prihodnjih raziskavah.

Dr. Anton Kern
Naturhistorisches Museum Wien
Prähistorische Abteilung
Burgring 7
A-1014 Wien

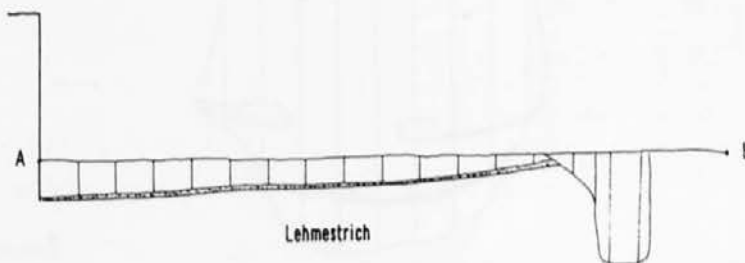
Taf. 1: Mannersdorf an der March, Grundstück Taufenecker. Verfärbung 1 und 7.

T. 1: Mannersdorf an der March, zemljišče Taufenecker. Lisi 1 in 7.

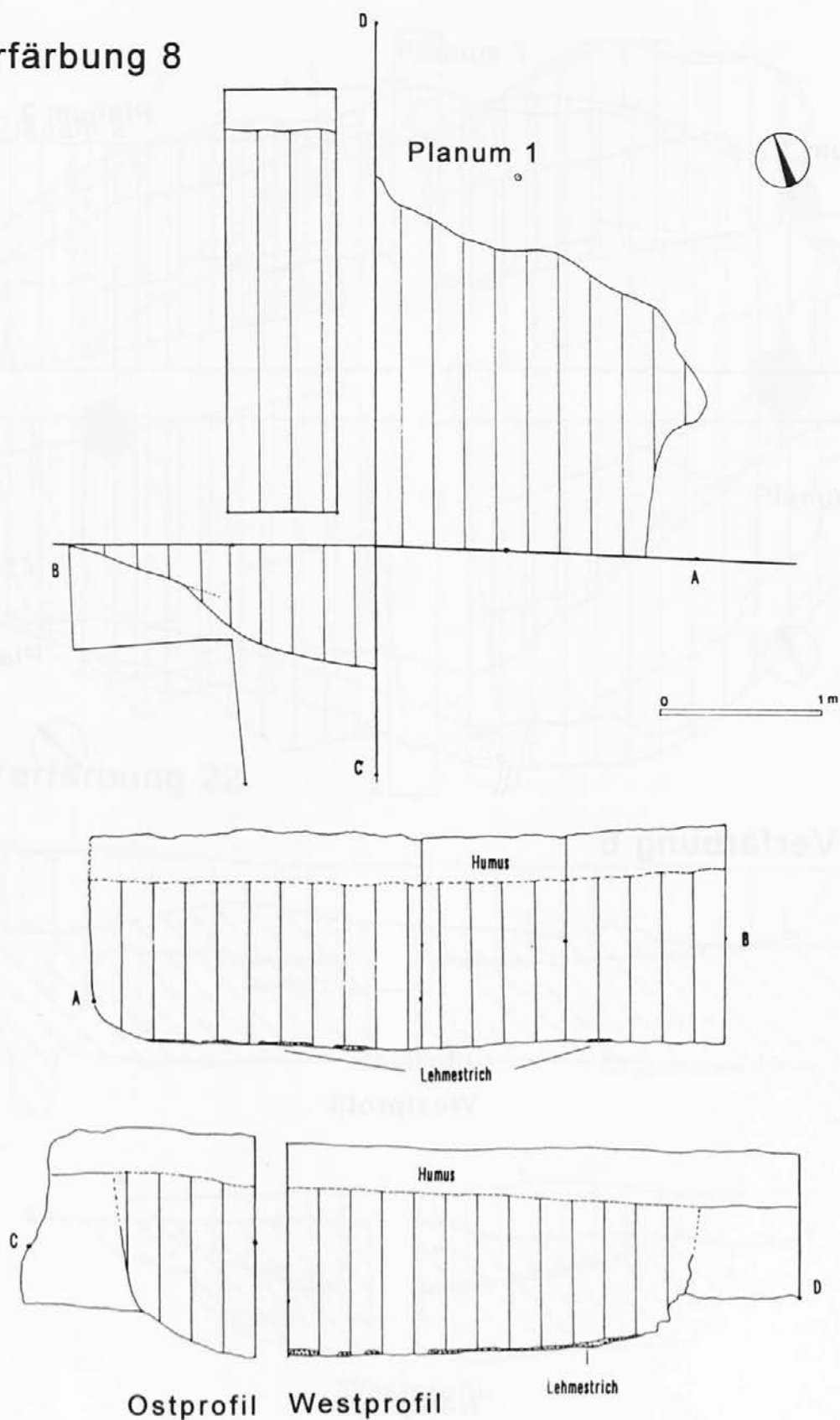

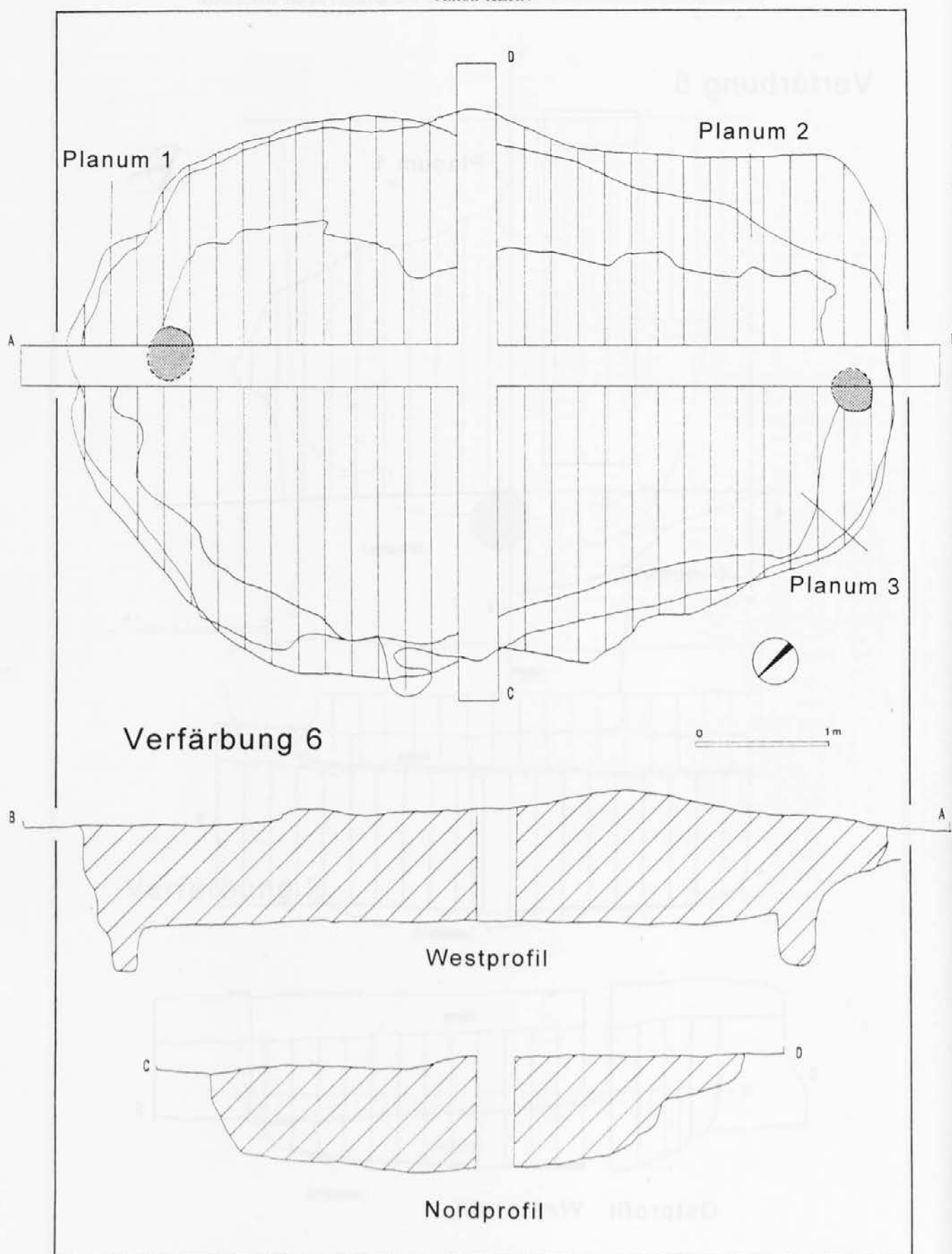
Verfärbung 2

0 1 m

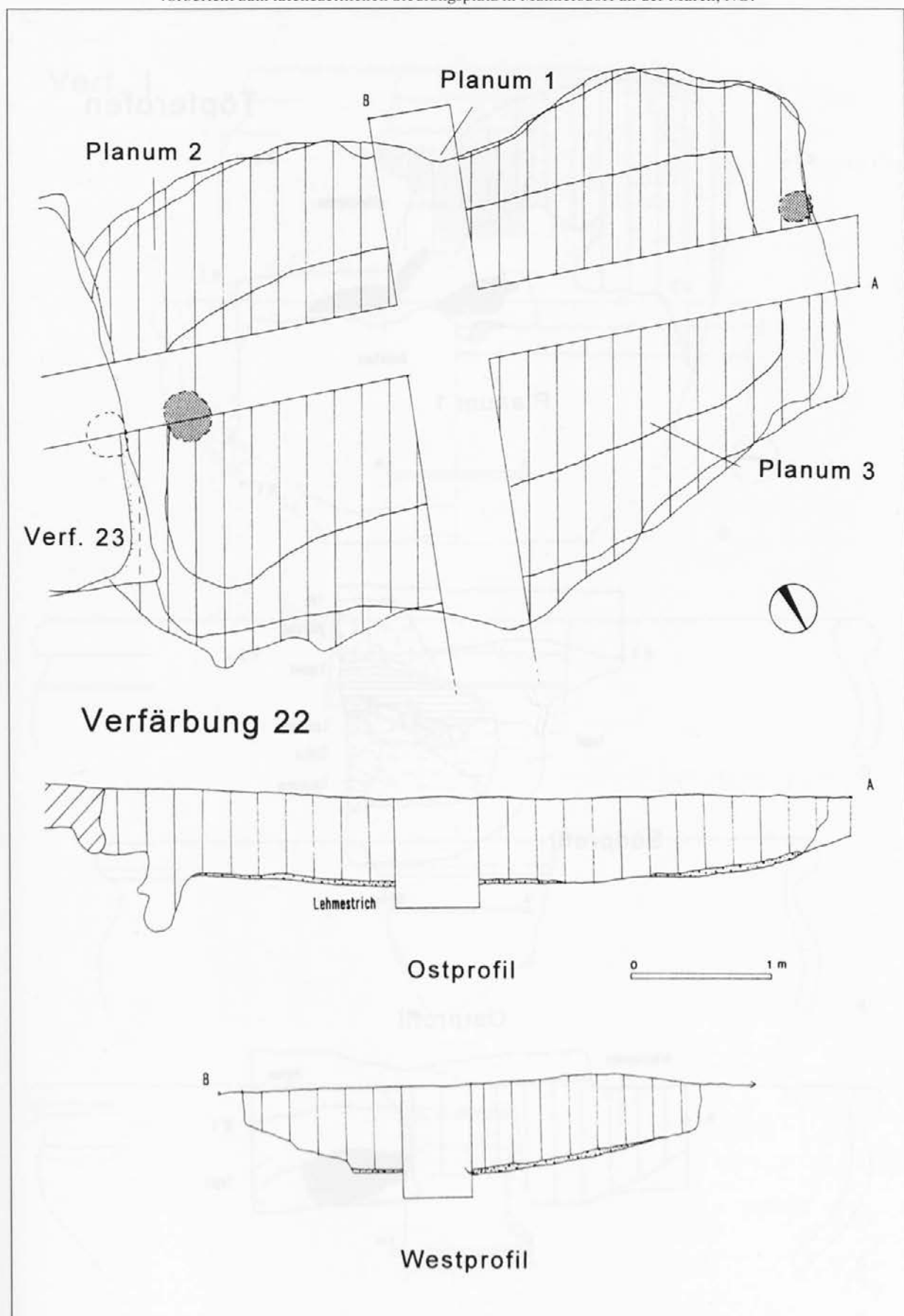
Verfärbung 8

Taf. 4: Mannersdorf an der March, Grundstück Schober, Verfärbung 6.

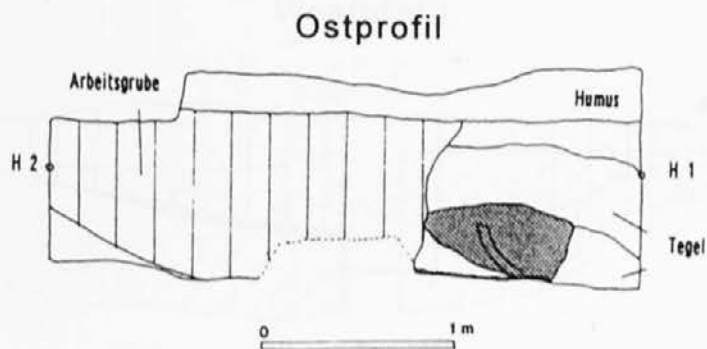
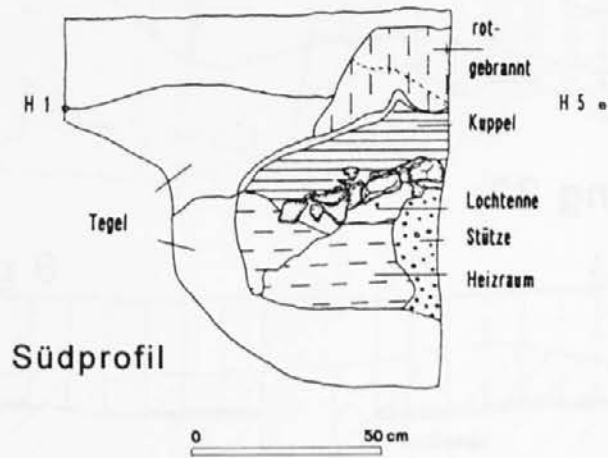
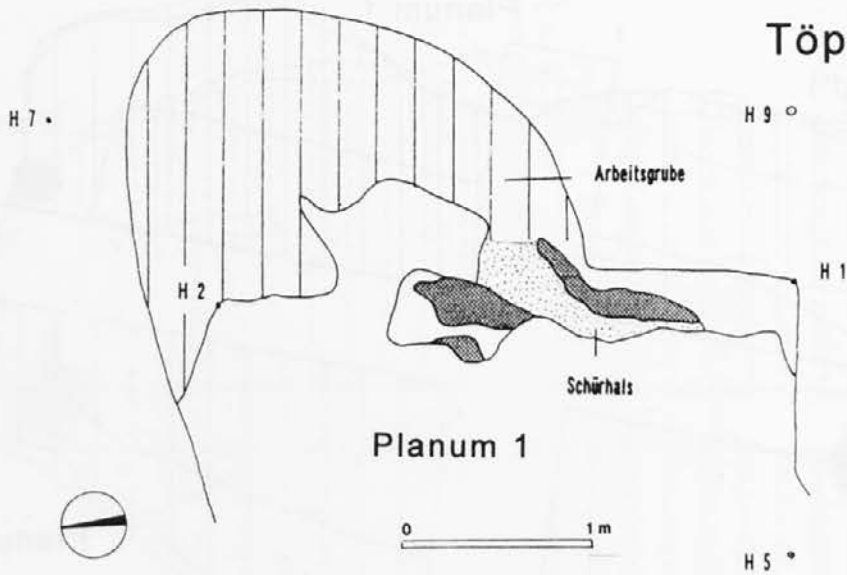
T. 4: Mannersdorf an der March, zemljišče Schober. Lisa 6.

Taf. 5: Mannersdorf an der March, Grundstück Schober. Verfärbung 22.

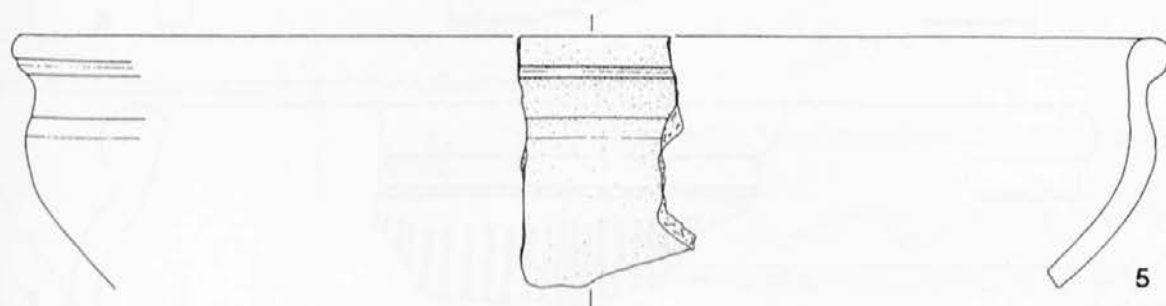
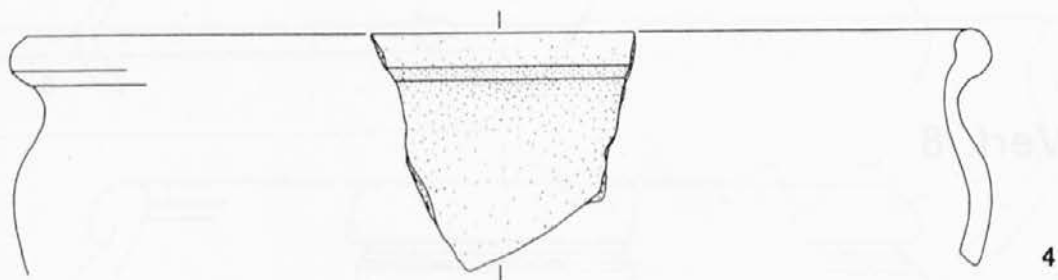
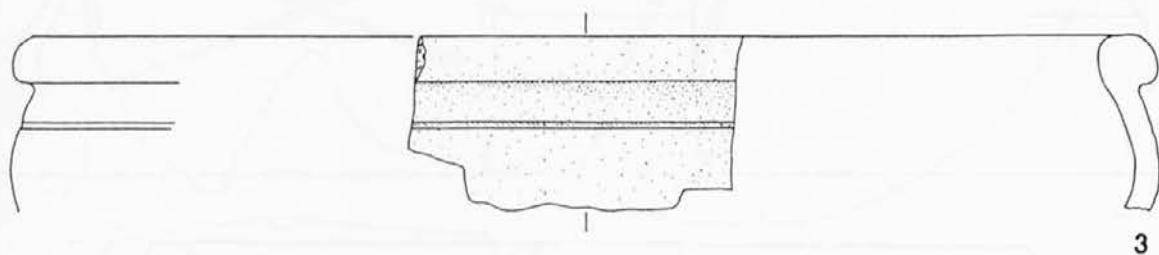
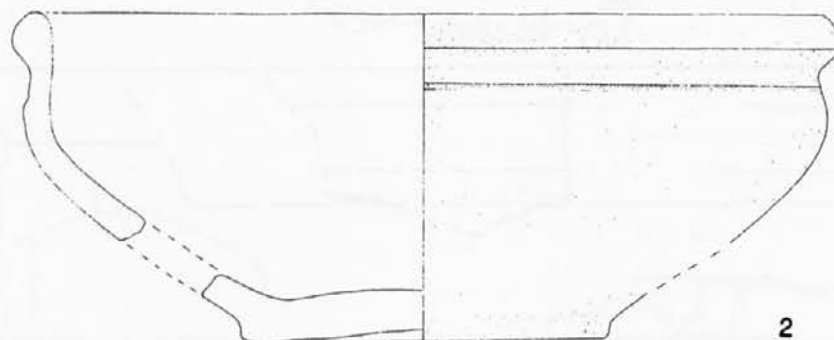
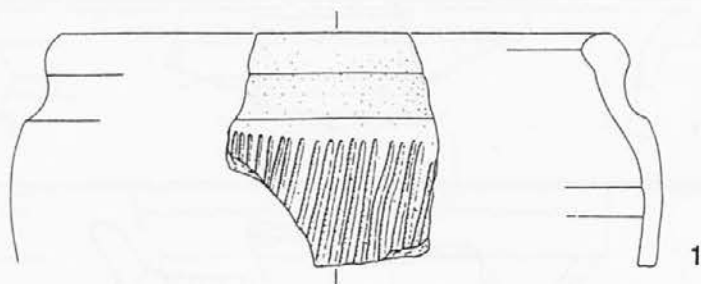
T. 5: Mannersdorf an der March, zemljišče Schober, Lisa 22.

Töpferofen

Taf. 6: Mannersdorf an der March, Grundstück Berger. Töpferofen.
T. 6: Mannersdorf an der March, zemljišče Berger. Lončarska peč.

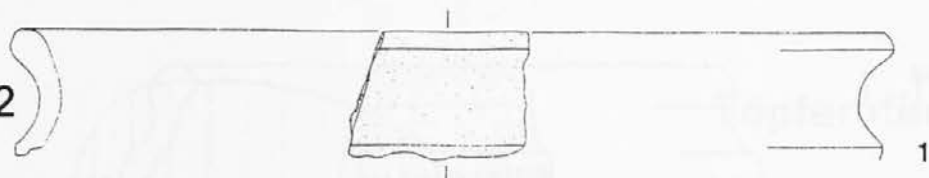
Verf. 1

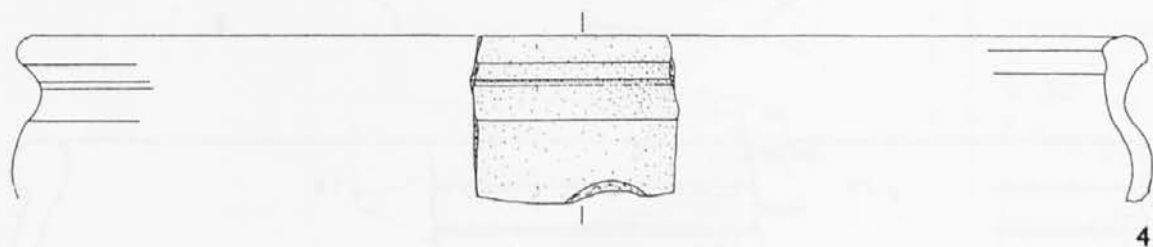
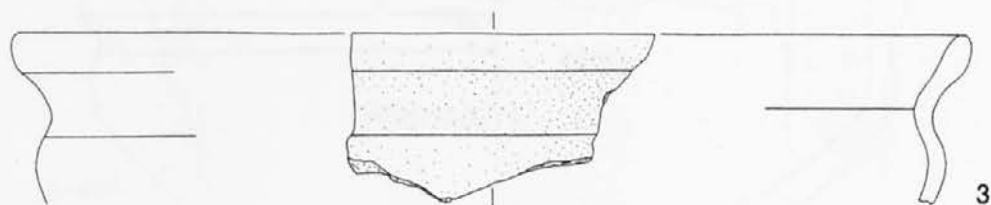
Taf. 7: Mannersdorf an der March, Verfärbung 1. Alles Ton. M. = 1:2.

T. 7: Mannersdorf an der March. Lisa 1. Vse glina.

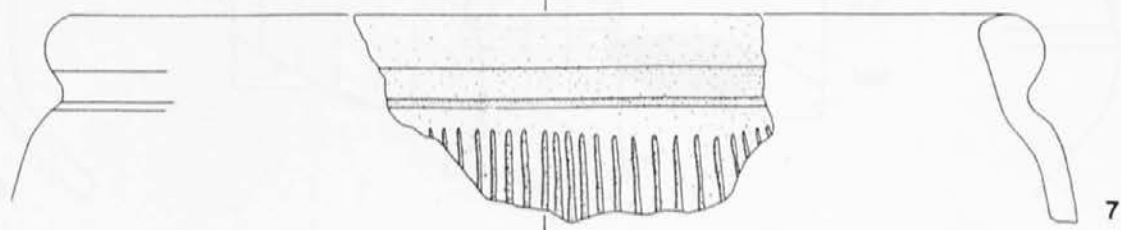
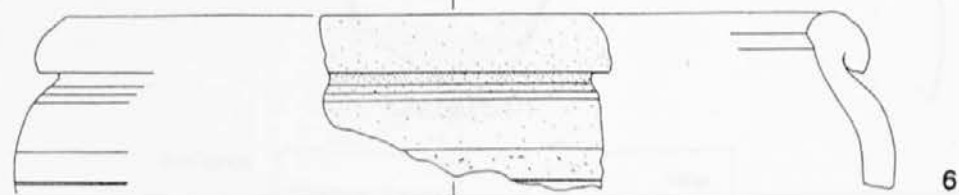
Verf. 2

Verf. 7

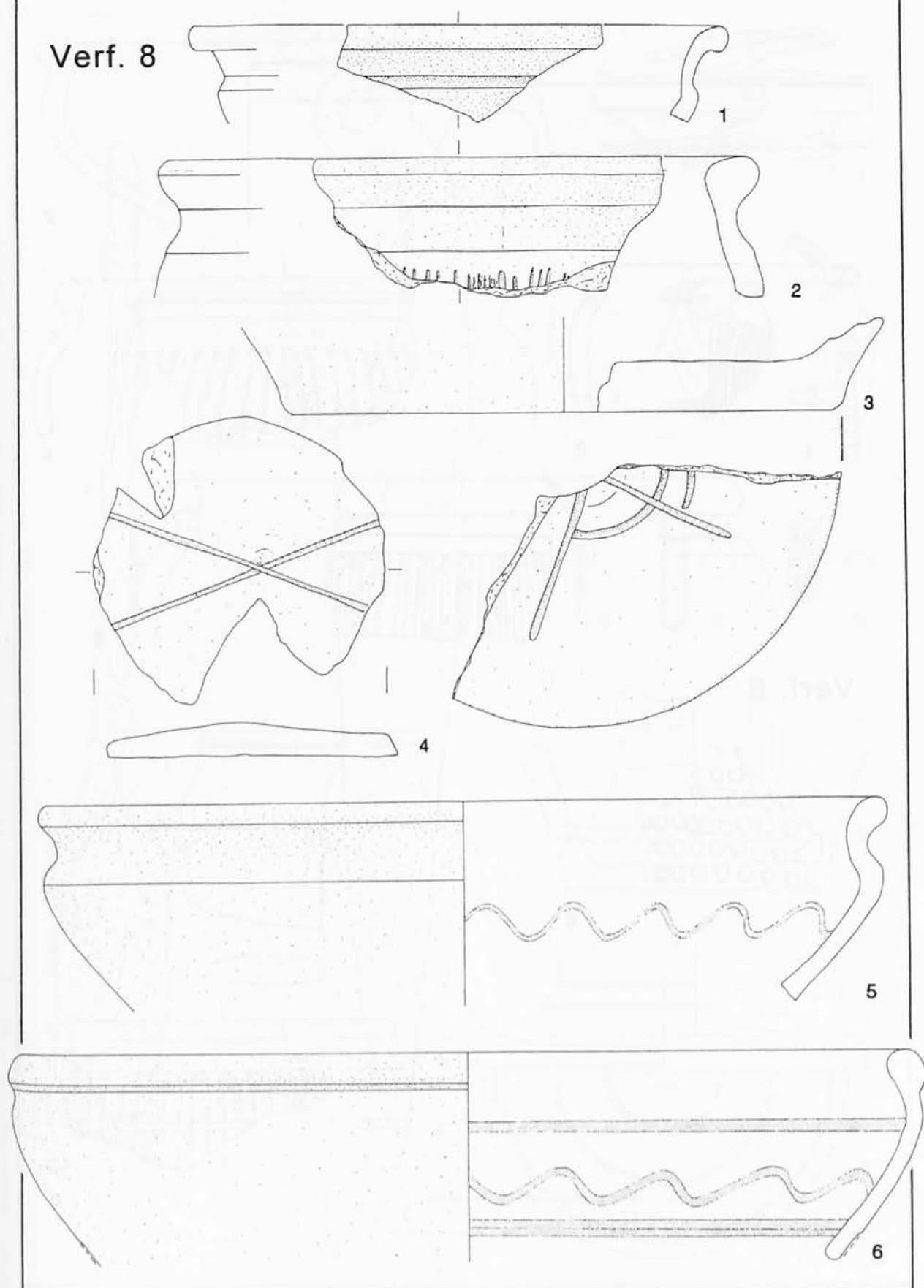

Verf. 8

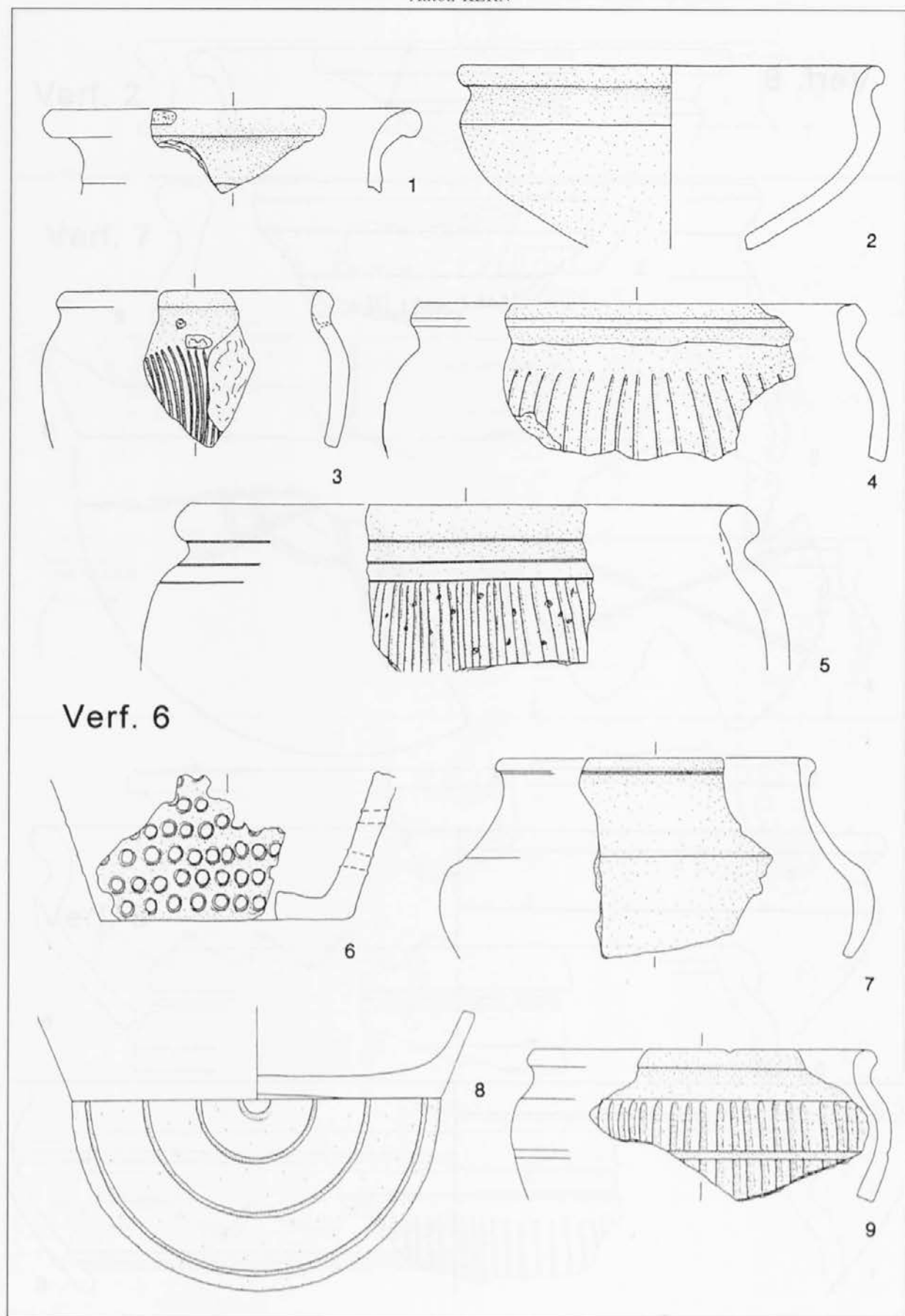
Taf. 8: Mannersdorf an der March. 1 Verfärbung 2; 2-4 Verfärbung 7; 5-7 Verfärbung 8. Alles Ton. M. = 1:2.
T. 8: Mannersdorf an der March. 1 lisa 2; 2-4 lisa 7; 5-7 lisa 8. Vse glina.

Verf. 8

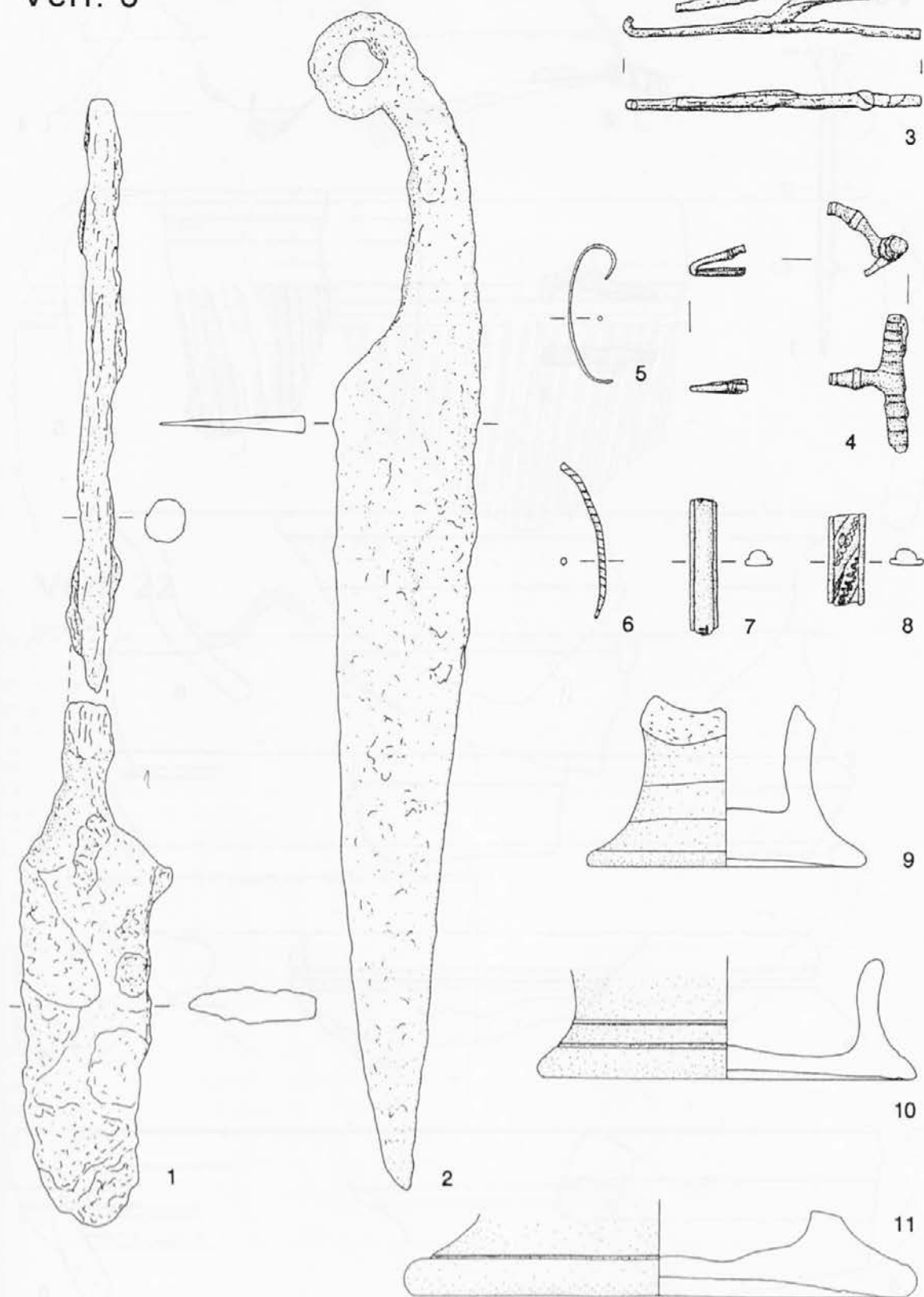
Taf. 9: Mannersdorf an der March, Verfarbung 8. Alles Ton. M. = 1:2.

T. 9: Mannersdorf an der March, Lisa 8. Vse glina.

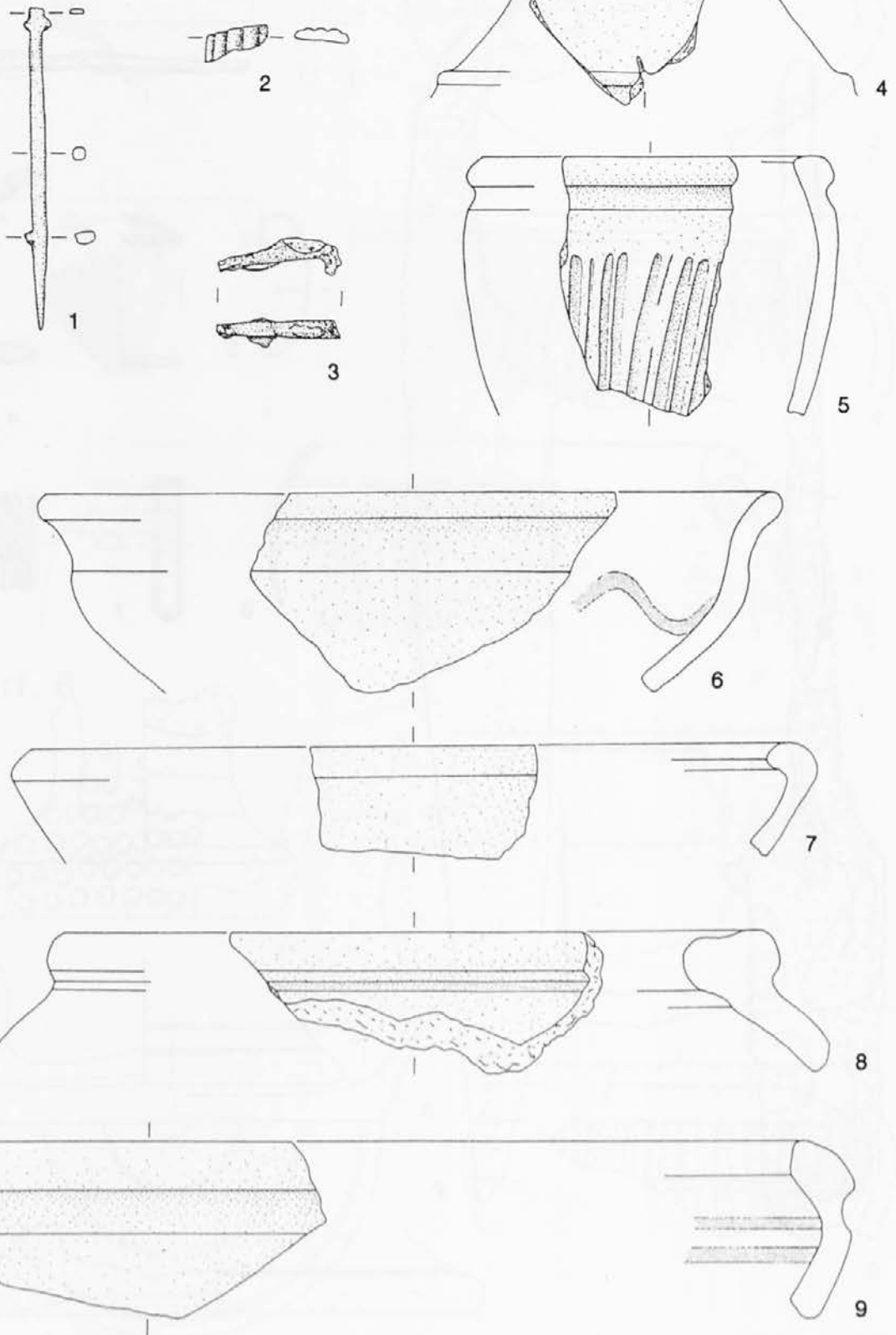
Taf. 10: Mannersdorf an der March. Verfärbung 6. Alles Ton. M. = 1:2.
T. 10: Mannersdorf an der March. Lisa 6. Vse glina.

Verf. 6

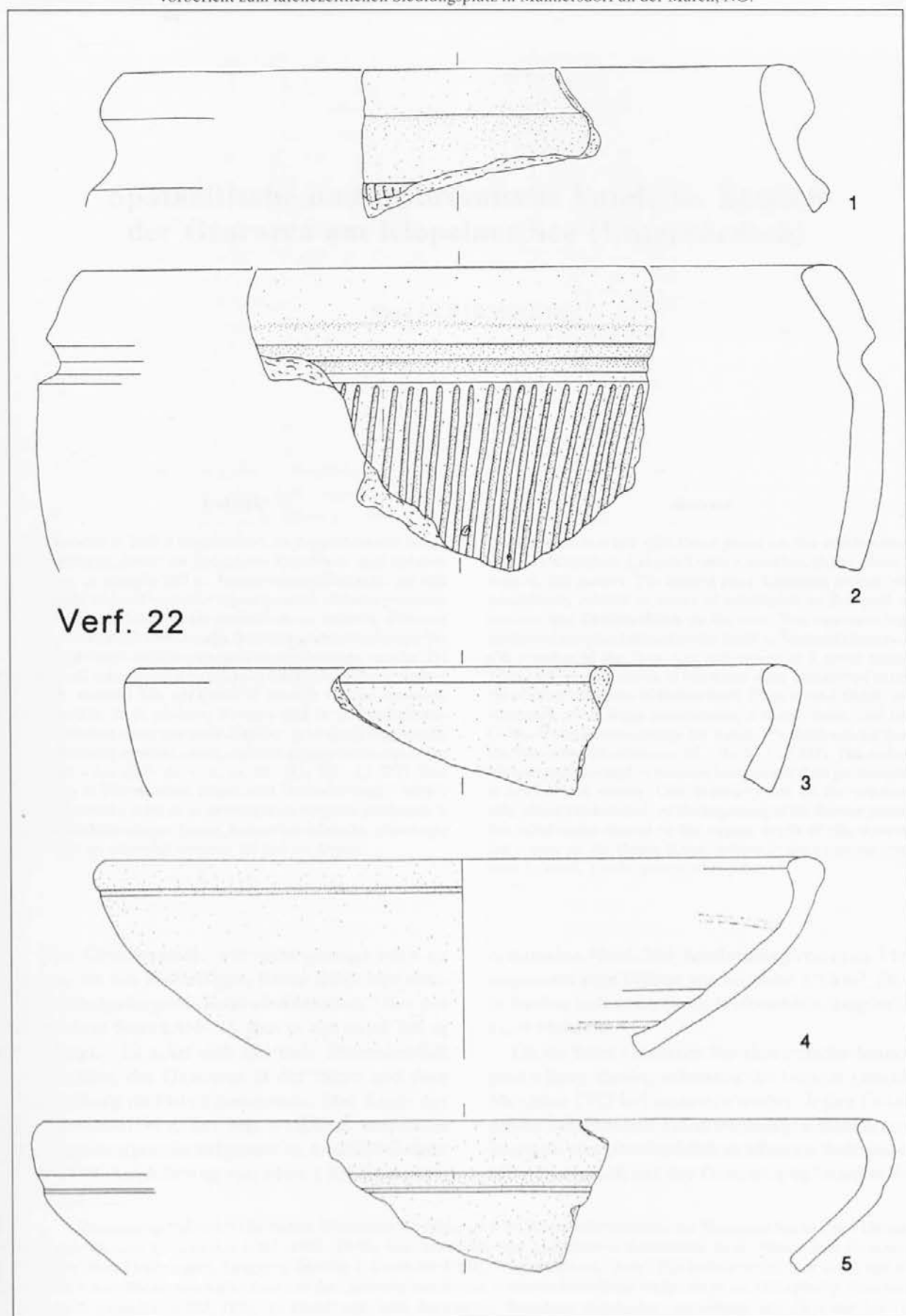

Taf. 11: Mannersdorf an der March. Verformung 6. 1-4 Eisen, 5,6 Bronze, 7,8 Glas, 9-11 Ton. M. 4 = 1:1; das Übrige = 1:2.
 T. 11: Mannersdorf an der March. Lisa 6. 1-4 železo, 5,6 bron, 7,8 steklo, 9-11 glina.

Verf. 22

Taf. 12: Mannersdorf an der March. Verfärbung 22. 1 Knochen, 2 Glas, 3 Eisen, 4-9 Ton. M. 3 = 1:1; das Übrige = 1:2.
 T. 12: Mannersdorf an der March. Lisa 22. 1 kost, 2 steklo, 3 železo, 4-9 glina.

Taf. 13: Mannersdorf an der March. Verfarbung 22. Alles Ton. M. = 1:2.

T. 13: Mannersdorf an der March. Lisa 22. Vse glina.

Spätkeltische und frühromische Funde im Bereich der Gracarca am Klopeiner See (Unterkrännten)

Paul GLEIRSCHER

Izveleček

Gracarca je hrib s tremi vrhovi na jugovzhodnem bregu Klopinskega jezera na Spodnjem Koroškem, nad katerim se dviga za okroglo 200 m. Poselitvenozgodovinsko sta bila s srednjim vrhom, Gracarco v ožjem pomenu, občasno povezana Šentjurij na vzhodu in Dreiseenblick na zahodu. Obsežna visokosrednjeveška terasiranja (v zvezi z gradom na Šentjuriju) so v veliki meri uničila ostanke železnodobnega naselja. Pri sondažnih izkopavanjih so bili zato odkriti le skromni sledovi zgradb: ostanki hiš, zgrajenih iz lesenih soh na kamnitih podstavkih in iz plohov, ilovnat pod in poznokeltsko-zgodnjerski vodni zbiralnik. Najdbe - pri najbolj dragocenih, ki so jih odkrili roparski iskalci, najdišče ni popolnoma zanesljivo - segajo v čas od 9. do 1. st. pr. Kr. (Ha B3 - LT D2). Eno grobišče je bilo na južni strani, nad Grabaljo vasjo. Takoj v začetku rimske dobe se je prebivalstvo verjetno predvsem iz gospodarskih razlogov (cesta, kamnolom lehnjaka, glinokopi) preselilo na območja severno od tod do Drave.

Der Gracarastock, wie man geneigt wäre zu sagen, ist ein dreiteiliger, heute dicht bewaldeter Mittelgebirgsstock am südöstlichen Ufer des Klopeiner Sees (Abb. 1), den er um rund 200 m überragt.¹ Er setzt sich aus dem Dreiseenblick im Westen, der Gracarca in der Mitte und dem Georgiberg im Osten zusammen. Das Areal des Gracarcastockes, der aus weichem tertiärem Konglomeratgestein aufgebaut ist, umfaßt bei einer West-Ost-Ausdehnung von etwa 2 km und einer

Abstract

Gracarca is a hill with three peaks on the southeastern shore of Klopeiner Lake in Lower Carinthia, above which it rises ca. 200 meters. The central peak, Gracarca proper, was periodically related in terms of settlement to Šentjurij on the east and Dreiseenblick on the west. The extensive high mediaeval terraces (related to the castle at Šentjurij) destroyed the remains of the Iron Age settlement to a great extent. Thus only modest traces of buildings were discovered in test excavations: remains of houses built of horizontal planks and vertical logs on stone foundations, a loamy floor, and late Celtic - early Roman cistern for water. The finds extend from the 9th to the 1st centuries BC (Ha B3 - LT D2). The richest finds were discovered by treasure hunters and their provenience is not entirely secure. One cemetery was on the southern side, above Grabelsdorf. At the beginning of the Roman period, the inhabitants moved to the region north of this towards the course of the Drava River, primarily for economic reasons (a road, a tufa quarry, clay pits).

maximalen Nord-Süd-Ausdehnung von etwa 1 km insgesamt eine Fläche von beinahe 1,5 km². Darin finden sich zahlreiche Halbhöhlen, angeblich auch Höhlen.

Da im Wort Gracarca der slowenische Stamm *grad*=Burg steckt, schenkte ihr bereits Oswald Menghin 1927 bei seinen in weiten Teilen Österreichs betriebenen Feldforschungen Beachtung. Mangels von oberflächlich sichtbaren Wallspuren oder Bauresten auf der Gracarca verband er die

¹ Zusammengefaßt bei P. Gleirscher, Urzeitliche Siedlungsreste im Bereich der Gracarca am Klopeiner See in Unterkrännten. Gracarca-Bericht 1, *Carinthia* I 183, 1993, 33-93; hier auch Hinweise zum älteren Schrifttum; ders., Neues zum Gracarca-Friedhof über Grabelsdorf. Gracarca-Bericht 2, *Carinthia* I 186, 1996, im Druck; ders., Ein hallstattzeitliches Haus und ein spätkeltisches Wassersammelbecken auf der Gracarca sowie eine spätmittelalterliche Wehranlage am Georgiberg. Gracarca-Bericht 3, *Carinthia* I 187, 1997, im Druck; vgl. auch kurz ders., *Ergrabene Geschichte. Archäologie am Klopeiner See* (St. Kanzian 1993); ders., *Die Keltensiedlung auf der Gracarca. Eine archäologische Spurensuche um den Klopeiner See mit Ausblicken auf den Kränntner Raum und bis ins Mittelalter* (St. Kanzian 1996). - Grabungskurzberichte in *Fundber. Österr.* 31, 1992, 454 und 476 f.; ebd. 32, 1993, 713 sowie ebd. 33, 1994, 535 und 623.

Abb. 1: Die Gracarca von Völkermarkt (Nordosten) aus gesehen, im Vordergrund der Drautausee. Im Osten (links) der Georgiberg, im Westen (rechts) der Dreiseenblick.
Sl. 1: Pogled na Gracarco ob Klopinskem jezeru iz Velikovca (s severovzhoda). V ospredju dravsko umetno jezero. Vzhodni (levi) vrh je Šentjurič, zahodni (desni) Dreiseenblick.

Namengebung mit den Überresten der mittelalterlichen Burg am östlich anschließenden *Georgiberg* (625 m ü. M.), die bereits zwischen 1060 und 1070 urkundlich erwähnt wird.² Sie erhob sich auf einer etwa 70 m langen, 15–20 m breiten, steil abfallenden schmalen Rippe. Wallspuren an der Westseite, die gerne dieser Burg oder der Eisenzeit zugerechnet wurden, können frühestens im 15. Jahrhundert entstanden sein. Tonscherbenfunde vom Georgiberg datieren ins Hochmittelalter, in die Spätantike und in die gesamte Eisenzeit. Noch die heutigen Ortsnamen von Unterburg und Oberburg, am nordwestlichen bzw. am südöstlichen Fuße des Georgiberges gelegen, knüpfen an diese Burg an. Aus Unterburg wurde letzthin auch eine bronzene emailverzierte Scheibenfibel mit Kreuzigungsdarstellung bekannt. Sie ist der Phase Kottlach II, damit dem 9. Jahrhundert, zuzuweisen.³

Die westliche Erhebung des Gracarcastocks, der sog. *Dreiseenblick* (672 m ü. M.), ist eine im oberen Teil flache haubenförmige Kuppe mit steilen Abhängen.⁴ Die markante Terrassierung

in ihrem obersten Bereich ließ Franz X. Kohla, den verdienten ehrenamtlichen Erforscher der Kärntner Burgenkunde, an eine Abschnittsbefestigung denken, die sich als reiner „Erdwall“, ja als Terrassierungsmaßnahme, erwies. In mehreren Suchschnitten kamen zwar Tonscherben ans Licht, Spuren einer Feuerstelle oder eines Baues konnte Kohla am Dreiseenblick aber nicht dokumentieren. Es fällt auf, daß alle Funde vom Dreiseenblick der spätkeltischen Zeit zuzuweisen sind, dieses Areal also allein damals in die Gracarca-Siedlung einbezogen war.

Am Südabhang der Gracarca wurden vom Fuße der *Danielskirche* (625 m ü. M.) schließlich mehrfach Grabfunde bekannt.⁵ Ein frühmittelalterliches Reitergrab enthielt unter anderem einen fränkischen Reitersporn und eine spätawarische weinrankenverzierte Riemenzunge der Zeit um 730, die den Toten als „Anführer der Karantanen“ (*ban*) ausweisen dürften. Möglicherweise sind dem eine spätantike Glasperle und etwas Keramik aus einem wenig erforschten Gräberfeld in der südwestlich vorgelagerten Senke anzuschließen.⁶ Dort befand sich während der gesamten Eisenzeit der Friedhof der Gracarca-Bewohner, überlagert von einem „Gründergrab“.

Nach diesen einleitenden Bemerkungen zu Umfeld und Topographie wenden wir uns nun dem Forschungsstand auf der *Gracarca* (687 m ü. M.) selbst zu.⁷ Die Gracarca ist ein länglicher, von Nordost nach Südwest streichender Höhenrücken mit steilem, vielfach terrassiertem Nord- und schroffem Südabfall. Im westlichen Bereich ziehen zwei Arme nach Norden bzw. nach Süden. Als Kohla 1950, sechzigjährig, erstmals auf der Gracarca Begehungen durchführte, glaubte er zunächst, in den umfangreichen Terrassierungen ein verstärktes Wallsystem und aufgrund zahlreicher Lesefunde die größte spätkeltische Terrassensiedlung im Kärntner Raum erkennen zu können. Einer solchen Siedlung ordnete er auch mit Blick zum Forschungsstand am Magdalensberg im Umfeld

² Gleirscher (Anm. 1, Gracarca-Bericht 1) 35–37; R. Jernej, Gracarca, Georgiberg und Stein im Mittelalter, ebd. 95–106; dies., Zum Fundmaterial aus der Versuchsgrabung am Georgiberg im Jauntal im Jahre 1964, ebd. 107–119.

³ E. Glaser, Eine frühmittelalterliche Scheibenfibel mit Kreuzigungsdarstellung aus der Gemeinde St. Kanzian, *Carinthia* 1183, 1993, 205–207; Gleirscher (Anm. 1, Gracarca-Bericht 1) 37. – Zur Periodisierung der Kottlacher Kultur kurz ders., in: *Kärnten Archiv* (Wien 1993) Blatt-Nr. 01007.

⁴ Gleirscher (Anm. 1, Gracarca-Bericht 1) 46 f.

⁵ Ebd. 48–53; E. Szameit, P. Stadler, Das frühmittelalterliche Grab von Grabelsdorf bei St. Kanzian am Klopeinersee, Kärnten, *Arch. Austr.* 77, 1993, 213–242; E. Szameit, Zu Funden des 8. Jahrhunderts aus Kärnten, *Acta Histriae* 2, 1994, 82, 84, Taf. 2: 5–13.

⁶ Zugehörige spätantike und frühmittelalterliche Siedlungsfunde fehlen auf der Gracarca vorerst. Aus strategischen Gründen ein *castrum* vermutet bei Jantsch, *Mitt. Anthr. Ges.* 68, 1938, 379. Vereinzelt spätantike Funde liegen mittlerweile vom Georgiberg und aus dem Bereich des Gräberfeldes über Grabelsdorf vor.

⁷ Gleirscher (Anm. 1, Gracarca-Bericht 1) 38–46.

entsprechender Amtshandlungen bzw. Funktionen mehrere mutmaßliche Felsmale zu:⁸ dazu zählen der "Opferstein" oder "Fürstensitz" am Ostabhang der sog. Tempelkuppe, eine angeblich dreiteilige Wanne am Nordsporn sowie mehrere "heilige Höhlen" mit halbkreisförmigen Nischen am Südbang. In allen Fällen handelt sich jedoch ohne jeden Zweifel um die Negativabdrücke eines mittelalterlichen bis rezenten Mühlsteinbruches.

In den 50er und 60er Jahren führte Kohla in Form schaufelbreiter Suchgräben im gesamten Bereich der Gracarca zahlreiche Sondagen durch. Dabei waren ihm nur spärliche Beobachtungen zum Befund beschieden, die er so zusammenfaßt: "wurden nicht nur Feuerstellen mit tönernem Haushaltsgeschirr innerhalb ehemaliger dunkler, fettiger Wohnböden (mit Tierknochen, Holzkohlestückchen belegt), selten auch Bruchstücke hallstatt- und latènezeitlicher Metallgegenstände sowie Schlackenbrocken aufgedeckt, sondern - wie auf dem Katharinenkogel bei Tschernberg - auch Steine oder kleine Steingruppen als Eckstützen für Gebäude (im Abstand 2 x 3 m, 3 x 4 m oder 2,5 x 3 m) und niederes Trockenmauerwerk zur bergseitigen Hangsicherung. Von der Keramik, weder jener älteren auf den höhergelegenen Terrassen, noch von den unteren, konnte bisher der geschlossene Scherbensatz für wenigstens ein Gefäß aus dem von Buchen- und Fichtenwurzeln dicht durchzogenen, meist nur bis zu 30 cm starken, steinigen Grund geborgen werden. Eine stratigraphische Klarheit war bei aller Vorsicht, selbst an günstiger gelagerten Stellen, aus dem seltsamen Gemenge nicht zu erreichen."

1954 hob Kohla einen 50 cm hohen Graphitton-Kochtopf mit Kammstrichverzierung aus dem Bereich am oberen Nordabhang hervor, dessen Scherben er auf engstem Raum auflesen konnte, ohne ihm ein Gelniveau oder eine Herdstelle zuordnen zu können.⁹ Eine aus Flußsteinen zusammengefügte Feuerstelle der Hallstattkultur konnte er 1957 zusammen mit mehreren ringförmigen Webstuhlgeichten in nächster Nähe freilegen.¹⁰ Auch andernorts fanden sich zwar allenthalben verschiedenste Tonscherben und mehrfach "in wirrem Durcheinander Steinsetzungen", allein kam nirgends ein intakter Hausgrundriß ans Licht. An einer Stelle am westlichen Nordabhang

Abb. 2: Gracarca 1992, Sektor B2/36, Planum 2. Das oberste Schichtpaket (Humus und künstlich aufgetragene lehmig-sandige Erdschicht, die alle Terrassen gleichmäßig überdecken) ist abgehoben, der verlagerte Kulturschutt zeichnet sich dunkel ab. Zu erkennen ist außerdem ein Suchschnitt von Kohla.

Sl. 2: Gracarca ob Klopinskiem jezeru 1992, sektor B2/36, planum 2. Zgornji plasti (humus in umetno nanosena ilovnatopeščena zemlja), ki enakomerno prekrivata vse terase, sta odstranjeni. Premaknjena kulturna ruševina je temnejše barve. Vidna je tudi sonda Kohla.

war eine Trockenmauer talseitig teilweise dreilagig erhalten geblieben, auf der, wie Hüttenlehmbröcken zeigen, ein möglicherweise aus zwei Räumen von fast quadratischem Grundriß zusammengesetzter Blockbau aufgelegt hat. Eine zeitliche Zuordnung war über das einmal mehr völlig vermengte Fundgut nicht zu gewinnen.¹¹

Daran knüpfen jene Beobachtungen an, die im Rahmen der 1992 vom Landesmuseum für Kärnten in Zusammenarbeit mit dem Wissenschaftlichen Verein 5000 Jahre Gracarca und der Gemeinde St. Kanzian am Klopeiner See wieder aufgenommenen systematischen Untersuchungen auf der Gracarca gewonnen werden konnten. Die Terrassierung ist in ihrer heutigen Form demnach nicht antik, sondern hochmittelalterlich, was auch für andere vergleichbare Urzeitsiedlungen im Kärntner Raum gelten dürfte (Abb. 2). Es handelt sich dabei um eine aufwendig und systematisch betriebene Terrassierung, in die der urzeitliche Kulturschutt weitestgehend gleichsam als mittlere Ausgleichsschicht eingebunden ist und die gegenüber den bestehenden urzeitlichen Terrassen offenbar beträchtlich versetzt ist. Während die (spät)keltischen Funde so am stärksten und weitgehendsten in Mit-

⁸ Ebd. 53-55, 63 f.; vgl. ergänzend A. Huber, Reifnitz: Opfer-, Bier- oder Mühlstein?, *Kärntner Landsmannschaft* 1993/12, 12-17.

⁹ Gleirscher (Anm. 1, Gracarca-Bericht 1) 40 f.

¹⁰ Ebd. 41.

¹¹ Ebd. 43 f.

Abb. 3: Gracarca 1993-1994, Sektor E1-2, Planum 7 (links) und Konservierung (rechts). Am linken Bild sind das hangseitige westliche Ende des Baues zu erkennen, die daran anknüpfende Brandschicht sowie eine weitere Steinsetzung.

Sl. 3: Gracarca ob Klopinskem jezeru 1993-1994, sektor E1-2, planum 7 (levo) in konservacija (desno). Na levi sliki je mogoče prepoznati proti pobočju obrnjeni zahodni konec stavbe, do njega segajočo žganinsko plast in še en niz kamnov.

leidenschaft gezogen wurden, blieben ältere Befunde wenigstens teilweise erhalten.

So fanden sich im Vorfeld der Gipfelkuppe Überreste einer einst gut 80 cm tiefen grubenartigen Vertiefung und zweier wohl zugehöriger Pfostenlöcher, die der beginnenden Eisenzeit (Ha B3) zuzurechnen sind.¹² Allein war auch deren Bodenniveau durch spätere, noch urzeitliche Planierungsmaßnahmen bereits abgetragen. Einer davon sind Spuren eines hangparallelen jüngerhallstattzeitlichen Hauses mit einem brandgeröteten Lehmbo den zuzurechnen, auf dem sich noch mehrere ringförmige, tönerner Webgewichte fanden.¹³ Bergseitig war der Boden auf weite Teile von einem kurvenförmigen schmalen Holzkohleband begrenzt, Überreste einer flechtwerkartigen Wandkonstruktion? Nordwärts war der Boden wegen späterer Terrassierungsmaßnahmen kaum meterbreit erhalten geblieben. Während einige

größere Steine, die südlich parallel zum Lehmbo den liegen, dieser Hausstruktur nicht mit letzter Sicherheit zugeordnet werden können, ergaben sich an einem ähnlichen Befund tiefer unten am Nordhang konkretere Daten zum hallstattzeitlichen Hausbau.

Der gleichfalls infolge eines Brandes verziegelte Lehmbo den wird im Süden im Abstand von ca. 3 m von größeren Steinen mit flacher Oberseite begleitet (Abb. 3).¹⁴ Zwei Steine im Westteil dienten als Auflage für die Pfosten der Eckkonstruktion. Ein im Feuer zerborstener Stein im Osten lag ursprünglich wohl auf den beiden südlich angrenzenden Steinen auf. Es handelt sich demnach um einen Ständerbau, dessen Pfosten durch die Unterlage großer Steine vor der Bodenfeuchtigkeit geschützt wurden, wie man es noch heute etwa an zahlreichen Käsen im Gailtal beobachten kann. Da trotz des Brandes keine Hinweise auf Flecht-

¹² Ebd. 64 f.

¹³ Ebd. 68.

¹⁴ Grabung 1993; Sektor E1/81-82 (Gracarca-Bericht 3).

Abb. 4: Gracarca 1994, Sektor G1. Der westliche Teil des Wassersammelbeckens im Bereich der Forstwegkurve. Am linken Bild sind der Wandverputz und das starke Gefälle des Felsens gut zu erkennen, am rechten der talseitige Fundamentvorsprung und die Eckkonstruktion.

Sl. 4: Gracarca ob Klopinskem jezeru 1994, sektor G1. Zahodni del vodnega zbiralnika na območju ovinka gozdne ceste. Na levi sliki sta vidna stenski omet in močno padajoča skalna podlaga, na desni pa proti dolini obrnjeni razširjeni temelj in vogalna konstrukcija.

werkwände (verziegelter Hüttenlehm) vorliegen, darf man an Bohlenwände denken. Das Dach mag mit Schindeln oder wahrscheinlicher mit Schilf gedeckt gewesen sein. Derlei Häuser sind im Alpenraum etwa auch in der Ostschweiz nachgewiesen worden.¹⁵ Damit zeigt sich, daß neben den von Kohla erfaßten Blockbauten mit Trockenmauersockeln während der Hallstattkultur auf der Gracarca auch Ständerbauten bekannt waren.

Für die keltische oder spätkeltische Zeit liegen, wie angedeutet, gegen mancherlei Erwartung nur äußerst spärliche Befunde vor. Dazu zählt vielleicht eine aufwendige Terrassierungsmaßnahme am Nordfuß der Gipfelkuppe.¹⁶ Man hatte aus dem Konglomeratgestein Schollen gebrochen und

sie hier als Eckverstärkung der obersten Terrasse eingebracht. Die hochmittelalterliche Planierung ging so tief, daß sämtliche zugehörige Bondenniveaus dort befindlicher Bauten einmal mehr abraisiert worden sind, sich möglicherweise allein deren unterste Reste fanden: größere Steine und zwei in etwa korrespondierende rechteckige Ausnehmungen im Fels, in denen einst Holzpfeiler verankert gewesen sein könnten.

Eine rundliche Lehmtonne am nördlichen Arm der Gracarca lag schon in abschüssigem Gelände teils am Fels, teils auf einer Steinrollierung auf. In deren Unterbau kam hallstattzeitliches Fundgut zutage.¹⁷ Schlacken- und Luppenteile weisen auf einen Zusammenhang mit einer Schmie-

¹⁵ R. Steinhauser-Zimmermann, Ein späthallstattzeitliches Haus auf dem Montlingerberg - Überlegungen zu einem Rekonstruktionsversuch, in: *Archäologie in Gebirgen (Festschrift E. Vonbank)*, Schr. d. Vorarlberger Landesmus., R. A, 5 (Bregenz 1992) 105-107.

¹⁶ Gleirscher (Anm. 1, Gracarca-Bericht 1) 66-71.

¹⁷ Ebd. 61.

de. Eine Untersuchung ergab für ein Luppenstück von der Gracarca einen Kohlenstoffgehalt zwischen 1,5 % und 1,8 %, was einem gerade noch schmiedbaren, sehr kohlenstoffreichen Stahl entspricht, wie man ihn vom Magdalensberg kennt. Dem lassen sich Schmiedewerkzeug und Eisenbarren unterschiedlicher Form anschließen, die ein differenziertes Schmiedehandwerk anzeigen.

Bereits 1959 erschloß Kohla im mittleren Teil des Nordabhanges, dort wo heute die Forststraße um die Kurve führt, ein Wassersammelbecken mit Estrichboden.¹⁸ Dieses Wassersammelbecken konnte 1993, nach dem Bau der Forststraße, wieder lokalisiert und in der Folge weitgehend freigelegt werden (Abb. 4). Die talseitige "Dammmauer" des teilweise in den Felsen eingearbeiteten Bauwerks war 1,5 m stark (= 5 röm. Fuß) und hatte talseitig zusätzlich einen 15 cm (= 1/2 Fuß) breiten Fundamentvorsprung. Die nach Süden führenden Schenkel waren nur 1,2 m (= 4 Fuß) breit. Sie banden spitzwinklig (70° bzw. 77,4°) an die talseitige Mauer an. Die bergseitige Begrenzung konnte wegen der Straßenführung bisher nicht erschlossen werden. Dennoch können die Bau Maße einigermaßen abgeschätzt werden. Die lichte Weite an der Nordseite beträgt 15,45 m (= 51 1/2 Fuß), die beiden Schenkel waren wohl rund 10 m lang. Daraus ergibt sich ein Volumen von 100 bis 150 m³ bzw. ein Fassungsvermögen von 100.000 bis 150.000 l, was einem ähnlichen Bauwerk am Magdalensberg gut entsprechen würde.¹⁹ Die Nutzung des Objekts als Wassersammelbecken erhellt insbesondere aus dem Wandverputz, durchsetzt mit Ziegelmehl, das ihn wasserundurchlässig machte. Der Bau fällt durch die Mauertechnik völlig aus dem von der Gracarca und von anderen keltischen Siedlungen Bekannten heraus, läßt sich nur durch enge Kontakte zum römischen, hochqualitativ ausgestatteten Handelshandelszentrum am Magdalensberg erklären. Nur dort konnte man auch die notwendigen Handwerker bekommen. Daß man in einem so wichtigen Punkt wie der Wasserversorgung eher neue Techniken übernahm denn etwa im Wohnbereich, wird aus dem Festhalten an traditionellen Strukturen verständlich.

Was die Befunde zum Aufbau und damit zur Datierung der zahlreichen Terrassen anbelangt, so erkannte Kohla schon 1959, daß diese keinerlei fortifikatorischen Charakter hatten.²⁰ Sie waren

in mehreren Phasen zwischen der Eisenzeit und dem Hochmittelalter entstanden. Zum allergrößten Teil fehlen sogar Spuren einer hölzernen oder steinernen Setzung zum besseren Halt des Schüttmaterials. Die heute sichtbaren Geländeterrassen geben also keinen linearen Einblick in die Ausdehnung der urzeitlichen Siedlungen auf der Gracarca, erhielten im Hochmittelalter ihre heutige Form (vgl. Abb. 2).

Der Datierungsrahmen der Siedlungsfunde auf der Gracarca erstreckt sich, wie Kohla bereits im wesentlichen erkannt hat, von der beginnenden Eisenzeit bis ans Ende der Latènezeit, also vom 9./8. Jahrhundert bis ca. 15 v. Chr., der Zeit der römischen Landnahme in Norikum.²¹ Dabei wird man eher an eine Kontinuität denn an dazwischen anzusetzende Siedlungsabbrüche zu denken haben, ohne daß dies funktionale bzw. damit verbundene qualitative Kontinuität implizieren würde. Die urzeitliche Besiedlung scheint auf Terrassen unterschiedlicher Größe locker über den gesamten Nordhang der Gracarca verstreut gewesen zu sein. Sie erreichte bereits während der Hallstattkultur eine gewisse Dichte. Die stärkste Besiedlung ist für die späte Keltenzeit (2./1. Jahrhundert v. Chr.) anzunehmen, als es auch reichlich Eisenverarbeitung gab und auch der westlich vorgelagerte Dreiseenblick in die Siedlung einbezogen war. Ein leidiges Kapitel der jüngeren Gracarca-Forschung stellt deren Heimsuchung durch Sondengänger dar, die offenbar während der 80er Jahre reichlich metallisches Fundgut fortgetragen haben.²² In verschiedenen Sammlungen im In- und Ausland dürften sich freilich auch Funde mit anderen Fundorten darunter gemischt haben, ohne daß zu bezweifeln wäre, daß ein Gutteil dieser Stücke tatsächlich von der Gracarca oder deren engerem Umfeld stammt, andere zumindest auch aus dem (Unter)Kärntner Raum. Ein reichhaltiges Fundspektrum dieser Art befindet sich, wie die Sammelaufnahmen beispielhaft zeigen sollen, in der Nähe von Stuttgart (Abb. 5) und soll vom Landesmuseum für Kärnten zurückgekauft werden.

Das Siedlungsende und deren Struktur scheinen — bei ungleicher Vorbesiedlung — insbesondere mit den spärlichen Daten vom Maria Saaler Berg nördlich von Klagenfurt gut vergleichbar zu sein, wo sich damit freilich die Frage der Wallzu-

¹⁸ Ebd. 43 f. - Sektor G1 und G2.

¹⁹ H. Vetters, Die Terrassenhäuser, Das Gebäude südwestlich des Forums, *Carinthia* 1156, 1966, 386 ff.

²⁰ Entgegen anderen auch modernen Einschätzungen; Lit. dazu bei Gleirscher (Anm. 1, Gracarca-Bericht 1) 45.

²¹ Ebd. 81-91.

²² Ebd. 46 mit Anm. 32.

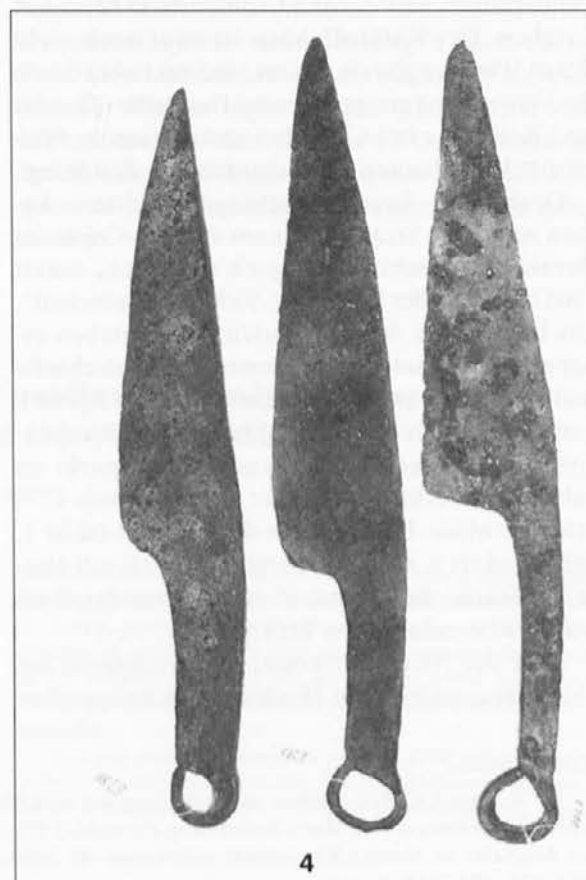
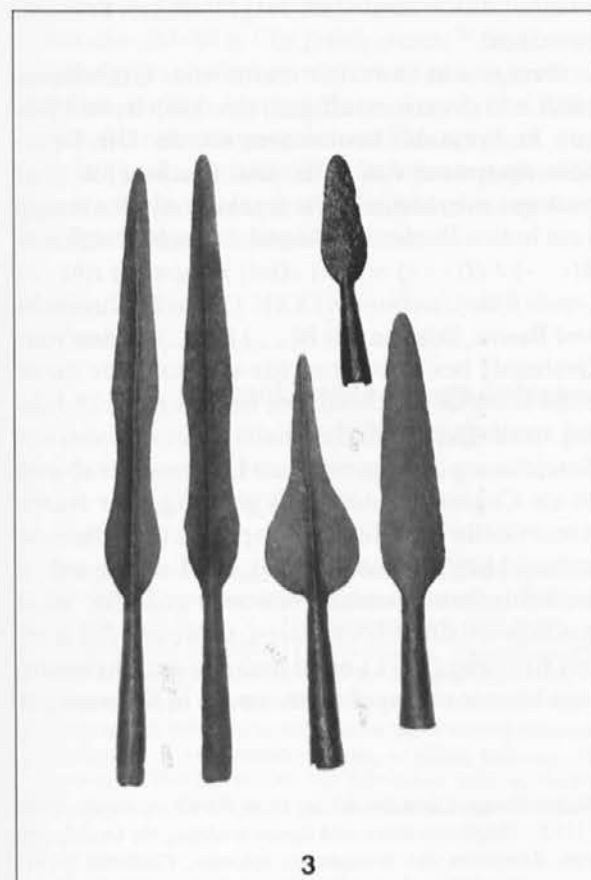
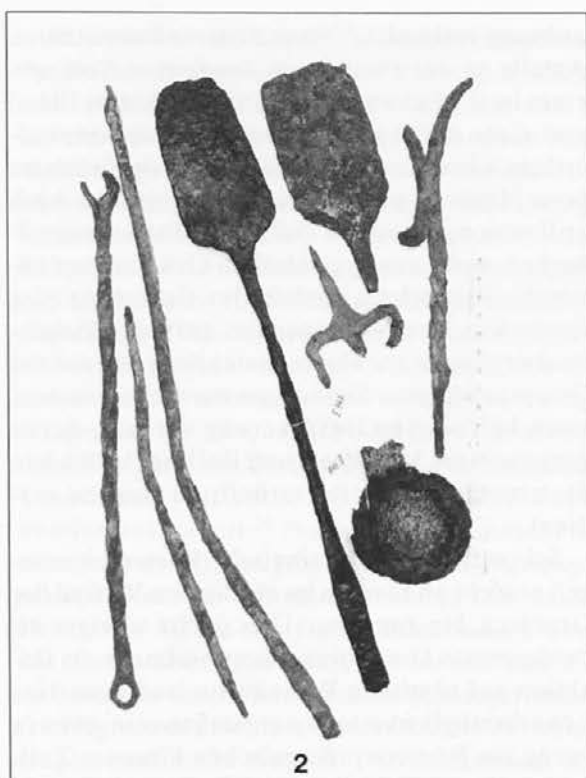
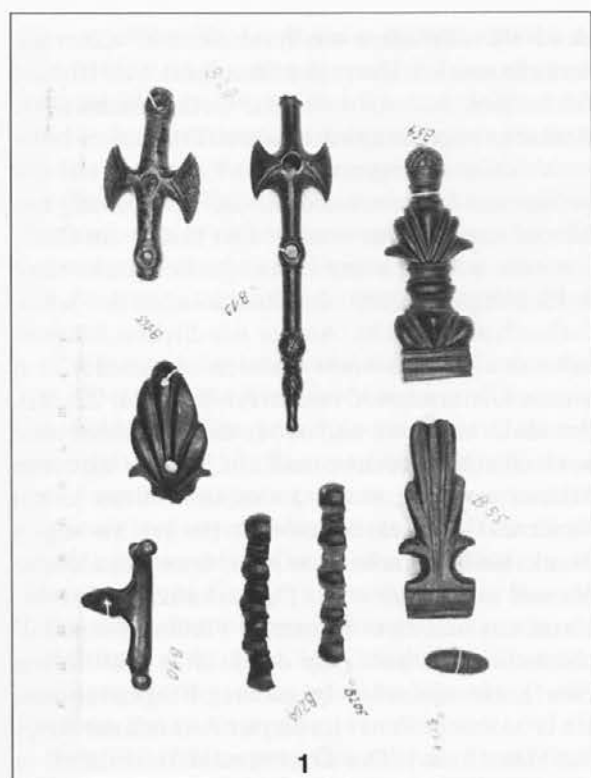

Abb. 5: Keltische Funde von der Gracarca(?), Slg. Kapitcke, Stuttgart. Gürtelteile (M. = 1:2), Herdgerät (M. = 1:4), Lanzen spitzen (M. = 1:4) und große Küchenmesser (M. = 1:3).

Sl. 5: Keltische najdbe z Gracarce ob Klopinskiem jezeru (?). Zbirka Kapitcke, Stuttgart. Deli pasov (M. = 1:2), ognjišni pripor (M. = 1:4), sulične osti (M. = 1:4) in veliki kuhinjski noži (M. = 1:3).

ordnung verbindet.²³ Trotz eines unbestreitbaren Anteils an der Produktion des *ferrum Noricum*, einer beachtlichen Siedlungsgröße (bis zu 10 ha) und einer damit wohl zu verbindenden zentralörtlichen Funktion gibt es bislang auf der Gracarca keine Hinweise auf eine Befestigungsanlage. Auch griff man nur in einem Fall, beim Wassersammelbecken, wohl aus hygienischen Gründen auf römische Bautechnik zurück. Im Gegensatz zum römischen Handelshaus auf dem Magdalenberg liegen am Maria Saaler Berg und auf der Gracarca offenbar Siedlungen der einheimischen, stark keltisierten Bevölkerung vor uns, deren gegenseitiges Verhältnis und Rolle im keltischen Stammesgefüge weiter erhellt zu werden verdient.

Schon für die frühe römische Kaiserzeit mangelt es nicht an Funden im nördlichen Vorfeld der Gracarca, hin zur Drau. Dies dürfte weniger als zwangsweise Umsiedlung denn vielmehr als Reaktion auf römische Wohnkultur und neuartige Erwerbsmöglichkeiten zu verstehen sein, etwa in bezug zur Römerstraße zwischen *Virunum*/Zollfeld und *Celeia*/Celje, zum Tuffsteinbruch in Peratschitzen oder zu einer Lehmgrube in Kleindorf I stehen. Der Kalktuffabbau ist zwar noch nicht durch Werkzeugfunde u. ä. m., indirekt aber durch die Verwendung entsprechender Bausteine - Quader und Keilsteine bei Gewölbekonstruktionen, Pfeilern und Grabbauten - seit augusteischer Zeit belegt.

Grabfunde - Brandbestattungen in Urnen - kamen nahe der Straße *Virunum-Iuenna-Celeia* im Bereich Peratschitzen/Srejach mehrfach, zuerst 1905 beim Bau der "k.-k. priv. Südbahngesellschaft", ans Licht.²⁴ Zu den Altfunden zählen neben einer eisernen Schere, einer bronzenen Gürtelschnalle und einer Urne zwei qualitätvolle Krüge (*Lagynoi*), von denen einer (Form 479) bei einem Bombenanschlag auf das Stadtmuseum Völkermarkt im Jahre 1979 verloren ging, der andere (Form 477) erhalten blieb. Beide Krüge datieren ins frühe 1. Jahrhundert n. Chr., sind etwas älter als ein ähnliches Stück, das zuletzt in einem Brandgrab im nahen Eberndorf²⁵ ans Licht kam.

Ende der 50er Jahre konnte ein Brandgrab auf einer zungenförmigen Hochterrasse knapp über

den Kalktuffbrüchen von Peratschitzen²⁶ näher untersucht werden. Unter den Streufunden im Umfeld finden sich auch spätkeltische Gefäßbruchstücke, darunter sog. Graphittonware. Die 0,6 m hohe rechteckige Grabgrube (1,05 x 1,4 m) war mit roh behauenen Tuffbrocken ohne die Verwendung von Mörtel ausgekleidet worden. Der Boden der Grabkammer war mit einer 15 cm starken asche- und kohlehaltigen Schicht, den Rückständen des Scheiterhaufens, bedeckt. An der nördlichen Schmalseite der Grabkammer standen ein großer, mit einem Gittermuster verzierter Topf (H. 22 cm), der als Urne diente und neben dem Leichenbrand auch Trachtelemente und ein kleines eisernes Messer enthielt, sowie zu seinen Seiten je ein kleineres Gefäß, eines davon ein Becher. Sie zeigen Trink- und Speisebeigaben an, denen das kleine Messer zuzuordnen ist. Die erhaltenen Trachtelemente sind zwei bronzene Fibeln provinzialrömischer Machart (Typ der kräftig profilierten Fibel), ein einfacher bronzener Fingerring und ein bronzener offener tordierter Armreif mit Ringöse (Dm. 8 cm). Der Grabfund datiert damit in die erste Hälfte des 1. Jahrhunderts n. Chr. und ist einer durchschnittlich ausgestatteten Frau zuzuweisen.

Dem ist ein einfacher marmorner Grabtitulus (40,9 x 51,5 cm) anzufügen, der 1988 beim Pflügen in Srejach²⁷ beobachtet wurde. Die Bearbeitungsspuren von Spitz- und Flachmeißel sind noch gut zu erkennen. Die Inschrift mit den knapp 5 cm hohen Buchstaben lautet: *Iuvenalis / et Bausu B(- - -) / H(- - -) ser(vi) v(ivi) f(ece) runt sibi / et Ursulo f(ilio) / an(norum) XXV*. Das heißt: Juvenalis und Bausu, Sklaven des B(.....) H(.....), ließen (das Grabmal) bei Lebzeiten für sich und für ihren Sohn Ursulus errichten, der im Alter von 25 Jahren starb. Der Name Juvenalis leitet sich von der Bezeichnung des jugendlichen Lebensalters ab und ist als Cognomen durchaus geläufig. Der Name seiner Gattin ist keltischen Ursprungs (kelt. Bauson [männl.] bzw. Bauso [weibl.]), die Endung auf -u bei keltischen Frauennamen sehr geläufig. Wessen Sklaven die beiden waren, ist wegen der starken Kürzung (B. H.) nicht mehr zu entschlüsseln; man könnte rein spekulativ an die in Kärnten gut

²³ R. Egger, C. Praschniker, Ausgrabungen auf dem Maria-Saaler Berge, *Carinthia* I 126, 1936, 87-92; A. Ogris, Eine keltische Fundmünze vom Maria Saaler Berg, *Carinthia* I 173, 1983, 111 f. - Möglicherweise sind dieser Siedlung die Grabfunde von Atschalas im Norden Klagenfurts zuzuweisen: H. Müller-Karpe, Zeugnisse der Tauriskier in Kärnten, *Carinthia* I 141, 1951, 626, 634, Abb. 6: 1-6.

²⁴ F. Glaser, Eine römische Grabinschrift aus Srejach (Jauntal), *Carinthia* I 179, 1989, 53 mit Anm. 9.

²⁵ Ders., Archäologisches vom Hemmaberg und aus dem Jauntal, *Carinthia* I 174, 1984, 40 ff.

²⁶ H. Dolenz, Zwei römerzeitliche Gräberfunde aus dem Jauntale in Kärnten, *Carinthia* I 150, 1960, 625 ff.

²⁷ Glaser (Anm. 24) 51 ff.

bezeugte Familie der Barbier denken. Der Sohn der beiden trgt einen Namen mit dem auerst gebruchlichen Wortstamm Urs-, d. h. Bär. Anlaß fr die Errichtung des Grabmales war der frhe Tod des Sohnes. Aus den Bearbeitungsspuren des Grabtitulus lßt sich rekonstruieren, da die Inschrift einst in einem einfachen, aus Bruchsteinen gemauerten Grabbau eingelassen war, der sich ber einem Grab der oben beschriebenen Form befand.

Zuletzt wurden rmische Grabfunde der Zeit um 100 n. Chr. aus Kleindorf I bekannt,²⁸ darunter ein Soldatenteller und eine einfache Urne mit profiliertem Rand. Ein qualitvtoller marmorner Frauenkopf mit einheimischer norischer Haube, einer sog. Modiusmtze, ist diesen Grabfunden zuzuordnen. Die beiden Friedhfe in der Zone zwischen Gracarca bzw. Klopeiner See und Drau erbrachten insbesondere Funde aus dem 1. Jahrhundert n. Chr. Mit ihnen ist die frhe Siedlungsverlagerung von der Gracarca nach Norden gut zu belegen.

Rmische Mnzen wurden nahe der Draubrcke bei St. Marxen, am "Rmerweg" in Klopein (As des Nerva [96–98 n. Chr.]) und in Grabelsdorf (Domitian [81–96 n. Chr.]) aufgelesen.²⁹ Sie knnen siedlungsgeschichtlich nicht weiter ausgewertet werden. Isoliert bleiben derweil auch die rmischen Marmorfragmente aus Grabelsdorf. Rmische Funde, vor allem Fibeln, kamen auch reichlich am Steiner Berg ans Licht, wobei man an ein Heiligtum denken knnte.

Aus Goritschach bei Mchling am Sdwestfu des Steiner Berges, schon in der Gemeinde Rckersdorf, kennt man Teile einer rmischen villa(?) aus dem 3. Jahrhundert n. Chr.³⁰ Zu ihrer Ausstattung gehren Reste feiner Wandmalerei, Marmorverkleidung und eine Hypokaustenheizung. Wahrscheinlich sind die "Rmersteine" in der Kirche von Stein mit den zu dieser villa gehrigen Grabbauten zu verbinden. An der sdlichen Auuenmauer dieser Kirche findet sich ein Seitenpilaster von einer rmischen Grabdikula, der mit einem Akanthusrankenmotiv verziert ist. In der Altarmensa des Seitenaltares, der den Grabschrein der Hildegard von Stein trgt, ist ein rmischer Grabtitulus (1,0 x 0,73 m) aus dem 2./3. Jahrhundert vermauert:³¹ *Pusio / C(ai) Valen/tini Fla/vi ser(vus) v(ivus) f(ecit) / s(ibi) [et T]rtiae / c[on](iugi) p[ri]en(tissimae) et / Boniatae / socre*. Das hei: Pusio, der Sklave des Caius Valentinius Flavius hat (das Grabmal) zu Lebzeiten fr sich und seine frmmste Gattin Tertia und die Schwiegermutter (richtig: *socrui*) Boniata errichtet. Alle Personen tragen lateinische Namen. Die Buchstaben der Inschrift werden von oben nach unten je Zeile immer kleiner, von 10 cm Hhe bis zu 4,3 cm Hhe. Die nachtrgliche AusmeiBelung in der 5. und 6. Zeile diente zur Aufnahme der Reliquien im Altar. Vor der Kirche lagen in den 30er Jahren zwei Marmorquader, die ebenfalls als Grabspolien anzusehen sind. Zwei Glasflschchen unter den Reliquien der hl. Hildegard gelten als rmerzeitliche Balsamarien.

Poznokeltske in zgodnjerimske najdbe na obmoju Gracarce ob Klopinskem jezeru (Spodnja Koroška)

Povzetek

Hrib Gracarco na jugovzhodnem bregu Klopinskega jezera na Spodnjem Koroškem sestavljajo trije vrhovi (*sl. I*): Šentjurij na vzhodu (625 m nm. v.), Gracarca na sredi (687 m nm. v.) in Dreiseenblick na zahodu (672 m nm. v.). Višinsko naselje se tako dviga nad jezerom za okoli 200 m, nad rikarsko visoko teraso na jugu pa za okoli 100 m. Vrh Gracarce ima obliko podolgovatega hrbita, ki se razprostira od severovzhoda proti jugozahodu ter ima strmo severno in južno poboje. Na severnem so številne terase. Na zahodnem delu se vleeta dva kraka proti severu oz. jugu. Zaradi korenagrad- v imenu

je že Oswald Menghin domneval, da je tu stalo prazgodovinsko naselje. Domneva je bila v tridesetih letih dokazana. Franz X. Kohla, častni kustos Deželne muzeja v Celovcu, je v petdesetih in šestdesetih letih opravil prve raziskave naselja in na tej podlagi izoblikoval posamezne delne ugotovitve. Do zdaj je ostala nedokazana njegova domneva o zelo velikem gradišču.

Deželni muzej za Koroško od leta 1992 dalje ponovno arheološko raziskuje Gracarco. Takoj se je izkazalo, da povsod vidne terase niso bivalne terase ali zravnani nasipi, ampak

²⁸ P. Gleirscher, *Fundber. Österr.* 31, 1992, 476 f.

²⁹ Unpubl.; Landesmuseum für Kärnten, Klagenfurt.

³⁰ F. Jantsch, *Archäologischer Fundbericht* 1931, *Carinthia* I 122, 1932, 31 ff.; H. Kenner, *Antike römische Wandmalerei in Kärnten*, *Carinthia* I 140, 1950, 168 f.

³¹ F. Jantsch, *Archäologischer Fundbericht* 1937, *Carinthia* I 128, 1938, 116.

da gre za visokosrednjeveške kmetijske terase, morda za vinograde (sl. 2). Srednjeveško terasiranje, ki se verjetno pojavlja tudi na številnih v literaturi omenjenih naseljih s terasami na Koroškem, je povzročilo velike spremembe, ostanki železnodobnega naselja so bili močno uničeni. Pri raziskovanjih so bili večinoma odkriti le deli hiš. Najbolje ohranjena (sl. 3) je bila zgrajena iz lesenih soh, oddaljenih med seboj okrog 3 m. Stale so na večjih kamnih, ki so bili v vogalu podvojeni (sohasta gradnja). To tehniko gradnje je mogoče še zdaj videti na kozolcih v Ziljski dolini. Sredi severnega pobočja je že Kohla odkril vodni zbiralnik (sl. 4), vendar o njem ni podrobneje poročal. Zidovi so zidani z malto, notranji omet ima primešane veliko zdrobljene opeke. Prostornina je znašala od okrog 100.000 do 150.000 l. Takšno tehniko gradnje so v poznokeltskem času obvladali samo zidarji naselja na Štalenskem vrhu, kjer je bil odkrit podoben vodni zbiralnik. Medtem ko so se prebivalci Gracarce glede bivalne kulture držali starega izročila, so pri oskrbi z vodo uporabljali najnovejšo tehniko.

Gospodarsko vlogo velikega, verjetno središčnega naselja na Gracarci osvetljujejo tudi številni ostanki predelave kovin. Na okroglem ilovnatem podu so bili odkriti volkovi z 1,5 do 1,8 % ogljika. Gre za železo z zelo velikim deležem ogljika, ki ga je ravno še mogoče kovati. Enako je znano tudi na Štalenskem vrhu. Najdbe z Gracarce sodijo v celoti v čas od začetka starejše železne dobe (Ha B3) do konca mlajše (LT D2). Roparski iskalci so z detektorji kovin našli mnogo zelo kakovostnih poznokeltskih najdb (sl. 5), pri katerih pa najdiščni podatki niso popolnoma zanesljivi. Te najdbe kažejo na gospodarsko močno naselje, verjetno v času, ko je bil poleg Gracarce poseljen tudi Dreiseenblick.

Na začetku rimske dobe je bilo naselje očitno hitro zapuščeno. Zgodnjerimski grobovi na območju, ki se razteza severno od tod do Drave, so verjetno v zvezi z novimi gospodarskimi možnostmi (cesta, kamnolom lehnjaka, glinokopi).

Dr. Paul Gleirscher
Landesmuseum für Kärnten
Abteilung für Ur- und Frühgeschichte
Museumgasse 2
A-9021 Klagenfurt

Spätkeltische und römische Siedlungen des 1. nachchristlichen Jahrhunderts im Stadtgebiet von Savaria

Dénes GABLER

Izveček

K poznavanju velikega prehoda prazgodovinske dobe v rimsko so prispevala pomembna izkopavanja in topografski pregledi na mestnem območju Savarije (utrjeni naselji Szentvid pri Velemu in Ostffyasszonyfa). Ker konca teh utrjenih naselij ni mogoče točno določiti, pride v poštev kateri koli datum predklavdijskega časa. Majhno število ravninskih naselij poznega latena je morda posledica pomanjkljive raziskanosti; ni pa tudi izključeno, da je redko poselitev povzročila izselitev Eraviskov. Poznokeltska naselja so pretežno na obrobju območja. Pri izkopavanju rimske ceste postaje v Sárvarju smo lahko ugotovili nadaljevanje izdelave keramike vrste LT D v flavijski čas. Redni promet blaga po jantarski cesti je verjetno stekel potem, ko je bil v Karnuntumu zgrajen stalni legijski tabor. Ozemlja Savarije v predklavdijskem času Rimljani verjetno niso naselili. Veterane 15. legije Apollinaris so naselili šele ob ustanovitvi kolonije. Zgostitev nagrobnikov Italikov je opazna vzhodno oziroma severovzhodno od Savarije. Na istem območju je večina podeželskih vil. Staroselci so izpričani z napisi le na zahodnih, hribovitih območjih province. To, da o staroselskem prebivalstvu, ki je živel tudi v mestu, po ohranjenih napisih ni mogoče sklepati, dokazuje, da je bilo potisnjeno močno v ozadje. Na obrobju pa je mogoče najti gomile in vikuse - vaška naselja s keramiko vrste LT D.

In meinem Beitrag möchte ich mich mit den spätkeltisch-frührömischen Siedlungsverhältnissen am mittleren Abschnitt der Bernsteinstraße und dessen weiterer Umgebung befassen. Sowohl im römischen Stadtgebiet von Savaria als auch auf dessen Munizipalterritorium fanden in den letzten Jahrzehnten bedeutende Grabungen und Geländeforschungen statt, die mit wichtigen ar-

Abstract

The major transition from the prehistoric to the Roman period has been illuminated by important excavations and topographic surveys in the urban territory of Savaria (the fortified settlements of Szentvid near Velem and Ostffyasszonyfa). As the end of these fortified settlements cannot be determined exactly, they are dated broadly to the pre-Claudian period. The small number of lowland settlements of the late La Tène period is perhaps a result of insufficient research, but it is also not excluded that the scarce settlement density could have caused the emigration of the Eravisci. The late Celtic settlements were primarily located on the borders of the territory. During the excavation of the Roman road station at Sárvár, it was possible to establish the continued production of pottery types of the La Tène D in the Flavian period. The regular transport of goods on the Amber Road probably began to flow after the construction of a permanent legionary camp at Carnuntum. The Savaria territory was probably not settled by the Romans in the pre-Claudian period. Veterans of the *legio XV Apollinaris* settled it only after the foundation of the colony. Dense tombstones of Italic settlers can be noted to the east and the northeast of Savaria. The majority of the *villae rusticae* were also located in the same area. Autochthonic inhabitants are attested on inscriptions only in the western, hilly parts of the province. The fact that the indigenous population that also lived in the urban center was not represented on the preserved inscriptions proves that it was greatly pushed into the background. It is possible to find tumuli and *vici* (village settlements) with pottery of the La Tène D type in the border areas.

chäologisch-siedlungshistorischen Evidenzen zur Kenntnis über den großen Epochenwandel (den Übergang von der prähistorischen zur Römerzeit) beitragen.

Unter diesen Arbeiten verdient vor allem die Erforschung der befestigten spätkeltischen Siedlungen, der Oppida, hervorgehoben zu werden. Seit 1988 wird in französisch-ungarischer Zusam-

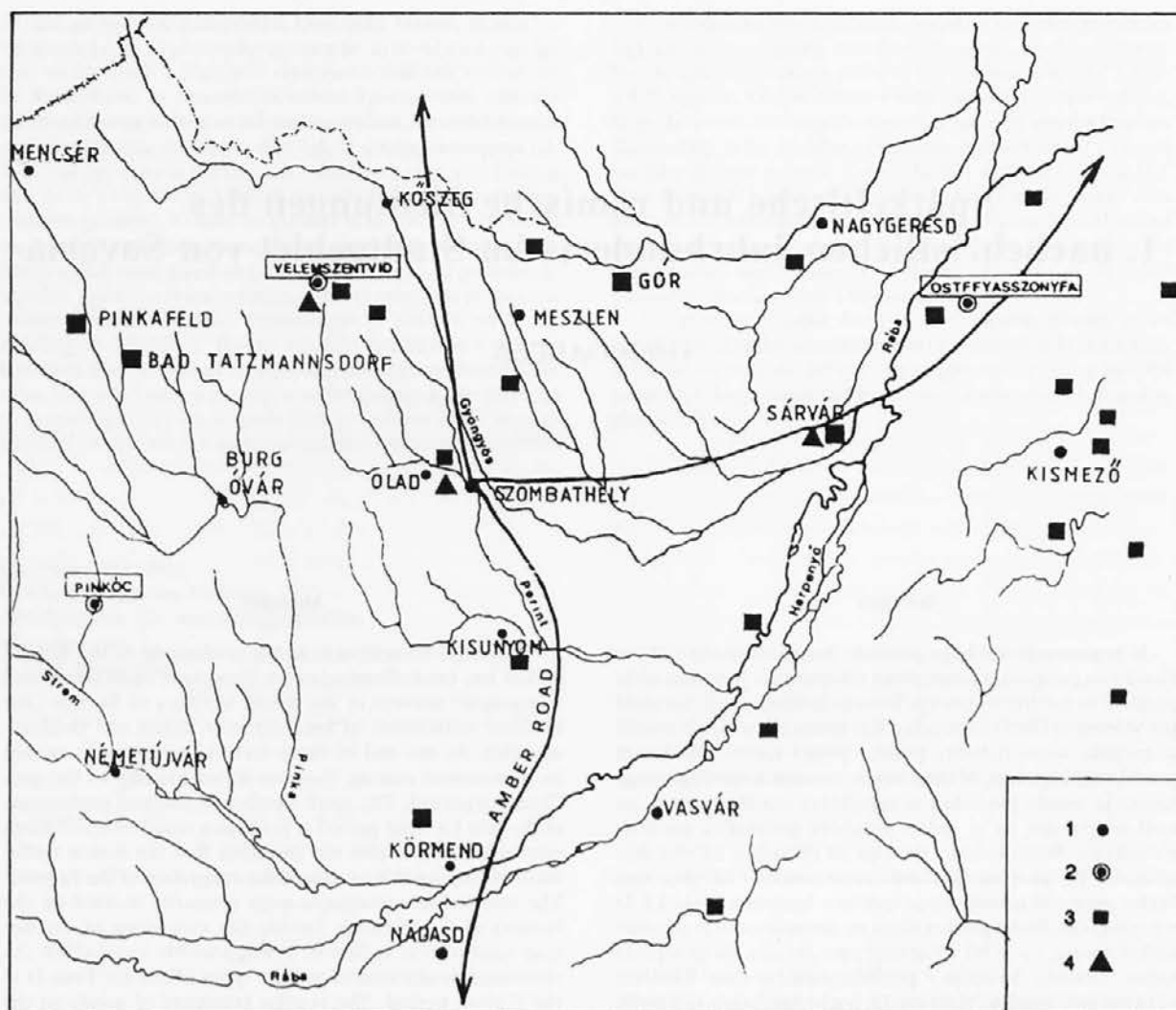

Abb. 1: Das Territorium von Savaria in der vorrömischen Eisenzeit bis zur Regierungszeit des Claudius (La-Tène-D-Funde und keltische Münzen). 1 Einzelfunde keltischer Münzen, 2 Hortfund keltischer Münzen, 3 Spätlatène-funde, 4 Münzen des Augustus.

Sl. 1: Ozemlje Savarije v poznolatskem in zgodnjerrimskem obdobju do vlade cesarja Klavdija (najdbe stopnje LT D in keltski novci). 1 posamezne najdbe keltskih novcev, 2 zakladna najdba keltskih novcev, 3 poznolatske najdbe, 4 Avgustovi novci.

menarbeit die bekannte Siedlung von Velem-Szentvid freigelegt;¹ über die Ergebnisse der neueren Ausgrabungsreihe berichtete das von M. Szabó, O. Buchsenschutz und J.-P. Guillaumet geleitete Forscherteam bislang in vier Studien; zwei weitere Aufsätze bzw. Zwischenberichte sollen in diesem Jahr bzw. 1995 erscheinen.² Die Grabungen erbrachten den Beweis, daß die Errichtung der großen Schanze in Velem, die von der Zitadelle in Richtung Nordosten verläuft, in die

Periode La Tène D datiert werden kann.³ Unsere Quellen reichen nicht aus, um den Zeitpunkt der römerzeitlichen Aufgabe der befestigten spätlatènezeitlichen Siedlung, des Gewerbe-, Handels- und Verwaltungszentrums, zu bestimmen. M. Károlyi, die in dem Erdwall zu Beginn der 70er Jahre forschte, hatte früher aufgrund einer Augustusmünze und einiger römischer Gefäße daran gedacht, daß es dazu irgendwann nach dem Tode des Augustus gekommen sein dürfte, als man

¹ O. Buchsenschutz, V. Csérményi, J.-P. Guillaumet, M. Szabó, *Acta Arch. Acad. Sc. Hung.* 42, 1990, 45-54; dies., *Savaria* 19/2, 1990, 7-37; Z. Czajlik, *Acta Arch. Acad. Sc. Hung.* 45, 1993, 317-347; M.-P. Horard, *Acta Arch. Acad. Sc. Hung.* 44, 1992, 415-428.

² M. Szabó, J.-P. Guillaumet, V. Csérményi, *Acta Arch. Acad. Sc. Hung.* 46, 1994, 107-126; P. Barral, J.-P. Guillaumet, Cl.-A. Paratte, M. Szabó, *Fundber. Österr.* (im Druck).

³ O. Buchsenschutz, V. Csérményi, J.-P. Guillaumet, M. Szabó, *Savaria* 19/2, 1990, 22.

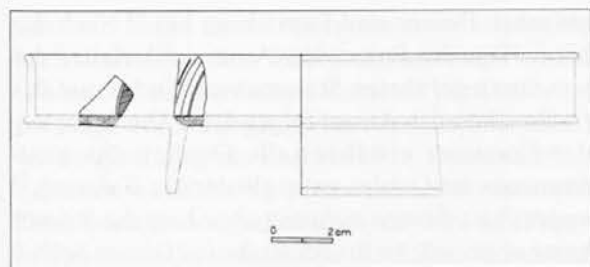

Abb. 2: Terra-sigillata-Teller der Form Conspectus 20 vom Szentvid bei Velem.

Sl. 2: Krožnik tere sigilate vrste Conspectus 20 s Szentvida pri Velemu.

das Legionslager in Carnuntum ausbaute, also ständige Garnisonen an der Donau stationierte.⁴ Ausgehend vom Zeugnis zweier claudischer bzw. nachclaudischer padanischer Sigillaten des Typs Goudineau 39 c (Abb. 2) sowie vom revidierten Anfangsdatum für den Ausbau von Carnuntum als dauerhaftes Legionslager schlug ich eine Modifizierung des obigen Zeitpunktes (etwa um ein viertel Jahrhundert später) vor.⁵ Das Ende der befestigten Siedlung und des Erdwallsystems kann damit in Verbindung gebracht werden, und ich habe ihre Zerstörung durch Brand, die auch in anderen befestigten Siedlungen (Budapest-Gellértberg, Ostffyasszonyfa) der La-Tène-D-Zeit zu beobachten ist, in die Zeit Ende der 30er bzw. die 40er Jahre des 1. Jhs. n. Chr. datiert - wobei ich einen Zusammenhang zum Ende der Besiedlung auf dem Magdalensberg nach 45 n. Chr. sowie zur Gründung von Savaria und der *coloniae* in Noricum sah.⁶ Für die neuerrichtete römische Stadt hätte die keltische befestigte Siedlung zweifellos eine potentielle Gefahr bedeutet, da sie gegebenenfalls auch den Verkehr auf der für Rom lebenswichtigen Bernsteinstraße - der Nachschubroute für Carnuntum - verunsichern konnte.

Diese Argumente markieren jedoch im Höchstfall den Zeitpunkt, in dem die Siedlung von Velem infolge des Verlassens oder einer Zerstörung ihre strategische Bedeutung verloren haben dürfte. Wir wissen nicht, ob die früher zum Vorschein gelangten Funde - darunter Kniefibeln des 2.-3. Jhs.⁷ und sogar spätrömische Keramik - mit einer weiterlebenden Kultstätte oder einer bescheideneren, eine der Funktionen des früheren protourbanen Zentrums beibehaltenden und sich aus dem spätlatènezeitlichen Vorgänger organisch entwickelnden Siedlung bzw. einer Neuansiedlung im 3.-4. Jh. mit Wachturm⁸ oder Fliehbürg in Verbindung zu bringen sind. Da sich die Zeit des Endes der spätkeltischen Siedlung mit Hilfe dieser Funde nicht eindeutig bestimmen läßt, käme aus den der claudischen Zeit vorangehenden Jahrzehnten jeder beliebige Zeitpunkt in Betracht.

Im großen und ganzen trifft dasselbe für die von M. Károlyi mustergültig freigelegte befestigte Siedlung Ostffyasszonyfa zu, wo überhaupt keine römischen Funde ans Tageslicht kamen.⁹ Auch diese befestigte Anlage dürfte von den Römern spätestens in den 30er Jahren zerstört worden sein, als sie an der Raab-Mündung das Kastell Arrabona ausgebaut¹⁰ und dessen Nachschubroute - die später im Itinerarium Antonini (262-263) ebenfalls erwähnte Straße von Savaria nach Arrabona - in der Nähe der Földvár (Erdburg)-Meierei in Ostffyasszonyfa am Flußübergang der Raab, in Sitke, auch durch eine Militärstation gesichert¹¹ hatten. Die Bewohner der verlassenen befestigten Anlage siedelten sich vermutlich in der Umgebung an.

Die offenen Siedlungen der Späteisenzeit wurden nicht erschlossen; ihre Lage dürften die bei Geländebegehungen und Rettungsgrabungen gesammelten La-Tène-D-Keramiken, Eisengegenstände oder Bronzefunde, eventuell als

⁴ M. Károlyi, *Acta Arch. Acad. Sc. Hung.* 37, 1985, 417.

⁵ D. Gabler, *Antaeus* 19-20, 1990-1991, 54.

⁶ Zu den norditalischen Sigillaten auf dem Szentvid bei Velem s. Gabler (Anm. 5) 66, Anm. 35 und ders. in: *Roman Frontier Studies 1989* (Hrsg. V. A. Maxfield, M. J. Dobson, Exeter 1991) 428-429. Eine ähnliche Brandschicht mit römischen Funden (*militaria*) aus Bratislava s. L. Zachar, *Zbor. Slov. nár. múz. Hist.* 22, 1982, 48 f.

⁷ Zu den römischen Funden s. K. Miske, *Die prähistorische Ansiedlung Velem St. Vid 1, Beschreibung der Raubbaufunde* (Wien 1908) 50, 71; J. Hampel, *Arch. ert.* 18, 1898, 444; I. Kovrig, *A császárkori fibulák főformái Pannoniában* (Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien), Diss. Pann. II 4 (Budapest 1937) Taf. 4: 31; 5: 42, 45, 47; 6: 57; 7: 68; 9: 81-82; 10: 99; 19: 195; E. Patek, *A Pannoniai fibulatípusok elterjedése és eredete* (Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen in Pannonien), Diss. Pann. II 19 (Budapest 1942) Taf. 1: 4; 22: 7; 25: 4.

⁸ M. Fekete, *Régészeti Füzetek* 37, 1984, 32; G. Bándi, M. Fekete, *Régészeti Füzetek* 34, 1981, 23. Römische Keramik wurde auch auf dem Braunsberg gefunden - s. O. H. Urban, *Carn. Jb.* 1987, 271.

⁹ Károlyi (Anm. 4).

¹⁰ E. Szőnyi, *Alba Regia* 19, 1982, 136; dies. in: *Actes des 14. Internationalen Limeskongresses 1986 in Carnuntum, Röm. Limes in Österr.* 36 (Wien 1990) 667-668; D. Gabler, E. Szőnyi, P. Tömka in: *Towns in medieval Hungary* (Hrsg. L. Gerevich, Budapest 1990) 11.

¹¹ T. Buócz in: *Sárvár monográfiája* (Szombathely 1978) 67-76.

Streifunde aufgetauchte keltische Münzen (hauptsächlich Prägungen des Typs Velem-Szentvid) oder Münzschätze markieren (Abb. 1).¹² Die eigentliche Forschung der La-Tène-D-Siedlungen in diesem Gebiet begann vor anderthalb Jahrzehnten. M. Károlyi führte in Kőszegszerdahely, Lukácsháza¹³ sowie in der Gemarkung von Kisúnyom Prospektionsarbeiten und kleinere Sondierungsgrabungen durch, wo sie Abfallgruben freilegte, die auch bemalte La-Tène-D-Keramik enthielten. Neuere Geländebegehungen wurden von G. Kiss, F. Derdák und O. Sostaries durchgeführt (Pósfa, Csepreg, Harasztifalu),¹⁴ die ebenfalls La-Tène-D-Funde registrieren konnten. G. Ilon stieß bei einer großangelegten Grabung zwischen 1991-1993 am Fundort Gőr-Kápolna Hügel auf spätkeltische Siedlungsobjekte.¹⁵ Die geringe Zahl spätlätenezeitlicher Siedlungen steht vermutlich mit der mangelhaften Erforschung in Zusammenhang.¹⁶ Allerdings ist nicht auszuschließen, daß die spärliche Besiedlung¹⁷ auch eine Folge der Abwanderung der in dem boisch-auriskischen Stammesverband lebenden Eravisker sein könnte, der nach dem Dakerkrieg um 45 v. Chr. auseinanderbrach. Zurecht nimmt die Forschung an, daß das Siedlungsgebiet der Eravisker/Aravisker ursprünglich in Westpannonien gewesen sein dürfte, die erst später, vielleicht kurz vor der römischen Eroberung,¹⁸ in das Gebiet südlich des Donauknies umsiedelten. Auf diese Abwanderung deuten nicht nur das im Volksnamen Aravisci bewahrte Bewußtsein des früheren Siedlungsgebietes,¹⁹ sondern auch die engen - in materieller und geistiger Kultur gleichermaßen nachweisbaren - Beziehungen

zwischen Boiern und Eraviskern hin.²⁰ Nach der Niederlage der Boier, dem Auseinanderfallen des von ihnen geführten Stammesverbandes und der - wahrscheinlich darauf folgenden - Abwanderung der Eravisker erwähnen die Quellen das westpannonische Gebiet zwar als *deserta Boiorum*,²¹ ungeachtet dessen nahmen aber hier die Römer keine unbesiedelte Einöde in Besitz. Diesen Schluß läßt nicht nur die keltische Namensgebung auf den römischen Inschriften im 1. und 2. Jh. n. Chr., sondern auch ein bei Plinius erwähnter Volksname zu.²² Bei den am Oberlauf des Arrabo lebenden Arabiates handelt es sich vermutlich um ein Restgruppen der Boier und Eravisker einschließendes keltisches Konglomerat auf dem Territorium von Savaria.²³

Häufig findet man spätkeltische Fundorte in erster Linie entlang des Flusses Raab bzw. in den Gebieten östlich davon. Ein Teil birgt auch römisches Fundmaterial, wie der im letzten Jahrzehnt untersuchte Fundort Sárvár-Végh Mühle, wo im Fundgut einer römischen Straßenstation vereinzelt La-Tène-D-Schüsseln mit eingezogenem Rand und Graphittonware vorkommen.²⁴ Ein latènezeitliches Siedlungsobjekt konnten wir an diesem Fundort bislang - nach 10 Grabungskampagnen - nicht finden; die hier entdeckten Typen sind kein Beweis für die lokalen späteisenzeitlichen Vorläufer, sondern deuten mit Sicherheit auf die Beziehungen einer nahe gelegenen Siedlung der Urbevölkerung zur römischen Straßenstation hin. In Verbindung damit erhebt sich die Frage, wie lange die La-Tène-D-Keramik - in ihrer ursprünglichen Form und nicht als Einfluß - weitergelebt

¹² Ö. Gohl, *Arch. ért.* 22, 1902, 327; ders., *Num. Közl.* 5, 1906, 1-5; ders., *Num. Közl.* 10, 1911, 32-70; M. Dessewffy, *Arch. ért.* 36, 1916, 46; K. Pink, *Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn*, Diss. Pann. II 15 (Budapest 1939) 159; K. Miske, *Num. Közl.* 9, 1910, 100-104; A. Kerényi, *Num. Közl.* 52-53, 1953-1954, 3-4; ders., *Fol. Arch.* 11, 1959, 55.

¹³ Károlyi (Anm. 4) 408. Die Rettungsgrabungen wurden 1968-1972 durchgeführt.

¹⁴ Harasztifalu 084 - Prospektionsarbeit 1988 (F. Derdák, G. Kiss), Pósfá 0134 - Geländebegehung 1989 (F. Derdák, G. Kiss) - Ortsakten des Savaria Museums, Szombathely.

¹⁵ J. Dénes, G. Ilon, *Régészeti Füzetek* 44, 1992, 10; 45, 1993, 10.

¹⁶ Zu den spätlätenezeitlichen Fundorten s. I. Hunyady, *Die Kelten im Karpatenbecken*, Diss. Pann. II 18 (Budapest 1942, 1944) Taf. 75: 10, S. 147; L. Franz, A. R. Neumann, *Lexikon ur- und frühgeschichtlicher Fundstätten Österreichs* (Wien 1965) I (Bad Tatzmannsdorf, Oberwart); M. Kaus, Pinkafeld, *Fundber. Österr.* 26, 1987, 225.

¹⁷ E. Tóth, *Die Obere Wart* (Hrsg. L. Trieber, Oberwart 1977) 82.

¹⁸ J. Fitz, *Acta Ant. Acad. Sc. Hung.* 6, 1958, 395.

¹⁹ C.-J. Guyonvarc'h, *Arrabona* 5, 1963, 91 f.; dazu J. Fitz, *Alba Regia* 4-5, 1963-1964 (1965) 255; früher C. Goos, *Archiv für siebenbürgische Landeskunde* 13, 1876, 460.

²⁰ Fitz (Anm. 18); Tóth (Anm. 17); A. Mócsy, *Antik tanulmányok* 15, 1968, 275.

²¹ Über die Frage der *deserta Boiorum* s. I. Borzsák, *Die Kenntnisse des Altertums über das Karpatenbecken*, Diss. Pann. I 6 (Leipzig 1936) 31; B. Saria in: *Omăgiu lui Constantin Daicoviciu* (Bucureşti 1960) 497; A. Mócsy in: *PWRE Suppl.* 9 (1962) 534; E. Tóth, *Arch. vest.* 31, 1980, 81-82.

²² Plinius, *n.h.* III 147; A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia* (London, Boston 1974) 54, 66.

²³ Das Siedlungsgebiet der Boier war das Leithatal - s. J. Fitz in: *Onomastique latine. Colloques intern. du Centre National de la Recherche Scientifique* (Paris 1977) 395-398.

²⁴ D. Gabler, *Comm. Arch. Hung.* 1991, 58, 72.

hat; wie lange jene Töpfereien tätig waren, die nach den technischen Traditionen und dem Formenschatz der vorrömischen Keramik produzierten. Im Zuge der Freilegung einer spätkeltisch-römischen Siedlung im Kapos-Tal in Ostpannonien erhielten wir darauf eine überraschende Antwort.²⁵ Dort fanden wir nämlich auch auf dem Siedlungsniveau der in die erste Hälfte des 2. Jhs. datierbaren Siedlungsobjekte noch sehr viel La-Tène-D-Ware, die sich in nichts von der vorrömischen Keramik unterscheidet. In den von römischen Straßen durchquerten, große Bedeutung besitzenden Gegenden des Territoriums von Savaria stellt sich, ebenso wie in den Randgebieten, die Situation anders dar, zumindest soweit man es aufgrund der bisherigen Beobachtungen beurteilen kann.

Ungeachtet der geringen Zahl an La-Tène-D-Funden sollten die Grabungsbeobachtungen von Sárvár nicht unterschätzt werden. Hier stießen wir unter der römischen Straße auf einen während der Markomannenkriege, vermutlich im Jahre 170 n. Chr. zerstörten Pfostenbau und in dessen Nähe auf zahlreiche Speicher- und Abfallgruben.²⁶ Diese Objekte durchschnitten die Fundamentgräbchen eines früheren Holzbaus. Wir fanden dessen Hauptgebäude und Umfassung und konnten die Länge der Umfassung bestimmen. Der Holzbau, eine Straßenstation, hatte die größte Ausdehnung; auf ihrem Gelände - in dem dazugehörigen Niveau und den Auffüllungen - kamen überall flavische Sigillaten aus Südgallien zum Vorschein. La-Tène-D-Keramik fanden wir unter dem Niveau sowie in der Schicht dieses Holzbaus, das bedeutet, daß ihre Benutzung (und Produktion) in die vorflavische Zeit gesetzt werden kann. Nur selten dürfte das eine oder andere Stück als Überbleibsel in die Siedlung am Ende des 1. Jhs. gelangt sein.²⁷

1993 entdeckten wir unter dem Holzbau einen weiteren Pfostenbau (Abb. 3) sowie zwei Gruben, die das Fundamentgräbchen des Holzbaus schnitt.

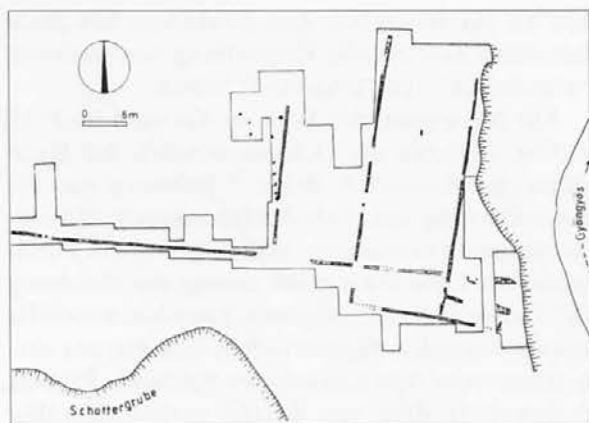

Abb. 3: Römische Straßenstation von Sárvár (unter dem flavischen Holzbau ein frühromischer Pfostenbau).
Sl. 3: Rimska cestna postaja v Sárvárju (pod leseno flavijsko stavbo je zgodnjerimska stojkasta stavba).

Seine Größe und sein Grundriß konnten noch nicht geklärt werden, doch anhand einer Bildlampe,²⁸ die sich in einem der Pfostenlöcher fand, und einiger römischer Gefäßscherben war er zeitlich zu bestimmen. Demnach käme die Mitte des 1. Jhs. in Betracht, was die in der Straßenschicht sekundär gefundene, aber prägefrische Münze des Claudius sowie eine padanische Sigillata mit dem Bodenstempel L·M·VIR gleichermaßen bekräftigen.²⁹ Die unter dem Niveau des Holzbaus gefundene La Tène D-Keramik läßt sich ohne Zweifel mit diesem frühesten Bau in Verbindung bringen; ihre Benutzung fällt in dessen Belegungszeit, während in das spätere flavische Gebäude nur vereinzelt solche landwirtschaftliche Produkte gelangt sein dürften, die man in Behältern des Typs La Tène D transportiert hat.

Jene La-Tène-D-Gefäße also, deren stratigraphische Lage bestimmbar ist, deuten darauf hin, daß die späteisenzeitliche Keramik Mitte und zum Teil auch in der zweiten Hälfte des 1. Jhs. noch unverändert weiterlebt. Ihre Werkstätten dürf-

²⁵ D. Gabler, K. Ottományi, *Arch. ért.* 117, 1990, 174; D. Gabler in: D. Gabler, E. Patek, I. Vörös, *Studies in the Iron Age of Hungary*, BAR Int. Ser. 144 (Oxford 1982) 73. Über das Fortleben der Spätlatènekeramik s. É. Bónis, *Die spätkeltische Siedlung Gellérthegey-Táborn in Budapest*, *Arch. Hung.* 47 (Budapest 1969) 174, 184; V. Pingel, *Die glatte Drehscheiben-Keramik von Manching*, Ausgr. in Manch. 4 (Wiesbaden 1971) 91 ff.; I. Kappel, *Die Graphittonkeramik von Manching*, Ausgr. in Manch. 2 (Wiesbaden 1969) 51 ff.

²⁶ Gabler (Anm. 24) 72.

²⁷ Ebd. 58.

²⁸ Lampe des Typs Loeschke I c. Der Discus ist mit Satyrmaske, Thyrsosstab und Syrix verziert - vgl. E. Alram-Stern, *Die römischen Lampen aus Carnuntum*, *Röm. Limes in Österr.* 35 (Wien 1989) 109, Taf. 17: 53. Auf der Standplatte sieht man den Namenstempel ...S in Sohlenform. Vgl. L. Plesničar-Gec, *Severno emonsko grobišče*, Kat. in monogr. 8 (Ljubljana 1972) Taf. 37; Grab 135/6; D. Iványi, *Die pannonischen Lampen*, Diss. Pann. II 2 (Budapest 1935) 43, Nr. 96, Taf. 5: 8; E. Szőnyi, *Arrabona* 15, 1973, 5 ff., Taf. 21: 5; Zs. Bánki, *Alba Regia* 18, 1980, 188, Nr. 372, Taf. 17; D. Alicu, *Studii și comunicări de istorie* 1979, 38, Nr. 3; Zs. Pongrácz, *Acta Arch. Acad. Sc. Hung.* 42, 1990, 132, Abb. 8: 320.

²⁹ Gabler (Anm. 24) 57-58.

ten bis zur flavischen Zeit produziert bzw. sich um diese Zeit auf die Herstellung von Keramik "römischen" Typs umgestellt haben.

Mit Annektion des *Regnum Noricum* im J. 15 v. Chr. gerieten die Gebiete westlich der Raab unter die Herrschaft Roms.³⁰ Indessen war die Annektierung nicht sofort mit konkreten Militärmaßnahmen verbunden, und aufgrund des Fundmaterials kann noch nicht einmal die Belebung des Handelsverkehrs registriert werden; römische Importware der augusteischen Zeit ist uns nirgendwo vom Territorium der späteren Savaria bekannt. In dem von Kelten verhältnismäßig spärlich besiedelten Gebiet schuf das Auftauchen der Römer an der Donau - im Einflußbereich ihrer strategisch wichtigen Aufmarschroute, der Bernsteinstraße - eine neue Situation. Auf ihr dürfte das sich im J. 6 n. Chr. für eine Expedition gegen Maroboduus rüstende Heer des Tiberius mit Öl- und Weinlieferungen, Keramik und sonstiger Ware versorgt worden sein. Ungeachtet dessen ist die Straße selbst nicht durch Funde markiert; aus Carnuntum³¹ und der spätlatènezeitlichen befestigten Siedlung von Devín-Dévény aber kennen wir eine solche Menge ins erste Jahrzehnt des 1. Jhs. datierbarer, sowohl territorial, als auch chronologisch isolierter Sigillaten, Amphoren und Fibeln, die nicht auf das Konto der Handelsbeziehungen zwischen Rom und den Oppida geschrieben, sondern nur mit der (einmaligen?) Beliefe-

rung des sich an der Donau rüstenden Expeditionsheeres in Verbindung gebracht werden kann;³² wie auch im Falle der Funde von Staré Hradisko, die sich ebenfalls als Evidenz des von Westen her erfolgten, kurzzeitig erfolgreichen Vormarsches bewerten lassen.³³ (Aus dem Raum Carnuntum sind 4 spätaugusteische Sigillaten bekannt, u.a. vom Gebiet der Palastruine bzw. der *canabae legionis*.³⁴)

Ein regelmäßiger Warenverkehr dürfte sich in römischer Zeit auf der Bernsteinstraße dann entfaltet haben, als das ständige Legionslager in Carnuntum errichtet war - vermutlich Ende der 30er Jahre.³⁵ Damals trat an die Stelle gelegentlicher Transaktionen der ordentliche Handel. Zahlreich ist spättiberisch-claudische Ware nicht nur in Carnuntum vertreten, sondern die frühesten römischen Funde kommen entlang der ganzen Bernsteinstraße auf dem Gebiet von Salla,³⁶ Savaria, Deutschkreutz, Oslip, Weiden am See, Müllendorf und Katzelsdorf vor.³⁷ Diese Fundorte liegen in nahezu regelmäßigen Abständen voneinander entfernt; daraus könnte sich, als Arbeitshypothese, die Annahme ergeben, daß in ihrer Umgebung solche in die Mitte des 1. Jhs. datierbare Militärstationen zu erwarten sind, deren Aufgabe es gewesen sein dürfte, den auf der Bernsteinstraße eintreffenden Nachschub bzw. die Nachschubroute selbst zu sichern. In Zalalövő kam eine solche Militäranlage bereits zum Vorschein,³⁸ die diese Funktion vermutlich bis zum

³⁰ G. Winkler, *Die Reichsbeamten von Noricum und ihr Personal bis zum Ende der römischen Herrschaft*, Sitzber. phil.-hist. Kl. Österr. Akad. Wiss. 261/2 (Wien 1969) 17 ff.; J. Fitz in: *ANRW II* 6 (1977) 555, Anm. 51; Tóth (Anm. 21) 80; H. Vetter, *Zur Geschichte der Ostalpenländer in der Römerzeit*, in: *Der römische Limes in Österreich. Ein Führer* (Hrsg. M. Kandler, H. Vetter, Wien 1986) 21; H. Ubl, *Österreichische Kunsttopographie* 40, Bezirk Oberwart (1977) 21.

³¹ M. Grünwald, *Anz. phil.-hist. Kl. Österr. Akad. Wiss.* 116, 1979, 3 ff.; S. Zabehlicky, *Carnuntum. Canabae legionis. Die Ausgrabungen auf der Flur "Mühlacker" in Bad Deutsch Altenburg, zusammengestellt anlässlich des 14. Internationalen Limeskongresses in Bad Deutsch Altenburg* (Wien 1986) 37.

³² D. Gabler, *Mitt. Ges. Freunde Carnuntums* 3, 1981, 8 ff.; T. Kolník in: *Die römische Okkupation nördlich der Alpen zur Zeit des Augustus. Kolloquium Bergkamen 1989. Vorträge*, Bodenalt. Westfal. 26 (Münster 1991) 73-75. Zu den augusteischen Funden s. F. Krížek, *Acta Rei Cret. Rom. Faut.* 1, 1958, 19; J. Dekan, *Sbor. Fil. fak. Univ. Kom. Musaica* 12, 1961, 55; V. Plachá, K. Pieta, *Arch. rozhl.* 38, 1986, 339 ff.

³³ J. Meduna, *Staré Hradisko* 2, *Katalog der Funde aus den Museen in Brno (Brünn), Praha (Prag), Olomouc, Plumlov und Prostějov*, *Fontes arch. Morav.* 5 (1970) Taf. 3; ders., *Římské importy z keltského oppida Starého Hradiska*, in: *Římské importy* (Hrsg. V. Sakař, Praha 1974) 29 ff., 114 ff.; H. Svobodová, *Arch. rozhl.* 35, 1983, 656 ff.; Kolník (Anm. 32) 80.

³⁴ Rechteckstempel PRIM und M V/ETTI aus der "Palastruine" bzw. "Carnuntum" - s. A. Oxé, H. Comfort, *Corpus Vasorum Arretinorum*, *Antiquitas*, Reihe 3, Bd 4 (Bonn 1968) 2279 a; E. Hudeczek, *Carn. Jb.* 8, 1963-1964 (1965) 79, Abb. 1: 4.

³⁵ Gabler (Anm. 32) 20. Die verschiedenen Datierungen der militärischen Besetzung von Carnuntum: Mócsy vor 20 n. Chr.; Tóth nach 20 n. Chr.; Wells, Grünwald um 35-40 n. Chr.; vgl. A. Mócsy, D. Gabler in: *Studien zu den Militärgrenzen Roms* 3, 13. *Internationaler Limeskongreß Aalen 1983. Vorträge*, *Forsch. u. Ber. z. Vor- u. Frühgesch. in Baden-Württ.* 20 (Stuttgart 1986) 370.

³⁶ Zu den frühesten Sigillaten aus Zalalövő s. D. Gabler, *Acta Arch. Acad. Sc. Hung.* 31, 1979, 381-382; 33, 1981, 325; 34, 1982, 354-355, 361; 41, 1989, 457.

³⁷ D. Gabler, *Italische Sigillaten in Nordwestpannonien*, *Wiss. Arb. a. d. Burgenl.* 51 (Eisenstadt 1973) 13, 21 und 26; O. Urban, *Arch. Austr.* 68, 1984, 82-83.

³⁸ Spuren eines Holz-Erde-Kastells s. F. Redő, *Acta Arch. Acad. Sc. Hung.* 33, 1981, 284, 287. Zur militärischen Bedeutung der Bernsteinstraße s. J. Šašel in: *Actes du IXe Congrès International d'Études sur les Frontières Romaines* (Bucharest, Cologne, Vienna 1974) 193; E. Tóth, *Arch. vest.* 28, 1977, 278.

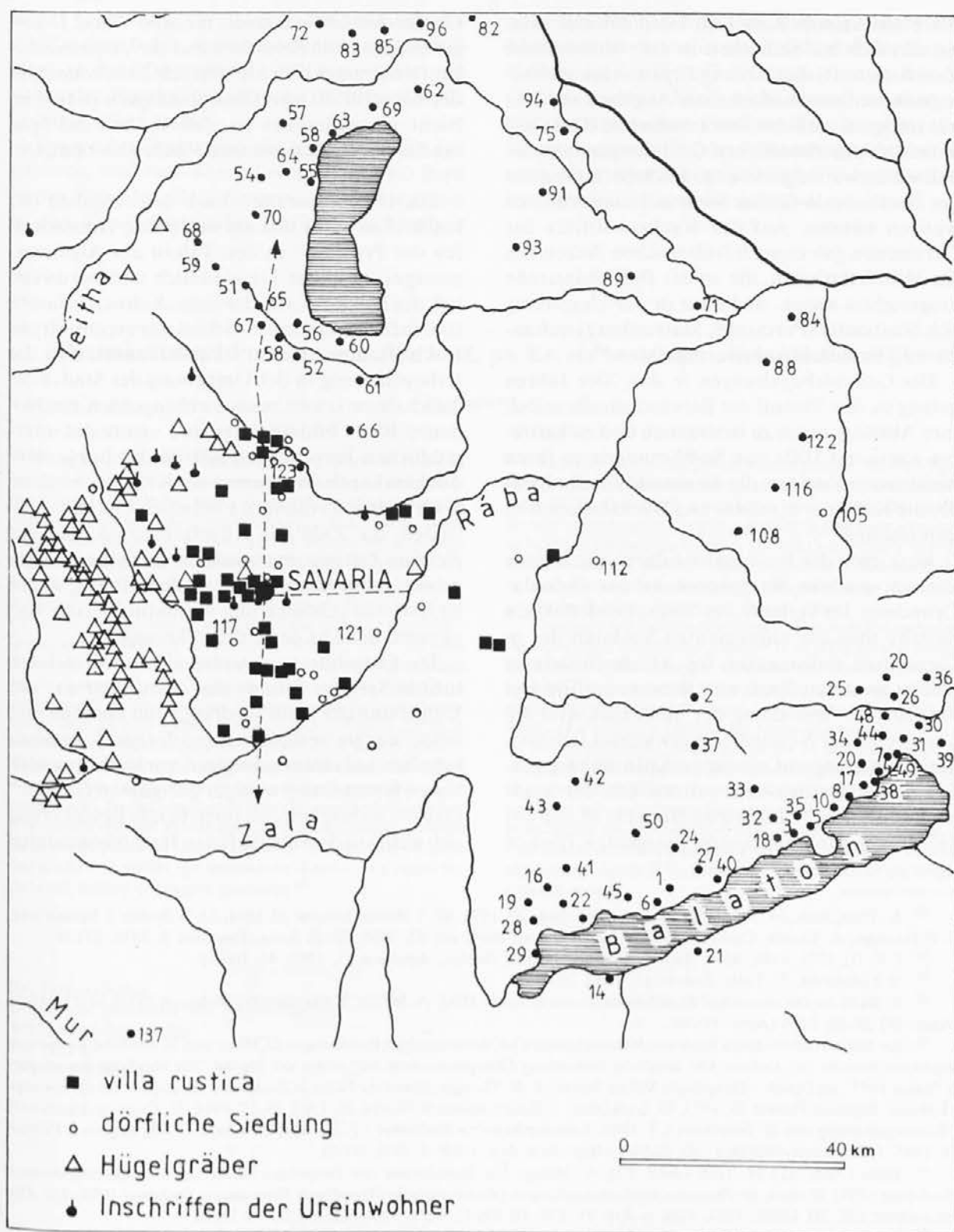

Abb. 4: Römische Villen, Siedlungen und Hügelgräber im Stadtgebiet von Savaria.

Sl. 4: Rimske vile, naselja in gomile na mestnem območju Savarije.

Verlassen des Legionslagers Poetovio in trajanischer Zeit erfüllt hat. Früher nahm man an, daß auch Savaria zur claudischen Zeit an der Stelle eines Militärlagers gegründet wurde; die darauf bezo-

genen Beobachtungen lassen sich jedoch nicht eindeutig interpretieren. Weder bei früheren, noch im Rahmen der 1992 stattgefundenen, eine große Fläche erfassenden Freilegungen auf dem Haupt-

platz von Szombathely kam Fundmaterial zutage, das sich mit Sicherheit in die vorclaudische Zeit datieren ließe. Bislang liegen keine archäologisch-siedlungshistorischen Angaben vor, die bekräftigten, daß das Territorium von Savaria³⁹ früher als zur claudischen Gründungszeit besiedelt wurde, wie aufgrund einer Inschrift (*Emonenses qui consistunt in finibus Savariae*) angenommen werden könnte. Auf der Nachschublinie für Carnuntum gab es auch früher schon Anzeichen für Militärstationen, die an der Bernsteinstraße eingerichtet waren, und zwar in der Umgebung von Scarbantia (Peresznye, Mattersburg) auftauchende Grabsteine aktiver Soldaten.⁴⁰

Bei Geländebegehungen in den 70er Jahren gelang es, den Verlauf der Bernsteinstraße selbst, ihre Abzweigungen zu bestimmen und zu kartieren sowie mit Hilfe von Sondierungen an ihren wichtigeren Punkten die Konstruktion der Straße, die Kette der Straßen- und Wachstationen zu untersuchen.⁴¹

Kurz nach der Besitznahme durch die Römer kam es auch in Westpannonien zur Colonia-Gründung. Im Verlaufe der Veteranendekolonisation siedelte man die ausgeschiedenen Soldaten der in Carnuntum stationierten *leg. XV Apollinaris* im Gebiet zwischen Raab und Rabnitz an. Ein Beweis für die Ansiedlung der Veteranen sind die Grabsteine der Neusiedler (vorwiegend Italiker), deren Streuung auf einem verhältnismäßig großen Gebiet östlich bzw. nordöstlich der Stadt nachweisbar ist.⁴² Im selben Bereich, in den für die Bearbeitung am besten geeigneten flachen

Ländereien findet man die meisten Villen. In den gut untersuchten Bereichen sind die Villen in einer Entfernung von durchschnittlich 2 km voneinander mit verblüffender Gleichmäßigkeit zu finden. Nicht ausgeschlossen ist, daß wir hier auf Spuren der claudischen *centuriatio* stoßen können (Abb. 4).⁴³

Die Urbevölkerung - nach den Angaben der Inschriften - läßt sich am westlichen Grenzstreifen der Provinz,⁴⁴ in den Tälern des Alpenvorgebirges, in erster Linie südlich und nordwestlich des Pinka-Tales nachweisen. Keltische Namen sind östlich von diesem Gebiet nur vereinzelt auf Inschriften zu finden,⁴⁵ das bedeutet, daß die Urbevölkerung in der Umgebung der Stadt bzw. östlich davon keinen zusammenhängenden, geschlossenen Block bildete. Hier sind - trotz der unermüdlichen Forschungen seitens des Burgenländischen Landesmuseums - weder *villae rusticae*, noch andere Siedlungen römischen Charakters zu finden; die Zahl der Hügelgräber ist aber zur gleichen Zeit hier im norisch-pannonischen Grenzgebiet am größten.⁴⁶ Die in den Hügelgräbern Bestatteten gehörten hier vermutlich zu der vornehmen Schicht der Urbevölkerung.⁴⁷

Die Eingeborenen wurden also auf dem Territorium Savarias infolge der *centuriatio* aus der Umgebung der Stadt verdrängt und konnten ihre Felder nur am westlichen Rand des *ager Savariensis* behalten, auf einem gebirgigen, zur landwirtschaftlichen Bearbeitung weniger geeigneten Gebiet.⁴⁸ Daß die wahrscheinlich fortlebende Bevölkerung sich nicht aus dem überlieferten Inschriftenmaterial

³⁹ E. Tóth, *Arch. ért.* 102, 1975, 43; ders., *Fol. Arch.* 27, 1976, 97; T. Buócz, *Savaria* 20, 1991, 13; T. Buócz, T. Szentlélek, E. P. Hajmási, Á. Vladár, *Carn. Jb.* 1992, 9-10; A. Mócsy, *Arch. ért.* 92, 1965, 30; B. Saria, *Pannonia* 8, 1935, 171 ff.

⁴⁰ *CIL* III 4227, 4228, 4244; *Ann. épigr.* 1965, 161; D. Gabler, *Arrabona* 11, 1969, 44, Nr. 39.

⁴¹ V. Cserményi, E. Tóth, *Savaria* 16, 1982, 283-290.

⁴² L. Balla in: *Die römischen Steindenkmäler von Savaria* (Hrsg. A. Mócsy, T. Szentlélek, Budapest 1971) 24-25; Mócsy (Anm. 39) 27-30; Tóth (Anm. 17) 80.

⁴³ Im Territorium zwischen Raab und Rabnitz konnten bei den bisherigen Forschungen 51 Villen und 26 dörfliche Siedlungen registriert werden - D. Gabler, Die ländliche Besiedlung Oberpannoniens, in: *Akten der Tagung "Die ländliche Besiedlung" in Passau 1991* - im Druck. - Freigelegte Villen: Nárai - E. B. Thomas, *Römische Villen in Pannonien* (Budapest 1964); Zsenyie - T. Buócz, *Régészeti Füzetek* 26, 1973, 53; Izsákfalva - T. Buócz, *Régészeti Füzetek* 16, 1963, 33; 17, 1964, 33; Csepreg-Szentkirály - Rettungsgrabung von O. Sosztarics i. J. 1990; Kemeneskápolna-Bödönkut - F. Derdák, G. Kiss, E. Tóth, *Régészeti Füzetek* 38, 1985, 143; Szakony-Békástó - D. Gabler, *Mitt. Arch. Inst. UAW* 2, 1971, 67-78.

⁴⁴ Balla (Anm. 42) 24; Tóth (Anm. 17); A. Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen* (Budapest 1959) 38; ders. in: *Pannonia régészeti kézikönyve* (*Archäologisches Handbuch Pannoniens*, Budapest 1990) 125. Die Inschriften: *CIL* III 10895, 4204, 4202 = *RIU* 91, *CIL* III 10937, 4224, 4200, 4223, *CIL* VI 32640.

⁴⁵ Vép - vgl. *CIL* III 10926 = *RIU* 132, *RIU* 156.

⁴⁶ O. H. Urban, *Das Gräberfeld von Kapfenstein (Steiermark) und die römischen Hügelgräber in Österreich*, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 35 (1984) 154; K. Kaus in: *Noricum-Pannonia halomsírok* (*Norisch-pannonische Hügelgräber. Vorträge der Tagung Várpálota 1988*, Veszprém 1990) 77.

⁴⁷ Urban (Anm. 46) 158; Ubl (Anm. 30) 48-52; H. U. Nuber, *Ber. Röm. Germ. Komm.* 53, 1972, 185; É. Bónis in: *Archäologie des westpannonischen Raumes*, Forschber. z. Ur- u. Frühgesch. 10 (Wien 1978) 96; dies., *Arch. ért.* 102, 1975, 246; I. Bóna, *Alba Regia* 16, 1978, 269-280; S. Palágyi, *Alba Regia* 19, 1981, 7-93.

⁴⁸ Innerhalb dieser Schicht waren solche landbesitzende Händler selten wie der *Atta Bataionis f. negotiator*, dessen Inschrift in Répceszentgyörgy zum Vorschein kam - vgl. Balla (Anm. 42) 26; Mócsy 1959 (Anm. 44) 248.

in der Umgebung der Stadt nachweisen läßt, ist ein Zeichen dafür, daß diese Schicht vermutlich stark in den Hintergrund verdrängt wurde und neben den Neusiedlern eine untergeordnete Rolle gespielt haben muß.

Spuren der Siedlungen, die nicht zum Villa-Typ gehören, sind zwar überall zu finden, sogar ganz in der Nähe der Stadt Savaria, doch tauchen sie in den Randgebieten des Territoriums häufiger

auf, dort wo die Zahl der Villen geringer ist. Vielleicht ist es auch kein Zufall, daß die Fundstellen der La-Tène-D-Keramik eher in diesen Gebieten auftauchen - nicht einmal zusammen mit den römischen Funden. Hier könnten die Dorfgemeinschaften der Altansässigen und wohl auch die vorrömischen Gesellschafts- und Bodenbesitzverhältnisse weiterbestanden haben.⁴⁹

Poznokeltska in rimska naselja 1. st. po Kr. na mestnem območju Savarije

Povzetek

Pisec se ukvarja z razmerjem med poznokeltsko in zgodnjerimsko poselitvijo ob srednjem odseku jantarske ceste in v njegovi širši okolici, kjer so v zadnjih desetletjih opravili pomembna izkopavanja in topografske preglede.¹⁻³ Zdaj znani viri ne zadoščajo, da bi določili čas zapustitve utrjenega poznolatskega naselja Szentvid pri Velemu. Prej smo konec življenja v njem postavljali v konec tridesetih oziroma v štirideseta leta 1. st. po Kr., ker smo predvidevali povezavo s koncem obstoja naselja na Štalenskem vrhu in s klavdijsko ustanovitvijo Savarije in kolonij v Noriku.⁶ Ker pa časa zapustitve poznokeltskega naselja na Szentvidu na podlagi najdb ni mogoče točno določiti, pride v poštev kateri koli datum predklavdijskega časa. Ravninska naselja poznolatskega časa tu niso znana. Redke najdbe stopnje LT D iz naselbinskih objektov (npr. Gór-Kápolna) in keltski novci¹²⁻¹⁵ (pretežno kovi vrste Velem-Szentvid) kažejo na redko poselitev (*sl. I*), razen če ni tako stanje le posledica slabe raziskanosti. Redko poselitev je lahko povzročila tudi izselitev Eraviskov/Araviskov, ki so se malo pred rimsko zasedbo preselili na območje južno od kolena Donave.¹⁸ Na to selitev kažejo ime ljudstva Araviski (po imenu reke *Arrabo*) in v tvorni ter duhovni kulturi dokazljive povezave.²⁰

Rezultati novih izkopavanj cestne postaje Sárvár-Végh, kjer je bila v rimskodobnih objektih najdena tudi keramika vrste LT D, dokazujejo uporabo in izdelavo take keramike na mestnem območju Savarije v predflavijskem času; verjetno so le redko posamezne črepinje kot stari kosi prišle v naselje šele na koncu 1. st. po Kr.^{26,27} Kaže torej, da so keltske lončarske delavnice obstajale do flavijskega časa oziroma so v tem času prešle na izdelavo keramike "rimske" vrste.

Čeprav so s priključitvijo Noriškega kraljestva območja zahodno od Rabe prišla pod rimsko oblast,³⁰ ta ni takoj po tem uvedla konkretnih vojaških ukrepov. Opazna ni niti oživitev trgovskega prometa. Do vzpostavitve rednega prometa blaga po jantarski cesti je verjetno prišlo šele takrat, ko je bil zgrajen stalni legijski tabor v Karnuntumu (domnevno konec tridesetih let).³⁵⁻³⁷

Kmalu po rimski zasedbi je prišlo do naselitve legijskih veteranov na območju med Rabo in reko Rabnitz. Dokaz zanjo so nagrobniki Italikov. Na istem območju (gre za ravninska zemljišča, ki so najprimernejša za kmetijsko obdelavo) je večina podeželskih vil. Staroselci pa so se, kot dokazujejo napisi in naselbinski ostanki z najdbami vrste LT D, obdržali v dolinah alpskega predgorja,^{44,45} v katerih ne poznamo niti vil niti drugih rimskih naselij.

Dr. Dénes Gabler
Ungarische Akademie der Wissenschaften
Archäologisches Institut
Úri utca 49
H-1250 Budapest I.

⁴⁹ Über das Fortleben der späteisenzeitlichen Siedlungen s. É. Petres, *Alba Regia* 24, 1990, 7, 14; Gabler (Anm. 6) 425-428. Rückzugslandschaften wo ein Fortleben vermutet werden kann - H. v. Petrikovits, Kleinstädte und nichtstädtische Siedlungen im Nordwesten des römischen Reiches, in: *Das Dorf der Eisenzeit und des frühen Mittelalters*, Abhandl. Akad. Wiss. Göttingen Philol.-Hist. Kl. 101 (1977) 86 ff.

Römerzeitliche Altansässigsiedlung von Ménfőcsanak (Umgebung von Győr)

Eszter T. SZÖNYI

Izveček

Med zaščitnimi izkopavanji v Ménfőcsanaku je bilo odkrito do zdaj največje naselje avtohtonega keltskega prebivalstva v rimski Panoniji. Čeprav ga ni bilo mogoče izkopati v celoti, smo lahko dokumentirali 57 v tla vkopanih lesenih hiš različnih vrst, 42 vodnjakov z leseno ali kamnito oblogo, mnogo shrambnih jam in drugo. Dokazano je bilo, da je naselje obstajalo od druge tretjine 1. do zadnje tretjine 2. st. Tukajšnje prebivalstvo je ohranjalo način življenja iz predrimskega časa. Velik del njegove keramike kaže keltsko ali morda kvadsko izročilo. Romanizacijo izpričuje poleg rabe rimskih novcev uporaba uvoženih predmetov iz južnih in zahodnih delov rimske države in množičnih izdelkov provincijskega izvora.

Vor Beginn des Autobahnbaus zwischen Budapest und Wien wurden 1990 und 1991 südlich von Győr auf dem Territorium von Ménfőcsanak Fundrettungsgrabungen durchgeführt. Im Verlaufe der Arbeit gelangten Teile der bisher größten, auf panonischem Gebiet freigelegten Altansässigsiedlung der Römerzeit zum Vorschein (Abb. 1).

Unseren bisherigen Erkenntnissen zufolge bildeten zur Zeit der römischen Eroberung Mitglieder des boischen Keltenstammes die Ureinwohnerschaft im Umkreis von Arrabona. Im weiteren Umkreis, in Mosonmagyaróvár (Sötér 1899; Szőnyi 1989; Mócsy 1959, 46, 228-229) und in Sopron (RIU 1, Nr. 181, 188, 220; Gabler 1969, 24-52; Mócsy 1959, 46, 223-225), kamen Grabsteine zum Vorschein, die Namen und Tracht der Altansässigen bewahrten. Aus der unmittelbaren Umgebung jedoch bekamen wir nur indirekte Beweise über nach der römischen Besetzung weiterlebende Traditionen der Altansässigen. Auffallend ist

Abstract

The largest known settlement of the autochthonous Celtic inhabitants of Roman Pannonia was discovered during rescue excavations at Ménfőcsanak. Although it was impossible to excavate the entire site, 57 houses of various types with sub-surface floors and wooden frames were noted and documented, as were 42 wells with wooden and stone inner covers, many storage pits, and other elements. This settlement was inhabited from the second third of the 1st century to the last third of the 2nd century. Its inhabitants continued the traditional way of life of the pre-Roman period. Much of their pottery exhibits Celtic or perhaps Quadic characteristics. Evidence of Romanization includes the usage of coinage and imported articles from the southern and western parts of the Roman Empire, as well as mass-produced objects of provincial origin.

beispielsweise das Mengenverhältnis zwischen Brand- und Skelettgräbern von etwa 50 zu 50 % auf den umliegenden Gräberfeldern aus dem 1. und 2. Jh. (Szőnyi 1974, 29-30, 44; dies. 1992, 35-36, 77). Es war möglich, die Ausdehnungsgrenze der Siedlung in östlicher, westlicher sowie auch in nordwestlicher Richtung zu bestimmen. In südlicher Richtung erstreckte sie sich mit Sicherheit über die freigelegte Fläche hinaus. Der freigelegte Abschnitt kann nicht als vollständig betrachtet werden. Im Ostteil der Siedlung wurden infolge umfangreicher neuzeitlicher Erdabtragungen etliche Objekte vernichtet. So ging hier vermutlich ein Steingebäude aus dem 3.-4. Jh. zugrunde. Im Westen indessen reißt eine Reihe der Bauten auf einem stark erodierten Hügelrücken ab, findet aber am Abhang eine Fortsetzung.

Die römischen Bauten weisen teils Reihenordnung (Straßenordnung), teils Anordnung in kleineren Gruppen auf. Die vollständige Aufar-

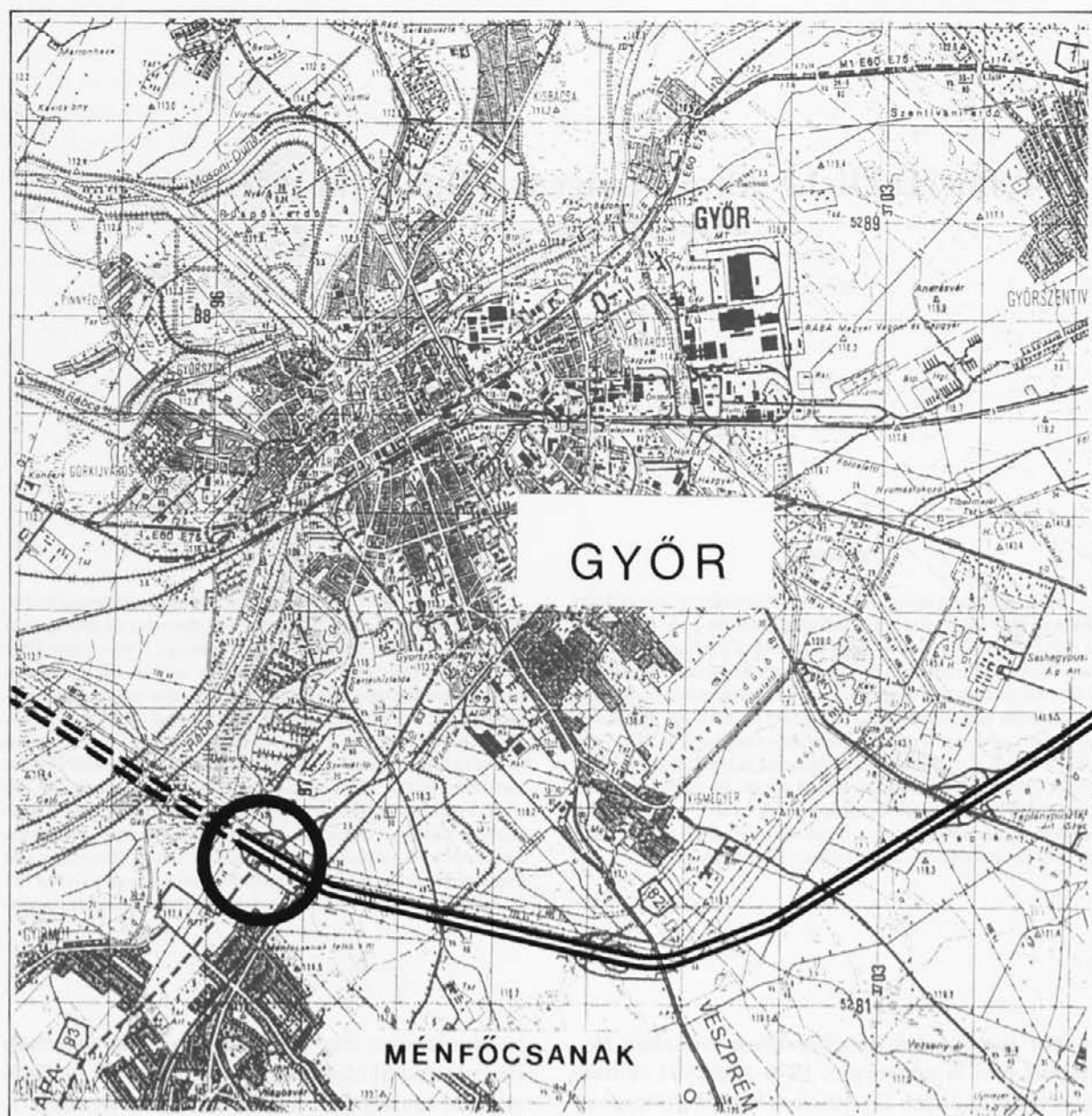

Abb. 1: Ménfőcsanak-Szeles. Lage des Fundortes.

Sl. 1: Ménfőcsanak-Szeles. Lega najdišča.

beitung des Fundmaterials ist zwar noch nicht bewältigt, aber es scheint, als ob es zwischen beiden Siedlungsbildern keine wesentliche zeitliche Abweichung gebe, es handelt sich voraussichtlich also nicht um verschiedene Zeiträume.

Auf dem freigelegten Terrain sind Siedlungsercheinungen mehrerer zeitlicher Perioden sichtbar geworden (mittlere Bronzezeit, frühe Eisenzeit, frühes ungarisches Mittelalter). Gerade deshalb können vor der vollständigen Aufarbeitung keine endgültigen Schlüsse über die Datierung jedes einzelnen Objekts gezogen werden.

Die Form einiger Objekte charakterisiert jedoch eindeutig die römische Periode. Dies wird auch durch das auf das 1.-2. Jh. datierbare Fundmaterial bestärkt.

HÄUSER

Bei den Häusern (57 Stück) handelt es sich um Bauten mit Holzkonstruktion, die zum Teil ins Erdreich eingetieft waren. Aufgrund von Ausmaßen und Konstruktion lassen sie sich in mehrere

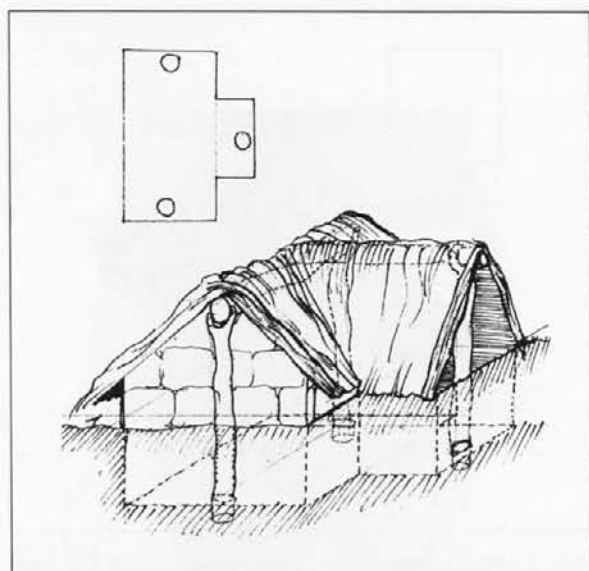
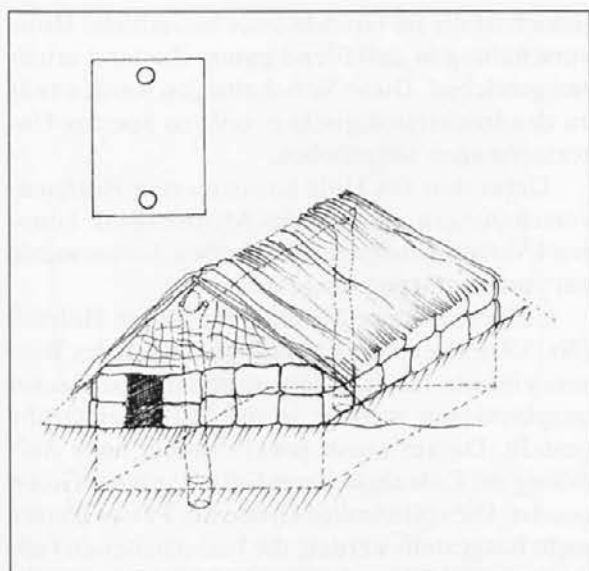

Abb. 2: Ménfőcsanak-Szeles. Hausrekonstruktion Typ 1.
Sl. 2: Ménfőcsanak-Szeles. Rekonstrukcija hiše vrste 1.

Abb. 3: Ménfőcsanak-Szeles. Hausrekonstruktion Typ 2.
Sl. 3: Ménfőcsanak-Szeles. Rekonstrukcija hiše vrste 2.

Gruppen einteilen. Am häufigsten kommen einräumige Rechteckbauten, die halb eingetieft sind, vor (Typ 1). Der Boden ist häufig gelehmt, manchmal ist die Fläche nur gestampft. Die aufstrebende Wand war in mehreren Fällen vermutlich aus Lehmziegeln errichtet. Die Häuser hatten Satteldächer, der Giebelbalken wurde von zwei tief eingerammten Gabelpfosten gehalten, deren Löcher in der Achse der Schmalseiten gefunden wurden (ähnliche Häuser: Gabler 1982, 78; Gabler, Ottományi 1990, 165; Kelemen 1990, 40, Abb. 2). Spuren von Feuerstellen und Öfen gibt es in den Häusern nicht.

Das Ausmaß der Häuser von Typ 1 (Abb. 2) beträgt meist etwa 4,5 x 3 m. Die Häuser reichten in eine Tiefe von 10 bis 80 cm unter die jetzige Humusschicht. Häufig kommen im Innern der Häuser Pfahllöcher im Fußboden vor. Bei Haus 201 ist eindeutig feststellbar, daß im Innern 3 Teile voneinander abgetrennt waren, und zwar durch dünne Pfähle (vielleicht Rutenwerk). In 3 Fällen wurden schmale, abfallende, ein wenig ins Erdreich eingetiefte Abstiege an der Süd- oder Ostseite der Häuser gebaut (Kocztur 1972, 57).

Typ 2: Haus mit Vorbau (Abb. 3). Lediglich ein solches Haus konnte vollständig freigelegt werden. Es hat die gewöhnliche Rechteckform und eine Längsachse mit 2 Pfosten, an einer Längsseite schließt sich in deren Mitte ein Vorbau von 1 x 2 m an (Haus 632). Ähnlich war wohl das Haus Nr. 3, das leider nicht völlig freigelegt werden konnte.

Typ 3 (Abb. 4). Verhältnismäßig selten kommen Grubenhäuser ohne nachvollziehbare Holz-

konstruktion vor (Horváth 1987, 61-62; Vargha 1959, 196: ähnlicher Grundriß mit anderem Aufbau). Ihr Ausmaß beträgt etwa 4 x 3 m. In 2 von 9 Fällen konnte harter, gelehmtter Fußboden beobachtet werden. Bei diesem Typ konnten in der Einfüllung weder gebrannter Lehmewurf noch Lehmziegel gefunden werden. Wir stellen uns einen Aufbau in Balkenkonstruktion vor, bei der die waagrecht aufeinanderliegenden Balken an den Ecken zusammengehauen waren. Bei den Häusern Nr. 13 und 15 wurde auf der Südwestseite je eine aus Erde gestaltete Treppe gefunden (Abb. 5; Horváth 1987, Abb. 7: 4 mit 2 Pfostenlöchern).

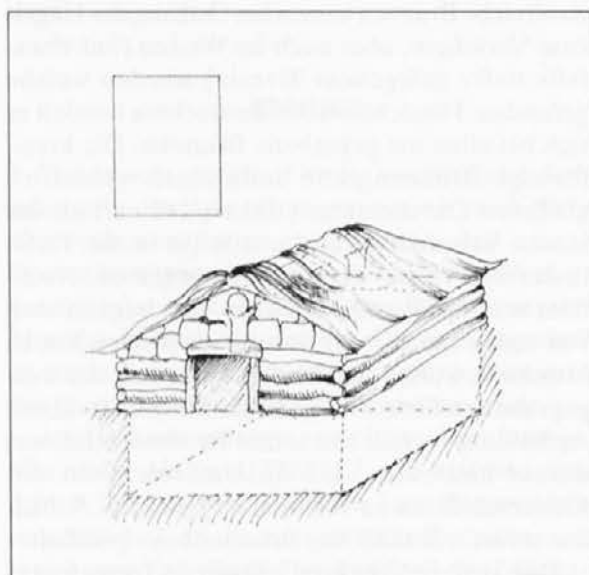

Abb. 4: Ménfőcsanak-Szeles. Hausrekonstruktion Typ 3.
Sl. 4: Ménfőcsanak-Szeles. Rekonstrukcija hiše vrste 3.

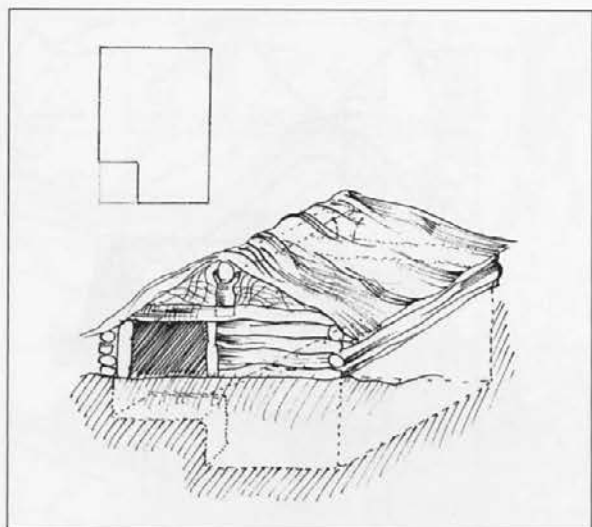

Abb. 5: Ménfőcsanak-Szeles. Hausrekonstruktion Typ 3 mit Erdtreppe.

Sl. 5: Ménfőcsanak-Szeles. Rekonstrukcija hiše vrste 3 z zemljeno stopnico.

Typ 4. Als Besonderheit sind jene beiden Gebäude zu erwähnen, deren Grundriß beinahe quadratisch ist. Ihre Tiefe, von der Unterseite der Humusschicht gemessen, erreichte einen Meter. In einem fand man einen aus Steinen errichteten Herd, im anderen viele Mühlsteinfragmente, die auf die Nutzung der Gebäude als Werkstatt schließen lassen.

BRUNNEN

Zu den Merkmalen der römischen Siedlung zählen des weiteren die Brunnen (42 Stück). Zahlreiche Brunnen kamen am Osthang des Hügels zum Vorschein, aber auch im Westen (auf ebenfalls tiefer gelegenen Terrain) wurden welche gefunden. Hinsichtlich der Bautechnik handelt es sich bei allen um gegrabene Brunnen. Die kreisförmige Brunnengrube hatte einen wesentlich größeren Durchmesser (180 bis 260 cm) als die innere Verschalung und wurde bis in die Tiefe, in der sich Wasser ansammelte, gegraben. Nachdem man auf Wasser gestoßen war, begann man von unten her die Einfassung nach oben hin zu errichten, wobei gleichzeitig diese mit der ausgegrabenen Erde wieder aufgefüllt wurde. Diese Auffüllung enthält nur selten Fundmaterial, was darauf hindeutet, daß im Umkreis nicht mit Kulturschichten zu rechnen ist bzw. das Auffüllen sofort während des Brunnenbaus geschah.

Die Holzverschalung einzelner freigelegter Brunnen konnte aufgrund von Verfärbungen in der Erde beobachtet werden. In anderen Fällen

jedoch ist die im Grundwasser befindliche Holzverschalung in auffallend gutem Zustand erhalten geblieben. Diese Verschalungen wurden teils zu dendrochronologischen, teils zu Species-Untersuchungen ausgehoben.

Unter den aus Holz konstruierten Brunnenverschalungen am Fundort Ménfőcsanak konnten 4 Variationen festgestellt werden. Je eine wurde zur Aufbewahrung ausgehoben.

1. Die einfachste Verschalung ist ein Holzfaß (Nr. 550). Hier wurde beim Vordringen des Wassers einfach ein Faß, dessen Boden und Deckel ausgeschlagen wurden, in die Mitte der Grube gestellt. Darauf wurde jeweils immer nach Auffüllung mit Erde ein weiteres Faß in ähnlicher Größe gesetzt. Die vollständige Größe der Fässer konnte nicht festgestellt werden, die besterhaltenen Faßdauben sind 70 cm lang und 10 bis 12 cm breit.

2. Ebenfalls mit Fässern geschalt ist der Brunnen Nr. 66. Hier war wohl der Wasserdruck stärker oder das Erdreich lockerer, denn zur Verstärkung wurde um das Faß herum noch ein viereckiger Rahmen aus Balken gefertigt.

3. Bei der Verschalung des Brunnens Nr. 58 handelt es sich um eine zweifache viereckige Holzkonstruktion. Der äußere Teil besteht aus waagrecht angelegten Brettern. Der innere und somit kleinere Rahmen besteht aus zugespitzten Brettern, die eng aneinander ins Erdreich geschlagen und an den vier Ecken durch Pfosten verstärkt wurden.

4. Am besten erhalten ist die auch am solidesten gebaute Verschalung des Brunnens Nr. 143. An den Ecken der viereckig gezimmerten Holzkonstruktion sind gefalzte Pfosten gut in die Erde gerammt, in die Falzen sind Bohlen eingelassen.

5. Außer Holz wurden zur Brunnenverschalung auch Steine verwendet. Die zylinderförmige Verschalung bei Brunnen 271 ist ohne Bindemittel aus unförmigen Natursteinen gefertigt (Abb. 6).

Das Fundmaterial aus den Brunnen stammt aus drei Zeiträumen. Anhaltspunkt bei der Feststellung der Bauzeit kann die Auffüllung mit Erde zwischen dem äußeren Grubenrand und der inneren Verschalung liefern. In unserem Fall sind nur ganz wenige, unbedeutende Keramikscherben vorgekommen. Während der Benutzungszeit gelangten in den schlammigen Grund des Brunnens einige Gegenstände (in erster Linie Wassergefäße), die beim Wasserholen in den Brunnen fielen. Die Zeit der Einfüllung des Brunnensinnern ist durch dort entdecktes Fundmaterial zu erschließen. In der Mehrheit der Fälle ließ sich eindeutig beweisen, daß die Einfüllung absichtlich und auf einmal durchgeführt wurde. Es kam auch vor, daß, nachdem

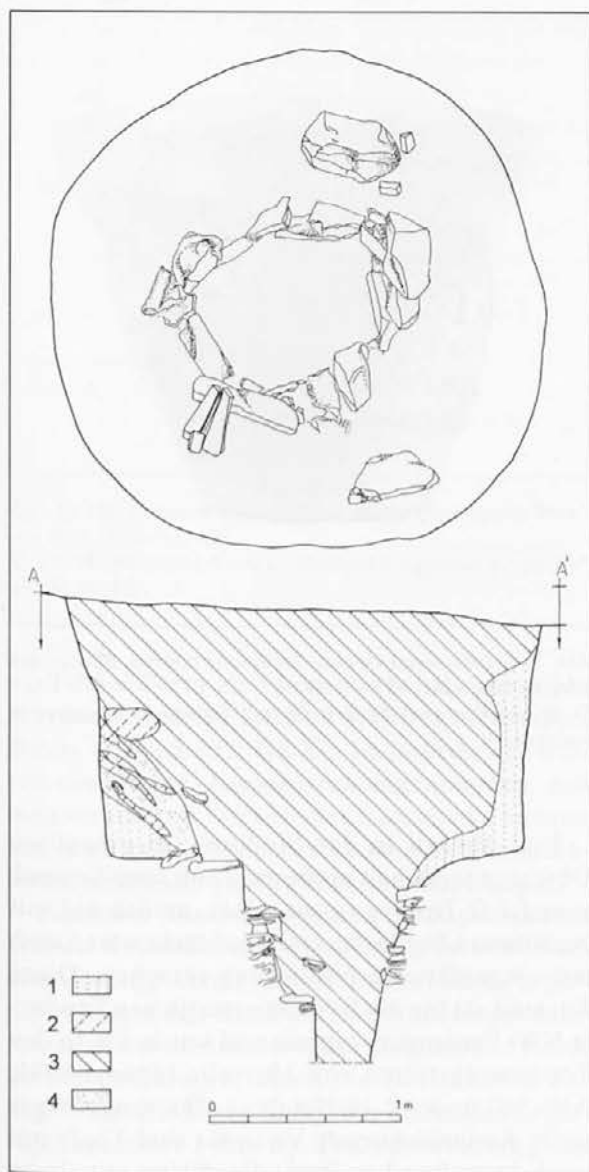

Abb. 6: Ménfőcsanak-Szeles. Grundriß und Schnitt des Brunnens Nr. 271. 1 gelber Sand, 2 gelber Lehm, 3 dunkelgraue Füllung, 4 gemischte Füllung.

Sl. 6: Ménfőcsanak-Szeles. Tloris in presek vodnjaka št. 271. 1 rumen pesek, 2 rumena ilovica, 3 temno sivo polnilo, 4 mešano polnilo.

sich die Einfüllung gesetzt hatte, nochmals aufgefüllt wurde.

GRUBEN

Die chronologische Erfassung der Gruben auf dem Ausgrabungsgebiet ist nicht in jedem Fall möglich.

Ein einziger Grubentyp ist eindeutig der Römerzeit zuzuordnen. Es handelt sich um ein Objekt

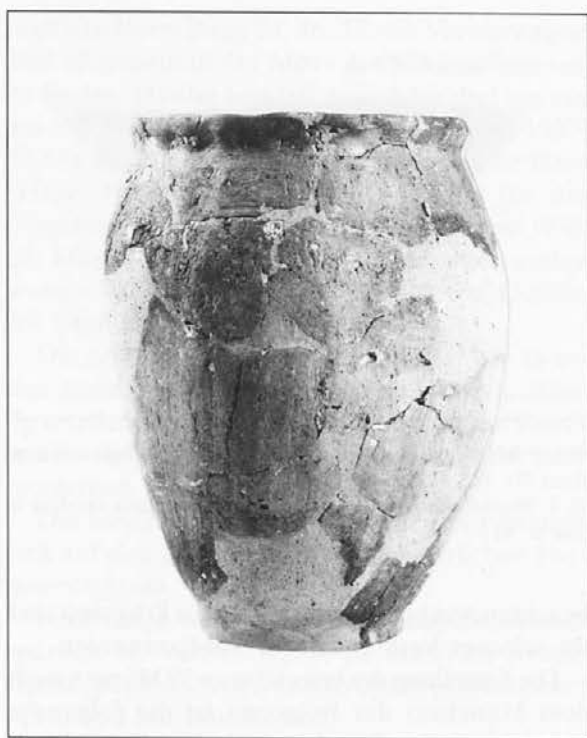

Abb. 7: Ménfőcsanak-Szeles. Handgemachter Topf aus dem Haus Nr. 611.

Sl. 7: Ménfőcsanak-Szeles. Prostorčno izdelan lonec iz hiše št. 611.

von viereckigem, fast quadratischem Grundriß, bei dem wir in ein bis zwei Fällen gelehnten Boden beobachten konnten. Solche Gruben befinden sich jedoch nur auf einem kleineren Stück des Ausgrabungsfeldes an der Südostseite. Scheinbar ist für die Einfüllung dieser Gruben Fundmaterial ab Mitte des 2. Jhs. charakteristisch (Nr. 424, 430 usw.).

FUNDE

Wie bereits erwähnt, ist die ausführliche Aufarbeitung des Ausgrabungsmaterials noch nicht abgeschlossen. Es ist anzunehmen, daß unsere Beobachtungsergebnisse noch weiterhin präzisiert werden können. Eine detaillierte Schilderung des Materials kann also hier nicht erfolgen. Gelegenheit zu interessanten Beobachtungen gibt jedoch auch die globale Betrachtung des Fundmaterials.

Im Umkreis wurden mit Hilfe eines Suchgeräts einige Münzen (FMRU 2, 118-119) aus dem 3. bis 4. Jh. gefunden. Außerdem kam Münzmaterial aus dem 1.-2. Jh. in interessanter Zusammensetzung zum Vorschein. Der Großteil der Münzen ist infolge maschineller Humusabtragung leider nur als Streufunde zu werten, diese sind aber

Abb. 8: Ménfőcsanak-Szeles. Handgemachte Schale aus dem Haus Nr. 611.

Sl. 8: Ménfőcsanak-Szeles. Prostorčno izdelana skodela iz hiše št. 611.

beachtenswert im Hinblick auf ihre Prägezeit und ihr seltenes Vorkommen in Nordpannonien.

Die Einteilung der bewertbaren 19 Münzen nach dem Münzherr der Prägezeit ist die folgende: Münzen aus der Zeit der römischen Republik (2 St.), Augustus, Agrippa, Tiberius (2 St.), Claudius (2 St.), Antonia (2 St.), Domitianus (2 St.), Nerva, Traianus (4 St.), Hadrianus, Antoninus Pius.

Auffallenderweise konzentrierten sich die Münzen der einzelnen Kaiser nicht auf kleineren Flächen, sondern wurden zerstreut gefunden und die Prägungen von verschiedenen Münzherrn wurden in einem Objekt entdeckt, wie z.B. in der Einfüllung von Haus 3 Prägungen von 41 bis 97.

Im Falle des Brunnens 58 bestimmen Münzen aus nahezu gleicher Zeit (Tiberius BMC 138; Agrippa BMC 161) den terminus post quem der Einfüllung auf 36, da beide aus dem Brunneninnern geborgen wurden.

Nun einige Worte zum *Keramikmaterial* der Siedlung. Nach erstem Überblick ist unter dem Importmaterial in beachtenswerter Menge *Terra sigillata* vertreten. Es wurden neben frühitalischen Stücken mit Applikationsschmuck und Stücken gallischer Herstellung auch Produkte aus den Werkstätten des Rheingebiets - hauptsächlich Rheinzabern - gefunden. Letztere waren aber in dominierendem Maße in den Grabenfüllungen zu finden. Die sogenannte *dünnwandige Keramik* tritt in Form von barbotin- und rädchenverzierten kleinen Schalen und Bechern auf. Neben der frühen rotfarbigen Sorte (Szönyi 1990) gibt es in großer Zahl graufarbene in fast allen Variationen (Szönyi 1972).

Die Ware aus der lokalen Produktion läßt sich in die folgenden Gruppen ordnen.

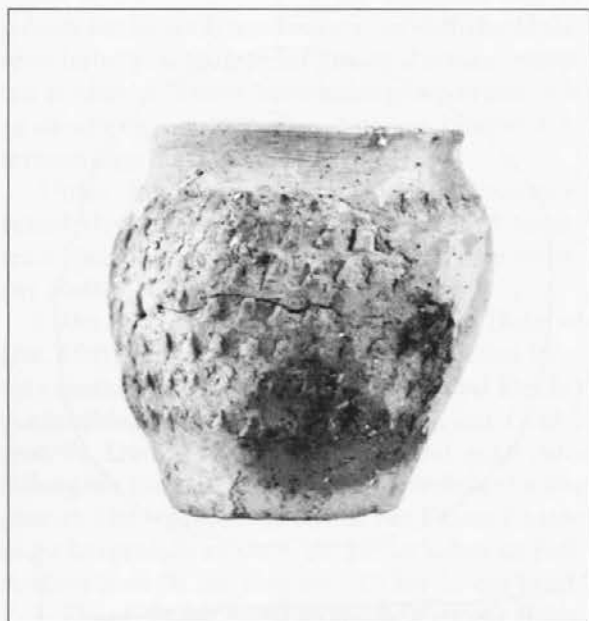

Abb. 9: Ménfőcsanak-Szeles. Stempelverzierter Becher aus dem Brunnen Nr. 637.

Sl. 9: Ménfőcsanak-Szeles. Čaša z žigosanim okrasom iz vodnjaka št. 637.

Fast überall in der Siedlung, in einzelnen Objekten jedoch in größerer Zahl, kam *Keramik vom LT-D-Typ* vor: grau, glatt, manchmal mit geglätteter Oberfläche, einzelne Stücke waren auch mit eingeglätteter Verzierung versehen. Diese Keramik ist für die frühromerzeitlichen Fundorte NW-Pannoniens typisch und wurde z.B. in den Töpferwerkstätten von Mursella (Szönyi 1981, Abb. 10) in der 2. Hälfte des 1. Jhs. noch hergestellt. Kennzeichnende Vertreter sind Töpfe mit verdicktem Rand, weitmündige Krüge mit einem Henkel, Schüsseln mit S-Profil, Schüsseln mit ausladendem oder eingezogenem Rand (Bónis 1969, 174 ff., Abb. 48: 37-38; 49: 23-24; 58: 12; 61: 1; 64: 14.). Ihre Farbe ist in der Regel hellgrau, die Glättung ist an der Außenfläche der Gefäße, manchmal im Schüsselinnern, die eingeglättete Verzierung am Hals am häufigsten.

Eine Besonderheit der Siedlung bedeuten grobe, *handgemachte Gefäße*, oft aus muschelgemagertem Material. Ihre Farben sind infolge des nicht gerade einwandfreien Ausbrennens verschieden, meistens dunkelgrau bis schwarz, es kommen jedoch auch Töne von hellerem Grau und Beige vor. Die Formen sind nicht sehr abwechslungsreich: schlank eiförmige und gedrungene Töpfe (Abb. 7), einige tiefe Schüsseln und eine am häufigsten vorkommende kegelstumpfförmige, steilwandige Tassenform (Abb. 8). Letztere kommt auch mit einem Rundstabhenkel vor. In der Fachliteratur

Abb. 10: Ménfőcsanak-Szeles. "Pannonische gestempelte Ware" aus dem Haus Nr. 489.

Sl. 10: Ménfőcsanak-Szeles. "Panonska žigosana keramika" iz hiše št. 489.

wird diese Form als "dakische Schale" bezeichnet (Bónis 1969, 25, Taf. 50: 5-9; Horváth, Kelemen, Torma 1979, 63, 332, Taf. 33). In unserem Fall wird von ein bis zwei Exemplaren angenommen, daß man sie auch als Deckel oder Backglocke benützt hat, und zwar wegen des kleinen Bodendurchmessers und der geschwungenen Wandung.

Auch die Verzierungen der handgemachten groben Keramik sind archaisch: plastische hufeisenförmige Verzierungen, Buckel oder Fingertupfenleisten. Der Rand war manchmal eingeschnitten oder mit einem stumpfen Gegenstand rundherum geschlagen. Auch die Bodenkante der kegelstumpfförmigen Tassen war manchmal fingertupfenverzert (Abb. 8). Die Aufarbeitung der handgemachten Keramik kann erst die Aufgabe der Zukunft sein. Festgestellt werden kann jedoch, daß sie am Nordufer der Donau allgemein auftrat, aber im Laufe neuerer Grabungen an mehreren Fundorten NW-Ungarns gefunden werden konnte (In den bei den Autobahn-Ausgrabungen neugefundenen römischen Siedlungen: Mosonszentmiklós-Gergelyhoma, Levél M1-M15 Knoten).

Unter der gewöhnlichen provinziellen Gebrauchskeramik möchten wir die in verhältnismäßig großer Zahl vorkommende graue Variante der sogenannten *gestempelten pannonischen Ware* hervorheben (Abb. 10). Gewöhnlich ist sie die

Sigillata-Form Drag 29, 36, 37, die Verzierungen sind allgemein in der Mitte des Schüsselinneren zu finden. Häufig handelt es sich hierbei um ein aus 3-4 Blättern gebildetes Motiv (Maróti 1987, 82-83), doch kommen auch Motive laufender Tiere (Hase, Hund, Kalb?) vor, diese sind für die Umgebung Arrabonas charakteristisch (Szónyi 1976, 27; Maróti 1991, 380). Es kommen auch einige wenige auf der Außenseite gestempelte Gefäße vor (Abb. 9).

Die gelb- und röttonige Keramik besteht in erster Linie aus Krügen, Schüsseln, Tellern. Häufig wurden sie mit roter Bemalung, rotem Bandstreifen und Rädchenmuster, sowie mit rot marmoriertem Überzug verziert.

Die sandgemagerte Gebrauchskeramik bezieht sich auf den gesamten frühromerzeitlichen Formenreichtum.

Noch einige Worte zum *Glasmaterial*, das ziemlich spärlich ist. Vertreten sind Balsamarien-Bruchstücke, Rippenschalen und Krüge in prismatischer Form und mit Bandhenkel.

Unter dem Bronzematerial ist besonders die große Zahl der *Fibeln* auffallend. Es sind mehrere Bruchstücke der "norisch-pannonischen" Flügel-fibeln zum Vorschein gekommen. Das Fundmaterial machen zum überwiegenden Teil kräftig profilierte Fibeln mit 1-2 Knöpfen, oft mit durchbrochenem Nadelhalter aus, jedoch kommen auch die Varianten mit Trompetenkopf und hie und da eine Kniefibel vor. Erwähnenswert sind noch die *Pferdegeschirrbeschläge* und Fragmente von bronzenen *Schuppenpanzern*, die auf die Verbindung der Siedlungsbewohner zum Militär hinweisen.

Zusammenfassend sei gesagt, daß in Ménfőcsanak durch Fundrettungsgrabungen die bisher größte freigelegte römerzeitliche Altansässigungssiedlung in Pannonien zum Vorschein kam. Ihr Bestehen vom 2. Drittel des 1. Jhs. bis zum 3. Drittel des 2. Jhs. kann als bewiesen bezeichnet werden. Die hiesigen Einwohner bewahrten in ihrer Lebensform Traditionen aus der Zeit vor der römischen Besetzung, ein Großteil ihrer Keramik deutet auf keltische oder vielleicht auf quadische Traditionen. Ein Beweis für die Romanisierung ist außer dem Münzgebrauch die Verwendung der südlichen und westlichen Importwaren und der provinziellen Massenware.

BÓNIS, É. B. 1969, *Die spätkeltische Siedlung Gellérthegy-Tabán in Budapest*. - Budapest.

FMRU 2, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Ungarn* 2, 1993. - Bonn, Budapest.

GABLER, D. 1969, *Scarbantia és környékének római kőplasztikai emlékei* (Stone plastic finds at Scarbantia and in its surroundings). - *Arrabona* 11, 5-57.

GABLER, D. 1982, *Aspects of the development of Late Iron*

- Age settlements in Transdanubia into the Roman period. - In: *Studies in the Iron Age of Hungary*, BAR Int. Ser. 144, 57-127.
- GABLER, D. und K. OTTOMÁNYI 1990, Későrómai házak Szakályban (Late Roman Houses in Szakály). - *Arch. ért.* 117, 161-188.
- HORVÁTH, I., M. H. KELEMEN und I. TORMA 1979, *Magyarország régészeti topográfiája* 5. - Budapest.
- HORVÁTH, L. 1987, Késővaskori ház- és településtípusok Dél-Zalában (Späteisenzeitliche Haus- und Siedlungstypen auf dem südlichen Teil des Komitates Zala). - *Zalai Múzeum* 1, 59-80.
- KELEMEN, M. 1990, Keltische Siedlungen in der Gemarkung von Esztergom. - In: *Die Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen beim Aufbau des Kraftwerkes Gabčíkovo-Nagymaros*, 37-42, Nitra.
- KOCZTUR, É. V. 1972, Újabb adatok Gorsium őslakosságának háztípusaihoz (Neuere Daten zu den Haustypen der Urbewölkerung von Gorsium). - *Fol. Arch.* 23, 43-58.
- MARÓTI, É. 1987, Római kori pecsételt kerámia Nyugat-Pannoniában (Römerzeitliche gestempelte Keramik in Westpannonien). - *Zalai Múzeum* 1, 81-103.
- MARÓTI, É. 1991, A római kori pecsételt kerámia. - *Studia Comitatus* 21, 365-427.
- MÓCSY, A. 1959, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*. - Budapest.
- RIU 1, L. Barkóczi und A. Mócsy, *Die römischen Inschriften Ungarns* 1, 1972. - Budapest.
- SÖTÉR, Á. 1899, A Bruck-Újfalusi ásatásról. - *Arch. ért.* 19, 341-351.
- SZÖNYI, E. T. 1972, Észak-Itáliából importált császárkori agyagszék a győri Xántus János Múzeumban (Poterie de l'Italie du Nord du Haut-Empire au Musée János Xántus de Győr). - *Arrabona* 14, 5-26.
- SZÖNYI, E. T. 1974, A győri Kálvária utcai római temető csontvázas sírjai (Die Skelettgräber des römischen Gräberfeldes in der Raaber Kalvarienstrasse). - *Arrabona* 16, 5-44.
- SZÖNYI, E. T. 1976, A győri "Homokgödrö" római kori temető 1 (Das römische Gräberfeld von Győr [Raab] "Homokgödrök" 1). - *Arrabona* 18, 5-47.
- SZÖNYI, E. T. 1981, Kutatások Mursellában (Ausgrabungen in Mursella). - *Communicationes Archeologicae Hungariae*, 87-119.
- SZÖNYI, E. 1989, *A római lapidarium. A római kőtár*, 16-31. - Mosonmagyaróvár.
- SZÖNYI, E. 1990, Archäologische Daten zur frühesten Besatzungstruppe von Arrabona. - In: *Akten des 14. Internationalen Limeskongresses 1986 in Carnuntum, Röm. Limes in Österr.* 36/2, 667-674.
- SZÖNYI, E. 1992, *Arrabona topográfiája* (Topographie Arrabonas). - Győr.
- VARGHA, L. 1959, Untersuchung der Gebäude der kaiserzeitlichen Wohnsiedlung von Ózd. - *Acta Arch. Acad. Sc. Hung.* 10, 195-207.

Rimskodobno naselje staroselcev pri Ménfőcsanaku (okolica Győra, Madžarska)

Povzetek

V letih 1990-1991 je bilo pri zaščitnih izkopavanjih pri Ménfőcsanaku (sl. 1) odkrito do zdaj največje rimskodobno naselje keltskih (bojskih) staroselcev v Panoniji.

Hiš je bilo najdenih 57. Gre za v zemljo vkopane lesene hiše brez ognjišč. Najbolj pogosto so enoprostorne pravokotne zgradbe, velike okrog 4,5 x 3 m, s po eno stojko na sredi ožje stranice (vrsta 1; sl. 2); stene so bile včasih zgrajene iz opeke. Mnogo manj je bilo hiš z 1 x 2 m velikim predprostorom (vrsta 2; sl. 3). Razmeroma redke so vkopane hiše (4 x 3 m), ki so imele verjetno stene iz vodoravno položenih brun (vrsta 3, nekatere z zemljeno stopnico; sl. 4; 5). Posebnost sta dve globoki zgradbi s skoraj kvadratnim tlorisom, ki sta bili glede na najdbe (kamnito ognjišče in številni odlomki mlinskega kamna) verjetno delavnici (vrsta 4).

Za naselje so značilni tudi vodnjaki, ki smo jih izkopali kar 42. Vodnjaki imajo pet različnih oblog: 1. lesen sod, 2. lesen sod, okrepljen s štirikotnim okvirom, 3. dvojni štirikotni ovir, notranji iz priostrenih desk, zabutih v zemljo, in iz štirih stojk na vogalih, ter zunanji iz vodoravno položenih desk, 4. štirikotna lesena obloga iz stojk na vogalih in vodoravnih brun med njimi, 5. kamnita obloga (sl. 6).

Odkriti so bili še drugi naselbinski objekti, npr. shrambene jame.

Posebnost med najdbami so zgodnji novci, ki so bili do zdaj v severni Panoniji redko ugotovljeni, tukaj pa so presenetljivo bogato zastopani.

Med keramiko je precej uvožene (tera sigilata iz Italije, Galije in - v poznejših polnih jarkov - iz Porenja; t. i. keramika tenkih sten). Keramiko lokalne izdelave lahko razdelimo na več skupin: siva, gladka ali glajena keramika, enaka tisti iz

stopnje LT D; groba prostoročno izdelana, pogosto s primešanimi školjkami, z arhaičnimi okraski (sl. 7; 8); siva (t. i. panonska) žigosana keramika (pogosto z motivom listov na sredini notranjosti skled, včasih pa z upodobljenimi živalmi v teku, kar je značilno za okolico Arabone; sl. 10); rumeno in rdeče žgana keramika (vrči, skled, krožniki, okrašeni z rdečo poslikavo, odtisi koleščka, marmoriranim premazom); kuhinjska keramika s primešanim peskom.

Steklene najdbe so precej redke (balzamariji, rebraste skodele, odlomki vrčev).

Pozornost vzbuja veliko število fibul (t. i. noriško-panonske fibule s krilci, močno profilirane fibule, kolenčaste fibule).

Omenimo naj še okove konjske opreme in odlomke bronastih luskastih oklepov, ki kažejo na povezave prebivalcev naselja z vojsko.

Odkrito gradivo opredeljuje trajanje naselja od druge tretjine 1. do zadnje tretjine 2. st. n. š.

Tukajšnji prebivalci so glede načina življenja ohranjali izročilo iz predrimskega časa, hkrati pa so v tvorni kulturi opazne jasne poteze napredujoče romanizacije.

Dr. Eszter T. Szőnyi
Győr-Moson-Sopron megyei
Múzeumok Igazgatósága
Széchenyi tér 5
H-9022 Győr

Einige Beispiele der spätlatènezeitlichen Siedlungen in Nordkroatien und ihre Beziehung zu den Zentren der frühen Romanisation

Nives MAJNARIĆ-PANDŽIĆ

Izvleček

Na severnem Hrvaškem so po drugi svetovni vojni raziskovali na večjem številu poznolatskih naselij. Deloma so bila to načrtna, bolj pogosto in na mnogo večjih površinah pa zaščitna izkopavanja. Rezultati teh raziskovanj do zdaj niso bili niti obdelani niti objavljeni. Izšla so samo kratka poročila. Prav zdaj poteka obdelava nekaterih od teh poznolatskih naselij (Orolík, Privlaka, Stari Mikanovci, Osijek), katere rezultat bo predvidoma sinteza v obliki monografije. V predavanju so bili zelo na kratko predstavljeni temeljni podatki o raziskovanih naseljih, o vprašanjih, ki so se pri tem pojavila, zlasti glede na posebni način utrjevanja, in začetni rezultati obdelave keramičnih vrst.

Über spätlatènezeitliche befestigte Siedlungen in Südbanien wurde bereits im Jahre 1970 bei dem Prager Symposium über keltische Oppida referiert (Dimitrijević D. 1971; Todorović 1971). Damals wurden allerdings nur allgemeine Angaben vorgestellt, etwas Näheres konnte einzig über die Gradina im Ort Stari Slankamen gesagt werden, an deren Fuß in der Antike das *Acumincum* entstanden sein soll, sowie über die Gomolava an der Save in Südsyrien. Seit jener Zeit wurden die systematischen Ausgrabungen auf der Gomolava fortgesetzt, so daß gerade diese Siedlung, die in regelmäßigen großangelegten Forschungsarbeiten im Laufe von etwa 20 Jahren untersucht wurde, in der Literatur am vollständigsten bearbeitet wurde (Jovanović B. und M. 1988; Dautova Ruševljan, Brukner 1992).

Spätlatènezeitliche Siedlungen beschränkten sich örtlich selbstverständlich nicht nur auf Syrien,

Abstract

A large number of late La Tène settlements have been investigated in northern Croatia after World War II. Some have been systematically excavated, but more commonly (and with considerably greater surface areas) the sites have been subject to rescue excavation. The results of such research have neither been studied nor published to date, other than in the form of brief reports. Some of these late La Tène settlements (Orolík, Privlaka, Stari Mikanovci, and Osijek) are currently being analyzed, which should result in a synthetic work in the form of a monograph. This article presents a summary of the basic information about the investigated sites, and discusses various problems resulting from these researches, particularly in terms of the specific manner of fortification of these settlements, as well as the first results of the classification of pottery types.

sondern reichten über Ostslawonien bis nach Mittelslawonien hinein - bis in die Nähe der Stadt Slavonski Brod (Abb. 1). (Die Siedlungen im Nordwesten Kroatiens, wovon uns Vladimir Sokol die auf dem Kuzelin dargestellt hat, sind zur westkeltischen Gruppe zu zählen, während die östliche Gruppe, für den Augenblick zumindest, nur bis in die Region von Slavonski Brod zu reichen scheint.) Die in Slawonien liegenden und bislang in größerem oder geringerem Umfang erforschten Siedlungen befanden sich meistens auf Anhöhen an den Flüssen Drau, Bosut und Save, hatten also eine strategisch günstige Lage und waren mit Hilfe des für Pannonien typischen Fortifikationssystems von Erdwällen und breiten Wassergräben befestigt. Bis jetzt wurde in den als Gradina bezeichneten Ringwällen in Orolík und Privlaka am Bosut, beide in der Nähe der Stadt Vinkovci, geforscht, worüber auch kleinere Be-

Abb. 1: Die Verbreitung der spätlatènezeitlichen Siedlungen in Ostslawonien und Syrmien: 1 Osijek (*Mursa*); 2 Sarvaš - Gradač; 3 Dalj; 4 Vukovar - Lijeva bara; 5 Sotin (*Cornacum*); 6 Vinkovci (*Cibale*) - Dirov brijeg; 7 Privlaka - Gradina; 8 Slakovci - Gradina; 9 Orolik - Gradina; 10 Šid - Gradina na Bosutu; 11 Donja Bebrina - Paljevine; 12 Hrtkovci - Gomolava; 13 Stari Mikanovci - Gradina.

Sl. 1: Razprostranjenost poznolatenskih naselij v vzhodni Slavoniji in Sremu.

richte publiziert wurden, sowie auf der Gradina in Stari Mikanovci und an der Stelle Dirov brijeg in Vinkovci selbst (Majnarić-Pandžić 1969; 1981; 1984; Virč 1979; Dimitrijević S. 1979). Die umfangreichsten Forschungsarbeiten wurden allerdings in Osijek durchgeführt - im Stadtteil Donji grad (Unterstadt) im Viertel Pristanište (Flußhafen) am rechten Drauufer (Bulat 1977, 17 ff.; ders. 1989, 11; Lukić 1989, 53-55).

In meinen heutigen Ausführungen will ich einige der neuesten Ergebnisse der archäologischen Schutzgrabungen an der Stelle des neuen Krankenhauses in Osijek schildern, vornehmlich bei den Gebäuden der gynäkologischen und chirurgischen Abteilungen, dann werde ich die Forschungsergebnisse im Zusammenhang mit der befestigten Siedlung im Dorf Privlaka mit besonderer Berücksichtigung der spezifischen Art der Befestigung bei einigen spätlatènezeitlichen Siedlungen in Slawonien vorstellen. Außer Privlaka will ich auch die Orte Stari Mikanovci - mit identischen Befestigungsanlagen¹ - sowie Orolik erwähnen und in Verbindung mit dem letzteren eine summarische Darstellung von Keramiktypen aus der slawonischen Spätlatènezeit geben, die auch für die anderen Siedlungen in Ostslawonien ty-

Abb 2: Osijek - Donji grad, Opća bolnica (Das allgemeine Krankenhaus). Spätlatènezeitlicher Töpferofen.

Sl. 2: Osijek - Donji grad, Opća bolnica. Poznolatenska lončarska peč.

pisch sind; allerdings wurde ein Vergleich mit der neulich vorgetragenen typologisch-chronologischen sowie statistischen Klassifizierung der Keramik von Gomolava noch nicht durchgeführt.²

OSIJEK

Die latènezeitlichen Funde am rechten Drauufer im Stadtteil Donji grad in Osijek sind seit dem Ende des vorigen Jahrhunderts bekannt. Sie sind in der Nähe, aber auch im Areal der späteren Römersiedlung *Mursa* zu finden (Bulat 1977, 17 ff.; Pinterović 1978, 18 ff.). Osijek wurde als wichtiges und frühes keltisches Zentrum bereits vor mehreren Jahrzehnten archäologisch präsentiert, und zwar durch die Gräber im Stadtteil Zeleno polje (die frühere Bezeichnung lautete "Ciglana

¹ Majnarić-Pandžić 1984. Die Schutzgrabungen im Ringwall Gradina im Dorfe Stari Mikanovci hat Ivana Iskra-Janošić durchgeführt; ich danke ihr für die Möglichkeit, ihre unpublizierte Ausgrabungsdokumentation studieren zu können.

² Die Typenklassifizierung und die statistische Bearbeitung der Keramik aus Orolik und aus den anderen hier erwähnten spätlatènezeitlichen Siedlungen bereiten wir für die Monographie über die slawonischen vorrömischen Ansiedlungen vor.

u Donjem gradu" - Ziegelei in der Unterstadt), wodurch die Besiedlung dieses Gebiets in der Spätphase der frühen und in der mittleren Latènezeit dokumentiert wird (Spajić 1954; 1956; 1962; Todorović 1968, Taf. 12-24; ders. 1974, 162; Majnarić-Pandžić 1970, 38 f.; Božić 1981, 317; Guštin 1984, 353 f.). Über Wohnstätten aus dieser Zeit gibt es allerdings keine Angaben. Die spätlatènezeitliche Siedlung erstreckte sich am Draufer entlang, von der Fundstätte Stara carinarnica (alte Zollwache) im Westen bis zur Fundstätte Stara kožara (alte Gerberei) im Osten. Das wahrscheinlich befestigte Zentrum dieses besiedelten Streifens ist auf dem höchsten Plateau der Gegend an der günstigsten Stelle zur Überquerung der Drau auf dem Weg in die Baranja anzunehmen. Allgemein kann gesagt werden, daß die spätlatènezeitliche Siedlung auf einer sichtbaren Anhöhe, besser gesagt an der höchstgelegenen Stelle von Osijek lag (Bulat 1977, 11-13).

Die Orte, an denen in der Spätlatènezeit Keramik erzeugt wurde, sind im Rahmen der genannten neueren Forschungsarbeiten in den Jahren 1982 bis 1986 entdeckt worden, als neben den typischen Kleinfunden insgesamt mehr als 20 Töpferöfen gefunden wurden (Abb. 2). Zwischen den beiden Weltkriegen, in den dreißiger Jahren, wurde etwas westlich von dem Gebiet, wo sich die keramischen Öfen befanden, auch eine Eisenhütte aus derselben Zeit entdeckt; leider ist dieser Fund nicht einwandfrei dokumentiert.³ Eine regelmäßig angeordnete Reihe von 6 Öfen längs der heutigen Hadrijan-Straße zeugt von einem planmäßig konzipierten Handwerksviertel.⁴ Die Dokumentation über diese Funde wird in dem Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture (Regionalamt für Denkmalschutz) in Osijek aufbewahrt und ist noch nicht veröffentlicht worden.⁵ Außer den Öfen wurde auch eine größere Anzahl von Abfallgruben gefunden, die sehr reich an spätlatènezeitlicher Keramik sind (graue, übliche gröbere und kammstrichverzierte Keramik, graphitiert, weiß-ocker bemalt oder mit dunkleren einpolierten Motiven verziert). Neben einigen Öfen wurden Deponien von beschädigter

oder weggeworfener Keramik gefunden; überhaupt war die ganze Schicht reich an Funden. Etwas südlicher von diesem Gebiet wurde vor dem Zweiten Weltkrieg ein Brandgrab aus der Latènezeit gefunden. Leider wurden diese Forschungen nicht weitergeführt.⁶ Ganz allgemein kann gesagt werden, daß die Dichte der Siedlungsfunde abnimmt, je weiter man in Richtung Süden geht, so daß an einigen Stellen das Ende der Siedlung festgestellt werden kann. Die Keramik von Osijek ist zwar noch nicht bearbeitet, aber es ist bereits klar, daß sie mit den Typen aus der benachbarten berühmten befestigten Siedlung in Sarvaš am Draufer, sowie mit den spätlatènezeitlichen Funden aus dem am hohen rechten Donauufer liegenden Dalj⁷ und in den Hauptzügen auch mit den Funden aus Vukovar an der Fundstelle Lijeva bara in engste Verbindung gebracht werden kann.⁸

VINKOVCI

Auch hier wurde eine weite Ausdehnung des besiedelten Latènegebiets festgestellt: von Novo selo im Westen bis Ervenica im Osten, also in einer Länge von 3500 m. Wir wissen selbstverständlich nicht, ob die Fundstellen kontinuierlich miteinander verbunden waren (Dimitrijević S. 1979, 144, Abb. 4). Neben den spärlichen mittellatènezeitlichen Funden (aus der jüngeren Phase der Mittellatènezeit) wurde zahlreiche spätlatènezeitliche Keramik gesammelt, gerade von der Anhöhe, die offensichtlich befestigt war, also vom sog. Dirov brijeg am Nordufer des Bosut entlang (Majnarić-Pandžić 1970, 66-67). Im Gebiet des späteren antiken *Cibalae* wurden zwei der ältesten von den ansonst zahlreichen Töpferöfen in Vinkovci gefunden, beide mit Keramik in stark ausgeprägter spätlatènezeitlicher Tradition. Sie sind in die erste Hälfte des 1. Jhs. n. Chr. zu datieren, als sich hier eine militärische römische Besatzung befand; die starke lokale latènezeitliche Handwerkstradition wird fortgesetzt, speziell in der Herstellung von Keramik und Werkzeugen aus Eisen. Wie in *Mursa*, wo ein römisches Militärlager

³ Über die unsystematischen und nichtfachmännischen Ausgrabungen von Radoslav Franjetić besteht ein schriftlicher Bericht im Museum von Slawonien in Osijek.

⁴ Die Angabe verdanke ich Zvonimir Bojčić, dem Leiter des Regionalamtes für Denkmalpflege in Osijek.

⁵ Die Dokumentation wird in der in Anm. 2 angeführten Monographie veröffentlicht werden.

⁶ Mündliche Angabe des Kollegen Bulat.

⁷ Schmidt 1945, 184; Šimić 1986; 1986a; Hoffiller 1938. Latènezeitfunde gab es auf der Daljska planina, am Banjaskas und am Kraljevac. Diese Funde befinden sich unveröffentlicht in den Museen in Osijek und Zagreb.

⁸ Die Ausgrabungen an der Fundstätte Lijeva bara wurden in den Jahren 1951-1953 durchgeführt; das Material liegt unveröffentlicht im Archäologischen Museum in Zagreb. Vinski 1959, 101-102; Demo 1996, 28-33, 92, Abb. 57.

im Bereich einer spätlatènezeitlichen Siedlung errichtet wurde, begegnet man auch in *Cibalae* der Tatsache, daß ein Teil des Lagers einen Teil der ehemaligen spätlatènezeitlichen Siedlung erfaßte. Auf dem Dirov brijeg, der sich westlich vom Römerlager befand, gibt es genug Zeugnisse davon, daß er auch in der Frühzeit der römischen Provinz Pannonien besiedelt war (Dimitrijević S. 1979, 146).

PRIVLAKA

Ein Ringwall mit dem Namen Gradina wurde auf zwei miteinander verbundenen Anhöhen mit gemeinsamem Fortifikationssystem errichtet. Der übliche Erdwall wurde hier mit horizontal eingezogenen Holzbalken befestigt. Diese Balken wurden mit Erdschutt bedeckt, aber so, daß die Luftzufuhr nicht völlig unterbunden war, dann wurden die Balken angezündet; das Feuer schwellte langsam, und so wurde der obere Teil des Erdwalls um die Balken herum festgebrannt. Es handelt sich dabei bestimmt nicht um einen zufälligen Brand, der an mehreren Stellen gleichzeitig ausgebrochen war, oder um einen Großbrand in der ganzen Siedlung, denn schon einen Meter von den Balken entfernt oder in den übrigen Teilen der Siedlung gibt es keine Brandspuren. Noch heute ist der aufgeschüttete und kontinuierlich festgebrannte Rand der "Befestigungsmauer" um die beiden Anhöhen sichtbar. Auf der Innenseite des Walls ist eine Zugangsrampe zu sehen - völlig frei von irgendwelchen Siedlungsbauten (Häusern oder Abfallgruben). In dieser Rampe wurden ältere Funde, als es die spätlatènezeitliche Siedlung selbst ist, entdeckt (Sopot-Keramik, bronzezeitliche Keramik, ein mittellatènezeitlicher Kantharos und keltische Silbermünzen ostslawonischen Typs mit Leierblume). Da das Hauptaugenmerk bei der Erforschung (in den Jahren 1979 und 1981) dem Schnitt durch die Befestigungsanlage (3 Schnitte insgesamt) gewidmet war, konnten wir das Innere der Siedlung nicht eingehend untersuchen. Trotzdem wurden beim Ackern stark beschädigte Reste eines oberirdisch gebauten Hauses und mehrere kleinere Gruben gefunden.⁹

STARI MIKANOVCI

Bei Schutzgrabungen in Stari Mikanovci wurde der gleiche Typus von Befestigungsanlagen aus der Spätlatènezeit gefunden (Virč 1979). Es ist interessant, daß der gleiche Typus der gebrannten Wallkrone um einen kleineren Ringwall noch in den 60-er Jahren östlich von Slavonski Brod im Dorf Donja Bebrina gefunden wurde (Todorović 1968, 23). Der spätlatènezeitliche Ringwall, direkt am Saveufer errichtet, wird auch heute im Volksmund Paljevina genannt, was soviel wie Brandstätte bedeutet.

OROLIK

In Orolik, wo ein spätlatènezeitlicher Ringwall namens Gradina am Nordufer des Bosut errichtet wurde, genauso wie diejenigen auf dem Dirov brijeg in Vinkovci und in Privlaka (sowie der noch nicht erforschte in Slakovci), haben wir die Siedlung untersucht, den ringsum verlaufenden Wall aber nicht geschnitten. Das heutige Aussehen des Walls und des Wassergrabens verbindet Orolik mit Privlaka, wir verfügen aber über keine Angaben darüber, wie die Befestigungsanlage konstruiert wurde. Die Keramik von Orolik ist bearbeitet und stellt ein charakteristisches Beispiel des ostslawonischen spätlatènezeitlichen Repertoires an Formen und Verzierungen dar (Abb. 3-5).¹⁰

Neben der spezifischen Art und Weise, Befestigungsanlagen zu bauen, wie wir es in einigen ostslawonischen spätlatènezeitlichen Siedlungen gefunden haben, gibt es noch eine weitere Gemeinsamkeit zwischen ihnen, nämlich eine Gruppe von ostkeltischen Münzen mit Leierblume (Majnarić-Pandžić 1984, Taf. 5: 3). Bislang wurden 12 Stück von dem Typus gefunden: 3 in Privlaka, 2 in Stari Mikanovci, die übrigen stammen aus Osijek, Sarvaš und Vinkovci. Die Münzstätte befand sich höchstwahrscheinlich irgendwo zwischen Osijek und Vinkovci, und die Münzen selbst wurden sowohl von Pink als auch von Popović in die zweite Hälfte, beziehungsweise an das Ende des 2. Jhs. vor

⁹ Majnarić-Pandžić 1981; 1984. Die Literaturangaben über das Problem der Datierung der "roten Schanzen" im Burgenland und in Westungarn verdanke ich Dr. Karl Kaus. Bei unseren Beispielen (Privlaka und Stari Mikanovci) besteht kaum die Möglichkeit, diese als mittelalterlich zu klassifizieren. K. Kaus, Darufalva (Drassburg), Locsmánd (Lutzmannsburg), Pinkaóvár (Burg), *Soproni Szemle* 1987/4, 330 ff.; T. Štefanovičová, A szlovákiai égetett sáncok kérdéséhez, *Soproni Szemle* 1987/4, 340 ff.

¹⁰ Anm. 2.

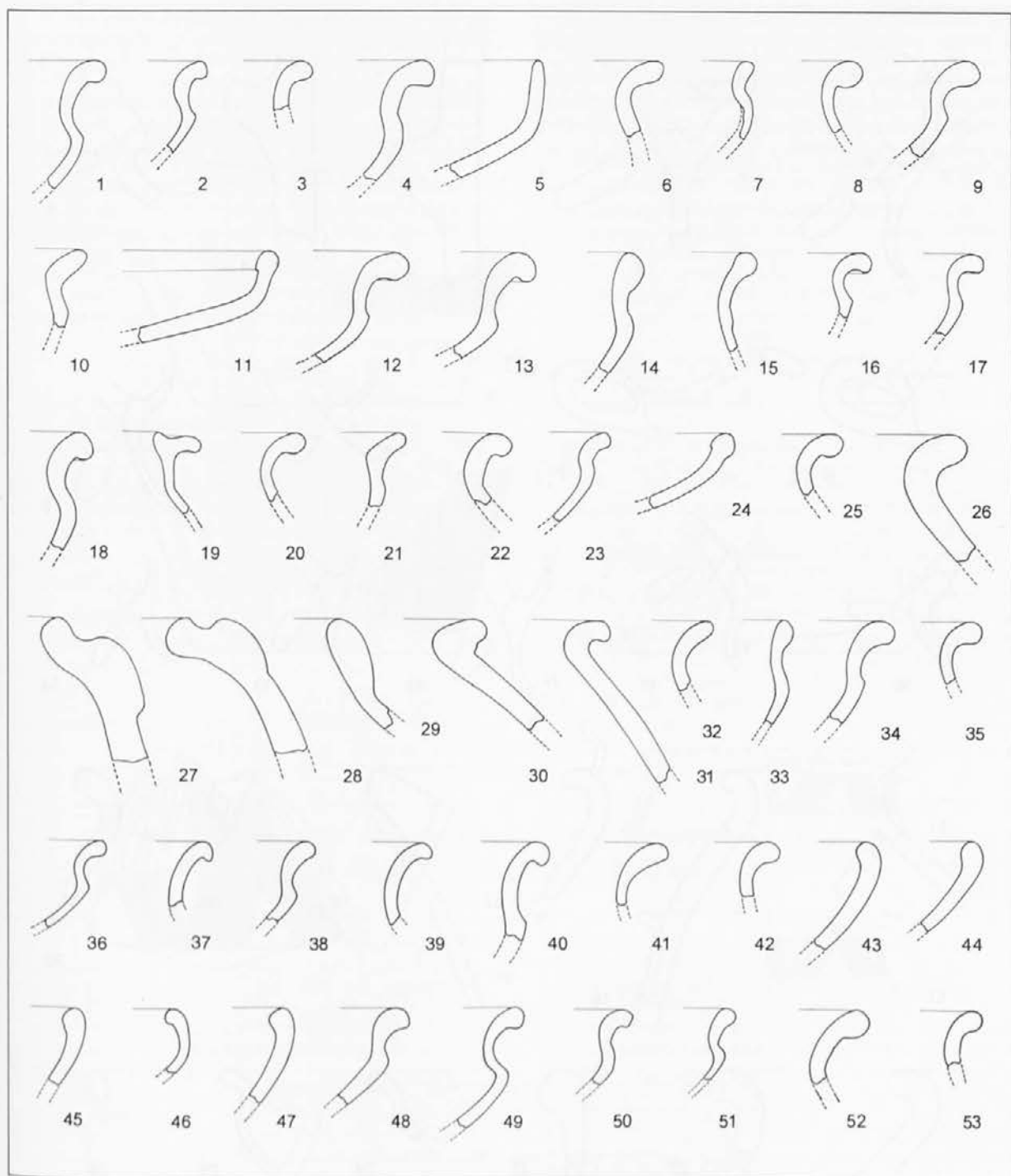

Abb. 3: Die Gefäßtypen der spätlatènezeitlichen Keramik aus der Siedlung Gradina in Orolik.
Sl. 3: Značilni primerki poznolatenske lončenine z naselja Gradina v Oroliku.

Chr. datiert (Popović 1987, 64-65, Abb. 22, Taf. 27: 13-18).

Die Untersuchung der spätlatènezeitlichen Siedlungen mit Befestigungsanlagen und noch ungenügend erforschten "Suburbia" haben wir mit Osijek an der Drau begonnen, es folgen Sarvaš, das näher an der Mündung der Drau in die Donau liegt, und dann donauabwärts Dalj, Vukovar,

Sotin - ein Fundort, wo später an dem Limes das Kastell *Cornacum* stand (Pinterović 1968; 1969). In diesem Fall kennen wir leider die genaue Lage der spätlatènezeitlichen Siedlung nicht, aber von dem Leben der spätlatènezeitlichen Einwohner, bekannt unter dem Namen *Cornacates*, zeugen die Gräber am Fundort Zmajevac in Sotin (Majnarić-Pandžić 1972-1973). Hier machen sich die Be-

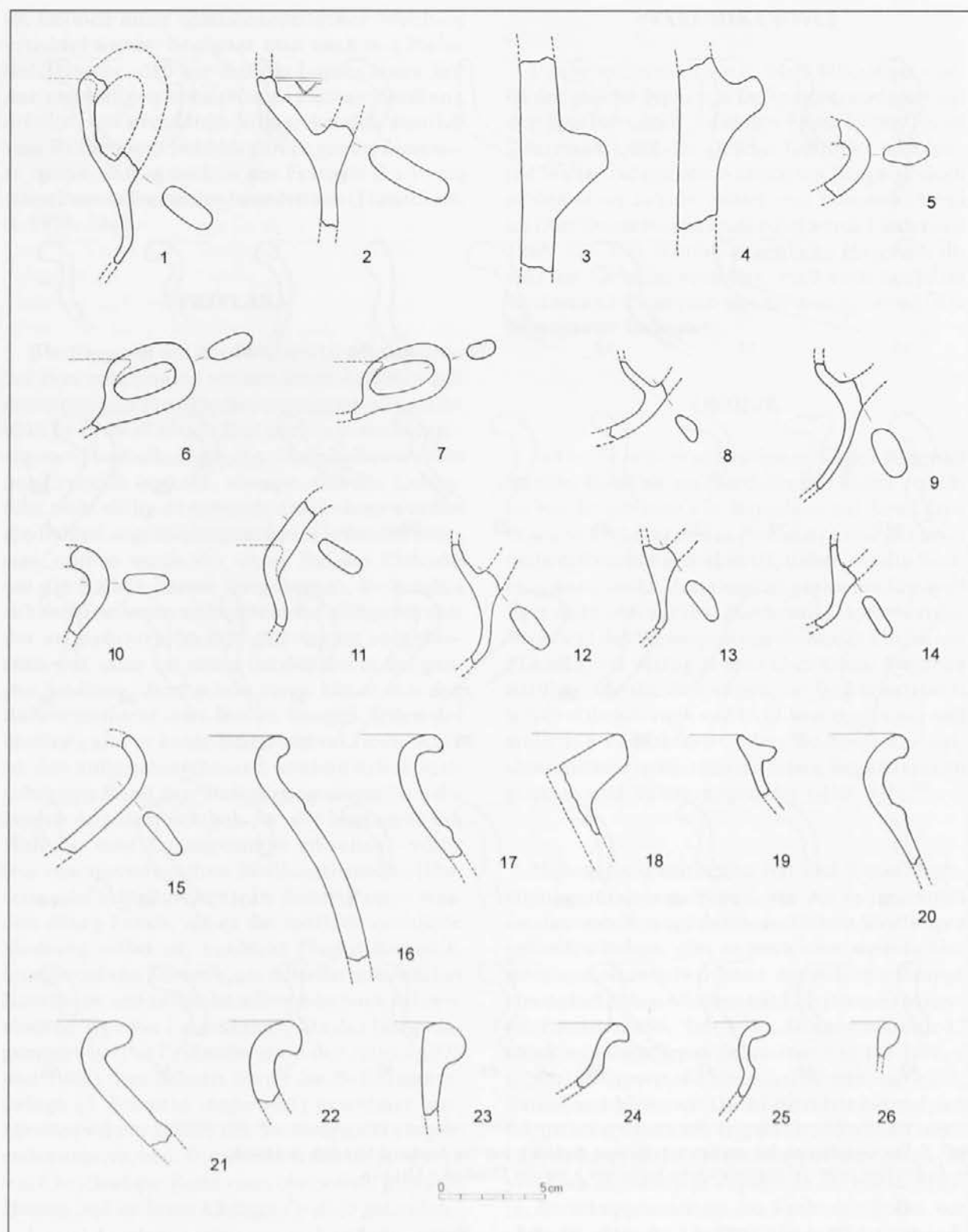

Abb. 4: Die Gefäßtypen der spätlätènezeitlichen Keramik aus der Siedlung Gradina in Orolik.
 Sl. 4: Značilni primerki poznolatske lončenine z naselja Gradina v Oroliku.

rührungspunkte zwischen der kriegerischen Latènezeittradition und der herannahenden Romanisierung im pannonischen Raum deutlich bemerkbar.

Diese Ausführungen könnten wir mit der be-

kannten Inschrift von *Titus Flavius Proculus* aus Novi Slankamen beenden (Dimitrijević D. 1971, 566; Todorović 1974, 146 ff., Taf. 39), der in der Rolle des Präpositus und Präфекtus der pere-

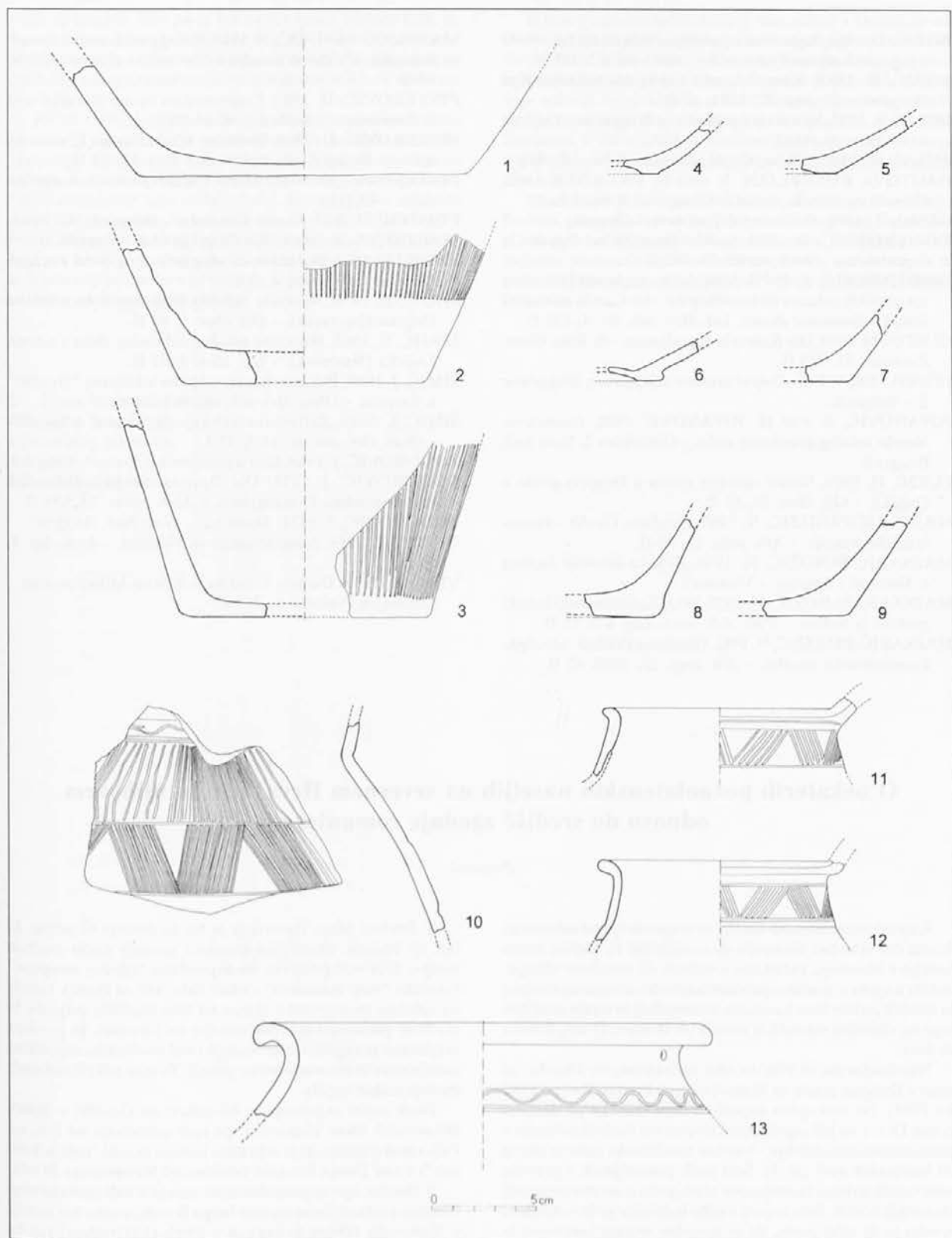

Abb. 5: Die Gefäßtypen der spätlatènezeitlichen Keramik aus der Siedlung Gradina in Orolik.
Sl. 5: Značilni primerki poznolatske lončenine z naselja Gradina v Oroliku.

grinischen Gemeinschaft der *Civitas Scordiscorum* in *Acumincum* zur Zeit der Flavier auftritt, denn diese Inschrift reflektiert am besten die geschicht-

liche Situation, in der die spätlatènezeitlichen Gemeinschaften allmählich in das Leben der römischen Provinz Pannonien einbezogen wurden.

- BOŽIĆ, D. 1981, Relativna kronologija mlajše železne dobe v jugoslovanskem Podonavju. - *Arh. vest.* 32, 315 ff.
- BOŽIĆ, D. 1982, Kasnolatenski astragalni pojasevi tipa Beograd. - *Starinar* 32, 1981, 47 ff.
- BULAT, M. 1977, Nalazi s donjogradskog Pristaništa u Osijeku. - *Osij. zbor.* 16, 11 ff.
- BULAT, M. 1989, *Mursa, Osijek u rimsko doba.* - Osijek.
- DAUTOVA RUŠEVLJAN, V. und O. BRUKNER 1992, *Gomolava. Rimski period.* - Gomolava 3, Novi Sad.
- DEMO, Ž. 1996, *Vukovar - Lijeva bara.* - Zagreb.
- DIMITRIJEVIĆ, D. 1971, Spätlatènezeitliche Oppida in Jugoslawien. - *Arch. rozhl.* 23, 567 ff.
- DIMITRIJEVIĆ, S. 1979, Arheološka topografija i izbor arheoloških nalaza s vinkovačkog tla. - In: *Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata*, Izd. Hrv. arh. dr. 4, 133 ff.
- GUŠTIN, M. 1984, Die Kelten in Jugoslawien. - *Jb. Röm. Germ. Zentmus.* 31, 305 ff.
- HOFFILLER, V. 1938, *Corpus vasorum antiquorum, Yugoslaviae* 2. - Belgrade.
- JOVANOVIĆ, B. und M. JOVANOVIĆ 1988, *Gomolava. Naselje mladeg gvozdenog doba.* - Gomolava 2, Novi Sad, Beograd.
- LUKIĆ, H. 1989, Nalazi rimskog novca u Donjem gradu u Osijeku. - *Osij. zbor.* 20, 53 ff.
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N. 1969, Gradina, Orolik - kasnolatensko naselje. - *Arh. preg.* 11, 79 ff.
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N. 1970, *Keltsko-latenska kultura u Slavoniji i Srijemu.* - Vinkovci.
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N. 1972-1973, Kasnolatenski keltski grobovi iz Sotina. - *Vjes. Arh. muz. Zag.* 6-7, 55 ff.
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N. 1981, Gradina u Privlaci - utvrđeno kasnolatensko naselje. - *Arh. preg.* 22, 1980, 45 ff.
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N. 1984, Prilog problematici kasnolatenskih utvrđenih naselja u Slavoniji. - *Opusc. arch.* 9, 23 ff.
- PINTEROVIĆ, D. 1968, Limesstudien in der Baranja und in Slawonien. - *Arch. lug.* 9, 55 ff.
- PINTEROVIĆ, D. 1969, Problemi u istraživanju Limesa na sektoru Batina Skela-Ilok. - *Osij. zbor.* 12, 53 ff.
- PINTEROVIĆ, D. 1978, *Mursa i njeno područje u antičko doba.* - Osijek.
- POPOVIĆ, P. 1987, *Novac Skordiska.* - Beograd, Novi Sad.
- SCHMIDT, R. R. 1945, *Die Burg Vučedol.* - Zagreb.
- SPAJIĆ, E. 1954, Nalazište mladeg željeznog doba s terena Osijeka. - *Osij. zbor.* 4, 7 ff.
- SPAJIĆ, E. 1956, Nalazište mladeg željeznog doba s terena Osijeka (Nastavak). - *Osij. zbor.* 5, 47 ff.
- SPAJIĆ, E. 1962, Nalazište mladeg željeznog doba s terena Osijeka (Nastavak). - *Osij. zbor.* 8, 37 ff.
- ŠIMIĆ, J. 1986, Pokusno istraživanje na lokalitetu "Gradac" u Sarvašu. - *Obav. Hrv. arh. dr.* 18/1, 23 f.
- ŠIMIĆ, J. 1986a, Zaštitno istraživanje na "Gracu" u Sarvašu. - *Obav. Hrv. arh. dr.* 18/3, 37 f.
- TODOROVIĆ, J. 1968, *Kelti u jugoistočnoj Evropi.* - Beograd.
- TODOROVIĆ, J. 1971, Die Oppida der Skordisker im jugoslawischen Donaugebiet. - *Arch. rozhl.* 23, 559 ff.
- TODOROVIĆ, J. 1974, *Skordisci.* - Novi Sad, Beograd.
- VINSKI, Z. 1959, Ausgrabungen in Vukovar. - *Arch. lug.* 3, 99 ff.
- VIRC, Z. 1979, Damića Gradina u Starim Mikanovcima. - *Godišnjak-Vinkovci* 8, 269 ff.

O nekaterih poznolatenskih naseljih na severnem Hrvaškem in njihovem odnosu do središč zgodnje romanizacije

Povzetek

Utrjena poznolatenska naselja se razprostirajo od zahodnega Srema čez vzhodno Slavonijo do srednje (sl. 1). Doslej znana naselja v Slavoniji, raziskana v večjem ali manjšem obsegu, so bila utrjena z značilno panonsko tehniko zemljenih nasipov in širokih jarkov brez kamnitih konstrukcij in imajo značilno lego na višinskih strateških mestih ob Donavi, Dravi, Bosutu in Savi.

Najobsežnejša so bila do zdaj raziskovanja v *Osijeku*, in sicer v Donjem gradu na območju četrti Pristanište (od 1982 do 1988). Na tem sploh najvišjem delu Osijeka na desnem bregu Drave so bili ugotovljeni intenzivni sledovi življenja v poznolatenskem obdobju - številne naselbinske jame in okrog 20 lončarskih peči (sl. 2). Šest peči, postavljenih v pravilni vrsti vzdolž sedanje Hadrijanove ulice, pričajo o načrtno urejenih obrtniških četrtih. Zelo bogate najdbe lončenine so še v obdelavi, vendar je že zdaj jasno, da so sorodne vrstam lončenine iz bližnjega Sarvaša, Dalja in Vukovarja (Lijeva bara).

V *Vinkovcih* je utrjeno poznolatensko naselje na opaznem mestu na severnem bregu Bosuta, imenovanem Dirov brijeg. Najdišče še ni bilo strokovno raziskovano, vendar z njega izvira bogato keramično gradivo, ki pa ni obdelano. Najdbe iz najstarejših lončarskih peči rimskodobnih Cibal pričajo o zelo močni latenski tradiciji v zgodnjeprovincialnem lončarstvu ter pri izdelavi železnega orodja.

V *Privlaci* blizu Vinkovcev je bil na naselju Gradina, ki leži ob Bosutu, ugotovljen posebno zanimiv način gradnje nasipa, ki je zelo podoben srednjeveškemu "rdečim nasipom" (nemško "rote Schanzen" - rdeči zato, ker so žgani). Glede na splošno stratigrafsko stanje na tem najdišču pripada ta utrditev poznolatenskemu naselju na Gradini, ki je sicer večplastno prazgodovinsko naselje (nad neolitiskim sopotskim naseljem so še bronastodobne plasti). Tu niso odkrili nobenih srednjeveških najdb.

Enak način utrjevanja je bil odkrit na Gradini v *Starih Mikanovcih* blizu Vinkovcev, pa tudi zahodneje od tod, na Paljevinah (oznaka, ki je zelo blizu nemški oznaki "rote Schanzen") v vasi Donja Bebrina vzhodno od Slavonskega Broda.

V *Oroliku*, kjer so poznolatensko naselje s sedanjim imenom Gradina postavili na severnem bregu Bosuta, enako kot naselji v Vinkovcih (Dirov brijeg) in v Privlaci (Gradina) ter še neraziskano v Slakovcih, smo raziskovali notranjost naselja, utrdbenega sistema pa ne. Sedanji videz nasipa in jarka sicer Orolik povezuje s Privlakom, vendar nimamo podatkov o načinu gradnje nasipa. Na tem večplastnem gradišču (spet sopotska plast, nad njo zgodnjebroonastodobna plast z najdbami vinkovske kulture in kot zadnja kulturna plast poznolatensko naselje) se je poznolatensko naselje razvilo na nasutem in zravnem platoju gradišča, njegov bivalni horizont z ognjišči in ostanki

poda nadzemne hiše pa je bil ugotovljen v globini 0,90 m. Keramične najdbe iz Orolika so bile tipološko in statistično obdelane ter sestavljajo značilen vzorec vzhodnoslavonskega poznolatskega repertoarja oblik, načinov izdelave in okrasa (sl. 3-5).

Razen z omenjenim posebnim načinom utrjevanja, ki smo ga odkrili na nekaterih poznolatskih naseljih vzhodne Slavonije, so ta naselja povezana tudi s posebno skupino vzhodnokeltskih srebrnikov z motivom lirastega cveta (nemško "mit Leierblume") na zadnji strani. Doslej je bilo najdenih vsega 12 primerkov tovrstnih srebrnikov: 3 v Privlaku, 2 v Starih Mikanovcih, drugi pa v Osijeku, Sarvašu in Vinkovcih. Njihova kovnica je verjetno delovala nekje med Osijekom in Vinkovci, kovani in v obtoku pa naj bi bili v drugi polovici oziroma na koncu 2. st. pr. Kr.

Prikaz poznolatskih naselij smo začeli z Osijekom ob Dravi, od njega proti vzhodu pa se vrstijo najprej znameniti Sarvaš bliže izliva Drave v Donavo, nato pa Dalj, Vukovar in Sotin na desnem bregu Donave. Čeprav v Sotinu (Kornakum) lega naselja še ni znana, nam o življenju poznolatskih prebivalcev tega kraja veliko povedo grobovi z najdišča Zmajevac. V teh vojaških grobovih se jasno kaže stik latenskega vojaškega izročila in naraščajoče romanizacije južnapanonskega območja.

Znani napis iz Novega Slankamena, ki omenja Tita Flavija Prokula, prepozita in prefekta peregrinske skupnosti Skordiskov (*Civitas Scordischorum*) v Akuminkumu v flavijskem času, najbolje ponazarja zgodovinsko dogajanje, v katerem so se poznolatske skupnosti vključevale v življenje rimske province Panonije.

Dr. Nives Majnarić-Pandžić
Odsjek za arheologiju
Filozofskog fakulteta
I. Lučića 3
HR-10000 Zagreb

Keltska lončarska peč s Spodnje Hajdine pri Ptuj

Marjana TOMANIČ-JEVREMOV in Mitja GUŠTIN

Izvleček

V Ptuj so poleg ostankov antične Petovione ohranjeni tudi številni sledovi latenske poselitve. Na Grajskem griču, Panorami, območju Rabelčje vasi in v Brstju na levem ter v Skorbi in na Spodnji Hajdini na desnem bregu Drave izpričani kovinski in keramični predmeti pripadajo keltski materialni kulturi od 3. do 1. st. pr. n. š.

Najdba kalotaste lončarske peči na Spodnji Hajdini in ostanki še treh na Turnirskem prostoru pod gradom dokazujejo stalno naselitev keltskega življa z ustrezno lončarsko dejavnostjo.

Abstract

In Ptuj, well known for the remains of the Roman town Poetovio, there are numerous traces of La Tène occupation. On various locations, such as the Castle Hill, the Panorama hill, in Rabelčja vas and Brstje on the left bank and in Skorba and Spodnja Hajdina on the right bank of the river Drava, metal and ceramic finds have been uncovered which belong to the Celtic material culture of the 3rd to the 1st centuries BC.

The discoveries of the updraught-type pottery kiln in Spodnja Hajdina and of the remains of three similar kilns on the Tournament field below the Castle clearly show that Ptuj was permanently settled by the Celts. These finds also provide important data on Celtic pottery production.

Na širšem območju Ptuja se že od prvih odkrivanj antične Petovione sredi 19. stoletja sporadično pojavljajo tudi latenske oz. keltske najdbe (*sl. 1*).

Na območju levega brega Drave na Grajskem griču, v središču Petovione, so bili pri arheoloških raziskavah na Turnirskem prostoru med grajsko utrdbo in žitnico konec štiridesetih let ob pomembnih arheoloških objektih in naselitvenih plasteh odkriti tudi ostanki prazgodovinskega, po mnenju Josipa Klemenca latenskega obzidja v suhozidni tehniki ter sporadično kovinsko (bronast zatič

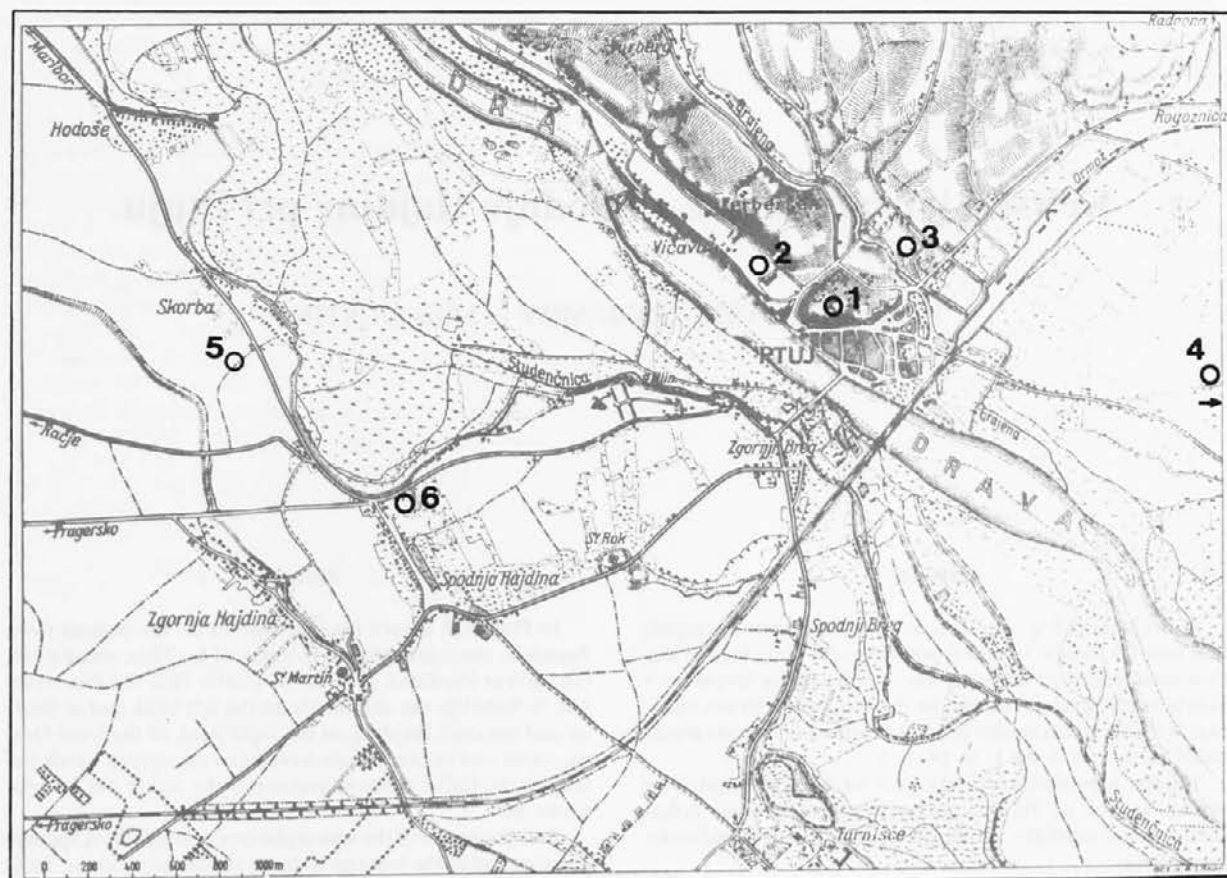
pri vozu) in keramično (siva in grafitna keramika) gradivo iz latenske dobe.¹ Pri zaščitnih izkopavanjih v letih 1986-1988 so bile na tem območju odkrite tri slabo ohranjene kupolaste lončarske peči s posameznimi neznačilnimi fragmenti latenske keramike.²

Severno od Grajskega griča in naselja Vičava so bili na Panorami pri poljedelskih delih in izkopavanjih leta 1948 najdeni bronasta fibula tipa Almgren 65, bronast bradavičast obroček in fragmenti latenske keramike.³ Sodeč po inven-

¹ J. Klemenc, *Ptujski grad v kasni antiki*, Dela 1. razr. SAZU 4 (1950) 18, 33 s, 47, 55, ris. 29: 5, t. 3: sl. 1; J. Korošec, *Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu*, Dela 1. razr. SAZU 1 (1950) 11; S. Gabrovec, *Srednjelatensko obdobje v Sloveniji*, *Arh. vest.* 17, 1966, 174; M. Tomanič-Jevremov, *Poselitve Ptuja in njegove okolice v prazgodovini*, *Ptuj. zbor.* 5, 1985, 391; D. Božič, *O latenskih najdbah na območju Ptuja*, v: *Ptujski arheološki zbornik* (1993) 189 ss, sl. 3: 1.

² Neobjavljeno izkopavanje pod vodstvom Blagoja Jevremova in Marjane Tomanič-Jevremov. Cfr. M. Tomanič-Jevremov, *Podoba Ptuja v prazgodovinskih obdobjih*, *Kronika* 40/3, 1992, 159.

³ Fibula tipa Almgren 65 - E. Patek, *Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen in Pannonien*, Diss. Pann. Ser. II 19 (1942) 82, t. 1: 18; obroček z izrastki - S. Pahič, *Keltske najdbe v Podravju*, *Arh. vest.* 17, 1966, 290, 314, op. 95, t. 16: 2; Tomanič-Jevremov (op. 4) 14, 33, sl. 19; Božič (op. 1) sl. 1: 1 in keramični fragmenti - A. Smodič, *Nove latenske najdbe na Dravskem polju*, *Čas. zgod. narod.* 35, 1940, 23; P. Korošec, *Slovanske najdbe zgodnjega srednjega veka na Panorami v Ptuj*, v: *Arheološka poročila*, Dela 1. razr. SAZU 3 (1950) 73 ss, sl. 45; Gabrovec (op. 1); Tomanič-Jevremov (op. 1).

Sl. 1: Latenska najdišča na območju Ptuja: 1 Grajski grič, 2 Panorama, 3 Rabelčja vas, 4 Brstje, 5 Skorba, 6 Spodnja Hajdina.
Fig. 1: La Tène sites at Ptuj: 1 Castle Hill, 2 Panorama, 3 Rabelčja vas, 4 Brstje, 5 Skorba, 6 Spodnja Hajdina.

tarjni knjigi Herbersteinove zbirke izhaja s te lokacije tudi bronasta fibula tipa Münsingen (sl. 9).⁴

Pri obsežnih zaščitnih izkopavanjih na območju Rabelčje vasi med Grajskim gričem in Ljudskim vrtom v sedemdesetih in osemdesetih letih so bili med antično poselitveno plastjo in pod njo sporadično najdeni fragmenti latenske keramike in med drugim tudi fragment loka bronaste fibule tipa Mötschwil.⁵

Na njivah severno od naselja Brstje so 1959 in 1970 delavci pri kopanju gramoza odkrili več žganih srednjelatenskih grobov, ekipa Pokrajinskega mu-

zeja iz Ptuja pa je pri kontrolnem sondiranju leta 1970 prav tam odkrila tudi sledove verjetno poznolatenske poselitve.⁶

Poselitev v latenski dobi pa je zanesljivo izpričana tudi na desnem bregu Drave, in sicer z leta 1906 odkritimi grobovi in z leta 1935 najdeno sušično ostjo v Skorbi pri Ptuj.⁷

Pri izkopavanju Walterja Schmida leta 1935 je bil med antičnimi naselbinskimi najdbami na Spodnji Hajdini najden tudi latenski keramični fragment (sl. 2: 2; 7: 11).⁸ V neposredni bližini Schmidovega izkopavanja je bila leta 1975 odkrita lončarska peč, ki je predmet naše obravnave.

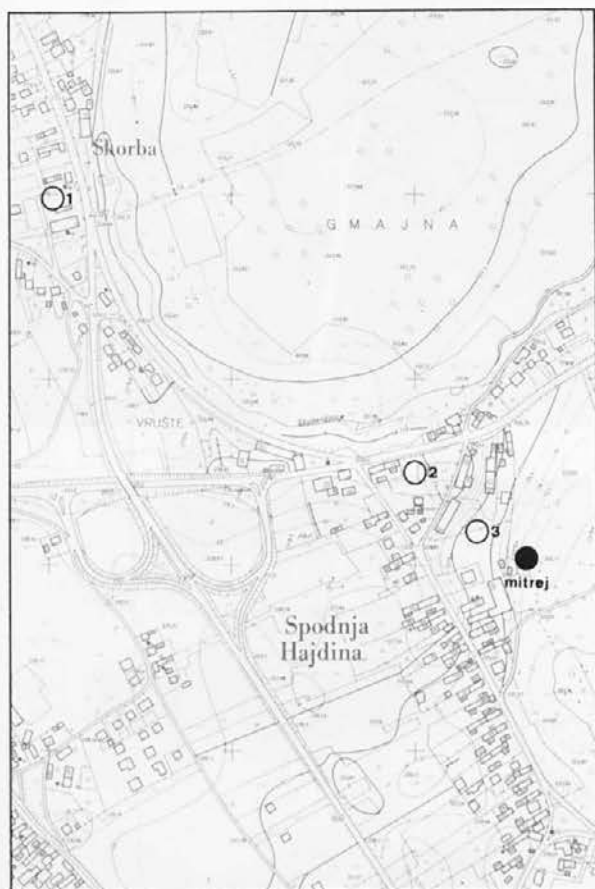
⁴ M. Tomanič-Jevremov, Nakit v prazgodovinskih obdobjih, v: *Nakit skozi arheološka obdobja* (1983) 13; Pahič (op. 3) 275.

⁵ B. Jevremov, *Arh. preg.* 20, 1978, 59, t. 25: 12; Tomanič-Jevremov (op. 4) 13 s, 33, 49, t. 3: 1; ista (op. 1); D. Božič, *Keltska kultura u Jugoslaviji. Zapadna grupa, v: Praist. jug. zem.* 5 (1987) 875 s, t. 87: 16; isti (op. 1) 190, sl. 4: 1.

⁶ Pahič (op. 3) 277 s, 305 s, op. 29, t. 1; M. Tomanič-Jevremov, *Var. spom.* 15, 1970 (1972) 145; M. Guštin, *Relativna kronologija grobov "Mokronoške skupine"*, v: *Keltske študije* (1977) 83, t. 15; S. Pahič, *Brstje pri Ptuj, v: Rešena arheološka dediščina Slovenije 1945-1980* (1980) 48; *Die Kelten in Mitteleuropa* (1980) 259, št. 110; Tomanič-Jevremov (op. 4) 13 s, 33, 48, sl. 15, t. 2: 9-11; ista (op. 1) 391, t. 4; B. Lamut, *Od prazgodovine do zgodnjega srednjega veka, v: Zakladi, pričevanja Ptuja in Ormoža* (1987) 6 ss, 12, sl. 8, str. 22, št. 70.

⁷ V. Skrabar, *Nalasci iz latenskog doba u okolini Ptuja i Maribora, Starinar* 1, 1922, 145 ss, op. 2, t. 3: 1-6; M. Abramič, *Poetovio* (1925) 134; J. Klemenc, B. Saria, *Archäologische Karte von Jugoslawien. Blatt Ptuj* (1936) 30; ista, *Archäologische Karte von Jugoslawien. Blatt Rogatec* (1939) 55 s; Smodič (op. 3) 1 ss, 22 s, op. 3, ris. 5: 15; Pahič (op. 3) 277 s, 314 s, t. 14; Božič (op. 5) 875, sl. 45: 1,6.

⁸ W. Schmid, *Čas. zgod. narod.* 30, 1935, 129 ss, 132, sl. 2. Fragment grafitne keramike je bil najden v stavbi Q 1.

Sl. 2: Lega latenskih najdišč na desnem bregu Drave: 1 Skorba, 2 Spodnja Hajdina - izkopavanje Walterja Schmid (sl. 7: 11), 3 Spodnja Hajdina - keltska lončarska peč.

Fig. 2: La Tène sites on the right bank of the Drava: 1 Skorba, 2 Spodnja Hajdina - excavated by Walter Schmid (fig. 7: 11), 3 Spodnja Hajdina - Celtic pottery kiln.

O keltski poselitvi priča tudi dvanajst keltskih novcev, odkritih na širšem ptujskem območju. Prav s Spodnje Hajdine poznamo pet srebrnikov, enega z območja Hajdine, eden pa je bil že okoli leta 1850 najden na pokopališču pri cerkvi sv. Ožbolta v Rabeljši vasi.⁹

Med keltske najdbe z območja Ptuja moramo prišteti še udarni nož.¹⁰

Leta 1975 je bilo potrebno zaradi načrtovane gradnje skladišča za tekoči plin na robu prve dravske terase v vzhodnem delu vasi Spodnja Hajdina, južno od magistralne ceste Maribor-Ptuj, sredi že do-

bro poznane petovionske četrti, imenovane *Vicus Fortunae*, opraviti zaščitna izkopavanja (sl. 2: 3). Prav na širšem območju tega prostora z ostanki številnih svetišč, med drugim tudi I. in II. mitreja, je Schmid izkopal manjši trg, domnevno zgodnjekrščansko cerkev ter velika skladišča, ki jih je po vsej verjetnosti uporabljala ilirska carinska postaja.¹¹ S tega izkopavanja se je ohranil fragment latenske grafitne keramike (sl. 7: 11).

Pokrajinski muzej Ptuj je pod vodstvom Blagoja Jevremova od 27. oktobra do 24. novembra 1975 na delih parcel 1072/2 in 1071 k. o. Hajdina predvideni prostor za gradnjo skladišča sistematično raziskal v obsegu približno 120 m² (sl. 3).

Izkopavanje je pokazalo v zgornjih plasteh do globine okrog 1 metra slabo ohranjene antične arhitekturne ostaline, eno dobro in eno slabo ohranjeno kurišče ter poznoantični skelet, ki je s pozlačeno fibulo s čebulastimi gumbi datiran v drugo četrtino 4. st.¹² V tej plasti so bili številni keramični fragmenti in nekaj antičnih novcev.¹³

Že v tej plasti so se pojavljali posamezni fragmenti sive, na vretenu izdelane keramike, ki jih smemo pripisati spodaj ležeči latenski poselitveni fazi.

Od globine 1,10 m dalje je moč opredeliti strnjeno plast, v kateri je bila zastopana predvsem siva latenska keramika in posamezni prazgodovinski arhitekturni objekti (sl. 3).

V tej plasti je bila odkrita dobro ohranjena latenska peč, katere vrh se je pojavil sicer že v globini 0,86 m pod površino. Severovzhodno od peči sta bili dve preprosti kurišči in v neposredni bližini deponija - 1,20 x 1,90 m velik prostor. V zahodnem delu izkopnega polja so bile odkrite štiri jame lesenih stojk ter večji vkop.

Med latenskimi najdbami v tej plasti je sporadično zastopana tudi keramika pozne bronaste dobe. Ni izključeno, da se nekatere časovno neopredeljene arhitekturne najdbe, npr. jame za stojke ali pa večji vkop, povezujejo z najdeno poznobronastodobno keramiko, saj je poselitev v tem obdobju v neposredni bližini dobro izpričana.¹⁴

Omenjeni večji vkop velikosti 1,0 x 0,75 m se je pojavil v globini 1,65 m. Relativna globina vkopa je bila 0,36 m. V njem je bila žganina in drobci hišnega lepa.

⁹ Klemenc, Saria 1936 (op. 7); Pahič (op. 3) 312, 314; P. Kos, *Keltski novci Slovenije*, Situla 18 (1977) 136-139, 140-141, t. 35: 3-5, 7-9; Tomanič-Jevremov (op. 1) 390.

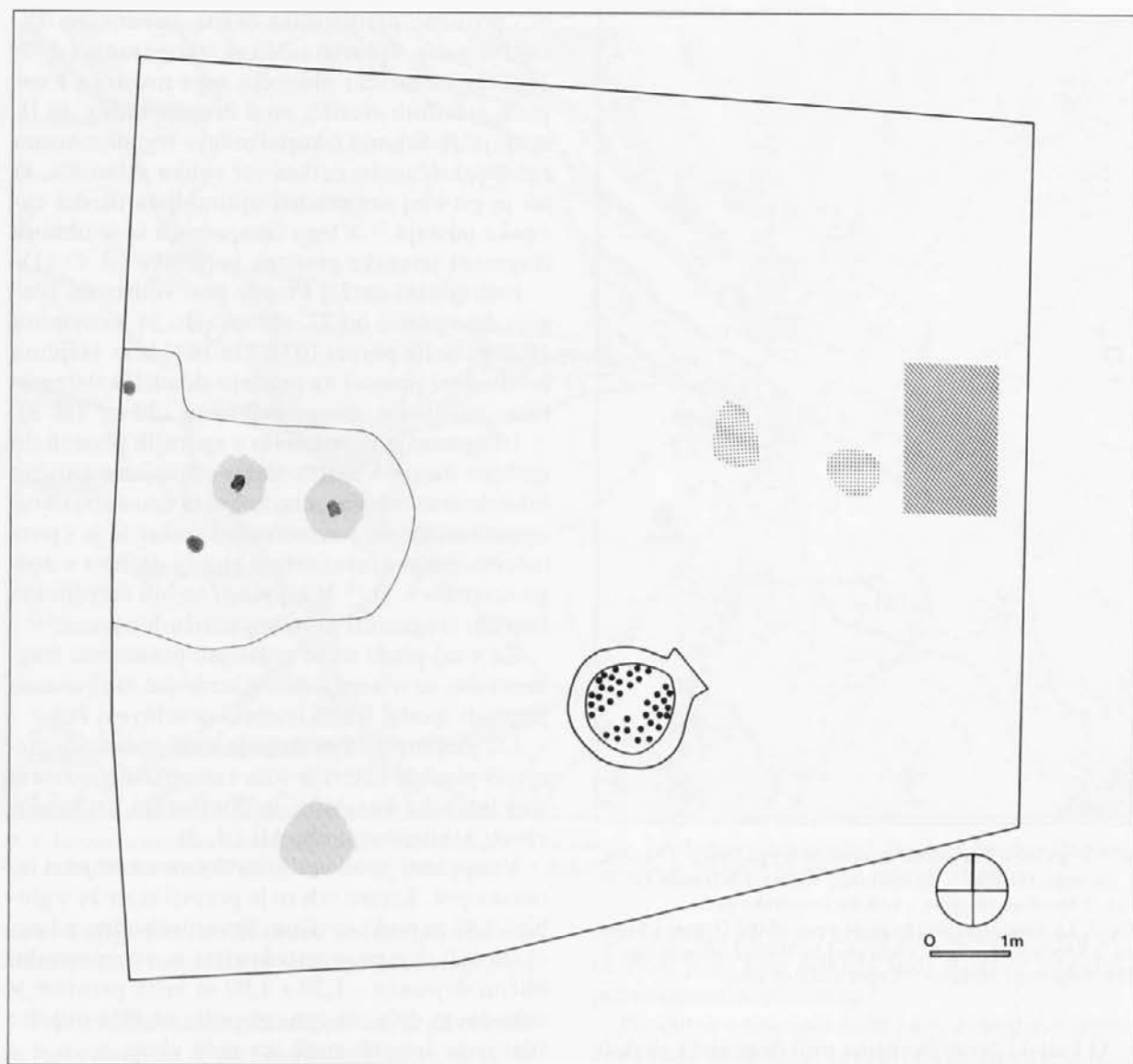
¹⁰ Skrabar (op. 7) 148, t. 3: 9; Abramič (op. 7); Klemenc, Saria 1936 (op. 7); Smodič (op. 3) 1, op. 4; Pahič (op. 3) 314, t. 13: 6.

¹¹ Abramič (op. 7) 28 ss; Schmid (op. 8); Klemenc, Saria 1936 (op. 7) 56 ss.

¹² B. Jevremov, Pozlačeni čebulasti fibuli iz Petovione, *Arh. vest.* 41, 1990, 389 ss.

¹³ B. Jevremov, *Vár. spom.* 21, 1977, 266; isti (op. 5) 65, t. 38: 20; isti v: *Obrtniška dejavnost na območju rimskega Petovionia* (1981) 4, sl. 1-2; Tomanič-Jevremov (op. 1).

¹⁴ Tomanič-Jevremov (op. 1) 389, op. 53.

Sl. 3: Načrt izkopnega polja na Spodnji Hajdini iz leta 1975 z vrisanimi prazgodovinskimi arhitekturnimi objekti.
Fig. 3: The plan of the 1975 Spodnja Hajdina excavation with prehistoric architectural remains.

Severno od vkopa so bile štiri jame za stojke - temnejše lise s premerom 0,30 do 0,75 m in globino 0,15 do 0,45 m. Zapolnjene so bile s temno-sivo ilovico in drobcu žganine.

Pomembno odkritje v latenskem horizontu je kompleks objektov, to je peči, dveh kurišč in deponije ilovice. Kurišči sta merili 0,80 x 1,0 m oz. 0,75 x 0,52 m in sta bili brez kakršne koli konstrukcije. Vkopani sta bili približno 0,20 m v rumeno peščeno ilovico.

Imeli sta dve plasti, in sicer spodaj 0,06 do 0,09 m debelo plast žganine in pepela ter nad tem 0,02 do 0,03 m debelo ožgano plast ilovice. Na površini kurišč ni bilo najdb.

V neposredni bližini kurišč je bila po vsej verjetnosti deponija: 1,20 x 1,90 m velik pravokoten

delovni prostor, vkopan povprečno 0,09 m globlje od površine okrog objekta. Na zahodni strani je bila ohranjena do 0,09 m široka stena iz ilovice, ponekod še v višini do 0,05 m, ki je deponijo dodatno ločila od druge površine. V tem prostoru je bila najdena 0,55 x 0,45 m velika gmo-ta za lončarsko maso pripravljene sive peščene ilovice. Domnevamo, da so ilovnata stena, ki je omejevala prostor, in neprepustna tla omogočala lončarju uporabo vode pri predelavi surove gline.

Znotraj in v neposredni bližini opisanega delovnega prostora je bilo najdeno večje število latenskih keramičnih fragmentov (sl. 5: 6-10).

Že v globini 0,86 m pod površino, praktično še v antični plasti, se je pokazala rjavo ožgana lisa

Sl. 4: Spodnja Hajdina - posnetek odkrivanja latenske lončarske peči. Foto: Blagoje Jevremov.

Fig. 4: Spodnja Hajdina - uncovering of the La Tène pottery kiln. Foto: Blagoje Jevremov.

v obliki kroga, ki se je pozneje izkazala za ostanke ostenja latenske peči, narejene iz ilovice.

Po odstranitvi nasutja, sestavljenega iz ilovice in fragmentov antičnih opek ter keramike, se je znotraj oboda peči pokazal strnjen sloj sive latenske keramike (sl. 4). Izkazalo se je, da je bilo na rešetki peči še ohranjenih pet skled (sl. 5: 1-5).

Po dvigu keramike in odstranitvi nasutja okrog peči se je pokazala peč, velika 1,37 x 1,29 m v premeru in z rešetko, veliko 1,14 x 1,02 m. Stena oboda peči je bila v povprečju debela 0,10 m in je bila nad rešetko še ohranjena v višini 0,10 do 0,30 m. Rešetko sestavlja približno 5 cm debela plošča, razdeljena v dve polji, na katerih je po 19 oz. 20 odprtin za dovod vročega zraka s premerom 0,05 m. Peč je imela 1,07 m široko kurišče, obrnjeno proti severovzhodu. Kurišče je bilo 0,10 do 0,20 m nižje od rešetke in je predeljeno na dva od 0,22 do 0,25 m dolga kuriščna kanala. Ta delitev se, kot kaže, nadaljuje tudi v notranjosti peči, saj je vidna tudi pri razporeditvi odprtin v rešetki.

Celotno podnožje peči s kuriščem vred je bilo na terenu vkopano v osnovo iz rumene ilovice, tako da sta kuriščna kanala potekala poševno proti notranjosti peči. Odprtini kanalov sta bili široki okrog 0,36 in visoki 0,15 m.

Na prostoru okrog kurišča so bili v primerjavi z drugim prostorom v izkopnem polju najdeni sorazmerno številni fragmenti različnih latenskih posod (sl. 6; 7: 1-10).

Ob izkopavanju je bila peč v celoti dvignjena in prenesena v Pokrajinski muzej Ptuj. Zaradi tega ni bilo mogoče očistiti kurišča in pregledati prostora pod rešetko.

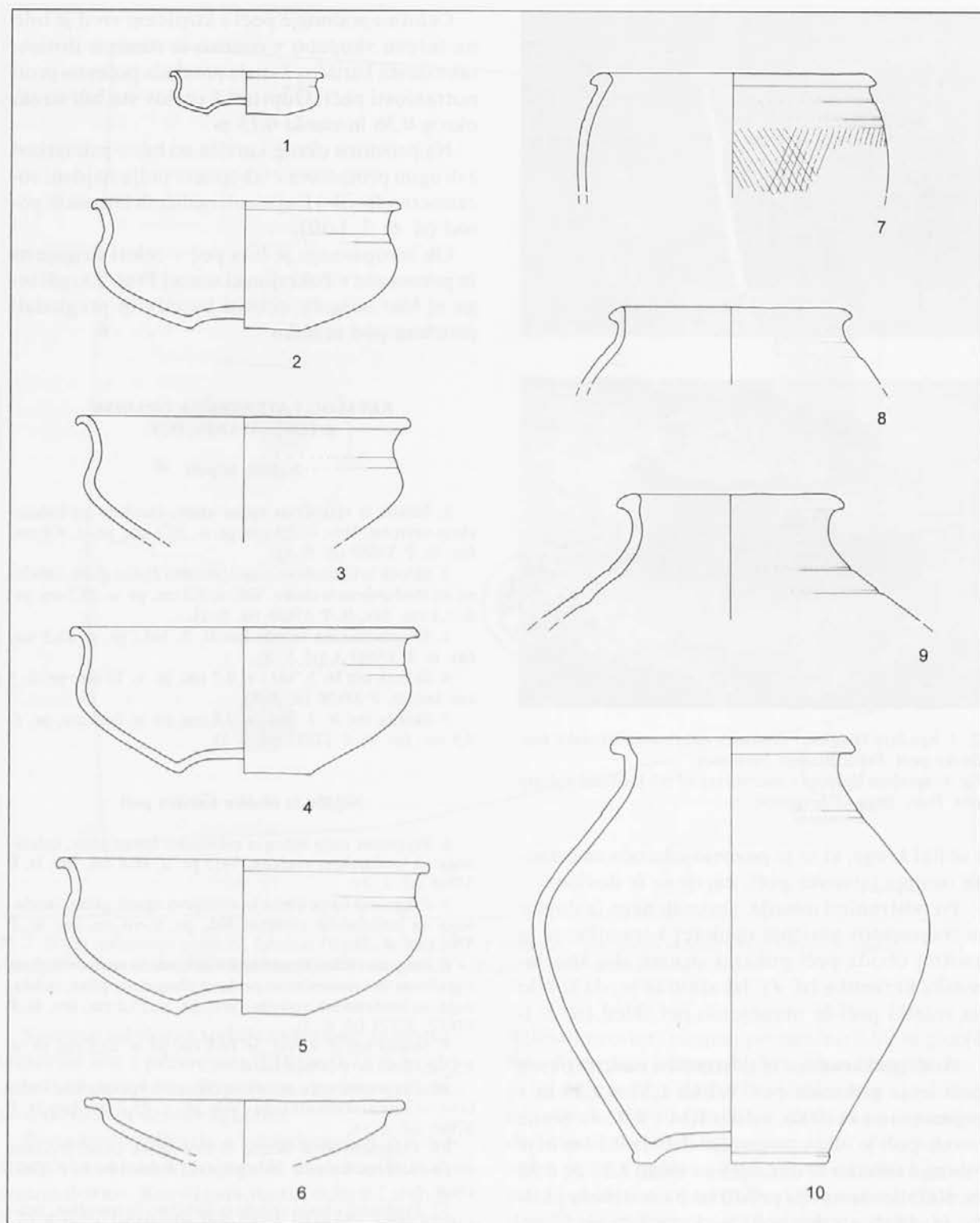
KATALOG LATENSKEGA GRADIVA Z IZKOPAVANJA 1975

Najdbe iz peči

1. Skleda iz rjavočrno žgane gline, izdelana na lončarskem vretenu. Vel.: v. 2,9 cm, pr. u. 10,1 cm, pr. d. 4,9 cm. Inv. št. P 37659 (sl. 5: 1).
2. Skleda iz neenakomerno rjavosivo žgane gline, izdelana na lončarskem vretenu. Vel.: v. 8,2 cm, pr. u. 20,5 cm, pr. d. 7,1 cm. Inv. št. P 37656 (sl. 5: 2).
3. Fragmentirana skleda kot št. 2. Vel.: pr. u. 22,3 cm. Inv. št. P 37660 A (sl. 5: 3).
4. Skleda kot št. 2. Vel.: v. 9,7 cm, pr. u. 23 cm, pr. d. 8 cm. Inv. št. P 37658 (sl. 5: 4).
5. Skleda kot št. 2. Vel.: v. 9,8 cm, pr. u. 24,4 cm, pr. d. 8,5 cm. Inv. št. P 37657 (sl. 5: 5).

Najdbe iz okolice kurišča peči

6. Fragment ustja lonca iz svetlosivo žgane gline, izdelanega na lončarskem vretenu. Vel.: pr. u. 18,8 cm. Inv. št. P 37748 (sl. 6: 1).
7. Fragment ustja lonca iz sivorjavo žgane gline, izdelanega na lončarskem vretenu. Vel.: pr. u. 16 cm. Inv. št. P 37661 (sl. 6: 2).
8. Fragment lonca z metličasim okrasom iz rjavosivo žgane, z grafitom in kremenčevim peskom obogatene gline, izdelanega na lončarskem vretenu. Vel.: pr. u. 23,2 cm. Inv. št. P 37677, 37773 (sl. 6: 3).
9. Skleda kot št. 2. Vel.: v. 10,5 cm, pr. u. 22,6 cm, pr. d. 8,5 cm. Inv. št. P 37660 (sl. 6: 4).
10. Fragment ustja skleda iz črnosivo žgane gline, izdelane na lončarskem vretenu. Vel.: pr. u. 25,2 cm. Inv. št. P 37668 (sl. 6: 5).
11. Fragment ustja skleda iz sivo žgane gline, izdelane na lončarskem vretenu. Vel.: pr. u. 21,8 cm. Inv. št. P 37672 (sl. 6: 6).
12. Fragment oboda skleda iz sivočrno žgane gline, izdelane na lončarskem vretenu. Vel.: pr. o. 25 cm. Inv. št. P 37758 (sl. 6: 7).
13. Fragment ustja skleda iz črnosivo žgane gline, izdelane na lončarskem vretenu. Vel.: pr. u. 12 cm. Inv. št. P 37753 (sl. 6: 8).
14. Fragment ustja skleda iz sivočrno žgane gline, izdelane na lončarskem vretenu. Vel.: pr. u. 26,2 cm. Inv. št. P 37664 (sl. 6: 9).
15. Fragment ustja skleda iz sivorjavo žgane gline, izdelane na lončarskem vretenu. Vel.: pr. u. 19 cm. Inv. št. P 37754 (sl. 6: 10).

Sl. 5: Spodnja Hajdina. 1-5 keramika iz lončarske peči, 6-10 keramika iz deponije. M. = 1:4.

Fig. 5: Spodnja Hajdina. 1-5 pottery from the kiln, 6-10 pottery from the clay preparation area. Scale = 1:4.

16. Fragment ustja sklede iz črnosivo žgane gline, izdelane na lončarskem vretenu. Vel.: pr. u. 27,6 cm. Inv. št. P 37774 (sl. 6: 11).

17. Fragment ustja sklede iz sivorjavo žgane gline, izdelane na lončarskem vretenu. Vel.: pr. u. 14 cm. Inv. št. P 37755 (sl. 6: 12).

18. Fragment ustja sklede iz sivočrno žgane gline, izdelane na lončarskem vretenu. Vel.: pr. u. 32,8 cm. Inv. št. P 37701 (sl. 7: 1).

19. Fragment ustja sklede iz sivorjavo žgane gline, izdelane na lončarskem vretenu. Vel.: pr. u. 30 cm. Inv. št. P 37699 (sl. 7: 2).

20. Fragment ustja skleda iz črnosivo žgane gline, izdelane na lončarskem vretenu. Vel.: pr. u. 34 cm. Inv. št. P 37750 (sl. 7: 3).

21. Fragment lončka iz rjavosivo žgane, z grafitom obogatene gline, izdelanega na lončarskem vretenu. Vel.: pr. u. 10 cm. Inv. št. P 37772 (sl. 7: 4).

22. Fragment ostenja skleda iz črnosivo žgane gline, izdelane na lončarskem vretenu. Vel.: pr. o. 10,2 cm. Inv. št. P 37690 (sl. 7: 5).

23. Fragment ploščice iz sivočrno žgane gline. Vel.: pr. 8 cm. Inv. št. P 37684 (sl. 7: 6).

24. Fragment ustja skleda iz sivorjavo žgane gline, izdelane na lončarskem vretenu. Vel.: pr. u. 19 cm. Inv. št. P 37673 (sl. 7: 7).

25. Fragment ustja skleda iz sivočrno žgane gline, izdelane na lončarskem vretenu. Vel.: pr. u. 18 cm. Inv. št. P 37675 (sl. 7: 8).

26. Fragment ustja skleda iz sivočrno žgane gline, izdelane na lončarskem vretenu. Vel.: pr. u. 16,4 cm. Inv. št. P 37676 (sl. 7: 9).

27. Fragment ustja skleda iz sivočrno žgane gline, izdelane na lončarskem vretenu. Vel.: pr. u. 20 cm. Inv. št. P 37757 (sl. 7: 10).

Najdbe iz deponije

28. Fragmentiran krožnik iz črnosive, neenakomerno pečene gline, izdelan na lončarskem vretenu. Vel.: pr. u. 21 cm. Inv. št. P 37770 A (sl. 5: 6).

29. Fragment lonca z metličastim okrasom iz na površini svetlorjavo, v prelomu črno žgane gline, izdelanega na lončarskem vretenu. Vel.: pr. u. 19 cm. Inv. št. P 37766 (sl. 5: 7).

30. Fragment posode iz temnorjavosivo žgane gline, izdelane na lončarskem vretenu. Vel.: pr. u. 16 cm. Inv. št. P 37770 C, 37770 D (sl. 5: 8).

31. Fragment lonca iz temnosivo žgane gline, izdelanega na lončarskem vretenu. Vel.: pr. u. 15 cm. Inv. št. P 37770 B (sl. 5: 9).

32. Lonec iz svetlosivo žgane gline, izdelan na lončarskem vretenu. Vel.: v. 27,3 cm, pr. u. 16,2 cm, pr. d. 12,7 cm. Inv. št. P 37770 (sl. 5: 10).

Najdba iz plasti

Z objavo tega fragmenta iz sklopa najdb latenske plasti zunaj predstavljenih zaključenih objektov dopolnjujemo keramične tipe, ki so zastopani v peči, okrog kurišča in pri deponiji in se sicer pojavljajo po vsej površini izkopnega polja.

33. Fragment ustja lonca iz črnosivo žgane, z grafitom in drobnim kremenčevim peskom obogatene gline, izdelanega na lončarskem vretenu. Vel.: pr. u. 32,8 cm. Inv. št. P 37791 A (sl. 7: 12).

S Schmidovega izkopavanja na Spodnji Hajdini se je ohranil značilen fragment latenske keramike.

34. Fragment ustja posode iz sive grafitne gline, izdelane na lončarskem vretenu. Vel.: pr. u. 19,8 cm. Inv. št. R 4086 (sl. 7: 11).

Lončarska peč s Spodnje Hajdine je značilna predstavnica preprostih peči za žganje keramike v prazgodovini, prav tako pa tudi v antiki.¹⁵ Zgrajena je enostavno iz ilovice, ki so jo lončarji kopali za izdelavo keramike, in sicer tako, da je kurišče vkopano v osnovo pod hodno površino, rešetka in kupola nad njo pa sta izdelani posebej. Tovrstne peči s polkrožno kupolo, rešetko in dvojnimi kuriščem (sl. 8) se v literaturi uvrščajo v t. i. vertikalni tip lončarske peči. Ime je povezano z načinom žganja lončenine: posode so zložene na rešetki, vroči zrak pa se skozi odprtine v rešetki pretaka od kurišča proti vrhu kupole, v katerem je večja odprtina za odvod dima in plinov.

Lončar je najprej zložil pripravljeno in na zraku posušeno keramiko na rešetko. Nato je kupolo v zgornjem delu do konca zgradil. Po žganju je moral del kupole podreti, da je lahko odstranil pečeno lončenino in vložil novo serijo za žganje.

V prostoru pred kuriščem je bila najdena večja količina keramičnih fragmentov, ki jih moramo pripisati izmečku, ki je nastajal med žganjem (sl. 6; 7: 1-10).

V neposredni bližini je bil odkrit posebej prirejen prostor, ki smo ga poimenovali deponija; v njem najdena gmota surove gline in ostanki ilovnate stene, ki ga je omejevala, dokazujejo, da gre za prostor, kjer se je pripravljala lončarska masa za izdelavo keramičnih izdelkov. Pogosto pa je postal ta prostor odpadna jama in v njej smo našli posodje (sl. 5: 6-10).

Razen omenjene peči s Spodnje Hajdine so bile v Ptuj na Turnirskem prostoru pod gradom odkrite še tri podobne latenske peči. Bile so slabo ohranjene, med redkim keramičnim gradivom latenskega značaja pa tudi ni bilo izrazitih oblik. Poročilo o tem izkopavanju še ni bilo objavljeno (cfr. op. 2).

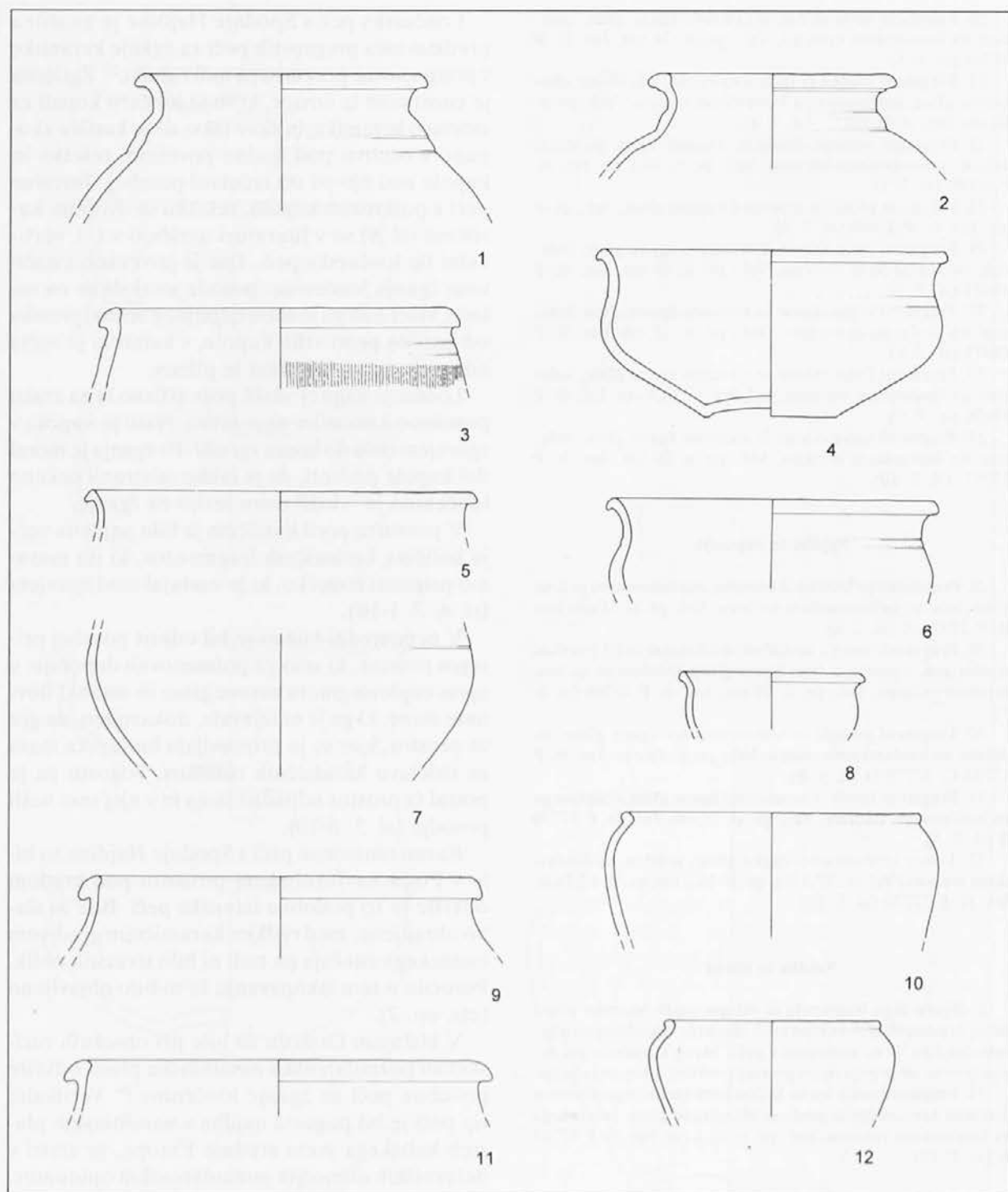
V bližnjem Ormožu so bile pri obsežnih raziskavah poznolatske naselbinske plasti odkrite podobne peči za žganje lončenine.¹⁶ Vertikalni tip peči je bil pogosta najdba v naselbinskih plasteh keltskega sveta srednje Evrope, še zlasti v delavniških območjih poznolatskih opidumov.

Med primerljivimi latenskodobnimi lončarskimi objekti naj posebej opozorimo na najdbo več podobnih peči na Moravskem v opidumu Staré Hradisko v okraju Prostějov¹⁷ in na naselbini Stra-

¹⁵ O lončarskih pečeh cfr. zbornik posvetovanja na to temo: *Acta Praehist. Arch.* 9/10, 1978/1979; za latenske peči posebej članek P. Duhamel, 49 ss. Cfr. tudi M. Horvat v: *Enciklopedija Slovenije* 6 (1992) 320 ss.

¹⁶ M. Tomanič-Jevremov, Ormož, v: *Rešena arheološka dediščina Slovenije 1945-1980* (1980) 94; ista, *Var. spom.* 23, 1981, 208 ss, sl. 17-19; ista, *Ormož v prazgodovini*, Kult. in nar. spom. Slov. 133 (1989) 7, 12, 29, sl. 6; M. Tomanič-Jevremov, I. Lovrenčič, *Zgodovinski oris, v: Ormož in okolica. Vodnik* (1990) 8 in sl. na str. 9.

¹⁷ J. Meduna, Das keltische Oppidum Staré Hradisko in Mähren, *Germania* 48, 1970, 34 ss, posebej 44 ss, op. 28 z navedbo latenskih peči v Evropi in literaturo.

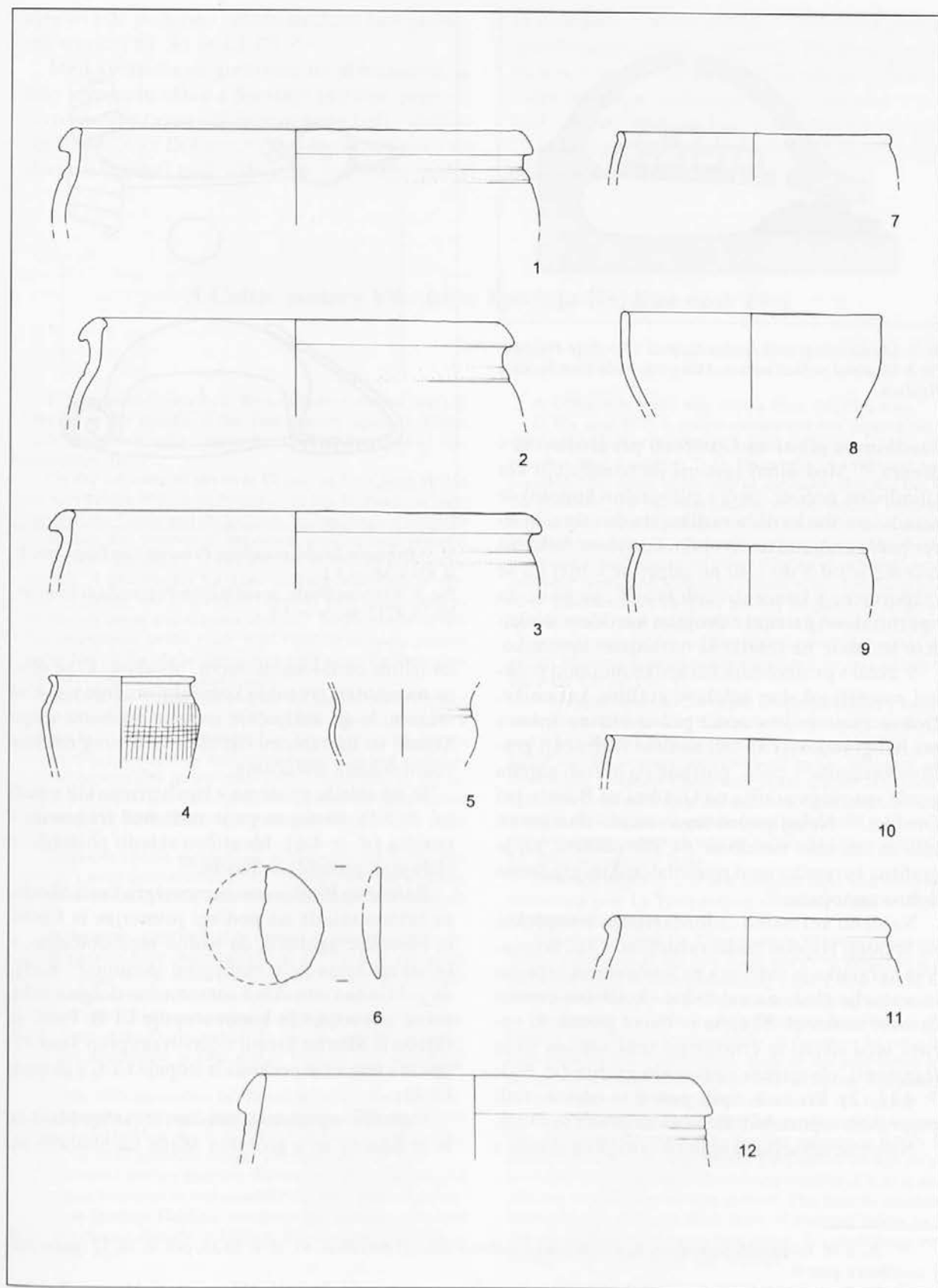
Sl. 6: Spodnja Hajdina. Keramika iz okolice kurišča. M. = 1:4.

Fig. 6: Spodnja Hajdina. Pottery from the stoking area. Scale = 1:4.

chotín v okraju Břeclav,¹⁸ kjer so vertikalne peči z dvojnim kuriščem v nekaterih primerih, podobno kot peč s Spodnje Hajdine, vsebovale lončarsko produkcijo zadnjega žganja.

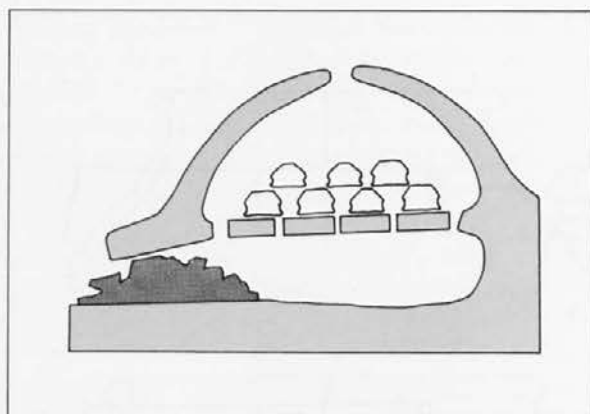
Posebno številne so peči na naselitvenem območju Skordiskov v Podonavju. Kar 16 latensko-dobnih lončarskih peči je bilo odkritih pri izkopavanjih obsežne in dobro ohranjene poznolatske

¹⁸ M. Čížmář, Laténské sídliště ze Strachotína, okr. Břeclav, *Pam. arch.* 78, 1987, 205 ss.

Sl. 7: Spodnja Hajdina. 1-10 keramika iz okolice kurišča, 11 z izkopavanja Walterja Schmida leta 1935, 12 izbor gradiva iz sonde 1975. M. = 1:4.

Fig. 7: Spodnja Hajdina. 1-10 pottery from the stoking area, 11 pottery from the 1935 excavation by Walter Schmid, 12 a selection of finds from the 1975 trench. Scale = 1:4.

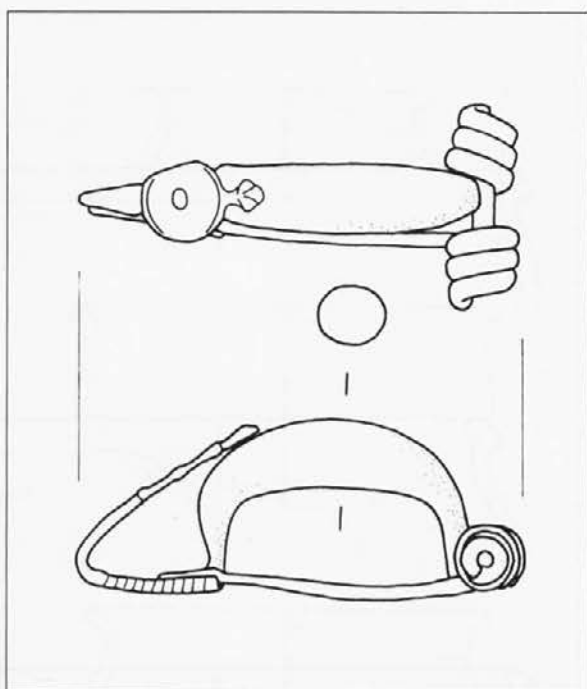
Sl. 8: Idealiziran presek lončarske peči s Spodnje Hajdine.
Fig. 8: Idealized vertical section of the pottery kiln from Spodnja Hajdina.

naselbinske plasti na Gomolavi pri Hrtkovcih v Sremu.¹⁹ Med njimi (avtorji jih označujejo kot cilindrične peči oz. peči s cilindrično kupolo) se zaradi izvedbe kurišča razlikujeta dva tipa, in sicer peči z enojnim oz. dvojnimi kuriščem. Velikost rešetke je od 1 do 1,40 m, odprtine v njej pa so razporejene v koncentričnih krogih, ne glede na oporno steno pri tipu z dvojnimi kuriščem. Nekatere so imele na rešetki še ohranjeno keramiko.

V zvezi s proizvodnjo keramike moramo posebej omeniti lokalno izdelavo grafitne keramike. Dokaz zanjo je lončarska peč iz bližine Jakova pri Beogradu, kjer so bili najdeni fragmenti grafitne keramike v peči, potrjuje pa jo tudi najdba grude surovega grafita na Gradini na Bosutu pri Oroliku.²⁰ Nekaj podobnega smemo domnevati tudi za latenske naselbine na Slovenskem, saj je grafitna keramika med poznolatskim gradivom dobro zastopana.²¹

Najdeno keramiko iz lončarskega kompleksa na Spodnji Hajdini lahko razdelimo v več skupin. Vsa keramika je izdelana na lončarskem vretenu in sestavlja glede na najdiščne okoliščine enoten časovni horizont. Skupna je barva posod, ki variira med sivimi in črnosivimi toni, izjema so le fragmenti, obogateni s primesjo grafita (sl. 6: 3; 7: 4, 11, 12). Pri vseh tipih posod je očiten tudi pojav dveh vzporednih žlebičev na prehodu v vrat.

Najpomembnejša skupina so značilne skledе z

Sl. 9: Bronasta fibula, verjetno s Panorame na Ptuj, inv. št. R 8213. M. = 1:1.

Fig. 9: A bronze fibula, possibly from Panorama at Ptuj, inv. No. R 8213. Scale = 1:1.

izrazitim omfalosnim dnom, obodom, ki se obrne navznoter, ter rahlo koničnim srednje visokim vratom, ki ga zaključuje izrazito izvihano ustje. Skledе so na ramenu okrašene z dvema ozkima vodoravnima žlebičema.

Ta tip skledе najdemo v štirih primerkih v peči (sl. 5: 2-5), zastopan pa je tudi med fragmenti s kurišča (sl. 6: 4-6). Identično skledo poznamo z bližnjega grobišča v Skorbi.²²

Že Stanko Pahič je pri obravnavi gradiva iz Skorbe za takšne skledе na podlagi primerjav iz Češke in Slovaške ugotovil, da sodijo med običajno, v keltskem svetu zelo razširjeno skupino.²³ Kaže, da je bila ta vrsta skled sorazmerno dolgo v rabi, saj se pojavljajo že konec stopnje LT B. Pahič je skledo iz Skorbe uvrstil v četrto skupino Jana Filipa in s tem v čas prehoda iz stopnje LT C v stopnjo LT D.

Najboljše vzporednice skledam s Spodnje Hajdine in iz Skorbe so z grobišča Maňa na Slovaškem,

¹⁹ B. in M. Jovanović, *Gomolava, naselje mladega gvozdenega doba* (1988) 68 ss, 91, sl. 6, 20-33, pril. 9, 10, 12 (načrt peči v naselbini), plan 9.

²⁰ D. Dimitrijević, Spätlatènezeitliche Oppida in Jugoslawien, *Arch. rozhl.* 23, 1971, 579, op. 21; N. Majnarić-Pandžić, *Keltsko-latenska kultura u Slavoniji i Srijemu* (1970) 56, op. 338.

²¹ M. Guštin, *Jb. Röm. Germ. Zentmus.* 31, 1984, 356 s, Abb. 27: 3.

²² Skrabar (op. 7) t. 3: 4; Pahič (op. 3) t. 14. 6.

²³ Pahič (op. 3) 292.

kjer so bile podobne sklede najdene že v grobovih stopenj LT B2 in LT C1.²⁴

Med keramičnim gradivom na Slovenskem je bilo kompletu skled s Spodnje Hajdine primerljivo gradivo razen v Skorbi odkrito tudi v grobovih 22 in 26 iz Dobove,²⁵ morda pa smemo v to skupino prišteti tudi skledo iz otroškega groba

14 iz Slatine v Rožni dolini.²⁶ Navedeni grobovi opredeljujejo sklede s Spodnje Hajdine, podobno kot je to navedel že Pahič za skledo iz Skorbe, v čas mlajšega srednjega latena oziroma v prehod v pozni laten, za kar še posebej govori grob 22 iz Dobove, datiran z značilno železno fibulo poznolatenške sheme.²⁷

A Celtic pottery kiln from Spodnja Hajdina near Ptuj

Summary

Ever since the remains of Roman Poetovio were first uncovered in the middle of the 19th century, sporadic Celtic finds have been appearing in the town of Ptuj and its surroundings (fig. 1).

On the left bank of the river Drava, on the Castle Hill in the very centre of Roman Poetovio, in the Tournament field between the Castle and the granary, archaeological research in the late 40's uncovered important architectural remains and occupation layers of the Roman as well as prehistoric periods. A presumably La Tène defence wall built in dry-wall technique was discovered together with some contemporaneous metal and ceramic objects.¹ In the course of rescue excavations in the years 1986-1988 three badly preserved pottery kilns of the dome type with some La Tène pottery were found in the same area.²

North of the Castle Hill and the village Vičava at the site named Panorama a bronze fibula of the type Almgren 65, a bronze knob-decorated ring and La Tène pottery fragments were brought to light by agricultural activities and archaeological excavations in the year 1948.³ According to the inventory of the Herberstein collection an early La Tène bronze fibula of the Münsingen type was also found at the same site (fig. 9).⁴

Extensive rescue excavations in Rabelčja vas in the 70's and 80's have recovered some La Tène pottery, as well as a fragment of a middle La Tène bronze fibula of the Mötschwil type.⁵

In the years 1959 and 1970 several middle La Tène cremation graves have come to light on the fields to the north of the village Brstje. Some traces of presumably late La Tène occupation were also found at the same site.⁶

La Tène period occupation is well documented on the right bank of the Drava as well. In Skorba near Ptuj a cemetery was discovered in 1906 and in 1935 an iron spearhead was found.⁷

In the 1935 excavation by Walter Schmid a La Tène pottery fragment was found among the Roman settlement finds at Spodnja Hajdina (fig. 2: 2; 7: 11).⁸ Nearby, a pottery kiln, which we shall describe below, was excavated in 1975.

We should further mention the twelve Celtic coins found at various localities in and around Ptuj. Five silver coins come from Spodnja Hajdina, one from the Hajdina area and one was found already in 1850 at the modern cemetery in Rabelčja vas.⁹

A Celtic iron knife also comes from the Ptuj area.¹⁰

In the year 1975 a rescue excavation was carried out in the eastern part of the village Spodnja Hajdina, south of the Maribor-Ptuj road (fig. 2: 3). Epigraphic monuments have preserved the name of the site in antiquity: this was the *Vicus Fortunae*, the business quarter of the Roman Poetovio. In this area several sanctuaries are known to have existed including two of the four Poetovio mithraea. Schmid has further excavated a small square, an early Christian church and horrea, probably connected with the customs office for the province of Illyricum.¹¹ A La Tène pottery fragment is preserved among other finds from Schmid's excavation (fig. 7: 11).

From October 27th to November 24th 1975 the Ptuj Regional Museum systematically excavated an area of approximately 120 m² (fig. 3).

The upper layers to the depth of approximately 1 m have recovered badly preserved Roman architecture with two hearths and a late Roman inhumation grave from the second quarter of the 4th century, as evidenced by the presence of a bronze-gilt crossbow fibula with onion shaped terminals.¹² Numerous pottery fragments and some Roman coins¹³ were found in these layers, as well as some fragments of grey, wheel-thrown pottery which should be ascribed to the lower-lying La Tène occupation layer.

From the depth of 1,10 m a compact layer was observed, containing grey La Tène pottery and some remains of prehistoric architecture (fig. 3).

A well-preserved La Tène pottery kiln was uncovered. To the north-east of the kiln there were two simple hearths and a clay-lined structure measuring 1,20 x 1,90 m. In the western part of the trench four post-holes and a pit were found.

Among the La Tène finds in this layer late Bronze Age pottery also occurred sporadically. It is not to be excluded that some of the architecture, such as the post-holes and the pit, should really be connected with the Bronze Age pottery. Bronze Age occupation is well attested in the vicinity.¹⁴

We shall proceed by a detailed description of the important La Tène structures. The hearths measuring 0,80 x 1,0 m and 0,75 x 0,52 m respectively, have shown no sign of any kind of construction apart from being situated in 0,20 m deep pits dug in yellow sandy clay ground. The hearths consisted of two layers: a 6-9 cm thick layer of charcoal below and a 2-3 cm thick layer of burnt clay above. No small finds were found on the surface of the hearths.

²⁴ B. Benadik, *Maša. Keltisches Gräberfeld* (1983).

²⁵ Posavski muzej Brežice, neobjavljeno - v pripravi za tisk (M. Guštin).

²⁶ D. Pirkmajer, *Kelti na Celjskem* (1991) t. 14: 97.

²⁷ Risbe je izdelala Janja Tratnik.

Beside the hearths there was a clay-lined rectangular structure for clay preparation, possibly a kind of a clay moistening tank, measuring 1,20 x 1,90 m. Inside the structure a lump of grey sandy clay was found.

The kiln from Spodnja Hajdina represents a type well-known in prehistory as well as in the Roman period.¹⁵ It is the so-called sunken kiln with the furnace dug into the ground. The kiln floor and the dome are built on top of the combustion chamber separately (fig. 8). The type, usually denoted as a vertical or updraught kiln, derives its name from the mode of firing: the hot air rose through the holes in the kiln floor to the firing chamber and out of it through the central opening in the dome. The potter first put the load of pottery on the kiln floor and then finished building up the dome superstructure. This had to be removed after firing in order to remove the load of pottery and prepare the kiln for another firing.

In the stoking area a lot of pottery fragments were found, clearly representing the production discard (fig. 6; 7: 1-10).

Further, three similar La Tène pottery kilns have been discovered at Ptuj in the Tournament field below the castle. The kilns from the La Tène settlement in Ormož should also be mentioned here.¹⁶

The vertical pottery kiln type is common in the Celtic settlements in Central Europe, especially in the larger production areas of the late La Tène oppida. Similar kilns are known from the Staré Hradisko oppidum¹⁷ and from Strachotín in Moravia,¹⁸ where some kilns with double furnaces also contained the last pottery loads.

Pottery kilns occur frequently in the middle Danube area, once settled by Scordisci. The excavation of a well-preser-

ved late La Tène settlement at Gomolava near Hrtkovci in Srem alone has revealed sixteen kilns.¹⁹ Among the so-called cylindrical dome kilns two types can be distinguished: the one with a single and the other with a double furnace. The holes in the kiln floor form concentric circles. In some kilns the load of the last firing was preserved.

The La Tène pottery found at Spodnja Hajdina can be divided into several groups, though all is wheel-thrown and -judging by the context - contemporaneous. The colour varies from grey to black. A few graphite pottery fragments were also present (fig. 6: 3; 7: 4,11,12). All forms bear double horizontal grooves at the transition of the shoulder into the neck.

The most important group comprises bowls with a marked omphalos, a biconical wall, a conical neck of medium height and an out-turned rim. An identical form is known also from the nearby Skorba cemetery.²²

In his discussion of the Skorba finds Stanko Pahič established that these bowls represent a very common vessel type with a wide distribution throughout the Celtic world.²³ It seems that the type was popular for quite a long time. It first occurred at the end of LT B while the Skorba example dates to the transition from LT C to LT D.

The closest analogies for Spodnja Hajdina and Skorba examples were found at the cemetery in Maňa in Slovakia dating to LT B2 and LT C1 phases.²⁴ In Slovenia we should further mention similar bowls from graves 22 and 26 in Dobova²⁵ and probably the one from the child grave No. 14 from Slatina v Rožni dolini near Celje.²⁶ These mostly date to the later part of the middle La Tène phase or to the transition to the late La Tène as evidenced by the late La Tène iron fibula found with the bowl in grave 22 in Dobova.

Marjana Tomanič-Jevremov
Pokrajinski muzej Ptuj
Muzejski trg 1
SI-2250 Ptuj

Dr. Mitja Guštin
Oddelek za arheologijo
Filozofske fakultete
p. p. 580
SI-1001 Ljubljana

Translated by Katja Katarina PREDOVNIK

Latènezeitliche und frührömische Funde aus der Savinja in Celje

Irena LAZAR

Izvleček

V članku so predstavljene bronaste najdbe iz Savinje v Celju, mestu, ki je zrastle na ostankih rimske Celeje. Predmete je celjski Pokrajinski muzej pridobil ob regulaciji reke v petdesetih letih, večji del pa od zasebnih zbiralcev, zaradi česar so najdbe v glavnem brez stratigrafskih podatkov. Latenske in zgodnjerimske najdbe potrjujejo, da je imela že keltska naselbina široko razvite trgovske in gospodarske stike. Ti so z razvojem naselja v rimski municipij dosegli vrhunec v prvih stoletjih našega štetja. Med latenskodobnim gradivom je treba omeniti številne fragmente fibul, različne gumbe, zakovici z ostanki emajla, igli za pletenje ribiških mrež, ročaj cedila in ročaj vrča vrste Piatra Neamt. Med najdbami iz zgodnjerimskega obdobja izstopajo pasne sponе, obesek konjske opreme in fragmenti različnih bronastih posod.

Abstract

The bronze finds from the Savinja River in Celje, the town that developed on the remains of the Roman Celeia, are presented in this article. This material was acquired by the Regional Museum of Celje following regulation of the river in the 1950s, the majority from private collectors, hence the finds mostly lack stratigraphic data. The La Tène and early Roman finds confirm that the original Celtic settlement had widely developed trade and economic contacts. Such contacts reached their peak with the development of the settlement into a Roman municipium in the first centuries of our era. The La Tène period material includes numerous fragments of fibulae, various buttons, rivets with remains of enamel, needles for sewing fishing nets, a handle of a colander, and a handle of a jug of the Piatra Neamt type. The finds from the early Roman period include belt buckles, a pendant from a set of horse equipment, and fragments of various bronze vessels.

Das Regionalmuseum in Celje bewahrt in seinen Sammlungen eine große Anzahl bronzener Kleinfunde auf, die im Flußbett der Savinja entdeckt wurden. Einen Großteil der Funde erwarb das Museum bei der Regulierung der Savinja in den Jahren von 1955-1958, später dagegen vor allem durch den Ankauf von verschiedenen Privatsammlern, die unkontrolliert im Flußbett wühlten. Alle Funde entbehren deshalb jeglicher stratigraphischer Angaben, was eine Datierung nur auf der Grundlage von Vergleichen mit anderen Fundorten ermöglicht. Viele Gegenstände sind nur fragmentarisch erhalten; für die Hilfe bei ihrer Bestimmung bedanke ich mich bei Dr. Dragan Božič.

LATÈNEZEITLICHE FUNDE

Fibeln

Von den Fibeln stelle ich zunächst die Fragmente der Fibeln vom Typ Valična vas (Taf. 1: 1-4) nach der Bestimmung von Božič (1993a, 197) vor. Es handelt sich um Fibeln vom Mittel-latèneschema mit einem zur Spirale hin erweiterten bzw. verdickten Bügel, einer langen Spirale und einem kurzen Fuß. Den umgeschlagenen Fuß schmücken zwei Halbkugeln. Fibeln dieses Typs kommen in Slowenien noch in Valična vas (Tërzan 1973, Taf. 5: 1-3; 12: 2), Stična (Frey, Gabrovec 1969, Abb. 4: 1) und im Grab 26 in

Dobova (Guštin 1984, Abb. 20: 3) vor. Datiert werden sie in die Stufe Mokronog IIb (Božič 1987, 876, Abb. 45: 8; Taf. 87: 14; id. 1993a, 197), das ist LT C2 oder vielmehr das 2. Jh. v. Chr.

Bei Rettungsgrabungen im Hof des Knežji dvorec (Fürstenpalais) in Celje wurde eine ausgesprochen gut erhaltene Fibel (*Taf. 1: 5*) vom Mittelatlèneschema entdeckt.¹ Der Fibelbügel ist im Profil linsenförmig und wird spiralenwärts breiter. Einer ähnlichen Fibel begegneten wir auch bei Siedlungsgrabungen in Stična (Frey, Gabrovce 1969, Abb. 2: 2) und auf der Libna (Guštin 1976, 38, Taf. 14: 7). Datiert sind sie in die Stufe LT D1 bzw. in das Ende des 2. und die erste Hälfte des 1. Jhs. v. Chr.

Zwei Bügel (*Taf. 1: 6,7*) können den gegossenen Fibeln vom Typ Magdalenska gora (Božič 1993b, 146) zugeschrieben werden. Am umgeschlagenen Fuß sind zwei Knöpfe angebracht. Auf dem Bügelscheitel befindet sich eine Pseudoklammer. Der Form nach ähneln sie den besagten Fibeln vom Typ Valična vas, nur sind hier der Fuß und der Bügel zusammengegossen. Parallelstücke kennen wir unter anderen aus Dobova (Guštin 1981, Abb. 9), von Strmec oberhalb von Bela Cerkev (Dular 1991, Taf. 52: 9,10; 63: 22) und vom Križni vrh oberhalb von Beli Grič (Dular et al. 1991, Taf. 46: 19). Außerhalb Sloweniens kommt ein Exemplar auf dem Staré Hradisko in Mähren vor (Meduna 1964, Taf. 12: 9). Dieser Fibeltyp wird in die Stufe Mokronog III (LT D) bzw. in das 1. Jh. v. Chr. datiert (Božič 1987, 878, Abb. 46: 18).

Unter den Funden aus der Savinja befindet sich noch der Bügel einer gegossenen spätatlènezeitlichen Fibel (*Taf. 1: 8*), der aber nicht zur Fibel vom Typ Magdalenska gora gehört. Der Bügel wird zur Spirale hin breiter und ist im Profil halbkreisförmig. Die Pseudoklammer hat die Form eines dreifachen Knotens. Unmittelbar davor befinden sich eine breitere und eine schmalere Rippe und am umgeschlagenen Fuß noch ein kleinerer dreifacher Knoten. Durch die Mitte der Unterseite dieses Knotens verläuft eine klar erkennbare Gußnaht. Dieser Fibel sind einige gegossene Fibeln sehr ähnlich, die in zwei bedeutenden atlènezeitlichen Siedlungen in Transdanubien entdeckt wurden, nämlich auf dem

Szentvid bei Velem (Miske 1908, 51, Typ I, Var. a, Taf. 40: 22,25,26,30; 42: 50) und in Szalacska (Darnay 1906, 430, Abb. 5; id. 1910, 132, Abb. 5). In Szalacska wurde eine zweiteilige Gußform zum Gießen solcher Fibeln entdeckt (Darnay 1906, 420, Abb. 11). Dazu gehört neben dem Exemplar aus Celje noch die gegossene Fibel, die bei den Grabungen des frühchristlichen Zentrums bei der Majda-Vrhovnik-Schule in Ljubljana entdeckt wurde (Plesničar-Gec 1983, 105, Taf. 4: 6).

Den nur zum Teil erhaltenen Fibelbügel (*Taf. 1: 10*) können wir aufgrund der charakteristischen Verdickungen und der Kerbe am Kopf dem Typ Almgren 65 zuschreiben, der in spätatlènezeitlichen Fundorten häufig anzutreffen ist. In slowenischen Fundorten kommt er unter anderem in Idrija pri Bači (Guštin 1991, 45 f., Taf. 6: 12; 10: 1; 28: 6), Ptuj und Istrien (Guštin 1987, 54) vor.

Die Palmettenfibel (*Taf. 1: 9*) wurde schon von Darja Pirkmajer im Katalog zur Ausstellung "Die Kelten im Raum Celje" veröffentlicht (1991, 31, Abb. 39, Taf. 22: 146). Der Palmettenschmuck ist in der Spätatlènezeit nicht nur für Fibeln charakteristisch. Er tritt auch bei anderen Gegenständen auf, wie z.B. bei Gürtelhaken (ib., Taf. 21: 140). Eine identische Fibel aus Kovačevše veröffentlichte Guštin (1991, Taf. 41: 17), der auch eine ähnliche Fibel von Mihovo erwähnt (ib., 46; Windl 1976, Abb. 3). Einer besonders hohen Konzentration von Palmettenfibeln begegnen wir in Tirol; sie wurden von Gleirscher dokumentiert und bearbeitet (1987). Er datierte sie in die jüngere Phase der Spätatlènezeit, in die Phase LT D2 (ib., 82). Nach Werners Ansicht waren die Palmettenfibeln in diesem Bereich der Reflex von Einflüssen aus dem romanisierten Gallia Cisalpina und es handelt sich weniger um eine Einfuhr als um eine Übernahme des Motivs (Guštin 1991, 46). Die slowenischen Fibeln unterscheiden sich von den oben erwähnten in den Details bei der Gestaltung des Bügels, der keine zurückgebogenen seitlichen Flügel besitzt, wie sie bei den Tiroler Palmettenfibeln zu finden sind.

Zur Gruppe stark geschweiften Fibeln mit Bügelknoten gehören zwei Stücke (*Taf. 1: 13,14*). Der Bügel dieser Fibeln bleibt zur Spirale hin gleich breit oder wird ein wenig breiter und hat in der

¹ Ich bedanke mich bei meiner Kollegin Alenka Vogrin, weil sie mir die Publikation der Fibel gestattet hat, obwohl das Material von den Ausgrabungen noch nicht bearbeitet ist. Mein aufrichtigster Dank gebührt meiner Kollegin Alma Bavdek, die mir das Kannenhenkelfragment vom Tržišče bei Dolenja vas (Notranjski kompleksni muzej in Postojna, Inv. Nr. 2236; Abb. 1: 2) für die Publikation zur Verfügung gestellt hat, sowie Frau Polona Bitenc, die das Fotografieren des Kannenhenkels vom selben Fundort (Narodni muzej in Ljubljana, Inv. Nr. P 3086; Abb. 1: 3) besorgte. Die Fotos im Aufsatz wurden von Herrn Tomaž Lauko und die Zeichnungen von Frau Dragica Knific Lunder angefertigt.

Mitte eine senkrechte Rille. Der Fuß ist gewöhnlich dreieckig und durchbrochen. Die Spirale hat vier oder sechs Schleifen sowie eine innere oder eine äußere Sehne. In der älteren Literatur werden diese Fibeln *boische* oder *geschweifte Fibeln* genannt. Guštin schlägt in seinem Buch den Namen *geschweifte Fibel mit Bügelknoten* vor (1991, 42). Solche Fibeln kommen in den slowenischen spätlatènezeitlichen Fundorten relativ selten vor (Gabrovec 1994, 170, Nr. 16, Taf. 13: 24; Dular 1991, 100, Nr. 48, Taf. 70: 2; Guštin 1991, 26, Taf. 29: 10; Knez 1992, 51, Taf. 45: 11). Sie werden in das Ende der Spätlatènezeit datiert, und zwar in die Stufe LT D2 (Guštin 1991, 43).

Warzenring

Obwohl es sich um einen bescheidenen Rest handelt (Taf. 2: 1), ist der Fund als Teil eines Warzenringes bestimmbar. In Slowenien ist heute eine ziemlich große Anzahl spätlatènezeitlicher Fundstätten bekannt, wo dieser Schmucktyp in verschiedenen Ausführungen vertreten ist. Er ist vor allem in den Fundorten der Mokronog-Gruppe anzutreffen (Božič 1993a, 190). Wie Božič feststellte, treten Warzenringe und -armringe als Beigaben von Frauengräbern auf, sie kommen allerdings auch als Siedlungsfunde vor. Er bezeichnete sie als Charakteristikum der Stufe Mokronog III bzw. der Spätlatènezeit (ib., 192). Nahezu alle Warzenringe in Slowenien wurden von Cunja (Guštin, Cunja, Predovnik 1993, 18 ff.) dokumentiert, er stellte fest, daß die Ringe in leicht veränderter Form noch in der frühromischen Zeit erhalten bleiben, als eine Art Amulett.

Gürtelkettenteile

Die mehr oder weniger erhaltenen Glieder (Taf. 2: 2-5) von Gürtelketten sind verschieden, denn sie gehörten offensichtlich zu mehreren Gürteln. Die Gürtelketten sind eine typische Beigabe von Frauengräbern der Mittellatènezeit. Ähnlich gestaltete sind von Valična vas bekannt (Teržan 1973, Taf. 12: 3-5). Auf der Grundlage der Grabereinheit datiert sie die Verfasserin in die Mittellatènezeit (ib., 689). Analoge Glieder sind auch von Fundorten in Österreich bekannt, wie z.B. vom Braunsberg bei Hainburg (Urban 1992, 124, Abb. 46: 10). Auch im Fundort Mitterndorf gibt es ein Parallelstück zu den Celjer Funden (Krämer 1985, Taf. 39: 1), das in die Mittellatènezeit datiert ist (ib., 27).

Knöpfe

Neben dem Knopf mit netzartig verzierter Warze (Taf. 2: 12), der schon von Božič veröffentlicht wurde (1993b, Abb. 2: 7), hat das Museum 1993 noch zwei weitere erworben. Der eine (Taf. 2: 11) ist kleiner und hat nur eine Öse, der andere (Taf. 2: 10) ist dagegen größer und hat eine dichter gekerbte Warze und zwei Ösen. Über solche Knöpfe berichtete vor kurzem Božič und stellte auch die Möglichkeiten ihrer Verwendung vor (ib., 140). Da die Knöpfe aus der Savinja Einzelfunde ohne stratigraphische Angaben sind, können wir zur Klärung ihrer Zweckbestimmung nichts beitragen. Einer der Knöpfe hat an der Unterseite einen Eisenklumpen, jedoch kann man nicht entscheiden, ob es sich um den Rest eines Gegenstandes handelt, woran der Knopf befestigt war, oder ob er im Wasser entstanden ist. Knöpfe mit netzartig verzierter Warze sind typische Funde in spätlatènezeitlichen Fundorten Mitteleuropas.

Bei zwei anderen Knöpfen (Taf. 2: 6, 7) schmückt den hohlen Buckel ein dreizackiger Stern. Darin finden sich keine Emailspuren. An der Rückseite ist eine durchlochte dreieckige Öse zu sehen. Die Knöpfe gleichen den bronzenen Dreiblattknöpfen, die von Božič veröffentlicht wurden (1993b, 140, Abb. 3), nur umgeben bei diesen den mittleren Teil keine durchbrochenen Blätter. Die Verwendung der Knöpfe aus der Savinja ist schwer zu beurteilen. Wahrscheinlich handelte es sich um keine Appliken, sie dienten vielmehr zum Zuknöpfen. Ein identischer Knopf ist nur vom Staré Hradisko bekannt (Meduna 1961, Taf. 7: 21); bei allen anderen Exemplaren handelt es sich um durchbrochene Dreiblattknöpfe.

Zwei Nägel mit Emailresten

Der Kopf des ersten Nagels (Taf. 2: 9) ist halbkugelig und ist durch Kerben in vier gleiche Felder eingeteilt, die auch gekerbt sind. In den Kerben befinden sich Reste von rotem Email. An der Unterseite ist ein Schaftansatz erkennbar. Beim anderen Nagel (Taf. 2: 8) finden sich in den Schmuckkerben des Kopfes Reste roten Emails, der Schaft war aus Eisen. Ähnliche Nägel können einen Teil von Stabgürtelhaken, Beschlägen oder Jochaufsätzen (Challet 1992, Abb. 84; 86) darstellen. Die Nägel aus der Savinja gehören zur Variante a des Typs 1 nach Virginie Challet (ib., 120, Abb. 76: 3) und sind in die Spätlatènezeit bzw. in die Stufe LT D datiert.

Zwei Kreuzringe

Beide Kreuzringe (*Taf. 2: 13,14*) sind ausgesprochen gut erhalten. Ringe dieses Typs sind als Teil vom Pferdegeschirr (Božič 1993b, 146) bekannt. In slowenischen Fundorten wurden sie hauptsächlich vereinzelt entdeckt, wie z.B. in Novo mesto (Knez 1992, *Taf. 78: 12*) und Bela Cerkev (Stare 1973, *Taf. 52: 7*); dies trifft auch für das benachbarte Österreich (Urban 1992, *Abb. 46: 15*) und Kroatien (Balen-Letunić 1986, *Taf. 1: 1,2*) zu. Als Teil einer Pferdetrense sind sie aus Grab 16 des Gräberfeldes Karaburma in Beograd (Todorović 1972, 15, *Taf. 6: 2*) und aus Slavonski Kobaš in Kroatien (Balen-Letunić 1986, *Taf. 1: 4*) bekannt. Die Trense besteht aus zwei Seitenstangen, einer Kinnstange und einem zweiteiligen Mundstück. Die Seitenstangen weisen im oberen Teil rechteckige Erweiterungen mit je zwei oder drei Löchern auf. Durch zwei Löcher ist die Kinnstange gezogen. In Durchlässen an oberen Enden der Seitenstangen steckt das zweiteilige Mundstück. Daran sind die Seitenteile, Walzen und bronzene oder eiserne Kreuzringe mit je vier pilz- oder kugelförmigen Auswüchsen aneinandergereiht. Dieser Trensetyp wurde als thrakische Hebelstangentrense (Werner 1988, 81 ff.) bezeichnet. Auf der Grundlage erneuter Analysen der Grabeinheit ordnete Božič Grab 16 in die Stufe Beograd 3 ein, was der Stufe LT D entspricht (Božič 1984, 136). Funde aus Kroatien sind ohne genaue Befunde und werden deshalb nur durch Vergleiche in dieselbe Zeit datiert (Balen-Letunić 1986, 143).

Bommelanhänger mit Öse

In der Savinja wurden drei massive Bommelanhänger (*Taf. 2: 15-17*) entdeckt. Ein ähnlicher ist von Strmec oberhalb von Bela Cerkev bekannt (Dular 1991, *Taf. 51: 31*). Im Grab liegen neben Glasperlen und verschiedenen Bronzeringen auch Warzenringe und ein bronzener Dreiblattknopf, charakteristische Elemente der Spätlatènezeit (Božič 1993b, 141). Auf dem keltisch-römischen Gräberfeld Wederath-Belginum wurden zwei ähnliche Anhänger mit einer größeren Öse in einem mittellatènezeitlichen Grab gefunden (Haffner 1989, *Abb. 35*). Der Autor interpretierte die Anhänger als Amulette; der Brauch sollte noch auf die ältere Eisenzeit zurückgehen (ib., 55). Auf dem Gräberfeld Manching-Steinbichel sind ähnliche Anhänger an einer Gürtelkette zu finden (Krämer 1985, *Taf. 8: 1*). Das Grab ist aufgrund der charakteristischen Keramik in die Stufe LT C datiert (ib., 32).

Zwei Fischernetznadeln

Die Fischernetznadel (*Taf. 2: 19,20*) hat halbkreis- oder gabelförmige Enden, die um 90 Grad gedreht sind. In Slowenien begegnen wir solchen Nadeln in Emona (Petru 1972, *Taf. 92: 12,13*) und Stična (Gabrovec 1994, *Taf. 14: 1*), sie kommen allerdings auch im Material vom Magdalensberg vor (Deimel 1987, *Taf. 50: 8*). Die Nadeln waren zum Knüpfen oder Ausbessern von Fischernetzen

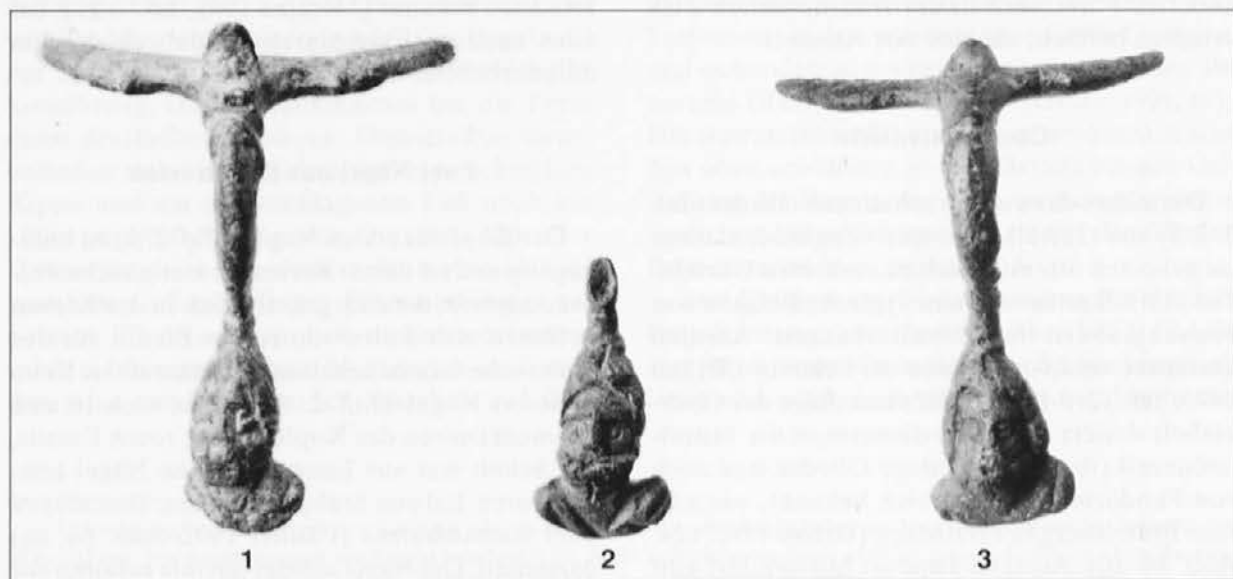

Abb. 1: Bronzehenkel der Kannen vom Typ Piatra Neamt. 1 Flußbett der Savinja in Celje, 2 und 3 Tržišče bei Dolenja vas. M. = 1:1.

Sl. 1: Bronasti ročaji vrčev vrste Piatra Neamt. 1 struga Savinje v Celju, 2 in 3 Tržišče pri Dolenji vasi. M. = 1:1.

bestimmt. Besonders viele solcher Nadeln sind aus Frankreich (Feugère 1992, 145), Spanien und Portugal (Gracia Alonso 1981-1982, 322 ff.) bekannt. Wie Feugère vermutet, breiteten sie sich in südfranzösischem Gebiet im 1. Jh. v. Chr. aus (1992, 143). In Slowenien sind solche Nadeln aus den älteren Epochen vorerst nicht bekannt; vermutlich sind sie erst zur Zeit der Beziehungen mit der römischen Kultur in das slowenische Gebiet vorgedrungen.

Bronzegefäße

Der Bronzegriff von ungewöhnlicher Form (*Taf. 2: 22*) gehörte zu einem Bronzesieb. Ein beinahe vollständig erhaltenes Sieb dieses Typs war in Grab 18 in Idrija pri Bači vorhanden (Guštin 1991, 70, *Taf. 20: 5*), das in die Mitte des 1. Jhs. v. Chr. datiert ist (ib., 71). In Europa und Nordafrika wurden bislang über 100 Fundorte dieser spätrepublikanischen Siebe entdeckt (Vaisselle 1991, 93 ff.). Guillaumet datiert sie in die Zeit von 120-90 v. Chr., sie sollen allerdings noch bis zur Zeit des Tiberius verwendet worden sein (ib., 92). Die Verbreitungskarte zeigt seiner Meinung nach weitverbreitete Handelswege, jedoch sind zwei Hauptachsen erkennbar. Im Westen in Nord-Süd-Richtung und im Osten in Richtung Bernsteinstraße, an der auch Celje lag.

Der flache Bronzefuß (*Taf. 2: 23*) gehörte wahrscheinlich zu einer Kanne. In der Ljubljana wurde ein Bronzegefäß mit ähnlichen Füßen entdeckt (Potočnik 1987, 170, Abb. 4), das als Typ Gallarate aus dem 1. Jh. v. Chr. bestimmt worden ist (Vaisselle 1991, 23 ff.). Auch unter dem Material vom Magdalensberg gibt es ähnliche Füßchen (Deimel 1987, *Taf. 10: 4*), desgleichen in Karlstein (Menke 1977, Abb. 1: 1161) und Stradonice (Pič 1906, *Taf. 21: 7*).

Der gegossene Bronzehenkel (*Abb. 1: 1; Taf. 2: 21*) mit einer Männerbüste im unteren Abschnitt war ein Teil einer aus getriebenem Blech hergestellten Kanne. In Slowenien kommen vollständig erhaltene Gefäße dieses Typs nicht vor, die gleichen Henkel wurden allerdings auf dem Tržišče bei Dolenja vas gefunden (Urleb 1962; Guštin 1979, *Taf. 25: 42; Abb. 1: 2,3*). Sie gehören zu den Kannen vom Typ Piatra Neamt (Vaisselle 1991, 23 ff.). Die ersten Gefäße mit einem Rezipienten von gleicher Form entstanden in der ersten Hälfte des 2. Jhs. v. Chr. im etruskischen Raum. Die Kannen des Typs Piatra Neamt wurden aber in Etrurien bislang nicht entdeckt. Sie wurden auch weit nach Osten ausgeführt, denn sie sind an der Donau

(Popović 1992, 67 ff., Abb. 5; 6), in den Ostkarpaten (Beldiman 1988) und sogar im Bereich des Kaukasus (Vaisselle 1991, 27, 31) und in Israel (Hadas 1994, 2, 6, Abb. 23: 22) anzutreffen. Eine starke Verbreitung ist vor allem in Nordwestafrika (Marokko: Boube-Piccot 1994) zu beobachten. Kannen vom Typ Piatra Neamt sind in das letzte Viertel des 2. Jhs. und die erste Hälfte des 1. Jhs. v. Chr. datiert (Vaisselle 1991, 26).

FRÜHRÖMISCHE FUNDE

Fibeln

Die zwei ziemlich schlecht erhaltenen Bügel zweier Fibeln (*Taf. 1: 15,16*) gehören zu einer Gruppe, die Guštin als Typ Novo mesto bezeichnet (1991, 42). Das sind stark geschweifte Fibeln mit einem langen Fuß, der gewöhnlich durchbrochen ist und mit einem Knopf abgeschlossen wird. In der Bügelmitte verläuft oberhalb der Spirale eine Rippe, die von zwei Rillen umgeben wird. Knez bezeichnete sie als Fibeln mit hohem Bügel und langem Fuß oder vielmehr als Fibeln vom Typ Idrija und bestimmte sie als jüngsten Typ der latènezeitlichen Fibeln im Gräberfeld Beletov vrt (Knez 1992, 91). Auf diesem Gräberfeld kommen sie in einer ziemlich großen Anzahl vor (ib., *Taf. 52: 2; 53: 4; 55: 3,4; 56: 12; 58: 5; 68: 9*), in den übrigen Fundorten sind sie hauptsächlich durch je ein Exemplar vertreten, wie z.B. in Idrija pri Bači (Guštin 1991, *Taf. 17: 8*), Drnovo (Petru S. und P. 1978, *Taf. 7: 4*), Kranj-Lajh (Horvat 1983, *Taf. 28: 24*), Mihovo (Windl 1976, Abb. 2). Die Gräber aus Novo mesto stammen aus der augusteischen Zeit.

Zwei Fibelbügel (*Taf. 1: 11,12*) gehören zu den Fibeln vom Typ Gorica, leider sind sie schlecht erhalten. Sie werden denjenigen Varianten dieser Fibeln zugeordnet, die bis zu 5 cm lang sind und einen durchlochten Fuß mit einem darauf befindlichen Auswuchs haben (Guštin 1991, 42). Die eine besitzt einen Bügel mit ovalem Profil, die andere hingegen einen mit Querkerben geschmückten Bügel von dreieckigem Profil. Guštins Verzeichnis können wir noch die Fibeln aus Novo mesto (Knez 1992, *Taf. 40: 4; 77: 3*) und Celje hinzufügen.

Einen nur zum Teil erhaltenen Fibelbügel können wir den Fibeln mit Tierkopfbügel (*Taf. 1: 18*) zuordnen. Werner bezeichnete diesen Typ als Variante der Typen Almgren 23 und 67 (Werner 1954b, 151) und datierte sie in die Zeit von Augustus bis Claudius. Verbreitet sind sie von Pannonien und Noricum bis nach Trentino und

Tirol (Guštin 1991, 46). In Slowenien kommen sie in den Fundorten im Soča-Gebiet, in Vrhnika, Bela Cerkev und Mihovo vor.

Zwei Fibelbügel haben die Form eines Löwenkörpers (*Taf. 1: 19,20*). In dem aus Slowenien veröffentlichten Material bin ich auf solche Fibeln nicht gestoßen. Feugère (1985, 278) nennt sie leontomorphe Fibeln. Er bezeichnet sie als Typ 18b mit mehreren Varianten. Unsere beiden Fibeln gehören zur Variante 18b1 (ib., 280, Abb. 30). Nach seinen Erforschungen ist die Verbreitung solcher Fibeln überwiegend auf den Bereich westlich des Rheins begrenzt. Aufgrund der Einheitlichkeit von Herstellung und Stil der Fibeln vermutet er, daß sie in einer Werkstatt angefertigt wurden. Ihre Produktion schreibt er Bibracte in den Jahren von 20-5 v. Chr. zu (ib., 285).

Die Scharnierfibeln unterscheiden sich voneinander durch Profil, Bügelherstellung, Fuß und Scharnier. Alle können dem Typ Aucissa zugeschrieben werden (Feugère 1985, 312). Die besterhaltene Fibel (*Taf. 1: 21*) ist fast mit den Fibeln identisch, die die Inschrift des Herstellers tragen können und die Feugère als Gruppe 22b2 bezeichnet (1985, 316). Der Fuß ist dreieckig geformt und hat einen Knopf als Abschluß, den bandartigen Bügel mit einer Mittelrippe schmücken längs verlaufende Linien und Rillen. Die übrigen Fibeln sind viel schlechter erhalten. Erwähnenswert ist diejenige, die einen in kleine Quadrate geteilten Bügel besitzt (*Taf. 1: 25*). Die Fibeln vom Typ Aucissa sind in mehreren slowenischen Fundorten gut vertreten (Guštin 1991, 45) und gehören zu den charakteristischen Formen der augusteischen Zeit.

Einer der interessantesten Funde aus der Savinja sind zweifellos die Fibel-Halbfabrikate. Größtenteils sind dies kräftig profilierte Fibeln (Kolšek 1990, Abb. 28). Nur ein Halbfabrikat weicht davon ab (*Taf. 1: 17*). Offensichtlich handelt es sich um eine Fibel, die zu den älteren Typen der römischen Fibeln zählt. Nach Garbschs Einteilung können wir sie dem Typ A 238a zuschreiben (Garbsch 1965, 49 ff.). Das ist der Flügelfibeltyp, wo die Flügel noch stummelförmig gestaltet sind, die Spirale hat gewöhnlich vier bis acht Windungen. Im Hinblick auf die Funde vom Magdalensberg und aus Stradonice werden sie in die augusteische Zeit datiert (Garbsch 1965, 51).

Zwei Riemenzungen

Diese gegossenen Anhänger (*Taf. 3: 1,2*) gehörten zur Militärausstattung. Damit wurden die

Riemenenden beschwert. Spätlatènezeitliche Riemenzungen entdeckte man in Slowenien unter anderem: im Flußbett der Savinja in Celje (*Taf. 2: 18*), in Ljubljana (Puš 1966, Abb. 2) und auf der Sv. Ana oberhalb von Vrhnika (Dular et al. 1991, Taf. 10: 17). Besonders häufig kommen sie in einigen spätlatènezeitlichen Fundorten Mitteleuropas vor (Puš 1966, 414; Božič 1993b, 145). Die Typen und Formen kaiserzeitlicher Riemenzungen wurden von Bishop dokumentiert (1988, 103, Abb. 52; 53). Ähnliche Riemenzungen wurden beispielsweise in den frühromischen Fundorten Hofheim und Augsburg entdeckt (Bishop 1988, 166; Hübener 1973, Taf. 9: 15,42).

Cingulum

Der Schnallendorn (*Taf. 3: 4*) mit charakteristischem pflanzlichen Auswuchs in der Mitte gehörte zu einer Schnalle, die einen typischen Bestandteil der römischen Militärausrüstung darstellt. Die vollständig erhaltene Schnalle (*Taf. 3: 3*) wurde 1992 in der Aškerčeva ulica ausgegraben. Vergleichsmaterial in Slowenien gibt es in Ptuj (Sagadin 1979, Taf. 9: 14,15) und in Emona (Petru 1972, Taf. 93: 26; 95: 19). Gute Parallelstücke sind auch unter den Bronzefunden vom Magdalensberg vorhanden (Deimel 1987, Taf. 74: 6,7,8; 77: 2,3,4). Dort wurde, den Gußform- und Halbfabrikatfunden nach zu urteilen, Ausrüstung dieser Art auch hergestellt (ib., 88). Die Funde vom Magdalensberg werden in die frühe Kaiserzeit datiert (ib., 279 f.).

D-förmige Schnallen

Keine der D-förmigen Schnallen aus der Savinja ist vollständig erhalten (*Taf. 3: 5-12*). Die ganze Schnalle besteht aus zwei Teilen. Der halbkreisförmige Bügel ist flach oder hat ein dreieckiges Profil. Durch die flachen und durchlochenden Enden ist eine Achse gesteckt. Diese trägt den Dorn, der am Ansatz flach und durchlocht ist. Zum ältesten in Slowenien vorkommenden Fundkomplex, wo eine solche Schnalle entdeckt wurde, gehört Grab 17 aus Idrija pri Bači. Das Grab stammt aus der augusteischen Zeit (Guštin 1991, Taf. 17: 12). Eine andere Grabeinheit ist das Grab 450 aus Emona, das anhand einer Domitianusmünze in die flavische Zeit datiert wird (Petru 1972, Taf. 29: 22). Mehrere D-förmige Schnallen wurden von Sagadin zusammengetragen; sie kommen, wie er feststellt, am häufigsten

in der zweiten Hälfte des 1. Jhs. vor (1979, 305, Taf. 11: 3). Eine große Anzahl solcher Schnallen ist auch unter dem Material vom Magdalensberg veröffentlicht (Deimel 1987, Taf. 75). Nach Ansicht der Verfasserin gehört der Großteil der Schnallen zu einem Militärpanzer (ib., 90).

Pferdegeschirranhänger

Für den bronzenen Anhänger (Abb. 2; Taf. 3: 13) gibt es unter dem veröffentlichten Material in Slowenien ein einziges Parallelstück. Es wurde in Grab 803 von Emona entdeckt (Petru 1972, Taf. 53: 21). Einen verblüffend ähnlichen kennen wir auch aus dem tschechischen Stradonice (Filip 1956, Taf. 125: 20) und einen ähnlichen aus Baden in der Schweiz (Unz 1972, Abb. 5: 48). Derartige Anhänger gehörten zum Pferdegeschirr. Sie wurden von Bishop in seinem Aufsatz über das römische Pferdegeschirr (1988) dokumentiert und

bearbeitet. Gewöhnlich hingen sie vom Riemen am Brustteil (ib., Abb. 29; 30). Nach Bishops Einteilung kann unser Anhänger der Variante 10p (ib., Abb. 49) der weiteren Gruppe der Phallusanhänger zugeordnet werden. In diesem Fall ist der Phallus schon ganz stilisiert ausgeführt. Eine genauere Datierung dieser Anhänger schlägt Unz vor (1972, 52), und zwar die claudisch-neronische Zeit.

Bronzegefäße

Das Griffende (Taf. 3: 14) gehörte wahrscheinlich zum Beschlagwerk eines Holzkästchens. Ein ähnlicher Bügelgriff wurde in Stična entdeckt (Gabrovec 1994, Taf. 16: 39). Mehrere vollständig erhaltene Bügelgriffe hat Deimel unter dem Material vom Magdalensberg veröffentlicht (1987, Taf. 92: 3,4,10).

Die Daumenplatte mit Vogelköpfen an den Seiten (Abb. 3; Taf. 3: 15) ist flach, in der Mitte ist das vereinfachte Motiv eines Bacchusstabs eingeritzt. Das Vogelkopffornament ist ausgesprochen stilisiert ausgeführt. Im zentralen Teil der Daumenplatte kann man den Rest eines viereckigen Stem-

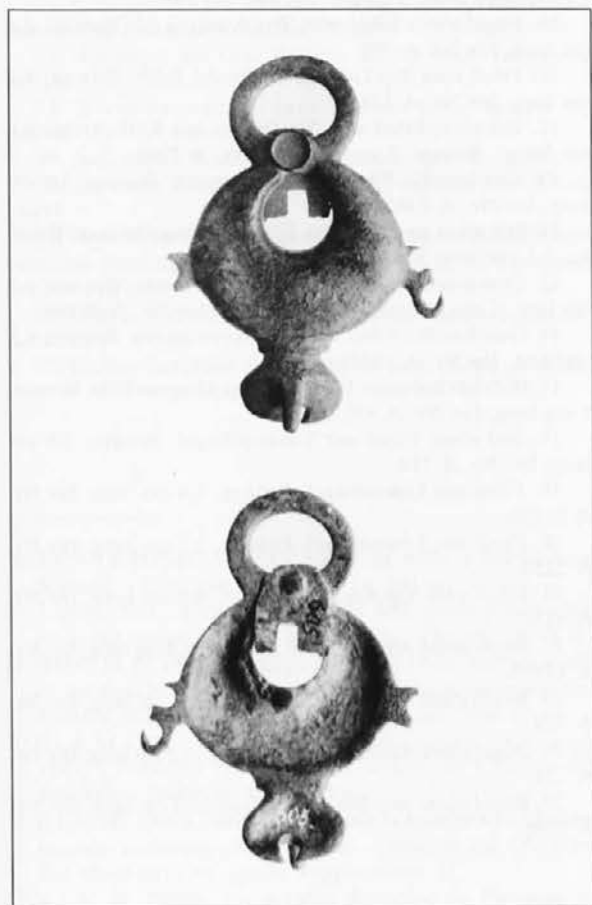

Abb. 2: Celje, Breg II, römisches Haus, Raum III. Bronzener Phallusanhänger vom Pferdegeschirr. Vorder- und Rückseite. M. = 1:1.

Sl. 2: Celje, Breg II, rimska hiša, prostor III. Bronast falični obesek konjske opreme. Spretnja in zadnja stran. M. = 1:1.

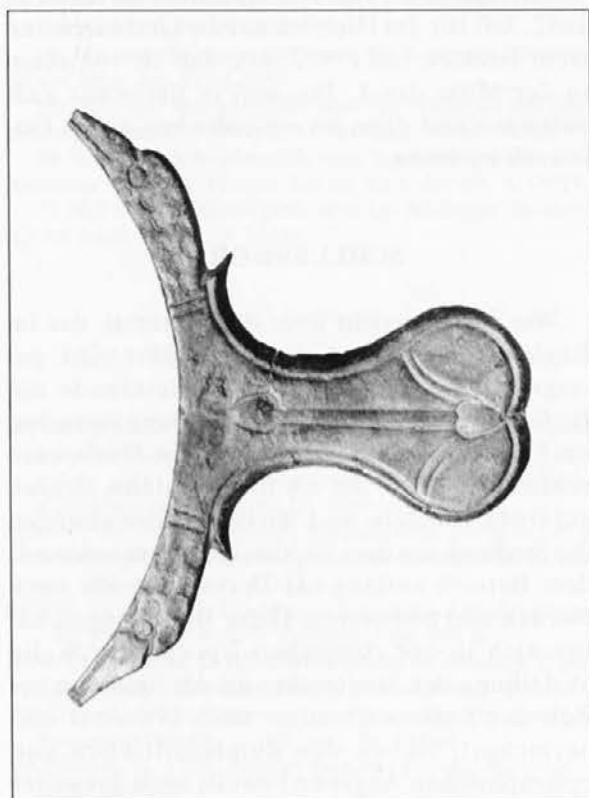

Abb. 3: Flußbett der Savinja in Celje. Bronzene Daumenplatte einer Schnabellasse vom Typ Boesterd 65. M. = 1:1.
Sl. 3: Struga Savinje v Celju. Bronast ročaj skodelice s kljunastim izlivom vrste Boesterd 65. M. = 1:1.

pels (OPPI) erkennen. Die Daumenplatte gehörte zu einer Schnabeltasse vom Typ Boesterd 65, darunter war an der Wand noch ein seitlich angelöteter Henkel angebracht (Bolla 1994a, Taf. 19: 29). In letzter Zeit wurden Gefäße dieses Typs von Margherita Bolla dokumentiert; sie fertigte auch die neueste Verbreitungskarte an (Bolla 1992, Taf. 22; 1994a, 31 ff., Taf. 19; 20; 1994b, Abb. 7). Petrovsky (1993, 61) hat den Typ noch untergliedert und vier Daumenplatten dokumentiert, die den Stempel OPPI tragen (ib., 283 f.). Seiner Meinung nach handelt es sich um den Namen der Herstellerfamilie der Bronzegefäße, deren Produktion in der claudisch-neronischen Zeit ihren Höhepunkt erreichte.

Am zahlreichsten sind unter den Elementen der Bronzegefäße Schöpfergriffe vertreten (Taf. 3: 16-21). Das Ende ist in Löffelform ausgeführt, das auch durchlöchert sein kann wie ein Sieb, an der Rückseite des Griffs ist häufig ein Pflanzenmotiv eingeritzt. Diese Griffe gehören zu Schöpfnern vom Typ Aislingen, wie sie Werner bezeichnet hat (1954a, 63, Abb. 8, S. 72 f.). Der Abschluß in Löffelform tritt bei bronzenen Schöpfnern in augusteischer Zeit auf und ist noch im 1. Jh. zu finden. In Slowenien wurde eine stattliche Zahl von Schöpfnern des Typs Aislingen entdeckt (Breščak 1982, Taf. 10). Im Hinblick auf die Grabeinheiten stellt Breščak fest (1982, 21), daß sie vor allem in der Mitte des 1. Jhs. und in flavischer Zeit auftreten und dann im wesentlichen außer Gebrauch kommen.

SCHLUSSWORT

Wie die Übersicht über das Material, das im Regionalmuseum in Celje aufbewahrt wird, gezeigt hat, bestätigen auch die Kleinfunde die Bedeutung der vorrömischen Siedlung irgendwo am Fuße des Miklavški hrib in Celje. Die latènezeitlichen Funde, die ich hier vorstelle, deuten auf frühe Handels- und Wirtschaftsbeziehungen der Siedlung mit dem Südostalpenraum sowie mit dem Bereich entlang der Bernsteinstraße nach Norden und Südwesten. Diese Beziehungen haben sich in der römischen Epoche durch die Verleihung der Stadtrechte an die Siedlung zur Zeit des Kaisers Claudius noch erweitert und bereichert. Neben den numismatischen und epigraphischen Angaben beweist auch das in der Savinja gefundene Material das Bestehen eines regen Zentrums, das sich schon Mitte des 1. Jhs. n. Chr. zu einer reichen römischen Stadt entwickelte.

KATALOG DER GEGENSTÄNDE

Die veröffentlichten Gegenstände werden im Regionalmuseum in Celje aufbewahrt. Alle, ausgenommen vier (Taf. 1: 5,15; 3: 3,13), wurden im Flußbett der Savinja entdeckt.

Tafel 1

1. Bügel mit Fuß und einem Spiraleinteil einer Fibel vom Typ Valična vas. Bronze, 4,7 cm lang, Inv.Nr. A 9096.
2. Bügel und Fuß einer Fibel vom Typ Valična vas. Bronze, 4 cm lang, Inv.Nr. A 19683.
3. Bügel einer Fibel vom Typ Valična vas. Bronze, 3,7 cm lang, Inv.Nr. A 9097.
4. Umgeschlagener Fibelfuß mit zwei Knöpfen und Klammer. Bronze, 3 cm lang, Inv.Nr. A 19791.
5. Fibel vom Mittellatèneschema. Bronze, 3,1 cm lang, Celje, Knežji dvorec (Fürstenpalais). Nicht inventarisiert.
6. Teil einer Fibel vom Typ Magdalenska gora. Bronze, 3,6 cm lang, Inv.Nr. A 2350. - Pirkmajer 1991, Taf. 22: 147.
7. Bügelteil einer Fibel vom Typ Magdalenska gora. Bronze, 2,2 cm lang, Inv.Nr. A 19506.
8. Bügel einer gegossenen spätlatènezeitlichen Fibel. Bronze, 3,5 cm lang, Inv.Nr. A 14604.
9. Palmettenfibel. Bronze, 4,6 cm lang, Inv.Nr. A 9069. - Pirkmajer 1991, 31, Abb. 39, Taf. 22: 146.
10. Bügel einer Fibel vom Typ Almgren 65. Bronze, 2,6 cm lang, Inv.Nr. A 776.
11. Fibel vom Typ Gorica, die Nadel fehlt. Bronze, 4,2 cm lang, Inv.Nr. A 2161.
12. Teil einer Fibel vom Typ Gorica mit Kerbenschmuck am Bügel. Bronze, 3 cm lang, Inv.Nr. A 2368.
13. Geschweifte Fibel mit Bügelknoten. Bronze, 4,5 cm lang, Inv.Nr. A 2382.
14. Teil einer geschweiften Fibel mit Bügelknoten. Bronze, 2,2 cm lang, Inv.Nr. A 19741.
15. Geschweifte Fibel vom Typ Novo mesto. Bronze, 4,5 cm lang, Celje, Stanetova-Levstikova. Inv.Nr. A 20364.
16. Geschweifte Fibel vom Typ Novo mesto. Bronze, 4,8 cm lang, Inv.Nr. A 19486.
17. Halbfabrikat einer Fibel vom Typ Almgren 238a. Bronze, 4 cm lang, Inv.Nr. A 690.
18. Teil einer Fibel mit Tierkopfbügel. Bronze, 2,8 cm lang, Inv.Nr. A 714.
19. Fibel mit Löwenbügel. Bronze, 3,4 cm lang, Inv.Nr. A 21758.
20. Fibel mit Löwenbügel. Bronze, 2,7 cm lang, Inv.Nr. A 2155.
21. Fibel vom Typ Aucissa. Bronze, 4,8 cm lang, Inv.Nr. A 143.
22. Bügel einer Aucissa-Fibel. Bronze, 3,8 cm lang, Inv.Nr. A 11598.
23. Bügel einer Aucissa-Fibel. Bronze, 4 cm lang, Inv.Nr. A 723.
24. Bügel einer Aucissa-Fibel. Bronze, 3,2 cm lang, Inv.Nr. A 724.
25. Bügel einer Aucissa-Fibel. Bronze, 3 cm lang, Inv.Nr. A 2205.

Tafel 2

1. Teil eines Warzenringes. Bronze, 4,2 cm lang, 6 cm Durchmesser, Inv.Nr. A 2362.
2. Glied einer Gürtelkette. Bronze, 2,8 cm lang, Inv.Nr. A 792.

3. Glied einer Gürtelkette. Bronze, 1,7 cm lang, Inv.Nr. A 19446.
4. Glied einer Gürtelkette. Bronze, 2,1 cm lang, Inv.Nr. A 19576.
5. Gliedteil einer Gürtelkette. Bronze, 1,3 cm lang, Inv.Nr. A 19587.
6. Knopf mit dreizackigem Stern in der Mitte. Bronze, 1,8 cm Durchmesser, Inv.Nr. A 19690.
7. Knopf mit dreizackigem Stern in der Mitte. Bronze, 1,8 cm Durchmesser. Nicht inventarisiert.
8. Nagel mit Emailspuren in den Kerben und dem Rest eines Eisenschaftes. Bronze, Eisen, 1,4 cm Durchmesser, Inv.Nr. A 2433.
9. Nagel mit Resten von rotem Email in den Kerben. Bronze, 1,5 cm Durchmesser. Nicht inventarisiert.
10. Knopf mit netzartig verzierter Warze. Bronze, 2,7 cm Durchmesser. Nicht inventarisiert.
11. Knopf mit netzartig verzierter Warze. Bronze, 2,2 cm Durchmesser. Nicht inventarisiert.
12. Knopf mit netzartig verzierter Warze. Bronze, 1,6 cm Durchmesser, Inv.Nr. A 3797. - Božič 1993b, 144, Nr. 10, Abb. 2: 7.
13. Kreuzring. Bronze, 3,7 cm Durchmesser, Inv.Nr. A 9034.
14. Kreuzring. Bronze, 2,6 cm Durchmesser, Inv.Nr. A 9035.
15. Anhänger mit teilweise erhaltener Öse. Bronze, 1,4 cm erhaltene Höhe, Inv.Nr. A 2277.
16. Anhänger mit Öse. Bronze, 1,8 cm hoch, 0,8 cm Durchmesser des Anhängers, Inv.Nr. A 3008.
17. Anhänger mit Öse. Bronze, 1,7 cm hoch, Inv.Nr. A 11610.
18. Riemenzunge. Bronze, 5,2 cm lang, Inv.Nr. A 11595.
19. Netznadel. Bronze, 15,5 cm hoch, Inv.Nr. A 196.
20. Teil einer Netznadel. Bronze, 7,7 cm hoch, Inv.Nr. A 14614.
21. Henkel einer Kanne vom Typ Pietra Neamt mit Männerbüste am unteren Teil. Bronze, 6,7 cm hoch, 5,5 cm breit, Inv.Nr. A 21557.
22. Griff eines Siebs. Bronze, 2 cm lang, 4 cm hoch, Inv.Nr. A 2174.
23. Flacher Gefäßfuß. Bronze, 3,4 cm lang, Inv.Nr. A 19711.

Tafel 3

1. Riemenzunge. Bronze, 4,1 cm hoch, Inv.Nr. A 715.
2. Riemenzunge. Bronze, 3,6 cm hoch, Inv.Nr. A 2244.
3. Schnalle eines Militärgürtels. Die Platte ist versilbert. Bronze, 5,9 cm lang. Celje, Aškerčeva ulica. Inv.Nr. A 21748.
4. Schnallendorn eines Militärgürtels. Bronze, 3,9 cm lang, Inv.Nr. A 14558.
5. Bügel einer D-förmigen Schnalle. Bronze, 3,6 cm breit, Inv.Nr. A 3777.
6. Bügel einer D-förmigen Schnalle. Bronze, 2,7 cm breit, Inv.Nr. A 3778.
7. Bügel einer D-förmigen Schnalle. Bronze, 2,6 cm breit, Inv.Nr. A 2253.
8. Bügel einer D-förmigen Schnalle. Bronze, 2,4 cm breit, Inv.Nr. A 3148.
9. Bügel einer D-förmigen Schnalle. Bronze, 2 cm breit, Inv.Nr. A 9039.
10. Bügelteil einer D-förmigen Schnalle. Bronze, 3,1 cm erhaltene Länge, Inv.Nr. A 3780.
11. Dorn einer D-förmigen Schnalle. Bronze, 3,6 cm lang, Inv.Nr. A 2176.
12. Dorn einer D-förmigen Schnalle. Bronze, 3,5 cm lang, Inv.Nr. A 9049.
13. Anhänger. Bronze, 4,9 cm hoch. Celje, Breg II, römisches Haus, Raum III. Inv.Nr. A 605. - Kolšek 1959, 247 f., Abb. 25.
14. Ende eines Griiffs. Bronze, 2,5 cm lang, Inv.Nr. A 9091.
15. Daumenplatte einer Schnabellaste vom Typ Boesterd 65. Im oberen Teil ist der Teil eines Stempels (.PPI) erkennbar. Bronze, 6 cm lang, 7,7 cm breit, Inv.Nr. A 2251. - Breščak 1982, 44, Nr. 30, Taf. 3: 30.
16. Teil eines Schöpfergriffs vom Typ Aislingen. Bronze, 4 cm hoch, Inv.Nr. A 2459.
17. Teil eines Schöpfergriffs vom Typ Aislingen. Bronze, 3,1 cm hoch, Inv.Nr. A 737.
18. Teil eines Schöpfergriffs vom Typ Aislingen. Bronze, 4,5 cm hoch, Inv.Nr. A 2249.
19. Teil eines Schöpfergriffs vom Typ Aislingen mit eingeritztem Schmuck. Bronze, 3,7 cm hoch, Inv.Nr. A 19677.
20. Teil eines Schöpfergriffs vom Typ Aislingen mit eingeritztem Schmuck. Bronze, 3,8 cm hoch, Inv.Nr. A 19529.
21. Teil eines Schöpfergriffs vom Typ Aislingen. Bronze, 2,3 cm hoch, Inv.Nr. A 19845.

BALEN-LETUNIĆ, D. 1986, Latenske žvale iz Slavnskog Kobaša. - *Vjes. Arh. muz. Zag.* 19, 141 ss.

BELDIMAN, C. 1988, Cu privire la difuziunea produselor de bronz italice în Dacia preromană. - *Thr.-Dac.* 9, 75 ss.

BISHOP, M. C. 1988, Cavalry equipment of the Roman army in the first century A.D. - In: *Military Equipment and the Identity of Roman Soldiers*, BAR Int. Ser. 394, 67 ss.

BOLLA, M. 1992, Un manico decorato da Fornovo S. Giovanni (BG) e l'officina dei Trebellii. - *Notizie dal Chiostro del Monastero Maggiore* 49-50, 25 ss.

BOLLA, M. 1994a, *Vasellame romano in bronzo nelle civiche raccolte archeologiche di Milano*. - *Notizie dal Chiostro del Monastero Maggiore Supplemento* 11.

BOLLA, M. 1994b, Un manico decorato da Fornovo S. Giovanni (Bergamo) e l'officina dei Trebellii. - In: *Akten der 10. Internationalen Tagung über antike Bronzen*, Forsch. u. Ber. z. Vor- u. Frühgesch. in Baden-Württ. 45, 49 ss.

BOUBE, C. 1991, Les cruches. - In: *La vaisselle tardo-républicaine en bronze*, Publications du C.R.T.G.R. 13, 23 ss.

BOUBE-PICCOT, C. 1994, Anses de cruches bitronconiques à carène basse (type italique de la première moitié du 1er siècle avant J.C.) découvertes au Maroc. - *Bulletin d'Archéologie Marocaine* 17, 1987-1988, 231 ss.

BOŽIČ, D. 1984, O starosti konjeniškega groba št. 16 z latenskega grobišča na beograjski Karaburmi. - In: *Keltski voz*, Pos. muz. Brež. 6, 133 ss.

BOŽIČ, D. 1987, Keltska kultura u Jugoslaviji. Zapadna grupa. - In: *Praist. jug. zem.* 5, *Željezo doba*, 855 ss.

BOŽIČ, D. 1993a, O latenskih najdbah na območju Ptuj. - In: *Ptujski arheološki zbornik*, 189 ss, Ptuj.

BOŽIČ, D. 1993b, Slovenija in srednja Evropa v poznolatskem obdobju. - *Arh. vest.* 44, 137 ss.

BREŠČAK, D. 1982, *Antično bronasto posodje Slovenije*. - Situla 22/1.

CHALLET, V. 1992, *Les Celtes et l'émail*. - Doc. préhist. 3.

DARNAY, K. 1906, Kelta pénzverő és öntő-műhely Szalacsán (Somogy m.). - *Arch. ért.* 26, 1906, 416 ss.

DARNAY, K. 1910, Kelta pénzverő- és öntő-műhely Szalacsán. - *Arch. ért.* 30, 1910, 130 ss.

- DEIMEL, M. 1987, *Die Bronzekleinfunde vom Magdalensberg*. - Kärnt. Muschr. 71.
- DULAR, A. 1991, *Prazgodovinska grobišča v okolici Vinjega vrha nad Belo cerkvijo. Šmarjeta 2*. - Kat. in monogr. 26.
- DULAR, J., B. KRIŽ, D. SVOLJŠAK und S. TECCO-HVALA 1991, Utrjena prazgodovinska naselja v Mirenski in Temeniški dolini. - *Arh. vest.* 42, 65 ss.
- FEUGÈRE, M. 1985, *Les fibules en Gaule méridionale de la conquête à la fin du Ve s. ap. J.-C.* - Rev. Arch. de Narb. Suppl. 12.
- FEUGÈRE, M. 1992, Les instruments de chasse, de pêche et d'agriculture. - In: *Recherches sur l'économie vivrière des Lattarenses*, Lattara 5, 139 ss.
- FILIP, J. 1956, *Keltové ve střední Evropě*. - Mon. Arch. 5.
- FREY, O.-H. und S. GABROVEC 1969, K latenski poselitvi Dolenjske. - *Arh. vest.* 20, 7 ss.
- GABROVEC, S. 1966, Srednjelatensko obdobje v Sloveniji. - *Arh. vest.* 17, 169 ss.
- GABROVEC, S. 1994, *Stična 1, Naselbinska izkopavanja*. - Kat. in monogr. 28.
- GARBSCH, J. 1965, *Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert*. - Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 11.
- GLEIRSCHER, P. 1987, Tiroler Schüssel- und Palmettenfibeln. - *Germania* 65, 67 ss.
- GLEIRSCHER, P. 1993, Urzeitliche Siedlungsreste im Bereich der Gracarca am Klopeiner See in Unterkärnten. - *Carinthia I* 183, 33 ss.
- GRACIA ALONSO, F. 1981-1982, Ordenación tipológica del instrumental de pesca en bronce ibero-romano. - *Pyrenae* 17-18, 315 ss.
- GUILLAUMET, J.-P. 1991, Les passoires. - In: *La vaisselle tardo-républicaine en bronze*, Publications du C.R.T.G.R. 13, 89 ss.
- GUŠTIN, M. 1976, *Libna*. - Pos. muz. Brež. 3.
- GUŠTIN, M. 1979, *Notranjska. K začetkom železne dobe na severnem Jadranu*. - Kat. in monogr. 17.
- GUŠTIN, M. 1981, *Arheološka preteklost Dobove*. - Vodič k razstavi 6, Brežice.
- GUŠTIN, M. 1984, Die Kelten in Jugoslawien. - *Jb. Röm. Germ. Zenimus*. 31, 305 ss.
- GUŠTIN, M. 1987, La Tène fibulae from Istria. - *Arch. lug.* 24, 43 ss.
- GUŠTIN, M. 1991, *Posočje. Posočje in der jüngeren Eisenzeit*. - Kat. in monogr. 27.
- GUŠTIN, M., R. CUNJA und K. K. PREDOVNIK 1993, *Podbočje/Stari grad*. - Pos. muz. Brež. 9.
- HADAS, G. 1994, Nine tombs of the Second Temple period at En Gedi. - *Atiqot* 24, 1 ss.
- HAFFNER, A. 1989, Das Gräberfeld von Wederath-Belgium vom 4. Jahrhundert vor bis zum 4. Jahrhundert nach Christi Geburt. - In: *Gräber - Spiegel des Lebens*, 37 ss, Mainz am Rhein.
- HORVAT, J. 1983, Prazgodovinske naselbinske najdbe pri farni cerkvi v Kranju. - *Arh. vest.* 34, 140 ss.
- HÜBENER, W. 1973, *Die römischen Metallfunde von Augsburg-Oberhausen*. - Materialh. z. bay. Vorgesch. 28.
- KOLŠEK, V. 1959, Nekaj prispevkov k topografiji rimske Celeje. - *Celj. zbor.* 1959, 230 ss.
- KOLŠEK, V. 1990, Mala bronasta plastika iz Celeje. - *Celj. zbor.* 1990, 7 ss.
- KNEZ, T. 1992, *Novo mesto 2, Keltsko-rimsko grobišče Beletov vrt*. - Carn. Arch. 2.
- KRÄMER, W. 1985, *Die Grabfunde von Manching und die latènezeitlichen Flachgräber in Südbayern*. - Ausgr. in Manch. 9.
- MEDUNA, J. 1961, *Staré Hradisko*. - Fontes Arch. Morav. 2.
- MEDUNA, J. 1964, Wiederaufnahme der Grabungsarbeiten auf dem keltischen Oppidum Staré Hradisko. - *Přeh. výz.* 1964, 47 ss.
- MENKE, M. 1977, Zur Struktur und Chronologie der spätkeltischen und frühromischen Siedlungen im Reichenhaller Becken. - In: *Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet*, 223 ss, Bratislava.
- MISKE, K. v. 1908, *Die prähistorische Ansiedelung Velem St. Vid.* - Wien.
- PETROVSZKY, R. 1993, *Studien zu römischen Bronzegefäßen mit Meisterstempeln*. - Kölner Studien zur Archäologie der Römischen Provinzen 1.
- PETRU, S. 1972, *Emonske nekropole*. - Kat. in monogr. 7.
- PETRU, S. und P. 1978, *Neviodunum (Drnovo pri Krškem)*. - Kat. in monogr. 15.
- PICCOTTINI, G., Die Ausgrabungen auf dem Magdalensberg 1978-1980. Ein Vorbericht. - *Carinthia I* 170, 1980, 41 ss.
- PIČ, J. L. 1906, *Le Hradisch de Stradonitz en Bohême*. - Leipzig.
- PIRKMAJER, D. 1991, *Kelti na Celjskem*. - Celje.
- PLEŠNIČAR-GEC, L. 1983, *Starokrščanski center v Emoni*. - Kat. in monogr. 21.
- POPOVIČ, P. 1992, Italische Bronzegefäße im Skordiskergebiet. - *Germania* 70, 61 ss.
- POTOČNIK, M. 1987, Ljubljana. Rekognosciranje rečnega dna. - *Arh. preg.* 27, 1986, 170 ss.
- PUŠ, I. 1966, Nove latenoidne najdbe v Ljubljani. - *Arh. vest.* 17, 413 ss.
- SAGADIN, M. 1979, Antične pasne sponse in garniture v Sloveniji. - *Arh. vest.* 30, 294 ss.
- STARE, V. 1973, *Prazgodovina Šmarjete*. - Kat. in monogr. 10.
- TERŽAN, B. 1973, Valična vas. - *Arh. vest.* 24, 660 ss.
- TODOROVIČ, J. 1972, *Praistorijska Karburma 1, Nekropola mladeg gvozdenog doba*. - Diss. et Monogr. 13.
- UNZ, C. 1972, Römische Militärfunde aus Baden - Aquae Helveticae. - *Jahresbericht der Gesellschaft Pro Vindonissa* 1971, 41 ss.
- URBAN, O. 1992, Oppidazeit (Spätlatènezeit). - In: J.-W. Neugebauer, *Die Kelten im Osten Österreichs*, 118 ss, St. Pölten, Wien.
- URLEB, M. 1962, Tržišče pri Cerknici. - *Vár. spom.* 8, 1960-1961, 198.
- VAISSELLE 1991, *La vaisselle tardo-républicaine en bronze. Actes de la table ronde CNRS*. - Publications du Centre de recherches sur les techniques gréco-romaines 13.
- WERNER, J. 1954a, Die Bronzekanne von Kelheim. - *Bay. Vorgeschbl.* 20, 43 ss.
- WERNER, J. 1954b, Fibeln aus Aquileia. - In: *Origines. Raccolta di scritti in onore di Mons. Giovanni Baserga*, 151 ss, Como.
- WERNER, W. M. 1984, Latènezeitliche Tensen in Jugoslawien. - In: *Keltski voz*, Pos. muz. Brež. 6, 141 ss.
- WERNER, W. M. 1988, *Eisenzeitliche Tensen an der unteren und mittleren Donau*. - Prähistorische Bronzefunde 16/4.
- WINDL, H. 1976, Zur Chronologie des Gräberfeldes von Mihovo, Unterkrain (Dolejnsko). - *Ann. Naturhist. Mus. Wien* 80, 877 ss.

Latenske in zgodnjerske najdbe iz Savinje v Celju

Prevod

Pokrajinski muzej Celje hrani v svojih zbirkah veliko število drobnih bronastih predmetov, ki so bili najdeni v strugi Savinje. Precejšen del najdb je muzej pridobil ob regulaciji Savinje v letih 1955-1958, pozneje pa predvsem z odkupi od različnih privatnih zbiralcev, ki so nekontrolirano brskali po rečni strugi. Vse najdbe so zato brez kakršnihkoli stratigrafskih podatkov, kar seveda omogoča časovno opredelitev le na podlagi primerjav z drugimi najdišči. Mnogi predmeti so le fragmentarno ohranjeni in za pomoč pri njihovi opredelitvi se zahvaljujem dr. Draganu Božiču.

LATENSKE NAJDBE

Fibule

Med fibulami predstavljam najprej fragmente fibul vrste Valična vas (t. 1: 1-4), kot jih je opredelil Božič (1993a, 197). Gre za fibule srednjelatenske sheme s proti peresovini razširjenim oziroma odebeljenim lokom, dolgo peresovino in kratko nogo. Podaljšek noge je okrašen z dvema gumboma, ki sta na spodnji strani ploščata. Fibule te vrste poznamo v Sloveniji še v Valični vasi (Teržan 1973, t. 5: 1-3; 12: 2), Stični (Frey, Gabrovec 1969, sl. 4: 1) in grobu 26 iz Dobove (Guštin 1984, Abb. 20: 3). Časovno so opredeljene v stopnjo Mokronog IIb (Božič 1987, 876, sl. 45: 8; t. 87: 14; id. 1993a, 197), to je LT C2 oziroma 2. st. pr. n. š.

Pri zaščitnih izkopavanjih na dvorišču Knežjega dvorca v Celju je bila odkrita zelo dobro ohranjena fibula (t. 1: 5) srednjelatenske sheme.¹ Lok fibule je v preseku lečast in se širi proti peresovini. Podobno fibulo poznamo z naselbinskih izkopavanj v Stični (Frey, Gabrovec 1969, sl. 2: 2) in z Libne (Guštin 1976, 38, t. 14: 7). Datirane so v stopnjo LT D1 oziroma na konec 2. in v prvo polovico 1. st. pr. n. š.

Dva loka (t. 1: 6,7) lahko pripišemo fibulam vrste Magdalenska gora (Božič 1993b, 146). Fibule te vrste so ulite. Na podaljšku noge imajo dva gumba. Na vrhu loka je lažna objemka. Oblikovno so sorodne že omenjenim fibulam vrste Valična vas, le da sta tu noga in lok zlita skupaj. Vzporednice so med drugim iz Dobove (Guštin 1981, sl. 9), s Strma nad Belo Cerkvijo (Dular 1991, t. 52: 9,10; 63: 22) in s Križnega vrha nad Belim Gričem (Dular et al. 1991, t. 46: 19). Zunaj Slovenije jo najdemo na Starém Hradisku na Moravskem (Meduna 1964, tab. 12: 9). Ta tip fibul je datiran v stopnjo Mokronog III (LT D) oziroma v 1. st. pr. n. š. (Božič 1987, 878, sl. 46: 18).

Med najdbami iz Savinje se nahaja še en lok ulite poznolatenske fibule (t. 1: 8), ki pa ne pripada fibuli vrste Magdalenska gora. Lok se širi proti peresovini in je v preseku polkrožen. Lažna objemka ima obliko tridelnega vozla. Tik pred njo sta eno širše in eno ožje rebro, na podaljšku noge pa še manjši tridelni voz. Po sredini spodnje strani tega vozla poteka dobro viden livni šiv. Tej fibuli so zelo blizu nekatere ulite fibule, najdene na dveh pomembnih latenskih naseljih v Transdanubiji: na Szentvidu pri Velemu (Miske 1908, 51, Typ I, Var. a, Taf. 40: 22,25,26,30; 42: 50) in v Szalacski (Darnay

1906, 430, ábra 5; id. 1910, 132, ábra 5). V Szalacski je bil odkrit tudi dvodelni kalup za ulivanje takih fibul (Darnay 1906, 420, ábra 11). Mednje sodi poleg primerka iz Celja še ulita fibula, najdena v Ljubljani med izkopavanji zgodnje-krščanskega središča pri osnovni šoli Majde Vrhovnikove (Plesničar-Gec 1983, 105, t. 4: 6).

Le delno ohranjen lok fibule (t. 1: 10) zaradi značilnih odebelitev in zareze na glavi lahko pripišemo vrsti Almgren 65, ki se pogosto pojavlja na poznolatenskih najdiščih. Na slovenskih najdiščih so bile odkrite med drugim na Idriji pri Bači (Guštin 1991, 45 s, t. 6: 12; 10: 1; 28: 6), Ptuj in tudi v Istri (Guštin 1987, 54).

Fibulo z okrasom palmete na loku (t. 1: 9) je objavila že Pirkmajerjeva v katalogu ob razstavi Kelti na Celjskem (1991, 31, sl. 39, t. 22: 146). Palmetast okras v poznem latenu ni značilen le za fibule. Pojavlja se tudi na drugih predmetih, npr. pasnih sponah (ib., t. 21: 140). Identično fibulo iz Kovačevš je objavil Guštin (1991, t. 41: 17), ki omenja tudi podobno fibulo iz Mihovega (ib., 46; Windl 1976, Abb. 3). Posebej močna koncentracija palmetastih fibul je znana s Tirolskega. Zbral in obdelal jih je Gleirscher (1987). Časovno jih je umestil v mlajšo fazo poznega latena, v LT D2 (ib., 82). Werner je menil, da so palmetaste fibule na tem območju odraz vplivov iz romanizirane Cisalpinske Galije in da ne gre toliko za uvoz, kot za prevzemanje motiva (Guštin 1991, 46). Slovenske fibule se od zgoraj omenjenih razlikujejo v detajlih pri oblikovanju loka, ki nima nazaj zavahanih krile kot pri tirolskih fibulah.

Tudi skupini močno usločene fibule z gumbom na loku (t. 1: 13,14) pripadeta dva kosa. Lok teh fibul je proti peresovini ozek ali pa se rahlo razširi in ima na sredini navpičen žleb. Noga je navadno trikotna in predrta. Peresovina ima štiri ali šest navojev in spodvito ali zunanjo tetivo. V starejši literaturi so te fibule imenovane bojske oziroma usločene. Guštin v svoji knjigi predlaga ime usločene fibule z gumbom na loku (1991, 42). Take fibule so na slovenskih poznolatenskih najdiščih razmeroma redke (Gabrovec 1994, 170, št. 16, t. 13: 24; Dular 1991, 100, št. 48, t. 70: 2; Guštin 1991, 26, Taf. 29:10; Knez 1992, 51, t. 45: 11). Datirane so v konec poznega latena, v stopnjo LT D2 (Guštin 1991, 43).

Bradavičasti obroček

Čeprav gre za skromen ostanek (t. 2: 1), vendarle lahko opredelimo najdbo kot del bradavičastega obročka. V Sloveniji je znanih kar lepo število poznolatenskih najdišč, kjer je te vrste nakit zastopan v različnih izvedbah. Predvsem ga srečamo na najdiščih mokronoške skupine (Božič 1993a, 190). Kot je ugotovil Božič, se bradavičasti obročki in zapestnice pojavljajo kot pridatki ženskih grobov, najdemo pa jih tudi kot naselbinske najdbe. Označil jih je kot značilnost stopnje Mokronog III oziroma poznega latena (ib., 192). Skoraj vse bradavičaste obročke v Sloveniji je zbral Cunja (Guštin, Cunja, Predovnik 1993, 18 ss) in ugotovil, da se obročki v rahlo spremenjeni obliki ohranjajo še v zgodnjerski čas, in sicer kot neke vrste amuleti.

¹ Kolegici Alenki Vogrin se zahvaljujem, ker mi je dovolila objavo fibule, čeprav gradivo z izkopavanj še ni obdelano. Zahvaljujem se tudi kolegici Almi Bavdek, ki mi je dovolila objavo odlomka ročaja vrča s Tržišča pri Dolenji vasi (Notranjski kompleksni muzej v Postojni, inv. št. 2236; sl. 1: 2), in Poloni Bitenc, ki je poskrbela za fotografijo ročaja vrča z istega najdišča (Narodni muzej v Ljubljani, inv. št. P 3086; sl. 1: 3). Vse fotografije v članku je izdelal Tomaž Lauko, risbe pa Dragica Knific Lunder.

Deli sklepancev

Razmeroma dobro ohranjeni členi (*t.* 2: 2-5) sklepancev so si med seboj različni, saj so očitno pripadali več pasovom. Sklepanci so značilen priradek ženskih grobov srednjega latena. Sorodno oblikovane poznamo iz Valične vasi (Teržan 1973, *t.* 12: 3,4,5). Na podlagi grobne celote jih avtorica datira v srednji latén (ib., 689). Podobni členi so znani tudi z najdišč v Avstriji, npr. z Braunsberga pri Hainburgu (Urban 1992, 124, Abb. 46: 10). Tudi na najdišču Mitterndorf najdemo paralelo celjskim najdbam (Krämer 1985, Taf. 39: 1), ki je datirana v srednji latén (ib., 27).

Gumbi

Poleg gumba z mrežasto okrašeno bradavičko (*t.* 2: 12), ki ga je objavil že Božič (1993b, sl. 2: 7), je muzej v letu 1993 pridobil še dva. Eden (*t.* 2: 11) je manjši in ima le eno ušesce, drugi (*t.* 2: 10) pa večji z bolj gosto narezano bradavičko in dvema ušescema. O takih gumbih je pred kratkim pisal Božič in predstavil tudi možnosti njihove uporabe (ib., 140). Ker so gumbi iz Savinje posamične najdbe brez stratigrafskih podatkov, ne moremo prispevati podatkov, ki bi razjasnili namen njihove uporabe. Eden od gumbov ima na spodnji strani skupek železa, vendar je težko reči, ali gre za ostanek predmeta, na katerega je bil gumb pritrjen, ali pa je do tega prišlo v vodi. Gumbi z mrežasto bradavičko so značilna najdba na poznolatenjskih najdiščih v srednji Evropi.

Druga dva gumba (*t.* 2: 6,7) imata na votli bunčici okras trikrake zvezde. V njej ni sledov kakega emajla. Na spodnjem delu je močno trikotno ušesce z okroglo luknjo. Gumba sta podobna bronastim trilitnim gumbom, kakršne je predstavil Božič (1993b, 140, sl. 3), le da pri njiju osrednjega dela ne obkrožajo predrti listi. O uporabi gumbov iz Savinje je težko soditi, verjetno pa ni šlo za apliki, ampak prej za gumba za zapenjanje. Popolnoma enak gumb poznamo le s Staréga Hradiska (Meduna 1961, *t.* 7: 21); v vseh drugih primerih gre za predrti trilitne gume.

Zakovici z ostanki emajla

Glavica prve zakovice (*t.* 2: 9) je polkrožne oblike in z vrezji razdeljena na štiri enaka polja, ki so tudi narezana. V vrezjih so ostanki rdečega emajla. Na spodnji strani je viden nastavek stebra. Na drugi zakovici (*t.* 2: 8) so v okrasnih vrezjih glavice ostanki rdečega emajla, steblo je bilo železno. Podobne zakovice so lahko del paličastih pasnih spon, okovov ali nastavkov jarmov (Challet 1992, fig. 84, 86). Zakovici iz Savinje sodita v varianto a tipa 1 po Challetovi (ib., 120, fig. 76: 3) in sta datirani v pozni latén oziroma stopnjo LT D.

Križna obročka

Oba križna obročka (*t.* 2: 13,14) sta zelo dobro ohranjena. Obročki te vrste so znani kot del konjske opreme (Božič 1993b, 146). Na slovenskih najdiščih so bili v glavnem najdeni posamično, npr. v Novem mestu (Knez 1992, *t.* 78: 12) in Beli Cerkvi (Stare 1973, *t.* 52: 7), enako v sosednji Avstriji (Urban 1992, Abb. 46: 15) in na Hrvaškem (Balén-Letunić 1986, *t.* 1: 1,2). Kot del konjske brzde pa so poznani iz groba 16 grobišča na Karaburmi v Beogradu (Todorović 1972, 15, *t.* 6: 2) in iz Slavonskega Kobaša na Hrvaškem (Balén-Letunić 1986, *t.* 1: 4). Brzda je sestavljena iz dveh stranic, podbradnice in dvodelnih žval. Stranici imata v zgornjem delu pravokotni razširitvi po dva ali tremi luknjicami. V dveh luknjah je vjeta podbradnica, v ušesci na vrhu stranic pa so vtaknjene

dvodelne žvale. Na njih so nanizani stranski obroči, valjčki in bronasti ali železni križni obročki s po štirimi gobastimi ali kroglastimi izrastki. Ta tip brzde so poimenovali brzda s podbradnico tračanske vrste (Werner 1988, 81 ss). Na podlagi ponovnih analiz grobne celote je Božič uvrstil grob 16 v stopnjo Beograd 3, kar je ustrezno stopnji LT D (Božič 1984, 136). Najdbe iz Hrvaške so brez natančnih najdišnih podatkov in zato opredeljene v isti čas samo na podlagi primerjav (Balén-Letunić 1986, 143).

Bronaste jagode z ušescem

V Savinji so bile najdene tri masivne bronaste jagode (*t.* 2: 15-17). Podobno poznamo s Strmca nad Belo Cerkvijo (Dular 1991, *t.* 51: 31). V grobu so bili poleg steklenih jagod in različnih bronastih obročkov tudi bradavičasti obročki in bronasti trilitni gumb, značilni za poznolatenjsko obdobje (Božič 1993b, 141). Na keltsko-rimskem grobišču Wederath-Belginum sta bili dve podobni jagodi z večjim ušescem najdeni v srednjelatenjskem grobu 1493 (Haffner 1989, Abb. 35). Avtor je obeske interpretiral kot amulette, navada naj bi sodila še v starejšo železno dobo (ib., 55). Na grobišču Manching-Steinbichel pa so bile podobne jagode obešene na sklepancu (Krämer 1985, Taf. 8: 1). Grob je zaradi značilne keramike datiran v stopnjo LT C (ib., 32).

Igli za pletenje ribiških mrež

Igla za pletenje ribiških mrež (*t.* 2: 19,20) ima polkrožna ali viličasta konca, zasukana za 90 stopinj. V Sloveniji poznamo take igle v Emoni (Petru 1972, *t.* 92: 12,13) in Stični (Gabrovec 1994, *t.* 14: 1), najdemo pa jih tudi med gradivom s Štalenskega vrha (Deimel 1987, Taf. 50: 8). Igle so bile namenjene pletenju ali popravilu ribiških mrež. Zelo veliko teh igel je znanih iz Francije (Feugère 1992, 145), pa tudi iz Španije in Portugalske (Gracia Alonso 1981-1982, 322 ss). Feugère domneva, da so se razširile na njihovem območju v 1. st. pr. n. š. (1992, 143). V Sloveniji teh igel zaenkrat ne poznamo iz starejših obdobj, zato lahko domnevamo, da so se tudi k nam razširile šele v času stikov z rimsko kulturo.

Bronaste posode

Bronasti ročaj nenavadne oblike (*t.* 2: 22) je pripadal bronastemu cedilu. Skoraj v celoti ohranjeno cedilo te vrste poznamo iz groba 18 na Idriji pri Bači (Guštin 1991, 70, Taf. 20: 5), ki je datiran v sredo 1. st. pr. n. š. (ib., 71). Po Evropi in severni Afriki je znanih več kot sto najdišč teh pozno-republikanskih cedil (Vaisselle 1991, 93 ss). Guillaumet jih datira v čas 120-90 pr. n. š., v uporabi pa naj bi bila še do Tiberijevega časa (ib., 92). Karta razprostranjenosti po njegovem mnenju kaže zelo razširjene trgovske poti, vendar je možno izluščiti dve glavni osi. Na zahodu v smeri sever-jug in na vzhodu v smeri jantarske ceste, ob kateri je ležala tudi Celeja.

Ploščata bronasta noga (*t.* 2: 23) je verjetno pripadala vrču. Iz Ljubljane poznamo bronasto posodo s podobnimi nogami (Potočnik 1987, 170, sl. 4), ki je opredeljena kot tip Gallarate iz 1. st. pr. n. š. (Vaisselle 1991, 23 ss). Tudi med gradivom s Štalenskega vrha najdemo podobne nogice (Deimel 1987, Taf. 10: 4), enako v Karlsteinu (Menke 1977, Abb. 1: 1161) in Stradonicah (Pič 1906, pl. 21: 7).

Ulit bronast ročaj (*sl.* 1: 1; *t.* 2: 21) z moškim doprsjem na spodnjem delu je bil del vrča, izdelanega iz tolčene pločevine. V Sloveniji v celoti ohranjene posode te vrste ne poznamo, enaka ročaja pa sta bila najdena na Tržišču pri Dolenji vasi (Urleb 1962; Guštin 1979, *t.* 25: 42; *sl.* 1: 2,3). Pripadajo

posodam tipa Piatra Neamt (Vaisselle 1991, 23 ss). Prve posode z recipientom enake oblike in drugačnim ročajem so nastale v prvi polovici 2. st. pr. n. š. na etruščanskem območju. Vrčev vrste Piatra Neamt pa v Etruriji do zdaj niso odkrili. Njihov izvoz je potekal tudi daleč na vzhod, saj jih najdemo ob Donavi (Popović 1992, 67 ss, Abb. 5; 6), v vzhodnih Karpatih (Beldiman 1988) ter na območju Kavkaza (Vaisselle 1991, 27, 31) in v Izraelu (Hadas 1994, 2, 6, fig. 23: 22). Močno zastopanost je opaziti zlasti v severozahodni Afriki (Maroko: Boube-Picoot 1994). Vrče vrste Piatra Neamt datirajo v zadnjo četrtino 2. in v prvo polovico 1. st. pr. n. š. (Vaisselle 1991, 26).

ZGODNJRIMSKE NAJDBE

Fibule

Dokaj slabo ohranjena loka dveh fibul (*t. 1: 15,16*) pripadata skupini, ki jo Guštin imenuje tip Novo mesto (1991, 42). To so močno usločene fibule z dolgo nogo, ki je navadno predrti in se zaključuje z gumbom. Po sredini loka nad peresovino poteka rebro, ki je ob straneh obdano z dvema žlebovoma. Knez jih je imenoval fibule z visokim lokom in dolgo nogo oziroma fibule vrste Idrja ter jih opredelil kot najmlajšo vrsto latenskih fibul na grobišču Beletov vrt (Knez 1992, 91). Na tem grobišču jih je bilo dokaj veliko (*ib.*, t. 52: 2; 53: 4; 55: 3,4; 56: 12; 58: 5, 68: 9), na drugih najdiščih pa so v glavnem zastopane s po enim primerkom, npr. Idrja pri Bači (Guštin 1991, t. 17: 8), Drnovo (Petru S. in P. 1978, t. 7: 4), Lajh v Kranju (Horvat 1983, t. 28: 24), Mihovo (Windl 1976, Abb. 2). Grobovi iz Novega mesta sodijo v avgustejsko obdobje.

Dva loka fibul (*t. 1: 11,12*) pripadata fibulam vrste Gorica, žal pa sta slabo ohranjena. Sodita med tiste variante teh fibul, ki so dolge do 5 cm, imajo preluknjano nogo in rogljiček na njenem vrhu (Guštin 1991, 42). Ena ima lok ovalnega preseka, druga pa s prečnimi vrezi okrašen lok trikotnega preseka. Guštinovemu seznamu lahko dodamo še fibule iz Novega mesta (Knez 1992, t. 40: 4; 77: 3) in Celja.

En le delno ohranjen lok fibule lahko pripišemo fibuli z živalsko glavo na loku (*t. 1: 18*). Werner je ta tip označil kot varianto vrst Almgren 23 in 67 (Werner 1954b, 151) in jih kronološko opredelil v čas od Avgusta do Klavdija. Razprostranjene so od Panonije in Norika do Tridintinskega in Tirolskega (Guštin 1991, 46). V Sloveniji jih poznamo z najdišč v Posočju, na Vrhniki, v Beli Cerkvi in Mihovem.

Dve fibuli imata lok izdelan v obliki levjega telesa (*t. 1: 19, 20*). V Sloveniji med objavljenim gradivom nisem zasledila enakih fibul. Feugère (1985, 278) jih poimenuje leontomorfne fibule. Označil jih je kot tip 18b z več variantami. Naši fibuli pripadata varianti 18b1 (*ib.*, 280, fig. 30). Po njegovih raziskavah je razprostranjenost takih fibul omejena pretežno na območje zahodno od Rena. Zaradi enotnosti izdelave in stila fibul pa domneva, da so jih izdelovali v eni delavnici. Njihovo proizvodnjo pripisuje Bibraktu v letih 20-5 pr. n. š. (*ib.*, 285).

Fibule s šarnirjem (*t. 1: 21-25*) se med seboj razlikujejo glede na presek in izdelavo loka, noge in šarnirja. Vse lahko pripišemo vrsti Aucissa (Feugère 1985, 312). Najbolje ohranjena fibula (*t. 1: 21*) je skoraj identična fibulam, ki lahko nosijo podpis izdelovalca in jih Feugère opredeljuje kot skupino 22b2 (1985, 316). Noga je trikotno oblikovana in zaključena z gumbom, trakasti lok z rebrom na sredini je okrašen s podolžnimi linijami in žlebovi. Druge fibule so veliko slabše ohranjene. Omeniti velja tisto, ki ima lok razdeljen v kvadratke (*t. 1: 25*). Fibule vrste Aucissa so dobro zastopane na več slovenskih najdiščih (Guštin 1991, 45) in sodijo med značilne oblike avgustejskega obdobja.

Med najbolj zanimive najdbe iz Savinje nedvomno sodijo polizdelki fibul. Večinoma so to močno profilirane fibule (Kolšek 1990, sl. 28). Le en polizdelek med njimi izstopa (*t. 1: 17*).

Očitno gre za fibulo, ki sodi med starejše tipe rimskih fibul. Po Garbschevi razdelitvi jo lahko pripišemo tipu A 238a (Garbsch 1965, 49 ss). To je tip fibule s krilcema, pri katerem sta ti še oblikovani kot preprosta čepka na vrhu loka, peresovina pa ima navadno od štiri do osem navojev. Glede na najdbe s Štalenskega vrha in iz Stradonic so opredeljene v avgustejsko obdobje (Garbsch 1965, 51).

Jermenska zaključka

Ti uliti bronasti obeski (*t. 3: 1,2*) so služili pri vojaški opremi. Z njimi so bili obteženi zaključki jermenov. Jermenske zaključke iz poznolatskega obdobja poznamo v Sloveniji med drugim iz struge Savinje v Celju (*t. 2: 18*), iz Ljubljane (Puš 1966, sl. 2) in s Sv. Ane nad Vrhepejo (Dular et al. 1991, t. 10: 17), še posebej pogosti pa so na nekaterih poznolatskih naseljih v srednji Evropi (Puš 1966, 414; Božič 1993b, 145). Vrste in oblike takih zaključkov iz 1. st. je zbral Bishop (1988, 103, fig. 52; 53). Podobni zaključki so znani npr. z zgodnjerskih najdišč Hofheim in Augsburg (Bishop 1988, 166; Hübener 1973, Taf. 9: 15,42).

Cingulum

Trn pasne spona (*t. 3: 4*) z značilnim rastlinskim izrastkom v sredini je pripadal sponi, ki je značilen element rimske vojaške opreme. V celoti ohranjena spona (*t. 3: 3*) je bila izkopana leta 1992 v Aškerčevi ulici. Primerjalno gradivo poznamo v Sloveniji na Ptuj (Sagadin 1979, t. 9: 14,15) in v Emoni (Petru 1972, t. 93: 26; 95: 19). Dobre primerjave najdemo tudi med bronastimi najdbami s Štalenskega vrha (Deimel 1987, Taf. 74: 6,7,8; 77: 2,3,4). Tam so, sodeč po najdbah kalupov in polizdelkov, opremo te vrste tudi izdelovali (*ib.*, 88). Najdbe s Štalenskega vrha so datirane v čas zgodnjega cesarstva (*ib.*, 279 s).

Spone D-oblike

Nobena od spon D-oblike iz Savinje ni v celoti ohranjena (*t. 3: 5-12*). Cela spona je sestavljena iz dveh delov. Polkrožni lok je sploščen ali trikotnega preseka. Skozi sploščena in preluknjana konca je vtaknjena os. Ta nosi trn, ki je na začetku navpično sploščen in preluknjan. V najstarejšem sklopu poznamo pri nas enako spono v grobu 17 z Idrje pri Bači. Grob je datiran v avgustejsko obdobje (Guštin 1991, Taf. 17: 12). Druga grobna celota je grob 450 iz Emone, ki je z novcem Domicijana datiran v flavijski čas (Petru 1972, t. 29: 22). Več pasnih spon D-oblike je zbral Sagadin, ki ugotavlja, da so najbolj pogoste v drugi polovici 1. st. (1979, 305, t. 11: 3). Veliko število spon te vrste je objavljenih tudi med gradivom s Štalenskega vrha (Deimel 1987, Taf. 75). Avtorica meni, da je večji del teh spon pripadal vojaškemu oklepu (*ib.*, 90).

Obesek konjske opreme

Bronasti obesek (*sl. 2; t. 3: 13*) ima med objavljenim gradivom v Sloveniji eno samo vzporednico, odkrito v grobu 803 iz Emone (Petru 1972, t. 53: 21). Skoraj enakega poznamo iz čeških Stradonic (Filip 1956, tab. 125: 20), sorodnega pa tudi iz Badna v Švici (Unz 1972, Abb. 5: 48). Tovrstni obeski so sodili h konjski opremi. Zbral in obdelal jih je Bishop (1988) v članku o rimski konjski opremi. Navadno so viseli z jermenja na prsnem delu (*ib.*, fig. 29; 30). Po Bishopovi razdelitvi lahko naš obesek pripišemo varianti 10p (*ib.*, fig. 49) širše skupine faličnih obeskov. V tem primeru je falos že povsem stiliziran.

Ožjo datacijo za obeske te vrste predlaga Unz (1972, 52), in sicer klavdijsko-neronsko obdobje.

Bronaste posode

Zaključek ročaja (*t.* 3: 14) je verjetno pripadal okovju lesene skrinjice. Podoben ročaj poznamo iz Stične (Gabrovce 1994, t. 16: 39). Več v celoti ohranjenih ročajev objavlja Deimlova med gradivom s Štalenskega vrha (1987, t. 92: 3,4,10).

Ročaj s ptičjima glavicama na straneh (*sl.* 3; *t.* 3: 15) je ploščat, na sredini ima vrezan poenostavljen motiv Bakhove palice. Ornament ptičjih glav je izdelan zelo stilizirano. Na osrednjem delu ročaja je viden ostanek žiga pravokotne oblike (OPPI). Ročaj je pripadal skodelici s kljunastim izlivom vrste Boesterd 65, pod njim pa je bil na steni pritrjen še ušesast ročaj (Bolla 1994a, tav. 19: 29). V zadnjem času je posode te vrste zbrala Margherita Bolla; izdelala je tudi najnovejšo karto razprostranjenosti (Bolla 1992, tav. 22; 1994a, 31 ss, tav. 19; 20; 1994b, fig. 7). Petrovsky (1993, 61) je tip še razčlenil in zbral štiri ročaje, ki imajo pečat OPPI (*ib.*, 283 s). Meni, da gre za gentilno ime družine izdelovalcev bronastega posodja, ki je dosegla vrh proizvodnje v klavdijsko-neronskem času (*ib.*, 62).

Najštevilneje so med sestavinami bronastih posod zastopani ročaji zajemalk (*t.* 3: 16-21). Zaključek je izdelan v obliki žličke, ki je lahko tudi predrta kot sito, na hrbtni strani ročaja je pogosto vrezan rastlinski motiv. Ti ročaji pripadajo zajemalkam vrste Aislingen, kot jih je poimenoval Werner (1954a, 63, Abb. 8, str. 72 s). Zaključek v obliki žličke se pri bronastih zajemalkah pojavi v avgustejskem času in sega še v 1. st. V Sloveniji je znanih kar precej zajemalk vrste Aislingen (Breščak 1982, t. 10). Glede na grobne celote ugotavlja Breščak (1982, 21), da se pojavljajo predvsem sredi 1. st. in v flavijskem obdobju, nato pa v glavnem izginejo iz uporabe.

ZAKLJUČEK

Pregled gradiva, ki ga hrani Pokrajinski muzej v Celju, je pokazal, da tudi drobne najdbe potrjujejo pomembnost predrimске naselbine neke ob vznožju Miklavškega hriba v Celju. Latenske najdbe, ki jih predstavljam, kažejo na zgodnje trgovske in gospodarske stike naselbine z območjem jugovzhodnih Alp ter tudi ob jantarski cesti proti severu in jugozahodu. Ti stiki so se v rimski dobi s podelitvijo mestnih pravic naselbini za časa cesarja Klavdija še razširili in obogatili. Tako lahko rečemo, da poleg numizmatičnih in epigrafskih podatkov tudi gradivo iz Savinje dokazuje obstoj živahnega središča, ki je sredi 1. st. preraslo v bogato rimsko mesto.

KATALOG PREDMETOV

Objavljene predmete hrani Pokrajinski muzej Celje. Vsi razen štirih (*t.* 1: 5,15; 3: 3,13) so bili najdeni v strugi Savinje.

Tabla 1

1. Lok z nogo in delom peresovine fibule vrste Valična vas. Bron, d. 4,7 cm, inv. št. A 9096.
2. Lok in noga fibule vrste Valična vas. Bron, d. 4 cm, inv. št. A 19683.
3. Lok fibule vrste Valična vas. Bron, d. 3,7 cm, inv. št. A 9097.
4. Podaljšek noge fibule z dvema gumboma in objemko. Bron, d. 3 cm, inv. št. A 19791.
5. Fibula srednjelatenske sheme. Bron, d. 3,1 cm. Celje, Knežji dvorec. Neinventarizirana.

6. Del fibule vrste Magdalenska gora. Bron, d. 3,6 cm, inv. št. A 2350. - Pirkmajer 1991, t. 22: 147.
7. Del loka fibule vrste Magdalenska gora. Bron, d. 2,2 cm, inv. št. A 19506.
8. Lok ulite poznolatenske fibule. Bron, d. 3,5 cm, inv. št. A 14604.
9. Palmetasta fibula. Bron, d. 4,6 cm, inv. št. A 9069. - Pirkmajer 1991, 31, sl. 39, t. 22: 146.
10. Lok fibule vrste Almgren 65. Bron, d. 2,6 cm, inv. št. A 776.
11. Fibula vrste Gorica, igla manjka. Bron, d. 4,2 cm, inv. št. A 2161.
12. Del fibule vrste Gorica z okrasom vrezov na loku. Bron, d. 3 cm, inv. št. A 2368.
13. Usločena fibula z gumbom na loku. Bron, d. 4,5 cm, inv. št. A 2382.
14. Del usločene fibule z gumbom na loku. Bron, d. 2,2 cm, inv. št. A 19741.
15. Usločena fibula vrste Novo mesto. Bron, d. 4,5 cm. Celje, Stanetova-Levstikova. Inv. št. A 20364.
16. Usločena fibula vrste Novo mesto. Bron, d. 4,8 cm, inv. št. A 19486.
17. Polizdelek fibule vrste Almgren 238a. Bron, d. 4 cm, inv. št. A 690.
18. Del fibule z živalsko glavico na loku. Bron, d. 2,8 cm, inv. št. A 714.
19. Fibula z levom na loku. Bron, d. 3,4 cm, inv. št. A 21758.
20. Fibula z levom na loku. Bron, d. 2,7 cm, inv. št. A 2155.
21. Fibula vrste Aucissa. Bron, d. 4,8 cm, inv. št. A 143.
22. Lok fibule vrste Aucissa. Bron, d. 3,8 cm, inv. št. A 11598.
23. Lok fibule vrste Aucissa. Bron, d. 4 cm, inv. št. A 723.
24. Lok fibule vrste Aucissa. Bron, d. 3,2 cm, inv. št. A 724.
25. Lok fibule vrste Aucissa. Bron, d. 3 cm, inv. št. A 2205.

Tabla 2

1. Del bradavičastega obročka. Bron, d. 4,2 cm, pr. 6 cm, inv. št. A 2362.
2. Člen sklepanca. Bron, d. 2,8 cm, inv. št. A 792.
3. Člen sklepanca. Bron, d. 1,7 cm, inv. št. A 19446.
4. Člen sklepanca. Bron, d. 2,1 cm, inv. št. A 19576.
5. Del člena sklepanca. Bron, d. 1,3 cm, inv. št. A 19587.
6. Gumb z okrasom trikrake zvezde v sredini. Bron, pr. 1,8 cm, inv. št. A 19690.
7. Gumb z okrasom trikrake zvezde v sredini. Bron, pr. 1,8 cm. Neinventariziran.
8. Zakovica s sledovi rdečega emajla v vrezih in ostankom železnega stebila. Bron, železo, pr. 1,4 cm, inv. št. A 2433.
9. Zakovica z ostanki rdečega emajla v vrezih. Bron, pr. 1,5 cm. Neinventarizirana.
10. Gumb z mrežasto bradavičko. Bron, pr. 2,7 cm. Neinventariziran.
11. Gumb z mrežasto bradavičko. Bron, pr. 2,2 cm. Neinventariziran.
12. Gumb z mrežasto bradavičko. Bron, pr. 1,6 cm, inv. št. A 3797. - Božič 1993b, 144, št. 10, sl. 2: 7.
13. Križni obroček. Bron, pr. 3,7 cm, inv. št. A 9034.
14. Križni obroček. Bron, pr. 2,6 cm, inv. št. A 9035.
15. Jagoda z delno ohranjenim ušescem. Bron, ohr. v. 1,4 cm, inv. št. A 2277.
16. Jagoda z ušescem. Bron, v. 1,8 cm, pr. jagode 0,8 cm, inv. št. A 3008.
17. Jagoda z ušescem. Bron, v. 1,7 cm, inv. št. A 11610.
18. Jermenski zaključek. Bron, d. 5,2 cm, inv. št. A 11595.

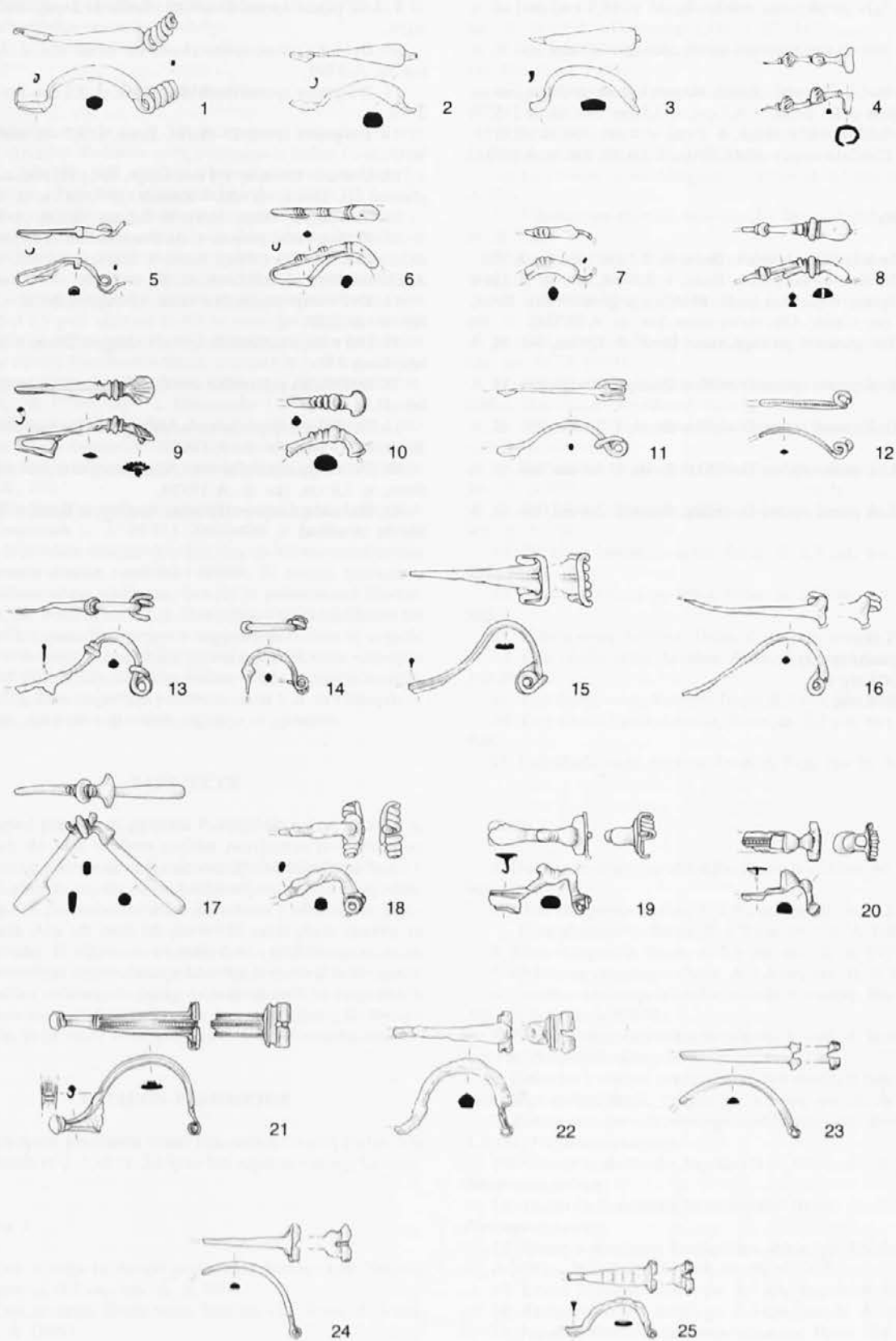
19. Iгла za pletenje mreže. Bron, v. 15,5 cm, inv. št. A 196.
20. Del igle za pletenje mreže. Bron, v. 7,7 cm, inv. št. A 14614.
21. Ročaj vrča vrste Piatra Neamt z moškim doprsjem na spodnjem delu. Bron, v. 6,7 cm, š. 5,5 cm, inv. št. A 21557.
22. Ročaj cedila. Bron, d. 2 cm, v. 4 cm, inv. št. A 2174.
23. Ploščata noga posode. Bron, d. 3,4 cm, inv. št. A 19711.

Tabla 3

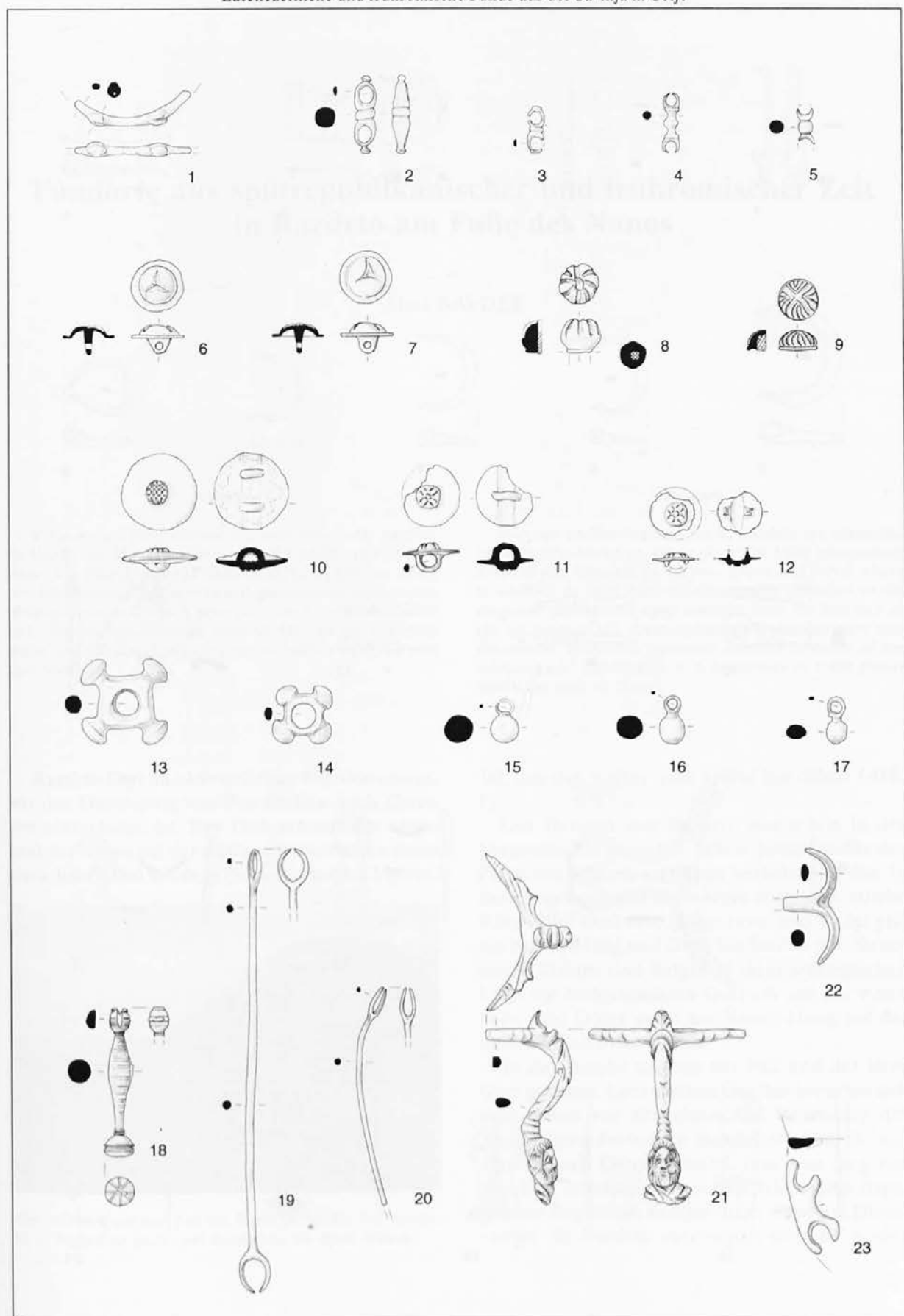
1. Jermenski zaključek. Bron, v. 4,1 cm, inv. št. A 715.
2. Jermenski zaključek. Bron, v. 3,6 cm, inv. št. A 2244.
3. Spone vojaškega pasu. Ploščica je posrebrena. Bron, d. 5,9 cm. Celje, Aškerčeva ulica. Inv. št. A 21748.
4. Trn spone vojaškega pasu. Bron, d. 3,9 cm, inv. št. A 14558.
5. Lok pasne spone D-oblike. Bron, š. 3,6 cm, inv. št. A 3777.
6. Lok pasne spone D-oblike. Bron, š. 2,7 cm, inv. št. A 3778.
7. Lok pasne spone D-oblike. Bron, š. 2,6 cm, inv. št. A 2253.
8. Lok pasne spone D-oblike. Bron, š. 2,4 cm, inv. št. A 3148.

9. Lok pasne spone D-oblike. Bron, š. 2 cm, inv. št. A 9039.
10. Del loka pasne spone D-oblike. Bron, ohr. d. 3,1 cm, inv. št. A 3780.
11. Trn pasne spone D-oblike. Bron, d. 3,6 cm, inv. št. A 2176.
12. Trn pasne spone D-oblike. Bron, d. 3,5 cm, inv. št. A 9049.
13. Obesek. Bron, v. 4,9 cm. Celje, Breg II, rimska hiša, prostor III. Inv. št. A 605. - Kolšek 1959, 247 s, sl. 25.
14. Zaključek ročaja. Bron, d. 2,5 cm, inv. št. A 9091.
15. Ploščat ročaj posode vrste Boesterd 65. Na zgornjem delu viden del žiga (.PPI). Bron, d. 6 cm, š. 7,7 cm, inv. št. A 2251. - Breščak 1982, 44, št. 30, t. 3: 30.
16. Del ročaja zajemalke vrste Aislingen. Bron, v. 4 cm, inv. št. A 2459.
17. Del ročaja zajemalke vrste Aislingen. Bron, v. 3,1 cm, inv. št. A 737.
18. Del ročaja zajemalke vrste Aislingen. Bron, v. 4,5 cm, inv. št. A 2249.
19. Del ročaja zajemalke vrste Aislingen z vrezanim okrasom. Bron, v. 3,7 cm, inv. št. A 19677.
20. Del ročaja zajemalke vrste Aislingen z vrezanim okrasom. Bron, v. 3,8 cm, inv. št. A 19529.
21. Del ročaja zajemalke vrste Aislingen. Bron, v. 2,3 cm, inv. št. A 19845.

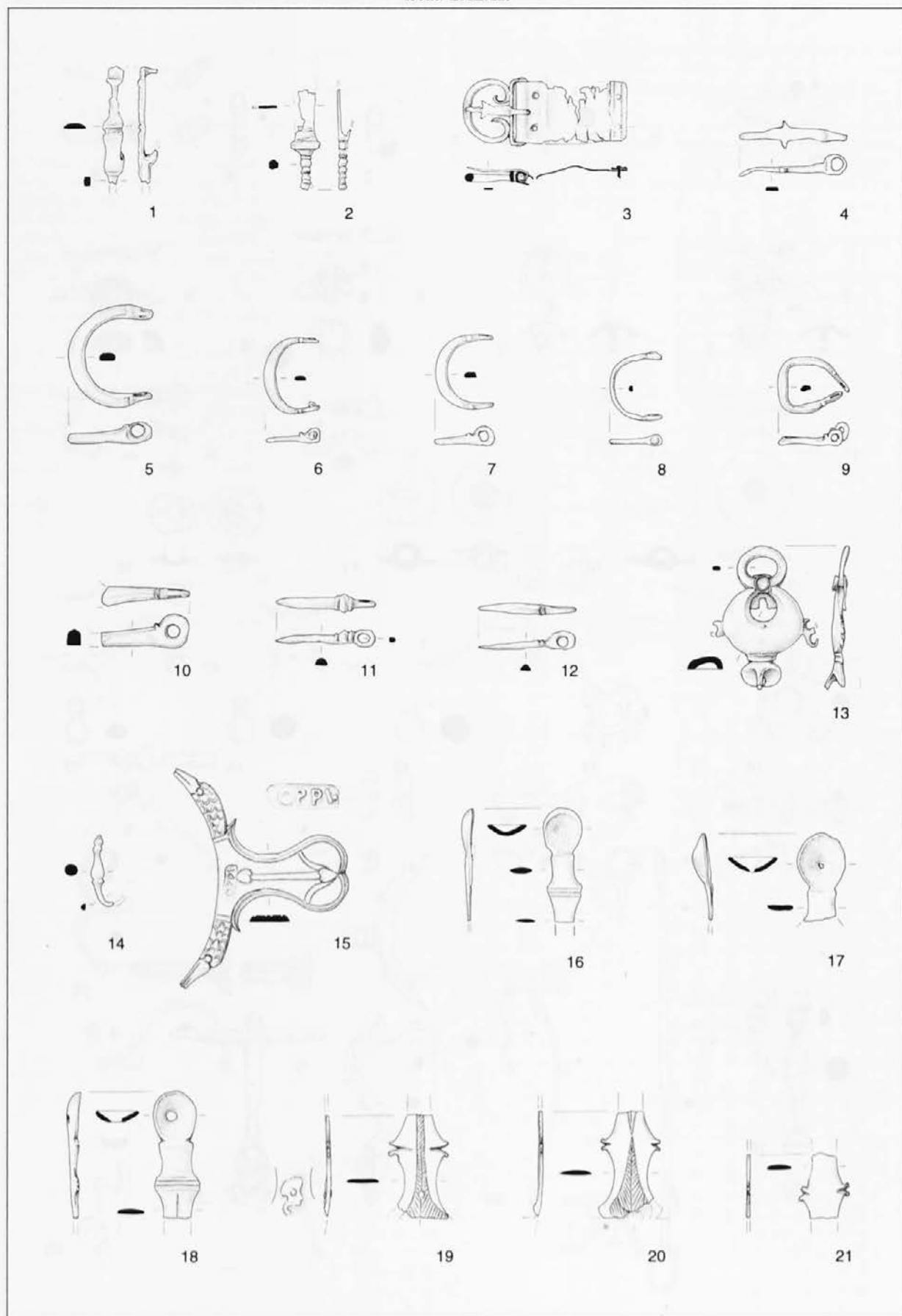
Irena Lazar
Pokrajinski muzej
Muzejski trg 1
SI-3000 Celje

Taf. 1: Celje. 1-4,6-14,16-25 Flußbett der Savinja, 5 Knežji dvorec, 15 Stanetova-Levstikova. Alles Bronze. M. = 1:2.
T. 1: Celje. 1-4,6-14,16-25 struga Savinje, 5 Knežji dvorec, 15 Stanetova-Levstikova. Vse bron. M. = 1:2.

Taf. 2: Flußbett der Savinja in Celje. 1-7,10-23 Bronze, 8 Bronze, Email und Eisen, 9 Bronze und Email. M. = 1:2.
T. 2: Struga Savinje v Celju. 1-7,10-23 bron, 8 bron, emajl in železo, 9 bron in emajl. M. = 1:2.

Taf. 3: Celje. 1-2,4-12,14-21 Flußbett der Savinja, 3 Aškerčeva ulica, 13 Breg II, römisches Haus. Alles Bronze. M. = 1:2.
T. 3: Celje. 1-2,4-12,14-21 struga Savinje, 3 Aškerčeva ulica, 13 Breg II, rimska hiša. Vse bron. M. = 1:2.

Fundorte aus spätrepublikanischer und frühromischer Zeit in Razdrto am Fuße des Nanos

Alma BAVDEK

Izvleček

V članku sta predstavljeni dve novi arheološki najdišči na Razdrtem: Mandrga, kjer smo našli predmete italskega izvora iz predavgustejskega obdobja, in Preval, kjer smo poleg prav tako italskih predmetov, katerih glavnina sega v avgustejsko obdobje, manjši del pa v prvo polovico 1. st. po Kr., našli tudi skromne arhitekturne ostanke. Obe pa predstavljata materialni dokaz o obstoju in pomenu križišča trgovskih poti pod Nanosom.

Abstract

Two new archaeological sites at Razdrto are presented in the article: Mandrga, where objects of Italic provenience from the pre-Augustan period were found, and Preval, where in addition to such Italic objects, mostly classified to the Augustan period with some material from the first half of the 1st century AD, some architectural remains were also discovered. Both sites represent material evidence of the existence and significance of a crossroads of trade routes below the peak of Nanos.

Razdrto liegt im südwestlichen Teil Sloweniens, wo der Durchgang von Norditalien nach Osten am einfachsten ist. Der Goli vrh auf der einen und der Nanos auf der anderen Seite schufen einen natürlichen Paß aus dem Pivka-Becken ins Vipava-

Tal, das sich weiter nach Friaul hin öffnet (*Abb. 1*).

Der Bereich von Razdrto war schon in der Vorgeschichte besiedelt. Schon damals stellte der Paß einen äußerst wichtigen Verkehrsweg dar. In der Umgebung gibt es mehrere vorgeschichtliche Ringwälle: Goli vrh, Dolge ravni und Dolgi grič am Nanos-Hang und Grad bei Šmihel pod Nanosom.¹ Davon sind aufgrund ihrer strategischen Lage am bedeutendsten Goli vrh auf der einen Seite und Dolge ravni am Nanos-Hang auf der anderen Seite des Passes.

In der Antike wurden der Paß und der Berg *Ocra* genannt. Laut antiken Quellen kreuzten sich dort schon vor der römischen Besetzung der Südostalpen die beiden Handelsstraßen, die von Italien nach Osten führten. Die eine ging von Aquileia durch das Vipava-Tal, die andere dagegen aus Tergeste an Škocjan in der Nähe von Divača vorbei. In Razdrto vereinigten sich die beiden

Abb. 1: Blick auf den Paß bei Razdrto. Rechts der Nanos.
Sl. 1: Pogled na prelaz pri Razdrtem. Na desni Nanos.

¹ J. Horvat, Notranjska na začetku rimske dobe: Parti pri Stari Sušici, Ambrožovo gradišče in Baba pri Slavini, *Arh. vest.* 46, 1995, 177 ff, sl. 1.

Abb. 2: Die Lage der Fundorte Mandrga (1) und Preval (2) bei Razdrto.

Sl. 2: Lega najdišč Mandrga (1) in Preval (2) pri Razdrtem.

schließlich zu einem Weg, der nach Nauportus führte.²

Im Jahre 1989 haben wir wegen des Autobahnbaus in zwei neuen archäologischen Fundorten Rettungsgrabungen durchgeführt.

Der erste liegt in unmittelbarer Nähe der Ortschaft Razdrto und heißt Mandrga (Abb. 2: 1). Der andere ist vom ersten ca. 400 m in Richtung Westen entfernt und liegt auf dem höchsten Punkt des Passes, Preval genannt (Abb. 2: 2).

MANDRGA

Im ersten Fundort westlich der Ortschaft haben wir einen Bereich von 1300 m² erforscht. Hier wurden keinerlei Gebäudereste entdeckt. Charakteristisch für den Fundort sind Amphoren, die im wahrsten Sinne des Wortes die gesamte Grabungsfläche bedeckten. Sie sind in größeren und kleineren Stücken erhalten. Nur eine war nahezu vollständig erhalten.

Alle gehören zum selben Typ, Lamboglia 2 (Abb. 8: 4; 9). Daneben entdeckten wir auch eine größere Anzahl von Amphorendeckeln, die in einem Model (Abb. 8: 3) oder auf der Töpferscheibe (Abb. 8: 1-2) hergestellt wurden.³ Kennzeichnend für

Abb. 3: Tržišče bei Dolenja vas. Bronzeanhänger (Foto Marko Habič, Narodni muzej in Ljubljana).

Sl. 3: Tržišče pri Dolenji vasi. Bronast obesek (foto Marko Habič, Narodni muzej v Ljubljani).

diesen Fundort ist auch Keramik mit schwarzem Überzug in verschiedenen Formen und auch mit Stempeln (Abb. 7: 1-11). Sie war wie die Amphoren im letzten Drittel des 2. Jhs. und der ersten Hälfte des 1. Jhs. v. Chr. in Gebrauch.⁴

Funde aus dieser Zeit werden noch durch spindelförmige Becher aus dünnwandiger Keramik (Abb. 7: 12) und graue venetische Keramik (Abb. 7: 13) ergänzt.⁵ Terra sigillata wurde hier nicht gefunden.

Von den wenigen und sehr schlecht erhaltenen Bronzegegenständen treten zwei Bronzefibeln hervor. Die erste Fibel gehört zum Typ Picugi

² J. Šašel, Strabo, Odra and Archaeology, in: *Ancient Europe and the Mediterranean. Studies presented in honour of Hugh Hencken* (Warminster 1977) 157-160 = id., *Opera selecta*, Situla 30 (1992) 630-633; id., Okra, *Kronika* 22, 1974, 9-17; M. Šašel Kos, *Nauportus: antični literarni epigrafski viri*, in: J. Horvat, *Nauportus (Vrhnika)*, Dela 1. razr. SAZU 33 (1990) 17 ff.

³ J. Horvat, *Začetek rimske dobe na prostoru zahodne in osrednje Slovenije. Rezultati preučevanja italške keramike* (Ljubljana 1993, unveröffentlichte Dissertation) 5 ff, 39 ff.

⁴ Ib., 60 f.

⁵ Ib.,

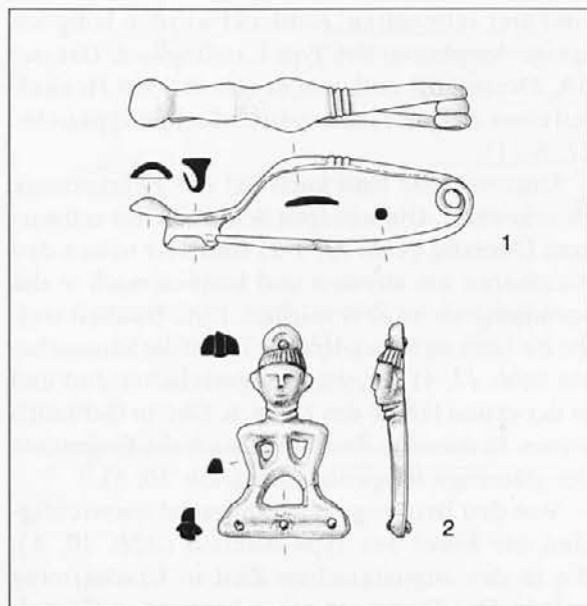

Abb. 4: Tržišče bei Dolenja vas. Zufallsfunde aus dem Ringwall. Beide Bronze. M. = 1:2.

Sl. 4: Tržišče pri Dolenji vasi. Naključni najdbi na gradišču. Oboje bron. M. = 1:2.

(Abb. 6: 2) und ist nach Mitja Guštin für die Spätlatènezeit (spätes 2. und 1. Jh. v. Chr.) kennzeichnend.⁶

Die zweite, eine Certosa-Fibel (Abb. 6: 1), ist einer der seltenen Gegenstände, der an die autochthone Bevölkerung gebunden ist. Die Fibel hat einen rhombischen Bügel mit drei gleich breiten Querrippen und einen hohlen Fußknopf. Alle Fibern dieses Typs, ausgenommen der aus dem Ljublanica-Fluß, wurden in einem eng begrenzten Bereich Notranjskos und des Kras entdeckt. Bislang bekannte Fundorte sind: Ljublanica-Fluß, Žerušček bei Bločice, Tržišče bei Dolenja vas (Abb. 4: 1), Stari grad oberhalb von Unec, Razdrto, Baba und Ambrožovo gradišče bei Slavina, Čepna bei Zagorje, Parti bei Stara Sušica und Ponikve bei Matavun (Abb. 5).⁷

Auf den lokalen Charakter dieser Fibern haben schon Guštin und Biba Teržan hingewiesen. Guštin datierte sie in die VI. Stufe von Notranjsko, das 4. Jh. v. Chr., jedoch hatte er dafür keine stichhaltigen Beweise.⁸ Nach Ansicht Teržans sollen sie zum Typ VII f der Certosa-Fibern gehören. Wegen Formunterschiede sind sie eine Besonderheit des Typs, der in die Stufen LT B2 - C datiert ist (nämlich in das 3. und den Großteil des 2. Jhs. v. Chr.).⁹ Mit Ausnahme der Fibel aus dem Grab in Matavun, das man nicht genau datieren kann, der Fibern aus Stara Sušica, die von einem Gräberfeld oder einer Kultstätte stammen, und der Fibel aus der Ljublanica wurden alle als Streufunde in Siedlungen gefunden. Deswegen bleibt ihre genaue Datierung offen.

Entdeckt wurde auch ein Schmuckgegenstand in Form eines Bronzeperdchens (Abb. 6: 3).

Münzfunde waren selten. Es wurden nur drei schlecht erhaltene Asse aus dem 2. Jh. v. Chr. entdeckt.¹⁰

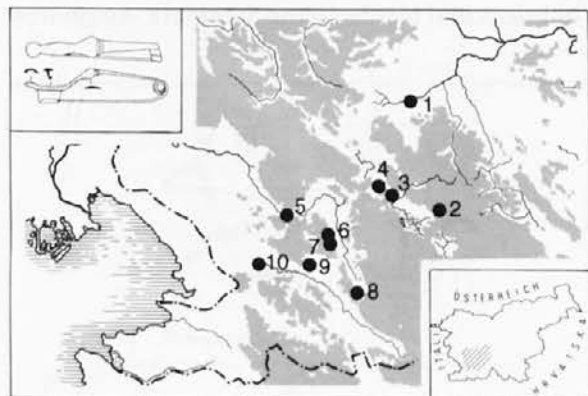

Abb. 5: Verbreitung der lokalen Variante der Certosa-Fibern. Die Fundorte sind unter Anm. 7 aufgeführt.

Sl. 5: Razprostranjenost lokalne različice certoških fibul. Najdišča so navedena v op. 7.

⁶ M. Guštin, La Tène fibulae from Istria, *Arch. Jug.* 24, 1987, 51 ff.

⁷ 1. Ljublanica-Fluß: F. Stare, Nekaj železnodobnih predmetov iz Ljubljane, *Zgod. čas.* 6-7, 1952-1953, 71 ff, t. 1: 1. - 2. Žerušček bei Bločice: unveröffentlicht. - 3. Tržišče bei Dolenja vas: in Besitz des Finders Franc Opeka, Dolenja vas 57 (Abb. 4: 1). Außer der Fibel hat er auf dem Ringwall noch einen Bronzeanhänger entdeckt (Abb. 3: 4: 2). Dem Finder möchte ich mich für seine Bereitschaft, mir die Gegenstände für die Veröffentlichung zur Verfügung gestellt zu haben, herzlich bedanken. - 4. Stari grad oberhalb von Unec: unveröffentlicht. - 5. Mandrga bei Razdrto: Abb. 6: 1. - 6. Baba bei Slavina: Horvat (Anm. 1) t. 14: 8. - 7. Ambrožovo gradišče bei Slavina: M. Urleb, Gradišče v Slavini, *Arh. vest.* 8, 1957, 151 ff, t. 3: 3; Horvat (Anm. 1) t. 7: 1. - 8. Čepna bei Zagorje: M. Guštin, *Notranjska*, Kat. in monogr. 17 (1979) 33, t. 3: 4. - 9. Parti bei Stara Sušica: M. Urleb, Arheološke najdbe iz Stare Sušice pri Košani, *Arh. vest.* 30, 1979, 151 ff, t. 1: 11,14; Horvat (Anm. 1) t. 1: 1,2. - 10. Ponikve bei Matavun: G. Righi, *La necropoli "celtica" di S. Canziano del Carso*, Monogr. di Preist. 3 (1982) 38, tav. 2: Cq 18/2.

⁸ M. Guštin, Kronologija notranjske skupine, *Arh. vest.* 24, 1973, 479, sl. 3: 4.

⁹ B. Teržan, Certoška fibula, *Arh. vest.* 27, 1976, 325-328, 372.

¹⁰ P. Kos, A. Šemrov, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien* 3 (Berlin 1995) 99, Nr. 47.

PREVAL

Ein anderes Bild als in der Fundstätte in Mandrga bot sich uns im Fundort Preval. Wir legten eine Fläche von 2500 m² frei. Hier entdeckten wir auch Gebäudereste. Im nördlichen Teil der Fundstätte wurde ein schlecht erhaltenes steinernes Eckfundament im Mörtelverband eines unbestimmbaren Gebäudes gefunden. Es hatte eine Breite von 50 bis 70 cm. Diagonal durch die gesamte Grabungsfläche verliefen in Nordost-Südwest-Richtung zwei verschieden breite parallele Gräben. Beide, sowohl der breitere, als auch der schmalere, waren angefüllt mit Steinen, Ziegel- und Keramikstücken. An den Gräben wurden neun Pfostenlöcher entdeckt. Auch diese waren mit Steinen und Ziegelstücken angefüllt. Die beiden Gräben und die Pfostenlöcher waren aller Wahrscheinlichkeit nach Teile einer Konstruktion, wofür wir keine passenden Vergleiche gefunden haben.

Der zweite Fundort unterscheidet sich von dem vorigen auch durch die übrigen Funde. Kennzeichnend hierfür sind eine größere Menge Ziegel (imbrices und tegulae ohne Stempel). Amphoren

sind hier sehr selten. Entdeckt wurden lediglich einige Amphoren des Typs Lamboglia 2, Dressel 6A, Dressel 6B und, wie es scheint, ein Henkelteil einer Amphore des spätrhodischen Typs (Abb. 11: 8-11).

Unterschiede sind auch bei der Feinkeramik zu erkennen. Die wenigen Scherben mit schwarzem Überzug (Abb. 11: 1-2) sind hier neben den Amphoren am ältesten und können noch in die voraugusteische Zeit reichen. Eine Neuheit stellen die terra sigillata (Abb. 11: 3) und die Sariussschalen (Abb. 11: 4) dar, die in augusteischer Zeit und in der ersten Hälfte des 1. Jhs. n. Chr. in Gebrauch waren. In dieselbe Zeit fallen auch die Fragmente der gläsernen Rippenschalen (Abb. 10: 5).¹¹

Von den Bronzegegenständen ist am wichtigsten die Fibel des Typs Aucissa (Abb. 10: 1), die in der augusteischen Zeit in Erscheinung tritt.¹² Das Fragment einer bronzenen Gürtelschließe (Abb. 10: 3) gehörte wahrscheinlich zu einer quadratförmigen oder rechteckigen Schließe mit einem entenkopfförmigen Dorn.¹³ Unter den Eisengegenständen ist ein Hipposandalenfragment (Abb. 10: 4) erwähnenswert. Der einzige Fund, der zeitlich in das 4. Jh. n. Chr. reicht, ist eine bronzene Zwiebelknopffibel (Abb. 10: 2).

Im Fundort Preval haben wir mehrere römische Münzen entdeckt, die in den Zeitraum von der spätrepublikanischen Zeit bis zur Mitte des 1. Jhs. n. Chr. datiert werden. Hier wurden auch zwei keltische Kleinsilbermünzen entdeckt.¹⁴

SCHLUSSWORT

Das Material der Fundorte in Razdrto wird für die Veröffentlichung erst vorbereitet, deswegen können wir es nur annähernd abschätzen. Zum Teil hat es schon Jana Horvat in ihrer Dissertation und ihren Aufsätzen einbezogen und ausgewertet; sie kam dabei zu interessanten Schlüssen.¹⁵ In beiden Fundorten sind fast ausnahmslos Gegenstände italischer Werkstätten vorhanden. Nur die Certosa-Fibel (Abb. 6: 1) und einige Graphittonkeramikstücke (Abb. 7: 14) können der einheimischen Bevölkerung zugeschrieben werden.

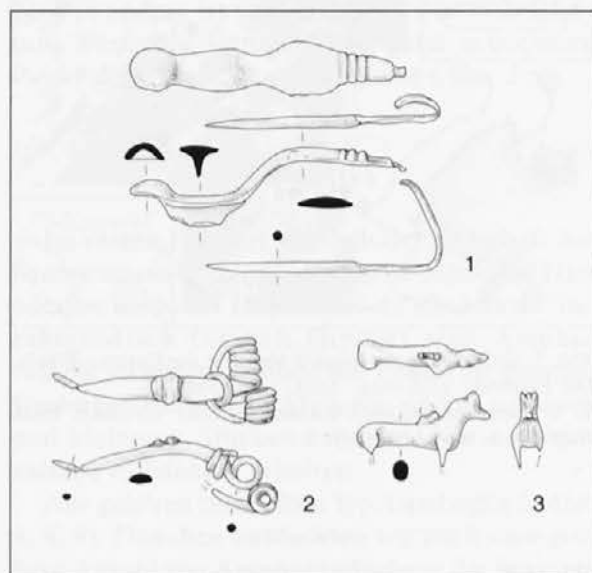

Abb. 6: Mandrga bei Razdrto. Alles Bronze. M. = 1:2.
Sl. 6: Mandrga pri Razdrtem. Vse bron. M. = 1:2.

¹¹ Horvat (Anm. 3) 61.

¹² M. Feugère, *Les fibules en Gaule méridionale*, Rev. arch. de Narb. Suppl. 12 (1985) 173, 314 ff., pl. 168: E4.

¹³ R. Bockius, Fremdpulse am Ende der Latènezeit im Rhein-Main-Moselgebiet, in: *Studien zur Eisenzeit im Hunsrück-Nahe-Raum*, Trierer Ztschr. Beih. 13 (1991) 281 ff., Abb. 2.

¹⁴ Kos, Šemrov (Anm. 10) 99 f., Nr. 48. Aus diesem Zeitrahmen fallen nur die Titusmünze aus dem Jahr 80 n. Chr. und die zwischen 364 und 378 geprägte Münze.

¹⁵ Horvat (Anm. 3) 60-62; ead. (Anm. 1); ead., Ausbreitung römischer Einflüsse auf das Südostalpengebiet in voraugusteischer Zeit, in: *Provinzialrömische Forschungen. Festschrift für Günter Ulbert* (1995) 25-40.

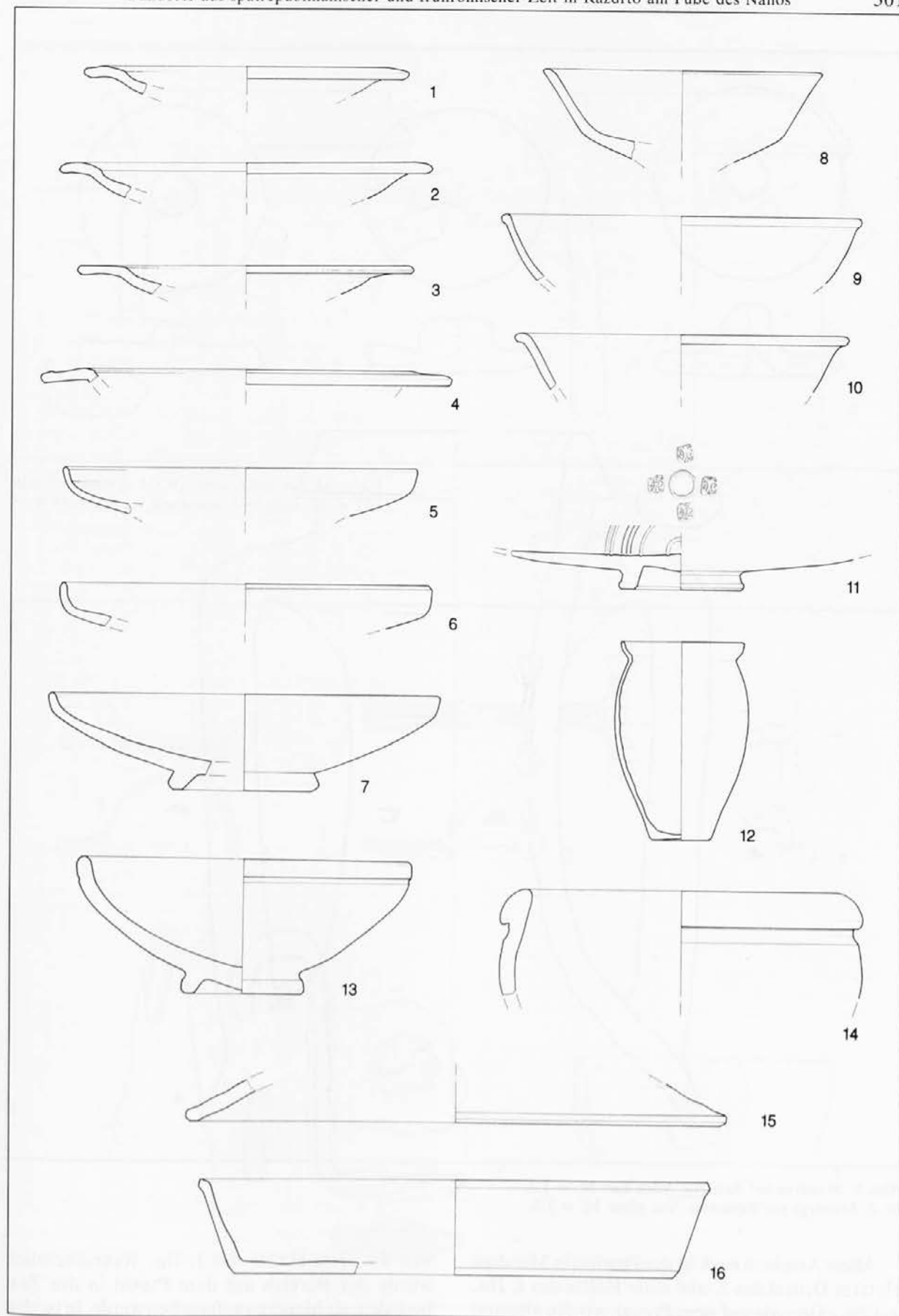

Abb. 7: Mandrga bei Razdrto. Alles Ton. M. = 1:3.

Sl. 7: Mandrga pri Razdrtem. Vse glina. M. = 1:3.

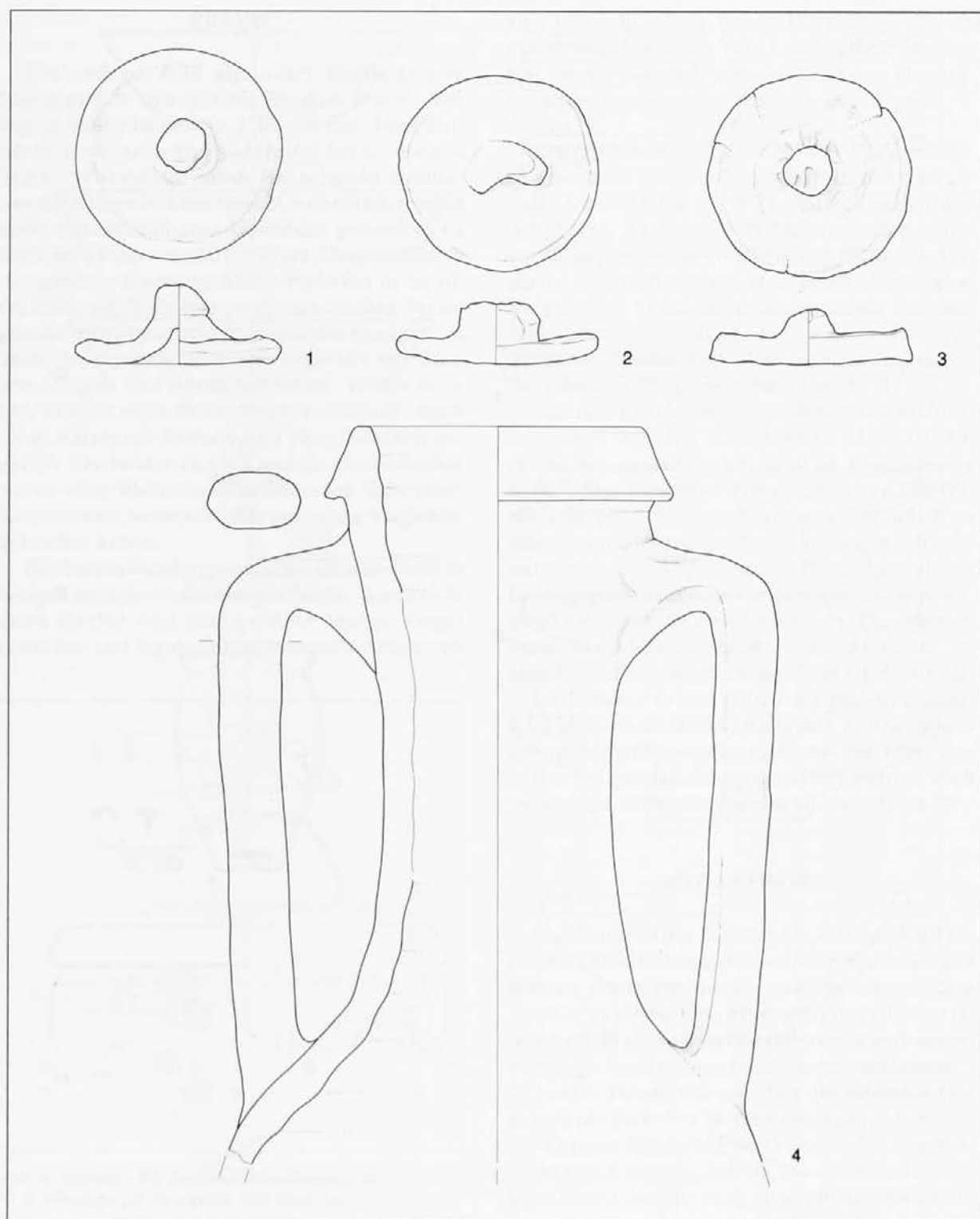

Abb. 8: Mandrga bei Razdrto. Alles Ton. M. = 1:3.
 Sl. 8: Mandrga pri Razdrtem. Vse glina. M. = 1:3.

Allem Anschein nach ist der Fundort in Mandrga (letztes Drittel des 2. und erste Hälfte des 1. Jhs. v. Chr.) älter als auf dem Preval, wo die ältesten Funde noch in die voraugusteische Zeit gehören, die Mehrzahl dagegen in die augusteische Zeit

und die erste Hälfte des 1. Jhs. Wahrscheinlich wurde der Bereich auf dem Preval in der Zeit besiedelt, als Mandrga aufgegeben wurde. In beiden Fundorten fehlen Gebäudereste, die auf eine größere Siedlung hindeuten würden.

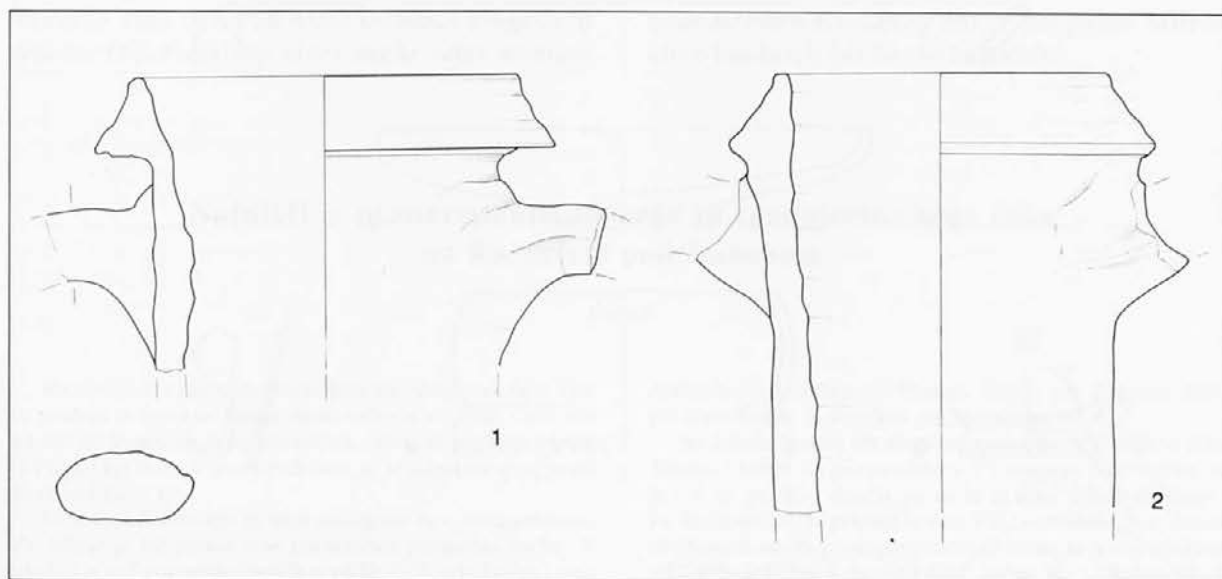

Abb. 9: Mandrga bei Razdrto. Alles Ton. M. = 1:3.

Sl. 9: Mandrga pri Razdrtem. Vse glina. M. = 1:3.

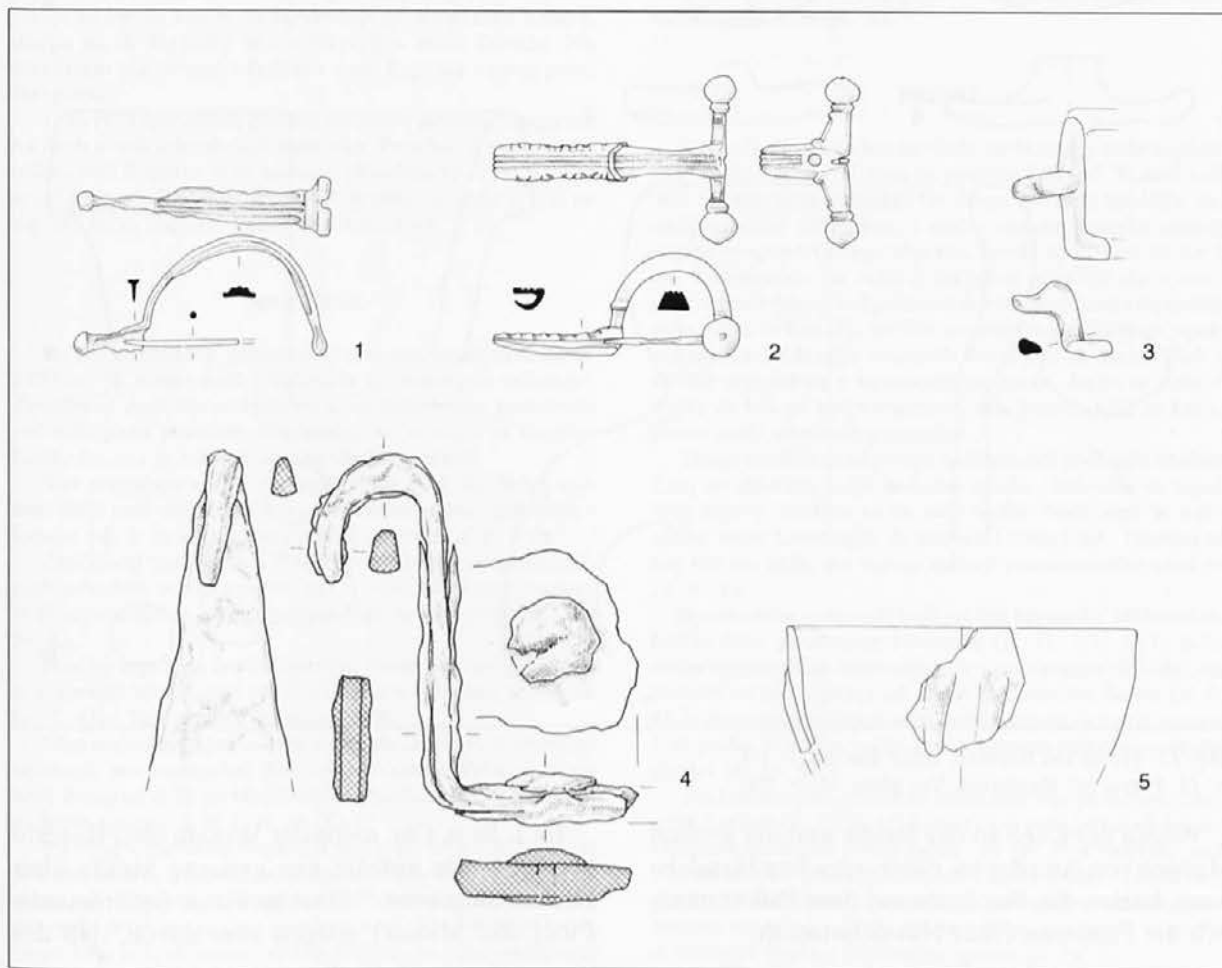

Abb. 10: Preval bei Razdrto. 1-3 Bronze; 4 Eisen; 5 Glas. M. = 1:2.

Sl. 10: Preval pri Razdrtem. 1-3 bron; 4 železo; 5 steklo. M. = 1:2.

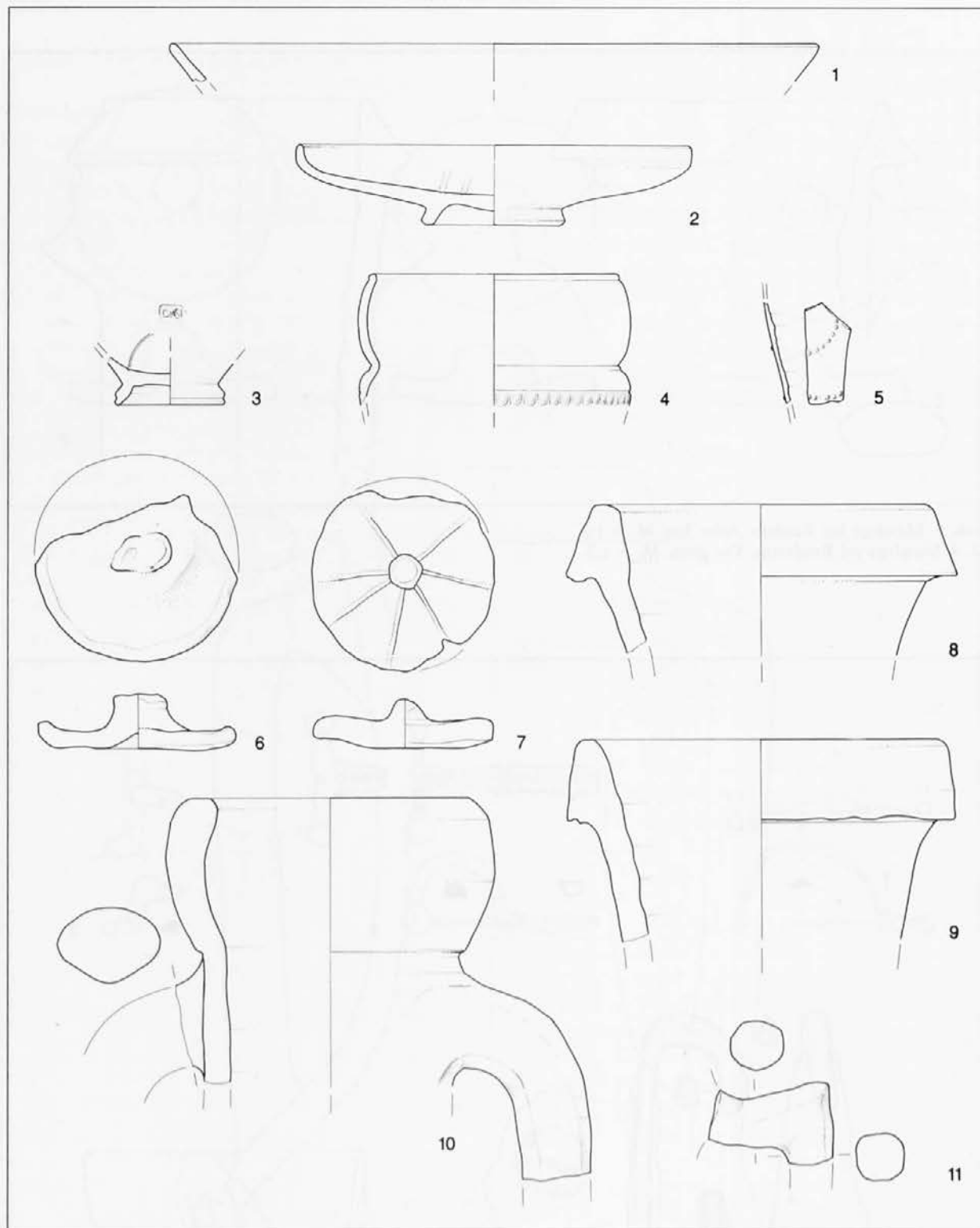

Abb. 11: Preval bei Razdrto. Alles Ton. M. = 1:3.

Sl. 11: Preval pri Razdrtem. Vse glina. M. = 1:3.

Wegen der Lage an der Straße und der großen Mengen von Amphoren, einer typischen Handelsware, hatten die Fundorte auf dem Paß vermutlich die Funktion einer Handelsstation.

Im 1. Jh. n. Chr. nahm der Verkehr über Razdrto ab. Er wurde auf die neu gebaute Straße über Hrušica umgeleitet.¹⁶ Einzelne Funde (spätromische Fibel und Münze) zeugen aber davon, daß der

¹⁶ Ad Pirum (Hrušica). Spätromische Paßbefestigung in den Julischen Alpen, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 31 (1981); J. Šašel, Ad Pirum - rimska štabna baza na Hrušici, Kult. in. nar. spom. Slov. 159 (1988).

Verkehr über den Paß nicht vollends eingestellt wurde. Die Funktion einer mehr oder weniger

bedeutenden Kreuzung hat er das ganze Mittelalter hindurch bis heute bewahrt.

Najdišči iz poznorepublikanskega in zgodnjerskega časa na Razdrtem pod Nanosom

Prevod

Razdrto leži v jugozahodnem delu Slovenije na kraju, kjer je prehod iz severne Italije proti vzhodu najlažji. Goli vrh na eni in Nanos na drugi strani sta ustvarila naravni prelaz iz Pivške kotline v Vipavsko dolino, ki se odpira naprej proti Furlaniji (sl. 1).

Območje Razdrtega je bilo poseljeno že v prazgodovini. Že takrat je bil prelaz zelo pomembna prometna točka. V okolici je več prazgodovinskih gradišč: Goli vrh, Dolge ravni in Dolgi grič na pobočju Nanosa ter Grad pri Šmihelu pod Nanosom.¹ Med njimi sta zaradi svoje strateške lege najpomembnejša Goli vrh na eni in Dolge ravni na pobočju Nanosa na drugi strani prelaza.

V antičnem času so prelaz in goro nad njim imenovali Okra. Kot poročajo antični viri, sta se še pred rimsko zasedbo jugovzhodnih Alp tod križali trgovski poti, ki sta vodili iz Italije na vzhod. Ena je šla iz Akvileje po dolini reke Vipave, druga pa iz Tergesta mimo Škocjana blizu Divače. Na Razdrtem sta se poti združili v eno, ki je šla naprej proti Navportu.²

Leta 1989 smo zaradi gradnje avtoceste zaščitno izkopavali na dveh novih arheoloških najdiščih. Prvo leži v neposredni bližini vasi Razdrto in se imenuje Mandrga (sl. 2: 1). Drugo je od prvega oddaljeno okrog 400 m proti zahodu in leži na najvišji točki prelaza, imenovani Preval (sl. 2: 2).

MANDRGA

Na prvem najdišču, zahodno od vasi, smo raziskali območje 1300 m². Tu nismo našli nikakršnih arhitekturnih ostankov. Značilnost najdišča so amfore, ki so dobesedno prekrivale vso odkopano površino. Ohranjene so v večjih in manjših kosih. Le ena je bila ohranjena skoraj v celoti.

Vse pripadajo vrsti Lamboglia 2 (sl. 8: 4; 9). Poleg njih smo našli tudi večjo količino pokrovecov amfor, izdelanih v kalupu (sl. 8: 3) ali na lončarskem vretenu (sl. 8: 1-2).³

Značilnost tega najdišča je tudi keramika s črnim premazom različnih oblik in tudi s pečati (sl. 7: 1-11). Enako kot amfore se je uporabljala v zadnji tretjini 2. st. in prvi polovici 1. st. pr. Kr.⁴

Najdbe tega časa dopolnjujejo še visoki vretenasti kozarci iz keramike tenkih sten (sl. 7: 12) in siva venetska keramika (sl. 7: 13).⁵ Tere sigilate tu nismo našli.

Med maloštevilnimi in zelo slabo ohranjenimi bronastimi predmeti sta pomembni dve bronasti fibuli. Prva je fibula vrste Picugi (sl. 6: 2), po Mitji Guštinu značilna za poznolatsko obdobje (pozno 2. in 1. st. pr. Kr.).⁶

Za drugo, certoško fibulo (sl. 6: 1), pa lahko rečemo, da je eden redkih predmetov, povezanih z avtohtonim prebivalstvom. Fibula ima rombičen lok s tremi enako širokimi prečnimi rebri in kapičast gumb na nogi. Vse fibule te vrste, razen tiste iz Ljubljane, so bile odkrite na ozko omejenem območju Notranjske in Krasa. Do zdaj znana najdišča so: reka Ljubljana, Žerunšček pri Bločicah, Tržišče pri Dolenji vasi (sl. 4: 1), Stari grad nad Uncem, Razdrto, Baba in

Ambroževo gradišče pri Slavini, Čepna pri Zagorju, Parti pri Stari Sušici in Ponikve pri Matavunu (sl. 5).⁷

Na lokalni značaj teh fibul sta opozorila že Guštin in Biba Teržan. Guštin jih je opredelil v VI. stopnjo Notranjske, to je v 4. st. pr. Kr., vendar pa za to ni imel trdnih dokazov.⁸ Po Teržanovi naj bi pripadale vrsti VII f certoških fibul. Zaradi oblikovnih razlik pa so posebnost te vrste, ki je opredeljena v LT B2 - C (to je 3. in večji del 2. st. pr. Kr.).⁹ Razen fibule iz groba iz Matavuna, ki ga ni mogoče točno datirati, fibul iz Stare Sušice, ki izvirata z grobišča ali s kulnega mesta, in fibule iz Ljubljane so bile vse najdene brez zaključenih celot na naselbinah. Zaradi tega ostaja njihova točna datacija odprta.

Najden je bil tudi okrasni predmet v obliki bronastega konjička (sl. 6: 3).

Najdbe novcev so bile redke. Našli smo le tri slabo ohranjene ase iz 2. st. pr. Kr.¹⁰

PREVAL

Drugačno podobo kot najdišče na Mandrgi kaže najdišče na Prevalu. Izkopavali smo na površini 2500 m². Tu smo našli tudi arhitekturne ostanke. Na severnem delu najdišča smo izkopali slabo ohranjene, z malto vezane kamnite temelje vogala neopredeljenega objekta. Široki so bili od 50 do 70 cm. Diagonalno po celotni izkopani površini sta v smeri severovzhod-jugozahod potekala dva različno široka vzporedna jarka. Oba, širši in ožji, sta bila zapolnjena s kamenjem, opeko in keramiko. Ob njiju smo našli devet jam za stojke. Tudi te so bile zapolnjene s kamenjem in opeko. Jarka in jame za stojke so bili po vsej verjetnosti deli konstrukcij, za katere nismo našli ustreznih primerjav.

Drugo najdišče se od prvega razlikuje tudi po drugih najdbah. Zanj so značilne večje količine opeke (imbreski in tegule brez žigov). Amfore so tu zelo redke. Našli smo le nekaj amfor vrste Lamboglia 2, amfore Dressel 6A, Dressel 6B ter, kot vse kaže, del ročaja amfore poznorodoške vrste (sl. 11: 8-11).

Spremembe je opaziti tudi pri fini keramiki. Maloštevilni koščki črno premazane keramike (sl. 11: 1-2) so tu poleg amfor najstarejši in lahko segajo še v predavgustejsko obdobje. Novosti so tera sigilata (sl. 11: 3) in skodelice Sarius (sl. 11: 4), ki so se uporabljale v avgustejskem času in v prvi polovici 1. st. pr. Kr. V isti čas sodijo tudi fragmenti steklenih rebrih skodel (sl. 10: 5).¹¹

Med bronastimi predmeti zbujajo največjo pozornost fibule vrste Aucissa (sl. 10: 1), ki se pojavi v avgustejskem obdobju.¹² Odlomek bronaste pasne sponke (sl. 10: 3) je verjetno sodil h kvadratni ali pravokotni sponi z enim trnom v obliki račje glave.¹³ Med železnimi predmeti pa je omembe vreden fragment konjske sandale (sl. 10: 4). Edina najdba, ki sega v 4. st. po Kr., je bronasta fibula s čebulastimi gumbi (sl. 10: 2).

Na Prevalu smo našli več rimskih novcev, datiranih od poznorepublikanskega obdobja do sredine 1. st. po Kr. Tu smo našli tudi dva mala keltska srebrnika.¹⁴

ZAKLJUČEK

Gradivo z najdišč na Razdrtem šele pripravljamo za objavo, zato ga lahko le približno ocenimo. Delno ga je vključila in opredelila v svoji disertaciji in člankih Jana Horvat in prišla do zanimivih zaključkov.¹⁵ Na obeh najdiščih izrazito prevladujejo predmeti severnoitalskih delavnic. Le certoško fibulo (sl. 6: 1) in nekaj kosov grafitne keramike (sl. 7: 14) lahko pripišemo domačemu prebivalstvu.

Kot vse kaže, je najdišče na Mandrgi (zadnja tretjina 2. in prva polovica 1. st. pr. Kr.) starejše kot na Prevalu, kjer sodijo najstarejše najdbe še v predavgustejski čas, večina gradiva

pa v avgustejski čas in prvo polovico 1. st. Verjetno so območje na Prevalu naselili približno takrat, ko so opustili Mandrgo. Na obeh najdiščih manjkajo arhitekturne ostaline, ki bi govorile o večjem naselju.

Zaradi obcestne lege in zaradi velikih količin amfor, značilnega trgovskega blaga, sklepamo, da sta imeli najdišči na prelazu funkcijo trgovske postaje.

V 1. st. po Kr. je promet čez Razdrto upadal. Preusmerili so ga na novozgrajeno cesto čez Hrušico.¹⁶ Posamične najdbe (poznorimska fibula in novc) pa pričajo, da prelaz kljub temu ni popolnoma zamrl. Funkcijo bolj ali manj pomembnega križišča je ohranil skozi srednji vek vse do danes.

Alma Bavdek
Notranjski muzej
Ljubljanska cesta 10
SI-6230 Postojna

Rimski jantarni predmeti s Ptuja

Mojca VOMER GOJKOVIČ

Izvleček

Med večja rimska najdišča s predmeti iz jantarja lahko prištevamo *Colonia Ulpia Traiana Poetovio*, kjer je bil jantar najden predvsem kot pridelek v grobovih ali ob njih, nekaj pa je tudi naključnih najdb.

Konec prejšnjega stoletja so shranjevali arheološke najdbe s ptujsko-ormoškega območja v Deželnem muzeju v Gradcu, kjer je ostalo veliko jantarnih najdb predvsem z rimskega grobišča na Hajdini. Jantarne predmete, odkrite na grobiščih Petovione po ustanovitvi muzeja na Ptuj 1893, hrani Pokrajinski muzej v Ptuj.

V grobovih rimske Petovione je bilo največkrat pridenih več jantarnih predmetov. Med lepo oblikovanimi prstani je veliko takih s plastično upodobitvijo ženskega portreta ali z motivom ležečega psa. V grobovih 1. in 2. st. so najpogostejše preslice iz jantarnih jagod, nanizanih na bronasto iglo. Pogost pridelek so jantarne školjke in jantarne škatlice. Večkrat se pojavljajo še neobdelani kosi jantarja in kosi s sledovi začetne obdelave.

Trgovina s temi predmeti, ki so zelo blizu izdelkom akvilejskih delavnic, je bila tu živahna od 1. do 3. st. Vendar pa Petoviona vedno znova preseneča in še neobdelani kosi jantarja morda nakazujejo tudi takšno obrtniško dejavnost.

Prostor obeh občin, ormoške in ptujske, je že od nekdaj znan po arheoloških ostalinah. Ugodna geografska lega tega območja med Alpami in Vzhodom ter Panonijo in Italijo je omogočala poselitev že v prazgodovini in se nadaljuje še zdaj. Skozi to pokrajino je potekala znamenita jantarska pot, ob kateri leži mesto Ptuj.

Med večja najdišča s predmeti iz jantarja lahko prištevamo rimsko *Colonia Ulpia Traiana Poe-*

Abstract

The Roman site with most amber objects in Slovenia is the modern town Ptuj, the Roman *Colonia Ulpia Traiana Poetovio*. Amber objects were found there especially in graves or beside them. There are also some casual finds.

At the end of the 19th century the archaeological finds from the Ptuj-Ormož district were brought to the Landesmuseum at Graz. A lot of amber finds from the Roman cemetery at Hajdina are kept there. The amber objects found in the graves of Poetovio after the foundation of the museum at Ptuj in 1893, are kept in the Pokrajinski muzej at Ptuj.

The graves of Roman Poetovio with amber finds contained in most cases more than one such object. Several nicely designed rings are adorned with a head of woman or with a lying dog. In the graves of the 1st and the 2nd centuries rocks made of amber beads on bronze wire appear most often. Some finds represent rough amber pieces and pieces with traces of initial elaboration.

The trade in these objects, which are very close to the products of the workshops of Aquileia, was lively here from the 1st to the 3rd centuries. Taking into consideration the finds of rough amber pieces and that Poetovio every year brings new surprises, the possibility of a local elaboration of amber objects can not be excluded.

tovio, kjer pa je bil jantar najden predvsem kot pridelek v grobovih ali ob njih, nekaj pa je tudi naključnih najdb; zanje lahko sklepamo, da so bile tudi najdene na grobiščih.¹

Konec prejšnjega stoletja so shranjevali arheološke najdbe s ptujsko-ormoškega območja v Deželnem muzeju v Gradcu. Tako je ostalo tam tudi veliko jantarnih najdb predvsem z rimskega grobišča na Hajdini.²

¹ Del jantarnih najdb, ki jih hrani Pokrajinski muzej Ptuj, je podrobneje obdelala že Vladimira Bertonec-Kučar v članku *Nakit iz stekla in jantarja*, *Arh. vest.* 30, 1979, 254 ss.

² Zahvaljujem se zaposlenim v Štajerskem deželnem muzeju Joanneum v Gradcu, ker so mi omogočili fotografiranje predmetov in vpogled v inventarno knjigo.

Sl. 1: Ptuj. Tri jantarne jagode.
Abb. 1: Ptuj. Drei Perlen aus Bernstein.

Zanimive so različne jagode, enostavne in okrašene (katalog št. 1; *sl. 1*),³ ter 7 jantarnih obeskov različnih oblik (katalog št. 6; *sl. 2*).

V grobovih, za katere so se ohranili najdiščni podatki,⁴ je bilo pridanih več jantarnih predmetov.

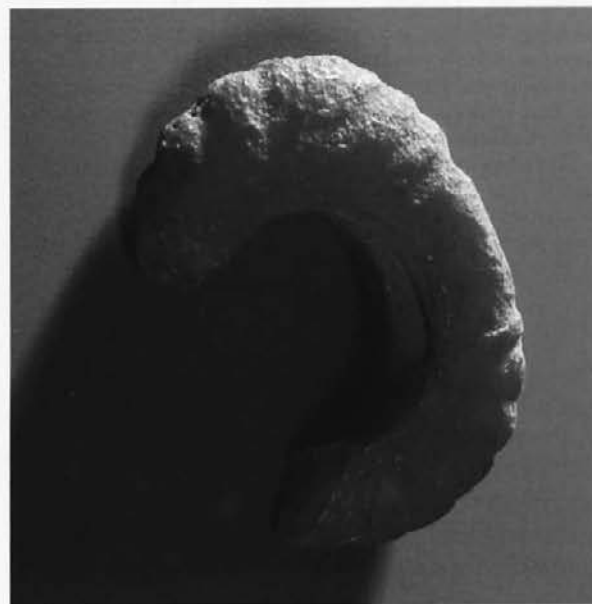

Sl. 2: Hajdina, Pleteršek, grob 16/1890. Jantarni obeski.
Abb. 2: Hajdina, Pleteršek, Grab 16/1890. Anhänger aus Bernstein.

V grobu 1, ki ga je na Hajdinskem polju izkopal Franc Ferik (katalog št. 4),⁵ so bili najdeni štirje jantarni prstani, od katerih ima eden na vrhu plastično upodobljeno žensko glavo, drugi pa Amorja z levjo kožo. Časovno jih umeščamo v 1. st.

Sl. 3: Hajdina, Cvetko, grob 24/1891. Jantarna preslica.
Abb. 3: Hajdina, Cvetko, Grab 24/1891. Spinnrocken aus Bernstein.

Sl. 4: Hajdina, Marušek/1891. Narebren jantaren prstan.
Abb. 4: Hajdina, Marušek/1891. Gerippter Fingerring aus Bernstein.

³ Vse predmete je fotografiral Bine Kovačič.

⁴ Podatki o nekaterih predmetih so prepisani iz dnevnikov Franca Ferka in Martina Vnuka.

⁵ *Jahresbericht des steiermärkischen Landesmuseums Joanneum*, Graz (v nadaljevanju *Jber. Joann.*) 1890 (1891) 49; Inventarna knjiga LMJG (v nadaljevanju *Inv. knj. LMJG*); grobove s Hajdine bo objavila Janka Istenič v delu *Zahodna grobišča Petovione*, Katalogi in monografije 30 (v pripravi).

Sl. 5: Hajdina, Kralj, grob 6/1895. Poševno našlebljena jantarna igla.

Abb. 5: Hajdina, Kralj, Grab 6/1895. Schräg gerillte Nadel aus Bernstein.

Zanimiv je tudi grob 18, izkopen leta 1893 (katalog št. 13);⁶ v njem sta bili jantarni ploščici, prva s plastično upodobljeno dekliško glavo v profilu in druga s plastično upodobljeno ribo na eni ter z vrezanimi vejami na drugi strani. Iz istega groba so tudi jantarna amforica in dve jantarni

Sl. 6: Ptuj. Jantaren polizdelek.

Abb. 6: Ptuj. Halbfabrikat aus Bernstein.

školjki. Grobni pridatki sodijo v drugo polovico 1. in v začetek 2. st.

Pogost pridelek v teh grobovih so na bronasto iglo nanizane jantarne jagode, imenovane preslice (npr. katalog št. 9; sl. 3). Bile so pridane v grobove iz 1. in 2. st. Pogosto se v njih nahajajo tudi različno oblikovane igle (npr. katalog št. 17; sl.

Sl. 7: Ptuj. Jantaren prstan s plastično upodobitvijo ležečega psa.

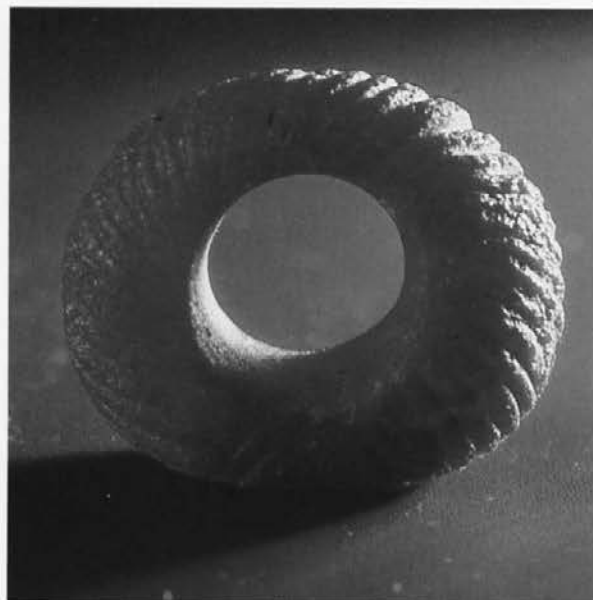
Abb. 7: Ptuj. Fingerring aus Bernstein mit plastischer Darstellung eines liegenden Hundes.

Sl. 8: Zgornja Hajdina. Jantarni predmeti iz groba 24/1973.

Abb. 8: Zgornja Hajdina. Gegenstände aus Bernstein aus Grab 24/1973.

⁶ Jber. Joann. 1893, 42; Inv. knj. LMJG.

Sl. 9: Zgornja Hajdina, grob 24/1973. Poševno narebren jantaren prstan.

Abb. 9: Zgornja Hajdina, Grab 24/1973. Schräg gerippter Fingerring aus Bernstein.

5) in različni prstani (npr. katalog št. 11; sl. 4), prav tako pa se večkrat pojavljajo še neobdelani kosi jantarja in kosi s sledovi začetne obdelave;⁷ nekaj jih hrani tudi Pokrajinski muzej Ptuj (npr. katalog št. 22; t. 1: 7; sl. 6).⁸

Sl. 11: Zgornja Hajdina, grob 24/1973. Jantaren obesek.

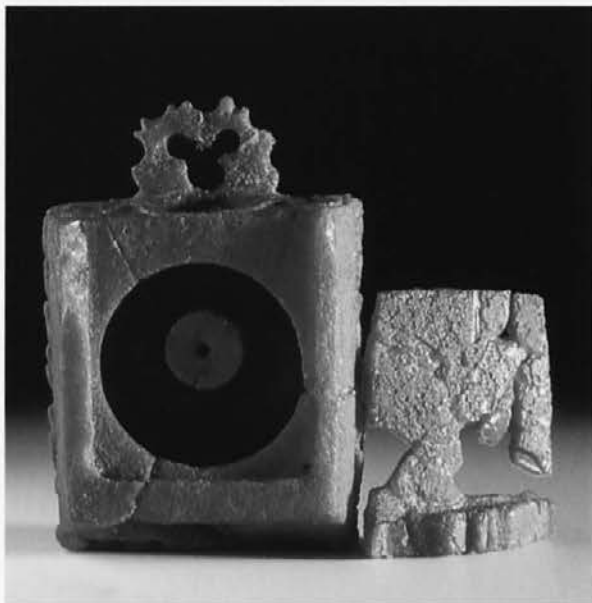
Abb. 11: Zgornja Hajdina, Grab 24/1973. Anhänger aus Bernstein.

Sl. 10: Zgornja Hajdina, grob 24/1973. Jantaren prstan s plastično upodobitvijo ležečega psa.

Abb. 10: Zgornja Hajdina, Grab 24/1973. Fingerring aus Bernstein mit plastischer Darstellung eines liegenden Hundes.

Okolica III. mitreja na Zgornjem Bregu je eno najbogatejših najdišč Petovione. Med drugimi predmeti so bili tu najdeni tudi: jantarna škatlica brez pokrova (katalog št. 22; t. 1: 8),⁹ prstan, okrašen s prečnimi rebri (katalog št. 23;

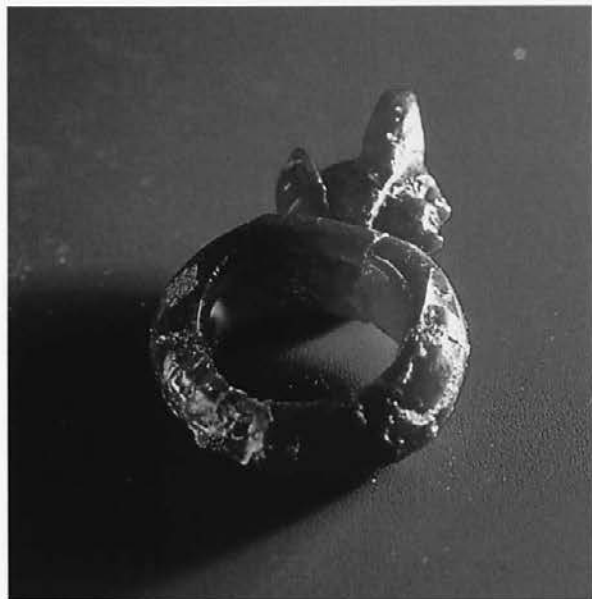
Sl. 12: Zgornja Hajdina, grob 24/1973. Jantarna škatlica s pokrovom.

Abb. 12: Zgornja Hajdina, Grab 24/1973. Schachtel aus Bernstein mit Deckel.

⁷ Vse risbe so delo Nejke Uršič Jesenik in Marije Lubšina Tušek.

⁸ Bertonec-Jučar (op. 1) t. 4: 16.

⁹ Ib., 264, t. 4: 15.

Sl. 13: Ptuj, Rabelčja vas, parc. št. 200, grob 210/1978. Jantaren prstan s plastično upodobitvijo ženske glave.

Abb. 13: Ptuj, Rabelčja vas, Parz. Nr. 200, Grab 210/1978. Fingerring aus Bernstein mit plastischer Darstellung eines Frauenkopfes.

t. 1: 11),¹⁰ prstan s plastično upodobitvijo ležečega psa (katalog št. 24; t. 1: 12; sl. 7) in nekaj

Sl. 14: Ptuj, Gasilski dom, grob 5/1977. Jantaren prstan s plastično upodobitvijo Amorja s krilci.

Abb. 14: Ptuj, Gasilski dom, Grab 5/1977. Fingerring aus Bernstein mit plastischer Darstellung des Amors mit Flügeln.

jantarnih jagod (katalog št. 18): valjaste (t. 1: 1), ploščate (t. 1: 2), sodčasta (t. 1: 3).¹¹

Sl. 15: Ptuj, Gasilski dom, grob 5/1977. Jantaren prstan s plastično upodobitvijo ženske glave.

Abb. 15: Ptuj, Gasilski dom, Grab 5/1977. Fingerring aus Bernstein mit plastischer Darstellung eines Frauenkopfes.

Sl. 16: Ptuj, Gasilski dom, grob 5/1977. Jantaren prstan s plastično upodobitvijo Amorja in Psihe.

Abb. 16: Ptuj, Gasilski dom, Grab 5/1977. Fingerring aus Bernstein mit plastischer Darstellung von Amor und Psyche.

¹⁰ Ib., 263, t. 4: 10; M. Vomer Gojkovič, v: *Nakit. Magična moč oblike = Nakit. Jewelry. Magic Power of Shape* (1992) 93, sl. 33.

¹¹ Bertoneclj-Kučar (op. 1) t. 4: 2-4,9; B. Jevremov, *Nakit v rimskem obdobju*, v: *Nakit skozi arheološka obdobja* (1983) 35, št. 55, sl. 26; Vomer Gojkovič (op. 10) 94, sl. 36.

Sl. 17: Ptuj, Gasilski dom, grob 5/1977. Jantaren prstan.
Abb. 17: Ptuj, Gasilski dom, Grab 5/1977. Fingerring aus Bernstein.

Sl. 18: Ptuj, Gasilski dom, grob 5/1977. Jantaren prstan z odebelitvami.
Abb. 18: Ptuj, Ptuj, Gasilski dom, Grab 5/1977. Fingerring aus Bernstein mit Verdickungen.

Eden najbogatejših grobov z jantarnimi pridatki je bil najden leta 1973 na Zgornji Hajdini (katalog št. 33; sl. 8).¹² Ob običajnih predmetih, ki so jih polagali k pokojniku, so bili v tem grobu tudi reliefni jantarni prstani. Motiv s plastično upodobljeno žensko glavo se v petovionskih grobo-

vih večkrat ponavlja, prav tako motiv ležečega psa (t. 2: 3; sl. 10) in narebreni prstani (t. 2: 2; sl. 9). V ta grob sta bili pridani tudi dve ploščici: obešek z vrezanim okrasom (t. 2: 7; sl. 11) in ploščica s plastično upodobljeno ležečo psico z mladičema. Pogost pridelek so jantarne školjke (t. 2: 4),

Sl. 19: Ptuj, Obvoznica, grob 7/1988. Jantaren prstan s plastično upodobitvijo ležečega psa.
Abb. 19: Ptuj, Obvoznica, Grab 7/1988. Fingerring aus Bernstein mit plastischer Darstellung eines liegenden Hundes.

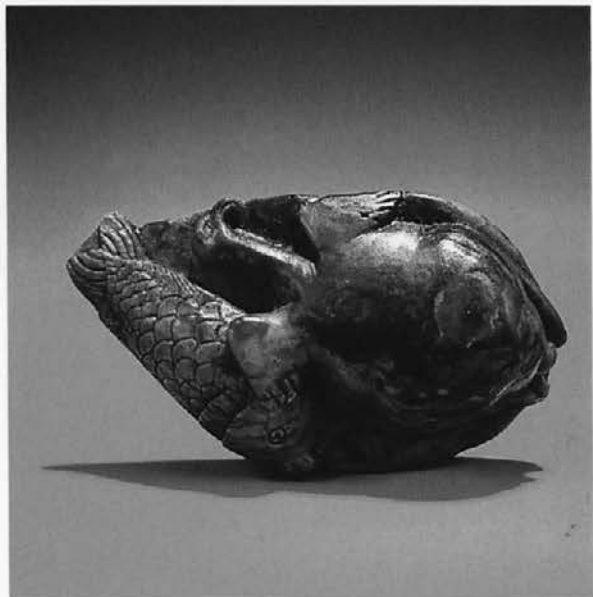
Sl. 20: Ptuj, Obvoznica, grob 7/1988. Jantaren prstan s plastično upodobitvijo dečka s psom.
Abb. 20: Ptuj, Obvoznica, Grab 7/1988. Fingerring aus Bernstein mit plastischer Darstellung eines Jungen mit Hund.

¹² Grob bo v celoti objavila Zorka Šubic.

Sl. 21: Ptuj, Obvoznica, grob 7/1988. Jantarna škatlica.

Abb. 21: Ptuj, Obvoznica, Grab 7/1988. Schachtel aus Bernstein.

Sl. 22: Ptuj, Obvoznica, grob 7/1988. Jantaren pladenj s plastično upodobitvijo ribe in gosi.

Abb. 22: Ptuj, Obvoznica, Grab 7/1988. Plättchen aus Bernstein mit plastischer Darstellung eines Fisches und einer Gans.

preslice (t. 2: 8) in jagode (t. 2: 5). Posebnost tega groba so tri igralne kocke z vrezanimi pikami (t. 2: 6). Jantarna škatlica s pokrovom je okrašena z rastlinsko kito, ki ima v sredini zadnje stene glavo Meduze, v sredini škatlice pa je stebriček (sl. 12). Uporabljali so jo verjetno za shranjevanje prstanov. Pokojnemu je bila pridana tudi jantarna steklenička - dišavnica z držajem, čepkom in podstavkom (t. 2: 9). Na sprednji strani jo ovija list. To grobno celoto uvrščamo v 2., 3. st.

Drugi bogat grob je bil najden pri gradnji gasilskega doma leta 1977 (katalog št. 37).¹³ Vseboval je štiri reliefne jantarne prstane: z upodobitvijo Amorja s krilci (t. 2: 10; sl. 14), ležečega psa (t. 2: 11), ženske glave (t. 2: 12; sl. 15) ter Amorja in Psihe (t. 2: 15; sl. 16). Tu so bili najdeni tudi gladki jantarni prstani (t. 2: 13; sl. 17) ter prstan z okroglimi odebelitvami (t. 2: 14; sl. 18). Pridani so bili tudi dve jantarni preslici (t. 2: 16, 17) in z vrezi oblikovan kos jantarja (t. 2: 18). Ta grob je datiran v 1., 2. st.

Tudi na grobišču v Rabelčji vasi so bili v več grobovih pridani jantarni predmeti, med njimi prstan

z upodobljeno žensko glavo (katalog št. 35; t. 1: 17; sl. 13) in z vrezi okrašena jantarna jagoda (katalog št. 36; t. 1: 18).¹⁴

Jantarni prstan z grobišča pri Dijaškem domu v Rabelčji vasi (katalog št. 38) je bil najden v neposredni bližini izropanega, z opeko zidanega groba (t. 3: 1).

Jantar je bil pogost pridelek tudi na bližnjem rimskem žganem grobišču, odkritem leta 1981. S tega grobišča sta bogata ogrlica z jantarnim plastičnim obeskom (katalog št. 39; t. 3: 3)¹⁵ in ogrlica iz sedmih velikih jantarnih jagod (katalog št. 43), ki spadata v časovni okvir 2. oziroma 3. st.

Enako je datiran tudi grob 1, odkrit leta 1982 v Mežanovi ulici (katalog št. 40); v njem je bil med zlatimi in srebrnimi najdbami tudi obsek iz jantarja (t. 3: 2).¹⁶

Zaključim naj z zelo bogatima grobovoma z jantarnimi predmeti iz druge polovice 1. in začetka 2. st., najdenima na obvoznici v bližini gasilskega doma leta 1988.¹⁷ V skeletnem grobu (katalog št. 41) sta bila najdena ogrlica iz jantarnih in dveh steklenih jagod (t. 3: 5) in jantaren obsek v ob-

¹³ B. Jevremov, *Var. spom.* 22, 1979, 293 s, sl. 43, 44; isti (op. 11) 35, št. 47, 50-54, 56, 59, sl. 24, 27, 23, 25, 29; isti, *Novosti o obrtniških dejavnostih in nekaj drobcev iz arheoloških izkopavanj v letih 1970-1980*, Ptuj, zbor. 5, 1985, 422 s, t. 5.

¹⁴ Z. Kujundžić, *Var. spom.* 22, 1979, 303 ss; ista, *Poetovjske nekropole*, Kat. in monogr. 20 (1982) 35, t. 16: 12; 32: 7; str. 57, št. 8, t. 31: 5; Jevremov (op. 11) 35, št. 48; Vomer Gojković (op. 10) 95, sl. 39.

¹⁵ I. Tušek, *Zlati nakitni predmeti v rimskih grobovih na Ptuj, Ptuj, zbor.* 5, 1985, 406, t. 4: 3.

¹⁶ *Ib.*, 407, t. 7: 6.

¹⁷ I. Tušek, *Var. spom.* 31, 1989, 231 s; isti, *Rimsko grobišče na novi obvoznici ob Potrčevi cesti v Ptuj, v: Ptujski arheološki zbornik* (1993) 394 ss, t. 14; 17: 1-8; sl. 18-22.

Sl. 23: Ptuj, Obvoznica, grob 7/1988. Jantarna školjka.
Abb. 23: Ptuj, Obvoznica, Grab 7/1988. Muschel aus Bernstein.

Sl. 24: Ptuj, Obvoznica, grob 7/1988. Steklenička s plastično upodobitvijo genijev.
Abb. 24: Ptuj, Obvoznica, Grab 7/1988. Fläschchen aus Glas mit plastischer Darstellung von Genien.

liki škatlice (t. 3: 4). V žganem grobu (katalog št. 42) se spet pojavlja prstan s plastično upodobitvijo ležečega psa (t. 3: 6; sl. 19) in prstan s podobo dečka, ki se igra s psom (t. 3: 10; sl. 20), poleg njiju pa še naslednji predmeti iz jantarja: igla (t. 3: 8), preslica (t. 3: 9), tulasta kozmetična posodica (t. 3: 12), toaletna škatlica brez pokrova (t. 3: 11; sl. 21), pladenj z reliefno upodobitvijo ribe in gosi (t. 3: 13; sl. 22) ter školjka (t. 3: 7; sl. 23). V tem grobu je bila tudi od vročine deformirana steklenička s portreti genijev (t. 3: 14; sl. 24).

Bogastvo rimske Petovione se kaže tudi v številu grobov z jantarnimi pridatki. Ob lepo oblikovanih prstanih s plastičnimi upodobitvami ženskih portretov in motiva ležečega psa se tu pojavlja večje število jantarnih preslic, igel in kozmetičnih predmetov. Trgovina s temi predmeti, ki so zelo blizu izdelkom akvilejskih delavnic, je bila tu živahna od 1. do 3. st. To potrjuje tudi trgovina z drugim trgovskim blagom, ki je cvetela v tem času. Vendar pa Petoviona vedno znova preseneča in še neobdelani kosi jantarja morda nakazujejo tudi takšno obrtniško dejavnost.

KATALOG

1. Ptuj (sl. 1)¹⁸

- jagoda (vijček), velika ploščata, preluknjana, jantar rjavordeče barve, brez podatkov, LMJG brez št.
- jagoda (vijček), velika ploščata, preluknjana, jantar rjavordeče barve, brez podatkov, LMJG brez št.
- jagoda (vijček), velika, preluknjana, jantar rjavordeče barve, brez podatkov, LMJG brez št.
- preslica, jantar, brez podatkov, LMJG 839.

2. Hajdina, Jošt (križišče - vzhod), grob 17/1890¹⁹

- novci, Tit
- prstan, jantar, LMJG brez št.
- deli žebeljev, železo, LMJG brez št.
- steklo, LMJG brez št.
- keramika: sklede, vrči itd., LMJG brez št.
- ogledalo, LMJG brez št.

3. Hajdina, Graher, grob (sarkofag, svinčen sarkofag)²⁰

- novci
- prstan, jantar, LMJG brez št.
- prstan, jantar, LMJG brez št.
- pečatni prstan, LMJG brez št.
- solznica, LMJG brez št.

4. Hajdina, grob 1/1890 (Hajdinsko polje)²¹

- prstan, gladek, s plastično upodobitvijo ženske glave, jantar rdeče barve, LMJG 3609
- prstan, gladek, s plastično upodobitvijo Amorja z levjo kožo, jantar rdeče barve, LMJG 3610

¹⁸ Inv. knj. LMJG.

¹⁹ F. Ferk, *Dnevnik* (1890) 35.

²⁰ Ferk (op. 19) 83.

²¹ Glej op. 5.

- *prstan*, gladek, na vrhu sploščen in ravno odrezan, jantar rdeče barve, LMJG 3611
- *prstan*, gladek, na vrhu sploščen in ravno odrezan, s tabulo ansato, jantar rdečerrjave barve, LMJG 3612
- jagoda, valjasta, preluknjana, gagat, LMJG 3613
- keramika, LMJG 826
- keramika, LMJG 828
- keramika, LMJG 832
- keramika, LMJG 834.

5. Ptuj/1890 (Hajdinsko polje, grob 1 ?)²²
 - *gumbek*, sestavljen iz štirih ploščic, srednji sta večji in nazobčani, preluknjani, jantar rdeče barve, LMJG 3614.

6. Hajdina, Pleteršek, grob 16/1890²³
 - sedem *kosov nakita*, obeski različnih oblik, s plastičnimi upodobitvami, jantar močne rdeče barve, LMJG 3615 (sl. 2)
 - kosti, lobanja, LMJG 3616-3617.

7. Ptuj, Joh. Graher, grob 15/1889-1890²⁴
 - *kos*, prelomljen na dva dela, jantar močne rdeče barve, LMJG 3659
 - pasni našitek, bron
 - trak, bron.

8. Hajdina/1891²⁵
 - stilus, kost, LMJG 3660
 - del rogovja, LMJG 3661
 - *preslica*, jantar, LMJG 3662
 - obdelana kost, LMJG 3663-3664.

9. Hajdina, Cvetko, parc. 446, grob 24/1891²⁶
 - del žare, steklo, LMJG 2323
 - palčka, steklo, LMJG 2324
 - *preslica*, valjaste in ploščate jagode so nanizane na zgornji del dolge bronaste igle, ki je na spodnjem delu trakasto oblikovana, jantar rdeče in rjavordeče barve, LMJG 3668 (sl. 3)
 - ključavnica, bron, LMJG 7133-7134
 - različni predmeti, železo, bron, LMJG 7137-7149.

10. Hajdina, Štrafela, grob 20/1891²⁷
 - novc
 - oglata steklenica, steklo, LMJG 2265-2266
 - kost, LMJG 3674-3675
 - *igla*, masivna, dolga, zlomljena na dva kosa, jantar rdeče barve, LMJG 3676
 - lonec, LMJG 4732
 - triročajni vrč, lonček, trije veliki vrči, LMJG 5362-5366
 - bron: pušica za ličilo s pokrovom ali črnilnik, okov ključavnice, dva kosa pločevine - deli pušice (?), železo: kratek meč, nož brez konice, zapah (?), sekira, LMJG 7258-7263.

11. Hajdina, Marušek/1891²⁸
 - *preslica*, skupaj 25 jagod, nanizanih na bronasto žico, valjaste jagode se na vsaki strani zaključujejo s ploščato jagodo, v sredini je velika ploščata jagoda, jantar rjavordeče barve, LMJG 3677

- *prstan*, prečno narebren, odebeljen, na vrhu sploščen in ravno odrezan, spodnji del odlomljen, jantar svetlorjave barve, LMJG 3678 (sl. 4).

12. Hajdina, Cvetko/1892²⁹
 - *prstan*, gladek, na vrhu sploščen in ravno odrezan, jantar rjavordeče barve, LMJG 3683
 - *ploščica*, okrogla, jantar, LMJG 3688.

13. Hajdina, Graha(e)r, grob 18/1893³⁰
 - steklo, LMJG 2552-2554
 - *ploščica* s plastično upodobitvijo dekliške glave v profilu, jantar rdeče barve, LMJG 3842
 - *ploščica* s plastično upodobitvijo ribe na eni in z vrezanimi vejami na drugi strani, jantar rdeče barve, LMJG 3843
 - *amforica*, plastično upodobljen spodnji del, jantar rjave in rdeče barve, LMJG 3844
 - *školjka*, poškodovana, jantar rdeče barve, LMJG 3845
 - *školjka*, poškodovana, jantar rdeče barve, LMJG 3846
 - *jantar* (?), LMJG 3847
 - verižica, srebro, LMJG 7622
 - okrogel okov ključavnice, LMJG 7623
 - ročaj ponve, LMJG 7624
 - fibula, LMJG 7625
 - kvačica, bron, LMJG 7626
 - žebelj, železo, LMJG 7627.

14. Hajdina, Senekovič, grob 18/1893³¹
 - *falus*, plastično upodobljen, jantar svetlorjave barve, LMJG 3850.

15. Hajdina, Pleteršek, grob 6/1893 (skeleton ?)³²
 - del *igle*, jantar rdeče barve, LMJG 3858
 - oljenka MB, LMJG 5996
 - železo, LMJG 7687
 - železo, LMJG 7688-MB.

16. Hajdina, Špoljar, grob 3/1895 (skeleton)³³
 - novc, Neron
 - dva dela *preslice*, ploščate jagode so nanizane na bronasto iglo s stožčastim zaključkom na eni strani, jantar rdeče barve, LMJG 3969
 - LMJG 9389.

17. Hajdina, Kralj, grob 6/1895³⁴
 - novc, Vespazijan
 - trije kosi *igle*, poševno nažlebljeni, jantar rdeče barve, LMJG 3977 (sl. 5)

²² Glej op. 18.

²³ Glej op. 18.

²⁴ Ferk, *Dnevnik* (1891) 189; Inv. knj. LMJG.

²⁵ *Jber. Joann.* 1891, 37; Inv. knj. LMJG.

²⁶ *Jber. Joann.* 1891, 37; Inv. knj. LMJG.

²⁷ Ferk (op. 19) 199-201; Inv. knj. LMJG.

²⁸ *Jber. Joann.* 1892, 34; Inv. knj. LMJG.

²⁹ Glej op. 28.

³⁰ *Jber. Joann.* 1893, 42; Inv. knj. LMJG.

³¹ Glej op. 30.

³² Glej op. 30.

³³ Glej op. 18.

³⁴ Glej op. 18.

- LMJG 8546
- LMJG 8547
- LMJG 8548.

- 18. Ptuj³⁵
 - del jagode, valjaste, preluknjane, jantar, brez podatkov, R brez št. (t. 1: 1)
 - jagoda, ploščata, preluknjana, jantar, R 961 (t. 1: 2)³⁶
 - jagoda, sodčasta, preluknjana, jantar, brez podatkov, R brez št. (t. 1: 3).

- 19. Ptuj (Zgornji Breg)³⁷
 - obesek v obliki falusa, jantar, R 958.

- 20. Zgornji Breg, parc. 290/1/1903, prostor 14 pri stavbi A, grob (skeleten)^{38,39}
 - novce Herenija Etruska iz kovnice Viminacij
 - preslica, poševno nažlebljena podolgovata jagoda je nataktnjena na bronasto žico, glavica na koncu je profilirana, jantar, R 979 (t. 1: 5)
 - preslica, odlomka poševno nažlebljene jagode, nataktnjene na bronasto žico, jantar, R 980 (t. 1: 4).
 - preslica, skupaj 8 jagod, valjaste in ploščate jagode, med njimi tudi kratka, valjasta iz gagata, so nanizane na bronasto žico, jantar, R 981 (t. 1: 6).

- 22. Ptuj (parc. 290/1916 ?)⁴⁰
 - kos, obrezan, na zgornji ploskvi ima vrezanih več krožnic s piko v sredini, jantar rdečerrjave barve, R 983 (t. 1: 7; sl. 6)
 - škatlica brez pokrova, ima obliko na pol prerezane šeststranične prizme, jantar rumenorjavordeče barve, R 985 (t. 1: 8).

- 23. Ptuj (parc. 290/1903 ?)⁴¹
 - prstan, prečno narebren, na vrhu gladko pravokotno sploščen in ravno odrezan, jantar rjave barve, R 997 (t. 1: 11).

- 24. Ptuj (parc. 290/1/1904 ?)⁴²
 - prstan, gladek, s plastično upodobitvijo ležečega psa, jantar rjave barve, R 1000 (t. 1: 12; sl. 7).

- 25. Zgornji Breg, parc. 290/1908-1909⁴³
 - jagoda, ploščata, preluknjana, jantar rumenorjave barve, R 3411 (t. 1: 9).

- 26. Ptuj (Panorama ?)⁴⁴
 - prstan, gladek, v ploskev na vrhu ima vrezan motiv črke S, jantar (?) rumene barve, R 8264 (A 830) (t. 1: 10).

- 27. Ptuj, parc. 230/6, grob II/1961 (skelet v sarkofagu)⁴⁵
 - uhanj, zlato, R 10516
 - sedem jagod, valjaste, gagat, R 10517
 - dva kosa lasnice, kost, R 10517
 - del lasnice, jantar, R 10517.

- 28. Ptuj, Ljutomerska cesta, parc. 240/3, grob 1/1962 (žgan)⁴⁶
 - novce, Antonin Pij ?
 - dva vrča, R 10658-10659
 - vrček, R 10660
 - pet krožnikov, R 10661-10665
 - dišavnica, steklo, R 10666
 - pet kadilnic, R 10667-10671
 - dve čašici, R 10672-10673
 - deli vrčka in oljenke, R 10674
 - oljenka, R 10675
 - dva kosa lasnice, jantar rumenozlate barve, R 10676 (t. 1: 13)
 - pokrov, R 10677
 - posoda, velika, R 10678.

- 29. Zgornji Breg, parc. 293, grob 27/1963 (skeleten)⁴⁷
 - dvanajst jagod, valjasta, ploščate in dve v obliki obeska, jantar, dve iz steklene paste, R 10680
 - tri zapestnice, bron, R 10681.

- 30. Ptuj, Naselje bratov Reš, parc. 517/16 - Krčevina, grob 1/1966 (žgan)⁴⁸
 - vrček, R 11255a
 - ploščica z verižico in jagodami, zlato, steklena pasta, R 11256
 - žlička, toaletna, jantar rdečerrjave barve, R 11257 (t. 1: 14).

- 31. Ptuj, Spodnji Breg, parc. 318/3, grob 1/1967 (skelet v sarkofagu)⁴⁹
 - novce, Klavdij
 - dva klina, železo, R 11307
 - vrček, steklo, R 11308
 - steklenička, steklo, R 11309
 - ploščica, svinec, R 11310

³⁵ Bertoncelj-Kučar (op. 1) 267, št. 15, 8, 9, t. 4: 3,2,4.
³⁶ I. Mikl Curk, *Poetovio* 1, Kat. in monogr. 13 (1976) 21, št. 961.
³⁷ Mikl Curk (op. 36) 21, št. 958, t. 29: 2.
³⁸ V. Skrabar, *Römische Funde in Pettau, Jb. Zent. Komm.* 2, 1904, 200, Fig. 143; M. Abramič, *Poetovio* (1925) 127; Mikl Curk (op. 36) 22, št. 979, 980, 981, t. 27: 21,24; Bertoncelj-Kučar (op. 1) 267, št. 12-14, t. 4: 11-13.
³⁹ J. Wielowiejsky, *Rocche in ambra del periodo imperiale romano, Quad. Friul. Arch.* 4/1, 1994, 103 ss, fig. 3: 1-3.
⁴⁰ Bertoncelj-Kučar (op. 1) 267, št. 5, 6, t. 4: 16,15; Mikl Curk (op. 36) 22, št. 983, 985, t. 31: 1,2.
⁴¹ Bertoncelj-Kučar (op. 1) 267, št. 10, t. 4: 10; Mikl Curk (op. 36) 22, št. 997, t. 29: 16; Vomer Gojkovič (op. 10) 93, sl. 33.
⁴² Bertoncelj-Kučar (op. 1) 263, 267, št. 11, t. 4: 9; Mikl Curk (op. 36) 22, št. 1000, t. 29: 49; Jevremov (op. 11) 35, št. 55, sl. 26; Vomer Gojkovič (op. 10) 94, sl. 36.
⁴³ Bertoncelj-Kučar (op. 1) 267, št. 7, t. 4: 1; Mikl Curk (op. 36) 43, št. 3411.
⁴⁴ Mikl Curk (op. 36) 54, št. 8264.
⁴⁵ I. Mikl, *Var. spom.* 8, 1960-1961 (1962) 248; Vomer Gojkovič (op. 10) 91, sl. 23.
⁴⁶ I. Mikl, *Var. spom.* 9, 1962-1964 (1965) 151 s; Z. Šubic, *La nécropole romaine à Poetovio*, Inv. Arch. Jug. 14 (1972) Y 135.
⁴⁷ I. Mikl, *Var. spom.* 9, 1962-1964 (1965) 183 s; ista, *Čas. zgod. narod.* 2, 1966, 56, t. 6: 22.
⁴⁸ Z. Šubic, *Var. spom.* 11, 1966 (1967) 126 s; ista (op. 46) Y 136.
⁴⁹ Z. Šubic, *Var. spom.* 12, 1967 (1969) 94; ista (op. 46) Y 137.

- steklenička, steklo, R 11311
- aplika, bron, R 11312
- *preslica*, valjaste in ploščate jagode so nanizane na upognjeno bronasto žico, jantar rjave, rumenozlate in rdečkaste barve, R 11313 (t. 1: 15)
- polovica *jagode*, diskaste, preluknjane, jantar rdečerrjave barve, R 11314 (t. 1: 16)
- tulec, R 11315
- trije krožniki, R 11316-11318
- dve kadilnici, R 11319-11320
- lonček, R 11321.

32. Spodnja Hajdina, parc. 1112 in 1114/1972⁵⁰

- žlička, toaletna, jantar, R 12367.

33. Zgornja Hajdina, grob 24/1973 (dva skeleta v sarkofagu) (sl. 8)⁵¹

- *preslica*, ena ploščata, konveksna in trinajst valjastih jagod je nanizanih na železno žico, poškodovana, jantar rdečerrjave barve, R 12788
- *prstan*, gladek, na vrhu ravno odrezan, z vdolbinico s kovinsko in steklenima ploščicama, jantar rumenorjave barve, R 12789 (t. 2: 1)
- del *prstana*, gladekega, s plastično upodobitvijo ženskega doprsja, jantar zlatorumenordeče barve, R 12790
- *prstan*, poševno nažlebljen, na vrhu ravno odrezan, jantar rjave barve, R 12791 (t. 2: 2; sl. 9)
- *prstan*, narebren, s plastično upodobitvijo ležečega psa, jantar zlatorumenorjave barve, R 12792 (t. 2: 3; sl. 10)
- *obesek*, polkrožen, ploščat, okrašen z vrezi in luknjicami, jantar rdeče barve, R 12793 (t. 2: 7; sl. 11)
- *škofjka*, jantar rjave barve, R 12794 (t. 2: 4)
- *kocka*, igralna, z vrezanimi krogi s piko v sredini, jantar zlatorumenordeče barve, R 12795
- *kocka*, igralna, z vrezanimi krogi s piko v sredini, jantar rjave barve, R 12796 (t. 2: 6)
- *kocka*, igralna, z vrezanimi krogi s piko v sredini, jantar rumenordeče barve, R 12797
- del *jagode*, ploščate, preluknjane, jantar zlatorumenordeče barve, R 12798
- *jagoda*, stožčasta, preluknjana, jantar rumenorjave barve, R 12799 (t. 2: 5)
- *jagoda*, stožčasta, preluknjana, jantar rdeče barve, R 12800
- *jagoda*, ploščata, preluknjana, jantar zlatorumenorjave barve, R 12801
- *preslica*, dve ploščati, konveksni in 19 valjastih jagod je nanizanih na bronasto žico z odebeljenima zaključkoma, jantar zlatorumenorjave, rjave in rdeče barve, R 12802 (t. 2: 8)
- *škatlica s pokrovom*, pravokotna, z ročajem in s stebričkom v sredini, s plastičnim okrasom rastlinske kite in Meduzine glave, jantar rumenorjave barve, pokrov je poškodovan, R 12803 (sl. 12)
- *ploščica* s plastično upodobitvijo psičke z mladičema, jantar zlatorumenorjave barve, R 12804
- knjižica s petimi listi, kost, R 12805
- *kos*, neobdelan, jantar zlatorumene barve, R 12806
- *dišavnica*, ploščata, s čepkom in podstavkom, okrašena s plastičnim listom in z vrezi, jantar rjave barve, R 12807 (t. 2: 9)

- 84 igel, kost, R 12808
- dve šivanki, bron, R 12809-12810
- dva glavnik, kost, R 12811-12812
- trije prstani, opal, R 12813-12815.

34. Ptuj, Srednješolski center, ob grobu 10/1977⁵²

- *znamka*, ploščata, jantar, R 13615.

35. Ptuj, Rabelčja vas, parc. 200, grob 210/1978 (žgan)⁵³

- krožnik, R 15304
- lonec, R 15305
- ostanki sadja, R 15306
- dišavnica, R 15307
- steklo, R 15308
- oljenka, pečatna, R 15309
- *prstan*, gladek, s plastično upodobitvijo ženske glave, jantar rdeče barve, R 15310 (t. 1: 17; sl. 13)
- keramika, R 15311
- klini, železo, R 15312-15313.

36. Ptuj, Rabelčja vas, parc. 200⁵⁴

- *jagoda*, okrašena z vrezi, jantar rjave barve, R 14569 (t. 1: 18).

37. Ptuj, Gasilski dom, grob 5/1977 (žgan)⁵⁵

- dva novca
- dve apliki, bron, R 16856
- *prstan*, gladek, s plastično upodobitvijo Amorja s krilci, jantar rjave barve, R 16857 (t. 2: 10; sl. 14)
- *prstan*, gladek, s plastično upodobitvijo ležečega psa, poškodovan, jantar rumenorjave barve, R 16858 (t. 2: 11)
- del *prstana*, gladekega, s plastično upodobitvijo, jantar, R 16859
- *prstan*, gladek, s plastično upodobitvijo ženske glave, jantar rdečerrjave barve, R 16860 (t. 2: 12; sl. 15)
- *prstan*, gladek, s plastično upodobitvijo Amorja in Psihe, jantar rdeče barve, R 16861 (t. 2: 15; sl. 16)
- del *prstana*, gladekega, s plastično upodobitvijo dveh glav, jantar, R 16862
- *prstan* z vitimi kanelurami, na vrhu ravno odrezan, z vdolbinico s stekleno ploščico, jantar, R 16863
- *prstan* z vdolbino za okrasni vložek, jantar, R 16864
- del *prstana*, jantar, R 16865
- *prstan*, gladek, na vrhu sploščen, jantar zlatorumenorjave barve, R 16866 (t. 2: 13; sl. 17)
- *prstan* s sedmimi sploščenimi okroglimi odebelitvami, jantar rdeče barve, R 16867 (t. 2: 14; sl. 18)
- *preslica*, diskasti, valjaste in ploščate jagode so nanizane na bronasto žico, jantar rjave in rdeče barve, R 16868 (t. 2: 16)
- *preslica*, diskasta, bikonična, valjasta in ploščate jagode so nanizane na bronasto žico, jantar rjave in rdeče barve, R 16869 (t. 2: 17)
- dva vrčka, R 16870-16871
- krožnik, R 16872
- pokrov, R 16873
- skledica, R 16874
- pokrov, R 16875
- oljenka, pečatna, R 16876

⁵⁰ Z. Šubic, *Var. spom.* 17-19/1, 1974, 152 s.

⁵¹ Z. Šubic, *Var. spom.* 17-19/1, 1974, 216; Jevremov (op. 11) 34 s, št. 39, 46, 49, 57, 58, 60-62; Vomer Gojkovič (op. 10) 94 ss, 102 s, sl. 34, 35, 37, 38, 40, 64-66; M. Vomer-Gojkovič, N. Kolar, *Archaeologia Poetovionensis* (1993) 57, sl.

⁵² I. Mikl-Curk, *Var. spom.* 22, 1979, 307 ss.

⁵³ Kujundžić 1982 (op. 14) 35, t. 16; 12; 32; 7; Jevremov (op. 11) 35, št. 48; Vomer Gojkovič (op. 10) 95, sl. 39.

⁵⁴ Kujundžić 1982 (op. 14) 57, št. 8, t. 31; 5.

⁵⁵ Jevremov (op. 11) 35, št. 47, 50-54, 56, 59; Jevremov 1985 (op. 13); Vomer-Gojkovič, Kolar (op. 51) 62, sl.

- oljenka, reliefna, R 16877
 - dve dišavnici, steklo, R 16878-16879
 - kos, z vrezi oblikovan (datelj), jantar rdečerjave barve, R 16880 (t. 2: 18)
 - ročaj vedrice, bron, R 16881
 - falera, bron, R 16882
 - obroček, bron, R 16883
 - štiri falere, bron, R 16884-16887
 - obroček, bron, R 16888
 - obroček s trnom, bron, R 16889
 - zapah, bron, R 16890
 - ključ, bron, R 16891
 - ploščica, železo, R 16892
 - pločevina, okrašena, bron, R 16893
 - ogledalo, R 16894
 - obroček s pletenino, R 16895
 - pletenina, bron, R 16896-16898
 - falera, bron, R 16899
 - trije deli obročkov, bron, R 16900-16902
 - deli dveh oljenk, reliefnih, R 16903-16904
 - deli oljenk, R 16905
 - deli dveh dišavnic, steklo, R 16906-16907
 - steklo, R 16908
 - igla, kost, R 16909
 - žebli, železo, R 16910-16921
 - steklo, R 16922.
38. Ptuj, Dijaški dom, ob grobu 28/1981⁵⁶
- *prstan* s prečnimi rebri in vrezi, jantar rjave barve (t. 3: 1).
39. Ptuj, Rabelčja vas - zahod, grob 29/1981 (skeleton - rimsko žarno grobišče)⁵⁷
- *obesek*, izrezljan, jantar rjave barve (t. 3: 3)
 - ogrlica, valjaste in ploščate jagode z belimi vrezi, gagat (t. 3: 3)
 - dva uhana, zlato
 - dišavnica, steklo.
40. Ptuj, Mežanova ulica, grob 1/1982 (dva skeleta)⁵⁸
- dva novca, Vespazijan, Domician
 - verižica, zlato
 - uhan, zlato
 - prstan, srebro
 - *obesek*, valjast, jantar rumenorjave barve (t. 3: 2)
 - igla, kost.
41. Ptuj, Obvoznica, grob IV/1988 (skeleton)⁵⁹
- dva uhana, zlato
 - 19 jagod, ploščate, jantar, in dve narebreni iz steklene paste (t. 3: 5)
 - *obesek*, profiliran, jantar (t. 3: 4)
 - obesek, čekan
 - žica, srebro
 - žica, bron
 - medaljon, srebro, karncol.
42. Ptuj, Obvoznica, grob 7/1988 (žgan)⁶⁰
- štirje pokrovi
 - dve kadilnici
 - lončki
 - krožniki
 - oljenke
 - ključ, železo
 - žebli, železo
 - vazica, steklo
 - bučka, steklo
 - *prstan* s plastično upodobitvijo ležečega psa, jantar rumenordeče barve (t. 3: 6; sl. 19)
 - *prstan* s plastično upodobitvijo dečka s psom, jantar rdeče barve (t. 3: 10; sl. 20)
 - del ige, poševno nažlebljene, jantar (t. 3: 8)
 - *preslica*, diskasta, ploščate in valjaste jagode so nanizane na bronasti žici, jantar rdeče in rjave barve (t. 3: 9)
 - *preslica*, diskasta, ploščate in valjaste jagode so nanizane na bronasti žici, jantar rdeče in rjave barve
 - *posodica*, kozmetična, poševno nažlebljena, tulasta, jantar (t. 3: 12)
 - *škatlica* brez pokrova, šestkotna, jantar rdeče barve (t. 3: 11; sl. 21)
 - *pladenj* s plastično upodobitvijo gosi in ribe, jantar zlatorumenorjave barve (t. 3: 13; sl. 22)
 - *skoljka*, jantar rjavordeče barve (t. 3: 7; sl. 23)
 - steklenička s plastičnimi portreti genijev, steklo temnorjave barve (t. 3: 14; sl. 24).
43. Ptuj, Rabelčja vas - zahod, grob/1981 (žgan)⁶¹
- sedem jagod nepravilnih oblik, jantar.

Römische Bernsteinfunde aus Ptuj

Zusammenfassung

Das Gebiet der Gemeinden Ormož und Ptuj ist schon von alters her für seine archäologischen Reste bekannt. Die günstige geographische Lage zwischen den Alpen und dem Osten, zwischen Pannonien und Italien machte schon in der Vorgeschichte die Besiedlung dieses Gebietes möglich, die

übrigens noch heute fortgesetzt wird. Durch diese Gegend führte einst die berühmte Bernsteinstraße, an der auch die Stadt Ptuj liegt.

Als eine der größeren Fundstellen von Gegenständen aus Bernstein kann die römische Colonia Ulpia Traiana Poeto-

⁵⁶ M. Vomer Gojkovič, *Antične obzidane grobne parcele na zgledu Poetovia* (Diplomska naloga, 1983); ista, Grobišče pri Dijaškem domu v Rabelčji vasi na Ptuj, *Ptuj. zbor.* 6, 1996, 266, t. 10: 8.

⁵⁷ Tušek (op. 15) 406, t. 4: 3.

⁵⁸ Tušek (op. 15) 406 s, t. 7: 6.

⁵⁹ Tušek (op. 17) 399 ss, t. 17: 5, 8.

⁶⁰ Tušek (op. 17) 394 ss, t. 14, sl. 18-22.

⁶¹ Grob bo v celoti objavil Ivan Tušek.

vio betrachtet werden, obwohl da der Bernstein nur als Beigabe in Gräbern oder daneben gefunden wurde. Es gibt auch einige Zufallsfunde, die vermutlich auch in Gräberfeldern gefunden wurden.¹

Am Ende des vorigen Jahrhunderts bewahrte man die archäologischen Funde aus dem Gebiet Ptuj-Ormož im Grazer Landesmuseum auf, wo noch heutzutage viele Bernsteinfunde, vor allem aus dem römischen Gräberfeld in Hajdina, zu finden sind.²

Recht interessant sind verschiedene Perlen, einfache und geschmückte (Katalog Nr. 1; *Abb. 1*),³ und sieben Bernsteinanhänger verschiedener Formen (Katalog Nr. 6; *Abb. 2*).

Den Gräbern, deren Fundangaben erhalten sind, wurden mehrere Bernsteingegenstände beigegeben.⁴

Im Grab 1, das Franc Ferk auf dem Hajdinski polje ausgegraben hat (Katalog Nr. 4),⁵ wurden vier Bernsteinfingerringe gefunden. Einer davon weist oben einen Frauenkopf auf, ein anderer hingegen die Gestalt Amors mit einem Löwenfell. Die Fingerringe datieren aus dem ersten Jahrhundert.

Interessant ist auch das 1893⁶ freigelegte Grab 18 (Katalog Nr. 13). Darin befanden sich zwei Bernsteinplättchen: auf dem einen ist ein Mädchenreliefkopf im Profil dargestellt, das zweite läßt auf der einen Seite das Relief eines Fisches, auf der anderen indes eingeritzte Zweige erkennen. Aus demselben Grab stammen auch eine kleine Bernsteinamphore und zwei Bernsteinmuscheln. Die Grabbeigaben werden in die zweite Hälfte des ersten und den Anfang des zweiten Jahrhunderts datiert.

Eine häufige Beigabe in diesen Gräbern sind auf eine Bronzenadel gesteckte Bernsteinperlen, Spinnrocken genannt (Katalog Nr. 9; *Abb. 3*). Sie wurden den Gräbern aus dem ersten und zweiten Jahrhundert beigegeben. Auch verschiedene geformte Nadeln sind eine häufige Grabbeigabe des Hajdiner Gräberfeldes (Katalog Nr. 17; *Abb. 5*), wie z. B. verschiedene Fingerringe (Katalog Nr. 11; *Abb. 4*), auch unbearbeitete Bernsteinstücke oder Bernsteine mit Spuren von Anfangsbearbeitung;⁷ einige davon sind im Regionalmuseum Ptuj aufbewahrt (Katalog Nr. 22; *Taf. 1: 7; Abb. 6*).⁸

Die Umgebung des III. Mithräums in Zgornji Breg ist eine der reichsten Fundstellen von Poetovio. Es wurden hier folgende Gegenstände gefunden: eine Bernsteinschachtel ohne Deckel (Katalog Nr. 22; *Taf. 1: 8*),⁹ ein Fingerring mit quer verlaufenden Rippen (Katalog Nr. 23; *Taf. 1: 11*),¹⁰ ein zweiter Fingerring mit der Darstellung eines liegenden Hundes (Katalog Nr. 24; *Taf. 1: 12; Abb. 7*)¹¹ und mehrere Bernsteinperlen (Katalog Nr. 18): walzenförmige (*Taf. 1: 1*), flache (*Taf. 1: 2*) und faßförmige (*Taf. 1: 3*).

Eines der reichsten Gräber mit Bernsteinbeigaben wurde 1973 in Zgornja Hajdina gefunden (Katalog Nr. 33; *Abb. 8*).¹² Neben den üblichen Gegenständen, die man dem Verstorbenen beilegte, wurden auch reliefverzierte Bernsteinfingerringe hineingelegt. Das Motiv eines Frauenkopfes kommt in den Gräbern Poetovios mehrmals vor, wie auch das Motiv eines liegenden Hundes (*Taf. 2: 3; Abb. 10*) und gerippte Fingerringe (*Taf. 2: 2; Abb. 9*). In dieses Grab wurden auch zwei Plättchen hineingelegt, das erste ist ein Anhänger mit eingraviertem Ornament (*Taf. 2: 7; Abb. 11*) und das zweite stellt das Relief einer liegenden Hündin mit zwei Jungen dar. Häufige Beigaben sind auch Bernsteinmuscheln (*Taf. 2: 4*), -spinnrocken (*Taf. 2: 8*) und -perlen (*Taf. 2: 5*). Die Besonderheit dieses Grabes sind drei Spielwürfel mit ein-

gravierten Punkten. Die Bernsteinschachtel mit Deckel ist mit einer Pflanzenflechte verziert (*Abb. 12*). Die Schachtel trägt in der Mitte der Rückseite einen Medusakopf. In der Mitte der Schachtel befindet sich ein kleiner Pfeiler. Man brauchte die Schachtel wahrscheinlich zum Aufbewahren von Fingerringen. Dem Verstorbenen wurde auch ein Bernsteinfläschchen beigelegt - eine Gewürzbüchse mit zwei Griffen, einem Zapfen und Sockel (*Taf. 2: 9*). Auf der Vorderseite ist das Fläschchen mit einem Blatt umwickelt. Diese Grabeinheit stammt aus dem 2. bis 3. Jahrhundert.

Ein zweites, ebenso reiches Grab wurde 1977 beim Bau des Feuerwehrhauses (slow. Gasilski dom) gefunden (Katalog Nr. 37).¹³ Im Grab gab es vier reliefverzierte Bernsteinfingerringe, auf denen folgendes dargestellt war: Amor mit Flügeln (*Taf. 2: 10; Abb. 14*), ein liegender Hund (*Taf. 2: 11*), ein Frauenkopf (*Taf. 2: 12; Abb. 15*) sowie Amor und Psyche (*Taf. 2: 15; Abb. 16*). Im Grab wurden auch glatte Bernsteinfingerringe (*Taf. 2: 13; Abb. 17*) und ein Fingerring mit runden Verdickungen gefunden (*Taf. 2: 14; Abb. 18*), ferner zwei Bernsteinspinnrocken (*Taf. 2: 16, 17*) und ein mit Einschnitten gestaltetes Bernsteinstück (*Taf. 2: 18*). Dieses Grab datiert aus dem ersten oder zweiten Jahrhundert.

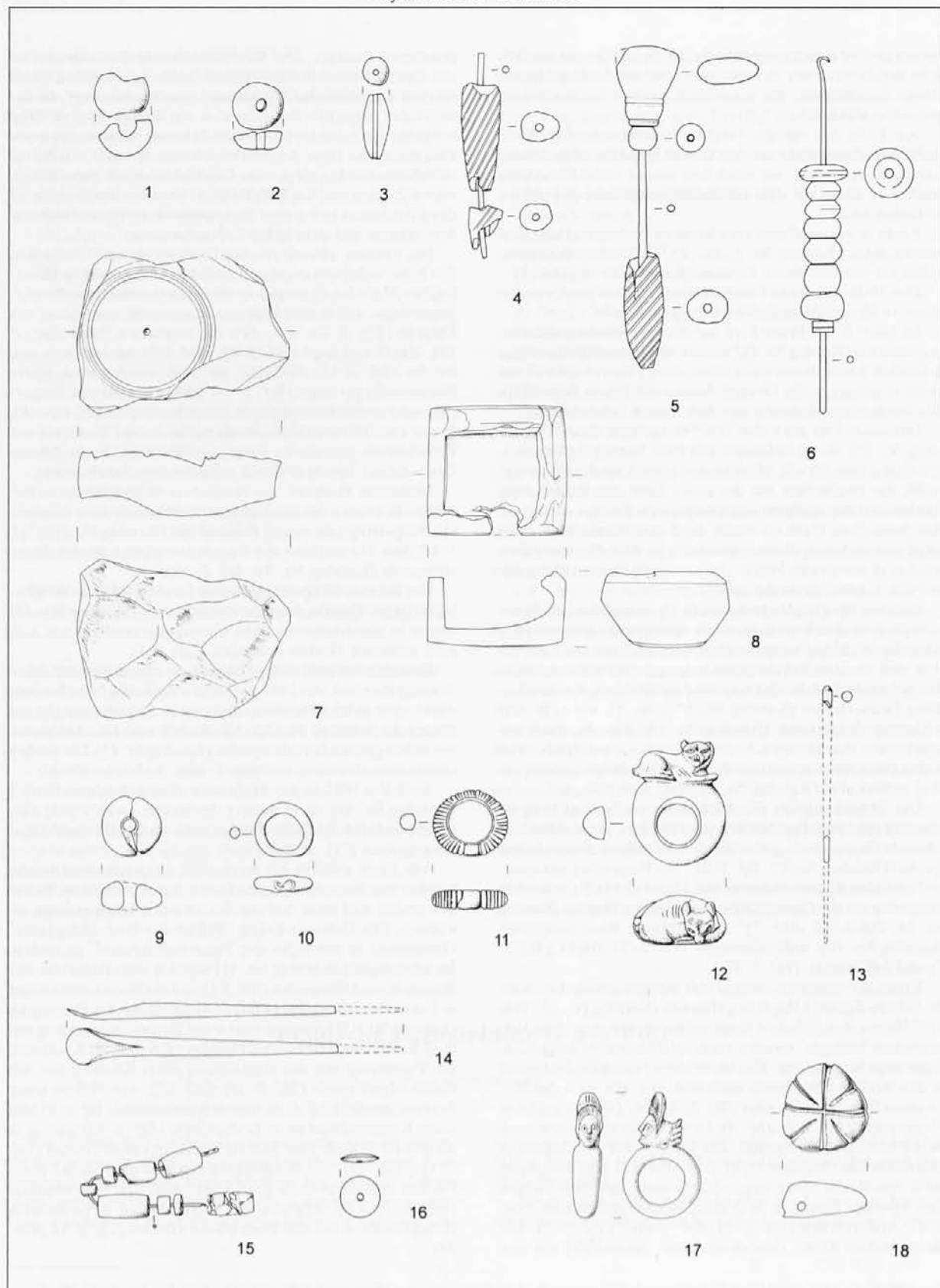
Mehreren Gräbern des römischen Gräberfeldes in Rabelja vas wurden Bernsteingegenstände beigegeben, darunter ein Fingerring mit einem Frauenkopf (Katalog Nr. 35; *Taf. 1: 17; Abb. 13*) und eine mit Einschnitten geschmückte Bernsteinperle (Katalog Nr. 36; *Taf. 1: 18*).¹⁴

Der Bernsteinfingerring aus dem Gräberfeld beim Schülerheim (slow. Dijaški dom) in Rabelja vas (Katalog Nr. 38) wurde in unmittelbarer Nähe eines ausgebauten, mit Ziegeln gebauten Grabes gefunden (*Taf. 3: 1*).

Bernstein war eine häufige Beigabe auch im nahen römischen Brandgräberfeld, das 1981 entdeckt wurde. Hier wurden entdeckt: eine reiche Halskette mit einem Reliefanhänger aus Bernstein (Katalog Nr. 39; *Taf. 3: 3*)¹⁵ und eine Halskette mit sieben großen Bernsteinperlen (Katalog Nr. 43). Die beiden Halsketten stammen aus dem 2. bzw. 3. Jahrhundert.

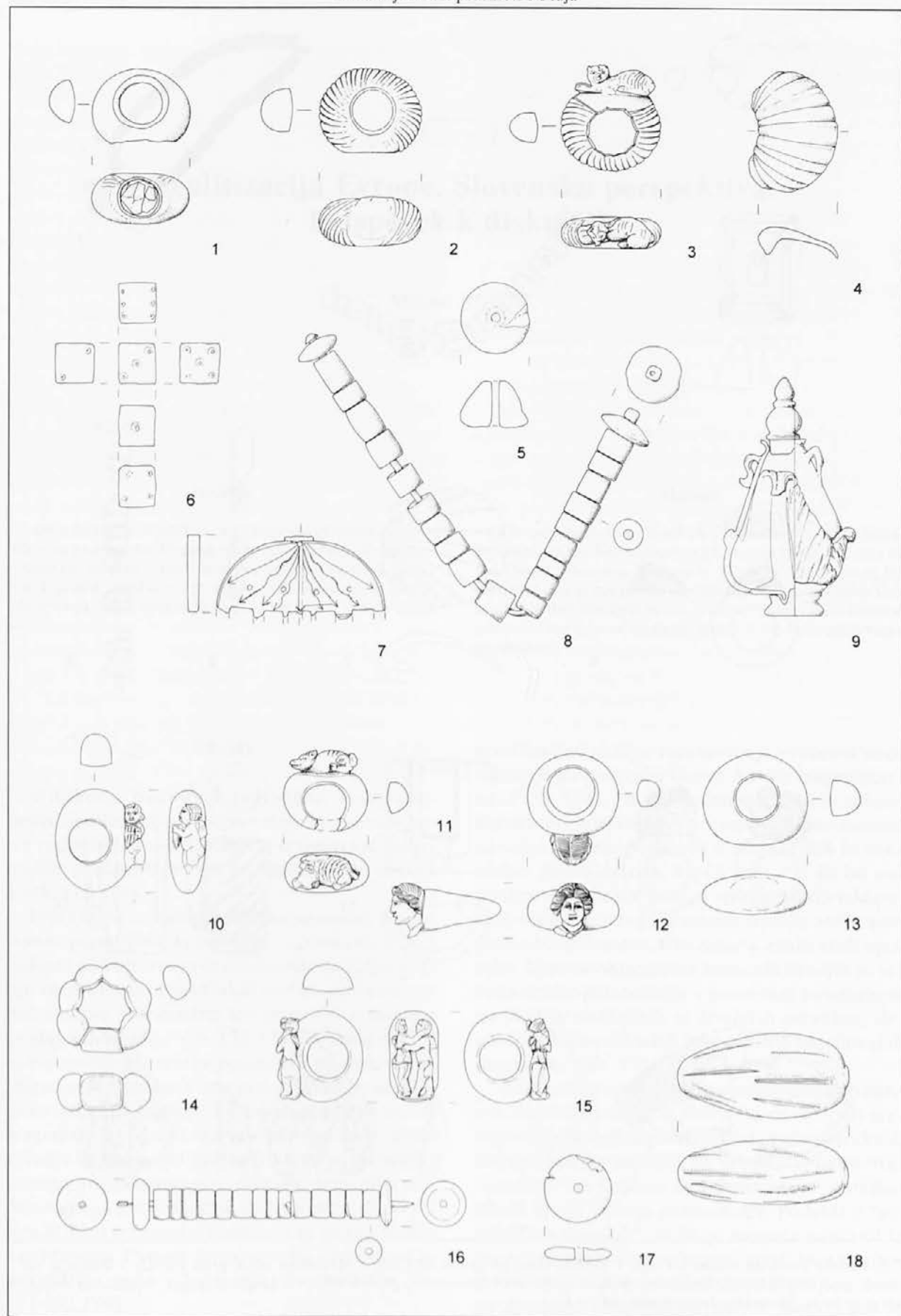
Auch das 1982 in der Mežanova ulica gefundene Grab 1 (Katalog Nr. 40) ist so datiert. In diesem Grab wurde zwischen den Gold- und Silberfunden auch ein Bernsteinanhänger ausgegraben (*Taf. 3: 2*).¹⁶

Am Ende möchte ich noch zwei ausgesprochen reiche Gräber mit Bernsteingegenständen aus der zweiten Hälfte des ersten und dem Anfang des zweiten Jahrhunderts erwähnen. Die Gräber wurden 1988 an der Umleitung (slow. Obvoznica) in der Nähe des Feuerwehrhauses¹⁷ gefunden. Im Skelettgrab (Katalog Nr. 41) wurden eine Halskette aus Bernstein- und Glasperlen (*Taf. 3: 5*) und ein Bernsteinanhänger in Form einer Schachtel (*Taf. 3: 4*) entdeckt. Im Brandgrab (Katalog Nr. 42) kommen wieder ein Bernsteinfingerring mit dem Relief eines liegenden Hundes (*Taf. 3: 6; Abb. 19*) und ein Fingerring mit der Darstellung eines Knaben, der mit einem Hund spielt (*Taf. 3: 10; Abb. 20*), vor. Neben einer Bernsteinnadel (*Taf. 3: 8*), einem Spinnrocken (*Taf. 3: 9*) und einer Kosmetikbüchse in Köcherform (*Taf. 3: 12*) gab es in diesem Grab noch eine Toilettenschachtel ohne Deckel (*Taf. 3: 11; Abb. 21*), ein Bernsteintablett mit dem Relief eines Fisches und einer Gans (*Taf. 3: 13; Abb. 22*), eine Muschel (*Taf. 3: 7; Abb. 23*) und ein durch Hitze deformiertes Glasfläschchen mit den Porträts der Genien (*Taf. 3: 14; Abb. 24*).

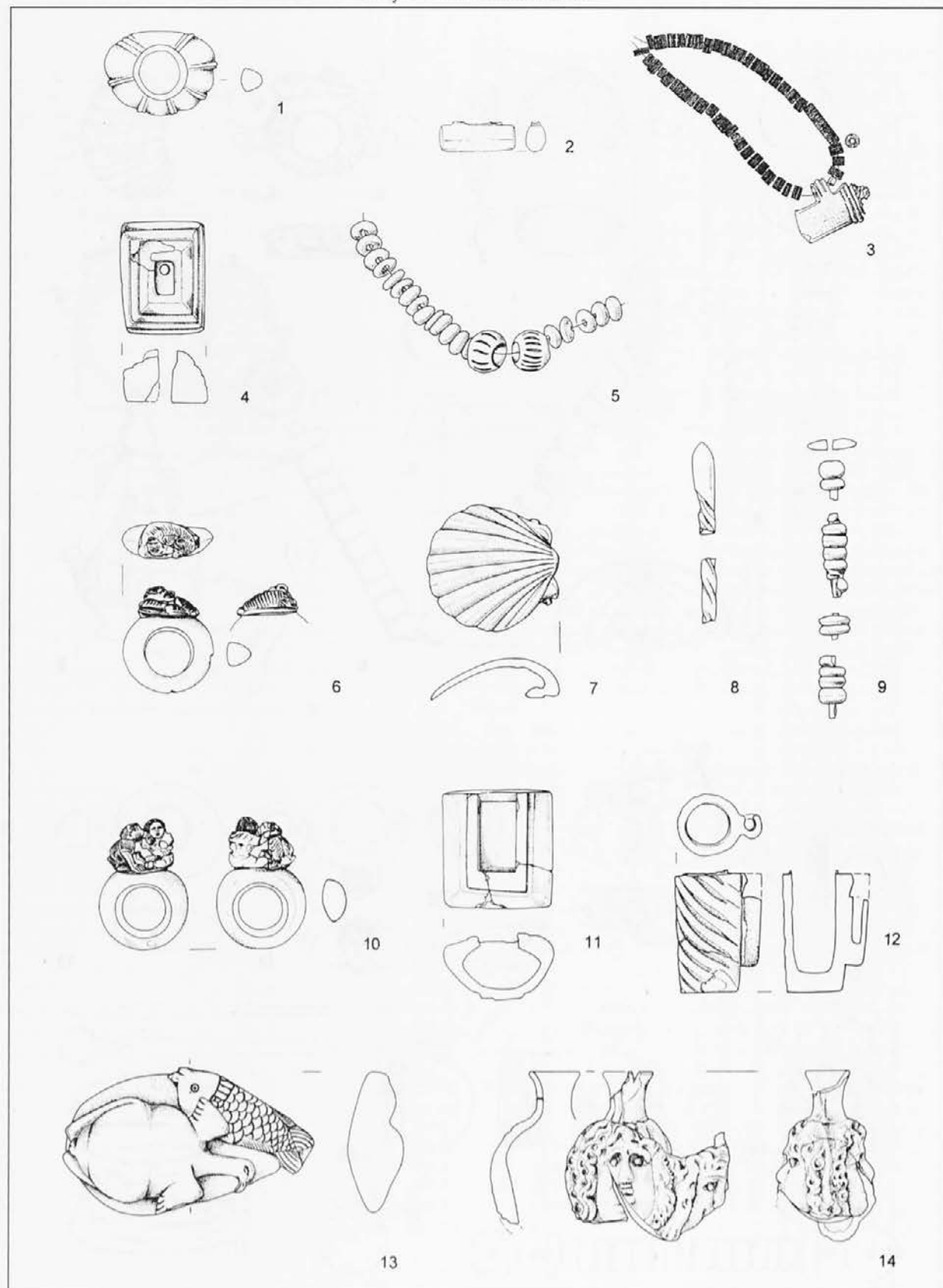
T. 1: Rimske jantarne najdbe s Ptuj. 1-3,7,8,10-12 Ptuj; 4-6 Zgornji Breg, parc. 290/1/1903, prostor 14 pri stavbi A, grob; 9 Zgornji Breg, parc. 290/1908-1909; 13 Ljutomerska cesta, grob 1/1962; 14 Naselje bratov Reš, grob 1/1966; 15,16 Spodnji Breg, parc. 318/3, grob 1/1967; 17 Rabelčja vas, parc. 200, grob 210/1978; 18 Rabelčja vas, parc. 200. - 4,5,15 jantar in bron, 6 jantar, gagat in bron, drugo jantar. M. = 1:2.

Taf. 1: Römische Bernsteinfunde aus Ptuj. 1-3,7,8,10-12 Ptuj; 4-6 Zgornji Breg, Parz. 290/1/1903, Raum 14 bei Gebäude A, Grab; 9 Zgornji Breg, Parz. 290/1908-1909; 13 Ljutomerska cesta, Grab 1/1962; 14 Naselje bratov Reš, Grab 1/1966; 15,16 Spodnji Breg, Parz. 318/3, Grab 1/1967; 17 Rabelčja vas, Parz. 200, Grab 210/1978; 18 Rabelčja vas, Parz. 200. - 4,5,15 Bernstein und Bronze, 6 Bernstein, Gagat und Bronze, das Übrige Bernstein. M. = 1:2.

T. 2: Rimske jantarne najdbe s Ptuja. 1-9 Zgornja Hajdina, grob 24/1973; 10-18 Gasilski dom, grob 5/1977. - 1 jantar, steklo in kovina, 8,16 jantar in bron, drugo jantar. M. = 1:2.

Taf. 2: Römische Bernsteinfunde aus Ptuj. 1-9 Zgornja Hajdina, Grab 24/1973; 10-18 Gasilski dom, Grab 5/1977. - 1 Bernstein, Glas und Metall, 8,16 Bernstein und Bronze, das Übrige Bernstein. M. = 1:2.

Taf. 3: Rimske jantarne najdbe s Ptuja. 1 Dijaški dom, ob grobu 28/1981; 2 Mežanova ulica, grob 1/1982; 3 Rabelčja vas - zahod, grob 29/1981; 4,5 Obvoznica, grob IV/1988; 6-14 Obvoznica, grob 7/1988. - 3 jantar in gagat, 5 jantar in steklo, 9 jantar in bron, 14 steklo, drugo jantar. M. = 1:2.

Taf. 3: Römische Bernsteinfunde aus Ptuj. 1 Dijaški dom, neben dem Grab 28/1981; 2 Mežanova ulica, Grab 1/1982; 3 Rabelčja vas - zahod, Grab 29/1981; 4,5 Obvoznica, Grab IV/1988; 6-14 Obvoznica, Grab 7/1988. - 3 Bernstein und Gagat, 5 Bernstein und Glas, 9 Bernstein und Bronze, 14 Glas, das Übrige Bernstein. M. = 1:2.

Neolitizacija Evrope. Slovenska perspektiva. Prispevek k diskusiji

Mihael BUDJA

Izvilleček

Avtor analizira Veluščekovo kritiko pojasnitve procesa neolitizacije na območju Dinarskega krasi Slovenije. Kritiko interpretativnih nastavkov zavrne in ugotovi, da kljub kritičnim zapisom podatkov o procesu neolitizacije na področju Dinarskega krasi Slovenije ni prav nič manj, le bolj očitni so.

Abstract

The author analyses Velušček's critical views on the interpretation of the Neolithisation process in the Karst area of the Dinaric Slovenia. He rejects Velušček's criticism of his interpretative propositions as unfounded, and concludes that in spite of the existing criticism evidence on the Neolithisation process is not scarcer, on the contrary, it has been made more prominent.

UVOD

V diskusijo o slovenski perspektivi študija procesov neolitizacije Evrope vstopamo zaradi petih razlogov. Prva dva sem kot interpretativni izhodišči predstavil že v eni prejšnjih razprav (Budja 1993, 173-174).

Prvi razlog se namreč nanaša na oceno, da periodna paradigma, ki vsebuje "... podmeno o kronološkem, kulturnem in prostorskem izključevanju mezolitskih in neolitskih vsebin, pri čemer so bile slednje prepoznane le s pomočjo lončenine in glajenih orodij." (ib. 173-174), ni nastavek, ki bi omogočal relevantne pojasnitve procesov neolitizacije. V premislek smo ponudili moderne multidisciplinarne pristope k študiju prazgodovinskih gospodarstev, upošteva model prehoda na kmetovanje in koncepta poljedelske meje ter selektivnega prevzemanja posameznih elementov pridelovalnega gospodarstva. Zapisali smo, da so pri tem ključni regionalni konteksti in da je z vidika neolitizacije Evrope dogajanje na območju Caput Adriaee vpeto v dogajanje v Sredozemlju (ib. 171-172, 174).

Drugi razlog je vezan na neprijazne okoliščine arheoloških raziskav. Opozorili smo, da bo "...

predstavitev našega razumevanja procesov neolitizacije na področju Caput Adriaee fragmentarna..." (ib. 174). Zaradi nesistematičnih in nekonistentnih raziskovalnih pristopov imamo namreč na voljo le malo podatkov o mezolitskih in neolitskih gospodarstvih. Upali smo, "... da bo naš poskus aktualiziral pomen stratigrafskih izkopavanj, tehnik mokrega in suhega sejanja, analiz gospodarskih prostorov, C14 datacij, analiz sledi uporabe, ki so se ohranile na kamenih orodjih in seveda analiz paleookolja s posebnim poudarkom na študiju rastlinskih in živalskih ostankov, deponiranih v mezolitskih in neolitskih naselbinskih depozitih." (ib. 174).

Tretji razlog se navezuje na nespregljivo dejstvo, da je Dinarski kras Slovenije eno najbolj prekopanih arheoloških področij. Toda, noben spodmol, nobeno jamsko najdišče pa ni bilo izkopano stratigrafsko. Na voljo ni C14 datumov, ne sistematičnih študij razvoja paleookolja. Podatki o "artefaktnih skupkih", ki jih je mogoče navezati le na mersko določene izkopne plasti in na retrogradno pojasnjene profile izkopnih polj, so mnogo premalo. Površinski pregledi okolice jam in spodmolov niso bili opravljeni. Zaradi nesistematičnih raziskovalnih pristopov in arbitrarnih iz-

kopavanj so v arheoloških palimpsestih dokončno izbrisani podatki o kulturnih in naravnih procesih. Žal smo izgubili možnost študija mezolitskih in zgodnjeneolitskih zapisov tudi v ključnih najdiščih, kjer je sicer dokumentirana celovita poznopleistocenska in holocenska stratigrafska sekvenca.

Četrty razlog povezujemo z relevantnostjo teme - neolitizacijo Evrope, ali drugače, s prehodom na kmetovanje. Z njeno pomočjo želimo oblikovati multidisciplinarni raziskovalni pristop tudi v slovenskih prazgodovinskih študijah. Tě mora jo prestopiti kataloški deskriptivizem, poseči po modernih konceptih in analitskih postopkih ter se vključiti v živahne evropske prazgodovinske raziskovalne tokove. Ker se želimo izogniti ponovnemu nerazumevanju, še enkrat ponujamo v presoji nekaj osnovnih in lahko dostopnih primerov (*Hunters in Transition. New Direction in Archaeology*, 1985; *The Neolithisation of the Alpine Region*, Monografie di "Natura Bresciana" 13, 1990; *Transitions to Agriculture in Prehistory*, Monographs in World Archaeology 4, 1992; *Archäologische Informationen* 16/1,2, 1993; Neolitske študije, *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 22, 1995).

Peti razlog. Pri njegovi predstavitvi si bomo pomagali z analizo poznomezolitskih in zgodnjeneolitskih arheoloških vsebin v Crvenih stijenah. Najdišče smo v že citiranem delu zaradi njegovega izjemnega interpretativnega pomena večkrat omenjali (ib. 163-164, 177-178). Tokrat predstavljamo izključljivost arheoloških interpretacij. Vsebinska je poučna tudi zato, ker so pri izkopavanjih sodelovali slovenski raziskovalci. Prvi del je težko, morda celo nemogoče dokumentirati. Temelji namreč na ustnih informacijah dr. Mitje Brodarja o nezanesljivem razmejevanju pleistocenskih in holocenskih plasti ter nejasnih holocenskih stratigrafskih superpozicijah. Drugi del govori o domestikatih v poznomezolitskih plasteh in njihovi stratigrafski superpoziciji z zgodnjeneolitsko plastjo z *impresso-cardium* keramiko. Pri tem sta nam na voljo dve pojasnitvi. Po prvi so bile v mezolitski IV in zgodnjeneolitski III plasti odkrite le kosti divjih živali. Gospodarstvo naj bi temeljilo predvsem na lovu. Gospodarske strategije naj se ne bi spreminjale (Benac 1975, 127). Po drugi so v mezolitskih in neolitskih plasteh odkrili kosti udomačenega kratkorogega goveda in balkanske koze (Malez 1975, 159-160). Pri tem velja opozoriti še na kostne ostanke ovce in domnevno udomačene svinje že v mezolitskih plasteh (Rakovec 1958, 69; Basler 1983, 41). Podatki o udomačenih živalih so nam torej na voljo. Vprašanje je le, ali res v mezolitskih kontekstih. Morda lahko arheološki

ki zapis v plasti V in IV interpretiramo kot fazo dosegljivosti (Zvelebil 1990, 10-13; 1994, 109-120, 130-139). Podatek, da v teh plasteh ni bilo lončnine, ne pomaga kaj dosti. Nemočni smo tudi ob dejstvu, da C14 datumov ni na voljo in kronološko koreliranje s poznomezolitskimi ali zgodnjeneolitskimi zapisi na Peloponezu, Balkanu in jadranski obali zato ni mogoče.

In sedaj k bistvu petega razloga. Primerljiva stratigrafska sekvenca in podoben arheološki palimpsest sta bila odkrita tudi na slovenskem Dinarskem Krasu v Podmolu pri Kastelcu. Dosegljivi niz podatkov je zelo dragocen. Na podatek o domestikatih v predneolitskem kontekstu (plast 13) se namreč veže nespregljivo dejstvo o pašništvu in zgodnjem antropogenem vplivu na gozdno vegetacijo (Turk et al. 1993, 70-71; Velušček 1995, 330, 336; Culiberg 1995, 205, 207). Toda tudi na tem najdišču ostajamo brez C14 datumov in podatkovna baza je v tem delu primerljiva s podatkovno bazo Crvenih stijen, izkopanih leta 1955 in 1956! V našem delu smo opozorili še na Stenašco in Malo Triglavco, najdišči s podobnima stratigrafskima sekvencama in arheološkima vsebinama nedaleč proč na Tržaškem in Divaškem krasu (Budja 1993, 178, 190). V kontekstu podatkov iz Istre smo dostopne arheološke vire iz Podmola pri Kastelcu in Stenašce uporabili pri oceni relevantnosti modela neolitizacije, temelječega na ideji sekundarnih centrov neolitizacije in predpostavki o postopnem širjenju t. i. neolitskega paketa iz južne Dalmacije na podočje Caput Adriae. Kljub fragmentarnim podatkom smo ugotovili, da ideja o Tržaškem Krasu kot "pribežališču lovcev" in teza o regionalni vlaški skupini, s katero naj bi se to področje neolitiziralo šele v srednjem neolitiku, nista realni (ib. 167, 176-177, 183, 188-189). Podobno velja tudi za hipotezo o tisočletje dolgem zamiku med pojavom pridelovalnega gospodarstva na južnem in severnem delu vzhodno jadranske obale (ib. 176-178, 188-190). Žal se interpretativnih vrednosti podatkov iz zgodnjeholocenskih plasti v Podmolu pri Kastelcu izkopavalca nista zavedala.

INTERPRETATIVNO OZADJE DISKUSIJE IN KRITIKA VIROV

Čeprav je Velušček začel s kritiko pojasnitev procesov neolitizacije in prehoda na kmetovanje na področju kraške Dinarske Slovenije, ni prepoznal interpretativnega pomena podatkov iz Podmola pri Kastelcu. Za resno kritiko pa je poleg tega potrebno tudi poznavanje in razumevanje in-

terpretativnih modelov in analitskih pristopov.

Velušček kritiko "Slovenskega vidika procesov neolitizacije Evrope" začneja z interpretativnim nastavkom, ki ga zameji s tradicionalnim arheološkim opisom sedimentov in njihovim arbitrarnim primerjanjem v različnih jamah in spodmolih. Ta opis mu služi kot pripomoček pri razmejevanju pleistocena in holocena ter mezolitika in neolitika. Kljub veliki ambiciji njegove ugotovitve niso drugačne od naših. Glede na objavljene podatke in neopravljene analize je plast 13 v Podmolu pri Kastelcu mogoče interpretirati kot "pleistocensko ali holocensko, vsekakor pa predneolitsko" (Velušček 1995, 328,334; Budja 1993, 177,189). Nespremenjeno ostaja tudi dejstvo, da je po mnenju izkopavalcev pleistocenske in holocenske plasti mogoče razmejiti s pomočjo lončenine, kajti "... glede na to, da je bila keramika v skoraj vseh plasteh, razen v zadnjih dveh (12 in 13), lahko vse druge plasti pripišemo holocenu." (Turk et al. 1993, 50)! Resna diskusija bo mogoča šele potem, ko bodo opravljene sistematčne sedimentološke in pedološke analize ter analize procesov oblikovanja paleotal, povezane s prepoznavanjem naravnih in antropogenih procesov, ki so povzročali obsežna odlaganja in nalaganja plasti v jamah in spodmolih kraške Dinarske Slovenije. Pri tem seveda ne smemo spregledati očitnih sprememb naravnega okolja v borealu in atlantiku, ki so se dogajale v regiji in blizu nje (Boschian, Montagnari-Kokelj 1984, 40-50; Shackleton, Van Andel 1985, 7-20; Marocco 1989, 87-110; 1991, 1-26; Cremaschi 1990, 71-89).

Drugi nastavek se navezuje na Müllerjevo tipološko razvojno shemo vzhodnojadranskega zgodnjega neolitika, prisotnost impresso keramike v jamskih depozitih na Tržaškem Krasu in na koreliranje metličaste in impresso ornamentike (Velušček 1995, 328-330,334-336). Müllerjevih argumentov ne bomo ponavljali (Müller 1991, 317,327; 1994, 117,119,126-127,143; Budja 1993, 178,190). Dodali jim bomo še podatek o jamskem najdišču Spila, v katerem je bila v najstarejši zgodnjeneolitski plasti 7 (faza Ia) odkrita keramika, okrašena v impresso, impresso cardium in metličasti tehniki (Marković 1985, 21, t.1,2). Veluščkovi "upravičeni razlogi" proti povezovanju metličaste okrašene keramike z impresso kulturo, so torej neupravičeni. Neupravičen je tudi dvom o razprostranjenosti impresso cardium keramike na Tržaškem Krasu. Na voljo so nam namreč preverjeni podatki o najdišču Pejca v Lašci, Pečina na Leskovcu in Pečina pod Muzarji (Müller 1994,141-142,310-311). Pri tipoloških in kulturno-razvojnih analizah je Velušček žal spregledal še eno pomembno

podrobnost - diskusijo o najstarejši neolitski fazi s keramiko na vzhodni jadranski obali. Po Parzingerju to ni faza z impresso ali impresso cardium keramiko, ampak, podobno kot na Vzhodnem in Južnem Balkanu, Peloponezu in Anatoliji, monohromno keramiko (Parzinger 1993, 53,77-79; Müller 1988, 219-235; 1991, 338; 1994, 124-127; Budja 1993, 167,182). Spregledal je tudi podatek, da je bila v Stenašci skupaj z geometričnimi orodji (pozni castelnovijski kontekst) depoinirana neokrašena (monohromna) keramika (Biagi et al. 1993, 48,61; Budja 1993, 178,190). Popolnoma zgrešena pa je njegova ocena: "Glede na radiokarbonske datacije je keramika iz plasti 3a Stenašce mlajša od impresso keramike, "najdene" v Pejci v Lašci" (Velušček 1995, 329,335); nepregledljivo je namreč dejstvo, da iz Pejce v Lašci pač nimamo nobenega C14 datuma. Žal je neresno tudi sklicevanje na primerljivost C14 datuma iz Stenašce z datacijami impresso A stopnje, ki jih objavlja Müller (Velušček 1995, 329,335). Velušček je očitno spregledal, da je Müller C14 datume kalibriral na 1 σ ali 1. velikost standardne deviacije, ki zagotavlja le 68,2% statistične verjetnosti srednjih vrednosti objavljenih datumov. Če k temu dodamo še koledarske razmike objavljenih datumov, se C14 datum iz Stenašce prekriva z datumi omenjene zgodnjeneolitske stopnje (Müller 1994, 346-352). O uporabni (ne)vrednosti modela neolitizacije vzhodnojadranske obale, ki temelji na zaporedju C14 datumov, smo že govorili (Budja 1993, 176-177,188-189).

Tretji nastavek se nanaša na domestikate v predneolitskih kontekstih. Tu Velušček upravičeno korigira našo trditev, da so bile v predneolitski plasti 13 v Spodmolu pri Kastelcu odkrite tudi kosti "na pol udomačene svinje". Te so v resnici dokumentirane šele v plasti 10 (Turk et al. 1993, 72). Za boljše razumevanje procesov udomačitve divje svinje v evropskih mezolitskih in neolitskih kontekstih pa Veluščku predlagamo pregled Beneckejeve razprave (Benecke 1993, 19-30). Še vedno pa ostaja nespremenjen podatek o kosteh drobnice, deponiranih v omenjeni predneolitski plasti (Turk et al. 1993, 72, Tab. 5,6).

Četrty nastavek je zamejen z najdbo inciziva ovce ali koze v mezolitskem kulturnem horizontu na najdišču Pod Črmukljo pri Šembijah (Velušček 1995, 331,336). Ostanki drobnice so bili v arheološkem kontekstu najdišča odkriti in dokumentirani (Pohar 1986, 16; Brodar 1992, 25). Kasneje so bili iz artefaktnega zbira na interpretativni ravni izločeni. Arbitrarna odločitev je temeljila na naslednji oceni: "Ker pri nas niti koza niti ovca v mezolitiku še nista bili udomačeni, je zob kasneje na

kakršni koli način (npr. obdelovanje zemlje) zašel globlje v tla in se pomešal s starejšimi najdbami" (Pohar 1986, 16). Podobno velja tudi za keramiko. Čeprav je bila odkrita v mezolitskem kulturnem kontekstu (Brodar 1992, 25), je bila kasneje iz njega izločena. Tudi ta odločitev je arbitrarna: "Edina kulturna plast je torej humus in globlje raziskavanje ni potrebno. V humusu so sicer vidne neke barvne spremembe, ki pa jih ne smemo razlagati kronološko, ker vemo, da je bil humus mnogokrat prekopavan. Zaradi tega tudi ne moti nekaj kosov keramike, saj je izključeno, da bi šlo za istočasne kulture. Prazgodovinsko gradišče je bilo neposredno nad našim najdiščem na platoju nad skalno steno. Pojav keramike torej ne preseneča, z mnogo starejšimi mezolitskimi najdbami pa se je pomešala pri obdelovanju." (Brodar 1992, 25). Veluščku svetujemo, da namesto opletanja z gojenjem "...zeljnih sadik, ki so jih pozneje presajali na njive..." (Velušček 1995, 331,336), preveri trditev o primerljivosti neobjavljenih keramičnih fragmentov z železnodobno lončenino. Postopki določanja tehnoloških tipov so mu na voljo.

Peti nastavek ali "rožene kopače sekirastih oblik" iz Male Triglavce. Očitek, da Budja navaja paralele, ne da bi citiral literaturo (Velušček 1995, 331,337), je neresničen. Na voljo sta citata in opomba (Budja 1993, 178,190), v kateri smo navedli paralele tudi za druge koščene artefakte. Pri tem smo opozorili na pomen povezav z mezolitskim

kompleksom Riparo Gaban v Severni Italiji. V presojo smo ponudili možnost, da "... so se tudi na področju Caput Adriae razvile t. i. kompleksne mezolitske skupnosti, ki so vzpostavljale kontakte na dolge razdalje in selektivno (prestižno) prevzemale elemente pridelovalnega gospodarstva." (Budja 1993, 178, op. 14). Pri objavi četrte kopače se je Veluščku zapisala še ena nedoslednost: "V primerjavi z doslej neobjavljenim kosom se zdi, da so trije kosi le polizdelki, čeprav je to izključeno." (Velušček 1995, 332,337).

Šesti nastavek in Breg pri Škofljici. Tudi namig o Budjevi manipulaciji z "...datacijo oglja iz plasti 3a Brega pri Škofljici..." (Velušček 1995, 332,337) ni resničen. V tekstu namreč opozarjamo na težave, ki jih pozročajo nedosledne objave C14 datuma z Brega pri Škofljici. V obtoku so namreč preveč različne koledarske vrednosti datuma, nekatere celo brez oznak štetja, druge z napačnimi oznakami, da bi ga lahko jemali resno (Budja 1993, 175,187, op.8). Objave različnih koledarskih vrednosti istega vzorca predstavljamo še enkrat: 6830 ± 150 (Pohar 1984, 19); 4880 ± 150 BC (Frelj 1986, 32); 4880 ± 150 BC in 6830 ± 150 BP (Josipovič 1992, 38); 5650-5390 (5535) BC in 6630 ± 150 BP (Müller 1991, 355; 1994, 351).

Na koncu lahko ugotovimo, da kljub kritičnim zapisom podatkov o procesu neolitizacije na področju kraške Dinarske Slovenije ni prav nič manj, le bolj očitni so!

BASLER, Đ. 1983, Paleolitske kulture u Jadranskoj regiji Jugoslavije. - *Glas. Zem. muz.* 38, 1-52.
 BENAC, A. 1975, Mladi praistorijski periodi u Crvenoj stijeni. - V: *Crvena stijena. Zbornik radova*, 121-146, Nikšić.
 BENECKE, N. 1993, Tierdomestikationen in Europa in vor- und frühgeschichtlicher Zeit - Neue Daten zu einem alten Thema. - *Ber. Röm. Germ. Komm.* 74, 5-47.
 BIAGI, P. et al. 1993, The Late Mesolithic and Early Neolithic Settlement of Northern Italy: Recent Consideration. - *Por. raz. pal. neol. eneol. Slov.* 21, 45-68.
 BOSCHIAN, G. in M. MONTAGNARI KOKELJ 1984, Siti mesolitici del Carso triestino: dati preliminari di analisi del territorio. - V: *Preistoria del Caput Adriae. Atti del Convegno Internazionale, Trieste 19-20 novembre 1983*, 40-50, Udine.
 BRODAR, M. 1992, Mezolitsko najdišče Pod Črmukljo pri Šembijah. - *Arh. vest.* 43, 23-30.
 BUDJA, M. 1993, Neolitizacija Evrope. Slovenska perspektiva. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 21, 163-193.
 CREMASCHI, M. 1990, Pedogenesi medio olocenica ed uso dei suoli durante il Neolitico in Italia settentrionale. - V: *The Neolithisation of the Alpine Region*, Monografie die "Natura Bresciana" 13, 71-90.
 CULIBERG, M. 1995, Dezertifikacija in reforestacija slovenskega Krasa. - *Por. raz. pal. neol. eneol. Slov.* 22, 201-218.

FRELIH, M. 1986, Breg pri Škofljici - mezolitsko najdišče na Ljubljanskem barju. - *Por. raz. pal. neol. eneol. Slov.* 14, 21-58.
 JOSIPOVIČ, D. 1992, *Mezolitik v Sloveniji*. Magistrska naloga, Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete v Ljubljani.
 MALEZ, M. 1975, Kvartarna fauna Crvene stijene. - V: *Crvena stijena. Zbornik radova*, 147-169, Nikšić.
 MARKOVIČ, Č. 1985, *Neolit Crne Gore*. - Centar za arheološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu 5.
 MAROCCO, R. 1989, Lineamenti geomorfologici della costa e dei fondali del Golfo di Trieste e considerazioni sulla loro evoluzione tardo-quaternaria. - *Int. J. Speleol.* 18/3-4, 87-110.
 MAROCCO, R. 1991, *Evoluzione tardopleistocenica - olocenica della costa del Golfo di Trieste*. - Il Quaternario 4.
 MÜLLER, J. 1988, Škarin Samograd - eine frühneolithische Station mit monochromer Ware und Impresso-Keramik an der Ostadria. - *Arch. Korbl.* 18, 215-239.
 MÜLLER, J. 1991, Die ostadriatische Impresso-Kultur: zeitliche Gliederung und kulturelle Einbindung. - *Germania* 69/2, 311-358.
 MÜLLER, J. 1994, *Das ostadriatische Frühneolithikum. Die Impresso-Kultur und die Neolithisierung des Adriaraumes*. - Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 9.
 PARZINGER, H. 1993, *Studien zur Chronologie und Kulturgeschichte der Jungstein-, Kupfer- und Frühbronzezeit zwischen Karpaten und Mittlerem Taurus*. - Röm. Germ. Forsch. 52.

- POHAR, V. 1984, Favniški ostanki mezolitske postaje na prostem Breg - Škofljica pri Ljubljani. - *Por. raz. pal. neol. eneol. Slov.* 12, 7-28.
- POHAR, V. 1986, Kostni ostanki iz mezolitskega najdišča Pod Črnučko pri Šempetru (Ilirska Bistrica). - *Por. raz. pal. neol. eneol. Slov.* 14, 11-20.
- RAKOVEC, I. 1985, Pleistocenski sisavci u pripečku Crvena stijena kod Petrovića u Crnoj Gori. - *Glas. Zem. muz.* 13, 65-72.
- SHACKLETON, J. C. in T. H. VAN ANDEL 1985, Late Palaeolithic and Mesolithic Coastlines of the western Mediterranean. - *Cahiers ligures de préhistoire et de protohistoire* 2, 7-20.
- TURK, I. et al. 1993, Podmol pri Kastelcu - novo večplastno arheološko najdišče na Krasu, Slovenija. - *Arh. vest.* 44, 45-96.
- VELUŠČEK, A. 1995, Proces neolitizacije kot prehod h kmetovanju, prepoznan v mezolitskih kontekstih kraške Dinarske Slovenije? - *Arh. vest.* 46, 327-337.
- ZVELEBIL, M. 1990, Mesolithic preludes and neolithic revolution. - V: *Hunters in transition*, 5-15.
- ZVELEBIL, M. 1994, Neolithization in Eastern Europe: A View from the Frontier. - *Por. raz. pal. neol. eneol. Slov.* 22, 107-152.

Neolithisation of Europe. The Slovene Aspect. Contribution to the Discussion

Translation

INTRODUCTION

There are five basic points I would like to make in my contribution to the discussion on the Slovene aspect of studying the Neolithisation processes in Europe. Two of them were extensively dealt with as interpretative propositions in my original study (Budja 1993, 173-174).

The first point is my statement that the chronological paradigm dwells on the following assumptions (a) "the chronological, cultural, and spacial exclusion of Mesolithic and Neolithic contexts" and (b) "The Neolithic ones could only be identified on the basis of pottery items and polished tools" (O.c. 173-174, 187). In my study this idea was backed with modern multidisciplinary approaches to studying of prehistoric economies, taking into account the model of transition to agriculture, as well as the concept of the agricultural frontier, and selective adoption of individual elements of food production economies. It was also stressed that regional contexts were of key importance, and from the point of view of Neolithisation of Europe, the Caput Adriae area was linked with changes in the Mediterranean (O.c. 171-172, 174).

The second point is related to the unfavourable conditions of archaeological research. I noted that "the presentation of our understanding of the Neolithisation processes in the Caput Adriae area will only be fragmentary" (O.c. 174). Due to unsystematic and inconsistent approaches the evidence for Mesolithic and Neolithic economies is scarce. I hoped "that this attempt will renew interest in the role of stratigraphic excavations, flotation techniques, the analyses of site catchments, 14C dates, the analyses of traces of wear preserved on stone tools, and naturally the analyses of the paleoenvironment, with a special emphasis on the studies of plant and animal remains intrusive in Mesolithic and Neolithic settlement deposits." (O.c. 174).

The third point concerns the fact that Slovene Dinaric Karst is one of the most excavated archaeological areas. However, not a single rock shelter or cave site was excavated stratigraphically. There are neither 14C dates available, nor systematic studies of the development of the paleoenvironment. The data on "artefact assemblages" which can only be correlated with metrically determined excavated horizons, and with a hindsight interpretation of the profiles of excavated areas, do not suffice. Surface examinations of areas surrounding rock shelters and caves have not been performed. Because of unsystematic research and arbitrary excavations, the evidence about cultural and natural processes of deposition have

been ultimately erased from archaeological palimpsests. The possibility to study Mesolithic and early Neolithic records in key sites which otherwise would have offered complete late Pleistocene and Holocene stratigraphic sequences, thus no longer exists.

The fourth point is related to the topic itself: the Neolithisation of Europe, i.e. the transition to farming. It offers an opportunity in the sphere of Slovene prehistoric studies to establish a multidisciplinary approach. Descriptive cataloguing should be replaced by modern concepts and analytical procedures, thus making Slovene archaeology a part of contemporary trends in European prehistoric research. In order to avoid further misunderstanding of the problem, the following list of studies can additionally highlight the problem: *Hunters in Transition. New Direction in Archaeology*, 1985; *The neolithisation of the Alpine Region*, Monografie di Natura Bresciana 13, 1990; *Transition to Agriculture in Prehistory*, Monographs in World Archaeology 4, 1992; *Archäologische Informationen* 16/1, 2, 1993; Neolitške študije, *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 22, 1995.

The fifth point focusses on the analysis of late Mesolithic and early Neolithic archaeological contexts in Crvena stijena. Due to its major interpretative potential, the site was mentioned several times in my study (O.c. 163-164, 177-178). In here, I use it as an illustration of how archaeological interpretations exclude each other. On the one hand, according to verbal communication by Mitja Brodar, it is difficult or even impossible to document stratigraphic distinctions and stratigraphic superpositions of the Pleistocene and Holocene layers. On the other hand, there is evidence for domesticated animals in the late Mesolithic layer, and for its stratigraphic location under the early Neolithic layer with Impresso-cardium pottery. There are two interpretations possible. According to the first, the Mesolithic IV and the early Neolithic III strata contained only bones of wild animals. This suggests the predominance of hunting economy, with unchanged subsistence (Benac 1975, 127). According to the second, however, bones of domesticated short-horned cattle and the Balkan goat (Malez 1975, 159-160) were also present both, in the Mesolithic and Neolithic layers. There were bone remains of sheep and supposedly of domesticated pig found already in the Mesolithic layers (Rakovec 1958, 69; Basler 1983, 41). Data on domesticated animals are at our disposal. However, it is questionable whether they really belong to Mesolithic contexts. Archaeological record in strata V and IV may be interpreted as the availability phase of the transition to farming (Zvelebil

1990,10-13; 1994 (1995),109-120,130-139). However, these two layers contained no pottery. Besides, there are no 14C dates available, so that chronological correlation with late Mesolithic or early Neolithic records in Peloponnesus, the Balkans, and along the Adriatic coast is rendered impossible.

And now to the main issue. A comparable stratigraphic sequence and a similar archaeological palimpsest were discovered also in the Slovene Dinaric Karst, namely in Podmol near Kastelec. The available series of data is extremely valuable. The fact that there is evidence for domesticated animals in the pre-Neolithic context (stratum 13) inevitably presupposes keeping of livestock and an early anthropogenic influence on forest vegetation (Turk et al. 1993, 70-71; Velušček 1995, 330,336; Culiberg 1995, 205,207). However, there are no 14C dates available, although data basis from this part correlates with that from Crvene stijene, excavated in 1955 and 1956! In my study Stenašca and Mala Triglavca are also mentioned as two sites with similar stratigraphic sequences and archaeological contexts, which are located in the nearby Trieste and Divača Karst (Budja 1993, 178,190). In the context of the evidence from Istra, the available archaeological sources from Podmol near Kastelec and Stenašca were used to evaluate (a) the relevance of the Neolithisation model based on the idea of secondary centres of Neolithisation, and (b) the hypothesis on the gradual spread of the so called Neolithic package from Southern Dalmatia to the Caput Adriae area. Although the available evidence was fragmentary, I came to the conclusion that the idea of the Trieste Karst as a "refuge for hunters", and the notion of the regional Vlaška group introducing the Neolithic into this area as late as the middle Neolithic, cannot be considered real (O.c. 167,176-177,183,188-189). This can also be said for the hypothesis about a millenium long interval between the appearance of food production economy in the southern vs. the northern stretch of the East Adriatic coast (O.c. 176-178,188-190). Unfortunately the excavators were not aware of the interpretative value of the data from the early Holocene layer in Podmol near Kastelec.

INTERPRETATIVE BACKGROUND OF THE DISCUSSION AND CRITICISM OF SOURCES

Velušček criticises my interpretations of Neolithisation processes and transition to agriculture in the Slovene Dinaric Karst, not recognizing the interpretative meaning of the data from Podmol near Kastelec. A true criticism, however, implies a good understanding of interpretative models and analytical approaches.

Velušček opens his criticism of "the Slovene aspect of Neolithisation processes in Europe" with a proposition framed by the traditional archaeological description of sediments, and their arbitrary comparison from different caves and rock shelters. This description serves him as a help to draw the boundary between Pleistocene and Holocene, as well as Mesolithic and Neolithic. In fact, his conclusions do not differ from mine. In keeping with the data published, and the unperformed analyses, stratum 13 in Podmol near Kastelec can be interpreted as "Pleistocene or Holocene, in any case pre-Neolithic" (Velušček 1995, 328,334; Budja 1993, 177,189). Excavators are also of the opinion that the Pleistocene or Holocene layers can be recognized on the basis of pottery: "Considering the fact, that pottery was contained in almost all strata, except for the last two (12 and 13), all other strata can be attributed as Holocene" (Turk et al. 1993, 50)! A true discussion will be possible when systematic sedimentological and pedological analyses will have been performed, as well as analyses of the processes in the formation of paleosurfaces; they will have to be connected with recognizing natural and

anthropogenic processes that caused extensive sedimentation and deposition of layers in caves and rock shelters of the Slovene Dinaric. The obvious changes in the natural environment that took place in this region in the Boreal and Atlantic periods should also not be overlooked (Boschian, Montagnari-Kokelj 1984, 40-50; Shackleton, van Andel 1985, 7-20; Marocco 1989, 87-110; 1991, 1-26; Cremaschi 1990, 71-89).

His second remark addresses Müller's typological developmental scheme of the early Neolithic in the East Adriatic, the presence of the Impresso pottery in cave deposits in the Trieste Karst, and the correlation of whisk and Impresso ornamentations (Velušček 1995, 328-330,334-336). I will not repeat Müller's arguments here (Müller 1991, 317,327; 1994, 117,119,126-127,143; Budja 1993, 178,190), but, rather, I will supply information on a cave site Spila where in the oldest early Neolithic layer, stratum 7 (1a phase), pottery decorated with Impresso, Impresso cardium and wisk ornamentation was found (Marković 1995, 21, Pl. 1,2). This makes Velušček's "justified reasons" against relating wisk ornamentation with Impresso culture unjustified. His doubt in the distribution of the Impresso cardium pottery in the Trieste Karst seems likewise to be unjustified. There is enough evidence from the following sites to confirm the contrary: Pejca v Lašci, Pečina on Leskovec and Pečina under Muzarji (Müller 1994, 141-142,300-311). In the existing typological and cultural-development analyses Velušček unfortunately overlooked yet another important issue, namely the discussion on the oldest Neolithic phase containing pottery that was registered along the East Adriatic coast. According to Parzinger this phase was not characterized by either Impresso, or Impresso cardium pottery, but, rather, similar to the situation in the East and South Balkans, Peloponnesus, and Anatolia, by monochrome pottery. Velušček also took no notice of the fact that in Stenašca together with geometric tools (late Castelnuovian context) undecorated (monochrome) pottery was found (Biagi et al. 1993, 48,61; Budja 1993, 178,190). Besides, his opinion "In terms of the radiocarbon dates, the pottery from stratum 3a is later than the Impresso pottery "found" at Pejca v Lašci" (Velušček 1995, 329,335) is completely ungrounded. Namely: there exists no 14C datation for Pejca v Lašci. His comparison of 14C datation from Stenašca with datation of Impresso A phase quoted by Müller (Velušček 1995, 329,335) cannot be taken seriously, as he obviously overlooked the fact that Müller's 14C dates were calibrated to 1 σ or to 1st grade of standard deviation, which renders possible only 68.2% of statistical relevance. If calendar intervals of the quoted dates were taken into consideration, the 14C date from Stenašca would overlap with the dates of the above mentioned early Neolithic stage (Müller 1994, 346-352). I have already emphasized the applicable value(lessness) of the Neolithisation model based on the 14C dates sequence for the East Adriatic area.

Velušček's third remark refers to domesticated animals in pre-Neolithic contexts. Here he justifiably corrects my statement that in Podmol near Kastelec, bones of "half domesticated pig" were found in the pre-Neolithic stratum 13. They were in fact documented in stratum 10 (Turk et al. 1993, 72). However, in order to obtain a better insight into the domestication process of wild pig, I suggest Velušček reads Beneke's study (1993, 19-30). Evidence on small cattle bones deposited in the above mentioned pre-Neolithic layer, however, remains a fact (Turk et al. 1993, 72, Tab. 5,6).

The fourth proposition deals with a sheep or goat incisor found in the Mesolithic cultural layer at Pod Črmukljo site near Šembije (Velušček 1995, 331-336). In the archaeological context of the site, remains of small cattle were found and documented (Pohar 1986, 16; Brodar 1992, 25). However, they were later excluded from the artefacts to be interpreted.

The arbitrary decision rested on the following opinion: "Because in our part of the world in the Mesolithic neither goat nor sheep were domesticated, the tooth must have been redeposited (e.g. tilling of soil) deeper into the ground and mixed with earlier finds" (Pohar 1986, 16). The same happened when it came to pottery. Although it was found in the Mesolithic cultural context (Brodar 1992, 25), it was later excluded from it. This decision was also arbitrary: "The only cultural layer is therefore humus, deeper excavation is not necessary. Humus shows certain changes in colour, however, they should not be interpreted chronologically, as we know that humus has often been dug. A couple of pottery fragments are no evidence, as it is impossible to consider them to belong to contemporary cultures. A prehistoric hillfort was located immediately above ours, on a plateau above a cliff. The appearance of pottery is therefore not surprising; it got mixed with much older Mesolithic finds during soil tilling." (Brodar 1992, 25). Velušček is strongly advised - instead of pondering over cultivating cabbage plants which "were later transplanted into fields" (Velušček 1995, 331,336) - to check Brodar's suggested comparison of the excluded pottery fragments with the Iron Age pottery; there are several procedures for determining the technological types at his disposal.

The fifth proposition concerns "horn hoe of an axe-like shape" from Mala Triglavca. Velušček's charge that Budja draws parallels without quoting literature (Velušček 1995, 331,337) bears no ground. There are two quotations and a footnote (Budja 1993, 178,190) where parallels are drawn also for other bone artefacts, and a correlation with the Riparo Gaban

Mesolithic complex from Northern Italy was made. In fact I contemplated the possibility "that also in the Caput Adriae area the so called complex Mesolithic societies established long and short distance contacts and selectively adopted elements of production economy." (Budja 1993, 178, footnote 14) and offered it for consideration. When dealing with the fourth hoe, Velušček falls into yet another inconsistency: "In comparison with the example unpublished to the present, these three pieces appear to be only semi-finished products, although this must be excluded" (Velušček 1995, 332,337).

The sixth proposition relates to Breg near Škofljica. The hint about Budja's manipulation with "the charcoal datation from stratum 3a from Breg near Škofljica ..." (Velušček 1995, 332,337) does not bear grounds. In my study attention was focussed to the problems caused by the inconsistent values of ^{14}C date for Breg near Škofljica. There are several differing calendar values of the date in circulation, some of them even without designation, others with wrong ones, so that they cannot be considered serious (Budja 1993,175,187, footnote 8). Let me list them again: 6830 ± 150 (Pohar 1984, 19); 4880 ± 150 BC (Frelj 1986, 32); 4880 ± 150 BC and 6830 ± 150 BP (Josipović 1992, 38); $5650-5390$ (5535) BC and 6630 ± 150 BP (Müller 1991, 355; 1994, 351).

As a conclusion I can say that in spite of all the criticism, evidence on the Neolithisation process in the Slovene Dinaric region has not become scarcer, it has only come out more strongly.

Translated by *Ljuba ČRNIVEC*

Dr. Mihael Budja
Oddelek za arheologijo
Filozofska fakulteta
Aškerčeva 2
SI-1000 Ljubljana

Zdenko Žeravica: *Äxte und Beile aus Dalmatien und anderen Teilen Kroatiens, Montenegro, Bosnien und Herzegowina. Prähistorische Bronzefunde 9/18.* Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1993. 154 strani, 50 tabel.

Pred nami je 18. zvezek devetega oddelka *PBF* avtorja Zdenka Žeravice iz Sarajeva. V tem zvezku je avtor zbral in kataloško obdelal različna kovinska orodja iz eneolitika, brona- ste in delno iz železne dobe, najdena v Dalmaciji, na območju osrednje Hrvaške, v Črni gori ter v Bosni in Hercegovini. Že iz naslova je razvidno, da bomo v tem zvezku dobili podatke o sekirah, kovinskih rudarskih orodjih, glinenih kalupih itd.

Žeravica nam, kakor je v *PBF* navada, najprej prikaže kratek uvod, zgodovino raziskav in kronološko podlago, na podlagi katere časovno umešča posamezne tipe kovinskih orodij.

Naslednje poglavje je skupaj s tablamami okostje vsakega zvezka serije *PBF*. Avtor nam na 122 straneh predstavi katalog kovinskega orodja in kalupov, najdenih na tukaj predstavljenem območju. Najprej so to kaldivaste sekire, kombinirano orodje oz. sekire krampi (*Hackenäxte*), nato sledijo sekire na uho, kalupi za omenjeni tip sekir in enorezne težke sekire na uho ter sekire, ki imajo cevasti nastavki za nasaditev ročaja (*Schaftröhrenäxte*). Sledi poglavje o ploščatih sekirah, miniaturnih ploščatih sekirah, o kalupih za ploščate sekire, o pahljačastih ploščatih sekirah, o sekirah z robniki (*Randleistenbeile*), o plavutastih sekirah, o tulastih sekirah, posebej še o okrašenih tulastih sekirah, o dletih in o železnih primerkih plavutastih in tulastih sekir. Na koncu tega poglavja Žeravica na kratko predstavi nastavek za kovaški mehl ali pihalo (*Tondüsen*), nekaj keramičnih posod, ki so jih uporabljali prazgodovinski metalurgi, talilno pogačo (*Gußkuchen*) in sekiram podobne miniaturne obeske. Skupaj je to 779 predmetov predstavljenih v risbi ali fotografiji na 49 tablah z najdiščno karto kot dodatkom.

Poglavje o najdbah avtor začne z bakrenimi kladivastimi sekirami tipov Pločnik, Székely-Nádudvar in Čoka. Sledijo sekire krampi (*Hackenäxte*) tipa Mugeni, Jászladány, Kládari. Omenjene sekire so verjetno uporabljali kot orožje ali kot statusni simbol, za nekatere primerke pa se domneva, da so jih uporabljali za kopanje zemlje, kot krampe ali motike. Kombiniranim sekiram sledijo sekire na uho tipa Baniabic, Corbasca, za pozni eneolit Slovenije pomemben tip Kozarac, glineni kalupi za izdelavo sekir omenjenega tipa so znani tudi z Ljubljanskega barja. Žeravica omenja kalupe za izdelavo sekir tipa Kozarac z Debelega brda v osrednji Bosni. Bakrenodobnim sekiram na uho sledijo brona- stodobne sekire na uho, in sicer sekire albansko-dalmatinskega tipa, ki se pojavljajo na priobalnem pasu južnega vzhodnega Jadrana in v Bosni od srednje do pozne brona- ste dobe. Njihov izvor je treba iskati na vzhodu. Sledijo poznobrona- sto- in železnodobne težke sekire na uho, znane tudi iz znamenitega škocijskega depoja. Pri nas so datirane v konec kulture žarnih grobišč. Kot poseben tip so omenjene tudi zgodnjebrona- stodobne sekire s cevastim nastavkom za nasaditev ročaja tipa Kfténov. Poleg večkrat objavljene sekire iz Liškega Osika je tukaj prvič objavljena tudi sekira z neznanimi najdiščnimi podatki iz Zemaljskega muzeja Sarajeva.

V naslednjem poglavju se avtor posveti ploščatim sekiram, in sicer najprej sekiram tipa Stollhof-Pločnik, sledijo sekire tipov Spitz, Gurnitz, Szakálhát (pri nas znana po edinstvenem primerku iz Begečeve jame), Split in Altheim. V Sloveniji so ploščate sekire tipa Altheim znane z več najdišč (Ljubljansko barje, Korinjski hrib), na Barju so bili ohranjeni celo kalupi za njih izdelavo. Sekiram tipa Altheim sledi soroden sekirni tip Vinča in lepo oblikovane ploščate sekire tipa Griča, ki v Sloveniji niso znane.

Izmed sekir z robniki se na območju, ki ga avtor obdeluje v tem zvezku, pojavljajo štirje tipi imenovanih sekir, in sicer tipi Neyruz, Spič, Bizovac in Emmerberg. Prvi tip sekir

se je najverjetneje pojavil že v poznem eneolitiku in se ohranjal v brona- sti dobi. Nekateri primerki sekir tipa Neyruz so bakreni, drugi brona- sti. Drugi trije tipi sekir z robniki so brona- stodobni. Sekiram z robniki sledijo za brona- sto dobo značilne plavutaste sekire.

Žarnogrobniškim tulastim sekiram avtor posveti zelo veliko prostora, in sicer od 74. do 108. strani. Pri opisu posebej loči neornamentirane tulaste sekire (te najprej predstavi) od ornamentiranih. Opazno je tudi, da v nasprotju z eneolitiki bakrenimi sekirami brona- stodobne tulaste sekire niso razdeljene po imenskih tipih, temveč je vsak posamezen tip poimenovan z navadno dolgim opisnim imenom.

Tik pred koncem 18. zvezka se Žeravica posveti nekaterim tipom železnodobnih železnih sekir, kopač itd., ki se pojavljajo v različnih tipih. Očem všeča je rekonstrukcija železne tulaste sekire iz Donje Doline, ki se je ohranila skupaj z lesenim držajem ter nastavkom za kovinski tulec.

Sledi poglavje o livarstvu, v njem so predstavljene najdbe talilne pogače, livarskega keramičnega posodja in eneolitiki glinenih nastavkov za pihalnik ali za livarski mehl.

V zelo zanimivem zbiru bakrenih, brona- stih in železnih sekir, dlet, kopač itd. so na koncu predstavljeni miniaturni obeski, ki ponazarjajo dvojne sekire (*Labrise*) ter v dveh primerkih tulaste sekire. Časovno so to železnodobne najdbe.

Delo, ki ga predstavljam, je nastajalo zelo dolgo časa, kar delu, ki je bilo opravljeno za takšno količino najdb, gotovo ni v prid. Prav tako je s citirano literaturo, ki je v sedanjem hitrem življenjskem ritmu nekoliko zastarela, uporabljena literatura sega do leta 1987, toda za območje in najdbe, ki jih omenjeni zvezek obravnava, še vedno temeljna. Razveseljivo je tudi, da je avtor zmogel pripraviti za objavo gradivo z območij, na katerih je do včeraj divjala vojna, in tako znanstvenemu svetu omogočil dostop do trenutno nedostopnih ali težko dostopnih najdb. In prav to je največja vrednost 18. zvezka, ki nam ga je pripravil Zdenko Žeravica iz Sarajeva, ter namen serije Prazgodovinske brona- ste najdb (*PBF*).

Anton VELUŠČEK

M. Beltrán Lloris: *Guía de la cerámica Romana.* Libros Pórtico, Zaragoza 1990.

Na knjigo sem naletela v rimskem Germaniku že pred nekaj leti in moram reči, da je zapustila v meni močan vtis. Žal smo naročeno delo prejeli šele nedavno. Kljub zamudi menim, da je predstavitev tega zanimivega in obsežnega dela najpomembnejšega španskega keramologa potrebna.

Po splošnem kratkem uvodu, v katerem avtor predstavi izhodišča za študij rimskodobne keramike, sledi izčrpen pregled pomembnejših keramoloških publikacij in njihovih doneskov, seveda z vpogledom na važen delež španskih avtorjev, ki so mnogokrat po krivici zapostavljeni, v naših krogih pa največkrat nepoznani.

Prvo poglavje je posvečeno splošnemu uvodu v študij rimske keramike. Predstavljena je proizvodnja, tipologija in ekonomika. V odstavku o kronologiji avtor obravnava različno žigosanje in pečenje keramike.

Proizvodnjo keramike je pojasnil zelo izčrpano, s posameznimi etapami pridobivanja gline in razlago različnih postopkov oblikovanja posodja. V pomoč razlago so slike iz temeljne Hofmanove knjige o sigilati. Pri žganju keramike je zelo izčrpen in se naslanja na delo Nine Cuomo di Caprio. Poglavje zaključuje z razpravo o kupcih in odjemalcih keramičnega posodja ter o namebnosti le-tega.

Drugi del knjige je namenjen tipologiji, kronologiji in razprostranjenosti rimske keramike. Začenja ga z kampansko

keramiko, nadaljuje z italogrško reliefno, sledijo italške, galske, španske, afriške in ostale pozne sredozemske sigilate.

Deveto poglavje je namenjeno španski slikani keramiki, sledi keramika tankih sten in glazirano posodje helenistične tradicije iz vzhodnih, italških, galskih in rodanskih ter španskih proizvodnih centrov.

Enakovredno finemu namiznemu posodju avtor predstavi namizno in kuhinjsko keramiko ter posodje za pripravo hrane. Posebno poglavje je namenjeno rdečemu pompejanskemu posodju in afriški kuhinjski keramiki ter terilnicam. Vse te vrste preprostega, a vendar zelo kvalitetnega kuhinjskega posodja srečamo namreč dokaj pogosto tudi na naših najdiščih!

Kot se avtorju zelo znane knjige o amforah spodobi, je namenil izčrpno poglavje transportnemu posodju. Najprej je posebej pozorno analiziral španska proizvodna središča, oblike posodja in žige, ki se na tem pojavljajo. Sledi mali corpus žigov španskih amfor in poglavje o značilnostih trgovanja s španskim blagom. Sledi izčrpna tipološka tabela.

Poglavje o navadnem transportnem posodju je kratko, pa nič manj pomembno, saj je običajno popolnoma prezrto. Prav zagotovo pa so pogosto uporabljali za transport poleg amfor tudi dolije, posebne vrče in pitose.

Devetnajsto poglavje je namenjeno oljenkam. Najprej obravnava italške, sledijo afriške in španske s posebnim poudarkom na tamkajšnjih pečatih in njih razprostranjenosti. Z velikim poslušom za manj izurjene preučevalce rimske keramike je poglavju dodana tipološka ekvivalentna razpredelnica od Dressla do Pavolinija.

Sledijo keramične proizvodnje iz srednjega in poznega cesarstva vse do bizantinskega oz. arabskega obdobja. To so korintske in fokejske proizvodnje z vzhodno sigilato. Posebno poglavje je namenjeno dišavnicam in kadilnicam ter nazadnje še posodju s premazom.

Tretji del knjige je namenjen giganstkemu indeksu. Zbrana bibliografija obsega 44 strani, vendar ni pretirana. Sledi tipološka rapredelnica z refencami in geografski indeks.

Vsako poglavje je opremljeno z vsemi potrebnimi kartami razprostranjenosti, seveda s posebnim ozirom na španska najdišča, sledijo zelo bogato opremljene in izjemno lepo oblikovane tipološke tabele, izčrpna bibliografija in če je mogoče tudi izvlečki posameznih petrografskih analiz posodja.

Delo pa ima žal tudi slepo pego za ves tisti dragocen prispevek, ki so ga prispevali starejši in mlajši keramologi vzhodno od Trsta, z izjemo nekaj avstrijskih avtorjev. Zaman boste iskali celo ime znamenite E. Bonis! Prav tako ni sledu o romunskih raziskovalcih vzhodnih amfor in izginile so ruske objave črnomorskih najdišč. Pa natančno vemo, da so tudi tam najdene španske amfore in da med rimskodobno keramiko zavzema velik delež vzhodnomeditranske proizvodnje.

Kljub omenjeni nemajhni hibi je delo izjemno bogata in lepa knjiga z razkošnimi tabelami in kartami, napisana z izjemnim razumevanjem rimskodobne keramične industrije in ekonomike.

Delo je nastajalo skozi dolga leta izčrpnega študija in napornega dela z rimsko keramiko in je sad velikanske zakladnice znanja.

Kdorkoli se zanima za rimskodobno keramiko se mora seznaniti s pričujočo knjigo!

Verena VIDRIH PERKO in Bernarda ŽUPANEK

A. Toniolo: *Le anfore di Altino*. Società archeologica Veneta 14. Padova, 1991. 232 strani, 398 slik fotografij in risb.

Delo sodi k vrsti publikacij o amforičnem gradivu severne Italije. Med prvimi je nastal članek M. B. Carre in M. T.

Cipriano (Note sulle anfore conservate nel Museo di Aquileia, *Ant. Altoadr.* 29, 1987, 479-484) med drugimi pa je sledila tudi vrsta člankov o amforah v reviji *Quaderni di Archeologia Veneta*.

Delo obravnava preko 600 celih in delno ohranjenih amfor iz muzeja v Altinu. Avtorica jih je obdelala po posameznih izkopavalnih akcijah sledeč kronološko topografskemu kriteriju. Razdelila jih je na italške, španske, galske, afriške egejske in vzhodnomeditranske. Obdelala je tudi žige, vedno sledeč tipu posodja na kateremu se pojavijo. Skupaj je znanih 106 žigov. Za lažje razumevanje so dodani zemljevidi izkopanih področij.

Med italškim posodjem srečamo najprej pozno grško italški tip, Dressel 1, Lamboglia 2, Birndizi in sorodne, ovalno jadransko amforo, Dressel 6B, Dressel 6A, Dressel 2-4, posodje z ravnim dnom, sorodne rodoški vrsti, Schörgendorfer 558 (ali z italijanskim izrazom anfora troncoconica da olive), oblika Cadi ali Dressel 21-22 za suho sadje, Portorecanati in Forlimpopoli ter njim sorodne.

Od španske proizvodnje se pojavljajo le amfore oblike Dressel 7-11 in en primer ek Dressel 20 za olje. Amfore za garum so v nasprotju s posodjem za olje številne, četudi domnevajo, da so za garum uporabljali tudi posodje oblike Dressel 6A. Priljubljenost španskih omak pa je izpričana tudi v pozni antiki z ohranjenim ustjem amfore oblike Almagro 50.

Med egejskim posodjem srečamo poznorodoške vrste, kretske Dressel 43 in malo znane Dressel 25.

Glaskke amfore so zastopane z obliko Pelichet 47, ki so služile tako za vino kot za olje, v širokem časovnem razponu od 1. do 4. st.

Afriške proizvodnje se pojavijo že zgodaj z obliko Maña C1 punske tradicije, za olive in olje, ki so sočasne starejšim grško italškim amforam. Morda so jih proizvajali tudi v južni Italiji. K poznim afriškim pa sodita tudi cilindrična amfora in špatejon.

Vzhodnosredozemskega izvora so amfore LR 3 ali egejski vrč in narebrena amfora, za katero pa žal avtorica ne navaja mednarodne klasifikacije.

Vse tipe je avtorica obravnavala zelo kratko in jedrnatost priloženo risbo, z najnужnejšimi podatki o proizvodnji in v skladu s najnovejšim stanjem raziskav.

Sledijo analize najdenega gradiva po posameznih kronološko razvrščenih najdiščih iz petdesetih let naprej začenši z Marcellom, Vigna Bortoletto, Fornasotti, Zuccarello, Zaccello, Canalle Sioncello in dvema nekropolama, slede najdišča Silone, Ca'delle Anfore, Sequestri in nazadnje sporadične najdbe.

Vsako najdišče začenja z osnovnimi podatki in zgodovino raziskav. Sledi katalog amfor, ki je razporejen po tipih posodja in obsega najosnovnejše podatke (manjkajo barvne določitve po Munsellu) in fotografija oziroma risba amfor in napis ali žig. Seveda bi bile risbe amfor veliko primerješe, vendar tudi fotografije zadostujejo. Vsaka risba ali fotografija posode je identificirana in opremljena z inventarno številko, napisi oziroma žigi so transkribirani.

Objavo gradiva zaključuje avtorica z povzetkom, kjer se dotakne nekaterih problemov izvora in datacije posameznih tipov. To poglavje pa je posebnega pomena prav zaradi nove klasifikacije zgodnjih amfor oblike Dressel 6B, ki jih avtorica poimenuje ante 6B in ugotovi značilnosti ter istostanost oblike Lamboglia 2.

To spoznanje pa je povsem novo in prinaša velike spremembe v naše poznavanje zgodnjih amfor, še posebej ker se zdi, da je zgodnja proizvodnja neznana v Istri.

Istočasne tem so tudi t. i. Adriatica 1 in 2, ki jih podrobneje obravnava, tako kot tudi nekaj drugih jadranskih tipov zgodnjega transportnega posodja.

Podrobneje obravnava tudi amfore tipa Portorecanati. Za obliko Schörgendorfer na podlagi petrografskih analiz zanika istrski izvor. Podrobneje obravnava vinsko posodje Dressel

6A in Dressel 2-4, ter skuša ugotoviti vzroke za istočasni import vina v dveh različnih vrstah posodja in ugotavlja da je morda bilo posodje Dressel 6A večnamensko.

Ostale tipe pa obravnava na kratko in navaja le osnovno literaturo. Poglavlje zaključuje s grafom, na katerem so prikazani tipi amfor najdeni na področju Altina.

Bibliografija bazira na italijanskih avtorjih, če izvzame mo Callenderja, Keaya in Beltrána Llorisa in morda še dveh ali tri manj znana imena. Tudi citirana literatura je pičila in se praviloma nanaša na zadnje italijanske objave, kar je morda vendarle malce preozko. Naravnost moteče pa je neupoštevanje tuje literature v primeru obravnavanja istrskih delavnic, tamkajšnjih žigov in najdišč, ki so ključnega pomena za razvozlavanje proizvodnje posodja Dressel 6B in delavnice Lajkanija Basa.

Vendar knjiga nima namena posegati v širok prostor, temveč je avtorica očitno hotela predvsem zadostiti potrebam objave obsežnega depoja, kar je bilo narejeno dobro, pregledno in na tem nivoju takorekoč brezhbivo. Da se je avtorica odločila za ta jednat način objave, je hvalevredno, saj je dosegla zastavljeni cilj dovolj hitro in dovolj kvalitetno. Knjiga bi lahko postala vzor uspešnega objavljjanja starega depoiniranega gradiva!

Predvsem pa je velikega pomena predlog za klasifikacijo zgodnjih amfor oblike Dressel 6B in natančna, kratka in jednata obravnava ostalih jadranskih tipov transportnega posodja.

Verena VIDRIH PERKO

Tamás Bezczyk: *Amforenfunde vom Magdalensberg und aus Pannonien*. Kärntner Museumsschriften 74. Archäologische Forschungen auf dem Magdalensberg 12. Klagenfurt 1994, 195 strani, 12 tabel, 44 slik, s prispevkom o mineraloško-petrografskih raziskavah S. Jósza, R. Sauerja, G. Szakmányja in T. Weizburga.

G. Piccotti in je v predgovoru izrazil svoje zadovoljstvo nad knjigo, ki je izšla le dobri dve leti po izidu publikacije V. Maier-Maidl, *Stempel und Inschriften auf Amphoren vom Magdalensberg - Wirtschaftliche Aspekte*, razširjene diplomске naloge. Oba avtorja sta namreč obdelovala domala isto gradivo in glede na dejstvo, da je bil rokopis T. Bezczkega dokončan že leta 1990 (str. 20) je zamuda bolj obžalovanja kot radosti vredna. Še posebej zato, ker je prva knjiga V. Maier-Maidl izšla s številnimi strokovnimi napakami.

V kratkem uvodu je avtor orisal zgodovino Norika in Štalenskega vrha in skušal pojasniti gospodarski in trgovski pomen kasnejše province zaradi naravnega rudnega bogastva.

V prvem poglavju o poznorepublikanskih amforah je spregovoril o trgovinski izmenjavi in priseljevanju italjskih družin na Štalenski vrh, kar je bil seveda poglavitni vzrok za porabo in stalen dotok italjskih prehranbenih izdelkov kot so vino, olje in garum. Najzgodnejše sledi trgovske izmenjave predstavljajo amfore tipa Brindizi, Dressel 1 in Lamboglia 2, ki pa jih avtor žal brez pravega vzroka ne predstavi podrobneje, kot npr. kasnejše posodje. Za primerjavo naj navedemo, da so v naših zgodnjearheoloških najdiščih neredklo prisotne tudi amfore oblike Lamboglia 2. To je bilo transportno posodje za olje in vino iz jadranskega in kampanijskega območja.

Prisotnost zgodnjih amfor avtor povezuje z zgodovinskimi dogodki in trgovskimi potmi, v Iliriku posebej z jantarsko potjo. Tako omenja, da je v Emoni komajda najden en sam odlomek amfor oblike Lamboglia 2. Menim, da je to preuranjena trditev, saj dobrega pregleda emonskega naselbinskega gradiva sploh še nimamo. Prav tako na sliki št. 1 a)

fotografija amfore iz Ptuja ni oblike Lamboglia 2, temveč pozno grško italjska (glej A. Toniolo, *Le anfore di Altino*, Società archeologica Veneta 14, Padova, 1991, sl. 2, str. 16), ki pa je po vsej verjetnosti prišla v ptujski depo iz privatne zbirke, izvirajoč neke iz Jadrana. Isto domnevam tudi za omenjeno amforo oblike Dressel 1 iz Mestnega muzeja Ljubljana, ki pa je danes žal brez vsake dokumentacije izgubljena.

Med zgodnjecarskimi oblikami so najprej predstavljene amfore za vino oblike Dressel 2-4. Zanimiva, a preohlapanja je ugotovitev, da so petrografske raziskave ptujske amfore z napisom dale zelo podobne rezultate kot amfore Lajkanijeve delavnice, pa vendar kljub temu ne moremo izključiti, da gre za severno italjsko provenienco. Torej domneva o izdelavi amfor oblike Dressel 2-4 v Istri vsekakor ni potrjena. Tem ugotovitvam je treba dodati, da je med gradivom z brionskega Kastruma, ki sva ga skupaj z avtorjem knjige pregledala letošnjo pomlad, odlomkov amfor tega tipa v primerjavi z Dressel 6B zanemarljivo malo.

Import amfor Dressel 2-4 na Štalenski vrh se začne v letih 15-10 pred Kr., se v poznih plasteh močno poveča in so običajno široko zastopane v najdiščih vzdolž jantarske ceste še vse flavijsko obdobje.

Posodje oblike Dressel 5 je manj pogosto zastopano vinski posodje iz grškega področja. Znano je s Štalenskega vrha, iz Emone, Ptuja in Savarije. Poleg opisa oblike so navedeni tudi rezultati petrografske analize, ki le potrjujejo že znano dejstvo o egejskem izvoru. Pojavljajo se med avgustejskim in flavijskim obdobjem.

Oblika Dressel 6A je verjetno nadaljevanje starejše amfore Lamboglia 2 in je prav tako jadransko posodje za vino. Odlomke med seboj težko razlikujemo. Amfora Dressel 6A je pogosta na najdišču Štalenskega vrha z dvema vrstama žigov M. Herenija Fajdima iz Picena iz avgustejsko tiberijskega obdobja in L. Tarija Rufa, prav tako iz Picena iz tiberijske klavdijskega obdobja. Petrografske analize so potrdile picenski izvor gline le v prvem primeru. Datacija gradiva pa je potrdila, da se ta tip posodja pojavlja še vse do sredine 1. st. po Kr.

Obliki Dressel 6B, ki se pojavlja od avgustejskega do hadrijanskega obdobja, je avtor posvetil največ pozornosti (bralce opozarjam na njegovo najnovejšo študijo, *Amphorae and amphora stamps from the Laecanius workshop*, *Jour. Rom. Arch.* 8, 1995, 41-64).

Podrobno je amfore obdelal z epigrafskega vidika in ugotovil njihovo časovno umestitev. Žig APIC, se pojavlja na avgustejso klavdijskem gradivu, APICI je zgodnje klavdijski, C ATE N je tiberijsko klavdijski, COSAE avgustejski, COSTINI tiberijsko klavdijski, CRISPIN istočasen, CRISPINILI avgustejsko klavdijski, FLAVFONTAN tiberijsko klavdijski. Podrobno so analizirani žigi iz delavnic Lajkanija Basa, za katerega nedokumentirano trdi, da je bil lastnik vil na Brijunih. Avtor je zbral žige Lajkanijevih vilicv v datiranih plasteh. Žig BAR je tiberijsko klavdijski, FELIX poznoavgustejski do klavdijski, FELIX.PET tiberijsko do klavdijski, FEL.TVR zgodnjeklavdijski do flavijski, SPERAT zgodnjeklavdijski, VIAT poznoavgustejski do klavdijski, LAE tiberijsko do klavdijski.

Ostali žigi na amforah oblike Dressel 6B pa so še MA ASVLI, ki je zgodnjeklavdijski, L.TRE.OPTATI tiberijsko do klavdijski, VARI PACCI avgustejski do klavdijski, L.IVNI. PATIEN morda člani družine Cezernijcev, tiberijsko do klavdijski, SEPVLIVM iz okolice Padove je tiberijsko do klavdijski, SISENAE istodoben.

Bezczyk trdi, da je v amforah Dressel 6B prihajalo istrsko olje, kar pa se ne ujema z ugotovitvami italijanskih raziskovalcev (glej A. Toniolo, *Le anfore di Altino*, Società archeologica Veneta 14, Padova, 1991, str. 24). Sledi pregled odkritih lončarskih delavnic v Fažani in Loronu in izsledki petrografskih analiz, ki so pokazali razlike med posameznimi

mi skupinami izdelkov, pa vendar jih lahko jasno ločimo na podlagi klastičnih komponent od španskih in srednjeitalijskih. Prav tako je sedaj tudi znana žgalna temperatura, ki je segala od 750 pa do 900 °C.

Zelo pomemben je zaključek poglavja iz katerega je razvidno, da so amfore z žigi VARI PACI, APIC, COSAE, FELIX, VIAT, slednja iz kroga Lajkanija Basa, datirane v avgustejški do zgodnjeterberski čas, tiberijski so C ATE N, COSTINI, CRISPIN, CRISPINILI, FLAV.FONTAN, VARI PACCI, L.IVN.PAETIN ter BAR, FELIX.PET iz Lajkanijevih delavnic. APICI, MA.ASVLI, PACCI in lajkanija SPERATVS in FEL.TVR iz zgodnjeklavdijskega obdobja. Na ozemlju južno od Drave so najdene amfore datirane v avgustejsko tiberijski čas, od zgodnjeklavdijskega obdobja pa jih srečamo tudi na področju severno od Drave. Na sliki 38, str. 103 je nadvse uporabljiva kronološka tabela posameznih žigov.

Dressel 7-11 je posodje španskega izvora za transport ribjih omak. Avtor najprej obravnava titule piete (znan in tudi objavljen iz Ptuj, T. Bezeczy, Gari flos hispanici, v: *Ptuj. arh. zbor.*, 1993, 241-250) kjer je poleg vrste garuma označeno tudi ime trgovca T. THORIIA.

Žiga CLANI AVCTI in GF HISP sta tiberijsko do klavdijska.

Amfore rodoške vrste so egejskega in kot je zadnji čas ugotovljeno tudi maloazijskega izvora, zaradi odsotnosti žigov pa ostanejo še naprej datirane v celotno prvo st. po Kr.

Korenasta amfora, imenovana tudi Camulodunum 189, je po zadnjih raziskavah izvirno egipčanska in je služila za suho sadje, verjetno za datelje, se pojavlja v tiberijsko klavdijskem obdobju.

Posodje tipa Portorecanati je avtor predstavil dokaj mimogrede, brez kataloga objavljenega gradiva. Za to posodje Italijani menijo, da je bilo večnamensko, glede gline in oblike sorodno obliki Dressel 6B, s katero sovpada tudi časovno in teritorialno. Najdbe so koncentrirane predvsem na severno italiskem področju. Avtor ne interpretira petrografskih analiz, ki bi bile tukaj toliko bolj zaželeni.

Amfora oblike Schörgendorfer 558 je služila za olive, kar izpričujejo tituli piete. V severnih provincih je bil razširjen tip B. Na Štalenskem vrhu se pojavlja samo v poznih plasteh, na panonskih najdiščih pa je izpričana še v začetku 2.st. Degraši je sicer predlagal istrski izvor, avtor pa poudarja odsotnost na tamkajšnjih najdiščih. Prav tako se od amfor Dressel 6B razlikujejo po petroloških analizah.

V zaključku avtor povzame rezultate raziskave.

Sledi povzetek v angleščini in obsežna bibliografija (z obveznimi napakami pri pisanju slovanskih imen) in obsežno poglavje o mineraloško petrografskih analizah z opisi analiz posameznih tipov amfor. Sledijo tabele in fotografije tankih rezov posameznih primerov.

Knjiga po naslovu sodeč obravnava gradivo s Štalenskega vrha in Panonije, vključuje tudi gradivo iz Emone in nekajkrat tudi gradivo iz Akvileje, kamor zadnji dve mesti upravno nista sodili. Avtor se je omejil na nekaj poznorepublikanskih in nekaj zgodnjecesarjskih oblik transportnega posodja; težišče je na napisih in žigih in tu je nedvomno tudi največja vrednost dela. Ni jasno, zakaj se omejuje samo na nekatere tipe zgodnjega posodja in niti ni jasno zakaj se omejuje samo na nekatera najdišča, če obljublja naslov celo Panonijo. Gradivo ni obdelano po doslednih principih, ponekod manjkajo katalogi, drugod inventarne številke, mineraloške analize pa niso narejene dosledno za vse vrste amfor, ali pa vsaj k analizi ni vključena njih interpretacija.

Knjiga je izšla le sedem let za avtorjevim prvencem (T. Bezeczy, *Amphorae from the Amber Route in Western Panonia*, BAR Int. ser. 386, 1987), zato bi pričakovali, da jasneje izreče svoje nova spoznanja in eventuelno korigira zastarela, predvsem pa, da jasno označi gradivo, ki je že bilo

publicirano v prejšnjem delu. Najbrž bi si avtor zelo olajšal delo in ga napravil preglednejšega, če bi se osredotočil predvsem na literaturo izdano po l. 1987, saj je v svoji prvi publikaciji dobro predstavil tako zgodovino raziskav kot tudi vso strokovno literaturo, ki se ukvarja z amforami.

Morda bi bilo tudi smiselno, če bi svoje delo omejil le na žige in napise, kjer tiči največja vrednost predstavljenega dela.

Tipe amfor, ki se pojavljajo brez napisov, npr. rodoške vrste, Schörgendorfer 558, Portorecanati itd. je že obdelal v prvem delu in dejansko predstavljena knjiga topogledno ne doprinese bistvenih novosti. Tako kot se mi je zapisalo pri prvi avtorjevi knjigi, menim še sedaj, da je slika zbranega gradiva mnogo preveč poenostavljena, saj so slovenski (pa tudi drugi) muzeji polni neobjavljenega in neobdelanega keramičnega gradiva in marsikatera karta razprostranjenosti se bi temeljito spremenila, če bi avtor imel možnost temeljitejšega pregleda depojev. Postavlja se torej smisel sinteze, dokler niso opravljene temeljne analize in objave gradiva. Ta naloga pač ostaja desiderat in imperativ naših depojev.

Naj omenim še nekaj drobnih slabosti. Podnapisi pri slikovnem gradivu niso poenoteni. Ponavljanje imena tipa amfore pri vsakem primerku, ko imamo na sliki en sam tip, vnaša nepotrebno zmedo (npr. sl. 1). Nekateri tipi so obdelani podrobno s katalogi in petrografskimi analizami, druge le omenja npr. Camulodunum 189.

Kljub vsem pripombam pa je avtorjevo delo velik doprinos k poznavanju provincialne materialne kulture, posebej še Štalenskega vrha, ki je nesorazmerno prednjačil z vsem ostalim odlično objavljenim keramičnim gradivom.

Verena VIDRIH PERKO

Z. Farkas, D. Gabler: *Die Skulpturen des Stadtgebietes von Scarbantia und der Limesstrecke Ad Flexum - Arrabona*. Corpus signorum Imperii Romani / Corpus der Skulpturen der römischen Welt, Ungarn, II. Budapest 1994. 94 str.

Pred nami je drugi zvezek iz serije osmih načrtovanih zvezkov korpusa rimskih kipov in reliefov iz Madžarske, ki jih izdaja Madžarska akademija znanosti skupaj z *Association Internationale d'Archéologie Classique*. Hkrati je to tudi drugi zvezek, ki je že izšel, poleg sedmega (Kipi in reliefi iz Sopian in območja med Dravo in odsekom limesa nad Lusonijem in Altinom), ki je izšel leta 1991. Avtorja drugega zvezka sta Zoltán Farkas, ki je obdelal gradivo iz Skarbancije in njenega mestnega teritorija, ter Dénes Gabler, ki je objavil gradivo z odseka limesa med kasteli *Flexum* in *Arabona*. Knjiga je razdeljena na omenjena dva dela, ki jima je skupnih nekaj kratkih rubrik na začetku (predgovor, kratice, seznam literature) ter v dodatku indeksi in konkordančne tabele. Fotografije, ki so na koncu katalogskega dela, so prav tako razdeljene na dva dela, vendar je gradivo obeh delov kataloga oštevilčeno enotno: pričujoča knjiga vsebuje 118 spomenikov z natančnimi opisi in literaturo in pogosto tudi s kratkim komentarjem, ki bralcu daje najnujnejšo informacijo in ga z navedbo literature in paralel napoti v nadaljnji študij. Kritična opomba, ki se vsiljuje na samem začetku, leti na kvaliteto fotografij, kajti presenetljivo je, da je odstotek vrhunsko kakovostnih fotografij, ki bi morale biti predpogoj za vsak zvezek *CSIR*, razmeroma majhen, nekaj fotografij pa je izrazito slabih.

Sicer zasluži knjiga predvsem pohvalo in lahko služi za vzpodbudo, da bi tudi v Sloveniji v bližnji prihodnosti ugledal luč prvi zvezek te, za študij provincialne umetnosti in arheologije tako koristne serije. Oba avtorja sta gradivo najprej grobo razdelila na samostojno in reliefno plastiko, ki jima

sledijo lažje ali težje opredeljivi arhitekturni kosi. V okviru te razdelitve pa so spomeniki dodatno razvrščeni deloma geografsko deloma vsebinsko. Gradivo iz Skarbancije in njenege mestnega okoliša je predelana diplomatska naloga, ki jo je Farkas napisal pod mentorstvom profesorja L. Balle na univerzi v Debrecenu. Pred vsakim kataloškim delom je uvodna študija, v kateri sta avtorja obravnavala zgodovino raziskav in usodo rimskih kamnitih spomenikov ter njihov zgodovinski kontekst. Veliko pozornost sta posvetila mikropografiji in provenienci kamnin, v zvezi s čimer ugotavljata, da so uporabljali predvsem lokalne kamnine z izjemo marmorja, ki je bil uvožen iz sosednjega Norika; iz marmorja so bili izdelani le najdražji spomeniki, kar velja enako za skarbancijske kot za skupino spomenikov z območja Fleksuma in Arabone. Oba avtorja namenita večji del uvodne študije tipološki razdelitvi spomenikov, ki naj bi bila hkrati (deloma) tudi kronološka. To sta vsekakor dve težji poglavji v sklopu problematike provincialne rimske umetnosti, kajti stilni in drugi umetnostnozgodovinski kriteriji niso kronološko dovolj občutljivi. Tudi tipološko razvrščanje spomenikov je problematično, ker je gradiva malo - je pa nedvomno važno zaradi ugotavljanja vplivov delavnic iz sosednjih območij, npr. Savarije, Karnunta, Petovione. Dobra polovica spomenikov z reliefnim okrasjem nosi napis, zato ne preseneča, da od štirih kronoloških kriterijev, ki so Gablerju pomembni za datacijo spomenikov, kar trije temeljijo na epigrafiki (podatki, ki jih omogoča zgodovina dislokacije vojaških enot, uporaba določenih formul v napisih in tipologija nagrobnikov, ki temelji na vsebini napisov).

Knjiga, ki prinaša novosti in strokovnjaku primerjalno gradivo, je vsekakor zanimiva in važna, pomemben člen v okviru velikopoteznega projekta CSIR, v katerega zvezkih naj bi bila nekoč v prihodnosti v celoti predstavljena provincialna rimska plastika.

Marjeta ŠAŠEL KOS

G. Piccottini: *Grabstelen, Reiter- und Soldatendarstellungen sowie dekorative Reliefs des Stadtgebietes von Virunum und Nachträge zu CSIR-Österreich II/1-4. Corpus signorum Imperii Romani / Corpus der Skulpturen der römischen Welt II, 5.* Wien 1994. 135 str., 90 tabel s fotografijami.

Kot je razvidno že iz naslova, pričujoči zvezek obsega vse okrašene nagrobne, upodobitve jezdecev in vojakov in druge okrasne reliefe z mestnega ozemlja Viruna, glavnega mesta province Norika, zdaj v ruševinah na Gosposvetskem polju, poleg tega pa tudi vse dopolnitve k prvim štirim zvezkom CSIR za Avstrijo. V prvem zvezku je isti avtor objavil kipe z območja Viruna (1968), v drugem okrog medaljone s portreti in portretne niše (1972), v tretjem reliefe služabnikov in služabnikov in v četrtem kultne in mitološke reliefe (1984), vse z območja Viruna. Oštevilčenje spomenikov poteka od 1. do 5. fascikla tekoče in skupaj obsega 675 kosov, v pričujočem zvezku od 401 do 675.

Najdišča spomenikov v okviru virunskega administrativnega območja se grupirajo po lokalnih središčih; to je predvsem Gosposvetsko polje, dalje območje Beljaka (antični *Santicum*), Podjune, doline Krčice, Labotske doline in območja okoli Neumarkta na Štajerskem. Na razvoj teh centrov je vplivala tako prometna lega kot naravne danosti in bogastva, npr. kamnolomi marmorja v labotski dolini in dolini Krčice. Nahajališča marmorja so bila odločilna tudi za nastanek in razvoj kamnoseških delavnic, od katerih je ena nedvomno delovala na območju Beljaka, druga pa zelo verjetno nekje v Labotski dolini. Število ohranjenih kamnitih kipov in spomenikov z reliefi je na teritoriju Viruna relativno veliko in

kaže na visoko stopnjo romanizacije, ki jo je koroški prostor dosegel že v 1. stoletju pr. Kr. Na zgodnjo romanizacijo južnonoriškega prostora so odločilno vplivali prijateljski odnosi (*hospitium publicum*), ki sta jih medsebojno gojila Noriško kraljestvo in rimska država. Z zornega kota teh dobrih odnosov je mogoče razumeti razvoj rimskega emporija na Štalenskem vrhu in razmeroma nagel pojav izdelkov rimske umetnosti v naselbini in pozneje, od vlade Klavdija dalje, v Virunu na Gosposvetskem polju; skulpture iz Viruna, delo t. i. "virunskega mojstra" zaslužijo zaradi visoke kvalitete še posebno pozornost. Pojav kvalitetne plastike ne kaže zgolj na prisotnost rimskih kolonistov, trgovcev, podjetnikov in obrtnikov, temveč tudi na romanizirano staroselsko prebivalstvo, ki se je prilagajalo rimskemu okusu, sorazmerno blagostanje pa mu je to tudi omogočalo.

Knjiga obsega predvsem natančne opise kamnitih kipov in reliefov, ki jim sledijo tabele s fotografijami. Kratkemu uvodnemu besedilu na začetku knjige sledi seznam pogosto (okrajšano) citirane literature. V kataloškem delu so najprej opisani nagrobni, nato upodobitve jezdecev in vojakov, sledijo stranske reliefno okrašene ploške votivnih oltarjev ter stranske okrašene ploške nagrobnih oltarjev, ki so razdeljene na dve podskupini: na upodobitve delfinov in na upodobitve kantarov, iz katerih rastejo drevesa življenja. Sledijo nagrobni oltarji in ovršni oltarji z motivi kantara in drevesa življenja; dalje sestavni deli arhitekture, ki so reliefno okrašeni. Te je avtor razdelil na sedem podpoglavij: pilastri okrašeni z rastlinskimi motivi, arhitravi in okrajki z rastlinskim okrasom, vmesni rastlinsko okrašeni arhitekturni členi, reliefne plošče in vmesni členi z upodobitvami živali, reliefno okrašene prekrivalne plošče, kosi zatreptov in razni drugi okrašeni deli arhitekture. V sedmem poglavju so zbrani vsi dodatki k štirim že objavljenim zvezkom, v zadnjem pa različni težje opredeljivi reliefno okrašeni kosi, in kamni negotovega izvora. Sledijo indeksi, ki vsebujejo abecedne seznime imen in stvari, najdišč, krajev, kjer se spomeniki trenutno nahajajo, predvsem muzejev, ter seznam napisov, dalje seznam tabel s slikovnim gradivom in zemljevid najdišč. Med najpomembnejšimi reliefnimi upodobitvami je treba omeniti t. i. "*lusus iuvenalis*" relief, verjetno z Gracarce pri Sv. Mihaelu na Gosposvetskem polju, ki se zdaj hrani v celovškem Deželnem muzeju. Marmorna plošča prikazuje dva mlada jezdec, prvi drži prapor (*vexillum*), drugi nosi ščit; za njima je upodobljen prednji del tretjega konja - jezdec ni viden -, ki prihaja izza pilastra. Plošča je morala biti pritrjena na prednjo stran kakega poslopja oz. na bazo kakega večjega spomenika, ki je bil v najtesnejši povezavi z virunsko mladinsko organizacijo *Iuventus Manliensium*. Relief verjetno prikazuje vsakoletni mladinski pohod na tekme v jezenju - *lusus iuvenalis*. Pilaster na reliefu bržčas prikazuje vrata v prostor, kjer so se te tekme vršile; ohranjeni plošči je morda pripadala še ena, ki je upodobitev nadaljevala. Relief s takšnim prizorom je v okviru rimskih provinc edinstvena najdba.

Več objavljenih spomenikov nudi zanimive paralele za kipe in reliefe ter drugo kamnito gradivo iz Slovenije, tako npr. št. 658 iz Beljaka (= *Santicum*) za t. i. "pisarja z Vranja" ali, deloma, št. 635 iz Št. Vida na Glini, nagrobni s štirimi portreti v medaljonih, za stelo Klaturnijev iz Narodnega muzeja ter št. 620 iz Arnoldsteina, eden od dveh levov, ki sta na vsaki strani nekoč varovala grob kake ugledne osebe, za levo s Starega gradu nad Podbočjem, zdaj v Narodnem muzeju. Posebej zanimivi so reliefno okrašeni zaključki nagrobnih oltarjev, ki so pri nas razmeroma redki. S pričujočim petim zvezkom je vzorno končan pregled umetnostnozgodovinsko pomembnih kamnitih spomenikov z območja antičnega Viruna, glavnega mesta province Norika.

Marjeta ŠAŠEL KOS

J. Fitz: *Die Verwaltung Pannoniens in der Römerzeit*. I, Budapest 1993. II, 1993. III, 1994. IV, 1995. 1901 str.

Pričujoče štiri knjige so najnovejšo delo priznanega madžarskega strokovnjaka za zgodovino in arheologijo Panonije, in njegovo življensko delo, saj združuje veliko število njegovih dosedanjih prispevkov s področja upravne zgodovine province Panonije - predvsem prozopografskih - in znaša skoraj 2000 strani.

V prvem delu prve knjige avtor obravnava upravno zgodovino Ilirika (tako panonskega kot dalmatinskega prostora) od 35 pr. Kr. do 20 po Kr., torej v obdobju, ko Panonija in Dalmacija še nista obstajali kot samostojni provinci. Drugi del je posvečen Panoniji od leta 20 do 106 po Kr., ko je bila pod Trajanom upravno razdeljena na Zgornjo in Spodnjo. Druga knjiga obsega le en (tretji) del, v katerem Fitz obravnava upravno zgodovino Zgornje in Spodnje Panonije od leta 106 do 214. Tretja knjiga je razdeljena na tri dele: predmet prvega (= četrtega) dela sta provinci Zgornja in Spodnja Panonija v 3. stoletju (214 - 296), v drugem (= petem) delu upravna zgodovina Panonije (ki je tedaj obsegala že štiri province) v 4. stoletju (296 - 395) in v tretjem (šestem) delu zgodovina Panonije v 5. in 6. stoletju (395 - 582).

Četrta knjiga, ki je ključ do uporabe prvih treh knjig, vsebuje najprej štiri dodatke: v prvem seznam guvernerjev, visokih državnih uradnikov in oficirjev po abecednem redu, v drugem njihovo poreklo, v tretjem provincialne faste, vse znane letnice, ki se tičejo panonske zgodovine in so kakorkoli povezane z njeno upravo, ter v četrtem konkordanco državnih uradnikov in oficirjev, namreč njihovo porazdelitev za časa vladanja posameznih cesarjev. Knjigo zaključujejo sezname kratic, bibliografija in naknadni dodatki ter obširni in podrobno razdelani indeksi. Ti vsebujejo seznam antičnih virov: antičnih avtorjev in napisov, ter imensko in stvarno kazalo: imena oseb, seznam znanih volilnih okrožij oseb (*tribus*), seznam rimskih cesarjev, članov vladarske družine in kraljev; seznam omenjanih ljudstev, geografskih imen, imen služb, funkcij in raznih častnih in drugih naslovov; seznam municipalnih funkcij in seznam vojaških enot.

Knjige so hkrati sintetično in analitično delo, saj obravnavajo upravno zgodovino Ilirika in Panonije o začetkov do konca obstoja province v vsej raznolikosti in ob upoštevanju vseh razpoložljivih virov, kljub širokemu okviru in bogastvu urejenega gradiva pa se avtor ni otrekel tudi analizi nekaterih problematičnih podrobnosti v zgodovini rimske uprave ene najpomembnejših obmejnih provinc imperija. K problematiki, s katero se posebej ne ukvarja, navaja relevantno bibliografijo, ki bralca napoti na obstoječe analitične študije.

Za nas posebej zanimivo je uvodno poglavje v prvi knjigi, v katerem Fitz zanima najvažnejše dogodke iz zgodovine osvajanja Balkanskega polotoka; ker obravnava prostor Ilirika v celoti, omenja tako osvajanje bodoče Dalmacije (po ilirskih vojnah, ko je propadlo ilirsko kraljestvo pod ardijsko dinastijo Agrona in Tēvte, so bili glavni rimski sovražniki močno ilirsko pleme Delmatov, ki je dalo deželi ime), kot Panonije. Izhodišče osvajanja panonskega prostora je bila Akvileja, od koder so rimske konzularne vojske že v prvi polovici 2. stoletja pr. Kr. takoj po zlomu histskega kraljestva 177 pr. Kr. prodirale proti Sisciji. Tarča rimskih pohodov so bili predvsem Karni, Iliri (= Japodi), Tavrski, plemena, ki so se upirala rimski ekspanziji in vodila do Rima sovražno politiko, v nasprotju z noriškimi kraljestvi, ki je z Rimom gojil prijateljske odnose, od katerih sta obe strani imeli ekonomske koristi.

Prva tri poglavja, v katerih avtor obravnava začetke rimske uprave v Iliriku, začetno fazo municipalizacije in delitev Ilirika na dve območji, so posebej vredna pozornosti, ker je tematika zelo problematična in odpira vrsto vprašanj, na katera moderne analitične študije še niso dale zadovoljivega odgo-

vora in jih tudi Fitz ne more rešiti, čeprav se je v preteklih petdesetih letih s temi problemi tudi sam že soočal v marsikaterem znanstvenem prispevku. Tudi prozopografske analize, ki se nanašajo na prvo polovico 1. stoletja pr. Kr., kažejo, da še mnogo problemov ni pojasnjenih in je seznam prokonzulov lahko le fragmentaren. Zanimivo je, da do nastopa dinastije Flavijcev ni nespornih dokazov za obstoj dveh samostojnih provinc Panonije in Dalmacije.

Ko listamo po knjigah, občudujemo bogastvo gradiva. V posebnih poglavjih so obdelane administrativne spremembe, posebej pod Trajanom, za časa markomanskih vojn in nekajkrat v pozni antiki, posebna poglavja so posvečena finančni upravi, od ilirske carine do državne pošte (*cursus publicus*); sedež marsikaterega teh uradov je bil v Petovionii. Mimogrede: ne bi se strinjala z avtorjevo razlago carinske postaje *statio Enensis*, kar čita *E(mo)nensis*; postaja ostaja prej ko slej nelokalizirana in je ne gre iskati pri Emoni. Avtor posebej obravnava organizacijo rudnikov; natančno je obdelana tudi lokalna mestna uprava vključno s sedeži vladarskega kulta in provincialnimi svečeniki, ki so imeli nad njim vrhovni nadzor. Zlasti podrobni so prozopografski prispevki, v katerih avtor predstavi najprej provincialne vladarske namestnike (*legati Augusti pro praetore*), dalje legijske poveljnike senatorskega ranga (*legati legionis*) in vse druge senatorje, ki so bili kakorkoli povezani s Panonijo. Sledijo oficirji in državni magistrati iz vrst rimskih vitezov (od legijskih poveljnikov nižjega ranga do raznih finančnih uradnikov (*procuratores*) in do nižjih legijskih oficirjev. Navedeni so tudi vsi znani centurioni legij, ki so bile nameščene v Panoniji. Poznoantične razmere so popolnoma drugačne, pojavijo se nove funkcije, ki jih Fitz obdela v petem in šestem delu knjig (*praefecti praetorio*, *praesides*, *duces*, *vicarii* in drugi).

Knjige niso namenjene branju od prve do zadnje strani, saj so v pravem pomenu besede priročnik upravne zgodovine Panonije in so predvsem namenjene antičnim zgodovinarjem in arheologom, ko se želijo poučiti o konkretnem obdobju in konkretnih osebah. Kot vsak dober priročnik so nepogrešljive za vsakogar, tudi za študente, ki se resno ukvarjajo z antično preteklostjo Slovenije.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Corpus inscriptionum Latinarum consilio et auctoritate Academiae scientiarum Berolinensis et Brandenburgensis editum. Volumen secundum: *Inscriptiones Hispaniae Latinae, editio altera*. Pars XIV. *Conventus Tarraconensis*. Fasc. primus: *pars meridionalis conventus Tarraconensis* (CIL II² / 14).

Ediderunt G. Alföldy, M. Clauss, M. Mayer Olivé, adiuvantibus J. Corell Vicent, F. Beltrán Lloris, G. Fabre, F. M. Simón, I. Rodà de Llanza. G. De Gruyter et socii. Berolini Novi Eboraci 1995, folio format, XXX + 167 str., 13 tabel fotografij, 4 geogr. tab. in 9 mikrokartice s fotografijami.

Corpus inscriptionum Latinarum, etc. Pars VII. *Conventus Cordubensis* (CIL II² / 7).

Edidit A. U. Stylow, adiuvantibus C. González Román et G. Alföldy, 1995, folio format, XXXVII + 261 str., 24 tabel fotografij, 3 geogr. tab. in 10 mikrokartice s fotografijami.

Leta 1995 sta izšla dva fascikla monumentalnega *Corpus inscriptionum Latinarum*, ki v tem stoletju ni prenehal izhajati, čeprav je po izidu zadnjih suplementnih zvezkov v prvih letih 20. stoletja, ki so jih izdali Mommsenovi sodelavci, le sporadično izšel kak posamezen zvezek, tako npr. računalniško obdelani indeksi napisov iz mesta Rima (E. J. Jory), noriških napisov (M. Hainzmann - P. Schubert) in zvezek

rapublikanskih napisov. Moderno izdajo vseh latinskih napisov rimskega imperija od Britanije do Sirije in Afrike je zasnoval in izpeljal predvsem Th. Mommsen.

Več kot sto trideset let po izidu prvih zvezkov je ta publikacija, ki je bila v svojem času epohalna in je odprla možnosti za vrsto novih študijskih usmeritev, od prozopografije in onomastike do sistematičnega študija religij in kultov, državne ter municipalne administracije, zastarela. Mommsen in njegovi sodelavci niso posvečali pozornosti spremljajočim okoliščinam najdbe napisov, za njih je bil v prvi vrsti važen napis sam, niti ne vedno spomenik, na katerem je bil napis vklesan, kaj šele arheološki kontekst najdbe spomenikov z napisi. Napise antične Hispanije je v *CIL* objavil E. Hübner, pričujoča nova dva zvezka *CIL II* (prvi je posvečen Herbertu Nesselhaufu ob priliki 80. rojstnega dne, drugi njegovemu spominu) pa sta prva v seriji zvezkov, v katerih bodo ponovno in na moderen način objavljeni vsi hispanski napisi.

V predgovoru so glavni avtorji novih zvezkov razložili razdelitev hispanskih napisov, ki bo upoštevana tudi v vseh nadaljnjih zvezkih. Hispanija je bila razdeljena na štirinajst okrožij (*conventus*), eden od katerih je bil tarakonenski (po mestu *Taracco* = Taragona). Ker je bilo na območju, ki ga je ta konvent zavzemal, najdenih več tisoč napisov, bodo le-ti objavljeni v treh fasciklih. Pričujoči prvi zvezek obsega južni del konventa, sledil mu bo v nekaj letih zvezek, ki bo obsegal napise Tarakone in njenega administrativnega območja (pripravljala ga G. Alföldy) in tretji zvezek z napisi severnega dela konventa, ki ga bodo izdali G. Fabre, M. Mayer in I. Rodà. Zvezek, ki je pravkar izšel, vsebuje napise sedmih večjih območij, Valencije in njenega mestnega teritorija, Edete oz. Lirije, mesta Jérica in Sagunta, dalje območja med Saguntom, Lesero in Dertosom ter napise Lesere in Dertose. Knjiga je v celoti napisana v latinščini.

Preden pride na vrsto objava napisov (in sicer vseh tistih, že objavljenih v *CIL II*, tistih, objavljenih po izidu *CIL II* in še nekaj neobjavljenih) vsebuje delo predgovor, v katerem izdajatelj pojasnjuje principe objavljanja hispanskih napisov; dalje seznam kratic, uvod k tarakonenskem konventu v celoti in uvod k pričujočemu zvezku. Sledi obširna bibliografija vseh dosedanjih objav in obravnava hispanskih napisov in seznam diakritičnih znakov, ki so uporabljeni v latinskem besedilu napisov. Tem uvodnim poglavjem sledijo napisi razdeljeni na omenjenih sedem skupin, od katerih ima vsaka še krajše uvodno zgodovinsko pojasnilo. Na začetku so omenjeni miljniki, ki sicer v zvezku niso objavljeni, ker bo miljnikom posvečen poseben zvezek *CIL*; sledijo ponarejeni napisi in napisi od drugod, ki se slučajno hranijo v obravnavanem mestu. Napisi, ki so označeni z zaporednimi številkami od 1 do 814, pred vsako številko pa je 14: 14. hispansko okrožje, so razvrščeni po zaporedju, ki je v epigrafiki običajno: najprej posvetila božanstvom po abecednem redu bogov; nato vladarski napisi in počastitveni napisi za državne in mestne uradnike ter nagrobniki, ki jih je največ. Nazadnje so objavljeni krščanski napisi in fragmenti. V okviru objave napisov antičnega mesta so na prvem mestu napisi mesta samega, tem sledijo po geografskem vrstnem redu napisi mestnega agra.

Besedila napisov so opremljena z diakritičnimi znaki, ki so izdelani do te mere, da tam, kjer je napis zahteven, besedilo skoraj preobremenijo. Za ločilna znamenja so uporabljeni krogci na sredih vrstic, za *I longa* i s krativcem, za ligature strešica na prvi črki, da omenim le nekatera od tistih, ki doslej še niso v splošni uporabi. Za zaporedno številko sledi oznaka napisa (npr. oltar, nagrobnik), kratek opis z merami, najdišče in kje se kamen hrani. Besedilu napisa sledijo navedba objav, kratek tekstno-kritični komentar in komentar ter datacija.

Med več kot 800 napisi je težko navesti tiste, ki bi posebej izstopali, prvič, ker v sami publikaciji ne izstopajo, dru-

gič, ker bi jih bilo preveč. Daleč največ napisov izvira iz Sagunte in njegovega mestnega teritorija (14, 291 - 757), ki je bilo od obravnavanih mest najbolj znamenito in iz katerega so izvirali tudi senatorji in člani viteškega reda. Ohranjeno je posvetilo Diani, katere kult naj bi po Pliniju prinesli grški kolonisti z Zakinta: njeno svetišče naj bi bilo dvesto let starejše od padca Troje. Med počastitvenimi napisi javnih osebnosti je tudi posmrtni napis za Publija Scipiona, ki je imel velike zasluge za mesto v času 2. punske vojne: ... *ob restitutum Saguntum ex s.c. bello Punico secundo*.

Drugi zvezek vsebuje poleg več predgovorov, seznama citirane literature in kratic 23 poglavij, na katera so napisi razdeljeni (razdelitev je geografska): 1. Ossigi Latonium, 2. Ilturgi Forum Iulium, 3. Cantigi, 4. Isturgi triumphale, 5. Urgavo Alba, 6. Obulco pontificiensis, 7. Ucia, 8. Epura foederatorum, 9. Municipia ignota prope *Bujalance et Cañete de las Torres* sita, 10. Sacili Martiale, 11. Onuba, 12. Corduba colonia patricia, 13. Carbula, 14. Detumo, 15. Solia, 16. Sisapo, 17. Mellaria, 18. Baedro, 19. Mirobriga, 20. Municipium F(lavium) V(—), 21. Iulipa, 22. Municipia (?) ignota prope *Castuera* sita, 23. Regina. Daleč največ napisov v tem zvezku, ok. 500, izvira iz Kordube (7, 218 - 7, 727a), kar je približno polovica, saj jih je v knjigi objavljenih skupaj 1014. Zvezek prinaša pravo bogastvo napisov, ki nam slikovito pričara pred oči življenje izginulih mest.

Obe knjigi sta na koncu opremljeni z obširnimi indeksi in sinoptičnimi tabelami in sta nepogrešljivi za kakršnokoli resno epigrafsko delo in še posebej za študij antične zgodovine in arheologije province Hispanije. Z izidom obeh zvezkov so nadomeščene tudi vse lokalne korpusne izdaje napisov; več kot hvalevredno je, da *CIL* kot standardna in nenaдомestljiva epigrafska publikacija spet začne redno izhajati. Upati je le, da bodo hispanskim napisom sledili tudi napisi drugih provinc in Italije. Nekaj jih je že v pripravi.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Remza Košević, Rajka Makjanić: *Siscia, Pannonia Superior, Finds and Metalwork Production, Terra Sigillata*. BAR International Series 621. Tempus reparatum, Archaeological and Historical Associates Limited. Oxford 1995. 234 str., 74 tabel, 39 slik.

Siscija, ključno mesto za razumevanje razvoja severnega Balkana in južne Panonije, je žal zelo slabo poznana. Topografija je raziskana samo v najosnovnejših obrisih, za večino drobnih predmetov niso znane najdiščne okoliščine. V zadnjih letih so hrvaški arheologi začeli sistematično objavljati drobne najdbe, predvsem sta bili tu dejavni avtorici. Pričujoča knjiga z obetajočim naslovom je posvečena drobnim kovinskim najdbam in teri sigilati. Sestavljena je iz treh delov.

Uvodno poglavje prinaša kratek zgodovinski pregled in topografski oris Siscije. V zgodovinskem delu je nekaj nerazumljivih napak (npr. o Cezarjevem upravljanju Siscije v letu 60 pr. Kr.). Karte so preslikane iz drugih publikacij ter zato ne povsem ustrezne.

Remza Košević se je posvetila drobnim kovinskim predmetom: mali plastiki, oljenkam, posodam, vojaški opremi, medicinski opremi, pisalnemu priboru in delom noše. V glavnem gre za primerke, ki so bili že objavljeni v prejšnjih študijah avtorice oziroma v delih drugih avtorjev. Gradivo je predstavljeno z zelo slabimi slikami, saj gre večinoma za neakovostno skenirane fotografije iz starejših objav (tudi iz začetka tega stoletja). Pravega kataloga ni, le besedilo Koševičeve je zasnovano kot nekakšen katalog: sumarno naštevaje, osnovne funkcije predmetov, splošne datacije. Novejše pomembne ugotovitve niso upoštewane. V poglavju o kovin-

ski proizvodnji so zbrani koristni podatki o polizdelkih. Analize brona, s katerimi so določali primesi ter skušali ugotoviti izvor kovine, niso prinesle željenih rezultatov. Ugotovili so, da je mešanje in pretaljevanja stari kosov kovine zbrisalo vse sledi izvora.

Poglavje o teri sigilati, ki ga je napisala Rajka Makjanić, je v popolnem nasprotju s prvim delom, in sicer po dobri tehnični opremi in odlični študiji. Obravnavana je uvožena fina keramika od konca 1. st. pr. Kr. do začetka 5. st. Kataloško je jasno, natančno, s kakovostnimi risbami. V natančni študiji so analizirane oblike, sestava keramike, žigi, mere, delavnice. Najobsežnejše poglavje je posvečeno italjski sigilati, ki je tudi najmočnejše zastopana. Sledijo obravnave primerkov iz južne Galije, Lezoux, vzhodne Galije, Rheinza-berna, Westerndorfa in Pfaffenhofna, za njimi afriška sigilata, panonske in mezijske delavnice reliefne keramike, panonske delavnice žigosane keramike in na koncu korintska reliefna keramika. Ugotovitve so zelo pomembne za razumevanje trgovine v Sisciji in na širšem območju Panonije. Dalo se je rekonstruirati sorazmerne količine uvožene keramike v posameznih obdobjih. Ugotovljeno je bilo, na primer, da so uvažali tero sigilato iz Italije v "valovih". Rajka Makjanić je tako zapolnila veliko vrzel v objavah, hkrati pa je njena študija korak naprej v raziskavah keramične produkcije ter trgovskih povezav.

Očitno je bil namen knjige dvojen: temeljna objava tere sigilate ter pregled arheološke problematike in drobnega gradiva iz Siscije v svetovni literaturi. Žal je bil koncept že v osnovi ali šele v izvedbi popolnoma zgrešen. Prvi del s slabim slikovnim gradivom in nezanimivo študijo ne prinaša nič novega niti poznavalcu niti nekomu, ki si želi samo osnovne informacije. Bolj smiselne bi bile kakovostne primarne objave v domačih hrvaških revijah z daljšimi povzetki v svetovnih jezikih. Pomanjkljivosti kažejo tudi na slabo uredniško politiko serije (ni recenzentov in profesionalnega tehničnega urejanja). Da bomo knjigo še zelo pogosto vzeli v roko in citirali, je edino zaslugi Rajke Makjanić. Njeno delo bi zaslužilo samostojno objavo, ki je ne bi bremenil prispevek Remze Koščević.

Jana HORVAT

Ljiljana Bjelajac: *Amfore gornjeg Podunavlja*. Arheološki inštitut Beograd, Posebna izdanja 30. Beograd, 1996. 144 strani, 4 tabele črno belih fotografij.

V kratkem uvodu avtorica spregovori o pomenu študija amfor, kot temelju ekonomskih in trgovinskih raziskav v antiki. Na kratko pojasni proizvodnjo transportnega posodja, postopke izdelave in žigosanje posodja, oziroma označevanje s tituli picti in tituli puncti. Napisi se največkrat nanašajo na lastnika proizvajalca, včasih pa označujejo tudi vsebino.

Amfore so bile transportno posodje za tri osnovne antične prehrabne izdelke: vino, olje in garum. Včasih pa tudi za suho sadje, sol in posebne vrste salsamenta ali žit. Sledi zgodovina raziskav in klasifikacije amfor ter omembe nekaj pomembnih študijskih srečanj na to temo. Žal med našeto osnovno literaturo ni pojasnen osnovni princip raziskav posameznih avtorjev in njihov temeljni doprinos, kar je posebej važno pri upoštevanju posameznih klasifikacij.

Objavljeno gradivo izhaja iz najdišč gornjemezijskega dela Podonavja iz 1. do 6. stoletja, za kar se je avtorica odločila zaradi ugodnega stanja raziskav na gradivu tega področja in zaradi geografske lege posameznih najdišč ob reki Donavi, kar je nedvomno odločilno vplivalo na živahno antično trgovinsko izmenjavo in posredno na številnost tovrstnih najdb,

saj je največji potrošnik vina, olja in garuma prav vojska stationirana v taborih ob donavskem limesu.

Obdelano gradivo obsega v največji meri najdbe iz Viminacija in Singiduna. Na predelu beogradske trdnjave so v zadnjih desetletjih sistematično raziskali velik del tabora legije IV Flavije. V študijo so bile vključene tudi slučajne najdbe ter gradivo posameznih posegov iz civilne naselbine. Zaščitnega značaja so bile raziskave Kostolca in Viminacija, veliko gradiva pa izhaja iz derdapskega predela iz časa gradnje hidroelektrarn, ko je bil socialističnemu napredku žrtvovan velik del te obale in najdišč ob njej. Takrat so raziskali antične trdnjave med Golubcem in Kladovim. Najdišča Taliata, Veliki Milanovac, Čezava - Novae in Transdierna - Tekija so raziskani samo sondažno.

Iz druge etape gradnje derdapskih elektrarn pa izhaja gradivo iz najdišč Karataš Diana, Kostol Pontes, Mala vrbica in Kurvingrad, Rtkovo, Vajuga, Milutinovac, Prahovo - Aquae, in druga.

Najštevilnejše gradivo izhaja torej iz Viminacija in Singiduna in je bilo večidel že objavljeno skupaj z ostalo keramiko. Statistične raziskave iz mnogih razlogov niso bile mogoče. Edina precizna statistika je bila opravljena na gradivu iz Svetinje iz areala zgodnjebizantinske trdnjave v Viminaciju, kjer je bilo odkritih enajst tisoč odlomkov in prepoznanih (le) sedem tipov.

Avtorica je amfore razdelila po proizvodnih centrih, kar je glede na negotovo provenienco nekaterih tipov seveda ne navadno in vnaša v študijo dodatne nejasnosti. Med zahodnomediterranske prištevata italjske in španske, slede vzhodnomediterranske z egejskimi in maloazijskimi, ter pontske in afriške amfore. Obenem pa je avtorica obdelala tudi večjo skupino posodja lokalnega izvora, posebno skupino pa tvorijo amfore neznanega izvora in neidentificirane oblike.

Za vsak posamezni tip je dodana karta gornjemezijskega limesa z označenimi najdišči. V katalogu je dodan opis glin, barve po Munsu in opis tehničnih podrobnosti. Amfore največkrat izhajajo iz široko datiranih plasti in le za redke je bilo mogoče natančnejši časovni okvir, ki je zato toliko dragocenejši!

Med zahodnomediterranske amfore prištevata Bjelajčeva devet različnih tipov, zastopanih z majhnim številom primerkov in se bolj ali manj ujemajo z uveljavljenimi klasifikacijami (npr. po Dresslu, Lambogli, Peacocku in Williamsu, Keaeyu, Rileyu) ki jih ponesrečeno izenačuje z nepriznanimi klasifikacijami in splošnimi objavami gradiva (Kelemen, Popilian, Hayes), kar vnaša dodatno in nepotrežno nepreglednost.

K tipu I so uvrščene amfore oblike Dressel 6B. Avtoričin opis ne ustreza splošnim značilnostim oblike (M. B. Carre, *Les amphores de la Cisalpine et de l'Adriatique au debut de l'empire*, *Mel. Ec. franc. Rome* 97, 1985, 207-245), prav tako tudi ne trditve, da analize glin tovrstnih amfor niso bile opravljene (T. Bezeczky, *Amphorae from the Amber Route in Western Pannonia*, *BAR Int. ser.* 386). Čeprav se avtoričin tip nanaša na tip Dressel 6B nekajkrat razpravlja o tipu Dressel 6 nasplošno, tako npr. ko govori o transportu vina in olja. Najdbe iz gornjemezijskih najdišč so v glavnem datirane na konec 1. in prvi desetletji 2. st., kar se dobro ujema z najnovejšimi ugotovitvami T. Bezeczkega v članku *Amphorae and amphora stamps from the Laecanius workshop*, *Jour. Rom. Arch.* 8, 1995, 41-64. V katalogu nas začudi predvsem dejstvo, da takorekoč ni prepoznan noben žig Lajkanija Basa. Kljub temu moramo dodati, da sodi žig FELIX (kat. št. 9, sl. I, 9) po študijah Tassauxa med izdelke Lajkanijevih delavnic in je bil prepoznan na Štalenskem vrhu in drugje. Iz Poetovija je objavljen v CIL III, 12010.

Tip II je identičen tipu Schörgendorfer 558, znani sta dve varianti. Pogosto se njih pojavljajo napisi, ki se običajno glasijo OLIVA NIGRA/ALBA EXDULCIS EXCELLENT. Tri amfore istega tipa z napisi so znane tudi iz slovenskih najdišč: iz Ptuja, Celja in Ljubljane, najdišče NUK II. Na obravnavanem

podonavskem področju se pojavlja amfora Schoergendorfer 558 v plasteh iz 2. st., v Singidunu celo v drugi polovici.

Tip III naj bi bil istoveten tipu italjskih amfor z ravnim dnom tipa Forlimpopoli. Že na prvi pogled je jasno, da je posodje na sliki IV temu tipu le podobno, niso pa to prave amfore Forlimpopoli (T. Aldini, *Arch. class.* 30, 1978, 242 ss., klasifikacija je dopolnila C. Panella, *Le anfore italiche del II secolo d. C.*, v: *Actes Siena, Coll. de l'Éc. franç.* Rome 114, 1989, 135-178).

V tipu IV je avtorica združila obliko Dressel 2-4 in Dressel 43, kar je seveda napačno. Amfore Dressel 2-4 so po grških vzorih izdelovali v Italiji, Španiji in Galiji, Dressel 43 pa so izvirno iz Krete in Francozi jih običajno imenujejo Crétoise 4. (C. Panella, *Oriente et Occidente: considerazioni su alcune anfore "Egee" di età imperiale a Ostia*, *Bull. corr. hell. Suppl.* 13, 1986, 609-637). Posodje na sliki V se ne ujema z nobenim naštetih, še najbolj je podobno rodoškimi, npr. sl. V, 36. in najlažje mu najdemo sorodnike med amforami iz črnomorskih najdišč, npr. Tanais (T. M. Arsenjeva, C. A. Nauomenko, *Usadbi Tanaisa*, 1992, t. ris. 21).

Tip V je korenasta amfora Camulodunum 182, (podrobno predstavljena v W. Reusch, *Kleine, spitzkonische Amforen. Ein Beitrag zur römischen Scherkeramik. Saal. Jb.* 27, 54-62, 1970). Zanimiv je podatek, da je tovrstna amfora znana iz plasti Viminacija iz konca 2. in začetka 3. st. Proizvodni centri so bili v Egiptu, torej vsekakor ne v zahodnem Mediteranu, služila pa je po vsej verjetnosti za suho sadje, najbrž predvsem za datelje.

V skupini tipa VI najdemo španske amfore za garum oblike Dressel 7-11. Opisi značilnosti so ohlapni. V mezijskih najdiščih so amfore te vrste datirane v prvo polovico 2. st., vendar na sl. VII prikazane amfore ne sodijo k tipu Dressel 7-11. Podrobnejša analiza napisa in oblike je bila nedavno objavljena tudi iz našega prostora. (T. Bezeczký, *Gari flos hispanici*, v: *Ptuj. arh. zbor.*, 1993, 241-250).

Amfore oblike Dressel 38 so skupina posodja bolj znana pod imenom Beltran II A. Zanje je značilno široko odprto ustje in votel, koničen zatič. Spada v skupino španskega posodja za ribje omake. Iz podonavskega področja je poznano nekaj fragmentov, ki jih avtorica le negotovo pripisuje tej obliki.

Velika skupina španskih amfor za olje oblike Dressel 20 je uvrščena k tipu VIII. Nekatere so s pečati. Večina odlomkov pripada kasnejšim primerkom iz srede 2. in 3. st., kar potrjuje trditev T. Bezeczkého. Posodje na sliki IX sodi po mojem mnenju k obliki Pelichet 47 ali t.i. galoise 4, ki so prihajale iz Galije od konca 1. pa vse do konca 3. st. (F. Laubenheimer, F. Widemann, *L'atelier d'amphores à Corneilhan*, *Revue d'Archéométrie* 4, 1977, 59-82).

K tipu XI sodi mlajša različica amfore oblike Dressel 20, t.i. Dressel 23. Na sliki X je ustje amfore, ki je še najbolj podobno obliki Almagro 51 A (najboljši pregled za obliko Dressel 20 in 23 v S. Martin-Kilcher, *Die römischen Amphoren aus August und Kaiserzeit*, *Forschungen in August* 7, 1987).

Sledi skupina vzhodnomediterranskih amfor. V tem poglavju se L. Bjelajac dotakne balkanskih trgovskih in prometnih žil z Mediteranom. Najpomembnejša trgovska pot je bila Donava s pritoki, manj važne poti pa so vodile skozi doline Timoka in Morave ter iz Jadranskega morja preko Ulpijane in Naisa.

Med vzhodnomediterranske amfore sodi rodoška vrsta poimenovana Camulodunum 184, za katero avtorica napačno trdi, da so jih imitirali v Italiji. To velja seveda za amfore oblike Kos (Koan type v angleški literaturi). Primerki datirani v 3. st. so slej ko prej le ostanki iz starejših plasti.

Tip XI je amfora oblike Dressel 43 ali Kreta 4, na sliki XII pa so ilustracije posodja sorodne vrste, saj konice ročajev ne presegajo ustja posode (Toniolo jih imenuje posodje rodoške tradicije: A. Toniolo, *Le anfore di Altino*, *Società archeologica Veneta* 14, Padova, 1991, str. 63, sl. 115).

K tipu XII je avtorica uvrstila obliko Kapitän II, posodo za vino iz srednjega cesarstva, ki se pojavlja tudi na slovenskem ozemlju. Izdelovali so jo verjetno na otoku Kos.

Tip XIII je zgodnejša oblika tipa XIV, ali bolj znane LR 3 oblike, ki se pojavlja do 4. st. enoročajno, kasneje pa dvo-ročajno. Zanje je značilna bogato sljudnata glina in narebena površina. Posoda je sorazmerno majhna, vretenaste oblike, je prav tako egejskega ali maloazijskega izvora in v literaturi pogosto poimenovana egejski (enoročajni) vrč. Na slovenskih najdiščih je zelo pogosto zastopana, znana je npr. z Emone, Hrušice itd.

V tipu XV so združene amfore LR 4 (tip Gaza) in LR 5-6. Oblike se seveda jasno razlikujejo, kar je razvidno tudi iz priložene slike XVI, in tokom treh stoletij pozne antike tudi spreminjajo. Pogosto so prisotne na poznoantičnih najdiščih, tudi pri nas niso neznane. Poznamo jih iz Pirana, Koprca (Kapucinski vrt), Mosta na Soči, starejši primerki iz 4. st. pa se pojavljajo tudi v Celju in na Ptuj. Tip LR 5-6 ni tako pogost in se od prejšnjega loči po obliki in fakturi z izrazito dvobravno glino. Poznamo jo tudi iz Emone. To posodje je egipčanskega izvora. Amfora št. 71 iz najdišča Aquae je iz zgodnjih justinjskih plasti.

Gotovo je najdragocenejši prispevek L. Bjelajac poglavje o pontskih amforah, ki obsega tipe od XVI do XXVIII. Opirala se je na zahodu malo poznano romunsko, rusko in bolgarsko literaturo, ter bogata najdišča v vzhodnih deželah. Iz te skupine se tudi na zahodnem Sredozemlju pogosto pojavljajo oblike LR 1 in LR 2 in tip Keay LIII (podrobna in zelo pomembna je nedavna Bonifeyeva datacija in klasifikacija oblik poznih amfor na gradivu iz Marseille, M. Bonifay, D. Piéri, *Amphores du Ve au VIIe. a Marseille: nouvelles données sur la typologie et le contenu*, *Jour. Rom. Arch.* 8, 1995, 94-130).

Prav tukaj moramo opozoriti na najnovejša spoznanja, da amfora LR 1 izhaja iz Cipra in obal Male Azije. P. Artur pa je dokazal, da je vrč Keay LIII iz Kalabrije (P. Artur, *Some observations on the economy of Bruttium under the later Roman empire*, *Jour. Rom. Arch.* 2, 1989, 133-142). Vsi trije tipi so pogosti na naših poznih najdiščih, največkrat skupaj z poznimi oblikami špateje. T. npr. jih srečamo v Piranu na Sv. Juriju in v Židovski četrti, v Kopru med gradivom izkopanim na trgu Garibaldi, na Vrtovinu, v Predjambi, Križni gori, Črnomlju pri Sv. Duhu, Mengšu, Kranju Kieselsteinu, Bašlju itd.

Ob številnih najdbah v Podonavju in na naših notranjih in ne le obmorskih najdiščih, smemo domnevati tudi dotok blaga po rečnih poteh vzdolž Donave in Save.

Tip XXIV, znan tudi kot Radulescu 11, je mala posodica enaka trem znanim amforam iz ptujkega tretjega mitreja. V Podonavju se pojavlja že v V. st., karakteristična pa je predvsem za 6. in 7. st. Žal nobena ne izhaja iz datirane plasti.

Tip XXV do XXIX so afriške amfore, med nje je avtorica prišela najprej LR 7 egipčanskega izvora, vendar temu tipu pripisan odlomek na sliki XXIX najverjetneje ne sodi mednje. Tip XXVI je le ena izmed variant prej omenjenega.

Tip XXVII neposredno združuje oblike poznih cilindričnih amfor in t.i. špatejona (o zadregah z imenom spateja J. Freed, *The late series of Tunisian cylindrical amphoras at Carthage*, *Jour. Rom. Arch.* 8, 1995, 155-191), kjer so tudi objavljeni resni pomisleki k Keayevim variantam tipa XXV in XXVI.

Prav zaradi združevanja že klasificiranih oblik se avtorica ni mogla izogniti napakam v katalogu. Tako je npr. na sl. XXXII že na prvi pogled ustje spatejona oblike Keay XXVI, varianta S, značilen za 4. in zg. 5. st. znan npr. tudi iz Emone, Rodika, Ajdovščine itd.

Gotovo je zelo dragocen tudi prispevek v poglavju o amforah lokalne proizvodnje (tip XXX do XXXIV), četudi je za nekatere lokalna proizvodnja nedokazana. Znan je namreč primer najdbe amfor v pečeh Ravene, pa vendar je dan-

današnji jasno, da amfor oblik LR 1, LR 2 niso proizvajali v Raveni).

Zadnja skupina so neopredeljeni kosi.

V zaključku skuša L. Bjelajac orisati gospodarsko zgodovino tega področja, ki pa je zaradi zmotnega združevanja posameznih tipov različnega izvora malce popačen. Prav tako tudi ne drži, da so s smolo premazane amfore vedno služile le za vino, vemo, da so uporabljali nasmoljeno posodje lahko tudi za posebne vrste garuma. Posebej močan uvoz je bil po najdbah sodeč iz pontskega področja, četudi mu avtorica zmotno pripiše kar devet tipov. Zgornja trditev nedvomno drži, saj je afriški import v resnici le pičel, kar je ugotovila že tudi K. Slane v recenziji knjige Andersen Jovanović o keramiki iz Stobija, pripravljena za *9 Jour. Rom. Arch.* Na najdišču Bosman predstavljajo afriške amfore vsega le 12 % amforičnega gradiva.

Lokalni proizvodi so dovolj bogato zastopani saj je znanih in raziskanih kar 14 lončarskih in 11 opekarških peči v Viminaciji ob reki Mlavi. Produkcija je bila tu najbogatejša tekom 2. in 3. st. Iz istega najdišča izhaja tudi glazirana amfora tipa XXXIII iz 4. st. V bizantinskem obdobju pa lokalna produkcija skoraj domala zamrla, kar avtorica razlaga z močnim importom iz pontskega področja že od 4. st. dalje. To je seveda nedvomno v tesni povezavi z vojaško zgodovino provinc. Prav v bizantinskih utrdbah pa je zastopnost amfor zelo visoka.

V Dodatku je objavljen seznam raziskanih vojaških posototank na limesu, od koder izhaja objavljeno gradivo. Kratka zgodovina raziskav in bibliografija izčrpna predvsem za vzhodne dežele daje knjigi posebno vrednost. Sledi angleški prevod, seznam uporabljene literature in štiri tabele črno-belih fotografij.

Dobrodošla bi tudi bolj podrobnejša karta!

Vemo, da je cenjena in mednarodno poznana avtorica L. Bjelajac umrla preden je uspela dokončati pričujoče delo. Knjigo je za tisk priredila S. Nikolić-Đorđević in zelo verjetno je, da je prišlo do mnogih neljubih napak prav zaradi prerane smrti avtorice. Posebej pri literaturi je očitno, da so mnoga dela navedena, pa vendar niso upoštevani njihovi rezultati! Seveda je v besedilu tudi nekaj bralcu neljubih stvari, kot npr. številke na tabelah so pomešane, kar vnaša dodatne težave pri iskanju. Za številčenje slikovnega gradiva in tipov so dosledno uporabljene okorne rimske številke, kar povečuje možnost napak (J. Freed predlaga tudi za Keayev tipologijo uporabo arabskega številčenja! *Jour. Rom. Arch.* 8, 1995, 155-191.)

Vse to pa delu ne jemlje velike vrednosti, saj je prvo te vrste na področju gornje mezijskega Podonavja. Vsakdo, ki se je kdajkoli bavil z amforami, ve kako silno težko je identificiranje odlomkov, posebej še, če je dobra literatura težko dosegljiva, bogate muzejske zbirke zahodne Evrope (Ostia, Akvileja, Kartagina, Rim) pa takorekoč nedostopne. Opravljeno delo je prelomnica v študiju rimske keramike in vsakemu, ki bo prišel za L. Bjelajac bo lažje.

Ker pa vemo, da je za podobno delo potrebnih veliko let trdega dela, je praznina, ki je nastala za avtorico pričujočega dela toliko večja in bolj boleča.

Verena VIDRIH PERKO

Éva Garam: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. Cemeteries of the Avar period (567 - 829) in Hungary*, Vol. 3. Akadémiai kiadó, Budapest 1995. 697 str., 257 sl., 252 tab., 2 priloge.

Velikopotezno zastavljena monografska serija, ki naj bi objavljala avarskodobno gradivo Madžarske in jo je s prvi-

ma dvema knjigama o področju Baranje začel Attila Kiss, je nato za dolgo časa zastala. Sedaj je pred nami tretja knjiga izpod prizadevnega peresa Eve Garam, Attilove sodelavke v Narodnem muzeju v Budimpešti. Na prvi pogled opazna sprememba v konceptu serije je prehod z angleškega na nemški jezik. Resda je angleščina najbolj poznani svetovni jezik, a obstajajo področja za katera nima svoje terminologije. Tako je tudi zgodnjesevrednevska arheologija srednje in vzhodne Evrope. In kot se mi je potožil Attila, je imel izredne preglednice z izumljanjem angleških besed, končni izdelek pa je bil slab in vsem težko razumljiv. Zato sedaj kot sourednik (skupaj z avtorico) napake ni hotel ponoviti in se je raje odločil za terminološko mnogo prikladnejšo nemščino. Knjiga je bila napisana do aprila 1985 in je torej do izida minilo 10 let, kar pa njene aktualnosti ne zmanjšuje.

Tiszafüred leži na severovzhodnem Madžarskem in je po mojem vedenju trenutno največje objavljeno avarsko grobišče, saj se številka grobov ustavi šele pri 1282. Da je že samo izdelava kataloga veliko delo, je povsem očitno. Zato je skopost opisnega dela razumljiva, čeprav bi si želeli vsaj še podatke o grobnici in legi okostja. Le-te ne nadomeščajo niti nekatere risbe grobov, ker se je avtorica odločila le za izbor robov s številnejšimi pridatki. Ostajamo odvisni le od njene statistične analize in kart razprostranjenosti, ki sledi katalogu. Prav tako nas ne razveseljujejo risbe, ki so močno shematične, z močnim črno-belimi senčenjem, dosledno brez prerezov, z zelo redkimi stranskimi pogledi in popolnim zanemarjanjem barv steklenih jagod. Temu ne odpomorejo niti razmeroma kvalitetne fotografije nekaterih podrobnosti grobov in izbranih predmetov. Idealna je seveda objava steklenih jagod v barvah, z uporabo ustrezne rasterske skale (povzete iz heraldike in veksikologije) pa jih je mogoče povsem korektno predstaviti tudi v črno-beli risbi. Kdor bo torej želel ponovno podrobno proučevati gradivo s Tiszafüreda, se depojskemu delu z originali ne bo mogel izogniti.

Glavni poudarek je avtorica dala analizi gradiva, kar pri skoraj 10 000 predmetih ni bil majhen podvig. Urejena je klasično po posameznih skupinah podatkov o pokojnikih, grobovih, predmetih. 91 grobov, ki ležijo pod drugimi grobovi, ali pa so jih le-ti poškodovali, daje možnost dobre notranje opore za izdelavo relativne kronologije najdišča, ki jo je avtorica s pridom izkoristila in tudi didaktično nazorno predstavila. Prvotno zamišljenemu računalniškemu razvrščanju gradiva, se je morala odpovedati, ker ni imela na voljo ustreznih opreme. Po mojem mnenju je morda tako še bolje, saj bi neizdelana metoda matematičnih algoritmov, na katerih slonijo programi, ki so trenutno največ v rabi, lahko naredila več zmede kot koristi. Tako se je dela lotila ročno. Seveda se ni izognila fascinaciji pasnega okovja, ki so najlepše in najbolj številno ter dovolj časovno obetljivo avarsko gradivo. Izdelala je podrobno klasifikacijo, ki jo pomotoma imenuje tipologija, kar je napaka, ki jo še vedno dela 99,99 % arheologov. Nekaj boljše poznavanje Klejnov monografije o tipologiji, bi arheološki skupnosti močno koristilo. A do tedaj bo preteklo še mnogo vode. Vrnimo se h knjigi. Sledilo je kartiranje tako dobljenih "tipov". Časovno povezovanje na podlagi prostorskega prekrivanja posameznih skupin, ki ga je uporabila avtorica, je tvegano početje, pri grobišču, kjer je očitna dolgotrajna uporaba istega pokopališnega prostora. Končni povzetek je vendarle korekten, iz celotne analize je očtna le časovna delitev na pločevinat in vlite okove, resnica, ki je že dolgo znana.

Na podoben način so obdelani uhani, najbolj pogost pridelek v ženskih grobovih. Zanimiva je analiza polmesečastih uhanov z zvezdastim priveskom. Po mnenju Čilinske gre za nakit, ki ga je mogoče povezovati s Slovani. Za Tiszafüred ji Garamova nasprotuje, češ, da gre le za uvožene predmete v uporabi avarskih žena. S tem smo pri diskusiji, ki ne bo doživela konca, dokler ne bodo razčiščena teoretična izho-

dišča o pojmu Slovanov, Avarov, etnosa itd. Korektno pa avtorica opozori, da se ta oblika uhanov preneha pojavljati na področju Dnepra, potem ko Hazari tam na začetku 8. st. zavzamejo gradišče Pastirskoe in naselje Semenki, pač pa se istočasno pojavijo v Tiszafüredu brez krajevnih predhodnikov. V grobu 935 pa je bila polovica zaponke "tipa" Pastirskoe, ki naj bi jo lastnica prinesla s seboj. Vsaj del imenovanih uhanov bi tako lahko pripisali tudi prihodu nove skupine ljudi. Vsekakor gre za zanimivo dodatno iztočnico raziskavi o dotoku novega vala naseljencev v Panonijo iz Ukrajine okrog začetka 8. st. Misliti je pri tem še na nožičke z zavojkoma (v gr. 369, 793, 880), lonce, ki imajo jamice v robu ustja (teh v Tiszafüredu ni), in še na kaj. Kaj bi vse to pomenilo za nekakšno slovanizacijo Avarov, je še dodatno vprašanje. - Zanimivo vprašanje postavljajo tudi uhani s stožčasto zavitim koncem, pri katerih avtorica dopušča možnost slovanskega izvora, časovno pa jih postavlja v 9. st., češ, da jih ni spodnjeavstrijskih najdišč, ki naj bi propadla v času Karlovih vojn. Taka historična datacija je seveda močno tvegana in ne bo trdna, dokler ne dobi nedvomne arheološke potrditve.

Sledi zelo groba obdelava steklenih ogrlic, kjer klasifikacija zajema samo ogrlice kot celoto. Železne in bronaste ovrtnice so na najdišču tujek, ki naj bi prišel s področja Vzhodnih Slovanov. Zanimivo je, da sta bili v grobovih le dve zapetnici, preko sto pa je bilo raznih krožnih, predrtih ploščic. Bolj kratka je obravnava drugih drobnih predmetov, orožja, konjske opreme. Glinastega posodja v grobovih skorajda ni bilo, pač pa kar nekaj lesenih vedric. Posebej so obravnavani predmeti germanskega, slovanskega in bizantinskega izvora. Pri vsaki skupini predmetov je najprej opravljena razvrstitev znotraj grobišča, nato pa umestitev v širše gradivo Panonije, ki naj bi dala tudi absolutno časovno opredelitev.

Avtorica je videla v gradivu 6 časovnih stopenj. Prva pripada priseljencem, ki naj bi osnovali grobišče sredi 7. st. Fenomen, da se je to zgodilo šele po skoraj stoletni navzočnosti Avarov v Panoniji, razlaga s tem, da je prej šlo za nomadsko prebivalstvo, ki se je ustalilo šele v 7. st. Ob koncu 7. st. opaža prihod novega prebivalstva, kar je mogoče povezovati z nastankom drugega avarskega kaganata. V prvih desetletjih sledi ponovni prihod novega prebivalstva, ki prinesejo s seboj tehniko vlijanja. Nekaj časa so tako v uporabi stari predmeti iz pločevine, skupaj z novimi vlitimi. To je v tretji in četrti stopnji grobišča. Peta pripada koncu 8. in začetku 9. st., zadnja pa naj bi bila iz 9. st., iz časa po propadu avarske države. Ti ljudje naj bi dočakali naselitev prvih Madžarov in se z njimi zliili v novo ljudstvo. - Taka historična podoba je zelo sprejemljiva z madžarskega stališča, problem pa je v tem, da vsi drugi raziskovalci postavljajo kronološke meje drugače kot Madžari. Na splošno bolj zgodaj. Dvom o pravilnosti določitve zadnjih dveh skupin povečuje preprosto dejstvo, da predzadnja skupino sestavljajo večinoma moški grobovi, zadnja pa predvsem ženski in gre prej za delitev po spolu kot po času. Posebni moški in ženski deli pokopališča pa so obstajali tudi v starejših stopnjah. kronologija grobišča je zgrajena predvsem na kombinacijski tabeli moškega pasnega okovja. Grobišče kaže nepretrgano rast v obliki nekakšnih polkrogov, kar pomeni, da nam kartiranje predmetov vedno potrdi kakršnokoli delitev skupin, vsekakor pa lahko kaže, kaj je starejše in kaj mlajše. Za nadaljnje delo pa je tudi to dovolj.

Če vzamemo, da izdelava ene same karte razprostranjenosti pri tolikšnem grobišču vzame en dan časa, je avtorici samo kartiranje vzelo več mesecev časa. Delo, ki ga je opravila je bilo ob tedanji opremljenosti resnično ogromno. Razveseljivo je njeno korektno povzemanje problematike, podkrepljene s številnimi novimi predlogi. Čeprav bi si želeli dober kataloški del, ki bi dal objavi trajno vrednost, se lahko veselimo, da je gradivo tu, kakršnokoli pač že je in

tudi interpretativni del še dolgo ne bo presežen. Zelo jasno pa se kaže tudi velika raznolikost izvora Avarov, kar zlagoma ob vse številnejših objavah gradiva celo ustvarja vtis, da je vsako avarsko grobišče unikatno, da tipičnega sploh ni.

Andrej PLETERSKI

Franz Glaser: *Frühchristliche Denkmäler in Kärnten*. Universitätsverlag Carinthia, Klagenfurt 1996. 111 str. 51 slik.

Bogata poznoantična, zgodnjekrščanska zapuščina sosednje avstrijske Koroške, že dolgo priteguje številne obiskovalce. Glavna magneta sta seveda Teurnija in Sv. Hema. Obe že vrsto let vneto raziskuje Franz Glaser, ki je ob razstavi o zgodnjem krščanstvu na Koroškem, sedaj objavil še prikupe vodnik po tamkajšnjih zgodnjekrščanskih najdiščih.

V prvem delu prikaže zgodovino zgodnjega krščanstva v Vzhodnih Alpah, razvoj cerkvene organizacije, njeno dušno in posvetno dejavnost. Ne manjkajo slikoviti citati iz življenjepisa Svetega Severina, zvemo o katolikih in arijancih, o sporu zaradi treh poglavij. Sledi prikaz cerkvenih gradenj kot odraz liturgije, kjer nas pouči o zgradbi cerkve in njenih sestavnih delih. Nazorno prikazuje obdobje vladarjev arijanskih Gotov, ki se kaže v istočasnem obstoju dveh cerkva v posameznih krajih. Po gotskem porazu, je bila arijanska cerkev opuščena, katoliška pa je trajala naprej. Sledi kratek prikaz zgodovine do prihoda Slovanov.

Drugi del vodnika so opisi posameznih arheoloških najdb in najdišč, združeni po posameznih pokrajinah: Podjuna, Gosposvetsko polje, okolica Vrbskega jezera, Feldkirchen, okolica Beljaka, Kanalska dolina, Zilja, Dravska dolina in Millstattsko jezero. Zajel je vse, kar govori o zgodnjem krščanstvu, od cerkva, do napisov in drobnih predmetov. Novost je Virunumska cerkev, kot jo kaže zračni posnetek. Opis vsake pokrajine zaključuje navedba o tem, kje in kaj je od opisanega mogoče videti, pri zbirkah celo čas obiskov, cena vstopnic, naslov in telefonska številka.

Knjižica je opremljena z načrti, rekonstrukcijami, terenskimi fotografijami in slikami najlepših predmetov, vse skupaj v žepni velikosti. Morda bo tudi ta knjižica nekoč izšla v slovenskem prevodu, kar bo priložnost zapisati slovenska imena krajev južne Koroške. Besedilo je pisano s pravo metro poljudnosti, ki pa jo je avtor dosegel v veliki meri z zelo tekočim pripovedovanjem, hkrati strokovno korektno, zaradi česar se bodo tudi tisti, ki se z obravnavano snovjo poklicno ukvarjajo, lahko marsičesa naučili. Za hujše radovedneže knjižico zaključuje seznam literature ter slovar strokovnih izrazov in tolmač antičnih imen. Skratka videti je, da imamo pred seboj izdelek človeka, ki ve, kako širokemu občinstvu približati svojo snov

Andrej PLETERSKI

La sidérurgie ancienne de l'Est de la France dans son contexte européen. Archéologie et archéométrie. Actes du Colloque de Besançon, 10-13 novembre 1993. Publiés par Michel Mangin, Annales littéraires de l'Université de Besançon 536, diffusion Les Belles Lettres, Paris, 1994. 48 článkov, 424 strani, številne fotografije, risbe, table in tabele.

Knjiga z naslovom "Starodavno železarstvo na vzhodu Francije znotraj evropskih povezav. Arheologija in arheometrija" je zbornik člankov predstavljenih na mednarodnem kolokviju O železarstvu v preteklosti, potekajočem v Besançonu novembra 1993.

V uvodu v zbornik kolokvija so predstavljeni štirje kratki članki francoskih avtorjev, npr. članek o stanju raziskav starodavnega železarstva v vzhodni Franciji in še posebej zanimiv članek z naslovom *Od kovine do predmeta* avtorja C. Forrièresa.

Delo kolokvija je bilo razdeljeno v 4 sekcije, in sicer Arheometrija, Taljenje in kov, Regionalni ansambli, Okolje, gospodarstvo in družba ter še kot poseben dodatek peta sekcija s predstavitevimi članki o ekskurziji.

V sekciji za arheometrijo se avtorji posvečajo raziskovanju tehnik taljenja železa v keltsko-rimskem obdobju v Franciji, pa tudi stranskim produktom, ki so nastajali pri železarskem procesu v "predrimski" Poljski.

Za nas so vsekakor zanimivi članki 3. sekcije, v katerih je R. Pleiner iz Prage predstavil zgodnje talilne peči za železo v srednji Evropi. Članek zajema najdbe imenovanih peči od halštatskega obdobja do konca 1. tisočletja n. š. Z veseljem tudi opozarjam na zelo kratek članek H. Jönsove, v katerem avtorica predstavlja zanimivo zgodovino železarstva v severni Nemčiji od 5. stol. pr. n. š. do 15. st. n. š. z ugotovljeno skrajno celoti opuščeno železarsko proizvodnjo v obdobju po 5. in do 12. st. n. š. V 15. stoletju se je razvila v severni Nemčiji množična proizvodnja železa oz. nam bolj znano fužinarstvo. Sledijo podobni članki o raziskavah latenskodobnih kupolastih talilnih peči na Gradiščanskem, o železarstvu v Belgiji, na Nizozemskem, Norveškem in Danskem.

Četrta sekcija se predstavi najprej z interdisciplinarnim člankom o povezavi med železarstvom in gozdovi v francoskem departmaju Ariège, sledi članek o železarstvu v rimskodobnem mestecu Bituriges v osrednji Franciji in članek o železo- in rimskodobnih železnih ingotih, najdenih v zahodni Evropi, ter članek o prav takšnih predrimskih ingotih iz Velike Britanije. Avtor P. Crew ugotavlja, da je oblika ingota kot trgovskega blaga oz. menjalnega sredstva (*currency bar*), označevala kvaliteto kovine in njen izvor (cfr. M. Leuzner-de Wilde, *Prämonetäre Zahlungsmittel in der Kupfer- und Bronzezeit Mitteleuropas*, *Fundberichte aus Baden-Württemberg* 20, 1995, 229 ss).

V zaključku resnično kratke predstavitve zbornika O železarstvu poudarjam, da je to delo, ki ga slovenski preučevalci metalurgije železa od njenih začetkov v železni dobi do sodobnosti ne bi smeli prezreti.

Anton VELUŠČEK

The Archaeology of V. Gordon Childe. Contemporary Perspectives. Uredil in spremno besedilo napisal David R. Harris. UCL Press, London 1994. 139 strani besedila, 6 strani indeksa, 11 fotografij. ISBN 1- 85 728-220-5 HB.

Knjiga *Arheologija V. Gordona Childea - sodobni pogledi* ni ne nova biografija in tudi ne kakšen nov prerez skozi njegov teoretski opus v celoti, kot nas že v uvodnih besedah opozori njen glavni urednik David R. Harris. Sad mednarodne konference je, ki sta jo priredila Inštitut za arheologijo in Prazgodovinsko društvo Childeovi stoti obletnici rojstva v spomin, potekala pa je 8. in 9. maja 1992. leta v Londonu. Obogati nas z nekaterimi novimi razmišljanji njegovih dobrih poznavalcev, hkrati pa doda še kakšen kosček v kolažu pensée intime tega velikana arheološke vede. Majorie Maitland Howard in njeni skici, s katero nas urednik uvede v knjigo, gre zahvala, da zre v nas Childeova podoba, kakršna je ostala iz njegovih zadnjih predavateljskih dni. Čez belo srajco s skrbno zavezano kravato oblečena srednjeazijska oprava, v roki pa avstralsko kopje domorodcev izpodrivata vsem dobro znano "angleškost". Tej je tudi sicer strogo formalnost od-

vzemal črn širokokrajni klobuk, konvencionalno togost pa prekratke hlače. Ekscentričnost, ki je prikrivala sramežljivost dobrodušnega moža, katerega miselni pečat občuti arheologija tudi osemtrideset let po njegovi smrti. Bruce G. Trigger (Kanada), Lev S. Klejn (Rusija), John Mulvaney (Avstralija), David S. Harris, Michael Rowlands in Colin Renfrew (Velika Britanija) ter Kent V. Flannery (Združene države Amerike) so se lotili iskanja odgovora na vprašanje, kakšna je današnja vloga tega morda najbolj znanega, gotovo pa največkrat prevajanega in še vedno branega arheologa dvajsetega stoletja.

John Mulvaney in Lev S. Klejn sta dopolnila Childeovo biografijo. Prvi (str. 55 - 73) se je posvetil avstralskemu obdobju njegovega življenja. Childeu je bilo trideset let, ko se je odločil za prostovoljno izgnanstvo, zato je že nosil v sebi "nevidno (intelektualno in psihološko) prtljago" (Harris). Zaradi svojega političnega prepričanja je bil takrat že zaznamovan, izobčen iz pedagoškega dela v domovini in odtujen domačim. Naklonjenost socializmu, v tedanjem avstralskem prostoru in času opazovana skozi strah pred boljševizmom, in srčno zavzemanje za miroljubno politiko, prav tako nesprijemljivo v krvavečih letih prve svetovne vojne, sta ga vrgla v navzkrižje z obstoječo družbeno realnostjo. Njegova prva knjiga *How labour governs* (1923) je bila neke vrste slovo od aktivne revolucionarne politike, za katero je nekoč prijatelju rekel, da bi jo bil izbral, če cena zanjo ne bi bila tako visoka. Potem, ko se je iz Avstralije umaknil na Škotsko, je politično gorečnost zamenjal s predanostjo arheologiji. Da je ostal svojem političnemu prepričanju zvest, četudi razočaran, do smrti, spoznamo iz prispevka *Leva S. Klejna* (str. 75-99). Ta lucidni ruski arheolog teoretik je poskrbel za obelodanitev Childeovega pisma, v katerem je ta skritiziral sovjetsko arheološko prakso, in za izčrpno študijo o odnosu sovjetske arheologije do Childea. Kljub temu da ga je s sovjetsko arheologijo družilo več stičnih točk kot ločnic, ga ta ni obdarila s svojo naklonjenostjo. Zaradi paranoične pečata previdnosti, kakršnega je odtiskovala vsem levičarskim Zahodnjakom, je gojila do njegovega dela mešane, ambivalentne občutke. Rada ga je uporabljala v propagandistične namene, sicer pa mu priznala "zaznalo ljubezen", kot zapiše Klejn, pa še to le s poznimi prevodi njegovih difuzionističnih del, ne pa tudi ruskimi izdajami *Man makes himself*, *What happened in history* ali *Piecing together the past*, kjer domujejo njegove marksistične misli. Da je bil marksist, mu je priznala šele po smrti, pa še to v slogu "mrtev marksist je dober marksist". Zaradi svoje človeške občutljivosti, ki mu je, po mnenju biografov, velikokrat odtegovala arheološko kritičnost, je šele nekaj mesecev pred smrtjo napisal kritiko svojim sovjetskim kolegom. Pismo, naslovljeno na Arčihovskega, Artamonova, Efimenka in morda še koga, je kritično do sovjetske prakse, ne pa tudi teorije. Lev S. Klejn pa je v njem našel tudi oporo za oporekanje Danielovemu in Clarkovemu prepričanju, da se je Childe pred smrtjo odrekel marksizmu.

Intelektualno ozadje etičnih in moralnih imperativov Childeovega dela se je namenil raziskati Michael Rowlands (str. 35-54). Childe je bil po njegovem mnenju globoko prežet s Heglovo in Marxovo historično interpretacijo in je verjel v arheologijo kot ključ do informacij tistega v preteklosti, kar bi pomagalo oblikovati etično izbiro prihodnosti. Prisegal je na "zmagoslavje razuma", na Zahodu ustoličenega kot temeljne kulturne vrednote. Projiciral ga je v bronastodobno invencijo metalurgije. V njej je videl možnost drugačne družbene implikacije. Z osvoboditvijo produkcije izpod okrilja političnih sil (orientalskega despotizma, vladajočih elit), naj bi bronastodobni livarji Evrope začrtali pot "veliki družbeni zgodovini svobode". Rowlands je pripisal prežrtje te Childeove ideje in vztrajno zatiranje mnogih, da je Childe sledil tej invenciji le kot tehnološkemu aktu, "arheološkemu

intelektualnemu filistrstvu". A tu še ni odnehal. Vprašal se je, v čem je bilo bistvo Childeove privrženosti "prazgodovinski vzpona Zahoda". Tu sta mu bili v oporo miselni dediščini Hegla in Marxa o edinstvenosti Evrope. Da bi razumel Childeovo zavezanost esencializmu, torej občutenju neke vrste posebne biti, ki naj bi bila lastna posameznim etnijam, se je oprl na analize antropologa Louisa Dumonta o interakciji med dvema ideologijama: racionalizmom in individualizmom razsvetljenstva na eni strani in idejami ter vrednotami izobilikovanimi v Nemčiji med 1770 in 1830 na drugi. Nasprotje je oblikovalo različni nacionalni tradiciji. Iz boja med ideologijama se je razvilo zahodnoevropsko prepričanje, da so kulture naravne entitete, zaradi medsebojnih stikov v stalni nevarnosti pred mešanjem. Kulturna edinstvenost je seveda vodila preko edinstvenosti izvora in k "čistosti" bistva. Takšno prepričanje je izdatno podpiralo tudi jezikoslovje 19. stoletja s pogledom na "prvobitno stanje" jezikov. Tradicionalna koncepcija neogramatikov je namreč zagovarjala "čistost" genetskih odnosov (poreklo vsakega jezika je vezano le na eno jezikovno družino). Šele strukturalna lingvistika in transformativno-generativna gramatika sta iskane prvinskosti jezikovnih oblik izrinili iz primarnega zanimanja jezikoslovcev, sociolingvistika pa je s preučevanjem pidžin in kreolskih jezikov zavrgla opozicijo med "čistimi" in "mešanimi" jeziki in utrdila prepričanje, da so vsi jeziki nastali z mešanjem. Če ni "naravnih" jezikov, potem tudi ni "naravnih" kultur, so prepričani nekateri sociolingvisti. Childeov "beg" od kultur v difuzionizem je po Rowlandsu v marsičem mogoče primerjati z današnjimi sociolingvističnimi ugotovitvami, čeprav so bile Childeov mehanizem kulturnih sprememb inovacije, ne pa stiki med posameznimi kulturami. Etični vzroki za Childeovo sprejemanje difuzionizma so koreninili v družbeno-političnih razmerah njegovega časa. Childe je zelo zgodaj spoznal, na kako nevarnem terenu se gibljejo arheološke kulture in kako mamljiv plen predstavljajo rasističnim in nacionalističnim prenapetostem. Bil je nasprotnik ideje, da lahko "kulturni napredek merimo z dosežki posameznega ljudstva". Poleg poklona Childeovemu tako zgodnjemu zavedanju arheologije socialne in politične vloge Rowlands poudarja tudi drugačnost njegovega difuzionizma. Od tistega, ki so ga zagovarjali njegovi predhodniki, se razlikuje po tem, da ni temeljil na "delovanju centra nad socialno pasivnim okoljem". S preseganjem prepričanja, da so kulture naravne entitete, in difuzionizmom, ki je zagovarjal mešan nastanek kultur, ga uvršča med začetnike teorije kulturnega procesa. Childeovo prepričanje o osvobajajočem spoznavanju preteklosti pa je zanj "najpomembnejša in trajna zapuščina njegovega dela v arheologiji".

Bruce Trigger (str. 9-33), Colin Renfrew (str. 121-133) in Kent Flannery (str. 101-119) so raziskali razsežnosti Childeovega teoretskega mišljenja v odnosu do današnje teorije.

Trigger, kanadski historiograf arheološke teorije, velja za enega najboljših poznavalcev Childeovega dela. Tokrat nam predstavlja njegovo dediščino v kulturno-zgodovinski, evolucijski in simbolni arheologiji, raziše pa tudi njegov funkcionalistični pristop. Childeov kulturno-historični pristop je bil prevladujoča paradigma prazgodovinske arheologije med obema svetovnima vojnama. Zgrajen kot učinkovita kombinacija Monteliusovega difuzionizma in Kossinnovega koncepta kultura, a z uspešnejšim upiranjem rasizmu, prevladujoč v humanističnih vedah tistega časa, je bil takorekoč "predčasen". Zelo zgodaj je razlikoval sledi, ki naj bi se, s kritično obravnavo arheološkega zapisa, izločile kot etnični indikatorji (ročno izdelana lončenina, nespremenjene pokopne prakse) od tistih, ki so ohranjevalke tehnološkega pomena (orožje, orodje). Svoji "prvi ljubezni" (iskanju indoevropske pradomovine) se je odpovedal že v tridesetih letih, da bi se zoperstavil uničevalnemu duhu svojega časa - nacistični izrabi arheologije. Usmeril se je v difuzionizem in mu

pripisal "pozitivno moralno in politično vrednost". Kljub teoretskemu zanimanju za arheološke kulture se s tistimi izven prostora Evrope in Bližnjega vzhoda ni ukvarjal. V tem je ostal po Triggerju zvest racionalističnemu prepričanju o nujnosti priključevanja plemenskih družb evropskemu razvojnemu toku. Ko je uvidel, da s kulturno-historičnim pristopom ne bo dosegel želenega, se je usmeril v raziskovanje ekonomskega razvoja in tehnoloških inovacij (udomačevanju rastlin in živali, začetkom metalurgije, urbanizaciji). Sprva je razumel tehnološki razvoj v skladu s razsvetljensko miselnostjo o zavestni inventivnosti človeka kot upravljalca naravnega okolja, po prvih stikih s sovjetsko arheologijo pa ga je uvrstil v socialni in politični kontekst. Začel je iskati tiste arheološke zapise, v katerih naj bi odsevala politična in družbena aktivnost skupnosti. Z analizo naselbine Skara Brae na Orkneyjskem otočju je bil eden prvih arheologov, ki so interpretacijo prostorske organizacije povezali z vlogami spolov. Z raziskavami na otoku Rousey je po Triggerju predhodnik prostorskih analiz, v *Scotland before the Scots* pa eden redkih, ki so v tedanjem času razložili spremembe v pokopni praksi s socialno razslojenostjo. Trigger poudarja tudi, da so ga interpretacije v teh študijah peljale čez takratne ustaljene akademske okvire in ga z njimi postavljala za predhodnika procesualistov. In še eno Childeovo vlogo osvetljuje. Medtem ko mu je angleška arheologija namenila vlogo velikega sintetičnega evropskega prazgodovine, je bil v Združenih državah Amerike prepoznan kot evolucionist, a zaradi svojih marksističnih idej sredi pobesnelega obdobja McCarthyjevega lova na čarovnice bolj redek predmet skrbnih analiz. Zavračal je premočrtni evolucionizem Marrovega tipa, pa tudi migracijam in difuzijam v kasnejših delih ni pripisoval posebne vloge. Z marksističnim pristopom je v evolucijo kulturnih sistemov uvedel več spremenljivk, kot sta bila tega zmožna Stewardov ekologizem ali Whiteov tehnološki determinizem. Njegova orientacija k socialni evoluciji je razširila vprašanja o družbeni, politični in religiozni organiziranosti prazgodovinskih skupnosti in opogumila razvoj procesne in simbolne arheologije. Njegova razmišljanja o kulturi v zadnjem desetletju ustvarjalnosti ga po Triggerju zbližujejo z zanimanjem za simbolno in kognitivno postprocesualistov. Nastavke za takšno prepričanje je Trigger našel v delih iz štiridesetih in petdesetih let, ko si je Childe, razočaran zaradi pakta med Hitlerjem in Stalinom in zagrenjen zaradi kvalitativnega padanja sovjetske arheologije, našel novo inspiracijo v poglobljeni analizi marksizma kot filozofskega sistema. Prepoznal je pomen "znanja in vedenja pri kulturni spremembi". Vsak posameznik je po Childeu opredeljen s "kulturnim zemljevidom", od njegove percepcije pa je odvisno razmerje do naravnega in kulturnega okolja. Kot racionalist in marksist je Childe verjel v arheologovo moč, da z "objektivnim razumevanjem preteklosti" zmore oblikovati boljše prihodnost človeštva.

In kako razvije opozicijo med Childeom "pionirjem procesne arheologije" in Childeom "tradicionalnim historičnim arheologom, ki je imel raje naracijo kot analizo" Colin Renfrew? Tudi on raziše Childeovo vlogo pri oblikovanju procesne arheologije. S citati iz članka "Archaeology and Anthropology" (1946) nam pokaže, da se Childeovo razumevanje zakonov kulturnega procesa ne razlikuje od tistega, kar sta kasneje predstavila Binford in Flannery. Zanj kot procesualista govori tudi analiza "The Urban Revolution" (1950), saj ga približuje, kot zatrjuje Renfrew, sistemski analizi. Vendar pa Renfrew poišče tudi tista vzroka, ki sta Childeu zaprla pot med "nove" arheologe. Najde ju v esencializmu in partikularizmu. Če opredeljuje procesualista želja po generalizaciji, potem je nasprotno za tradicionalnega historiografa značilna partikularistična drža, zgrajena iz priseganja na specifične pogoje in okoliščine. Prav ta pa je Childeu odvzemala možnost spoznanja, da lahko iz svojih prostorskih analiz izvleče spoznanja

splošnega pomena in oblikuje širše uporabne metode, kar bi ga uvrstilo med pristaše "nove" arheologije. Iz teh vrst ga je po Renfrewju izločil še esencializem. Z oznako, povzeto po Rowlandsu, je opredelil Childeovo iskanje označevalcev etnične identitete oziroma tistega "osnovnega in bistvenega", kar jih dela razpoznavne. Renfrew je mnenja, da je Childe do smrti gojil tiho upanje, da bo našel tiste posebnosti v ljudstvih, ki arheološko pritrjujejo "drugosti".

Kent Flannery se je posvetil zanimanju za Childea evolucionista in njegovemu vplivu na ameriško arheologijo. Za Childeovo manjšo prisotnostjo v ameriški kot evropski arheologiji tičita dva vzroka: izključenost "urbanih" revolucij na severnoameriškem prostoru in dejstvo, da ameriški arheologi ne razlikujejo marksistične teorije od marksistične politike in ji, s takšnim zoženim pogledom zaradi zloma socializma, namenajo mesto na zgodovinskem odpadu. Drugačno razumevanje pa je Flannery našel v nacionalnih znanstvenih okoljih Latinske Amerike. Zgodovina Latinske Amerike je namreč stkana iz "urbanih" revolucij, naklonjenost marksizmu pa je neprimerljiva s tisto v Združenih državah, zato ni naključje, da je ob petdesetletnici izida *Man makes himself* (1986) potekal kolokvij o Childeu v Ciudad de Mejicu in da je perujski arheolog Emilio Choy že 1960. leta uporabil "neolitsko" revolucijo kot interpretativno pomagalo v Andih. Kent Flannery je vzel pod analitsko lupo Childeova koncepta "neolitske" in "urbane" revolucije ter deset kriterijev, ki jih je Childe uporabil kot pogoje oblikovanja mestnih civilizacij. Sodobne raziskave v Srednji Ameriki in Andih zanikajo neposreden prehod iz "neolitske" v "urbano" revolucijo. Po Flanneryju lahko govorimo o vmesni revoluciji "razslojenosti". Childe jo je prezrl, ker je utemeljena s spremembami ideologije in družbenih odnosov, ne pa z načinom pridelovanja, ki ga je kot spremenljivo opazoval on. Desetim Childeovim kriterijem, izpolnjevalcem pogojev za nastanek mestnih civilizacij, je Flannery dodal manjše popravke, ki jih dovoljujejo novejši raziskave na ameriškem prostoru. Priključil jim je enajstega: vojskovanje. Temu se je Childe kot pacifist zavestno izognil, a je nepogrešljiv. Sicer pa Flannery zaključil: "Komaj pomembno je, da se nekatere podrobnosti na Childeovi shemi ne prilegajo podatkom današnje nuklearne Amerike. Kar pa je pomembno, je to, da je imel Childe vizijo evolucije v tistem času, ko so imeli drugi arheologi samo arheološke karte".

V času, ki se bje bitko med "novo" in "novejšo" arheologijo, a hkrati že spoznava, da se biografije arheologov skrivajo tudi v njihovih arheoloških tekstih, so besedila, posvečena Childeovemu delu, zanimivo branje, še zlasti ob pomisli, da njegovega vpliva na slovensko arheologijo skorajda ne poznamo.

Irena MIRNIK PREZELJ

Theory in Archaeology. A World Perspective. Uredil in uvodno študijo napisal Peter J. Ucko. Theoretical Archaeology Group Series. Routledge, London, New York 1995. 281 strani besedila, 11 strani indeksa, 40 ilustracij, 18 člankov. ISBN 0-415-10 677-X.

Zbirki *One World Archaeology*, ki si je z uspešnim združevanjem tematsko najrazličnejših arheoloških teoretskih zanimanj že pridobila svoj sloves, se je pri založbi Routledge pridružila nova, *Theoretical Archaeology Group Series*. Ni torej presenetljivo, da je njena prva knjiga sad prispevkov s sekcije Svetovni pogled na evropsko teorijo, prebranih na Evro-TAG-u v Southamptonu 1992. leta, kjer je bila letna konferenca *Theoretical Archaeology Group*. Glavnemu ured-

niku Petru J. Ucku je uspelo zbrati večino besedil z "najboljše" (Paddayya), "z najbolj slišno polifonijo teoretskih glasov" (Ucko) zaznamovane sekcije, in jim dodati še nekaj najbolj odmevnih z druge, naslovljene Regionalna tradicija in arheološke raziskave v Evropi. 18 člankov avtorjev z vseh petih kontinentov predstavlja zbir, katerega je nemogoče umestiti v katerikoli razvrščevalni stereotip. Skupno jim je ukvarjanje z aktualnimi vprašanji arheološke teorije in prakse devetdesetih let ter želja po izvitju iz getoizacije teoretske misli znotraj discipline. Globalna perspektiva na arheološko teorijo se v njih prikaže prav tako razpršena in raznorečna kot evropska, odkrije pa nam tudi marsikaj zakritega, prezrtega, neupoštevane in zamolčanega.

V predgovoru nas urednik opozori, da se je njegovo pričakovanje o tem, kako bo historiat regionalnih arheoloških epistemologij odslakala družbeno realnost (kolonialno dimenzijo, jezikovne prevlade...), izjalovilo. Pokazalo se je namreč, da npr. brazilska arheologija ne kaže nobenih navezav na portugalsko, kot bi bilo pričakovati zaradi socio-kulturne zgodovine, in da je ostali Latinski Ameriki dogajanje na španski arheološki sceni bolj neznano, kot bi veljalo sklepati po siceršnjih historičnih, kulturnih, političnih in ekonomskih stikih.

V uvodnem poglavju nas prepriča, da ločenost arheološke teorije od prakse ni kakšna naša pavšalna ad hoc sodba, temveč realnost, razvidna tudi iz prispevkov nekaterih avtorjev zbornika, in da so arheologi teoretiki povsod še vedno izrazita manjšina (v marsikaterem arheološkem okolju pa opazovani vsaj kot obstranci, če že ne heretiki, bi dodali). Ugotavlja, da moremo iskati vzrok za različnost arheoloških teorij v raznolikosti kulturnih kontekstov, pozornost bralca pa usmeri še na vlogo posameznikov pri oblikovanju teoretskih tokov (npr. različnost Fergussonove vloge v angleški ali indijski arheologiji, široka sprejemljivost Childeovih konceptov ali pa dolgotrajnost in razvejanost vplivnega področja Dunajske migracijske šole). Po njegovem mnenju zbornik pokaže, kako napačno je minimalizirati vlogo razlik med regionalnimi interpretativnimi tradicijami, saj so celo v regijsko pojmovani Evropi teoretske misli nacionalnih šol tako raznovrstne, da zahtevajo za pravilno razumevanje skrbno analizo. Ucko tudi občutljivo povleče rdečo nit arheologiji pogosto inherentnega ideološkega in političnega naboja. Zagovarja tezo, da je državna kontrola, ki je tudi v devetdesetih še vedno spremljevalka arheologije, prinašalka "sušnih let" ali pa celo pokroviteljstva. Razmišljanje razširi na nacionalizme, regionalizme in etnična gibanja, ki pri utrjevanju kolektivne kulturne identitete kaj rada instrumentalizirajo arheologijo. V premislek nam ponudi uporabnost kulturno-historičnega pristopa, te prave "trdnjave nacionalizma", v anglo-ameriškem strokovnem jeziku pogosto izrinjenega iz teoretske v metodološko kategorijo. Prav zaradi svoje vztrajne in trdožive vprege v nacionalizme in celo rasizme kar kliče po poglobljenih raziskavah. V nasprotju s Kohlovim prepričanjem, da gredo posamične arheologije skozi enake "teoretske razvojne stopnje", pripisuje Ucko, oprt na tekste piscev zbornika, teoretsko evolucijo prej selektivnemu izboru. Če so osemdeseta leta še zaznamovana s prepričanjem o "objektivni" naravi arheološkega zapisa, dopuščajočega varen umik vede, kadar gre za politično manipulacijo z "resnico", pa tega za devetdeseta ne moremo več trditi. Slednja socio-politično dimenzijo arheologije širokosrčno priznavajo, kar pa ne pomeni, da je arheološka praksa kaj bolj imuna pred zlorabami, kot je bila v preteklosti. Le Goffova misel o zgodovini, ki da se pogosteje pridružuje ideologiji kot obratno, se prilega tudi arheologiji.

Martin Hall, John Kinahan in Bassey W. Andah prikazujejo v člankih *Veliki Zimbabwe in Izgubljeno mesto: kulturna kolonizacija južnoafriške preteklosti, Teorija, praksa in kritika v zgodovini namibijske arheologije in Evropske ovire raz-*

voja relevantne teorije v afriški arheologiji evropske teoretske vplive na afriško arheologijo. Hall se osredotoči na južnoafriško zgodovino arheologije z raziskovalne perspektive in današnjo hollywoodsko materializirano imaginacijo izgubljenega mesta. Pri tem ugotavlja, da so celo tisti raziskovalci, ki so si le poredko nadeli s predsodki prevlečena očala (npr. Gertrude Caton-Thompson), podlegli evropskim stereotipom o Afriki kot "sreči temačnosti", kar pa ni čudno, saj so bili, tako kot so mnogi tudi še danes, "potopljeni v ideologije svojega časa". Večino preteklega arheološkega dela so bolj kot "objektivna" danost namreč prežemale subjektivne refleksije, ubesedene v "tripartitni strukturi zgodnje civilizacije, destrukciji temačnih sil in ponovnem odkritju razsvetljenih pustolovcev". Kinahan dokaže s kritičnim pristopom do interpretacij namibijske skalne umetnosti, da kljub političnim spremembam v državi arheologiji še naprej vlada ideologija, ki ji ne more odvzeti moči niti kognitivni pristop, uporabljen kot nadomestilo tradicionalnega empiricizma. Andah opredeli arheološko pisanje afriške zgodovine kot splet evropskih konceptov in standardov, ki je prezrl razpoložljive afriške virov; kadar pa so le bili uporabljeni, so zaradi nezadovoljivih teoretskih postulatov zapustili prej informativne sledi kot poglobljene interpretacije in s tem prispevali le k refragmentaciji preteklosti.

Če smo pri branju teksta Dauda A. Tanudirja o teoriji v indonezijski arheologiji še popolnoma potisnjeni v negativistično podobo evropskih vplivov na arheološko prakso tretjega sveta, ki je z migracijami, difuzijami in nasilnim nategovanjem kultur na Evropi prilagojeno tipološko in kronološko kopito zanemarjala njim lastni razvoj, pa takega občutja ne moremo gojiti ob *Teoretskih perspektivah v indijski arheologiji*. V njih nas K. Paddaya vpelje v svet, kateremu je Janusova dvoličnost kolonialne arheologije tuja. Protagonisti britanske raziskovalne vne od Sira Williama Jonesa do Leonarda Wooleya so prikazani kot prava lux in tenebris. Paddaya se posveti tudi razsežni samoniklosti domače epistemološke tradicije. Že s površinsko analizo besednjakov od Upanišad do budističnih tekstov odpre zgodovinarjem in arheologom bogato razbrazdano etimološko polje, ki nosi v sebi možnosti "interpretativnih paradigem kot metodološke strategije razumevanja deželne arheološkega zapisa".

V prispevkih *Socio-politika razvoja arheologije v hispanški Južni Ameriki* Gustava Politisa in *Skupne značilnosti arheološke teorije v Braziliji* Pedra Paula A. Funarija analizirata avtorja odzive Latinske Amerike na evropske arheološke teoretske tokove. Prvi raziskuje oblikovanje nacionalnih arheologij v družbeno-političnem kontekstu držav nekdanjega španskega imperija, drugi v nekoč portugalski Braziliji. Ugotavljata, da se referenčni okvir sposojanja koncepcij razlikuje od države do države. Znanstvena arheologija je v omejenih državah začela svojo pot v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja, prevladujoča interpretativna paradigma pa je bil kulturni evolucionizem. Kasneje sta se uveljavila difuzionizem s historičnim pristopom, v sedemdesetih in osemdesetih letih pa ekološko-sistemski pristop; tiste oblike arheologij(e), ki jih (jo) v sedanjem diskurzu radi opredeljujejo kot postprocesne(o), šele dobivajo prve pristaše. V Braziliji so humanistično obarvani arheološki program spodkopale politične razmere, ekološki determinizem, uvožen iz Združenih držav Amerike, pa se je v avtoritarnem družbenem sistemu izkazal kot neuspešen. Funari poudari tudi - kot posebnost brazilске arheologije - izstopajočo vlogo klasične arheologije znotraj teoretske diskusije.

Problem, ki ga v *Aboriginalizaciji avstralske arheologije - prispevek Avstralskega inštituta za študij domorodcev in Prazgodovini v multikulturni državi - komentar k razvoju kanadske arheologije* obravnava Stephanie Moser in Quentin Mackie, je v vlogi domorodcev pri (pre)oblikovanju arheološke ve-

de. Spremenjena družbena realnost, ki je s samozavedanjem domorodcev zaustavila prej prisilno asimilacijo, je vplivala na arheološko prakso. Z upoštevanjem domorodskih interesov in njihovega pogleda na opredeljevanje arheoloških najdišč se je spremenilo arheološko opazovanje krajine, preoblikovala so se raziskovalna vprašanja, pojavila pa se je tudi nova poklicna etika (npr. ponovni pokopi mrtvih z arheološko raziskanih grobišč). Quentin Mackie nam predstavi vlogo domorodcev pri upravljanju z arheološko dediščino Quebeca in Britanske Kolumbije.

S člankom *Arheološka teorija na Japonskem* smo pri zadnjem neevropskem avtorju. Hiroshi Tsude nam najprej postreže s številkami: 5700 arheologov, od tega samo 300 na 25 arheoloških izobraževalnih oddelkih, 700 v muzejih in 4700 pri zaščiti arheoloških spomenikov, zato nas dejstvo, da je japonska arheologija "žrtev lastnega (izkopavalnega -op. I.M.P.) uspeha", ne preseneča. 3000 knjižnih poročil o kakšnih 8000 izkopavanjih na leto je zavirljiva produkcija, ki ne dopušča veliko časa za metodološke in teoretske debate. Ključno vlogo v teoretski tradiciji japonske arheologije so po Tsudejevem mnenju odigrala Childeova dela. Zanimarjiv ni tudi delež marksistov, v zadnjem času pa se uveljavljajo metode procesne arheologije.

Preostane nam še osem člankov avtorjev, ki se sprašujejo o teoriji v evropski arheologiji in impliciranju različnih tokov znotraj le-te.

Heinrich Haerke nam s hudomušno aluzijo v *Hun je metodološki fante - refleksije nemške tradicije pred- in protozgodovine* predstavi vzroke empirizma in partikularizma v nemški arheologiji. Intelektualna tradicija nemške znanosti, zavezana pragmatičnosti in aplikativnosti, željna kontinuitete in predana konsenzom, hkrati pa prepojena s pozitivizmom, si v arheološki praksi prav rankejšo prizadeva rekonstruirati preteklost, kot se je "zares zgodila". Druga dva vzroka za nemško nenaklonjenost teoriji sta v strukturiranosti izobraževalnega sistema (hierarhična odvisnost je pravi strup za svobodomiselnost duha) in negativni zgodovinski izkušnji (nacionalistična zloraba Kossinnove "Siedlungsarchaeologie").

Vitor Oliveira in Susana Oliveira Jorge opišeta s *Teoretskimi poudarki v portugalski arheologiji 20. stoletja* dogajanje na portugalski arheološki sceni. Portugalsko arheologijo označita kot "deskriptivno in empiricistično", njeno metodologijo pa kot "improvizacijsko, intuitivno, močno individualistično in amatersko", ki je bila, takšna kot je, neuporabna celo za konstruiranje ideoloških mitov preteklega nacionalističnega, avtoritarnega režima.

V člankih *Teorija in praksa v irski arheologiji* in *Kdo si lasti Taro? - politika v irski arheologiji* nam Gabriel Cooney in Peter C. Woodman približata dileme irske arheologije. Cooney ugotavlja, da je vodilo nacionalne arheologije še vedno iskanje "objektivne resnice" o preteklosti. Prežetost s prepričanjem o nujnosti kopičenja novih in novih arheoloških virov, ki jih bo arheologija kot "objektivna disciplina" nekoč v prihodnosti opremila s teorijo, omogoča domačim arheologom varljivo samozadovoljnost in jih odteguje teoretskemu premišljevanju. Peter C. Woodman preuč politično razsežnost irske arheologije skozi čas. Čeprav se arheologi večinoma izogibajo zavestnemu sodelovanju pri oblikovanju sodobnega mitskega imaginarija, tega za posameznike ni mogoče trditi. Z iskanjem "zlate dobe" v zgodnjem srednjem veku in izrivanjem zanimanja za anglo-normansko obdobje vse do sedemdesetih let, je arheologija kljub temu delovala kot nekaj spiritus movens "iznajdenih tradicij".

O prepojenosti arheologije z ideologijo v nekdanji Sovjetski zvezi in v današnjih novonastalih državah nas seznanja študija Pavla M. Doluhanova. Sovjetska arheološka teorija je prehodila ostali Evropi podobno razvojno pot. Potem ko ji je bil marksistični historični materializem napajališče epi-

stemologije trideset stoletja in je globoko zaznamoval arheološko miselnost tudi drugod po svetu, so se posamične nacionalne arheologije po zrušenju sovjetskega režima spet obrnile h kulturno-etnični paradigmi. Z vprego v nacionalistične težnje je ta postala voljno testo dežurnih mitografov, rasistično "podkrepljene" etnogeneze pa zaželeno "tržno blago" za nove miteme.

Z raziskavo *Francoska tradicija in središčno mesto zgodovine v humanističnih znanostih* Laurenta Olivierja in *Anick Coudart* je pojasnjen vzrok za francosko ravnodušnost do debat med procesualisti in postprocesualisti. Razložita jo s historiografsko paradigmo Annalov, uveljavljeno tako v prazgodovinski kot historični arheologiji. "Nova zgodovina" je z zavračanjem pozitivizma in dogodkovne zgodovine ter uveljavljanjem "znanstvenega pristopa" primerljiva z anglo-ameriškim valom "nove arheologije". Po njenem mnenju opazujejo pristaši annalovske šole procesualno in postprocesualno arheologijo kot "različni ekspresiji iste stvari". Strukturna ali "znanstvena" razlaga in kontekstno ali "historično" razumevanje nikoli ne delujeta kot oponenta, ampak osvetljuje druga druga, zato je njuno ločevanje nesmiselno in nepotrebno. Prej kot razlikovanje med procesualisti in postprocesualisti se jima zdi pomembna polarizacija evropskih arheologov na evolucioniste in antievolucioniste. Razumevanje prvih, da je identiteta sistema (npr. "kulture" ali "ljudstva") nekaj, kar ne obstoja samo od sebe, ampak je definirano z interakcijo med sistemom in okoljem, in drugih, ki jemljejo identiteto ljudstva ali kulture kot nekaj, kar obstoja samo na sebi, je vzrok metodološkega razkola med prazgodovinsko (evolucionistično) in historično oziroma klasično arheologijo. S kontradikcijo med "naravo" in "kulturo", izoblikovano v logocentričnem obdobju razsvetljenstva, ki definira "moderno" identiteto, pomeni pa odtujitev arheologije in antropologije, je vzpostavljen še danes veljavni paradigmatski identitetni lik Robinzona Crusoeja. V domišljijem dialogu

Robinzona s Petkom nam Laurent Olivier predstavi vlogo zgodovine v njenih razhajajočih identitetah.

Julian Thomas in *Christopher Evans* v člankih *Kje smo zdaj? - arheološka teorija devetdesetih* in *Arheologija proti državi - korenine internacionalizma* izstopita iz nacionalnega okvira, prevladujočega pri ostalih piscih. *Evans* raziše korenine arheološkega internacionalizma in vedno bolj razširjeno globalno arheološko perspektivo. Nastali sta kot odpor do nacionalističnih arheologij iz tridesetih let. Analitično razčleni koncept globalnega arheološkega programa, oblikovanega na konferenci v Londonu 1943., in se zaustavi ob Svetovnem arheološkem kongresu v Southamptonu 1986. leta. *Julian Thomas* se posveti spraševanju o smereh arheološke teorije v devetdesetih. Kot postprocesualna arheologija označeni sociološki, antropološki in semiološki pristopi osemdesetih let in odprtost vprašanj, ki si jih poleg arheologov zastavljajo tudi druge humanistične in družboslovne vede, so sprožili pri nekaterih znanstvenikih nezaupanje in jih navdali s strahom, da je disciplina izgubila "občutek za smer". Thomas pripisuje takšno občutje "teritorialnemu" modelu vede, kar razume kot umetno postavljanje mej med disciplinami, po katerih "ljubosumno patrolirajo ontološke policije". Takšna ozkost se mu zdi nepotrebna. Kot zagovornik neprestanega obnavljanja teorije meni, da ji bodo naklonjeni boljši časi takrat, ko bo preseženo mnenje o njej kot nečem, kar "naredijo" specialisti teoretiki podatkom.

Če ponovimo misel Michaela Rowlandsa, da je arheologija drugič izgubila svojo nedolžnost (tokrat politično), potem ko je na prvem Svetovnem arheološkem kongresu 1986. leta priznala ideološko vlogo svojih interpretacij, je pričujoča knjiga, natisnjena deset let pozneje, dokaz, da število somišljenikov narašča.

Irena MIRNIK PREZELJ

